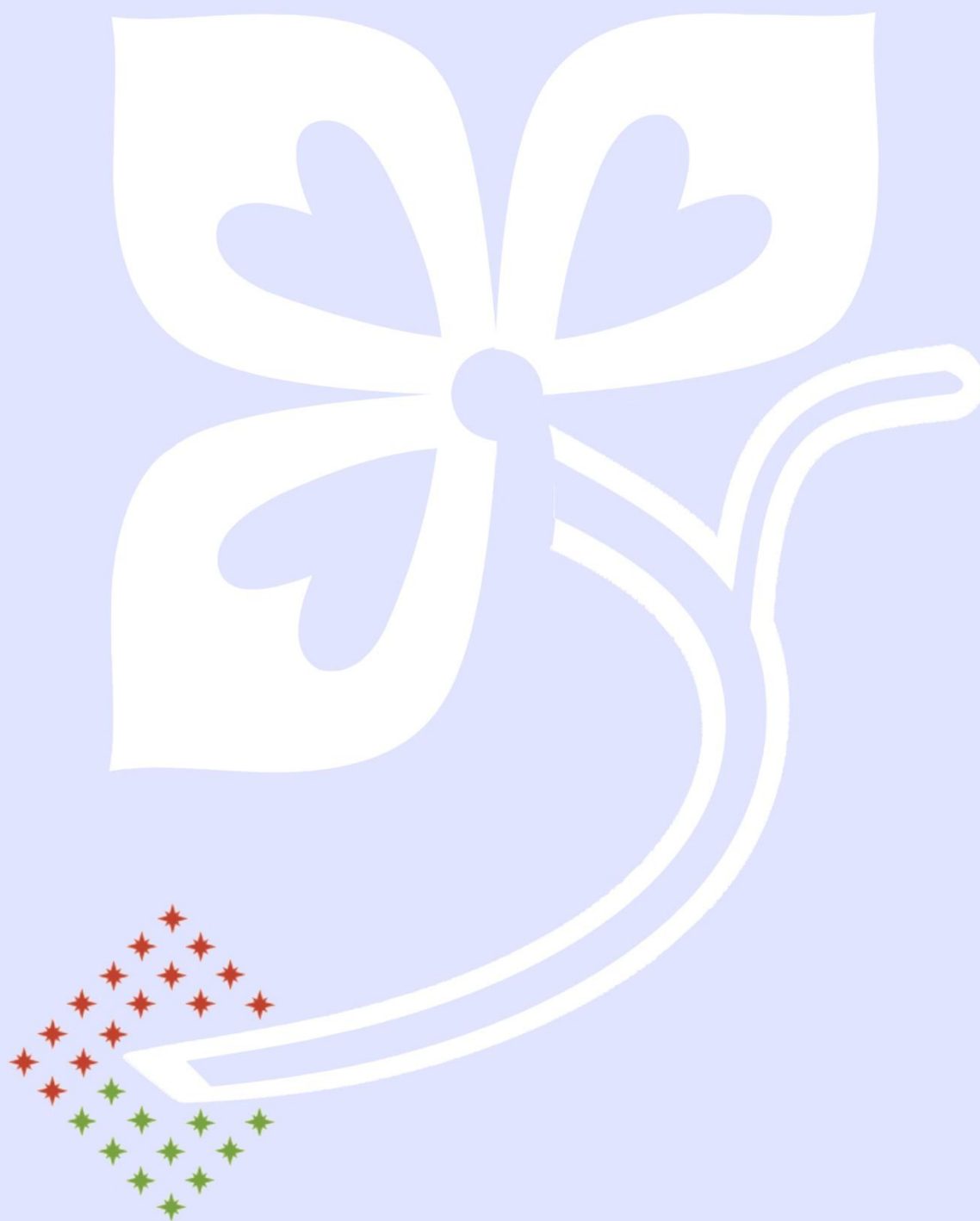

KRE-DIt

A KRE-DOK online tudományos folyóirata

VI. évfolyam (2023) / 1. szám

Széchenyi István *Hitel* című munkájában megfogalmazta a következő gondolatokat: „*Az ész erő, s így az ész boldogság. [...] A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma: [...] Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja.*” A KRE-DIt szerkesztősége Széchenyi intelmeit megfogadva hiszi és vallja, hogy munkájával kötelessége a nemzet boldogulását szolgálni, folyóiratát ennek szellemében szerkeszti.

*A KRE-DIt
szerkesztősége*

VI. évfolyam (2023) / 1. szám

KRE-DIt

A KRE-DOK online tudományos folyóirata

Főszerkesztő:

Segesdi Gergő

Szerkesztők:

*Csanádi Viktor, Jeki Gabriella, Lukácsi Dániel Csaba,
Pető-Veres Kata, Timári Krisztián Attila, Tóth-Gyóllai Dániel*

Aktuális szám lektorai:

*Dr. habil. Bertalan Péter Tamás, Prof. Dr. habil. Cservák Csaba,
Dr. Farkas György Tamás, Dr. László Emőke, Dr. Rapali Vivien,
Veres Violetta, Prof. Dr. Szávai Ferenc*

Károli Gáspár Református Egyetem

Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary

Doktorandusz Önkormányzat | Union of the PhD Students of the Károli Gáspár University of the Reformed Church

OM azonosító: FI 44189

A folyóiratot a **Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzata** adja ki.

Székhely: **1088 Budapest, Reviczky utca 4.**

Iroda: **1146 Budapest, Dózsa György út 25-27.**

A kiadásért és a szerkesztésért felelős: **Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzat**

A KRE-DI ISSN száma: **ISSN 2630-8711**

A szerkesztők nem feltétlenül értenek egyet minden esetben az oldalon vagy a kötetekben megjelenő írásokkal, az általuk képviselt véleményekkel. Az oldalon és a kötetekben megjelenő tanulmányok a szerzők tulajdonát képezik, azokat csak eredeti formájukban (URL hivatkozás, illetve letölthető PDF fájl), csak a szerző és a szerkesztőség engedélyével szabad terjeszteni. Idézni csak a forrás (szerző, cím, URL-elérés/oldalszám) szakszerű és pontos megjelölésével lehetséges.

Szerkesztői bizottság

Prof. Dr. habil. Cservák Csaba PhD

egyetemi tanár, KRE-ÁJK Alkotmányjogi Tanszék vezetője, jogtudományi lektor,
a szerkesztőbizottság elnöke

Dr. Farkas György Tamás PhD LL.M.

egyetemi adjunktus, jogtudományi lektor

Prof. Dr. Hermann Róbert DSc

egyetemi tanár, KRE-TDI vezetője, történelemtudományi lektor

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc

egyetemi tanár, történelemtudományi lektor

Dr. habil. Bertalan Péter Tamás PhD

egyetemi docens, történelemtudományi lektor

Dr. László Emőke PhD

KRE-TFK Hit és Erkölcstani Tanszék vezetője, a KRE-HTK oktatója, hittudományi lektor

Szerkesztőség

Jeki Gabriella (jeki.gabriella[kukac]kre[pont]hu)

szerkesztő (történelemtudomány)

Segesdi Gergő (segesdi.gergo[kukac]kre[pont]hu)

főszerkesztő (történelemtudomány)

Pető-Veres Kata (peto-veres.kata[kukac]kre[pont]hu)

szerkesztő (hittudomány)

Tóth-Gyóllai Dániel (toth-gyollai.daniel[kukac]kre[pont]hu)

szerkesztő (hittudomány)

Lukácsi Dániel Csaba (lukacsi.daniel[kukac]kre[pont]hu)

szerkesztő (jogtudomány)

Timári Krisztián Attila szerkesztő (történelemtudomány)

Csanádi Viktor (csanadi.viktor[kukac]kre[pont]hu)

főszerkesztő helyettes

Elérhetőségek:

Jogtudomány – jogtudomany (kukac) kre-dit (pont) hu

Történelemtudomány – tortenelemtudomany (kukac) kre-dit (pont) hu

Hittudomány – hittudomany (kukac) kre-dit (pont) hu

TARTALOMJEGYZÉK

HITTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

<i>Gurányi Krisztián: A predestináció logikai sorrendjének bemutatása</i>	1
<i>Kim Heung Sik: A koreai keresztyén diákevangéliumi mozgalom</i>	12
<i>Pető-Veres Kata: Adatok és összefüggések a keresztszülői intézmény előzményeihez és gyakorlatahoz a magyar református gyakorlatban</i>	19
<i>Tóth-Gyóllai Dániel: A lelkeszképzés reformja – Kérdőíves kutatás tizenegy nyugati protestáns egyház részvételével</i>	40

JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

<i>Farkas György Tamás: A nemzetiségek országgyűlési képviseletére vonatkozó speciális választójogi szabályozás koncepciói Magyarországon a rendszerváltozástól 2010-ig</i>	55
<i>Gyebrovski Zsolt Dániel: Az elévülés kérdésköre a versenyjogi kártérítési perekben</i>	77
<i>Holló Róbert: Self-Government of Ethnic Minorities in the USA – An Overview of the Self-Government of the Native American Lakota Nation</i>	97
<i>Jeszenszki Péter: László A különleges jogrend történetisége a 19. század második felétől 1989-ig</i>	98
<i>Kubisch Károly: A gyermekkereskedelem és a gyermekbántalmazás összefüggései</i>	120
<i>Lajos Edina: A jog és erkölcs összefüggésének alapjai</i>	158
<i>Lajos Edina: A Szent Korona és a legitimáció</i>	163
<i>Nagy Melánia – Ripszám Dóra: A kiskorú veszélyeztetése a koldulás tükrében</i>	170
<i>Regős Franciska: A nemzetközileg jogellenes cselekményekért való felelősség fejlődése, különös tekintettel a Nemzetközi Jogi Bizottság kodifikációs munkájára</i>	177
<i>Regős Franciska: A WTO környezettel kapcsolatos ügyei</i>	203
<i>Ripszám Dóra: A bűncselekményhez kapcsolódó kizsákmányolás agyermekkereskedelem kapcsán</i>	223

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

<i>Apró Bernadett Zsuzsanna: A prostitúcióra vonatkozó attitűdök a dualizmus kori Magyarországon</i>	233
<i>Bödő Krisztián: A racionális birtokgazdálkodás vonásai néhány Fejér vármegyei birtokon a 19. század közepén a korabeli sajtó tükrében</i>	250

<i>Juhász Eszter</i> : „mert megmentettem a szegényt, ha kiáltozott, s az árvát, akinek nem volt gyámola” (Jób 29,12) – Katolikus női szerzetesek a szegények szolgálatában a két világháború közötti Magyarországon	279
<i>Kiss-Mikó Nikoletta</i> : A Ráday család egyik legkiemelkedőbb alakja – Ráday I. Pál birtokszervezői tevékenysége a 18. században	309
<i>Mérés Anna – Pálházy Ferenc</i> : Az 1828. évi országos összeírás Szolnok példáján	329
<i>Purcsi Adrienn</i> : A nemzetiségi kérdés Szekfü Gyula gondolkodásában	356
<i>Segesdi Gergő</i> Királyvédő törvény a királyné nélküli királyságban – Viták a köztársasági eszme propagálásának jogi lehetőségéről az 1920-as évek magyar nemzetgyűlésében	369
<i>Timári Krisztián Attila</i> : Nyilvánosság és befolyásolás – A Habsburg Birodalom sajtója II. József török ellenes háborújának felkészülési időszakában	390
<i>Vendriczki Róbert</i> : Nagyfügedi Krónika – Nagyfüged társadalma és gazdasága a 17-18. században	413
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLÉSEK	
<i>Rapali Vivien</i> : „Az élet itt nehéz” – Karácsonyi László amerikai levelei 1957-ből – Gondolatok egy tudós emigrációs kísérletének margójára	447
HITTUDOMÁNYI RECENZÍÓK	
<i>Bárány Zoltán</i> : Heroes Among Us	476
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI RECENZÍÓK	
<i>Csik Ádám Lajos</i> : „Két memoár, egy korszak...” – Önéletírások Gyuláról a polgárosodás hajnalától annak alkonyáig	480
<i>Farkas Dániel</i> : Horváth Sándor – Kecskés Gusztáv – Mitrovits Miklós (szerk.): Magyarország külkapcsolatai (1945-1990)	485
<i>Farkas Péter</i> : Veszprémy László Bernát: Tanácstalanság. A zsidó vezetés Magyarországon és a holokauszt	488
<i>Kiss Anna</i> : Kemény János – Nagy Tamás: Magyar katonák Dél-Vietnámban	495
<i>Vendriczki Róbert</i> : Vietnamból jelentjük – két magyar hírszerző visszaemlékezései	499
ABSZTRAKTOK	502
ABSTRACTS	519
SZERZŐINK	536

HITTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Gurányi Krisztián

A PREDESTINÁCIÓ LOGIKAI SORRENDJÉNEK BEMUTATÁSA

BEVEZETŐ

Noha a predestinációnak egyáltalán már a mibenléte is nagy kérdés, jelen esetben most mégsem erre, hanem arra keressük a választ, hogy melyik történt előbb: a kiválasztás vagy a bűneset megengedése? A kálvinista értelemben vett predestinációt¹ alapvetésnek fogadjuk el², t.i. azt a nézetet, mely szerint Isten eleve elrendelt egy bizonyos számú embercsoportot, akik üdvözülnek, míg másokat meghagy a kárhozatban. Ez azért szükséges, mert az egész kérdés csak akkor áll fenn, ha elfogadjuk Isten eleve elrendelését. Amennyiben tagadnánk az eleve elrendelést, úgy fel sem merülhetne a probléma, hogy vajon Isten a bűneset megengedése előtt választott-e ki egyeseket, vagy azután.

Tanulmányom célja, hogy áttekintést adjak a szupra- és infralapszarianista nézetekről, bemutatva azok sajátosságait a hitvallások és a neves teológusok írásai alapján. Mivel magyarul a témában relatíve kevés írás jelent meg³, így munkámban nem törekszem arra, hogy az egyes nézeteket és azok érveit alaposan bemutassam, sokkal inkább az általánosságok szintjén való elemzésre törekszem.

FOGALOMMAGYARÁZAT

Elsősorban fontos, hogy megértsük, mi is maga a predestináció, hiszen a tárgyalt kérdéskör is csak a predestináció fényében érthető meg. Predestinációnak nevezzük azt a tanítást, mely szerint Isten, még azelőtt, hogy az egyén számára egyáltalán hirdetné az evangéliumot és újjászületne, kiválasztotta azokat, akiket megigazít és fiaivá fogad.⁴ Isten döntése, hogy ki fog üdvözülni.⁵ Az egyén üdvössége tehát egysegyedül Isten munkája, nincs hatással rá sem az

¹ Kálvin definíciója a predestinációt illetően a következő: „Eleve elrendelésnek nevezzük Isten döntését, amellyel önmagában elhatározta, mit akar, hogy történjen minden egyes emberrel. Isten ugyanis nem egyforma állapotra teremtett mindenkit, egyeseket eleve örök életre, másokat pedig örök kárhozatra rendelt el. Mivel tehát mindenkit a két cél valamelyikére teremtett, azért mondjuk, hogy eleve elrendelt életre vagy halálra.” Lásd: Institutio III.21.5.

² Noha a későbbiekben megkülönböztetnek Augustinusra és Kálvinra alapozott predestinációt, mindkét nézet a „kálvinista predestinációtan” fogalomkörébe esik.

³ Kivételt képez pl.: László Emőke: *Kiválasztás Krisztusban: az arminianus vita teológiai háttere*, KRE–L'Harmattan, Budapest, 2022.

⁴ Wayne Grudem: *Systematic Theology, an introduction to Biblical Doctrine*, London, Inter-Varsity Press, 2020, 817.

⁵ vö. II. Helvét Hitvallás X.1., Westminsteri Hitvallás III.3.

ember döntése, sem „előre látott” cselekedetei. A predestináció kálvinista értelmezését tagadó egyik legjelentősebb protestáns nézetet arminianizmusnak nevezzük, amely az emberi felelősséget hangsúlyozva azt tanítja, hogy Isten azokat választotta ki, akikről tudta, hogy életük során meg fognak térni.⁶ Azaz, Isten azokat választotta ki, akik a Szentlélek munkája által elfogadják Krisztust, és kegyelméből megmaradnak a hitben. Ez viszont mindenki számára felkínált kegyelem, nem csupán egyesek számára. Érdekesség kedvéért megemlítenéd még a molinista nézet is, amely azt vallja, hogy Isten minden lehetséges végkimenetelt előre tudva látta, hogy az emberek hogyan fognak dönteni, majd egy olyan világot teremtett, ahol ezek a döntések realizálódhatnak is.⁷ Mivel munkám elsősorban a szupra- és infralapszarianista nézetek általános bemutatására törekszik, ezért a következőkben sem az arminianista, sem a molinista nézet nem lesz tárgyalva.

Ennek fényében felmerül a kérdés, hogy mikor „történt” a kiválasztás? Vagy a bűneset megengedése előtt választotta ki Isten az embereket az üdvösségre, vagy először a bűneset megengedése történt meg és csak utána választotta ki Isten azokat, akik üdvözülni fognak. Azt a nézetet, amelyik azt vallja, hogy először történt a kiválasztás, csak utána a bűneset megengedése, szupralapszarianizmusnak nevezzük. Ezzel ellentétben, az infralapszarianizmus azt tanítja, hogy először történt a bűneset megengedése, ezután történt csak az üdvözülendők kiválasztása.

1. „Szupralapszarianizmus logikai sorrendje:

- a. Isten elrendelte a választottak eleve elrendelését az életre, Krisztussal, mint az ő fejükkel, és a kárhozottak eleve elrendelését az igazságos kárhozatra, mindezt Isten dicsőségére.
- b. Isten elrendelte a világ megteremtését a predestináció végrehajtásának érdekében
- c. Isten elrendelte a bűneset megengedését, mint a predestináció végrehajtásának eszközét
- d. Isten elrendelte, hogy elküldi Krisztust és a Lelket, hogy megmentse azokat, akiket Isten szabadon kiválasztott

⁶ Joel R. Beeke – Paul M. Smalley: *Reformed Systematic Theology*, Vol. 1, Wheaton, Crossway, 2019, 1025.

⁷ Grudem: *Systematic Theology*, 456.

2. Infralapszarianizmus logikai sorrendje:

- a. Isten elrendelte a világ megteremtését, hogy ezáltal megdicsőítse önmagát
- b. Isten elrendelte az ember bűnbeesésének megengedését
- c. Isten elrendelte néhány elbukott egyén kiválasztását kegyelem által Krisztusban az üdvösségre, és mások elvettetését az ő igazságos kárhozatukra
- d. Isten elrendelte, hogy elküldi Krisztust és a Lelket, hogy megmentse azokat, akiket Isten szabadon kiválasztott.”⁸

A szupralapszarianizmus tehát vallja, hogy Isten a kiválasztottak és elveszettek sorsáról döntött először, csak utána döntötte el a bűneset megengedését, míg az infralapszarianizmus nézőpontja szerint Isten csak az emberiség bűnesetének megengedése után választotta ki azokat, akiket meg akar menteni. Fontos tisztázni, hogy egyik sorrend sem tényleges időbeliséget feltételez, hanem mindkettő logikai sorrendet állít fel.⁹ Azaz, a kérdés nem arról szól, hogy Isten a teremtés után „időben” hogyan döntött, hanem még a teremtés előtt, „tervezés” szintjén mi volt Isten szándéka.

⁸ „1. a decree determining the purpose of all things, namely, the revelation of God's virtues; specifically, the revelation of his mercy in the salvation of a definite number of possible men; and the revelation of his justice in the perdition of another definite number of possible men

2. a decree to create the men thus elected and reprobated.

3. a decree to permit them to fall.

4. a decree to provide a Mediator for the elect and through him to justify them, and to condemn the reprobate”

The logical order according to infra:

1. a decree to create man in holiness and blessedness.

2. a decree to permit man to fall.

3. a decree to elect some out of this fallen multitude and to leave others in their misery.

4. a decree to bring about the salvation of the elect through Christ.”

Herman Bavinck: *Supralapsarianism and Infralapsarianism*, http://www.the-highway.com/Bavinck_predestination2.html (Letöltés: 2023. március 10.); Herman Hoeksema: *Reformed Dogmatics*, Vol. 1., Jenison, Reformed Free Publishing Association, 1985, 206; Beeke–Smalley: *Reformed Systematic Theology*, Vol. 1, 1026–1027.

⁹ Beeke–Smalley: *Reformed Systematic Theology*, 1028.

Amiben mindkét nézet egyetért¹⁰:

1. „Isten nem szerzője a bűnnek (A szupra ugyanúgy egyetért ebben, ahogyan az infra)
2. A Szentírás, nem pedig a filozófia az egyedüli forrásunk az isteni kiválasztásról való tudásunknak (A szupra ugyanúgy egyetért ebben, ahogyan az infra)
3. Az ember bukása és büntetése nem pusztán Isten előre tudásának tárgya, hanem az ő elhatározásának és eleve elrendelésének tárgya (az infra ugyanúgy egyetért ebben, ahogyan a szupra)
4. Hogy a hit nem a kiválasztás oka, és a bűn nem a kárhozat oka. (az infra ugyanúgy egyetért ebben, ahogyan a szupra).”

Az eltérés tehát pusztán a logikai sorrendben van: vagy a bűneset megengedése volt előbb, utána pedig a predestináció (infralapszarianizmus), vagy a predestináció volt előbb, és utána a bűneset megengedése (szupralapszarianizmus).

ÁTTEKINTÉS

A téma megértéséhez nem szükséges a predestináció tanításának mélyebb, dogmatörténeti áttekintése, már csak azért sem, mert a tárgyalt témakör elsősorban a reformáció és az utána következő időszakhoz kapcsolódik, emiatt a korábbi teológusokat nem nevezhetjük szigorú értelemben véve szupra- vagy infralapszariánusoknak (jóllehet munkásságuk alapján utólagosan be lehetne őket sorolni az előbbi vagy utóbbi kategóriába). Az infralapszarianizmus elsősorban a hitvallási iratokhoz kötődik, míg feltételezhetően Béza volt az, aki először megfogalmazta a szupralapszarianista tanítást.¹¹

Augustinust viszont mégis fontosnak tartottam kiemelni, hiszen az ő munkásságára építenek a református hitvallások is, következtetésképpen az ő nézeteiben gyökeredzik elsődlegesen az infralapszariánus nézet, míg a szupralapszariánus sokkal inkább Kálvint tekinti mérvadónak, bár megemlítenő, hogy Kálvint magát nem lehet egyértelműen egyik oldalra sem besorolni.

¹⁰ Both agree:

(a) That God is not the Author of sin (supra as well as infra).

(b) That Scripture (not philosophy) is the only source of our knowledge of God's decree (supra as well as infra).

(c) That man's fall and punishment is not merely the object of God's foreknowledge but of his decree and foreordination (infra as well as supra).

(d) That faith is not the cause of the decree of election, neither sin the cause of the decree of reprobation (infra as well as supra).

Bavinck: *Supralapsarianism and Infralapsarianism*.

¹¹ Beeke–Smalley: *Reformed Systematic Theology*, 1025; David C. Steinmetz: *Reformers in the Wings: From Geiler von Kaysersberg to Theodore Beza*, New York, Oxford, 2001, 119.

Tekintsük át röviden – amennyire a téma megértéséhez szükséges, – mi Augustinus és Kálvin elképzelése a predestinációról.

Augustinus szerint az egész emberiség az eredendő bűn állapotában van, emiatt az emberiség massa peccati. Az eredendő bűn folytán mindenkinek el kéne kárhoznia, azonban Isten egyeseket mégis kiválaszt arra, hogy megmeneküljenek.¹² Az elbukott emberben nincs erő ahhoz, hogy a jót cselekedje, csakis bűnt képes cselekedni, hacsak Isten kegyelméből meg nem szabadítja ebből az állapotból.¹³ Augustinus azonban még nem válaszol arra a kérdésre, hogy a teremtés előtt volt-e bármiféle logikai sorrend, hiszen az ordo decreti az ő korában nem is volt kérdés. Vallomásaiban elmélkedik arról, hogy vajon a teremtés megtörténte előtt „csinált-e” bármit is Isten, azonban arra jut, hogy a kérdésre nem lehet válaszolni,¹⁴ valamint Isten időközön felül áll, emiatt „örök időkről” sem lehet beszélni.¹⁵

Kálvin ezzel szemben tanítja, hogy Isten egyeseket üdvösségre, másokat pedig örök kárhozatra rendelt.¹⁶ Az Institutio III.23.1.-ben Kálvin azok ellen érvel, akik vallják a predestinációt anélkül, hogy az elvettetést is vallanák. Azt írja, hogy Isten minden ember sorsáról egyénileg döntött, és akiket mellőz, azokat egyenesen el is veti. A III.23.6.-ban újfent megerősíti, hogy vannak olyanok, akik már születésük előtt a biztos halálra vannak szánva, hogy ezáltal is Isten neve megdicsőíttessék.

Láthatjuk tehát, hogy az infralapszariánus nézet sokkal inkább Augustinus nézeteiből fakad, amint azt a reformáció korabeli hitvallások is átvették, míg a szupralapszariánus sokkal inkább Kálvin nézetéből Béza írásai alapján. Ha ugyanis azt valljuk, hogy van egy elkárhozott tömeg, amelyből Isten némelyeket kiemel, akkor úgy logikus, hogy először a bűneset megengedése történt meg, csak utána a kiválasztás, ahogy az infralapszariánus nézet vallja. Ha azonban Isten egyeseket eleve elrendelt az üdvösségre, másokat pedig az örök kárhozatra rendelt, akkor a logika azt diktálja, hogy a kiválasztás történjen először, csak utána a bűneset megengedése. Az a tény is erősíti ezt a nézetet, hogy a szupralapszarianisták vallják, hogy Isten egyeseket egyenesen a kárhozatra teremtett, míg az infralapszarianisták amellet érvelnek, hogy Isten pusztán meghagyta ezeket az embereket a kárhozottak tömegében.¹⁷

¹² James Wetzel: Snares of Truth: Augustine on free will and predestination, in Robert Dodaro–George Lawless (ed.): *Augustine and his Critics*, London, Routledge, 2000, 128.

¹³ Eric L. Jenkins: *Free to Say No?, Free will and Augustine's Evolving Doctrines of Grace and Election*, Cambridge, James Clarke & Co, 2013, 69.

¹⁴ Aurelius Augustinus: *Vallomások*, ford. Városi István, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2022, 291–294.

¹⁵ Augustinus: *Vallomások*, 311.

¹⁶ Institutio, III.21.5.

¹⁷ Hoeksema: *Reformed Dogmatics*, 164.

HITVALLÁSOK

Az infralapszarianizmus mellett szól maga a tény, hogy a református hitvallások is ezt a nézetet vallják.¹⁸ A történelem során a kálvinista teológusok többsége is inkább az infralapszarianista nézetet vallotta, míg a szupralapszarianista egy sokkal kisebb, pár teológus által vallott nézet volt csak, nem pedig általános.

A predestináció tanítása mellett állást foglaló (szemben a remonstránsokkal) dordrehti kánonok több helyen is erőteljesen az infralapszarianus nézetet erősíti meg. Rögtön az első rész I. cikkelye tanítja, hogy az egész emberiség Ádám bűne miatt kárhozat alá került:

„Miután minden ember vétkezett Ádámban, s az átok és az örök halál ítélete alá került, Isten senkivel sem lenne igazságtalan, ha meg akarná hagyni az egész emberi fajt a bűnben és az átok alatt, és el akarná ítélni őket a bűneik alapján.”

A VII. cikkely, ami a kiválasztás lényegét taglalja, a következőt írja:

„A világ megalapítása előtt pusztá kegyelemből, az Ő szabad jótetszésének megfelelően kiválasztott Krisztusban az üdvösségre bizonyos határozott számú embert az emberi fajból, akik a saját hibájukból estek ki az eredendő ártatlanságukból a bűnbe és a romlásba.”

A X. cikkely, ami a predestináció alapjául Isten jótetszését határozza meg, így fogalmaz:

„...bizonyos konkrét személyek örökbe fogadását jelenti a bűnösök közös tömegéből a saját tulajdonaként.”

Az elvetettekről szóló XV. cikkely a következőt írja:

„[Isten]...meghagyja őket abban a közös nyomorúságban, amelyben a saját hibájukból önmagukat taszították bele.”

Mindez erőteljesen azt a nézetet fogadja el, amit Augustinus határozott meg, nevezetesen, hogy az önhibájából kárhozat alá rekedt emberiségből néhányakat Isten kiválaszt arra, hogy mégis üdvözljenek, hiszen e nélkül az egész emberiség elkárhozna. Az infralapszarianista nézet leginkább a VII. cikkelyben olvasható a legtisztábban, ahol a kánonok azt a logikai sorrendet állítják fel, hogy Isten Krisztusban kiválasztott némelyeket a bűnből és romlottságból.

Megemlítendő még a Belga Hitvallás XVI. cikkelye, ami szintén ugyanezt tanítja:

¹⁸ vö. Hoeksema: *Reformed Dogmatics*, 163.

„Hisszük, hogy miután Ádám összes leszármazottja így belezuhant a végromlásba és pusztulásba az első ember bűnének következtében, Isten kimutatta, milyen Ő valójában: könyörületes és igazságos. Könyörületes, mert kivonja és megmenti ebből a pusztulásból mindazokat, akiket örök és változhatatlan tanácsvégzésében kiválasztott és elkülönített Jézus Krisztusban, a mi Urunkban az Ő tiszta jósága által, tekintet nélkül a cselekedeteikre. S igazságos, mert másokat meghagy a pusztulásukban és bukásukban, amibe önmagukat taszították.”

Hasonló mondható el a II. Helvét Hitvallásról is, amely a X. cikkelyében pusztán a szentek kiválasztásáról beszél, az elvetettekről nem, tehát feltételezhetjük, hogy ebben szintén az ágostoni nézet kerül kifejtésre.

Bár a hitvallások az infralapszarianista nézet mellett foglalnak állást, a reformátorok nem ítélték el a szupralapszarianista nézetet, és nem gondolták, hogy az ellentétes volna a reformátori hittel.¹⁹ Turretin azt írja, hogy mindkét nézet egyenlő mértékben ellenzi a pelagianizmus és szemi-pelagianizmus halálos tévedéseit.²⁰ Nagyobb volumenű vitákról így nem is tudunk a történelemben, amik kifejezetten a két nézet között zajlottak volna. Általánosságban elmondható, hogy mindkét nézet képviselői elismerik a másikat legitimnek.

E NÉZETEK LÉNYEGE

A két nézet lényegét leginkább Richard Sibbes határozza meg a következőképpen:

„Néhányan azt állítják, hogy az ember eleve elrendelésekor bűnös és nyomorúságos állapotban van Isten előtt, míg mások szerint Isten az első elrendelésben az embert az említett tényezőktől függetlenül, mint egy változékony teremtményt tekinti, aki képes boldogságra vagy nyomorúságra, és alkalmas arra, hogy Isten, aki saját maga ura, bármilyen természetfeletti cél érdekében rendelkezzen vele.”²¹

¹⁹ Hoeksema: *Reformed dogmatics*, 164.; Herman Bavinck: *Reformed Dogmatics*, Grand Rapids, Baker Publishing Group, 2011, 251.

²⁰ Francis Turretin: *Institutes of Elencitic Theology*, Vol. 1., ford. George Musgrave Giger, Phillipsburg, Presbyterian and Reformed Publishing Company, 1997, 4.9.4.

²¹ Richard Sibbes: *Introduction to Bayne[s]*, *Ephesians*, 3., in Beeke–Smalley (ed.): *Reformed Systematic Theology*, Vol. 1., 1028.

A két nézet között jelentős különbségek tehát nincsenek, ahogyan azt láthattuk az legelején Bavinck összefoglalójából, valamint abból a tényből, hogy mindkét nézet elismeri azt, hogy Isten minden egyes ember sorsát meghatározza isteni szuverenitása által, és hogy megbünteti a bűnt igazsága által.²²

A szupralapszarianizmus lényegét legjobban Herman Hoeksema foglalja össze²³:

1. „Isten saját örök dicsőségét akarja kinyilatkoztatni szövetségének létrehozásában.
2. E cél megvalósítása érdekében a Fiú Krisztussá, a láthatatlan Isten képmásává, minden teremtmény elsőszülöttjévé válik, hogy benne, mint a halottak közül elsőszülöttben lakják Isten egész teljessége.
3. Erre a Krisztusra és az ő egész teljességének kinyilatkoztatására van elrendelve az egyház és az összes választott. Isten rendelkezésében nem Krisztus van az egyháznak szánva, hanem az egyház Krisztusnak. Az egyház az ő teste, és azt a célt szolgálja, hogy kinyilatkoztassa a benne lévő teljességet, amelyet Krisztusban találunk.
4. Azért van meghatározva, hogy megvalósuljon Krisztus egyháza és ezzel Krisztus dicsősége, hogy az elvetettek a harag edényeként határozzák meg. Az elvetetés szolgálja a kiválasztás célját, mint a pelyva a búza érlelését. Ez összhangban van az Írás helyes gondolatával, amint az Ézsaiás 43,3-4-ben szó szerint kifejezésre jut: „Mert én, az Úr vagyok a te Istened, Izráel Szentje, a te szabadítód! Kárpótlásul adom érted Egyiptomot, Etiópiát és Szebát adom helyetted. Mivel drágának tartalak és

²² vö. Uo.

²³ 1. God wants to reveal his own eternal glory in the establishment of his covenant.

2. For the realization of this purpose, the Son becomes the Christ, the image of the invisible God, the firstborn of every creature, that in him as the first begotten of the dead all the fullness of God might dwell.

3. For that Christ and the revelation of all his fullness, the church is decreed, and all the elect. In the decree of God, Christ is not designed for the church, but the church for Christ. The church is his body and serves the purpose of revealing the fullness there is in him.

4. For the purpose of realizing this church of Christ and, therefore, the glory of Christ, the reprobate are determined as vessels of wrath. Reprobation serves the purpose of election as the chaff serves the ripening of the wheat. This is in harmony with the current thought of scripture. We find it expressed literally in Isaiah 43:3-4: „For I am the LORD thy God, the Holy one of Israel, thy Saviour: I gave Egypt for thy ransom, Ethiopia and Seba for thee. Since thou wast precious in my sight, thou hast been honourable, and I have loved thee: therefore will I give men for thee, and people for thy life.”

5. Finally, in the counsel of God, all other things in heaven and on earth are designed as means to the realization of both election and reprobation and, therefore, of the glory of Christ and his church. Because in the decree of God all things are conceived in this manner, all things must work together for good to them that love God, to them that are the called according to his purpose. In this light we can also understand scripture when it teaches that „all things are yours; Whether Paul, or Apollos, or Cephas, or the world, or life, or death, or things present, or things to come, all are yours; and ye are Christ’s; and Christ is God’s” (1 Cor. 3:21-23). Hoeksema: *Reformed dogmatics*, 166.

becsesnek, és mivel szeretlek, embereket adok helyetted, életedért cserébe nemzeteket.”

5. Végül, Isten tanácsában minden más dolog a mennyben és a földön eszközként van rendelve mind a kiválasztás, mind az elvetés, és így Krisztus és az ő egyháza dicsőségének megvalósításához. Mivel Isten rendelése szerint minden dolog így van elgondolva, ezért minden dolognak együtt kell működnie azok javára, akik szeretik Istent, azok javára, akik az ő szándéka szerint hívtak el. Ennek fényében megérthetjük, amikor az Írás azt tanítja, hogy „minden a tietek; akár Pál, akár Apollós, akár Kéfás, akár a világ, akár az élet, akár a halál, akár a jelenvalók, akár az eljövendők: minden a tietek. Ti viszont Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig Istené.” (1Kor 3,21-23)”

Ebből tehát az következik, hogy a szupralapszarianista nézetet vallók elsősorban Isten nagyobb dicsőségét akarják kihangsúlyozni azáltal, hogy a teljes teremtés Istenre nézve történt és minden az Ő dicsőségét szolgálja, beleértve az üdvösségre teremtett embereket és a kárhozatra teremtett embereket is. Az infralapszarianus logika sokkal inkább az, hogy egyfelől kegyetlenség volna feltételezni, hogy Isten egy semleges, potenciális embertömeget kétfelé oszt, másfelől viszont logikátlan lenne, hogy nemlétező tömegek tárgyai legyenek a kiválasztásnak.²⁴

ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalásként tehát elmondható, hogy míg a szupralapszarianizmus azt tartja logikusabbnak, hogy először „történt” a predestináció, csak utána a bűneset megengedése, addig az infralapszarianizmus épp a fordítottját. Fontos kihangsúlyozni, hogy mindkét nézet logikai sorrendekről beszél, azaz, az Isten elméjében lévő tervezési sorrendet próbálja meg meghatározni. Nem arról van szó tehát, hogy konkrétan a világ teremtése után mi történt, hanem arról, hogy a világ teremtése előtt Isten hogyan tervezhette meg az üdvösség rendjét.

A kérdéskör tehát mindenképpen érdekes és érdemes róla gondolkodni, azonban fontos hangsúlyozni, hogy mivel a Szentírás nem ad a kérdésben egyértelmű választ, így végeredményben eldönteni sem lehet, hogy a két nézet közül melyik „biblikusabb.” Mindkettő mellett születtek érvek, azonban komoly viták, szakadások nem történtek a téma kapcsán, már

²⁴ vö. Turretin: *Institutes of Elenctic Theology*, 9.9.

csak azért sem, mert mindkettő elfogadja egymást legitimnek. A téma sokkal inkább filozófiai és logikai jellegű, és ahogyan a témával foglalkozó teológusok is megállapították, pusztán logikára nem lehet alapozni a teológiánkat. Végeredményben tehát az, hogy az ember melyik nézet mellett teszi le a voksát, nem befolyásol különösebben sok mindent, már csak amiatt sem, mert a téma a teológián belül is eléggé periférikus. Nem túl sokan foglalkoztak vele, akik pedig igen, szintén nem túl részletesen.

BIBLIOGRÁFIA

Felhasznált irodalom

A Második Helvét Hitvallás, Budapest, Kálvin Kiadó, 2017.

AUGUSTINUS, Aurelius: *Vallomások*, ford. Városi István, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2022.

BAVINCK, Herman: *Reformed Dogmatics*, Grand Rapids, Baker Publishing Group, 2011.

BEEKE, Joel R. – SMALLEY, Paul M.: *Reformed Systematic Theology*, Vol. 1, Wheaton, Crossway, 2019.

DODARO, Robert – LAWLESS, George: *Augustine and his Critics*, London, Routledge, 2000.

GRUDEM, Wayne: *Systematic Theology, an introduction to Biblical Doctrine*, London, Inter-Varsity Press, 2020.

HOEKSEMA, Herman: *Reformed Dogmatics*, Vol. 1., Jenison, Reformed Free Publishing Association, 1985.

JENKINS, Eric L.: *Free to Say No?, Free will and Augustine's Evolving Doctrines of Grace and Election*, Cambridge, James Clarke & Co, 2013.

KÁLVIN János: *A keresztyén vallás rendszere*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2014.

STEINMETZ, David C.: *Reformers in the Wings: From Geiler von Kaysersberg to Theodore Beza*, New York, Oxford, 2001.

TURRETIN, Francis: *Institutes of Elenctic Theology*, Vol. 1., ford. George Musgrave Giger, Phillipsburg, Presbyterian and Reformed Publishing Company, 1997.

Online források

BAVINCK, Herman: *Supralapsarianism and Infralapsarianism*, http://www.the-highway.com/Bavinck_predestination2.html

Belga Hitvallás, https://www.refkossuthter.hu/sites/default/files/fajlok/belga_hitvallas.pdf

Dordrecht Kánonok, <http://kalvinistaapologetika.hu/wp-content/uploads/2017/07/A-dordti-kanonok.pdf>

Westminsteri hitvallás, <https://www.reformatus.net/westminsteri-hitvallas>

Kim Heung Sik

A KOREAI KERESZTYÉN DIÁKEVANGÉLIUMI MOZGALOM

(BEVEZETÉS - MAGYARUL)

A Koreai Köztársaság protestáns keresztyénsége körülbelül 140 éves. Ez alatt a viszonylag rövid idő alatt a keresztyének száma gyorsan megnövekedett, és meghaladta a teljes lakosság 20 százalékát. A protestáns keresztyénség növekedésének hátterében a keresztyén fiatal diákok evangéliumi mozgalmának fontos szerepe volt. A keresztyén diákmozgalmi egyesületek tevékenységének köszönhetően a koreai nép lelki ébredése indult el, és az ún. *Han-folyó csodája* nagy változást és fejlődést hozott. Jelen írásom célja megvizsgálni, hogy a keresztyén ifjúsági diákmozgalom milyen fontos szerepet játszott a koreai keresztyénség rövid, 140 éves történetében.

(INTRODUCTION - ENGLISH)

The Protestant Christianity in the Republic of Korea is approximately 140 years old. During this relatively short time, the number of Christians grew rapidly, exceeding 20% of the total population. The evangelical movement of young Christian students played an important role in the background of the growth of Protestant Christianity. Thanks to the actions of Christian student movement associations, a spiritual awakening began in the Korean people, and the so-called *miracle of Han River* brought a great change and growth. The goal of this essay is to examine how important the Christian youth student movement has been in this short 140-year-old history of Christianity in Korea.

A KOREAI PROTESTÁNS KERESZTYÉN EGYHÁZ 140 ÉVES TÖRTÉNETE

A koreai protestáns egyház 140 éves múltra tekint vissza. A koreai keresztyénség történetére visszatekintve elmondható, hogy nehéz megpróbáltatásokkal teli időszakon ment keresztül. A Koreai-félsziget olyan nagyhatalmak közé szorult, mint Japán, Kína és Oroszország, aránylag nagyon kicsi és erőtlén ország volt, amely kevésbé volt ismert. Ha visszatekintünk Korea elmúlt 100 éves történetére, akkor az tele van nehézségekkel, bánatokkal, kétségbeeséssel és tragédiával; Korea kis nemzetként szomorú sorsra jutott és sokat szenvedett. A nemzeti

függetlenségre vágyó fiatalokat a brutális bebörtönzés és kínzás súlyosan megsebesített mind testileg, mind lelkileg.

A protestantizmus történetében az első külföldi misszionárius, aki Koreába látogatott, a német Carl A. F. Gutzlaff volt 1832-ben. Nem sokkal ezután, 1866-ban Robert Jermain Thomas pedig az első misszionárius volt, aki mártírhalált halt a kikötőben, amint koreai földre lépett az amerikai kereskedelmi hajóval, a General Shermannel. Horace Newton Allen (1858.04.21., Delawak, Ohio – 1932.12.11.) 1884-ben érkezett Koreába, és orvosi misszionáriusként dolgozott. 1885. április 5-én Incshon kikötővárosban két misszionárius, Horace Grant Underwood (1859.07.19, London – 1916.10.12.) és Henry Gerhart Appenzeller (1858.02.06, Sonderton, Pennsylvania – 1916.06.11.) hivatalosan is misszionáriusként lépett be az országba. Az átfogó keresztyén misszionáriusi munka kezdete erre a napra tehető. Abban az időben Koreának semmi reménye nem volt kilépni a lelki sötétségből a fájdalom és a sebhelyek, a kormány korrupciója és az elnyomó japán imperializmus miatt.

Eközben a korai misszionáriusok számos kórházat és iskolát építettek (pl. Ewha Hakdang, Paichai Hakdang stb.), és segítették a koreai népet, hogy megszabadulhassanak különféle betegségekből, a szegénységből és szellemi tudatlanságból. Különösen a nyugati keresztyén oktatás nyitotta fel a fiatalok szemét, és a józan eszmék felé terelte őket. A misszionáriusok oktatási szolgálata komoly fordulópontot jelentett Korea történelmében.¹

Két ember prófétált Korea jövőjéről reményt és jövőképet adva a nehéz idők átélő koreaiak számára: John Mott, az SVM mozgalom világvezetője, valamint Rabindranath Tagore, indiai gondolkodó és költő. John Mott 1946-ban Nobel-békedíjat kapott, Tagore pedig 1913-ban az első ázsiai irodalmi Nobel-díjban részesült. Tagore egy verset szentelt a fiatal koreaiaknak „Kelet lámpása” címmel, amellyel fellobbantotta a remény szikráját bennük, hogy „a világ sötétségét megvilágító fénnel, mint a világ jelzőfényével”, ők is Kelet lámpásaivá válhatnak.²

John Mott egy jelentésében így fogalmazott, miután 1907-ben Koreában járt: „Ha több misszionáriust küldenek ide, és az evangélium tovább terjed, Korea lesz az első a nem keresztyén országok közül a világon, amely a 20. században keresztyén országgá válik.”

Úgy ahogyan megprófétálták, 1945-ig 1529 volt a Koreába küldött külföldi misszionáriusok száma, és ha megnézzük a 2010-ig tartó statisztikát, akkor a világ 169 országába küldött koreai

¹ Jae-Eun Ahn: *A misszió elméletének fejlődése a koreai református egyházban*, München, 1992, 56.

² Balatonfüreden az indiai Tagore 92 cm magas és 120 kg súlyos mellszobrát 2005. június 25-én avatták fel, és a hindu költő által ültetett fa előtt helyezték el. A szobrot, amely Rasithan Kashar alkotása volt, az indiai kormány 1956-ban ajándékozta a városnak. A part menti sétány 1957 óta viseli Tagore nevét.

misszionáriusok száma 22 014. Valóban Korea lett az első keresztyén ország a 20. században. Nagy átalakulás ment végbe: az evangéliumot befogadó nemzet az evangéliumot hirdető nemzetté vált. Dél-Korea a 2017-es statisztikák szerint több mint 9 millió protestáns hívővel rendelkezett (amely az akkori lakosság közel 20%-a). A belföldi- és a tengerentúli missziók területén dolgozó misszionáriusok számát tekintve az Egyesült Államok után a második ország Korea lett, amely misszionáriusokat küld. A 21. századi világevangelizáció számára papi nemzetté vált, amelyet Isten értékesen használ.

A DIÁKEVANGÉLIUMI MOZGALOM SZEREPE A KOREAI KERESZTYÉNSÉG TÖRTÉNETÉBEN

Korea változásának és növekedésének háttéréből nem maradhat ki az egyetemista missziós mozgalom. A protestáns egyház különösen a '60-as, '70-es és '80-as években növekedett és terjeszkedett. Ezzel párhuzamosan Korea gazdaságilag is gyorsan fejlődött és erős országgá vált, státusza a világranglétrán emelkedett elnyerve a *Han-folyó csodájának* elnevezését. Mindebben az egyetemista missziós mozgalom fontos szerepet játszott.

A koreai protestáns egyház ébredési mozgalmának növekedésében a felekezettől független egyesületek, külföldi missziók és az ökumenikus szolgálatok vezető szerepet játszottak. A rövid idő alatt bekövetkezett változás és növekedés háttérében látható, hogy a diákevangeliumi mozgalomnak nagy befolyása van. Körülbelül 30 000 egyetem, felsőoktatási intézmény működik a világon közel 70 millió hallgatóval. Nem túlzás azt állítani, hogy egy ország jövője a felsőoktatásban tanuló fiataljain múlik.

A keresztyén értelmiség kiváltsága és küldetése, hogy a fiatalokat evangelizálja és képezze, hogy Krisztus katonájaként munkálkodhassanak a társadalomban.

Természetesen, ahogy belépünk a 21. századba látjuk, hogy az egyetemeken különböző ideológiák vannak jelen és az egyetemi missziós mozgalmak nagymértékben veszítik el erejüket szerte a világon. Itt az ideje, hogy újra kihívás elé állítsuk az egyetemi evangelizációt az eredeti elhívásérzés, a szellemiség és a lelki látomás visszaállításával! Világszerte sok fiatal, felsőoktatási intézmény hallgatója lelkileg szomjazik és szenved. Azért kell ragaszkodnunk a diákmisszióhoz, mert ahhoz, hogy az egyház (az ország, sőt, a világ) a jövőben is éljen, evangelizálnunk kell a fiatalokat, különösen a felsőoktatási hallgatókat, és a keresztyén

életfilozófiával rendelkező vezetővé kell képeznünk őket, akik a társadalom különböző területein fognak elhelyezkedni.³

A Keresztyén Ifjúsági és Hallgatói Evangéliumi Mozgalom egy olyan mozgalom, amely az egyetemeket és a felsőoktatási hallgatókat megcélozva bűnbánatra és megtérésre szólítja fel a jövő dolgozó embereit és tehetségeit, teret adva a Szentlélek munkájának és megváltoztatva a keresztyén történelmet. A történelem bizonyítja, hogy az egyetemi missziók fontos szerepet játszottak a globális missziós mozgalomban. Az egyetem az ország szíve, az egyetemista misszió pedig az egyetem szíve. A felsőoktatási misszió a fiatal hallgatók felé irányuló szereteten és szolgálaton alapszik. Jézus Krisztus evangéliumát osztjuk meg velük lelkük megmentése érdekében, és rendszeres Biblia tanulmányozásra, valamint közösségi életre hívjuk őket. Később pedig Jézus tanítványaiként mennek tovább a világ minden tájára, családot alapítanak, elhelyezkednek egy munkahelynél és szolgálják az országot. Ez egy olyan misszió, amely a fiatalokon és közösségeikre hatva a társadalmat a bibliai értékek szerint állítja fel. Mint ún. társadalmi misszionáriusok teljesítik az Úr világmisszióra szóló nagy parancsolatot.

A KOREAI DIÁKEVANGÉLIUMI MOZGALOM KEZDETE

Ami a koreai diák evangéliumi mozgalom történetét illeti, a koreai keresztyénség 140 éves történetében a diákevangéliumi mozgalom története 130 évesnek tekinthető. A nyugati országok diákevangéliumi mozgalmához képest nagyon rövid ideje létezik. Azonban a felsőoktatási hallgatói evangéliumi mozgalom hatása a koreai egyházi- és világmisszióra igen nagy. A Koreai Köztársaságban a keresztyén ifjúsági és diákmozgalom fontos kiindulópontjának tekinthetjük a Pai Chai és az Ewha Iskolák 1886-os megalapítását. Ms. Mary F. Scraton, az Ewha Hakdang alapítója, valamint Henry G. Appenzeller misszionárius, a Pai Chai Hakdang alapítója a keresztyén ifjúsági mozgalom úttörői voltak Koreában. Ezek a misszionáriusok keresztyén oktatási intézményeket hoztak létre missziós céllal.

1907-ben az amerikai John Mott Koreába látogatott, és Isten reményét hirdette a nehézségek és a csüggedés által elnyomott koreai nép számára. Adományokból felépítette a YMCA épületét, és azt vizionálta, hogy a 20. században Korea válik először keresztyén országgá a nem keresztyén országok közül. Korea nagyon viharos időszakokon ment keresztül, mint például Dél- és Észak-Korea felosztása 1945-ben, a koreai háború 1950-től, az 1960. április 19-ei

³ Kim Sunghee: *ESF 40 éves története*, ESF kiadó, 2016, 8–10.

diákforradalom a korrupt kormány ellen, és az 1961-es katonai diktatúra puccsa. Mindezek közepette mégis különféle diákmozgalmi keresztyén társaságok születtek Isten kegyelméből. A diákmozgalom az 1970-es években a növekedés időszakába lépett, és az 1980-as években a nemzeti evangelizáció mellett a világmissziókban való részvétel lett célul tűzve. Az 1990-es években a „University Student Vision 2000” mottó alatt a hallgatói evangélikus szervezetek egyesült mozgalmát tartották, melynek imatémája az egyetemi evangelizáció, a békés koreai egyesülés és a világevangelizáció volt. Az evangélikus diákmozgalmi szervezetek magja a Spirituális Ébredés Mozgalom, a Missziós Mozgalom, a Tanítványi Mozgalom és a Szentlélek Mozgalom voltak.

A KERESZTYÉN IFJÚSÁGI DIÁKEVANGÉLIUMI MOZGALOM NÖVEKEDÉSI IDŐSZAKA A 70-ES ÉS 80-AS ÉVEKBEN⁴

A koreai keresztyén történelem egyik fontos eseménye a 70-es évek végén és a 80-as évek elején az egyetemi missziós szervezet robbanásszerű újjáéledése volt. Körülbelül 18 missziós szervezet működik Koreában, köztük az SFC, IVF, CCC, Navigator, UBF, ESF, CMI, JOY, YWAM, KSCF, CAM és Hansarang Misszió. Gyülekezetként a hivatalos keresztyén egyházak nem látták el megfelelően a feladataikat. A keresztyének létszámának rohanó növekedésében nem tudták betölteni az igazi közösség-, a társadalom *világosság és só* szerepét, hanem éppen ellenkezőleg, kiderült, hogy a keresztyén vezetők közvetve vagy közvetlenül részt vettek a 6. köztársaság korrupciójában. Az erkölcstelenség egyházszakadásokhoz vezetett, például a református egyház körülbelül 80 felekezetre szakadt szét. Mindezzel párhuzamosan az egyetemi missziókra összpontosító Para-Church Mozgalom robbanásszerű újjáéledést élt meg, mivel a létező hivatalos egyházak nem tudtak központi szerepet játszani a valóságra különösen érzékeny fiatal diákok számára. A mozgalom missziói között volt a misszionáriusok más kultúrába küldése, a négyszemközti tanítványképzés, a kiscsoportos bibliatanulmányozás és dicsőítés.

Habár a missziós szervezetek a keresztyének számának robbanásszerű növekedését érték el az evangélium hirdetésével, a 80-as években nem tudták tartani a tempót a kor előre haladásával: a megszokott missziós stratégia szerint szolgáltak, ezért poszthisztorikus jellege miatt bírálták. A kor változását nem vették figyelembe, helyette szokásukhoz híven csupán Jézus

⁴ Kim Dong-chun: *A koreai keresztyén diákmozgalom története*, Goshin Teológia Akadémia, M. Div. diploma, 1993, 24.

megváltásáról, a négy szemközti evangelizációról és képzésről, a terjeszkedésről, és a külmisszióról beszéltek. Ennek következtében a 80-as évek közepén a konzervatív evangélikus keresztyén diákmozgalom fokozatosan elvesztette saját helyét, és súlyos stagnálásba került.

A konzervatív evangélikusként emlegetett keresztyén diákmozgalom 1974 augusztusában tartotta az „Expolo 74 – Christian World Evangelization Convention” rendezvényt a Yeouido Plaza-ban. Ez a gyűlés 4 éjszakán át 5 napig tartott, és egy nagyszabású esemény volt, ahol 320 000 ember részesült evangelizációs képzésben, és több mint másfél millió ember gyűlt össze egy-egy este. E gyűlés után az egyetemi- és a nemzeti evangelizációs mozgalom zászlója alatt robbanásszerű ébredésnek lehetünk tanúi. Ebben az újjászületésben komoly hatással voltak az olyan egyetemi hallgatói- és külmissziós szervezetek, mint a CCC, a Navigator, vagy a koreai UBF.

Az egyetemista missziós szervezetek két kategóriába sorolhatóak. Az egyikbe azok a külföldi missziós ügynökségek tartoznak, amelyek Koreába külföldről érkeztek és telepedtek le, és egy tengerentúli missziós ággént működnek (mint a CCC, az IVF, a Navigator, vagy az OM stb.), a másikba pedig a Koreából származó missziós szervezetek vannak.

Az egyetemista missziós mozgalom lényegében egy olyan mozgalom, amely az evangélium hitére építve erősíti a hallgatók autonómiáját és kreativitását. Célja elősegíteni a vezetőképeséget, hogy minél több keresztyén váljon vezetővé. Ennek érdekében az egyetemista missziós mozgalmaknak tisztáknak és átláthatóknak kell lenniük, bármely szervezetről vagy felekezetről legyen szó. Az igazság, a tisztesség, a nyitottság és a közösség, valamint a vezetők megbízhatósága mind kulcsfontosságú tényezők.

BIBLIOGRÁFIA

JAE-EUN Ahn: *A misszió elméletének fejlődése a koreai református egyházban*, München, 1992.

KIM Sunghee: *ESF 40 éves története*, ESF kiadó, 2016.

KIM Dong-chun: *A koreai keresztény diákmozgalom története*, Goshin Teológia Akadémia, M. Div. diploma, 1993.

Pető-Veres Kata

ADATOK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEK A KERESZTSZÜLŐI INTÉZMÉNY ELŐZMÉNYEIEHÉZ ÉS
GYAKORLATÁHOZ A MAGYAR REFORMÁTUS GYAKORLATBAN

BEVEZETÉS

Csecsemő vagy gyermek megkeresztelésének előkészítésekor fontos a megfelelő keresztszülők kiválasztása. A megfelelő személyek kiválasztása több szempont figyelembe vételével történhet. A keresztszülői intézmény századai alatt ezek a szempontok némiképp változtak, ahogyan a mindenkori emberi közösség, társadalom viszonya is változott az egyházhoz. Bizonyos alapvető szempontoknak mindig érvényesülniük kellett volna, de mint az alábbiakban majd látni fogjuk, ez nem mindig volt így.

Jelen írás arra vállalkozik, hogy bemutassa hogyan alakult ki a keresztszülői intézmény, milyen elvárásokat támasztott az egyház a keresztszülők felé, milyen változásokon ment keresztül a keresztszülők kiválasztása, milyen szerepe volt, vagy kellett volna legyen a keresztszülőknek a kereszteleési liturgiában, milyen problémákkal szembesült az egyház a keresztszülői intézmény vonatkozásában, hogyan alakította a szokásjog a keresztszülőséget és arra milyen válaszokat tudott adni.

Ez a tanulmány a Magyar Református Egyház képviselőinek keresztszülői intézményre vonatkozó rendelkezéseit kívánja vizsgálni, annak figyelembevételével, hogy az egyház részéről megszületett elvárások sokszor a hívek részéről tapasztalható gyakorlatokra való reflexióként jelentek meg. A vizsgált keresztszülői intézmény a csecsemőkeresztség gyakorlatán nyugszik, azonban a csecsemő- és gyermekkeresztség további bibliai teológiai, dogmatikai kapcsolódó kérdéseit nem áll szándékunkban vizsgálni, mert jelen egyházi helyzetünkben hitvallási iratainkkal összhangban azt legitimnek fogadjuk el. Célunk, hogy a csecsemőkeresztségből kialakult keresztszülői intézményt vizsgáljuk a gyakorlatban meghonosodott és az egyházi vezetés által megkívánt szempontok feltérképezésével. Szándékunk, hogy a tanulmány végére mi magunk is átértékeljük ehhez a sákramentumhoz való viszonyunkat, és megértsük annak életformáló, élethosszig tartó elköteleződést kívánó jogos követeléseit.

A keresztszülői intézmény kialakulásának kezdetei

A keresztszülő szerepköre a gyermekkeresztség gyakorlata előtt alakult ki.¹ A keresztséget az ősegyházban elsősorban felnőtteknek szolgáltatták ki. Aki felnőttként a keresztyénség mellett döntött, feliratkozott a keresztelendők listájára.² Nagybőjt első vasárnapján leadták a nevüket, majd a következő napon a püspök megbizonyosodott szándékuk komolyságáról és erkölcsi életük tisztaságáról. Hiteles tanúk kikérdezése után elkezdődhetett a keresztségre való felkészítés.³ A jelölt mellett pártfogója (sponsor) kellett tanúskodjon.⁴ A kérelmezőt, ha férfi volt, az apja, vagy leendő keresztapja mutatta be a püspöknek. Ha pedig nő volt, akkor anyja, vagy leendő keresztanyja tette meg ugyanezt.⁵ A sponsor szót először Tertullianus *De baptismo* című műve említi a XVIII. fejezetben,⁶ akinek dolga az volt, hogy a keresztelendő helyett feleljen a feltett kérdésekre és a fogadásokat ő tegye meg. Későbbi ókeresztyén iratokból tudhatjuk, hogy a keresztszülők olyan személyek lehettek, akik a gyülekezet előtt jól ismert, hiteles emberek voltak.⁷

A megkeresztelt személyért gyakran a szülő kezekedett még az V. században is. Fokozatosan szűnt meg ez a gyakorlat, majd a 813. évi Mainzi Zsinat el is törölte.⁸

Hamar megjelentek azok a kifejezések, amelyek a társszülőségre utalnak. Ezek bizonyítják, hogy a keresztszülő nem a természetes szülő volt (compatres, commatres, propatres, promatres, patrini és matrinae, susceptor).⁹ Ezek a kifejezések utalnak a keresztszülő és a keresztye gyermek közeli kapcsolatára is, amely kapcsolat olyan erős lelki kapcsolat volt, hogy házasságot sem köthettek a felek.¹⁰

A gyermekkeresztség általánossá válásával megmaradt a hagyomány, hogy a gyermeknek keresztszülőt választanak. Itt is megjelent az a tendencia, hogy míg kezdetben a szülő,¹¹ vagy

¹ Nagy Varga Vera: *Egyházi és liturgiátörténeti adatok a kereszteléshez fűződő szokások kutatásához. Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5/II.* Konferencia Pápan, 1999. június 22–24., Veszprém, 2001, 532–557, 31.

² Heidl György: *Lelki alakformálás. Szent Ágoston beavató beszédei*, Pécs-Budapest, Keresztény Örökség Kutatóintézet–Kairos Kiadó, 2015, 14–15.

³ Egeria útinaplója. *Szentföldi zarándoklat a IV. századból*, Budapest, Jel Könyvkiadó, 2009, 38.

⁴ Heidl: *Lelki alakformálás*, 2015, 15.

⁵ Egeria útinaplója, 38.

⁶ Vanyó László: *Tertullianus művei*, Budapest, Szent István Társulat, 1986, 183.

⁷ Boross Géza: A keresztszülők szerepe, a keresztszülői „intézmény” történeti alakulása, mai funkciója. *Theológiai Szemle*, 24. évf., 1981/3, 156.

⁸ Nagy Varga: *Egyházi és liturgiátörténeti adatok*, 2001. 31.

⁹ Ua.

¹⁰ Ua. Knorr Alajos bírő, jogász tér ki arra részletesebben, hogy keresztszülő és keresztye gyermek között a házasságkötés tilos. Ahogy ő fogalmaz: „A lelki rokonság a kánonjog szerint bontó akadályként jelentkezik.” Knorr Alajos: *A magyar magánjog. különös tekintettel a gyakorlati élet igényeire*. Pest, 1873, 449.

¹¹ A *Havi Közöny az elméleti és gyakorlati lelkipásztorkodás köréből* című lap 1891-es lapszámának írása kifejezetten tiltja, hogy a keresztszülő a gyermek szülője legyen. Érdekes megjegyezni, hogy azt is elutasítja a

egy rokon válaszolt a kérdésekre, később a gyermekkeresztségnél is olyan valakit kellett meghívni, aki ismert keresztyén gyülekezeti tag volt.¹²

A későbbi katolikus egyházjog és keresztelési szertartás szigorúan ragaszkodott a már kialakult keresztszülői intézményhez.¹³ A reformáció ugyan a középkori hagyományból átvette a keresztszülői intézményt,¹⁴ de azt képes volt új tartalommal megtölteni, mégpedig azzal, hogy a keresztszülői feladatokat egyfajta a gyülekezet felé, és a megkeresztelt gyermek felé is irányuló szolgálatként szemlélte. A keresztszülő felelősséget vállal a gyülekezet egy megkeresztelt tagjáért, érte imádkozik, tanúja a keresztségnek. Lehetőségei szerint mindent megtesz azért, hogy a gyermek megmaradjon a gyülekezet mellett, a gyermek hitbeli neveléséből kiveszi a részét.¹⁵

Érdekes megfigyelnünk a téma tárgyalásánál, hogy egy egyházhoz köthető alkalom, ez esetben a keresztség hogyan kezd el a népszokások szintjén mintegy külön életet élni.¹⁶ A keresztszülők kiválasztásához az egyház igyekezett szabályokat felállítani, melyekből jó okkal feltételezhetjük, hogy a keresztszülők személyének megválasztásánál nem mindig olyan szempontok váltak hangsúlyossá, amelyek az egyház által is támogathatóak voltak. A keresztszülői intézmény jogi népszokásokon alapuló biztonsági intézmény is volt, amikor egyéb érdekvédelmi, biztonsági szervezetek nem voltak.¹⁷

Esetünkben hangsúlyos módon a református egyház által ajánlott szempontokat igyekszünk áttekinteni, de összehasonlítás, megemlítés szintjén fontosnak tartjuk a római katolikus és az evangélikus egyházzal is érintőlegesen foglalkozni. A keresztszülőség intézményére vonatkozó adatokat főként ágendákban, liturgikákban, egyházi szabályzatokban, paptanokban, de érdekes módon még presbitérium által összeállított határozatban is találhatunk. Fennmaradt irataink

katolikus egyház a cikk megszületésekor, hogy két azonos nemű keresztszülő legyen. Egynehány megjegyzés a keresztszülőkről. *Havi közlöny az elméleti és a gyakorlati lelkipásztorkodás köréből*. 14. évf., 1891/4, 291.

¹² Boross: *A keresztszülők szerepe*, 157.

¹³ Ua.

¹⁴ Melius Juhász Péter nem tiltja, de nem is fogadja el a babonás komák intézményét, azaz ezt is antikrisztusnak bélyegzi. Ők mondják el az apostoli korig visszavezethető ördög, világ, test kísértésének való ellentmondást a gyermek nevében. *Pathai István református szertartási könyvecskéje. Úrvacsorai rend Milotai Nyilas István ágendájából. Melius Juhász Péter szertartási intelmei*, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2020, 277.

¹⁵ Boross: *A keresztszülők szerepe*, 157.

¹⁶ S. Lackovits Emőke így fogalmaz: „A magyar református zsinatok végzéseit a 16. századtól végig nézve, megvizsgálva a liturgiás könyveket (Agenda), a keresztelés alakulására vonatkozóan gazdag adatokat találhatunk, amelyeknek áttanulmányozása után az a következtetés vonható le, hogy a kereszteléshez kapcsolódó népi szakrális szokásokban nagyrészt korábbi rendtartások előírásai őrződtek meg, összefonódva keresztyénség előtti hiedelmekkel.” S. Lackovits Emőke: *Református keresztelési szokások a Dunántúlon*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém, 1993–1994, 399–400.

¹⁷ Nagy Varga Vera: Műrokonság, szomszédság, kortársi csoportok, barátság. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz 8. Társadalom*. Budapest, 2000. 535.

arról sem hagynak kétséget, hogy hányan lehetnek a keresztszülők, és a gyermek neméhez viszonyítva hogyan oszlik meg a keresztszülők neme.

Keresztszülők számára vonatkozó adatok

A 17. századi kiskomáromi regula így rendelkezik a keresztszülők számát illetőleg:

„Férfiúi gyermeknek két férfiú és egy asszony, leányzónak pedig két asszonyi és egy férfiúi komái¹⁸ legyenek.”¹⁹

Samarjai János *Az helvetiai vallason levő ecclesiáknak egyhazi ceremonijakról es rend tartasukról valo könyvetske*–jében hasonlóan a kiskomáromi regulához rendelkezik a keresztszülők számáról. Három koma legyen, akik közül a gyermek nemével megfelelőből kettő legyen, egy pedig a másik nem képviselői közül. A komák nem lehetnek családtagok, ahogyan fogalmaz „idegen vérből valók” legyenek. Samarjai hozzáteszi, hogy ugyan a Szentírás nem beszél arról, hogy a keresztelésre a keresztszülő vitte volna a keresztkedőt, sőt Keresztelő Jánosnak vagy Jézusnak a körülmételésénél csak a rokonság volt jelen, a felnőttek mind maguk járultak a keresztséghez, de ennek ellenére megtartja a szokást, hogy a gyermeknek és felnőttnek apja, komái, rokonai legyenek jelen és fogadásokat tegyenek.²⁰

A keresztszülők számának maximalizálását elengedhetlenné tette az, hogy vidékenként, gyülekezetenként szokássá vált, hogy 20, 30, 40, 50 vagy akár még több koma lett elhívva. Ezt bizonyítja egy 18. századi feljegyzés Debrecenből:

¹⁸ A magyar paraszti szóhasználatban a koma két vagy több különálló párokból álló csoport. A komák kölcsönösen vagy egyoldalúan egymás gyermekeinek a keresztszülei, a keresztelési szertartáson részt vesznek (Sic!). Egy családdal komasági kapcsolatba kerülni igen megtisztelő feladat volt, azt visszautasítani nem illet. S. Lackovits: *Református keresztelési szokások*, 403. A tényleges rokonsággal szemben a komaságot a keresztkomák barátsága, személyes jó kapcsolata hozza létre. A komák segítségül, legyen az anyagi, fizikai, vagy erkölcsi segítség, elsősorban a komát hívják. Vajda Mária: *Komámasszony adjon nekem szállást*, Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1999, 207.

¹⁹ S. Lackovits: *Református keresztelési szokások*, 403.

²⁰ Samarjai Máté János: *Az helvetiai vallason levő ecclesiáknak egyhazi ceremonijakról es rend tartasukról valo könyvetske*. Lőcse, 1636, 62–63.

„Az 1745. június 27-kén végeztetett:

„Eddig a keresztelező szülők és a kereszt-komák közül, alkalmas időtől fogva, ily rendetlenség tartatott fel 1.) Igen sok komák hivattak volt, némelyiknél 20, 30, 40, 50 sőt tán 100 is. [...] Hogy azért ennekutána ily rendetlenségek ne legyenek, a tiszteletes uraknak és a tekintetes nemes tanács tagjainak concursusában determináltatott, és a templomokban is közhírré tett azon rendelés a tanács és communitas solemnis gyűlésében előterjesztetvén, egyetértőleg megerősített: „1.) Hogy ennekutána csak három pár komát lessz szabad hivatni.”²¹

Láthatjuk, hogy a keresztszülők nemük szerinti megoszlása a kiskomáromi regulában és Samarjai János ágendájában is megegyezik. Zsarnay Lajos, a sárospataki református főiskola lelkésze, a tiszáninneni egyházkerület főjegyzője *Paptanjában* a keresztszülők számára nézve annyi adalékkal szolgál, hogy a keresztszülők száma a szokástól függ, náluk egy törvényes korú férfi és egy nő szokott lenni.²²

Keresztszülők ismérvei, felekezeti hovatartozása és kötelességei mind a keresztelezési szertartáson, mind később, a gyermek neveltetése kapcsán

Samarjai János a keresztszülők legfontosabb ismérvei között leszögezi, hogy azok emberkorbéliek,²³ házasok vagy házasságon kívül élők, de pogányok, zsidók, eretnekek, a keresztyén tanításokkal tisztában nem lévők, rossz hírben állók vagy elítélt törvénszegők nem lehetnek. Legalkalmasabbak a jámbor életű, igaz hitű keresztyének, akik képesek keresztyén gyermeküket a keresztséggel kapcsolatos tudnivalókra tanítani, ha arra szükség van.²⁴

²¹ Szűcs István: *Szabad királyi Debreczen város történelme 3*, Városi monográfiák, 1871, 871.

²² Zsarnay Lajos: *Paptan. Vezérfonalul tanításhoz kézirat helyett*, Sárospatak, 1857. Tóth Mihály debreceni tanár Egyházzsertartástanában szinte szóról-szóra közli Zsarnay Lajos megállapításait. TÓTH Mihály: *Egyházzsertartástan alap vonalai tekintettel a magyar református egyházra*, Debrecen, 1873, 74.

²³ A kiskomáromi regula ugyanezt mondja: „A komák ne gyermekek, hanem ugyan emberszámot keresztyén tisztösségbeli személyek legyenek.” S. Lackovits: *Református keresztelezési szokások*, 403.

²⁴ Samarjai: *Az helvetiai vallason levő*, 62–63.

A kiskomáromi regula elvárásként írja elő a keresztszülők számára, hogy: „A komák a mi atyánkot, a’ credot és a Tízparancsolatot tudják és ha a Tanétó kívánja el is mondani tartozzanak.”²⁵

Debrecen város XVIII. századi története is szolgál némi adalékkal a keresztszülők kötelességeivel kapcsolatban:

„Hogy csak a koma–asszonyok jelentek meg a templomban a keresztelés idején;²⁶ [...] a komák a célnak eleget nem tettek, a midőn az árván maradott keresztfiokat és leányokat nem neveltették és nem tanították a szent és keresztyén életre és tudományra. [...] 2.) Mind a férfiak, mind az asszonyok jelen legyenek és a keresztelőhelyhez közel álljanak. 3.) Nemcsak ki a keresztvízre tartja és annak férje, hanem mind a 3 pár koma is – mint kereszt szülék – ily állapotú tisztükből folyó kötelességre komolyan figyelmeztessenek.”²⁷

A fentebbi, Debrecen történetéből kiemelt megjegyzés megerősíti azt a korábbi megállapításukat, hogy a keresztszülők nem feltétlenül voltak jelen a keresztségnél, sőt ahogyan olvashatjuk, meghívásuk pusztán formalitás volt, és sokszor nem is voltak tudatában annak, hogy egyáltalán mit vállaltak el. A kiemelt részből még egy, a keresztszülők fontos feladatának elmulasztásáról olvashatunk, mégpedig arról, hogy az elárvult gyermeket a keresztszülőknek kellett volna magukhoz venniük. Van tudomásunk arról, hogy ez is fontos szempont volt, hogy a keresztszülő a természetes szülő elhalálása esetén átvállalja a gyermek felnevelését, gondozását.

Tóth Ferenc pápai teológiai tanár 1810-es *Liturgikája* részletezi a legbővebben a keresztszülők kötelességeit. Tóth hangsúlyozza, hogy a keresztszülőknek kell a csecsemőt a templomba a keresztelésre felvinni, kezekednek afelől, hogy a gyermek keresztyén hitben fog neveltetni. Vállalják, hogy ha a szülők meghalának, képtelenné válnának a gyermek nevelésére, vagy nem gondoznák azt, ők magunkhoz veszik a gyermeket. Ez sok esetben a

²⁵ S. Lackovits: *Református keresztelési szokások*, 1993–94.

²⁶ Korábbi és későbbi fennmaradt dokumentumok bizonyítják, hogy a keresztszülők rendszerint még a 20. században sem voltak jelen a keresztelésnél. Pap Ferenc (szerk.) *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*, Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2012, 76.

²⁷ Szűcs: *Szabad királyi Debrecen*, 872.

papokra maradt, mert a keresztszülők nem vették komolyan fogadalmuk teljesítését. További fontos feladatuk, hogy tanúskodnak arról, hogy a gyermek rendben megkeresztelkedett, valóban azt a nevet kapta, amelyet visel. Tóth sajnálatosnak tartja, hogy sok esetben csak a keresztyánok jelentek meg, ahogyan azt is, hogy a keresztszülők kötelességeiről kevés szó esik a keresztelezési ágendában vagy egyáltalán nincs erről iránymutatás, ennek elmulasztása legkésőbb a konfirmáció alkalmával pótolható.²⁸ Tóth Ferenc elvárja a keresztyántól, hogy a bába helyett ő tartsa a keresztvíz alá a csecsemőt.²⁹

A keresztszülők számáról, választásáról és egyéb jellemzőivel kapcsolatban azt írja, hogy legjobb volna, ha a legközelebbi barátok, ismerősök közül kerülnének ki, mert a kapcsolat erősségéből kifolyólag a gyermekkel szembeni hatványozottabb kötelességtudat várható el. Mivel a szülők legdrágább kincsüket, gyermeküket bízzák a keresztszülőre, ezért a keresztszülőnek meghívott személy ne legyen túl idős, halálhoz közel álló, cselekvésében akadályozott, Tóth megfogalmazása szerint „nyomorék,” hanem jó erkölcsűnek, a keresztyén tanításokban járatosnak kell lennie. Az olyan keresztszülő sem alkalmas, aki nem tudja beosztani az idejét, túl messze lakik, és ezért nem láthatja a gyermeket, 14 évnél idősebbeknek kell lenniük, és nagyon fontos, hogy azok vállalhatják a keresztszülőséggel járó kötelességeket, akik konfirmáltak, és már éltek az úrvacsora sákramentumával. Tóth megengedő azzal kapcsolatban, hogy református gyerekek lehet-e katolikus keresztszülője.³⁰ Nem tartja ezt kardinális kérdésnek, mert a római katolikus hitben való neveltetés csak a római katolikus egyház által megkeresztelt gyermekekre vonatkozik. Ezért egy római katolikus keresztszülőnek nem okozhat az lelkiismereti gondot, ha keresztyán gyermeke református, mert nem elvárás vele szemben, hogy a gyermek a római katolikus tanításoknak megfelelően nevelkedjék. Ugyanez fordítva is igaz.

Zsarnay Lajos a keresztszülői intézmény szükségességére nézve olyan megállapítást tesz, hogy az polgári és egyházi célból is szükséges. Polgári vonatkozásban azért, mert ők bizonyítják azt, hogy a gyermek azoké, akik helyett a keresztszülők most jelen vannak. Egyházi részről meg azért jelentős, mert ők azok, akik a szülők képében ajánlják a gyermeket az anyaszentegyház szövetébe könyörgéseik által, azok keresztyén neveltetésére fogadalmat és

²⁸ A legkorábbi konfirmációt tárgyaló ágendánk 1751-ben jelent meg Debrecenben Piskárkosi Szilágyi Sámuel írásaként név nélkül. PAP: *Illés lelkével*, 79.

²⁹ Tóth Ferenc: *Liturgia. melyben A' Helvétziai Vallástételt követő Ekklesiáknak Egyházi Tzeremoniáik, Rendtartásaik, és az Egyházi Szolgáknak azok körül való foglalatosságaik, s' kötelességeik adatnak elől*. Győr, 1810, 136–137.

³⁰ Tóth: *Liturgia*. 138–140.

ígéretet tesznek. Szerepkörük olyan feladattal is kiegészül,³¹ hogy lehetőségeik szerint a beteg anyáról és a csecsemőről gondoskodjanak.³²

A *Dunántúli Protestáns Lap* 1938. évi 18. számában is olvashatjuk azt, hogy a keresztszülők a szülők helyettesei, ami azt is magában foglalja, hogy ha a szülők meghalnának, a keresztszülők veszik magukhoz az elárvult gyermeket. Ennek létjogosultsága abban keresendő, hogy ahogyan a szerző fogalmaz: „Azt is jelenti ez a megbízatás, ha a szülők meghalnának, akkor a keresztszülőknek kell vállalni a kis gyermek keresztyén hitben való nevelését vagy neveltetését. Erre a kereszteleés alkalmával ünnepélyesen ígéretet is tesznek.”³³

Az 1938-ból származó idézet jelentőségét abban nyeri el többek között, hogy szóvá tette a keresztszülők megválasztásánál felmerülő, a keresztség lényegét elodázó problémákat. Ezek között jelen vannak olyan gondok, mint hogy a legtöbb szülő csak régi hagyománynak tekinti a keresztséget, és csak a kereszteleés időpontjára „szerzi” a keresztszülőket minden hosszabb távú megfontolás, hitbeli döntés nélkül. Csizmadia Károly mosonmagyaróvári lelkész azt is problémának véli, hogy a keresztszülőkkel kapcsolatban a szülőknek lelki igényei nincsenek, ahogyan az sem szempont, hogy haláluk esetén a keresztszülő gyarapítaná-e a lelki kincset, az azonban hangsúlyos, hogy ki legyen ugyanebben az esetben a gyám, aki az anyagi javakról gondoskodik. További ellenkezést vált ki a szerzőből, hogy a keresztszülő sok esetben nem is református, ami felveti a kérdést, hogy egy nem református hogyan tehet fogadalmat arra, hogy a gyermek felnőve önként tegyen vallást hitéről a gyülekezet előtt.³⁴ Sok esetben a lelkész semmit nem tud a keresztszülőkről addig, amíg a kereszteleő után fel nem veszi az adatokat.³⁵

³¹ A Kálvin–szövetség nyilatkozata szerint a keresztszülő feladata ki kell terjedjen a gyermek testi, lelki jóllétére. Ebben benne foglaltatik szegény családok gyermeke esetén kelengye, kórházi kezelés is. Itt a megkeresztelt gyermek nevelését, neveltetését, gondozását egy tágabb kontextusban kell elképzelnünk, mert az egész gyülekezet *Sárospataki Református Lapok* 23 (1928 / 21), 132-133.

³² Zsarnay: *Paptan*, 40–41. Tóth Mihály debreceni tanár Egyházzsartartástanában szinte szóról-szóra közli Zsarnay Lajos megállapításait. Tóth: *Egyházzsartartástan alap vonalai*, 74.

³³ Csizmadia Károly: Kik lehetnek keresztszülők? *Dunántúli Protestáns Lap* 49. évf., 1938/18, 79.

³⁴ Csizmadia szóvá teszi, hogy a katolikusok nagyon komolyra veszik azt, hogy a gyermek keresztszülei római katolikusok legyenek. Ezt a véleményt erősíti, hogy az 1925. évi *Katholikus Lapjának* 9. számában az áll, hogy katolikus gyermek keresztszüelője csak katolikus lehet, ez alól senki sem adhat felmentést. Protestáns ezt a feladatot nem tudja ellátni. *A keresztség. Katholikusok Lapja*. 2 (1925/9) 145.

³⁵ Ez azért történhetett meg, mert a gyermeket a születést követő napon, vagy néhány napon belül vitték megkeresztelni. Ennek időtartamát az egyház szabályozta. Maximum 7–8 nap telhetett el a születés és a keresztség között. A polgári anyakönyvezés bevezetése (1895) után ajánlott volt a polgári anyakönyvezőnél való bejelentés előtt megkereszteltetni a gyermeket. Bár a református teológia nem vallja, hogy a keresztség az üdvösség feltétele lenne, de bíztatták a szülőket, hogy minél hamarabb legyen a csecsemő megkeresztelve, mert ezzel válnak az anyaszentegyház tagjaivá, a zsartartás Isten pecsétje lesz számukra is. A halogatókat szankciókkal sújtotta az egyház. A *Geleji-kánonok*. Buzogány Dezső (ford), Budapest, Kálvin Kiadó, 2020, 43. Ennek a sietségnek köszönhetően nem volt idő minden esetben egyeztetni a szülőkkal, ráadásul a gyermeket sok esetben a bába jelentette be a lelkésznel, papnál. Tudomásuk van olyan esetről, amikor a lelkész kifakadt, mert a nap bármely szakában rendelkezésre kellett álljon, ha kereszteleők jöttek. Bényei Gábor: Egyházi élet, *Dunántúli Protestáns Lap* 2. évf., 1891, 248.

Volt olyan eset, amikor utólag derült ki, hogy zsidó vallású személy tartotta keresztvíz alá a csecsemőt. Még a 20. század első harmadában is jelentkezik az a probléma, hogy a szülők nem jelentek meg a keresztelésnél. Csizmadia Károly azt is hozzáteszi, hogy azok a gyermekek, akiknek keresztszülei nem reformátusok „megalkuvók, közönyösek, vallásukért, egyházukért áldozathozatalra képtelenek. Satnya, vérszegény vallásosság jellemzi őket, nincs felekezeti, református öntudatuk, és házasság esetén könnyebben egyeznek ki a református egyház kárára.”³⁶

Tóth Ferenc 1810-es *Liturgikája* és Csizmadia Károly írásai között több, mint száz év telt el. A két nyilatkozat között érezhető a szigorítások irányába való hajlás. Azt egyikőjükéről sem gondolhatjuk, hogy a véleményük mindenki által elfogadott lett volna a maguk korában. Azt viszont biztosan tudhatjuk, hogy ebben a százhusz esztendőben számtalan dolog történt, ami mind a magyar társadalom, mind pedig az egyház életét érintette. Református részről többek között megszilárdultak a felekezeti határok, a közösen indított pesti teológián indított képzés útjai is szétváltak, ekkora tehető az 1848-49-es forradalom, a kiegyezés, az első világháború, és nem utolsósorban a trianoni békediktátum, amely mind egyházszervezetileg, mind pedig létszám tekintetében érzékenyen érintette az egyes felekezeteket. Mind e mellett a református egyházban is megindult egy a liturgiára vonatkozó egységesítési szándék,³⁷ és a teológiai racionalizmus képviselői is háttérbe szorultak.

A felekezeti egyezőség kérdése az 1931-es *Reformátusok Lapjában* is előjön, ahol a szerző így fogalmaz: „komoly református ember csak református keresztszülőket kérhet fel.”³⁸

Néhány évtizeddel korábban Fördös Lajos kecskeméti lelkész, főesperes 1875-ös ágendájában utal arra, hogy szerinte még a keresztanyákhoz intézett kérdést is el lehetne hagyni, mert csak a szószegők táborát gyarapítjuk vele. Ő csak minimális elvárásokat támasztana a keresztszülők felé, azonban fontosnak tartaná, hogy a feladataikról legyen tanítás. Szerinte keresztszülő minden felnőtt férfi és nő lehet, aki képes bizonyítani azt, hogy a gyermek azoktól a szülőktől származik, akiknek a nevében megkeresztelik, és képes tanúskodni, hogy a gyermeket valóban megkeresztelték. Ugyanez érvényes a felnőtt keresztségnél is. Azzal zárja sorait, hogy elég egy keresztapát és egy keresztanyát bejegyezni az anyakönyvbe.³⁹ Minden okunk megvan arra, hogy feltételezzük, hogy Fördös Lajos engedékenységet se vetítsük rá az

³⁶ Csizmadia: *Kik lehetnek keresztszülők?*, 79.

³⁷ Fekete Ágnes: *Liturgia és idő – a magyar református istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében*, Doktori értekezés (kézirat), Budapest, 2013. 124–127.

³⁸ *Új istentiszteleti rendtartás, Keresztelés, Reformátusok Lapja* 17. évf., 1931/14, 18.

³⁹ Fördös Lajos: *Ágenda. Egyházi szertartási beszédek és imák*, Kecskemét, 247–248.

egyház egészére, mert például az 1869. évi *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 6. számában közölt vélemény mindjárt ellentmond ennek. Itt Petz Gyula, mezőberényi lelkész foglalja össze, hogy mi várható el a keresztszülöktől. Itt fejti ki egy korábbi, 1751-es irat szerint, hogy a keresztszülőknek kegyes, istenfélő, és hívő embereknek kell lenniük, akik nem kerülnek az úrvacsorát. A keresztyén tanításokkal tisztában vannak, a gyermekért imádkoznak, emlékeztetik arra a fogadalomra, amit helyettük tettek meg. Petz Gyula egyik lelkésztársa dilemmájára válaszolva fogalmazta meg meglátásait, aki azzal az égető kérdéssel szembesült, hogy helyes-e muszlim vagy zsidó vallású embert keresztszülői minőségében elfogadni. Petz Gyula írásából határozottan kiérződik a nem. Az ő gyülekezetében gondot okozott, hogy a keresztelezésen meg sem jelent keresztapa nevét be kell-e jegyezni az anyakönyvbe.⁴⁰ Egy másik lelkész álláspontja, hogy a keresztszülő nem sokat tehet a gyermek neveltetéséért amíg a szülők élnek. Ha meghalnak, az állam jelöli ki a gyámot. Az áttért családok esetén is problematikus, hogy a keresztszülők hogyan tudnák fogadalmukat teljesíteni. A keresztszülői intézmény lényegét a tanúskodásban látja.⁴¹

A 20. század nagy változást hozott a tekintetben, hogy a szülők, keresztszülők jelenléte az 1931. január 1-ől bevezetett Istentiszteleti Rendtartásban foglaltak alapján a trianoni határok közé szorult magyarországi református gyülekezetekben elvárásként jelent meg. Ravasz László *Istentiszteleti Rendtartásában* a szülők és keresztszülők fogadástételéről beszél, amely feltételezi mind a szülők, mind a keresztszülők szertartáson való jelenlétét. E szerint az istentiszteleti rendtartás szerint a keresztszülőknek konkrét feladatuk is van. A szülők, keresztszülők, a bába (szülésznő) a lelkésszel együtt az úrasztala mellé állnak. A keresztanya a bábától (szülésznőtől) átveszi a csecsemőt,⁴² és ő tartja a keresztvíz alá.⁴³ Az ugyanebben az időben megszületett erdélyi agenda is hasonló megállapításokat tesz.⁴⁴ Az 1985-ös agenda sem rendelkezik másképp, ahogyan az 1996-os sem. A lelkész a szülőkhöz és a keresztszülőkhöz intézi a két rájuk vonatkozó kérdést.⁴⁵

⁴⁰ Petz Gyula: Válasz, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 12. évf., 1869/6, 174–175.

⁴¹ Egynéhány megjegyzés a keresztszülőkről, *Havi közlöny az elméleti és a gyakorlati lelképásztorkodás köréből*. 14. évf., 1891/4, 292.

⁴² Ez azért fontos mozzanat, mert korábban előfordult, hogy a családból senki nem volt jelen, csak a bába vitte a gyermeket a keresztelezésre.

⁴³ Ravasz László: (összeállította): *Istentiszteleti rendtartás a Magyar Református Egyház számára*, Megállapította az Országos Zsinat 1929. évi 550. számú határozatával, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 1930, 16.

⁴⁴ Makkai Sándor (szerk.): *A mi istentiszteletünk. Az Erdélyi Református Egyház Ágendáskönyve*, Cluj-Kolozsvár, 1929, 66.

⁴⁵ *Istentiszteleti rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára. Példatár*, Megállapította a VIII. Budapesti Zsinat 1985. április 17-én megnyílt 5. ülészakánának 17. számú határozatával. Kálvin János Kiadó, 2004, 42.

Az 1930 és 1985 között eltelt évtizedek alatt kísérlet történt arra, hogy az 1931. január 1-jével bevezetett Istentiszteleti Rendtartást megújítsák, mert annak hiányosságait maga Ravasz László is látta. Magyarországon az 1931-es Istentiszteleti rendtartás megújításának gondolata 1948-1949-ben fogalmazódott meg. A Debreceni Teológiai Kar 1948-ban, a Budapesti Teológia Ifjúságának Kálvin János Köre pedig 1949-ben kezdeményezett közös gondolkozást az istentiszteleti gyakorlat kérdéséről. A kezdeményezők között Ravasz László mellett Makkai Sándor⁴⁶ a reformjavaslatok motorja.⁴⁷

1949-ben Makkai Sándor szerkesztésében megjelenő Református Gyülekezet című folyóirat hasábjain több cikk jelent meg a liturgiai reform ügyében. 1949-ben megalakul az Egyetemes Konvent és annak Liturgiaügyi Bizottsága. A bizottság meg is kezdte munkáját. Február 2-án a négy kerület püspöke (Bereczky Albert dunamelléki, Révész Imre tiszántúli, Enyedy Andor tiszáninneni és Győry Elemér dunántúli püspökök) értekezletet tart a Konvent székházában, ahol Ravasz előterjesztésére megvitatták a liturgia-reformmal kapcsolatos elképzeléseiket.⁴⁸

A Református Gyülekezet 1950. évi áprilisi számában beszámolót olvashatunk arról, hogy a debreceni Nagytemplomban január 18-án az új liturgiával tartottak istentiszteletet.⁴⁹

Az 1950-es év tavaszán a kedvező fogadtatás és pozitív állásfoglalások figyelembevételével, a Liturgiái Bizottság munkája előre haladtával az új Ágenda elkészülésének és életbeléptetésének utolsó fázisa kezdődött el.⁵⁰

Ez alkalommal nem annyira az egységre, mint inkább a teológiai, bibliai alap és a teljes istentisztelet fogalmának és gyakorlatának megvalósítására tevődött a hangsúly. Ravasz nemcsak egyetértett, hanem maga is sürgette a revíziót, mert úgy látta, hogy a fennálló rend nem tükrözi a teljes és tiszta református istentiszteletet.⁵¹

1950. szeptember 13-án az 5. Budapesti Zsinat elfogadta az új Istentiszteleti Rendtartás módosítására vonatkozó javaslatokat és ezzel megállapították a szabályrendelet végső alakját. Valójában nem történt más, mint a reform elnapolása, mert a homíliás istentiszteletet és az

⁴⁶ Makkai Sándor 1936-ban az anyaországba költözött.

⁴⁷ Kovács József: A Magyarországi Református Egyház 1948/51-es liturgiai reformja, *Sárospataki Füzetek*, VII. évf., 2003/1, 57.

⁴⁸ Kovács József: *A Magyarországi Református Egyház*, 59.

⁴⁹ Kovács József: *A Magyarországi Református Egyház*, 68.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Az 1985-ben kiadott Istentiszteleti Rendtartás első lapjain *Az 1931. január 1-jével bevezetett rendtartás kialakulásának és felülvizsgálatának története* címmel olvashatunk a '85-ös rendtartás kialakulásához vezető útról, annak előzményeiről. *Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára*, Megállapította a VIII. Budapesti Zsinat 1985. április 17-én megnyílt 5. ülésének 17. sz. határozatával, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1985, 7.

úrvacsora szertartását még függőben hagyta. Hiába emelkedett törvényerőre, de nem lépett életbe és nem adták ki a tervezett módon a Parochiális Könyvtár következő soron kívüli számában.⁵²

1951.február 6-án a Zsinati tanács még tárgyalta az új Istentiszteleti Rendtartás ügyét, ahol Kiss Roland kijelentette Bereczky Alberttel válllvetve, hogy időszerűtlen egy új rendtartás bevezetése.

Kiss Roland így fogalmaz: „bátran áll ki azon véleményével, hogy ez a reform ma egyáltalán nem időszerű, mert minden reformtól óvakodni kell. Csodálja, hogy mégis éppen Ravasz László püspök lép ki ezzel a nagy horderejű javaslattal. Csak fokozzuk vele az egyház elleni agitativumot, mert „provokatívan is hathat.”⁵³

A Zsinati Tanács végül úgy határozott, hogy 1952. január 1-jével életbe lépteti az új Istentiszteleti Rendtartás. Az 1951. október 24-án megalakult új Zsinat hét megalakult bizottsága közül a negyedik helyen van felsorolva a Liturgiai Bizottság, akiknek tagjai között már csak hárman vannak a régi tagok közül. A bizottság üléseiről és a zsinat döntéseiről az egyház hivatalos lapja *Az Út* tudósít 1951. decemberi számában: A Liturgiai Bizottság előadója előterjesztette bizottsága javaslatát. A javaslat értelmében a zsinat elhatározta, hogy most nem kívánja módosítani a gyülekezet istentiszteleteinkben szokásos istentiszteleti rendtartást.”⁵⁴

Makkai Sándor korai halála után és Ravasz Lászlónak a zsinati tagságból való végleges kitisztítása,⁵⁵ püspöki tisztségéből való eltávolítás után a „teljes istentisztelet” és az egész istentiszteleti reform ügye lekerült a Zsinat napirendjéről.⁵⁶ Ilyen előzmények után közel két évtized kimaradása után indult meg a munka egy új istentiszteleti rend megállapítása érdekében.

⁵² Kovács József: *A Magyarországi református Egyház*, 70–71.

⁵³ A Zsinati Tanács 1951. február 6-án tartott ülésének jegyzőkönyve, Zsinati Levéltár 2. a. 351.

⁵⁴ Fekete Sándor: Tartalmas és emelkedett hangú tanácskozáson két egyházi törvénycikket alkotott a Zsinat, *Az Út*, 4. évf., 1950/50. 1.

⁵⁵ Az 1985-ben megjelent Istentiszteleti Rendtartás *Az 1931. január 1-jével bevezetett rendtartás kialakulásának és felülvizsgálatának története* című fejezet hallgat Ravasz eltávolításáról.

⁵⁶ Ravasz László: *Emlékezéseim*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1992, 359. Itt kell megemlítenünk, hogy 1960. február 9-é Szamosközi István akkori dunamelléki püspök találkozott Ravasz Lászlóval. A kettejük között lefolyt beszélgetésből a ránk vonatkozó rész szerint Ravasz kérte Szamosközit egy liturgikus könyv kiadására, aminek nagy szükségét látta. „Kérve a figyelmetekbe ajánlanám, hogy mielőbb adjatok ki egy liturgikus könyvet. [...] Semmi igényem nincs, nevem akadály: ha erre sor kerülne nevem félre tételével nyomtassátok ki a liturgiai könyvet, mert erre nagy szükség van rá.” Csűrös András Jakab: Püspök a püspöknél. Egy eddig feltáratlan találkozás részletes elemzése, in Zsnegegy József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *„A szentek megismerése ad értelmet” Conferentia Rerum Divinarum 1–2*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2012, 143–152.

Az 1985-ös Istentiszteleti Rend megszületéséig vezető útról *Az 1931. január 1-jével bevezetett rendtartás kialakulásának és felülvizsgálatának története* címmel olvashatunk.⁵⁷

Az 1968-as országos liturgiai felmérésből levonható következtetések⁵⁸

Az 1930-ban és az 1985-ös Istentiszteleti Rendtartás megjelenése közötti időben egy érdekes liturgiai tárgyú felmérést végzett 1968-ban a református egyház⁵⁹, melynek ugyan nem volt tárgya a keresztszülői intézmény működését bemutatni, de jónéhány lelkész a keresztelésre vonatkozó kérdés kapcsán erre is kitért. Ez azért nagyon érdekes a számunkra, mert láthatjuk a megjegyzésekből, hogy a hatályos Istentiszteleti Rendtartásban (1931. január 1-től) foglaltak a gyülekezetek és a lelkészek szintjén mi módon valósultak vagy éppen hiúsultak meg. A lelkészek vonatkozó megjegyzései látképei annak, hogy mennyire tartotta magát a népszokás vagy mennyire volt képes célt érni egy felülről bevezetett a református istentiszteleti életet, a liturgiai gyakorlatot meghatározni kívánó dokumentum. A teljesség igénye nélkül néhány lelkész megjegyzését szeretnénk itt közölni visszautalva a korábbi századok tovább élésére és némileg kitekinteni a jelen helyzetre, amely újabb kutatás tárgya lehetne és kellene is legyen.

1968 húsvétja előtt a Magyarországi Református Egyház szolgálatban lévő lelkészei egy kérdőívet kaptak a kezükhöz. Az 1070/1968-as sorszámot viselő kérdéssorban a tervezett új Istentiszteleti Rendtartás összeállítása érdekében kérdéseket tettek fel a szolgálatban lévő lelkészeknek. Két kérdés vonatkozott a keresztlőkre, de ezek egyike sem utalt direkt a keresztszülői intézményre. Az első kérdés a keresztelés rendjére vonatkozott, a második pedig a keresztlőn feltett két kérdés helyességéről szerette volna a lelkészek véleményét kikérni. Az 1931. január 1-jével bevezetett Istentiszteleti Rendtartás a szülők és a keresztszülők jelenlétét, aktív részvételét, az úrasztalához való kiállásukat írta elő. Nem szabad azonban arról

⁵⁷ *Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára*, Megállapította a VIII. Budapesti Zsinat 1985. április 17-én megnyílt 5. ülészakának 17. sz. határozatával, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1985, 7.

⁵⁸ A liturgiai felmérés anyagával a szerző bővebben is foglalkozott. Ld. Pető-Veres Kata: A keresztséget érintő 20. századi változások az 1968-as országos református liturgiai felmérés válaszainak tükrében, *KRE-DIt*, 4. évf., 2021/2.

⁵⁹ Az 1985-ben megjelent Istentiszteleti Rendtartás részletesen ír arról, hogy milyen állomsásai voltak az 1985-ös IR megalkotásának, de összefoglalója nem említi az 1968-as országos liturgiai felmérést mint a Rendtartás kialakításához vezető egyik lépcsőfokot. *Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára*, 7–11. Az 1977-ben kéziratként megjelent *Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről* című munka *Az istentisztelet teológiája és gyakorlata a XX. században, Erőfeszítések az egységes liturgia kialakítására* című fejezet szintén nem tesz a felmérésről említést. Bartha Tibor (szerk.): *Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről*, Kézirat, 1977.

megfelelkezünk, hogy ennek a rendtartásnak a bevezetésekor egészen más politikai és társadalmi berendezkedés volt uralkodó, mint azokban az évtizedekben, amikor ezt a rendtartást ténylegesen használták.

Az 1968-as felmérésben olvasható a keresztszülőkre utaló megjegyzéseket a teljesség igénye nélkül mutatjuk be, mert már ez a néhány példa is jól illusztrálja, hogy a keresztszülők személye, jelenléte, szerepe, fogadalmi, a velük szembeni elvárások miképpen jelentek meg a kor egyházi viszonyai között.

A Nagykunsági Református Egyházmegyében Tiszafüreden szolgáló id. Karasszon Dezső jó példaként állítja elénk a gyülekezetében szokássá vált gyakorlatot, miszerint senki nem megy ki a templomból a keresztelő előtt, illetve a lelkész rendszeresen hangsúlyozza, hogy a keresztelőn az érintett család minél több tagja legyen jelen.⁶⁰ A tiszai Kolláth József a szülők és a keresztszülők feladatát abban jelöli meg, hogy „Jézus Krisztus hitvalló gyermekévé nevelni első és utolsó sorban a szülők és a keresztszülők feladata. A „neveltetés” az ő vállukról veszi le a felelősséget.”⁶¹

A Tiszaderzsén szolgálatban lévő Ábrahám Antal így nyilatkozik a keresztszülők személyéről: „a keresztkomaság evangéliumi tartalmáról szólni kell, hogy megértsék, hogy miért nem lehet másvallású a keresztszülő. Az sem kívánatos, hogy a rk. keresztszülő belemormolja a credoba a mi templomunkban disszonánsan a „maga katolikus anyaszentegyházába” vetett hitét.”⁶² Ezzel új szemponttal gazdagítja az eddigi példákat. A keresztszülő csak református lehet. A keresztszülő felekezeti hovatartozása manapság is megosztja a lelkészeket.

Abádszalók lelkésze, Bán István még ennél is borúsabb képet fest a keresztszülői intézményről. Számára az is kérdésessé vált, hogy szükségszerű-e annak fenntartása: „Ha egyáltalán a keresztszülői intézményt fenntartjuk, neveljük rá a gyülekezetet, hogy a keresztszülő csak református legyen.”⁶³ A probléma tehát továbbra is az, hogy a keresztszülők felekezeti hovatartozása megkérdőjelezhető.

⁶⁰ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (későbbiekben: MREZSL), MREZSL, 4.i. fond, ad 152/1968, 27.

⁶¹ MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 29. Nagykunsági Református Egyházmegye, ad 152/1968, 2070-307/1968. A „neveltetés” kifejezés utalás a keresztelői kérdésben szereplő „úgy nevelitek és neveltetitek” fordulatra. Ravasz: Istentiszteleti Rendtartás, 15.

⁶² MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 65/1968, 24.

⁶³ MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 1.

Az Egervölgyi Református Egyházmegyében lévő Tiszavalkon a kérdőíven a nevét nem feltüntető lelkész a szülők és a keresztszülők részéről aktívabb részvételt követelt volna meg: „álljanak a gyermek mögött a keresztelekor, így történjen az első úrvacsora.”⁶⁴ A mezőnagymihályi Csorba László „családiasabb” keresztelőt szeretett volna hasonlóan a németországi gyakorlathoz, ahol a szülők és a keresztszülők együtt áldják meg a gyermeket.⁶⁵

Az Északpesti Református Egyházmegyében Érden szolgáló Németh Géza ugyan nem tér ki a keresztszülők személyére, de a gyermeküket keresztelő szülőkkel kapcsolatba most is érvényes megállapítást tesz: a szülők legyenek konfirmáltak, mert „teológiai képtelenség, hogy olyan szülők tegyenek fogadalmat arra, hogy gyermeküket keresztyén hitben nevelik, akik maguk sem konfirmált egyháztagok.” Ha a bejelentés és a keresztelő között túl rövid arra az idő, hogy a keresztelő előtt konfirmáljon legalább az egyik fél, akkor írásban adjon biztosítékot arra, hogy két hónapon belül leteszi a konfirmációs fogadalmat.⁶⁶

Szintén az Északpesti Református Egyházmegyében lévő Fót lelkésze, Szűcs Ferenc így nyilatkozott a keresztszülői intézményről: „Egy liturgikai kézikönyv keretein belül „teológiailag tisztázni lehetne ennek a népszokás szintjére került intézménynek használhatóságát. Arra gondolok, hogy kifejezetten bátoríthatná Rendtartásunk azokat, akik hitvallási alapon –az előbbi okok miatt- nem kívánnak keresztszülőket, hanem maguk hoznák el gyermekeiket. Az anyakönyvi bejegyzésnél így nem okozna problémát.”⁶⁷ Ez egy újabb vélemény amellet, hogy a keresztszülők kiválasztása sokszor több problémát okoz a keresztyén tanok iránt elkötelezett szülőknek, mint amennyi segítséget remélhetnek a gyermek keresztyén hitben való neveléséhez.

A Szentendrén szolgáló Pásztor János a keresztszülői intézmény teljes elvetése helyett annak megerősítését tartotta volna szükségesnek a Szentháromság Istenbe vetett hitvallás elmondása által. „Kérdések jók. Egy változtatásra azonban feltétlenül szükség van bennük: legyen egy hitvalló kérdés: tehát szülők és keresztszülők hitvallása a Szentháromságról. Legjobb lenne, ha ez a hitvalló kérdés lenne az első.”⁶⁸ Szokolyán Szabó Sándor gyülekezetében továbbra is gondot okozott, hogy az apák és a keresztapák nem vettek részt a fogadalmak letételében,

⁶⁴ MREZSL, 4.i. fond, 2580-378/1968, 17.

⁶⁵ MREZSL, 4.i. fond, 2580-378/1968, 11.

⁶⁶ MREZSL, 4.i. fond, 2/1968, 8.

⁶⁷ MREZSL, 4.i. fond, 11.

⁶⁸ MREZSL, 4.i. fond, 31.

legalábbis erre következtethetünk abból, amit írt:” „Javaslom, hogy az Édesapák és a keresztapák is álljanak ki és mondják el a feleletet ők is.”⁶⁹

A Hajdúvidéki Református egyházmegyei Földes lelkipásztora, Márton Károly az új Rendtartás szigorúbbá tételét látta volna szükségesnek: „Kötelezően írja elő a Rendtartás, hogy a keresztelésnél legyenek jelen a szülők és a keresztszülők.”⁷⁰

Ez alapján a néhány visszajelzés alapján láthatjuk, hogy a keresztszülői intézmény a gyakorlatban több ponton problémás volt. Ezeket a problémákat több módon látták a válaszolók feloldhatónak. Helyenként hangsúlyozni kellett a szülők, keresztszülők, főleg az apák és a keresztapák megjelenésének elvárását, amely megkövetelését az új Istentiszteleti Rendtartással szemben is alapvetőnek látták a lelkészek, tehát a keresztelőn legalább azok vegyenek részt, akik a gyermek keresztelését kezdeményezték és a nevelésében közvetlenül részt vesznek. Ha jelen vannak, akkor a keresztelési liturgiában való részvételük legyen kézzelfoghatóbb: álljanak az úrasztalánál, álljanak a gyermek mögött. A keresztszülők legyenek lehetőség szerint reformátusok, mert más felekezet tagjai nem tudják hitelesen képviselni a református hitelveket, mivel maguk sincsenek tisztában velük. Kérdés azonban, hogy adott esetben konfirmált reformátusok mennyire tudnak a más felekezet tanítása között markánsan különbséget tenni. 1968-ban még kevésbé, de manapság egyre nagyobb teret hódítanak a keresztyén tanok mellett más világvallásokból átvett a nyugati ember számára befogadhatóbbá tett életfilozófiák, amik mostanra annyira a mindennapok részévé váltak, hogy teológiailag meglehetősen felkészültnek kell lennie annak, aki tisztán a református hitvallásokat, bibliaismeretet, teológiát szeretné a gyermekének átadni. Meglátásom szerint ebben az egyházi iskolába való járatás és „neveltetés” sem feltétlenül segít, mert előfordul, hogy az egyházi iskola végzőseinek tablóján szentírási idézet helyett egy Buddha-idézet olvasható. Nem beszélve a sokaknál tapasztalható zavarodottságról a szentek, a cölibátus és akárcsak az istentisztelet és a mise lényege közötti különbségtétel tekintetében. Fültnúja voltam annak, amikor nagyobbacska gyermek keresztelője után az apa az istentisztelet végéhez közeledve jelezte a gyermekének, hogy közeleg a mise vége, lassan indulnak haza. A keresztelő előtti felkészítést és keresztelésre bocsáthatóság feltételeit újra kellene gondolni és nagyobb energiát fektetni abba, hogy kiket és kiknek a fogadalmára keresztelünk meg. Ideje lenne a keresztelésről tanítani és szívügyünknek tekinteni ezt a sákramentumot (is).

⁶⁹ MREZSL, 4.i. fond, 33.

⁷⁰ MREZSL, 4.i. fond 497/1968, 6.

A következő szintje a keresztszülői intézmény színvonalának javításában a szülők és keresztszülők hitvallási fogadalmának előírása, mint minimum a gyermek életére vonatkozó fogadalom előtt. Volt olyan nézet miszerint a keresztelőt „családiasabbá” kell tenni azáltal, hogy a szülők, keresztszülők megáldják a gyermeket. A „családiasabb” atmoszféra a jelenlét problémáját is megoldja, mert ezzel mindenki felelősséggel tartozhat a gyermek iránt. Volt olyan hang is, amely a keresztelőre gyermekét elhozni kívánó szülőknek szeretetett volna nagyobb szabadságot biztosítani azáltal, hogy leveszi annak terhét róluk, hogy keresztszülőket kelljen választaniuk. Azt gondoljuk, hogy ez is megfontolandó annak ismeretében, hogy sok család nincs kapcsolatban olyan személlyel, aki valóban alkalmas lenne feladata ellátására. Felvetődik a kérdés, hogy valójában hány keresztelő marad el azért, mert a szülők (adott esetben gyermekét egyedül nevelő szülő) nem tud megfelelő személyt felkérni a környezetében.

Az 1968-as országos liturgiai felméréskor adott válaszokból kiderül, hogy bőven akadt a keresztszülői intézmény vonatkozásában megoldandó kérdés, ami megkívánja a párbeszédet, az egységes látást, az elhatározást és tanítást.

ÖSSZEGZÉS

A keresztszülői intézmény ugyan nem alapozható szentírási igehelyre, vagy apostoli gyakorlatra, de ennek ellenére az ősegyházban, feltehetően a 2. századtól már létezett a keresztszülő felkérésének szokása. Az első századok keresztyén üldözései közepette valószínűleg ez egyfajta biztosíték is volt arra, hogy a keresztelkedő szándéka valós, és nem egy a keresztyénekkal ellenséges, beépített ember, aki azért csatlakozik, hogy közösségromboló tevékenységet fejtsen ki. A keresztszülői intézmény nagy változásokon ment keresztül, mert amíg az első századokban jellemzően több felnőtt keresztelkedett, az idő előre haladtával a keresztyén szülők gyermekeinek keresztsége került előtérbe. Változásnak tekinthető, hogy korábban a szülő vállalt kezességet a gyermekért, később külső személy vállalhatta csak a feladatot. Változás történt abban a tekintetben is, hogy hányan lehetnek egyetlen gyermek keresztszülei. Az egyházi álláspontokat szemlélve kettő, maximum három ott, ahol a keresztye gyermek nemétől függően saját neméből kettő keresztszülőt kellett választani. A tanulmány elején megemlítésre került, hogy a keresztség egyházi aktusa néphagyományokkal, szokásokkal keveredett. A keresztszülők száma is sokszor a helyi szokásoktól függött, hiszen az emberek nem feltétlenül a hitben való nevelés és neveltetés elősegítését látták a keresztszülői intézményben, hanem inkább a családi kapcsolatok kiszélesítését, egymás segítségét, a gyermek

minél több oldalról való támogatását, amely legtöbbször anyagi, fizikai segítségnyújtásban merült ki.

A keresztszülők kereszteleési liturgiában való részvételében is fordulat következett be, mert még a 20. században is volt arra példa, hogy a keresztapa nem vett részt a szertartáson. Az anya távolmaradása érthető, mert a szülést követő napok valamelyikén kellett megkereszteltetni az újszülöttet. Az apák távolmaradásának egyik okaként azt nevezhetjük meg, hogy a gyermekek gondozását asszonyi munkának tartották. E rossz szokás ellen több ízben fellépett az egyház. Ez a gyakorlat még a 20. század első felében is létezett, ezért is kellett a Ravasz-féle Istentiszteleti Rendtartásnak hangsúlyoznia azt, hogy a keresztszülők lehetőség szerint legyenek jelen a szertartásnál.

Az 1968-as országos liturgiai felmérés visszajelzés arról, hogy a bevezetett Istentiszteleti Rendtartás által mennyire sikerült a korábban tapasztalható rossz szokásokat felülírni. Sok múlott a lelkész személyén és a gyülekezet nevelésén, de láthatjuk, hogy a korábbi problémák többnyire tovább éltek. Fekete Ágnes 2010-ben végzett liturgiai kutatása alapján állíthatjuk, hogy a jelenlét problémája megoldódott.

A keresztszülőkkel szembeni visszatérő elvárás, hogy nagykorú legyen, képes legyen a keresztség megtörténte felől tanúskodni, a gyermek kilétét igazolni tudja, hívő, büntetlen előéletű, megbízható személy legyen, aki alkalomadtán gondozásába tudja venni az elárvult gyermeket. Kötelessége, hogy emlékeztesse a gyermeket arra a fogadalomra, amit helyette tett le, de történetileg a keresztszülői intézménynek nincs köze a konfirmációra való felkészítésnek, mert az jóval fiatalabb beavató szertartás, mint a keresztszülők választásának szokása.⁷¹ A 20. századtól erősödik meg az, hogy a keresztszülő szerepet játszik a konfirmációra való felkészítésben. Jelenleg erre tesznek fogadalmat a keresztszülők, ami megfontolásra méltó, hogy valóban jogos elvárás-e ez tőlük. Bármilyen mellett is tesszük le a voksunkat, látszik, hogy a keresztszülőség felelősséggel járó feladat, amelynek elvállalását mindenkinek hitben kell meghoznia és legjobb tudása szerint kell végezze.

⁷¹ Pap: *Illés lelkével*, 76.

BIBLIOGRÁFIA

Felhasznált ágendák, szertartástanok

FÖRDÖS Lajos: *Ágenda. Egyházi szertartási beszédek és imák*, Kecskemét, 1875.

Istentiszteleti rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára. Példatár, Megállapította a VIII. Budapesti Zsinat 1985. április 17-én megnyílt 5. ülészakának 17. számú határozatával. Kálvin János Kiadó, 2004.

MAKKAI Sándor (szerk.): *A mi istentiszteletünk. Az Erdélyi Református Egyház Ágendáskönyve*, Cluj-Kolozsvár, 1929.

RAVASZ László (összeállította): *Istentiszteleti rendtartás a Magyar Református Egyház számára*, Megállapította az Országos Zsinat 1929. évi 550. számú határozatával, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 1930.

SAMARJAI Máté János: *Az helvetiai vallason levő ecclesiáknak egyhazi ceremonijakról es rend tartasukról valo könyvetske*, Lőcse, 1636.

TÓTH Ferenc: *Liturgika. mellyben A' Helvétziai Vallástételt követő Ekklesiáknak Egyházi Tzeremóniáik, Rendtartásaik, és az Egyházi Szolgáknak azok körül való foglalatosságaik, s' kötelességeik adatnak elől*, Győr, 1810.

TÓTH Mihály: *Egyházszerartástan alap vonalai tekintettel a magyar református egyházra*, Debrecen, 1873.

ZSARNAY Lajos: *Paptan. Vezérfonalul tanításhoz kézirat helyett*, Sárospatak, 1857.

Felhasznált irodalom

A Geleji-kánonok, Buzogány Dezső (ford), Budapest, Kálvin Kiadó, 2020.

A Kereszttség, Katholikusok Lapja, II. évf., 1925/9, 145.

BARTHA Tibor (szerk.): *Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről*, Kézirat, 1977.

BÉNYEI Gábor: Egyházi élet, *Dunántúli Protestáns Lap*, II. évf., 1891, 248.

BOROSS Géza: A keresztszülők szerepe, a keresztszülői „intézmény” történeti alakulása, mai funkciója, *Theológiai Szemle*, XXIV. évf., 1981/3, 156–157.

CSIZMADIA Károly: Kik lehetnek keresztszülők? *Dunántúli Protestáns Lap*, XLIX, évf., 1938/18, 79.

CSÜRÖS András Jakab: Püspök a püspöknél. Egy eddig feltáratlan találkozás részletes elemzése, in Zsnegegy József, Trajtlér Dóra Ágnes (szerk.): „*A szentek megismerése ad értelmet*” *Conferentia Rerum Divinarum 1–2*, Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2012.

Egeria útinaplója. Szentföldi zarándoklat a IV. századból, Jel Könyvkiadó, Budapest, 2009. 38.

FEKETE Ágnes: *Liturgia és idő—a magyar református istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében*, Doktori értekezés (kézirat), Budapest, 2013.

FEKETE Csaba: *Pathai István református szertartási könyvecskéje. Úrvacsorai rend Milotai Nyilas István ágendájából. Melius Juhász Péter szertartási intelmei*, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2020.

Havi közlöny az elméleti és a gyakorlati lelkipásztorkodás köréből, XIV. évf., 1891/4, 291.

HEGYALJAI KISS Géza: A helyi Kálvinszövetségek alakulása, *Sárospataki Református Lapok* XXIII. évf., 1928/21, 132–133.

HEIDL György: *Lelki alakformálás. Szent Ágoston beavató beszédei*, Keresztény Örökség Kutatóintézet–Kairos Kiadó, Pécs-Budapest, 2015.

KNORR Alajos: *A magyar magánjog. különös tekintetek a gyakorlati élet igényeire*, Pest, 1873.

KOVÁCS József: A Magyarországi Református Egyház 1948/51-es liturgiai reformja, *Sárospataki Füzetek*, VII. évf., 2003/1, 57.

NAGY VARGA Vera: *Egyházjogi és liturgiátörténeti adatok a keresztelesthez fűződő szokások kutatásához. Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5/II*. Konferencia Pápán, 1999. június 22–24. Veszprém, 2001.

NAGY VARGA Vera: Műrokonság, szomszédság, kortársi csoportok, barátság, in Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz 8. Társadalom*, Budapest, 2000, 532–557.

PAP Ferenc (szerk.) *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*, Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

PETZ Gyula: Válasz, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, XII. évf., 1869/6, 174–175.

RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1992.

S. LACKOVITS Emőke: *Református keresztelési szokások a Dunántúlon*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém, 1993–1994.

SZŰCS István: *Szabad királyi Debreczen város történelme 3. Városi monográfiák*, 1871.

Uj istentiszteleti rendtartás. Keresztelés, *Reformátusok Lapja*, XVII. évf., 1931/14, 18.

VAJDA Mária: *Komámasszony adjon nekem szállást*, Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1999.

VANYÓ László: *Tertullianus művei*, Budapest, Szent István Társulat, 1986. (Ókeresztény írók 12.)

PETŐ-VERES Kata: A keresztséget érintő 20. századi változások az 1968-as országos református liturgiai felmérés válaszainak tükrében, *KRE-DIt*, IV. évf., 2021/2.

Tóth-Gyóllai Dániel

A LEKÉSZKÉPZÉS REFORMJA

Kérdőíves kutatás tizenegy nyugati protestáns egyház részvételével

BEVEZETÉS

2022. novemberi ülésén a Magyarországi Református Egyház (MRE) Zsinata a 2023-as évet *A lelkipásztori hivatás évének* nyilvánította. Az év folyamán a lelkipásztori szolgálat megannyi különböző aspektusával foglalkozva a MRE egyik fő célkitűzése teret adni annak újragondolására, miképpen toborozzuk, képezzük, s kísérjük szolgálatukban lelkipásztorainkat. Az év programját jelentő, a hazai egyházszervezet különböző fórumain folyó munka már 2022 decemberében megkezdődött, 2023 februárjától pedig egy kérdőíves kutatás mentén a nemzetközi tapasztalatok feltérképezésével folytatódott.

A program koordinációjával megbízott Zsinati Tanácsos, Gér András László és szűk munkacsoportja a MRE Kárpát-medencei és Külügyi Osztálya támogatásával 20 protestáns (testvér)egyházat¹ hívott meg a lelkipásztorok szolgálatáról, toborzásáról, képzéséről, kíséréséről szóló párbeszédre. Rövid tanulmányunkban a kérdőív tartalma és felépítése mellett a kérdőívet kitöltő 11 egyház válaszait prezentáljuk, remélve, hogy testvéreink jó gyakorlataiból, küzdelmeiből és meglátásaiból a mi közös egyházi gondolkodásunk számára is nyerhetünk hasznos szempontokat.

A KÉRDŐÍVRŐL

A kérdőív első tervezeteinek kidolgozását – még magyar nyelven – Zsinati Tanácsos úr kezdeményezésére prof. dr. Hanula Gergellyel együttműködve végeztem. Az előkészített anyagot később prof. dr. Siba Balázssal és Gér András Lászlóval folytatott egyeztetések során tárgyalva, annak egy részét kiemelve, egy olyan kérdőív összeállítása mellett döntöttünk, melynek elsőszerű célja a testvéregházak lelkészképzésben és továbbképzésben folytatott, vagy már lezárt reformjával kapcsolatos tapasztalatok összegyűjtése, s csak másodlagos célkitűzése a képzési programokkal, a lelkipásztori életpályával kapcsolatos tényszerű adatok lekérdezése.

¹ Lásd: 2. sz. melléklet.

Ezek alapján az angol nyelven a LimeSurvey kérdőívkészítő platformon összeállított – körülbelül 25 perc alatt kitölthető – online kérdőív² három kérdéscsoportban, a következő témákban intézett kérdéseket a címzett egyházakhoz:

1. kérdéscsoport: *A teológiai képzés felépítése, a képzés folyamata* kapcsán két kérdésre válaszolva adhatták meg a válaszadók, hogy a képzés mely szintjein kell végighaladnia annak a hallgatónak, aki egyháza által ordinált lelkipásztorként kíván szolgálni; valamint, hogy melyek azok az intézményi vagy egyházi dokumentumok, melyek a képzés e szintjeit leírják.
2. kérdéscsoportban *Újítások és reformok a lelkészképzésben, szempontok, tapasztalatok, akadályok és jó gyakorlatok* ügyében kérdeztük a testvéregházakat. Összesen hat (három nyitott és három zárt) kérdéssel jártuk körül a lelkészképzés reformjával kapcsolatos tapasztalatokat, két további kérdéssel pedig a lelkipásztorok utánpótlásának és szolgálatban való támogatásának módjait.
3. kérdéscsoport: a lelkészi életpálya anyagi vonzatának vizsgálata volt az utolsó kérdéscsoport három kérdésének tárgya.

VÁLASZOK, TAPASZTALATOK, ADATOK

A lelkészképzés menetéről

Bár e tanulmányban nem célunk sem az összes címzett, sem a válaszadó egyházak képzési-, képesítési és továbbképzési programjának részletes bemutatása, a következőkben a kérdőív első kérdéscsoportjában megfogalmazott kérdésekre beérkezett válaszokat összefoglaló jelleggel ismertetjük. Elsőre szembetűnő – főként magyarországi református lelkészképzésünk felől vizsgálódva –, hogy a kitöltő egyházak közül egyedül a Valdens Egyház vár el egy teljes, az egyház által fenntartott intézményben végzett 5 éves teológiai képzést a képesítési eljárás megkezdése feltételeként, melyhez a fennmaradó tíz egyház mindegyikében elegendő 3 évnyi (jellemzően Master of Divinity) teológiai képzés elvégzése. Hasonlóképpen egyetlen válaszadó egyház (Lengyel Református Egyház) számol be a képzésre való felvétel feltételei között a jelentkező gyülekezeti kötődésének lelkipásztori ajánlással való ellenőrzéséről (attól függetlenül, hogy több válaszadó egyház akár többlépcsős, szigorú felvételi eljárással készíti

² A teljes kérdőívet lásd az 1. sz. mellékletben, vagy a LimeSurvey online platformján az alábbi linken: <https://mrekerdoiv.limesurvey.net/484144?lang=en> (Letöltés: 2023. június 1.)

fel és szűri meg a jelentkezőket³). A lelkésznövendékek két kivételtől eltekintve mindegyik egyházban csak mesterképzésben sajátíthatják el a lelkipásztori szolgálathoz szükséges ismereteket és kompetenciákat. A jelentkezésnek nem kizárólagos feltétele teológiai alapképzésben való részvétel, ennek hiányában azonban a jelentkezők vagy egy „premaster” képzéssel, vagy további (intézményspecifikus) feltételek teljesítésével kezdenek meg a mester szakot.

A gyakorlati évek nem mindenütt kötelezőek, s azok száma is széles spektrumon mozog⁴, az ezt követő ordináció feltételei és az azt megelőző lelkésképzési folyamatok között szintén jelentős eltérések mutatkoznak. A továbbképzési rendszerben való részvétel a finn és a svájci protestánsok esetében kötelező, mely előbbi esetében a 40 ECTS⁵ kreditet felölelő „pásztori képesítés”⁶, utóbbi esetében pedig 5 évi kötelező kurzushallgatás és a coaching-programban való részvétel által valósul meg.

A képzési programok sokszínűségét mutatja, hogy nem találunk köztük két – akár csak körvonalalaiban – egyező felépítésű rendszert. A Valdens Egyházban az 5 éves képzés utolsó évét kötelező külföldi teológiai intézményben hallgatni; a Skót Egyház lelkésképzésébe bekapcsolódó hallgató számára 4 év 3 hónaptól (3 év BA után 15 hónapnyi „próbaidőszak”) egészen 6 év 9 hónapig (6 hónapos előzetes vizsgálati időszak, 3+2 év BA+MA képzés, 15 hónap „próbaidőszak”) terjedő képzési utak lehetősége kínálkozik; a Franciaországi Egyesült Protestáns Egyházban világi és lelkészi tagokból fele-fele arányban alkotott 12–14 fős egységes bizottság dönt a lelkészek képesítéséről; a spanyol evangélikusok már a lelkészi kandidátusi jogállás létrejöttét is a későbbi gyakorlati év helyeként választott gyülekezet és a területi presbitérium⁷ meghíváshoz/ajánlásához kötik; a Hollandiai Protestáns Egyházban egyelőre csak a 6 éves (ebből kötelezően *teológiai* képzés a PTHU⁸-n végzendő 3 éves MA) graduális képzést teljesítő teológusok végezhetnek az egyház által ordinált módon lelkipásztori szolgálatot, ezévből következő zsinati ülésükön azonban a gyülekezeteket már jelenleg is magas számban segítő, mesterdiplomával nem rendelkező egyházi munkatársak, ún. „church

³ Lásd például a Skót Egyház felvételi rendszerét: <https://churchofscotland.org.uk/serve/vocations/first-steps> (Letöltés: 2023. június 2.)

⁴ A Svájci Református Egyházban az 1 éves gyakorlati képzés alatt 60 kurzusnapot kell látogatniuk a hallgatóknak, míg a görög evangélikus teológusoknak 3 évnyi gyakorlatot kell teljesíteniük.

⁵ Európai kreditátviteli- és gyűjtési rendszer (EFT tagországok képzéseinek átláthatósági és összehasonlíthatósági mérőeszköze). <https://education.ec.europa.eu/education-levels/higher-education/inclusive-and-connected-higher-education/european-credit-transfer-and-accumulation-system> (Letöltés: 2023. június 2.)

⁶ „Pastoraalitutkinto” / „Pastoral degree”. Lásd: <https://evl.fi/plus/koulutus-ja-tyoelama/henkilostokoulutus/pastoraalitutkinto> (Letöltés: 2023. június 2.)

⁷ „Presbiterios” lásd: <https://iee-protestante.org/presbiterios/> (Letöltés: 2023. június 2.)

⁸ Lásd: <https://www.pthu.nl/> (Letöltés: 2023. június 2.)

worker”-ek (jogállás tekintetében) egyenlő értékű ordinálásáról terveznek dönteni; a United Church of Christ (UCC) tágelyházaiban a lelkipásztorok képesítése (s így képzése) tekintetében az egyedüli feltételrendszert a „Marks of Faithful and Effective Authorized Ministers”⁹ című kétoldalas dokumentumban meghatározott kompetenciák, személyi integritásra és hitvallásra vonatkozó követelmények teljesítése adja.

A lelkészképzés reformja

A második kérdéscsoport első hat kérdésében a lelkészképzés reformja, közelebbről is az elmúlt 30 évben lefolyt ezirányú próbálkozások, keresztyülvitt változtatások és tervezetek kapcsán felgyűlt tapasztalataikról nyilatkozhattak a válaszadó egyházak. A felekezeti kisebbségben élő és önálló lelkészképző intézmény nélküli lengyel reformátusokon kívül mindegyik egyház beszámolt már lezárt vagy még folyamatban levő reformokról¹⁰, közülük öt egyház több – és 10 évnél frissebb – ilyen jellegű kezdeményezést tud magáénak. A változtatásra késztető erők, okok között¹¹ legtöbbször (10-ből 9 válaszadó) *a gyülekezetek és az egyház egésze igényeinek felismerését, figyelembevételét* nevezték meg, de a válaszadók legalább fele számára fontos volt ezen túl

- 1) az egyház reformjának reménye a lelkészképzés megújítása által,
- 2) a belső vágy/igény a lelkészek következő nemzedékének jobb nevelésére,
- 3) a lelkészek utánpótlásának sürgető szüksége, valamint
- 4) az egyház társadalmi szerepvállalásának, hatásának növelése iránti igény is.

Ezzel szemben mindössze egy-két egyház nyilatkozott úgy, hogy a teológiai hallgatók számának növelése, mint anyagi szükséglet, vagy a hasonló felsőoktatási képzésekkel, szakmákkal való verseny döntő faktor lett volna a reformok kezdeményezésében.

A már megvalósult reformok esetében elmondható, hogy az egyházak több mint fele elsősorban nem a lelkészképzési programban, vagy a képzés tartalmában ért el változásokat, jellemzőbb volt, hogy a revíziós törekvések eredménye a felvételi feltételek módosításában

⁹ Lásd: <https://www.ucc.org/wp-content/uploads/2021/11/Marks-of-Faithful-and-Effective-Ministers.pdf> (Letöltés: 2023. június 2.)

¹⁰ Az első, zárt kérdésre adott válasz, az azt kiegészítő megjegyzések és az egész kérdéscsoportban adott válaszok alapján.

¹¹ A második, zárt kérdésre adott válaszok alapján.

(különösen is a másoddiplomások felé való nyitás terén), valamint a képzés és nevelés bizonyos aspektusainak előtérbe helyezésében, kiemelésében (a lelkésznevelés spirituális fejlődésére, gyakorlati képzésére, a képzés tudományosságára, szociális kontextualizálására fordított nagyobb figyelem) öltött alakot. A reformtervezetek kidolgozását az egyházi testületek, fórumok teljes skálájának bevonásával tudta csak elképzelni kilencből¹² négy válaszadó egyház. Közülük – elsősorban a válaszadás részletessége okán – kiemelendő a hollandiai protestánsok megannyi „stakeholder” csoportot képviselő ma is folyamatban levő reformja. Az egyháza képviselőiben válaszoló Rommie Nauta az alábbi résztvevőket nevezi meg: 1) az egyetem (PTHU) és más felsőoktatási intézmények, 2) lelkészek és „church worker”-ek képviselői, 3) a holland egyház különböző tanácsadó csoportjai és hivatalos bizottságai által küldött képviselők, 4) a teológusok és ifjúsági csoportok képviselői, 5) független akademikusok (egyházjog és egyházi misszió), 6) továbbá ún. „knowledge groups” és „knowledge agencies” (melyek feladata a tervezetek, keresztülvitt változások ellenőrzése és szervezése, transzparencia és irányítás biztosítása a komplex folyamat alatt). Nauta a reform kivitelezésével kapcsolatban kiemeli továbbá a következő szempontok fontosságát: 1) a Zsinattal és a nemzeti vezetőiroda ügyvivő szerveivel való állandó kommunikáció, a menetrendben való előrehaladásról való tájékoztatás (transzparencia), valamint az egyházvezetés felől érkező támogatás és tanácsadás, 2) a munkálatokat, tervezeteket elsősorban a fenti „stakeholder” csoportokból vegyesen alkotott testületek és munkacsoportok készítik el, 3) e csoportokat független, széleskörben elismert – korábbi egyházi vezetők, professzorok, s akár további nem lelkészi jellegű – személyek vezetik, 4) végül pedig az a munkamódszer, melynek alapelve, hogy a változtatási folyamat első lépéseként igyekeztek bizonyos szintű egyetértésre jutni annak kapcsán, hogy a lelkészképzés reformja sürgető és kiemelt fontosságú az egyház jövője szempontjából, s csak a konszenzus kialakulása után léptek tovább a jelenkor diverz lelkész-képe, valamint a reformtervezetek tárgyalása felé.

A lelkészképzés reformját illető tapasztalatokat végül az azt akadályozó és annak sikerességét biztosító tényezők felsorakoztatásával összegezték a válaszadók¹³. Több egyház beszámolt az egyházszervezetük komplexitásából, a formális procedúrák szükségszerűségéből adódó nehézségekről (lassú döntéshozatali folyamat, a valódi változás elérésének korlátozottsága stb.), ugyanakkor többen pozitívként és a megbízható előrehaladás kulcsaként említették az egyházszervezet különböző szintjeinek, érdekcsoportjainak

¹² A görög és a spanyol evangélikus egyházak képviselői e kérdéscsoport kifejtős kérdéseire nem adtak választ.

¹³ Eredmények összegzése két nyitott kérdésre adott válaszok alapján.

figyelembevételét, valamint az egyházi vezetők bevonását. Akadályozó körülmény volt több egyház számára a változtatások kivitelezésében közvetlenül érintett lelkészek és gyülekezetek rugalmatlansága, különösen is a másoddiplomás, valamint nem graduális képzésből érkező kandidátusok elfogadása kapcsán. Valamilyen formában szinte minden válaszadó megemlítette, hogy kulcsfontosságú volt, hogy az egyház képes volt együttesen felismerni a reform szükségességét, a folyamatban résztvevők pedig a kis lépésekért is hálásak tudtak lenni, azokat is képesek voltak „megünnepelni”.

A lelkészek utánpótlása, lelki és anyagi támogatása

A lelkésztoborzás „hagyományos” módjain túl (gyülekezeti ¹⁴, középiskolai, ifjúsági kampányok, felvételi hirdetése honlapon és újságban) a válaszadó egyházakban több, friss, új elgondolás szerint szervezett program is indult az elmúlt években. A Finnországi Evangélikus Egyház a lelkészi szolgálatot bemutató videósorozattal (13 db 3 perces klip¹⁵), a Skót Egyház a kandidátusok ösztöndíjának egységes szintre emelésével és annak szemináriumoktól való függetlenítésével¹⁶, a spanyol protestánsok a helyi gyülekezetek számára biztosított anyagi támogatással, mellyel a szolgálattelvő gyülekezeti tagok teológiai képeztetését szorgalmazzák, a berni reformátusok pedig egy stratégiai bizottság vezetése alatt, egyházi vezetők és teológiai tanárok együttműködésével az egész svájci reformátusságot célzó programsorozat szervezésével igyekeztek minél többeket a szolgálatra való elhívásukban megerősíteni, bátorítani.

A lelkészek karrierének, spirituális fejlődésének, mentális- és szociális jólétének támogatásáról szervezett módon gondoskodik tíz válaszadó egyházból nyolc, további kettő pedig biztosít különböző lehetőségeket, s a rendszeresített támogatás felé igyekszik elmozdulni. Az intézményesen bevezetett programok, felületek között szerepel a coaching, szupervízió, lelki kurzusok, mentor-rendszer kezdő lelkészek számára, regionális lelkész-közösségi programok, lelkészek kinevezése a regionális lelkész-közösségek pásztorolására. Különlegessége okán kiemelendő a Skót Egyház által indított „Ascend” program, melynek keretében minden lelkész saját éves keretösszegével gazdálkodva az alábbi támogatási

¹⁴ „The Local Church remains the best place to recruit clergy” – nyilatkozik a kérdést illetően a UCC-t képviselő Peter Makari.

¹⁵ https://www.youtube.com/playlist?list=PLuhTjCQOhK_8X76xLF8EtDAcoJlcTMi2E (Letöltés: 2023. június 2.)

¹⁶ A hallgatók ösztöndíja 2019-ig évi £4500-£11,000 között mozgott, a pontos összeg a kibocsátó intézménytől függött, 2019 után egységes £17,000 az ösztöndíj mértéke.

lehetőségeket veheti igénybe: 1) tanulmányi szabadság, 2) coaching, 3) szupervízió, 4) lelki vezetés.

A lelkészek anyagi támogatásával kapcsolatos kérdésekre válaszoló 11 egyház közül 10-ben van kötelezően megállapított lelkészi minimálbér. A gyülekezeti lelkészek bérét négy egyházban maguk a gyülekezetek, másik négy egyházban központilag biztosítják, két egyházban e kettő között oszlik meg a lelkészi bérezés, s egyedül a Berni Református Egyház lelkészeinek fizetése származik állami forrásból. Nyugdíjazás tekintetében a legjellemzőbb a vegyes nyugdíjazási rendszer, négy-négy egyházban van vagy állami, vagy egyházi, s egy-egy egyházban kötelező, valamint fakultatív rendszerű lelkészi nyugdíjazás.

KITEKINTÉS

Református egyházunk *A lelkipásztori hivatás évében* a lelkészek utánpótlásának, képzésének, képesítésének, továbbképzésének, lelki és anyagi támogatásának ügyét igyekszik előbbre vinni. E törekvéseinkkel korántsem vagyunk egyedül a protestáns egyházak között, s az eddig körvonalazódó megközelítéseink, tapasztalataink is sok hasonlóságot mutatnak a fent ismertetettekkel. Különböző társadalmi-, politikai-, és egyházszerkezeti kontextussal, de nagy mértékben egyező indítatással, teológiai alapokkal nézünk szembe a lelkészképzés reformjának minden időben égető szükségével, s így lehetséges, s talán szükséges is, akár ilyen közvetett, akár közvetlen, személyes párbeszéd formájában tanulnunk egymástól. Ennek előmozdítását szorgalmazzuk e tanulmány megjelentetésével is.

BIBLIOGRÁFIA

A kérdőív összeállításában használt társadalomkutatási tanulmányok, monográfiák

BABBIE, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*, ford. Kende Gábor, Szaitz Mariann, Budapest, Balassi Kiadó, 2000.

HÉRA Gábor – LIGETI György: *Módszertan, A társadalmi jelenségek kutatása*, Budapest, Osiris Kiadó, 2014.

LETENYEI László – NAGY Gábor Dániel: Rugalmas kérdőív, A standard kérdőív kritikái és javaslat a kérdőíves adatgyűjtés terepközei alkalmazására, *Szociológiai Szemle*, XVII. évf., 2007/1–2, 29–46.

A kérdőív anyagának összeállításában használt és a tanulmányban hivatkozott források

https://www.youtube.com/playlist?list=PLuhTjCQOhK_8X76xLF8EtDAcoJlcTMi2E

<https://www.pthu.nl/>

<https://iee-protestante.org/presbiterios/>

<https://evl.fi/plus/koulutus-ja-tyoelama/henkilostokoulutus/pastoraalitutkinto>

<https://education.ec.europa.eu/education-levels/higher-education/inclusive-and-connected-higher-education/european-credit-transfer-and-accumulation-system>

<https://churchofscotland.org.uk/serve/vocations/first-steps>

Manual on Ministry. A Guide to Authorizing Ministry in the United Church of Christ, Ministerial Excellence, Support and Authorization, Local Church Ministries, A Covenanted Ministry of the United Church of Christ, 2018, <https://www.ucc.org/wp-content/uploads/2022/10/ManualonMinistry-2018.pdf>

KORÁNYI András – PÁNGYÁNSZKY Ágnes: Az evangélikus lelkési szolgálat és a lelkészképzés útkeresése. Adottságok, lehetőségek, kihívások. *Lelkipásztor*, XCVI. évf., 2021/1, 2–7.

PERRY, Shaw: *Transforming Theological Education. A Practical Handbook for Integrated Learning*, Carlisle, Langham Global Library, 2014.

TÓTH-GYÓLLAI Dániel: „Anyaszentegyházunk életszükséglete”. *Az egységes lelkészképzés reformjai a magyarországi református egyházban 1883–1940 között*, Budapest, KRE-HTE,

https://htk.kre.hu/images/doc/kiadvanyok/monografia/Anyaszentegyhazunk_eletszukseglete_2023_2.pdf.

TÓTH-GYÓLLAI Dániel: Kérdőív lekipásztori kompetenciákról, szolgálati területekről, *KRE-DIt*, V. évf., 2022/2, <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/toth-gyollai-daniel-kerdoiv-lekipasztori-kompetenciakrol-szolgalati-teruletekrol/>

1. SZ. MELLÉKLET

A kérdőív

The structure of theological education and the training of pastors

1. Is there a uniform way of training pastors in your Church? If so, please describe the whole process of your Church's pastoral training! What are the obligatory steps for becoming a pastor? (Theological education BA or MA, seminar, practice years, qualification, ordination, etc.)
2. If relevant, please share us links or documents that can help us better understand the structure of your courses! (We are interested in eligibility requirements for application, structure and content of education, minimum years of studies, different training programs, etc.)

Innovation and reform in theological education, pastoral training, continuing education, career path, and supervision for pastors

1. Please select the option that best describes the past 30 years of the system of preparing pastors in your Church! (egyválaszos)
 - a. We reformed our system several times and have developed much in all aspects of our education, training, and supporting our pastors.
 - b. We have accomplished at least one broad reform in our system (our latest being within the past 10 years) and have developed our way of educating, training, and supporting pastors.
 - c. We have accomplished at least one broad reform in our system (the most recent being more than 10 years ago) and have continued to develop our way of educating, training, and supporting pastors.
 - d. We accomplished broad reform in our system at least once and developed our way of educating, training, and supporting pastors.
 - e. We carried out reforms in certain aspects of our system and developed our way of educating, training, and supporting pastors.
 - f. We are continuously developing our system but cannot achieve reforms extending to more of the areas.
 - g. We are struggling to develop our system, but we progressed in certain areas.
 - h. We are in need of finding ways to reform our training system.

- i. Our current system has served us well and we do not see a need for any major changes at this time.
 - j. None of the above. (Please elaborate)
2. What were the most important factors you considered when beginning and preparing the reform of training pastors in your Church? (többválaszos)
- a. the needs of the congregations and the whole Church
 - b. the feedback of congregations regarding the service of our pastors
 - c. the financial need of increasing the number of our students
 - d. the shortage in the supply of pastors
 - e. the demand to meet the emerging trends in higher education pedagogy
 - f. the competition with similar and related higher education courses
 - g. the competition with similar and related professions
 - h. the need for increasing the social impact of the Church
 - i. the hope of reforming the Church by the renewal of pastoral ministry
 - j. our own demand of revising and reforming how we prepare our new generations of pastors
 - k. other:
3. Which levels of Church government and what forums of the theological education system participated in carrying out the reforms and developments?
4. In which areas did you achieve development? (többválaszos)
- a. revising the framework of the whole training program (e.g., developing different training models, courses with shortened training time, postgraduate training, etc.)
 - b. elaboration of a new recruitment campaign
 - c. revising the quality, content, and framework of the theological education
 - d. changing the requirements and process of admission, qualification and ordination
 - e. increasing the emphasis on certain areas of education and training (e.g., spiritual development of future pastors, practical education, education for independent theological work, etc.)
 - f. other:

5. In which areas did you encounter obstacles that held back the development of the renewal?
6. What were the most important factors and keys to achieving your goals?
7. What are the activities of the Church in the matter of resupplying pastors? What platforms do you consider successful in recruiting?
8. In what ways do you support your pastors' career, spiritual development, mental health, etc.?

Further questions about the financial aspect of the pastoral ministry and how they are supported in the Church

1. What are the sources of the salary of the parish pastors? (többválaszos)
 - a. congregation
 - b. national Church
 - c. state
 - d. other:
2. Is there a minimal monthly wage for the pastors (who minister only in congregation)? (egyválaszos)
 - a. Yes, and we can share the exact amount.
 - b. Yes, but we cannot share the exact amount.
 - c. No, there is not.
3. How does your Church implement the retirement of pastors? (többválaszos)
 - a. state retirement
 - b. Church retirement
 - c. mixed retirement
 - d. compulsory retirement
 - e. optional retirement
 - f. other:

2. sz. melléklet

	<i>Címzettek:</i>	<i>Kitöltve:</i>
1.	Christian Reformed Church in North-America	Igen
2.	Church of Scotland	Igen
3.	Evangelical Lutheran Church of Finland	Igen
4.	Evangelical Reformed Church in Poland	Igen
5.	Evangelisch-reformierte Kirche Schweiz	Igen
6.	Evangelische Kirche im Rheinland	Nem
7.	Evangelische Kirche in Deutschland	Nem
8.	Greek Evangelical Church	Igen
9.	Lippische Landeskirche	Nem
10.	Presbyterian Church in Ireland	Nem
11.	Presbyterian Church in the Republic of Korea	Nem
12.	Presbyterian Church of Korea	Nem
13.	Presbyterian Church USA	Nem
14.	Protestant Church in the Netherlands	Igen
15.	Spanish Evangelical Church	Igen
16.	United Church of Christ	Igen
17.	United Free Church of Scotland	Nem
18.	United Protestant Church of France	Igen
19.	United Reformed Church	Nem
20.	Waldensian Evangelical Church	Igen

JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Farkas György Tamás

A NEMZETISÉGEK ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELETÉRE VONATKOZÓ SPECIÁLIS VÁLASZTÓJOGI
SZABÁLYOZÁS KONCEPCIÓI MAGYARORSZÁGON A RENDSZERVÁLTOZÁSTÓL 2010-IG

BEVEZETÉS

Magyarországon mintegy negyedszázados késedelemmel valósult meg az a rendszerváltozáskor már létező jogalkotói szándék, mely magyarországi nemzetiségek kedvezményes választójogi szabályok alapján történő országgyűlési képviseletének lehetővé tételére irányult. Ezen időszak alatt több jogszabálytervezet született, amik közül gyes tervezetek megmaradtak koncepció szintjén, némelyek azonban egészen a zárószavazásig jutottak. Jelen tanulmány a nemzetiségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabályozásokra vonatkozó jogalkotói koncepciókat kívánja áttekinteni a rendszerváltozás időszakától egészen a nemzetiségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabályozás 2011-ben ¹ történő tényleges elfogadásáig, ² mely során a jogalkotó a kedvezményes mandátumszerzés lehetősége mellett a nemzetiségi szószóló³ jogintézményét is megteremtette, mely utóbbi a törvényhozó hatalmi funkció aktív közreműködőjévé vált a nemzetiségi tárgykörű jogalkotás tekintetében.⁴

A RENDSZERVÁLTOZÁS IDŐSZAKA AZ ELSŐ SZABADON VÁLASZTOTT ORSZÁGGYŰLÉS
MEGALAKULÁSÁIG

A rendszerváltozást megelőző pártállami időszakban, az 1970-es évek végétől a német, román, szlovák és szerb-horvát nemzetiségek, illetve szervezeteik (azaz az adott nemzetiség

¹ Ld. Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény (Vjt.)

² A magyar választási rendszer átalakulásáról és ennek keretében a magyar választójog nemzetiségekre vonatkozó speciális szabályozásáról ld. Cservák Csaba: Választási rendszerek – és az új magyar megoldás, in Rixer Ádám (szerk.): *Állam és közösség: Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*, Budapest, KRE-ÁJK, 2012, 289–305.

³ A speciális jellegű, és e tanulmányban nem tárgyalt nemzetiségi szószólókról ld. Szabó Zsolt: A nemzetiségi szószólók, in Karsai József (szerk.): *A képviselők és a nemzetiségi szószólók jogállása és javadalmazása: 2014–2018-as ciklus*, Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2014, 49–52.

⁴ A nemzetiségi szószólók parlamenti munkáját illetően részletesen ld. Móré Sándor: A nemzetiségi szószólók részvétele a jogalkotásban, in Peres Zsuzsanna – Pál, Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András tiszteletére. Semper ad perfectum*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021 481–491.

'demokratikus szövetsége'), informális alapon rotációs rendszerben parlamenti ciklusonként két-két helyet kaphattak a Hazafias Népfront országos listájáról.⁵

Az 1989. évi XXXI. törvény, amely gyakorlatilag teljesen átírta az addigi alkotmányt és a rendszerváltozás közjogi alapjaként, megteremtve a demokratikus, jogállami kereteket Magyarországon, a nemzetiséggel kapcsolatban kimondta, hogy a nemzeti és nyelvi kisebbségek részesei az államhatalomnak, államalkotó tényezők.⁶

A közjogi változás nem csak az alkotmánymódosítás, hanem a választójogi törvény megalkotása kapcsán is érintette a nemzetiségeket 1989 őszén, amikor is az Országgyűlés akkori alelnöke, Jakab Róbertné és néhány képviselőtársa felszólalt, illetve módosító javaslatot is nyújtott be a nemzetiségek parlamenti képvisellete, azaz a nemzetiségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabályozás érdekében, amit nem fogadott el az Országgyűlés, de elérte azt, hogy a Kormány foglalkozzon a kérdéssel, és a későbbiekben javaslatot terjesszen elő a nemzetiségek parlamenti képviselétét illetően.⁷

Az Országgyűlés az előző évi őszi parlamenti viták után, még az első szabad választások előtt alkotta meg a nemzetiségek parlamenti képviseltére vonatkozó speciális szabályozást, melynek lényege egy behívásos, kooptációs szisztéma, ami alapján a megválasztott országgyűlési képviselők választják meg a nemzetiségek 1-1 képviselőjét.

Kulcsár Kálmán akkori igazságügyi miniszter a törvény 1990. évi tavaszi parlamenti vitájában előadta, hogy a nemzetiségi szervezetek vezetői elutasították a parlamenti képviseletet helyettesítő javaslataikat, és ragaszkodtak a parlamenti képviselethez. A Kormány ugyanis elsősorban intézményrendszer felállításával, és nem a parlamenti képviselettel kívánta elősegíteni a nemzetiségek politikabefolyásoló szerepét. Ezek között felsorolta a kisebbségi ombudsman intézményét, egy kormányzati tanácsadó szerv ötletét, és ami talán témánk szempontjából a legérdekesebb, a nemzeti kisebbségi küldöttet, aki állandó meghívottként tanácskozási joggal vehetne részt a parlamenti munkában. Látható tehát, hogy a mai szószólói intézmény előképe már ekkor megjelent koncepcionális szinten Hazánkban.⁸

⁵ Pap András László: *A kisebbségek parlamenti képvisellete összehasonlító alkotmányjogi szempontból*, doktori értekezés, ELTE-ÁJK, 2004, 157.

⁶ Az 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított 1949. évi XX. törvény 68. § (1) bekezdés

⁷ Kukorelli István: A nemzetiségek jogállása a rendszerváltozás éveiben – kísérletek országgyűlési képviselétük szabályozására, *Parlamenti Szemle*, III. évf., 2018/1, 10–11.

⁸ Uo. 12.

Nagy József, az Országgyűlés Jogi, Igazgatási és Igazságügyi Bizottságának előadója parlamenti felszólalásában kiemelte, abban alakult ki egyetértés, hogy szükség van a kisebbségek országgyűlési képviseletét biztosító törvényre. Előadta azonban, hogy éles bírálat érte ugyanakkor a javaslatot a bizottság ülésén a kisebbségi szervezetek részéről, melynek egyik oka a delegálás megoldása volt, amit antidemokratikusnak és súlyos politikai hibának tartottak. A kisebbségi szervezetek álláspontja szerint az érdekelteknek maguknak kellene megválasztaniuk képviselőiket.⁹

Az Országgyűlés által végül elfogadott 1990. évi XVI. törvény alapján az Alkotmány 68. §-a kiegészült egy újabb bekezdéssel, ami kimondta, hogy a nyelvi és nemzeti kisebbségek számára az Országgyűlésben és a tanácsokban biztosítani kell a képviseletet. Kimondta ezentúl a törvény, hogy a 'nemzetiségi képviselőket' az Országgyűlés választja majd – tehát nem az országgyűlési választások útján keletkezik a mandátumuk, mint a többi képviselőnek – külön törvényben meghatározott módon.¹⁰

Az alkotmány újdonsült rendelkezése szerint külön törvény az 1990. évi XVII. törvény lett, amelynek értelmében a nyelvi és nemzeti kisebbségek – a törvény meghatározásában a cigány, a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovák, a szlovén és a zsidó – egy-egy képviselővel rendelkezhetnek az Országgyűlésben. A képviselők személyére az Országgyűlés alakuló ülését követő harminc napon egy erre a célra létrehozott jelölő bizottságnak kellett (volna) javaslatot tennie¹¹, és a jelölteket az Országgyűlés választotta (volna) meg, akik innentől ugyanazon képviselői jogállást élvezték, mint az Országgyűlés többi képviselői.¹²

Ezt követően már az újonnan megalakult Országgyűlés fogadta el az 1990. évi XXXVI. törvényt, amely annyiban módosította az 1990. évi XVII. törvényben lefektetett szabályokat, hogy az Országgyűlés megalakulását követő 60 napon belül kellett (volna) javaslatot tenni a nemzetiségi képviselők személyére.¹³

Az 1990-es szabad választásokat követően megalakult Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi bizottságának legelső tevékenységei közé tartozott a nemzetiségek parlamenti képviselete kérdésének vizsgálata, mely során a nemzetiségi szervezetek képviselőit

⁹ Uo.

¹⁰ Az 1990. évi XVI. törvénnyel módosított 1949. évi XX. törvény 68. § (3) bekezdés

¹¹ Lényegében tehát közvetett módon kooptálás útján került volna sor a nemzetiségi képviselők megválasztására. Ld. erről részletesebben: Cserny Ákos (et al.): A képviseleti demokrácia érvényesülése. A választójog és a választásokkal kapcsolatos szabályozás, in Patyi András – Téglási András (szerk.): *Államtan és a magyar állam szervezete*, Budapest, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyv Kiadó, 2013, 133–134.

¹² 1990. évi XVII. törvény 1. §; 2. § (1) bekezdés; 5. § bekezdés

¹³ 1990. évi XXXVI. törvény 1. §

meghallgatta a bizottság. Többek között meghallgatták a szerb, a horvát, a szlovén és a német nemzetiségi szervezetek képviselőt, akik „csakis demokratikus választások eredményeként tudják elképzelni képviseletüket a Házban, a behívásos listát nem tartják megfelelőnek, ha mégis ez valósulna meg, vegyék figyelembe az ő javaslataikat is”.¹⁴ A roma szervezetek szintén elleneztek a behívásos rendszert.¹⁵

1990 nyarán az úgynevezett MDF-SZDSZ paktum kristályosította ki véglegesen hazánk alapvető rendszerváltozást követő közjogi berendezkedését, amelyet az 1990. évi XL. törvény foglalt jogi keretbe. Többek között elvetették a közvetlen államfő választást, szűkítették a 2/3-os törvények körét a hatékonyabb kormányzás érdekében¹⁶ és a nemzetiségek parlamenti képviseletét szabályozó 1990. évi XVII. törvényt is hatályon kívül helyezték, megszüntetve a még a gyakorlatban nem is létező parlamenti képviseletét a nemzeti kisebbségeknek.

A törvény indokolása szerint:

„a nemzeti és nyelvi kisebbségek képviseletének a törvény által megszabott formájával nem értenek egyet maguk a kisebbségek szövetségei sem, de többségében nem értenek egyet ezzel a megoldással a parlamenti pártcsoportok sem. A kooptálással történő képviselőválasztás ugyanis ellentmondásban áll a közvetlen választásnak az Alkotmányban kimondott elvével. Az MDF és az SZDSZ által kötött megállapodás egy más megoldást javasol a nemzeti és nyelvi kisebbségek képviseletének megoldására.”¹⁷

A magyar választójog történetének első jogrendszerbe iktatott nemzetiségekre vonatkozó speciális szabályai tehát kívül estek a közvetlen választójog körén, és nem is nyerték el sem szakma, sem a politika, sem pedig a nemzetiségek tetszését, melynek okán gyakorlati alkalmazására nem került sor, néhány hónapot élt meg csupán ez a szabályozás.

¹⁴ Magyar Nemzet 1990. május 30. 3.

¹⁵ Magyar Nemzet 1990. május 22. 3.

¹⁶ A magyar kormányzati rendszerről részletesen Ld. CSERVÁK Csaba: Milyen a magyar kormányzati rendszer? – A kormányforma fejlődése és problémái, *Jogelméleti Szemle*, 2001/4.

¹⁷ 1990. évi XL. törvény indokolás

AZ 1990-1994 KÖZÖTTI PARLAMENTI CIKLUS IDŐSZAKA

A rendszerváltozást követő első parlamenti ciklusban (1990-1994) több törvényjavaslat is született a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályok megalkotására. 1992-ben az akkor ellenzékben lévő MSZP képviselői is jegyezték benyújtott törvényjavaslatot, valamint a Kormány is benyújtotta ugyanebben az évben saját javaslatát, azonban mindkettőt előterjesztői visszavonták.¹⁸

Az akkor MSZP színeiben politizáló Jakab Róbertné és Tabajdi Csaba képviselők önálló indítványaként 1992. márciusában benyújtott T/5331. számú törvényjavaslat alapján legalább négy egyéni jelölt állítása esetén országos listát indíthattak volna a nemzetiségek és a területi pártlistákra leadható szavazatok alternatívájaként szavazhattak volna a választók ezekre a nemzetiségi országos listákra. Ennek megfelelően minden megye területi listás – azaz pártlistás – szavazólapján szerepeltek volna a nemzetiségek országos listái is. A nemzetiségi egyéni jelöltek után a jelölőszervezetük töredékszavazatokra jogosult lett volna.¹⁹

A törvényjavaslat 2. § -hoz fűzött indokolása az alábbiak szerint foglalta össze ennek a speciális választójogi szabályozásnak a főbb vonásait:

„A hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségek mindegyike az Alkotmány értelmében jogosult arra, hogy az Országgyűlésben közvetlen képviselettel rendelkezzen. Ez azonban csak speciális, a pozitív diszkrimináció elvén alapuló szabályozás útján valósulhat meg. A kisebbségek preferálása elsősorban a listás szavazás keretében mehet végbe; az egyes kisebbségek térbeli szórtsága következtében azonban nehezen kivitelezhetőnek tűnik egy olyan megoldás, melyben az egyes népcsoportoknak megyei indulási jogot kell szerezniük, ezért a kisebbségek országos listát állítanak, melyek a közvetlen szavazás érdekében valamennyi területi listás szavazólapon megjelennek. A javaslat a jelöltállítást ez esetben meghatározott számú egyéni jelölt indulási jogának megszerzéséhez köti; a kisebbségek népességen belüli viszonylag alacsony számarányát figyelembe véve országos listát az a kisebbség indíthat, amely az országban legalább 4 egyéni jelöltjének a szükséges számú ajánlást összegyűjtötte. Az országos listákon – abc sorrendben – kizárólag azoknak a jelölteknek a neve szerepelhet, akik az indulás jogát megszerezték.

¹⁸ T/5331 számú törvényjavaslat

¹⁹ Uo.

Bizonyos nemzeti és etnikai kisebbségek alacsonyszámaránya miatt a törvény arra is lehetőséget biztosít, hogy több kisebbség közös listát állítson.”²⁰

A mandátumszerzést illetően szavazatszámától függetlenül garantáltan egy mandátumot szerzett volna minden nemzetiség. Ezt a garantált mandátumot az adott nemzetiség legeredményesebben szereplő jelöltje kapta volna meg. Ennek módját pontosan maga a javaslat sem dolgozta ki, egy 'A' és egy 'B' megoldást javasolt ezzel kapcsolatban. A javaslat 3. §-hoz fűzött indokolás úgy fogalmaz ezzel kapcsolatban, hogy „[A] kisebbségeken belüli politikai tagolódást is figyelembe véve képviselő az a jelölt lesz, aki az első érvényes fordulóban a legmagasabb százalékos eredményt érte el /A változat/, illetve aki az első érvényes fordulóban a legtöbb szavazatot szerezte /B változat/.”²¹

A magasabb szavazatszámot elért országos nemzetiségi listákra a garantált mandátum mellett további kedvezményes küszöbök, és ezáltal kedvezményes mandátumszerzési lehetőségek vonatkoztak volna, melyeket a javaslat 3. §-hoz fűzött indokolás az alábbiak szerint foglalt össze:

„A jelentősebb lélekszámú kisebbségek indokoltan igényelnek erőteljeseb képviselést. Ezt a javaslat oly módon biztosítja, hogy a területi listákra leadott összes szavazat legalább 0,8 %-os eredmény esetén 2-re, 1,2 % megszerzésekor 3-ra stb. emelkedik. A 0,4 %-os küszöbhatárt az indokolja, hogy jelenleg a pártoknak a szavazatok 4 %-át kell megszerezniük ahhoz, hogy a területi, illetőleg az országos listáról mandátumhoz jussanak, a hazai kisebbségekhez tartozók száma pedig az össznépeség kb. 10 %-át teszi ki.”²²

A Kormány által 1992. júliusában benyújtott T/6397. számú törvényjavaslat az előzőekben tárgyalt egyéni képviselői indítványhoz hasonlóan szintén országos listás rendszerben képzelte el a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozást, és a területi pártlisták alternatívájaként lehetett volna szavazni az országos nemzetiségi listákra, azaz egyéni jelölt

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

mellett vagy területi pártlistára, vagy országos nemzetiségi listára szavazhatott volna a választó, amit más néven a szakirodalom kétszavazatos rendszernek nevez. Ugyancsak hasonlított a fentebb tárgyalt javaslathoz, hogy lehetővé tették nemzetiségi egyéni jelöltek indulását, és nemzetiségi szervezetek állíthattak volna listát, azaz a nemzetiségen belül lehetővé tette a választási versenyt. Eltérően azonban a korábban előterjesztett MSZP-s egyéni képviselői indítványtól, azonban nem volt garantált a mandátumszerzés, a nemzetiségek csupán 1-1 kedvezményes mandátumra lettek volna jogosultak, amihez 3.000 szavazatot kellett volna elérnie az adott nemzetiség egyik országos listájának.²³

A bevezetni kívánt speciális nemzetiségi választójogi szabályok főbb jellegvonásait illetően a törvényjavaslat részletes indokolása az alábbiakat foglalta össze:

„A kisebbségek az ország különböző területein, szétszórtnak élnek. így nemzetiségi, kisebbségi képviselőjelöltek állítása csakis országos listán lehetséges. Jelölteket csak bejegyzett országos kisebbségi szervezet állíthat. Az országos szervezet hangsúlyozása azért fontos, mert a kisebbségeknek több különböző helyi szervezete létezik. Ha a tervezet lehetővé tenné a helyi szervezetek által történő jelöltállítás, ez megghiúsítaná azt az elérni kívánt célt, hogy a nemzetiségi érdekek érvényesüljenek. [...] Nincs akadálya annak, hogy a kisebbségi jelölt egyéni választókerületben is induljon. Ha itt mandátumot szerez, törölni kell az országos kisebbségi listáról, és helyébe a sorban utána következő jelölt lép. Kisebbségi jelölt nem indulhat párt választási listán.”²⁴

A mandátumkiosztás módját illetően a törvényjavaslat részletes indokolása alapján:

„[A] kedvezményes 3 000 szavazat alapján járó mandátumokat az Országos Választási Bizottság osztja ki, és csökkenti számukkal az országos töredékszavazatokra rendelkezésre álló keretet. A töredékszavazatok országos összesítésénél össze kell számítani a kisebbségi szervezetek egyéni jelöltjének mandátum szerzéshez nem elegendő szavazatait, továbbá a kisebbségi listának a területi választókerületben megszerzett töredékszavazatait. A töredékszavazatokból először le kell vonni a

²³ T/6397 számú törvényjavaslat

²⁴ T/6397 számú törvényjavaslat részletes indokolás 18. §-hoz (az új 57. §-hoz)

kedvezményes mandátumot eredményező 3 000 szavazatot, s az ezt követően maradó szavazatszám képezi az országos töredékszavazatok alapján szétosztható mandátumok kiszámításának alapját. Az országos listás mandátumokból először a kedvezményes kisebbségi mandátumokat kell kiosztani. Ezt követően a megmaradt mandátumok oszthatók szét a párt- és kisebbségi országos listák töredékszavazatai alapján.”²⁵

Az 1992-ben előterjesztett, majd visszavont javaslatokat követően 1993-ban jutott el a Kormány újabb, T/12248. számú javaslata a parlamenti zárószavazásig, amely azonban nem szerezte meg a szükséges 2/3-os többséget. A javaslat egyértelműen kétszavazatos rendszert kívánt bevezetni, hasonlóan a korábbi javaslatokhoz. A javaslat az akkori választójogi törvény 20. §-t egy új (4) bekezdéssel egészült volna ki, mely alapján „[A] területi választókerület szavazólapján szereplő kisebbségi listára bármely választópolgár szavazhat. A választópolgárnak döntenie kell, hogy pártlistára vagy kisebbségi listára szavaz-e.”²⁶

A törvényjavaslat emellett egy új XI/A fejezetet iktatott volna be a választójogi törvénybe, amely a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás legfontosabb alapvető szabályait tartalmazta volna. Ezen rendelkezések szerint:

„[K]isebbségi listát csak a bíróság által bejegyzett országos kisebbségi szervezet állíthat. Párt nem állíthat kisebbségi listát. Egy nemzeti, etnikai kisebbség csak egy kisebbségi listát állíthat kisebbségek megnevezését és felsorolását a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény § (..) bekezdése határozza meg. Ennek alapján tizenhárom országos kisebbségi lista állítására kerülhet sor.”²⁷

„A kisebbségi jelölt egyidejűleg egy egyéni választókerületben és kisebbségi listán is indítható. Ha a jelölt egyéni, illetőleg területi választókerületben mandátumot szerez, őt az országos kisebbségi listáról törölni kell. Ha a kisebbségi szervezet által jelölt egyéni választókerületi jelölt nem lesz képviselő, az így keletkezett töredékszavazatot a kisebbségi szervezet országos listájának töredékszavazataihoz kell hozzáadni.»²⁸ »Az a kisebbségi lista, amely a területi választókerületekben egyetlen mandátumot sem kapott,

²⁵ T/6397. számú törvényjavaslat részletes indokolás 18. §-hoz (az új 60. §-hoz)

²⁶ T/12248. számú törvényjavaslat 16. §-ával módosítani kívánt Vjt. 20. § (4) bekezdés

²⁷ T/12248. számú törvényjavaslat 39. §-ával módosítani kívánt Vjt. 46/B. § (1) bekezdés

²⁸ T/12248. számú törvényjavaslat 39. §-ával módosítani kívánt Vjt. 46/B. § (6)-(7) bekezdések

de töredékszavazatainak száma legalább háromezer, egy mandátumhoz jut. Ha a kisebbségi lista háromezer szavazattal mandátumot kapott, akkor háromezerrel csökkenteni kell töredékszavazatainak számát. Ezt követően az országos listás mandátumok kiosztásánál a kisebbségi lista a töredékszavazatok arányában kap mandátumot.”²⁹

A törvényjavaslat 39. §-hoz fűzött részletes indokolása a mandátumszerzést illetően egyértelműen kimondja, tehát hogy a:

„területi választókerületben a kisebbségi lista versenyez a pártokkal. Ha a szükséges számú szavazatot elérte, akkor a területi választókerületben mandátumot kap. Ha a kisebbségi lista egyetlen területi választókerületben sem kapott mandátumot, de országos összesítésben mandátumainak száma elérte a 3.000-t, akkor a kedvezményes mandátumok közül egy mandátumot kap. Ezzel a kisebbség részére a kedvezmény megszűnik, a továbbiakban a pártokkal azonos feltételekkel juthat további mandátumhoz. A betöltetlenül maradt kedvezményes mandátum a pártok között kerül elosztásra.”³⁰

Az 1993-as javaslat maradt tehát a kétszavazatos rendszernél, de ellentétben az MSZP-s képviselők 1992-es egyéni képviselői indítványával, és egyezően a korábbi kormányjavaslattal, nem biztosított volna garantált mandátumot, csupán kedvezményes mandátumszerzési lehetőséget. Az 1993-as javaslat hasonlóan az addigiakhoz, nem emelte ki a nemzetiségi választókat, azaz bármely választópolgár szavazhatott volna pártlista helyett nemzetiségi listára, ugyanakkor nemzetiségenként egy listát engedett volna elindulni a választásokon, mely utóbbi elem, mint azt később láthatjuk elfogadottá vált a magyar rendszerben.

Az 1990-1994 közötti parlamenti ciklus témánk szempontjából is lényeges jogalkotási eredménye volt a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény, melynek 20. § (1) bekezdése egyértelművé tette, hogy „a kisebbségeknek – külön törvényben meghatározott módon – joguk van az országgyűlési képviseletre.”

²⁹ T/12248. számú törvényjavaslat 39. §-ával módosítani kívánt Vjt. 46/E. § (2) bekezdés

³⁰ T/12248. számú törvényjavaslat 39. §-hoz fűzött részletes indokolás

AZ 1994-1998 KÖZÖTTI PARLAMENTI CIKLUS IDŐSZAKA

A rendszerváltozást követő második parlamenti ciklusban (1994-1998) a megelőző ciklushoz hasonlóan, a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás kérdése aktívan szerepelt a politikai-közéleti és a parlamenti napirenden. Az 1994. évi választásokon győztes MSZP választási programjában és az SZDSZ-szel kiegészülve koalíciós programban is tettek ígéretet a kérdés megoldására.³¹ Az 1994. évi választásokat követően a kormánykoalíció már 1994. őszére felvette a kérdés megoldását, melynek megfelelően a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal már 1994. nyarán elkészített egy koncepciót.³² Mindezek ellenére azonban csak a parlamenti ciklus végére, 1997/1998 fordulóján került az Országgyűlés elé törvényjavaslat. Az első beterjesztett javaslatot³³ 1997. év végén visszavonta az előterjesztő, majd némileg módosított formában 1998. év elején nem sokkal a választások előtt terjesztették elő ismét.³⁴

Az 1997/1998. évi javaslatok legfontosabb vonásait tömören és jól foglalta össze Világosi Gábor, a belügyminisztérium akkori államtitkára 1997. december 10-én a választójogi törvény általános parlamenti vitája során, mely szerint:

„[A] kisebbségek az általános képviseleti elvtől eltérő, kedvezményes mandátumszerzés alapján juthatnak országgyűlési képviselethez. A kisebbségek számára fenntartott, maximum 13 kedvezményes mandátummal az Országgyűlés létszáma legfeljebb 399-re nő. Az országos kisebbségi önkormányzatok, illetőleg szervezetek állíthatnak kisebbségi listát. Az a kisebbségi lista, amely legalább 5000 szavazatot szerez, egy kedvezményes mandátumhoz jut. Ha nem szerez mind a 13 kisebbség egy-egy ilyen kedvezményes

³¹ Bihari Mihály, az Országgyűlés 1997. december 10-i ülésén elhangzott felszólalásában egyértelműen kijelenti, hogy az 1994-es választások során, a választásokat megnyerő MSZP a választási programjában és a koalíciós kormányprogramban is aktívan foglalkozott nemzetiségek parlamenti képviseletének kérdésével, mely utóbbi tárgyalása során a kérdés rendezésének szükségessége mellett foglaltak állást. „Ez a megoldás és egyáltalán a nemzetiségi képviselet megoldása a Szocialista Párt választási programjában szerepelt, a koalíciós kormányprogramban szerepelt, és a tárgyalások során ennek a szükségességét mindvégig kifejezésre juttatták a Szocialista Párt részéről tárgyaló Gellért Kis Gábor, Jakab Róbertné, Toller László vagy Tabajdi Csaba egyaránt.” Ld. Bihari Mihály felszólása, Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat, valamint a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat együttes általános vitája, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1997-evi-oszi-ulesszak-CB2A1/1997-december-10-330-szam-D8472/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-valamint-a-valasztasi-eljarasrol-szolo-1-D8640/dr-bihari-mihaly-D86A7/> (letöltés ideje: 2021. május 24.)

³² PAP: *A kisebbségek parlamenti képviselése*, 164.

³³ T/5233. és T/5234. számú törvényjavaslatok

³⁴ T/5390. számú törvényjavaslat

mandátumot, a be nem töltött helyeket azok a listák szerezhetik meg, amelyek az országos listán a mandátumszerzéshez szükséges szavazatszámnak megfelelő többlétszavazattal rendelkeznek. A kisebbségi listás szavazólapra valamennyi választópolgár voksolhat, de a szavazólapot külön kérnie kell a szavazatszámoló bizottságtól, erre hirdetmény hívja fel a választópolgárok figyelmét.”³⁵

Az 1998. évi javaslat annyiban módosított volna a fentiekben, hogy elvetette az ún. puha regisztrációt, és a szavazólapot minden választó automatikusan megkapta volna és magasabb, 7.500 szavazatos kedvezményes küszöböt állapított volna meg.³⁶

Ezen a javaslatoknak a különlegessége – mely a rendszerváltozást követő többi javaslattól, illetve a jelenlegi szabályozástól is megkülönbözteti – az ún. háromszavazatos rendszer bevezetésének kísérlete volt, mely alapján a nemzetiségi listára nem a pártlista helyett, hanem az egyéni jelöltre és a pártlistára leadott szavazat mellett lehetett volna voksolni.

A két- és háromszavatos rendszert illetően az Országgyűlés 1998. február 24-i ülésén a választójogi törvény részletes vitája során előadottak megállapításunk szerint jól szemléltetik pro és kontra a két megoldás közötti különbséget.

Az akkori kisebbségi kormánypárt, az SZDSZ képviselőjében Bauer Tamás képviselő szolt hozzá a vitához, aki a kétszavazatos megoldást preferálva olyan módosító javaslatot terjesztett elő a kormány-javaslatához, ami azt teljesen átformálta volna. A kisebbségi kormánypárt képviselői által benyújtott módosító javaslat alapján, ellentétben a kormány-javaslattal, nem csak a nemzetiségi önkormányzatok, hanem nemzetiségi jelölőszervezetek is állíthattak volna listát a választásokon, mely során a választók vagy pártlistára, vagy nemzetiségi listára szavazhattak volna. A választójogi kedvezmény abban merült volna ki, hogy a nemzetiségi lista mentesült volna az 5%-os bejutási küszöb alól. A képviselő szerint:

³⁵ Ld. Világos Gábor felszólalása, Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat, valamint a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat együttes általános vitája, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1997-evi-oszi-ulesszak-CB2A1/1997-december-10-330-szam-D8472/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-valamint-a-valasztasi-eljarasrol-szolo-1-D8640/dr-vilagosi-gabor-D8643/> (letöltés ideje: 2021. május 24.)

³⁶ PAP: *A kisebbségek parlamenti képviselete*, 173.

„[E]z az a megoldás, mely esetben a megválasztott kisebbségi képviselő valóban a kisebbség képviselője lesz, akit kisebbségi polgáraink jelölése alapján azok választanak meg, akik számára a kisebbségi identitás annyira fontos, hogy a listák közül a kisebbségi listára szavaznak. Módosító indítványunk ezt a megoldást hozza vissza, amit leegyszerűsítve kétszavazatos rendszernek szoktak nevezni. Mi, akik ezt a módosító indítványt benyújtottuk, csak ezt a megoldást tudjuk a magyar alkotmánnyal és választójogi rendszerrel összhangban elfogadni, csak ez a megoldás az, ahol minden állampolgár ugyanúgy két szavazattal választhat képviselőt, tehát ez a megoldás az, amelyik összhangban van a választójog egyenlőségének alapvető alkotmányos elvével.”³⁷

Az akkor még ellenzéki, de az azévi választást később megnyerő Fidesz részéről a parlamenti vitában Németh Zsolt képviselő szólalt fel, aki egyértelművé tette, hogy frakciója a kétszavazatos rendszerhez ragaszkodik. Álláspontja szerint olyan megoldást kell találni, amely alapján a nemzetiségek maguk választják meg képviselőiket. Elfogadhatatlannak tartotta azt a megoldást, hogy minden választó szavazhasson nemzetiségi listára. A háromszavazatos rendszert csak regisztráció esetén lehetne álláspontja szerint bevezetni, problémája alapvetően ezzel a rendszerrel a regisztráció hiánya volt. Jobbnak vélte a kormány-javaslatnál a kisebbik kormánypárt, az SZDSZ, módosító javaslatát is. Meglátása szerint a kétszavazatos rendszer azon problémája, miszerint ebben az esetben választania kell a nemzetiségi választónak pártkötődése és nemzetiségi mivolta között, nem teljesen áll fent, tekintettel arra, hogy az egyéni jelöltre adott voksal szintén kifejezhető a pártszimpátia.³⁸

A megelőző parlamenti ciklus legnagyobb kormánypártja, az MDF képviseletében Sepsey Tamás szintén egyértelművé tette felszólalásában, hogy: „egyedül a kétszavazatos rendszernek

³⁷ Ld. Bauer Tamás felszólalása, Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat részletes vitája, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/bauer-tamas-DBA9D/> (letöltés ideje: 2021. május 24.)

³⁸ Ld. Németh Zsolt felszólalása, Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat részletes vitája, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/nemeth-zsolt-DBB50/> (letöltés ideje: 2021. május 24.)

van olyan dogmatikai megvalósíthatósága, amely a választások tisztaságát és az alkotmányjogi kritériumokat megfelelően kielégíti”³⁹

A kétszavazatos megoldást preferáló képviselőkkel – nyilvánvalóan – ellentétes álláspontot képviselt az akkori nagyobb kormánypárt, az MSZP, amely nevében Gellért Kiss Gábor a vitában elismerte ugyan, hogy jogilag a kétszavazatos megoldás ideálisabb lehetne, azonban a nemzetiségi viszonyokat figyelembe véve a háromszavazatos rendszert támogatja frakciója. Gellért Kis Gábor felszólalásaiban előadta, hogy:

„[A]z elhangzottak alapján, meg azok számára, akik ismerik ezt a témát, egészen nyilvánvaló, hogy jogdogmatikailag a kétszavazatos rendszer valóban közelebb áll az ideálshoz, az alkotmányoshoz. A kisebbségek szociológiai helyzetét ismerve azonban azt kell mondanom, hogy ez a jogdogmatikailag helyesebb vagy helyesebbnek tetsző megoldás az itt megvalósítandó kisebbségi képviselet ügyében a nulla felé viszi el az eredményt. Ez valószínűsíthető matematikailag és ismerve a kisebbségek szociológiai helyzetét.”⁴⁰

„Tetszik, nem tetszik, abban a pillanatban, ha a kétszavazatos rendszerben gondolkodunk, a magyarországi kisebbségek elhelyezkedését tekintve nagyon kevés esélyt biztosítunk arra, hogy képviselőket juttathassanak a parlamentbe. Lehet erre azt mondani, hogy az ő bajuk, hogy nem tudták meggyőzni az övéiket, hogy képviselőket válasszanak ide. Én ezt enyhén szólva is cinikus felfogásnak tartanám. [...] A kétszavazatos rendszer azzal a kedvezménnyel, amely Bauer Tamásék módosító indítványában megfogalmazódik, azzal a látszólagos nagylelkű gesztussal, hogy az ötszázalékos küszöb rájuk nem vonatkoznék - aki ismeri a magyarországi kisebbségek szociológiai helyzetét, az tudja -, azt

³⁹ Ld. Sepsey Tamás felszólalása, Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat részletes vitája, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/dr-sepsey-tamas-DBB74/> (letöltés ideje: 2021. május 24.)

⁴⁰ Ld. Gellért Kis Gábor felszólalása I., Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat részletes vitája, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/gellert-kis-gabor-DBB6E/> (letöltés ideje: 2021. május 24.)

eredményezné, hogy a nagy kisebbségek közül jó, ha egy-egy képviselő bejutna. Ilyen fokon minimalizálni a bejutó kisebbségi képviselők számát nem egyszerűen szűkkeblűség, ez megint csak az, hogy valamit akarunk csinálni, de ha lehet, akkor ne legyen belőle semmi, vagy alig valami. Ez ide vezet. Matematikailag levezethető; ezzel sem szeretném untatni képviselőtársaimat, de higgyék el, van elég ismeretanyag a mögött, amit mondok.”⁴¹

A politikai ellenállást érzékelve a részletes vita napján néhány MSZP-s képviselő egy módosító javaslatot nyújtott be a törvényjavaslathoz, mely az automatizmus helyett visszavezette volt a puha regisztráció intézményét, azaz azt, hogy kérni kell a nemzetiségi szavazólapot, annak érdekében, hogy a választások nemzetiségi ága ne egy általános szimpátiaszavazás legyen, hanem azok szavazzanak (elsősorban) a nemzetiségi listákra, akiknek nemzetiségi kötődésük van.⁴²

A puha regisztrációhoz való utolsó pillanatos visszatérés sem mentette meg azonban az 1998-as törvényjavaslatot, a parlament végül nem fogadta el a nagyobb kormánypárt javaslatát, így a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás kérdése ebben a ciklusban sem oldódott meg.

Megjegyzendő, hogy 1998. januárjában, azaz párhuzamosan a választójogi törvényjavaslat tárgyalásával történt egy próbálkozás a nemzetiségi parlamenti képviselet választójogon, mitöbb jogszabályon kívüli rendezésére. Bauer Tamás képviselő a Házzsabayhoz nyújtott be ugyanis olyan módosító javaslatot, amely szerint a nemzetiségi önkormányzatok elnökei tisztségüknel fogva, tanácskozási joggal részt vehettek volna az Országgyűlés munkájában, és szavazati jog kivételével lényegében a képviselőket megillető jogosultságokkal rendelkeztek volna.⁴³ Ez a megoldás a jogköröket tekintve a jelenlegi szósólói tisztséghez hasonlítható.

⁴¹ Ld. Gellért Kis Gábor felszólalása II., Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat részletes vitája, Arcanum, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-országgyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-országgyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/gellert-kis-gabor-DBACE/> (letöltés ideje: 2021. május 24.)

⁴² Ld. Uo.

⁴³ PAP: *A kisebbségek parlamenti képviselete*, 165.

AZ 1998-2002 KÖZÖTTI PARLAMENTI CIKLUS IDŐSZAKA

A rendszerváltozást követő harmadik parlamenti ciklusban (1998-2002) nem került a parlament plénuma elé törvényjavaslat a nemzetiségekre vonatkozó speciális országgyűlési választási szabályozás tárgyában, azonban ebben a ciklusban is foglalkoztak a kérdéssel az Országgyűlésben, bizottsági szinten.

Az ezredforduló idején a nagyobbik kormányzó párt, a Fidesz koncepciója kétszavazatos rendszert képzelt el, melyben a választónak dönteni kellett volna aközött, hogy pártlistára vagy nemzetiségi listára szavaz. Nemzetiségi listákat csak az országos nemzetiségi önkormányzatok állíthattak volna, és csak a lista első helyén szereplő jelöltre vonatkozott volna a kedvezményes kvóta, amely ebben a koncepcióban 5.000 szavazat lett volna.⁴⁴ Megjegyzendő, hogy a 2011-ben években végül megvalósult szabályozás sokban hasonlít ehhez a koncepcióhoz.

Megemlítendő, hogy ebben a ciklusban, hasonlóan az előzőhöz, szintén felmerült a szószólói intézmény egyfajta előképe. 1999-ben az Igazságügyi Minisztérium akkori helyettes-államtitkára, Pálffy Ilona jegyzett egy olyan munkaanyagot, amely szerint az országos nemzetiségi önkormányzatot megválasztó elektori testület nemzetiségenként egy-egy kisebbségi ügyvivőt választott volna, akik nem váltak volna parlamenti képviselőkké, azonban hozzájuk hasonló jogállás illette volna meg őket (pl.: bizottsági munkában való részvétel, felszólalás, kérdés, interpelláció joga).⁴⁵

A 2002-2010 KÖZÖTTI PARLAMENTI CIKLUSOK IDŐSZAKA

A kétezres években soron következő két parlamenti ciklusban (2002-2006 és 2006-2010) a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás kérdése lekerült a parlamenti napirendről. Ebben az évtizedben Kállai Ernő, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa tartotta valamelyest napirenden a kérdést, aki 2008-ban, az Országos Kisebbségi Önkormányzatok Elnökeinek kérésére, egy koncepciót dolgozott ki a nemzetiségek parlamenti képviseletének megoldása érdekében, melyet az Ombudsman az akkori Kormány képviselője részére átadott. A Kállai féle 2008-as koncepció alapján az egyes nemzetiségek egy-egy, egész országra kiterjedő személyi alapú választókörzetet képeztek volna. A

⁴⁴ Ld. Fidesz-javaslat kisebbségi képviseletre, *index.hu*, 2000. <https://index.hu/belfold/hirek/3887/> (letöltés ideje: 2021. május 15.), valamint A Fidesz szerint csak kisebb létszámú Országgyűlés esetén képviseltethetik magukat a parlamentben a kisebbségek, *origo.hu*, 2000. <https://www.origo.hu/itthon/20000516afidesz.html> (letöltés ideje: 2021. május 15.)

⁴⁵ PAP: *A kisebbségek parlamenti képviselete*, 177-178.

nemzetiségek kétszavazatos rendszerben, a pártlisták alternatívájaként szavazhattak volna a nemzetiségük listájára. A koncepció a nemzetiségi jelölőszervezeteket jogosította volna listaállításra, tehát az egyes nemzetiségi személyi alapú választókerületeken belül külön nemzetiségi választási verseny zajlott volna. Mindezek mellett lényegesnek tartjuk, hogy a koncepció nemzetiségi választói névjegyzék bevezetését irányozta elő, mely felett az adott nemzetiség külön erre a célra létrehozott bizottsága diszponált volna, és jogosult lett volna megítélni, hogy a kérelmező az adott kisebbség tagjai közé tartozik-e. Amennyiben kétsége merült volna fel a kérelmező identitását illetően, és hogy esetleg választási visszaélés szándékával történt a jelentkezés, visszautasíthatta volna a névjegyzékbe történő felvételi kérelmet. A választójogi kedvezményt illetően egy mandátum erejéig 1000 szavazat elérését követelte volna meg adott nemzetiségtől, erre a legtöbb, 1000-nél több voksot szerzett nemzetiségi lista lett volna jogosult. A koncepció, egyebekben pedig az 5%-os bejutási küszöb alól adott volna felmentést a nemzetiségi listák részére.⁴⁶

A NEMZETISÉGEKRE VONATKOZÓ SPECIÁLIS VÁLASZTÓJOGI SZABÁLYOZÁS KONCEPCIÓJA 2010-BEN

A 2010-es évtized beköszöntével hosszú tétlenség után felgyorsult a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás megalkotásának folyamata. 2010-ben, még az azévi országgyűlési választásokat megelőzően fogadták el a 20/2010. (II. 26.) OGY határozatot, melyben az Országgyűlés felkérte a Kormányt, hogy dolgozza ki a nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képviseletéről szóló törvényjavaslatot és azt 2012. december 31-ig terjessze az Országgyűlés elé. A határozat szerint törvénynek úgy kell hatályba lépnie, hogy garantálja a kisebbségek képviseletének megvalósulását a 2014. évi országgyűlési választásokat követően megalakuló Országgyűlésben. A törvényjavaslat megalkotása során a következő elveket kell figyelembe venni: a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviselete teljes jogú képviselet; alkotmányos, valamennyi kisebbség számára az országgyűlési képviselet elnyerésének reális esélyét nyújtó szükséges és elégséges kedvezmény biztosítása. A határozat leszögezte továbbá, hogy amennyiben több, jogilag, szakmailag és az

⁴⁶ A Kállai Ernő féle 2008-as koncepció online elérhető: http://www.kallaierno.hu/data/files/kisebbssegek_parlamenti_kepviseletenek_koncepcioja_2008_02_05_nBLSQ4.pdf (letöltés ideje: 2021. május 24.)

érdekképviselők által is elfogadott konszenzusos megoldás kerül kidolgozásra, úgy azok közül legfeljebb két változatot tartalmazzon az Országgyűléshez benyújtandó törvényjavaslat.⁴⁷

A 2010. évi országgyűlési választásokat követően akként módosították az Alkotmányt, hogy az újonnan létrehozott 20. § (1) bekezdés értelmében: „az országgyűlési képviselők száma legfeljebb kettőszáz. A nemzeti és etnikai kisebbségek képviselőjére további, legfeljebb tizenhárom országgyűlési képviselő választható.” Az alkotmánymódosítás általános indokolása szerint: „Egyúttal egy 1992 óta húzódó alkotmányos mulasztást kíván pótolni a Javaslattal, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képviselőjének szabályozására is irányt szab, számukra a kétszáz fős korláton felül, további országgyűlési képviselők választásra biztosít lehetőséget.”⁴⁸

Az alkotmánymódosítást követően rövidesen a kormánypártok benyújtották T/18. számú törvényjavaslatukat, melyben a nemzetiségekre vonatkozó speciális szabályokat is megállapítottak. A törvényjavaslatban foglalt szabályozás lényege, mint ahogy azt alább az általános indokolásból is kiolvashatjuk, hogy azon társadalmi szervezetek, amelyek a kisebbségi önkormányzati képviselők választásán is indulhatnak, kisebbségi listát állíthatnak⁴⁹ amennyiben legalább öt egyéni választókerületben jelöltet állítottak.⁵⁰ Lényeges tehát, hogy ez a törvényjavaslat engedte (volna) az adott kisebbség egyes listái közötti választási versengést. A javaslat kimondta azt is, hogy a választó egy listára szavazhat,⁵¹ azaz ún. kétszavazatos rendszert alkottak, melyben a szavazónak választania kell, hogy vagy nemzetiségi listára, vagy pártlistára szavaz. A kedvezményes mandátum megszerzéséhez a javaslat az egy listás mandátum megszerzéséhez szükséges szavazat egyharmadánál több szavazat megszerzését írta elő, és rendelkezett arról is, hogy a kedvezményes mandátumok nem csökkentik az Országgyűlés listás mandátumainak számát, hanem a kedvezményes mandátumok számával növekszik a parlament létszáma.⁵²

⁴⁷ 20/2010. (II. 26.) OGY határozat

⁴⁸ Ld. Országgyűlés hivatala T/9. szám alatt 2010. május 14-én érkezett irómány általános indokolás

⁴⁹ T/18. sz. törvényjavaslat (2010) 4. § (3)

⁵⁰ T/18. sz. törvényjavaslat (2010) 5. § (4)

⁵¹ T/18. sz. törvényjavaslat (2010) 7. § (1)

⁵² T/18. sz. törvényjavaslat (2010) 7. § (4)

A T/18. számú törvényjavaslat általános indokolása szerint:

„a Javaslat új elemként kívánja bevezetni a magyar választási rendszerbe a kedvezményes kisebbségi mandátumot. A parlament régi adóssága a kisebbségek országgyűlési képviseletének biztosítása. A Javaslat szerint, a kisebbségi jelölő szervezetek - a törvényben meghatározott kedvezményekkel - olyan mandátumokat szerezhetnek, amelyek nem csökkentik a pártok által megszerezhető mandátumok számát, ezekkel a mandátumokkal az Országgyűlés létszáma megnövekszik. A kisebbségi jelölő szervezetek kedvezményesen állíthatnak országos listát, rájuk az úgynevezett 5 %-os küszöb nem vonatkozik, és első mandátumuk megszerzéséhez elegendő az egy mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatszám egyharmadánál több szavazat megszerzése is. Ennél nagyobb kedvezmény biztosítása már súlyosan sértené a választójog egyenlőségének alkotmányos alapelvét.”

A T/18. számú törvényjavaslatot végül az előterjesztők visszavonták, így a benne foglaltak nem kerültek a magyar jogrendszerbe, csupán elméleti-tudományos kutatásunk szempontjából bír jelentőséggel. 2010-ben az Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága az országgyűlési képviselők számának csökkentéséhez szükséges választójogi reformot előkészítő albizottságot hozott létre, mely egyebek mellett a nemzetiségek parlamenti képviseletére vonatkozó legfőbb koncepcionális elképzeléseket vizsgálta meg.⁵³

ÖSSZEFOGLALÁS

A rendszerváltozástól a jelenlegi nemzetiségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabályozás megszületéséig egy sajátos dinamikát észlelhetünk a jogalkotást illetően. A rendszerváltozástól nagyságrendileg az ezredfordulóig, de főleg az első két parlamenti ciklusban a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás a jogalkotás, mitöbb a közéletnek egy sokszor visszatérő, napirenden lévő témája volt. Láthatjuk, hogy az akkori

⁵³ 37/2010. (VI. 16.) OGY határozat és ld. pl.: Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága Az országgyűlési képviselők számának csökkentéséhez szüksége választójogi reformot előkészítő albizottság AIB-V-3/2010. (AIB-V-3/2010-2014.) sz. jegyzőkönyve (2010. október 26.)

legolvasottabb közéleti-politikai napilapok visszatérően foglalkoztak a kérdéssel,⁵⁴ és az első két parlamenti ciklusban is a kormánypártok feltett szándéka volt megoldani a kérdést. Mindkét parlamenti ciklusnak a végén gyorsultak fel az események, melynek eredményei megbukott törvényjavaslatok lettek. A harmadik parlamenti ciklus első felében az akkori kormánypárt még szintén komolyabban foglalkozott a kérdéssel, ezt követően a kétezres években azonban a nemzetiségekre vonatkozó jogalkotási szándék háttérbe szorult, lekerült a közéleti-politikai napirendről. A mellőzöttség évei után 2010-ben újra feltűnt a közéleti-politikai napirenden a kérdés, melynek betetőzése lett végül a 2011-ben megalkotott, ma is hatályos szabályozás.

⁵⁴ Ld. pl. Magyar Nemzet 1990. május 22. 3.; Magyar Nemzet 1990. május 30. 3.; Magyar Nemzet 1994. január 25. 1.; Népszabadság 1997. november 12. 4.; Népszabadság 1997. november 25. 5.

BIBLIOGRÁFIA

CSEERNY Ákos (et al.): A képviseleti demokrácia érvényesülése. A választójog és a választásokkal kapcsolatos szabályozás, in Patyi András – Téglási András (szerk.): *Államtan és a magyar állam szervezete*, Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó, 2013.

CSERVÁK Csaba: Milyen a magyar kormányzati rendszer? – A kormányforma fejlődése és problémái, *Jogelméleti Szemle*, 2001/4.

CSERVÁK Csaba: Választási rendszerek – és az új magyar megoldás, in Rixer Ádám (szerk.): *Állam és közösség: Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*, Budapest, KRE-ÁJK, 2012.

KUKORELLI István: A nemzetiségek jogállása a rendszerváltozás éveiben – kísérletek országgyűlési képviselői szabályozására, *Parlamenti Szemle*, III. évf., 2018/1.

MÓRÉ Sándor: A nemzetiségi szöszölók részvétele a jogalkotásban, in Peres Zsuzsanna – Pál, Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András tiszteletére. Semper ad perfectum*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.

PAP András László: *A kisebbségek parlamenti képviselői összehasonlító alkotmányjogi szempontból*, doktori értekezés, ELTE-ÁJK, 2004.

SZABÓ Zsolt: A nemzetiségi szöszölók, in Karsai József (szerk.): *A képviselők és a nemzetiségi szöszölók jogállása és javadalmazása: 2014–2018-as ciklus*, Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2014.

Egyéb források

BAUER Tamás felszólalása, Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat részletes vitája, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/bauer-tamas-DBA9D/>

BIHARI Mihály felszólalása, Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat, valamint a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat együttes általános vitája, *Arcanum*, [https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/bauer-tamas-DBA9D/)

[2019-4/19941998-657F7/1997-evi-oszi-ulesszak-CB2A1/1997-december-10-330-szam-D8472/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-valamint-a-valasztasi-eljarasrol-szolo-1-D8640/dr-bihari-mihaly-D86A7/](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1997-evi-oszi-ulesszak-CB2A1/1997-december-10-330-szam-D8472/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-valamint-a-valasztasi-eljarasrol-szolo-1-D8640/dr-bihari-mihaly-D86A7/)

GELLÉRT Kis Gábor felszólalása I., Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat részletes vitája, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/gellert-kis-gabor-DBB6E/>

GELLÉRT Kis Gábor felszólalása II., Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat részletes vitája, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/gellert-kis-gabor-DBACE/>

NÉMETH Zsolt felszólalása, Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat részletes vitája, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/nemeth-zsolt-DBB50/>

SEPSEY Tamás felszólalása, Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat részletes vitája, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/dr-sepsey-tamas-DBB74/>

VILÁGOS Gábor felszólalása, Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat, valamint a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat együttes általános vitája, *Arcanum*, [https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2019-4/19941998-657F7/1998-evi-tavaszi-ulesszak-D8E33/1998-februar-24-339-szam-DB3BF/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-reszletes-vitaja-DBA97/dr-sepsey-tamas-DBB74/)

[2019-4/19941998-657F7/1997-evi-oszi-ulesszak-CB2A1/1997-december-10-330-szam-D8472/az-orszaggyulesi-kepviselok-valasztasarol-szolo-1989-evi-xxxiv-torveny-modositasarol-szolo-torvenyjavaslat-valamint-a-valasztasi-eljarasrol-szolo-1-D8640/dr-vilagosi-gabor-D8643/](#)

Gyebrovszki Zsolt Dániel

AZ ELÉVÜLÉS KÉRDÉSKÖRE A VERSENYJOGI KÁRTÉRÍTÉSI PEREKBEN

BEVEZETÉS

Az elévülés következetes figyelembevétele közérdek, a jogbiztonság egyik fontos fundamentuma.¹ Az elévülés elsődleges és a közérdek által is legitimált² célja a bizonytalan helyzetek kiküszöbölése és megelőzése,³ minek következtében az elévülés szabályait úgy kell értelmezni és alkalmazni, hogy a versenyjogi jogsértés károsultjai követeléseiket mielőbb érvényesítsék.⁴ Ez az értelmezés hatással kell, hogy legyen az elévülés kezdőidőpontjának megállapítására is, továbbá a versenykorlátozással okozott károk megtérítéséért való felelősség imperatíván és kizárólagosan deliktuális természetű, következésképpen a versenyjogi jogsértések, szűkebben a kartellek okozta károk megtérítésére a deliktuális felelősség szabályait kell alkalmazni.

Az Európai Unió Bírósága az Irányelv elfogadását megelőzően a Manfredi-ügyben⁵ hozott ítéletében rögzítette, hogy uniós szabályozás hiányában a versenyjogi kártérítési igények elévülési idejét a tagállami jognak kell megállapítania az egyenértékűség és tényleges érvényesülés elvének szem előtt tartásával.⁶

A versenyjogi kártérítési perek kapcsán az egyik alapvető problémát – a magyar versenyjogi kártérítési perek valóságára alapozott – meglátásom szerint az elévülést övező bizonytalanságok jelentik. A kartellek felderítése rendkívül idő igényes és rendkívül sok erőfeszítést kíván meg a hatóság oldalán. Ez az egyik legalapvetőbb oka annak, hogy a jogsértéssel érintett károsultak mind anyagi mind eljárásjogi szempontból nehéz helyzetben vannak, ugyanis gyakran a jogsértés elkövetése és annak GVH által történő megállapítása között olyan jelentős idő telik el, amely idő alatt az Irányelvet megelőző időszakban a

¹ Csehi Zoltán: Az időmúlás relativizálása az elévülés rendszerében, in Koltay András – Landi Balázs – Menyhárd Attila (szerk.): *Lábady Tamás emlékkönyv*, Budapest, Wolters Kluwer, 2019, 27–51, 30.

² Rudolf Lóránt: *Az elévülés*, Budapest, KJK, 1961, 11–12.

³ Gellért György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv Magyarázata I. kötet*, Budapest, KJK-Kerszöv, 2004, 324.; illetve Vékás Lajos: *Szerződési jog általános rész*, Budapest, ELTE Eötvös Könyvkiadó, 2016, 793. margószám

⁴ Rudolf: *Az elévülés*, 120.; illetve Ujlaki László – Balogh Imre: Kártérítési követelés elévülésének kezdő időpontja, *Magyar Jog*, 1956/8, 240–243, 241.

⁵ C-295/04–C-298/04. egyesített ügyek (ECLI:EU:C:2006:461)

⁶ Ld. a C-295/04–C-298/04. sz. ügyben hozott ítélet 4) elvi megállapítását: »Vonatközü közösségi szabályozás hiányában az egyes tagállamok nemzeti jogrendszerének feladata megállapítani az EK 81. cikk által tiltott megállapodással vagy magatartással okozott kár megtérítése iránti kérelem elévülési idejét, ennek során azonban tisztetben kell tartani az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvét.«

versenyjogi kártérítési igények érvényesíthetősége egyszerűen elévült, amely ezen igények bírói út igénybevételel történő érvényesítésének megszűnését jelentette egyben. Ki kell emelni, hogy az Irányelvet követő időszakban sem rendeződött maximálisan az elévülés kérdésköre, ezért a versenyjogi kártérítési perek szempontjából az elévülés kérdése kifejezetten hangsúlyosnak és relevánsnak tekinthető.

EURÓPAI UNIÓS SZABÁLYOZÁS

Már az 1/2003/EK rendelet preambuluma (7) bekezdése is utalást tett utalást az uniós versenyjog kikényszerítésben tagállami bíróságok által viselt szerepére.⁷ Az Európai Unió Bizottsága a Courage- és a Manfredi-ügyeket követően felismerte az uniós versenyjog modernizációjának szükségességét, ezért 2004-ben megkezdte az Irányelv kidolgozását egy a versenyjogi jogsértésekhez kapcsolódó kártérítési keresetek sikerességének akadályairól szóló tanulmány,⁸ illetve az ilyen jogsértésekből eredő károkat számszerűsítő tanulmány elkészítésére vonatkozó tanulmány megrendelésével.⁹

2013-ban az Európai Unió Bizottsága közzé tette az Irányelvjavaslatot,¹⁰ végül a módosított szöveg¹¹ 2014. április 17-én került elfogadásra az Európai Parlament által, majd november 26.-án került megerősítésre az Európai Tanács részéről. Az Irányelv nemzeti jogba történő átültetésének határideje 2016. december 27-e volt.¹² Az előírt határidőig csupán hét tagállam ültette át az Irányelvet, 2017-ben 18 tagállam ültette át, végül 2019-ben Bulgária, Görögország és Portugália.¹³

⁷ A Tanács 1/2003/EK rendelete (2002. december 16.) a Szerződés 81. és 82. cikkében meghatározott versenyszabályok végrehajtásáról EGT vonatkozású szöveg preambuluma (7) bekezdése

⁸ Waelbroeck, Denis – Slater, Donald – Even-Shoshan, Gil: *Study on the conditions of claims for damages in case of infringement of EC competition rules, Comparative report*, Brussels, Ashurst, 31 August 2004.

⁹ Clark, Emily – Hughes, Mat – Wirth, David: *Study on the conditions of claims for damages in case of infringement of EC competition rules, Analysis of economic models for the calculation of damages*, Brussels, Ashurst, 31 August 2004.

¹⁰ A tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról szóló európai parlamenti és tanácsi irányelvre vonatkozó javaslat, 2013.6.11. COM (2013) 404

¹¹ A tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról szóló 2014. november 26-i 2014/104/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv

¹² Ld. 2014/104/EU Irányelv 21. cikke

¹³ A tagállamok által bejelentett tagállami átültető intézkedések a következő vonatkozásában: Az Európai Parlament és a Tanács 2014/104/EU irányelve (2014. november 26.) a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról

Az Irányelv megalkotása egy fontos lépés volt a magánjogi igényérvényesítéssel kapcsolatos uniós jogfejlesztési folyamatban. Ez a jogi innováció mindenképpen egy hiánypótló munkája az Európai Unió jogalkotásának. Az Irányelv több anyagi jogi és eljárásjogi akadályt hárít el, ugyanis a versenyjogi jogsértésekből eredő károk megtérítésével kapcsolatos nemzeti szabályok jelentős részét harmonizálta, így számos meghatározó jellegű anyagi és eljárásjogi szabálynak igazodniuk kell hozzá.

Az Irányelv alapvetésként harmadik preambulum bekezdésében rögzíti, hogy az EUMSZ. 101. és 102. cikke közvetlen hatállyal bír a magánjogi jogviszonyokban. Az Irányelv – ahogyan azt a Bíróság a Manfredi-ügyben és a Courage-ügyben kifejtette – a tényleges kártérítéshez való jogon, az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvén nyugszik.¹⁴

Az Irányelv 10. cikke szabályozza az elévülés kérdését, amely a károsultakra nézve kedvező szabályokat hozott. Ilyen az elévülés kezdetének meghatározása, az elévülés minimum 5 éves időtartama, illetve az elévülés nyugvására és félbeszakadására vonatkozó szabályok.

Az Irányelv alapján a kártérítési keresetek indítását nem akadályozhatják aránytalanul az elévülési időre vonatkozó nemzeti szabályok. Ez a kitétel főként a következményi keresetekre, azaz olyan keresetekre vonatkozik, amelyek a jogsértés versenyhatóság vagy felülvizsgálati bíróság általi megállapításán alapulnak. Ebből kifolyólag lehetővé kell tenni a jogosultak számára, hogy versenyhatósági eljárás után is indítható legyen azon alapuló kártérítési kereset. Az elévülési idő nem kezdődhet meg a jogsértés megszűnése előtt, illetve az előtt, hogy a felperes arról tudomást szerzett volna, vagy ésszerűen elvárható módon tudnia kellene a jogsértő magatartásról, mely számára kárt okozott, illetve a jogsértést elkövető személyéről. Az Irányelv lehetővé kívánta tenni a tagállamok számára, hogy általánosan alkalmazandó abszolút elévülési időket tartsanak fenn vagy vezessenek be, feltéve, hogy ezen abszolút elévülési idők nem teszik gyakorlatilag lehetetlenné vagy túlságosan nehézvé a teljes kártérítéshez való jog gyakorlását.¹⁵

Az Irányelv előírja továbbá, hogy az elévülési idő nyugodjon vagy szakadjon meg, ha valamely nemzeti versenyhatóság intézkedést fogad el a kártérítési kereset alapjául szolgáló versenyjogi jogsértéssel kapcsolatos vizsgálat vagy eljárás keretében.¹⁶

¹⁴ 2014/104/EU Irányelv preambuluma 11. bekezdése

¹⁵ 2014/104/EU Irányelv preambuluma 36. bekezdése

¹⁶ 2014/104/EU Irányelv 10. cikk (4) bekezdése

AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁNAK GYAKORLATA AZ IRÁNYELV 10. CIKKÉVEL KAPCSOLATBAN

Az Irányelv 10. cikkével kapcsolatban már születtek ítéletek az Európai Unió Bírósága előtt, illetve vannak jelenleg is folyamatban lévő előzetes döntéshozatali eljárások, amelyekben a tagállami bíróságok az Irányelv elévüléssel kapcsolatos szabályaival kapcsolatban kértek útmutatást az Európai Unió Bíróságától.¹⁷

Cogeco-ügy

A Cogeco-ügyben¹⁸ nyújtott be először előzetes döntéshozatal iránti kérelmet tagállami bíróság, amelyben az Irányelv 10. cikkével kapcsolatos kérdéseket tett fel. 2013. június 14. napján hozott döntésében az Autoridade da Concorrência, vagyis a portugál versenyhatóság 3,73 millió euró összegű bírságot szabott ki a Sport TV Portugal SA nevű portugál társaságra, mivel visszaélt erőfölényével a fizetős sportcsatornák piacán.¹⁹ 2015. február 27. napján a Cogeco kártérítési pert indított a Sport TV és annak két részvényese, a Controlinveste-SGPS SA és a NOS-SGPS SA ellen. A kártérítési igény alapja az volt, hogy az erőfölénnyel való visszaélés következtében a felperesnek magasabb díjakat kellett fizetnie a sportműsorok sugárzásáért.²⁰ A per alperesei arra hivatkoztak, hogy a kártérítés iránti igény elévült.²¹ Az alperesek érvelése szerint az elévülés elkezdődhetett 2008. áprilisában, amikor a Sport TV és a Cogeco leányvállalata a Cabovisao megállapodást kötöttek a sportműsorok sugárzásáról, 2009. júliusában, amikor a Cabovisao bejelentést tett a portugál versenyhatósághoz, 2011. márciusában, amikor a jogsértés megszűnt, vagy 2012. februárjában, amikor a Cogeco eladta a Cabovisao-t. Cogeco érvelése szerint az elévülés csak 2013. júniusában kezdődött, amikor a portugál versenyhatóság meghozta a bírságot kiszabó döntését.

2017. november 15. napján a Tribunal Judicial da Comarca de Lisboa előzetes döntéshozatal iránti kérelmet²² nyújtott be az Európai Unió Bíróságához, amelyben hat kérdést tett fel. A portugál bíróságnak az Irányelv elévüléssel kapcsolatos szabályai szempontjából legrelevánsabb kérdése a második, harmadik és negyedik volt, amelyek arra irányultak, hogy

¹⁷ Ld. például a C-344/21. sz. Allianz ügyben; a C-605/21. sz. Městský soud v Praze ügyben feltett kérdéseket

¹⁸ C-637/17. sz. ügyben hozott ítélet

¹⁹ Ld. a C-637/17. sz. ügyben hozott ítélet 16. pontját

²⁰ Ld. a C-637/17. sz. ügyben hozott ítélet 19. pontját

²¹ Ld. a C-637/17. sz. ügyben hozott ítélet 20. pontját

²² A Tribunal Judicial da Comarca de Lisboa (Portugália) által 2017. november 15-én benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem – Cogeco Communications Inc kontra Sport TV Portugal és társai (C-637/17. sz. ügy) (2018/C 032/21)

uniós jogba ütközhet-e az, hogy a portugál polgári törvénykönyv és a portugál polgári perrendtartás rendelkezései ellentétesek az Irányelvvel az Irányelv átültetési határidejének lejárta előtt, illetve arra, hogy rendelkezik-e az Irányelv horizontális közvetett hatállyal, az átültetési határidő lejárta előtt, azaz az Irányelv fényében kell-e értelmezni a portugál polgári törvénykönyv és portugál polgári perrendtartás rendelkezéseit.

Az Európai Unió Bíróság ítéletében a második és a negyedik kérdés első részére azt a választ adta, hogy a portugál elévülési szabályok összességében ellentétesek az uniós versenyjog tényleges érvényesülésével. Az Európai Unió Bírósága a harmadik és a negyedik kérdés második részére azt a választ adta, hogy a tárgybeli kereset nem következményi kereset, így a kérdések nincsenek összefüggésben az ügygel és elfogadhatatlanok. Az Európai Unió Bírósága rámutatott, hogy a lisszaboni fellebbviteli bíróság jogerős ítélete a portugál versenyhatóság jogsértést megállapító határozata kapcsán a Cogeco kártérítés iránti keresetének benyújtását követően született.

A Cogeco-ügyben hozott ítélet azonban nem adott választ arra a kérdésre, hogy melyek azok a szempontok, amelyeket vizsgálni kell az Irányelv által megfogalmazott tényleges érvényesülés elvének és az egyes elévülési szabályok összeegyeztethetősége kapcsán. Meglátásom szerint az Irányelv anyagi rendelkezésekre vonatkozó időbeli hatálya kérdéseket vethet fel a visszamenőleges alkalmazás és a még fel nem derített egységes és folyamatos jogsértések kapcsán.

HAZAI SZABÁLYOZÁS

Az Irányelvet 2016. december 6. napján ültették át a hazai jogba.²³ A versenyjogi kártérítési perekkel kapcsolatos hazai szabályozás a specialitás elve alapján elsősorban a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (Tpvt.) 88/T. § által előírt speciális elévülési szabályok alkalmazandók, másodszor amennyiben az említett speciális szabály nem rendelkezik egy adott kérdésről, akkor a Tpvt. 88/C. § (1) bekezdése alapján a Ptk. elévüléssel kapcsolatos általános szabályai alkalmazandók. Az elévülés ideje a Ptk.-ban foglalt általános szabályok alapján öt év.²⁴ Azonban a Tpvt. 95/E. § (4) bekezdése

²³ Ld. a 2016. évi CLXI. törvényt

²⁴ Ptk. 6:22. § (1) bekezdés.

alapján a Tpvt. 88/T. §-ben foglalt károsultakra nézve kedvező elévülési szabályok csak a 2017. január 15. napját követően történt versenyjogsértésre alkalmazhatóak.²⁵

A Tpvt. 88/T. § nem érinti az elévülés időtartamára vonatkozó általános szabályt, ugyanakkor az Irányelv előírásainak megfelelően meghatározza, hogy mikor kezdődik a versenyjogi jogsértésből eredő kártérítési igény elévülési ideje, illetve az elévülés nyugvásával kapcsolatos kiegészítő szabályokat tartalmaz.²⁶ A Tpvt. 88/T. § (1) bekezdése alapján a versenyjogi jogsértésből eredő kártérítési igény elévülési ideje három konjunktív feltétel együttes fennállása esetén kezdődik, azaz amikor a versenyjogi jogsértést megvalósító magatartás megszűnt, és a károsult tudomást szerez vagy kellő gondossággal mellett tudomást szerezhetett volna a jogsértő magatartásról és arról, hogy az versenyjogi jogsértésnek minősül, a jogsértéssel okozott kárról, és a jogsértő vállalkozás személyéről.

A Ptk. általános szabálya szerint az elévülés akkor kezdődik, amikor a követelés esedékessé válik,²⁷ azaz esetünkben nyomban esedékessé válik a követelés a károsodás bekövetkezésével.²⁸ A versenyjogsértéssel okozott károk megtérítéséért való felelősség kizárólagosan a deliktuális, azaz a szerződésen kívüli károkozásért való felelősség szabályai szerint alakul. Következésképpen a deliktuális felelősség jogalként történő megjelölése nemcsak azt jelenti, hogy ez a követelés jogalapja, hanem azt is, hogy nincs jogi lehetőség kontraktuális logikán alapuló megfontolásokat figyelembe venni. A fentiekben felvázolt, a versenyjogi kártérítési pereket jellemző szigorú deliktuális logikai felépítés álláspontom szerint oda vezet, hogy csak és kizárólag a károsult vagyonában beállt tényleges vagyonsökkenés, a kartell ár tényleges megfizetése tekinthető a kár bekövetkezési időpontjának.

Az elévülés kezdő időpontja

Amint fent már történt rá utalás, alapvetően a tudomásszerzés időpontját kell az elévülés kezdő időpontjának tekinteni. A törvény szövege alapján egyidejűleg tudomással kell (illetve kellő gondossággal mellett kellene) rendelkeznie a károsultnak a jogsértő magatartásról, a jogsértéssel okozott kárról, és a jogsértő vállalkozás személyéről. Tekintettel a kartellek titkos jellegére, illetve arra a tényre, hogy a versenyjogi jogsértések megállapítása a versenyhatóság, illetve az

²⁵ Ebből a körülményből, illetve abból, hogy a kartellek feltárása időigényes folyamat, levonható az a következtetés, hogy az Irányelv átültetését követő perek gyakorlati tapasztalataira még sokat kell várunk.

²⁶ Tpvt. 88/T. § (2) és (3) bekezdések.

²⁷ Ptk. 6:22. § (2) bekezdés.

²⁸ Ptk. 6:532. §

igazságszolgáltatás bírói monopóliuma alapján a bírósági felülvizsgálati szakra tartozik, ezért a Tptv. 80. § (1) bekezdése alapján a GVH keresetlevéllel nem támadott határozatának keltétől, illetve a Tptv. 80. § (2) bekezdése alapján a GVH határozata ellen indult közigazgatási perben született jogerős ítélet kihirdetésétől számíthatjuk a jogsértő magatartásról²⁹ való tudomásszerzés egyik kézzelfogható és lehetséges időpontját. A kérdés kapcsán Kolodzey és Török³⁰ azonban a Tptv. 88/T. § (1) bekezdése és a Tptv. 88/T. § (2) bekezdése között feszülő ellentétre hívja fel a figyelmet, azt állítva, hogy a versenyfelügyeleti eljárás lezárultát megelőzően is megindulhat az elévülés a Tptv. 88/T. § (2) bekezdésének szövegéből kiindulva. A Tptv. 88/T. § (2) bekezdése úgy rendelkezik, hogy ha valamely uniós versenyhatóság a jogsértő magatartással összefüggésben eljárást indít, az eljárás megindításától a versenyhatóság vagy - ha a versenyhatóság határozatát bíróság előtt megtámadták - a bíróság jogerős döntésének meghozatalát követő egy évig az elévülés nyugszik. Álláspontom szerint a vizsgált normaszövegben szereplő „valamely uniós versenyhatóság a jogsértő magatartással összefüggésben eljárást indít” – habár valóban nem egyértelmű – fordulat a GVH eljárását megelőző, követő vagy önálló, az Európai Unió valamely tagállami versenyhatósága által indított versenyfelügyeleti eljárást kell, hogy jelentse, így az elévülés Tptv. 88/T. § (1) bekezdésétől egy merőben eltérő, sajátos jogi helyzetet szabályoz a már említett szakasz (2) bekezdése, ami meglátásom szerint indokolt, tekintettel arra, hogy az Irányelv és a Manfredi-ügy megállapítása alapján uniós szabályozás hiányában az elévülés részéletszabályait a tagállami jognak kell megállapítania, így egy másik tagállam versenyhatósága, illetve bírósága által lefolytatott eljárásra eltérő elévülési szabályok – az egyenértékűség és tényleges érvényesülés elvének érvényesülése mellett – szükségesek.

A jogsértés megszűnését illetően a témát vizsgálók körében az is kérdésként merült fel, hogy a jogsértés megszűnése kapcsán a közjogi értelemben vett versenyjogsértés, vagy a magánjogi értelemben vett károkozó magatartás megszűnését kell-e érteni. Nagy Csongor István – magyar bírói esetjog alapján kialakított – álláspontja szerint a Tptv. 88/T. § (1) bekezdése a jogsértés megszűnése alatt nem a versenyfelügyeleti eljárásban – vagyis a kártérítési per alapügyére – vizsgált versenykorlátozó magatartás megszűnését, hanem az adott személynek kárt okozó magatartás megszűnését kell érteni. Rámutat, hogy az igény magánjogi jellegére tekintettel a polgári jogi elévülésre vonatkozó gyakorlatot kell irányadónak tekinteni, amely szerint az

²⁹ Habár a Tptv. 88/T. § (1) bekezdés a) pontjában külön kell tudomást szerezni a jogsértő magatartásról és annak jogsértő jellegéről, meglátásom szerint ennek a distinkciónak nincs értelme, tekintve jogsértő magatartásról eleve csak egy bírósági vagy hatósági döntés birtokában értesülhet valaki.

³⁰ Polauf Tamás: *Versenyjogi Kártérítési perek*, Budapest, Wolters Kluwer, 2018, 233.

elévülés káreseményenként kezdődik.³¹ Ezzel szemben Teleki Lóránt – uniós esetjog alapján kialakított – álláspontja a kérdést illetően az, hogy a közjogi jogsértés megszűnésének időpontja hatással lehet a tudomásszerzés időpontjára.³²

Álláspontom szerint a kérdést tovább árnyalja adott esetben a jogági jogellenesség kérdése, illetve az, hogy a károsult fél követő vagy önálló keresetet indított-e. Alapvetésként fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a magánjogi jogellenesség nem azonos a jogszabálysértéssel, a közigazgatási – vagyis versenyjogi – jogsértéssel. A magánjogi jogellenesség magából a kár okozásából következik, mert a magatartás a károkozás általános tilalmába ütközik.³³ A jogsértés megszűnése kapcsán az Irányelv úgy fogalmaz, hogy az elévülési idő nem kezdődhet meg a jogsértés megszűnése előtt és azelőtt, hogy a felperesnek tudomása lenne, illetve – ésszerűen elvárható módon – tudnia kellene a jogsértésnek minősülő magatartásról, arról, hogy a jogsértés a felperesnek kárt okozott, valamint a jogsértő kilétéről.³⁴ A (versenyjogi) jogsértés az Irányelv idézett preambulum bekezdésében elválni látszik a (jogellenes) károkozástól. A jogsértés megszűnése és a jogsértésnek minősülő magatartásról való tudomásszerzés fordulatok együttes olvasata véleményem szerint szükségszerűen a közjogi, vagyis a versenyjogsértésre kell hogy utaljanak, mivel a jogsértés megszűnése – mintegy objektív időpont – illetve a jogsértőnek minősülő magatartásról való tudomásszerzés – mint egy szubjektív időpont – fogalmak feltételeznek egy közigazgatási aktust, vagyis egy versenyjogsértést megállapító határozatot, mert ilyen hiányában versenyjogi jogellenességről csak jogerős bírósági ítélet esetén beszélhetünk, ami már a magánjogi igényérvényesítés maga.

A kérdés kapcsán Horváth András arra a megállapításra jutott, hogy a jogági jogellenesség függetlensége a versenytársak közötti versenykorlátozó célú magatartásra alapított kártérítési keresetek esetén attól függ, hogy önálló vagy következményi keresetről van szó. Önálló kereset esetén a jogági jogellenesség függetlensége teljes mértékben érvényesül, követő kereset esetén azonban – mivel a bíróság a jogsértés megállapításától nem térhet el – a magánjogi jogellenesség nem független teljes mértékben a versenyjogi jogellenességtől.³⁵

Álláspontom szerint ez a megállapítás az Irányelv implementációját követően megerősítésre került az Irányelv kartelleket illető kár vélelemmel kapcsolatos szabályai révén. Az Irányelv

³¹ Nagy Csongor István: *Versenyjogi kézikönyv*, Budapest, HVGORAC, 2021, 468.

³² Teleki Lóránt: *A versenyjogi jogsértésekkel kapcsolatos magánjogi jogérvényesítés uniós és hazai tapasztalatai*, Budapest, KRTK Közgazdaság-tudományi intézet, 2021, 57.

³³ BH 2021. 256.

³⁴ Irányelv 36. preambulum bekezdése.

³⁵ Horváth András: *Versenyjogi kártérítési igények egyes kérdéseiről, kitekintéssel az iratokhoz való hozzáférésre*, Doktori értekezés, Budapest, ELTE ÁJK, 2015, 55.

átültetését megelőzően úgy vélem a versenyjogi jogellenesség és a magánjogi jogellenesség, azaz a károkozás ténye egymástól élesen elvált, a magánjogi jogellenesség, azaz a kár tényét illetően az ellenkező bizonyítása megengedett volt önálló és követő kereset esetében egyaránt³⁶. Azonban az Irányelv 17. cikk (2) bekezdése kimondja, hogy kartellezést megvalósító versenyjogi jogsértés esetén vélelmezni kell a károkozás tényét. Az Irányelv hazai jogba történő átültetését követően a Tpv. 88/D. § (4) bekezdése alapján ellenkező bizonyításáig vélelmezni kell, hogy a jogsértés kárt okozott, ha a felperes bizonyítja, hogy a versenyjogi jogsértés kartellt valósított meg. Továbbá a Tpv. 88/G. § (6) bekezdése alapján a kartellel okozott versenyjogi jogsértés esetén az ellenkező bizonyításáig vélelmezni kell, hogy a versenyjogi jogsértés a jogsértő vállalkozás által alkalmazott árat tíz százaléknyi mértékben befolyásolta. Mivel a Tpv. 88/B. § (8) bekezdése alapján a bíróság a GVH keresettel nem támadott határozatának, illetve – ha a határozatot megtámadták – a bíróság határozatának a jogsértést megállapító részéhez kötve van, ezért egy kartell jogsértést megállapító és keresettel nem támadott GVH határozat, vagy azt felülvizsgáló és helybenhagyó jogerős bírósági határozat nyomán egy követő keresetben a Tpv. fent idézett kár vélelemmel kapcsolatos szabályai – de a kárvélelemmel kapcsolatos rendelkezés mindenféleképpen, ha a kár mértékére vonatkozó szabály nem is – megdönthetlenné válnak, így a versenyjogi jogsértés azonnali károkozást is jelent egyben, ezáltal a magánjogi jogellenesség követő keresetek esetén meglátásom szerint nem hogy nem független a versenyjogi jogellenességtől, *de iure* abból fakad.

A fentiek alapján véleményem szerint a versenyjogi jogsértést megvalósító magatartás megszűnése alatt a közjogi jogsértés, vagyis a versenykorlátozó magatartás megszűnését kell érteni. A közjogi értelemben vett jogsértő magatartás megszűnése teremt jogi lehetőséget a tudomásszerzés időpontjától kezdődő elévülési időpont megállapításához, míg egységes és folyamatos jogsértés esetén a törvényszövegből kiindulva nem lehetséges kezdőidőpontként figyelembe venni a tudomásszerzés időpontját.

³⁶ Habár a Tpv.-t módosító 2009. évi XIV. törvény 14. §. által beiktatott Tpv. 88/C. § már állapított meg vélelemmel kapcsolatos szabályt, az csak az ár befolyásolásával kapcsolatos vélelmet tartalmazza, a károkozással kapcsolatosat nem, ezért véleményem szerint a jogellenesség esetünkben az árak befolyásolásával áll összefüggésben, amely tisztán versenyjogi kategória, tehát a jogellenesség maga is az.

A vállalkozás személyéről való tudomásszerzés és a gazdasági folytonosság elve

Álláspontom szerint a jogsértő vállalkozás kilétéről való tudomásszerzésnek nem csak az önálló keresetek esetében van relevanciája, ugyanis habár a követő keresetek tekintetében látszólag nem kérdés, hogy a GVH, illetve a bíróság mely vállalkozás vonatkozásában állapított meg jogsértést, a kartellező vállalkozások esetében gyakori, hogy az eredeti gazdasági szereplő a jogsértést megállapító határozat meghozatalakor már nem létezik, amely révén a személyes felelősség elvének alkalmazása megakadályozhatja, hogy a versenyhatóságok szankcionálják a jogsértést, illetve a károsultak kártérítési pert indíthassanak a károkozó ellen.

A versenyjogi jogsértés megvalósításáért viselt felelősség elvileg személyes jellegű, az ebből fakadó szankciók jellege és súlyossága miatt. Ennek megfelelően a versenyhatóságok általában azt a vállalkozást teszik felelőssé, aki a jogsértő vállalkozásra a jogsértés elkövetésének időpontjában befolyással bírt („eredeti gazdasági szereplő”), azaz főszabály szerint a személyes felelősség elve érvényesül a versenyjogi jogsértésekért viselt felelősség megállapítása esetén.³⁷ Bizonyos esetekben azonban a személyes felelősség elvének formalista alkalmazása befolyásolhatja a versenyhatóságok képességét a versenyjog hatékony érvényesítését, illetve a károsultak által indítandó kártérítési pereket, akár azért, mert az eredeti gazdasági szereplő már nem létezik, akár azért, mert szervezeti változásokon ment keresztül.³⁸

Ezért a gazdasági folytonosság elve előírja, hogy a versenyhatóságok a bírság kiszabásáról szóló határozat elfogadásakor kivételesen olyan jogi személyt is felelőssé tehetnek, amely a jogsértés elkövetésekor nem állt kapcsolatban a jogsértésben érintett vállalkozással. Az Európai Unió Bíróságnak ítélezési gyakorlata szerint ez a kivétel csak akkor alkalmazható, amennyiben az eredeti gazdasági szereplő már nem létezik (jogi-*de iure* vagy gazdasági-*de facto* értelemben véve) a jogsértést megállapító határozat meghozatalakor³⁹, amennyiben az eredeti vállalkozás a jogsértési határozat elfogadásakor még mindig létezik, de a jogsértő tevékenységet egy új, ugyanahhoz a vállalatcsoporthoz tartozó gazdasági szereplőre ruházták át (vállalkozás csoporton belüli átruházás);⁴⁰ illetve amennyiben a jogsértéssel érintett üzletágot a szokásos piaci feltételektől eltérő módon, a versenyjogi szankciók elkerülésének szándékával adták át egy új gazdasági szereplőnek.⁴¹

³⁷ T-6/89 Enichem Anic k. Bizottság, 236. bekezdés, C-248/98 NV Koninklijke KNP BT v Bizottság, 71. bekezdés.

³⁸ C-280/06 ETI SpA k. Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato, 74. bekezdés.

³⁹ T- 6/89 Enichem Anic k. Bizottság, 237. bekezdés.

⁴⁰ C-511/11 Versalis SpA k. Bizottság, 52. bekezdés.

⁴¹ T-9/99 HFB Holding für Fernwärmetechnik Beteiligungsgesellschaft mbH k. Bizottság, 107. bekezdés

A jogi értelemben vett megszűnést tekintve az Európai Unió Bírósága kimondta, hogy amennyiben az eredeti gazdasági szereplő jogilag megszűnt, abban az esetben meg kell találni a jogsértés elkövetéséhez hozzájáruló fizikai és emberi tényezők kombinációját (azaz a jogsértő vállalkozást, amely jellemzően személyzetet, gyárat, földterületet, épületeket stb. foglal magában), és másodszor, azonosítani azt a vállalkozást, amelyik idő közben jogutódjává vált a korábbi vállalkozásnak, ezáltal felelős lett annak működésükért.⁴²

Ugyanez a megoldás alkalmazandó, abban az esetben, amikor az eredeti gazdasági szereplőt egy másik jogi személy olvasztja be, aki így 'megörökli' az előbbi vállalkozás eszközeit, valamint annak jogait és kötelezettségeit, beleértve a jogsértésért való felelősségét is. Ez a kérdés a Raiffeissen Zentralbank Österreich-ügyben merült fel, ahol az Erste Bank a jogsértés ideje alatt beolvasztott egy jogsértő társaságot (*Girocredit*). Az Európai Unió Bírósága megállapította, hogy a tranzakció következtében a *Girocredit* versenyjogi jogsértésért való felelőssége az Erste Bankra szállt át, amely a jogsértés teljes időtartamára felelősséggel tartozott.⁴³

A SNIA és az Uralita-ügyekben a Törvényszék megállapította, hogy a fent említett felelősségi alakzat akkor is fennállhat, ha a jogsértést elkövető leányvállalat anyavállalatát a jogsértés időszakát követően egy másik társaság beolvasztotta. Mivel az anyavállalat felelt a jogsértésért, ez a felelősség a jogutód társaságra szállt át. Ennél fogva a jogutód társaságot a jogsértésért felelősnek találták.⁴⁴

A *de facto* megszűnés esetével kapcsolatban az Európai Unió Bírósága megállapította, hogy a gazdasági folytonosság elve akkor is alkalmazandó, ha az eredeti gazdasági szereplő ténylegesen megszűnt létezni (mivel már nem folytat gazdasági tevékenységet), azzal az indokkal, hogy egy jogilag továbbra is létező, de a gazdasági tevékenységét beszüntető vállalkozással szemben szankció kiszabása nem valószínű, hogy visszatartó erejű lenne.⁴⁵

Az NMH Stahlwerke GmbH-ügyben az Európai Unió Bírósága megerősítette, hogy a gazdasági folytonosság elve alkalmazandó abban az esetben, amikor az eredeti tulajdonos a jogsértés időtartama alatt ruházta át vagyonát egy másik társaságra. Az említett ügyben az átruházást követően az Eisenwerk megszűnt, az NMH pedig átvette a vállalkozást. Annak

⁴² T-06/89 Enichem Anic k. Bizottság, 237. bekezdés.

⁴³ Egyesített ügyek T-259/02–T-264/02 és T-271/02 Raiffeisen Zentralbank Österreich AG k. Bizottság, 326. bekezdés

⁴⁴ Ld. T-194/06 SNIA SpA k. Bizottság; T-349/08 Uralita, SA k. Bizottság.

⁴⁵ C-280/06 ETI SpA k. Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato, 40. bekezdés

ellenére, hogy az Eisenwerk a jogsértést megállapító határozat meghozataláig jogszerűen létezett, az Európai Unió Bírósága úgy ítélte meg, hogy 1990-től ténylegesen megszűnt létezni. Ezért az NMH-t gazdasági jogutódjának kellett tekinteni, és a jogsértés teljes időtartamára megállapították a felelősségét.⁴⁶

Amennyiben a jogsértést megállapító határozat meghozatalának időpontjában az eredeti gazdasági szereplő még mindig létezik, alapvetően három esetkör képzelhető el: a jogsértő vállalkozás átruházása egy független harmadik félre; a jogsértő vállalkozás csoporton belüli átruházása, vagy a jogsértő vállalkozás csoporton belüli átruházása annak érdekében, hogy azt később független harmadik félnek adják át.

Amennyiben az átruházásra a jogsértés időtartamán túl kerül sor, az Európai Unió Bírósága úgy ítélte meg, hogy a személyes felelősség elve alkalmazandó, azaz az eredeti gazdasági szereplő felel a teljes jogsértésért. Ebben az esetben a gazdasági folytonosság elvének alkalmazása szükségtelen és indokolatlan. Ellenkező esetben az eredeti üzemeltető könnyen kibújhatna a felelősség alól azáltal, hogy a jogsértő eszközöket harmadik félnek adja el.

Amennyiben az átruházásra a jogsértés időtartama alatt kerül sor, és a jogsértő vállalkozás a megszerzése után is folytatja a versenyjogsértést, mind az eladó, mind a megszerző vállalkozás felelősséggel tartozik. Mindkét vállalkozásnak a jogsértés azon időszakáért kell felelnie, amely alatt a jogsértő vállalkozás a tulajdonában volt. A gazdasági folyamatosság elvének alkalmazása ismét szükségtelen.

Az Anic Partecipazione-ügyben a Bizottság bírságot szabott ki a felperesre a polipropilén kartellben való részvétel miatt. A felperes, az Anic azt állította, hogy nem kellett volna felelősségre vonni, mivel a jogsértő üzletágot 1982-ben, a jogsértő időszak végén eladta a Monte-nak. Ezért az Anic szerint a bírságot az utóbbira kellett volna kiszabni. Az Európai Unió Bírósága elutasította ezt az érvelést, azzal az indokkal, hogy „[a]z Anic azzal a kifogással, hogy az Elsőfokú Bíróság neki tulajdonította a jogsértésért való felelősséget, noha a polipropilén üzletágát a Monte-ra ruházta át, figyelmen kívül hagyja a személyes felelősség elvét”. Ennek következtében az Európai Unió Bírósága az Anic-ot a jogsértés teljes időtartamára felelősségre vonta. A Monte-t ezzel szemben, nem találták felelősnek.⁴⁷

⁴⁶ T-134/94 NMH STAHLwerke GmbH k. Bizottság, 138. bekezdés

⁴⁷ C-49/92 Bizottság k. Anic Partecipazione, 145. bekezdés

A gazdasági folytonosság elvét tehát akkor kell alkalmazni, ha a jogsértő üzleti tevékenységet a szokásos piaci feltételektől eltérő körülmények között, a versenyjogi szankciók elkerülésének szándékával ruházták át egy független harmadik félre.⁴⁸

A jogsértő vállalkozás csoporton belüli átruházása esetén az Európai Unió Bírósága az Aalborg Portland- és a Versalis-ügyekben úgy döntött, hogy a gazdasági folytonosság elve alkalmazható, feltéve, hogy az eredeti és az új gazdasági szereplő ugyanazon vállalkozás irányítása alatt áll, és ezért ugyanazokat az utasításokat hajtották végre.⁴⁹

Az, hogy az Európai Bizottság képes-e alkalmazni a gazdasági folytonosság elvét, részben a gazdasági egység fogalmától függ. Mivel az eredeti és az új gazdasági szereplő ugyanahhoz a csoporthoz tartozik, a versenyszabályok alkalmazása szempontjából egyetlen gazdasági egységet (és így 'vállalkozást') alkotnak. Ennek eredményeképpen az Európai Unió Bírósága megállapította, hogy az Európai Bizottság az eset körülményeitől függően akár az eredeti, akár az új gazdasági szereplőre is háríthatja a felelősséget. Például, ha az eredeti gazdasági szereplő a vállalkozás átruházását követően gazdasági értelemben véve szűnt meg, a Bizottság az új gazdasági szereplőt teheti felelőssé, hogy a bírság ténylegesen kiszabható és behajtható legyen.⁵⁰

A fenti kérdés merült fel a Versalis-ügyben, ahol az Enichem SpA-tól a Versalisra ruházták át az eszközöket a jogsértés időtartama alatt. Mivel mindkét társaság az Enichem SpA irányítása alatt állt, az Európai Unió Bíróság megerősítette, hogy a Bizottság a bírság teljes összegét kiszabhatta a Versalisra, mivel az az Enichem SpA gazdasági értelemben vett jogutódja, annak ellenére, hogy az Enichem SpA jogilag továbbra is létezett.⁵¹

A fenti esethez hasonlóan, az ún. ETI-ügyben az Európai Unió Bíróság kimondta, hogy a jogsértő vállalkozás átruházása esetén az állami irányítás alatt álló vállalkozások között is a gazdasági folytonosság elve alkalmazandó, feltéve, hogy az eredeti gazdasági szereplő és az új üzemeltető ugyanazon állami szerv ellenőrzése alatt áll.

Az ETI-ügyben az olasz versenyhatóság bírságot szabott ki az ETI-re, egy állami szervre, amiért 1993 és 2001 között részt vett egy cigaretta-kartellben. Az 1999-ben alapított ETI egy másik állami szerv, az AAMS cigaretta-üzletágát vette át. Mivel mindkét vállalkozás a

⁴⁸ T-9/99 HFB Holding für Fernwärmetechnik Beteiligungsgesellschaft mbH k. Bizottság, 107. bekezdés

⁴⁹ Egyesített ügyek C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P és C-219/00 P Aalborg Portland k. Bizottság, 359. bekezdés; C-511/11 Versalis SpA k. Bizottság, 50. bekezdés

⁵⁰ T-161/05 Hoechst GmbH k. Bizottság, 64. bekezdés

⁵¹ C-511/11 Versalis SpA k. Bizottság, 53. bekezdés

Gazdasági és Pénzügyminisztérium ellenőrzése alatt állt, az olasz versenyhatóság, majd az Európai Unió Bírósága is úgy ítélte meg, hogy az ETI az AAMS gazdasági jogutódja. Ezért az ETI-t a jogsértés teljes időtartamára felelősségre vonták.⁵²

A gazdasági folytonosság elvének alkalmazhatóságának harmadik kategóriája az az esetkör, amelynek során a jogsértő vállalkozást az eredeti gazdasági szereplő csoportján belül létrehozott új vállalatra ruházzák át azzal a kizárólagos céllal, hogy megkönnyítsék annak független harmadik félnek történő értékesítését.

Az Európai Unió Bírósága foglalkozott ezzel a kérdéssel a Parker Hannifin-ügyben⁵³, amelyben a Parker ITR nevű vállalkozásra az Európai Bizottság pénzbírságot szabott ki kartellben való részvétel miatt. Ebben az esetben a jogsértés időtartama alatt a jogsértő vállalkozást átruházták egy független harmadik félre, a Parker-Hannifinre. Az átruházást azonban kétlépcsős folyamat előzte meg: (1) a jogsértő üzletág csoporton belüli átruházása az ITR SpA-tól annak egy leányvállalatára, az ITR Rubber Srl-re; és (2) az ITR Rubber Srl-től, egy független harmadik félre, a Parker-Hannifin-re történő átruházás. A Bizottság álláspontja szerint a Parker ITR az ITR SpA gazdasági értelemben vett jogutódja volt. Ennél fogva nem csak onnantól kezdve tekintették felelősnek amikortól a jogsértő üzletággal rendelkezett, hanem az ezen időpontot megelőző jogsértő időszakért is, mint az ITR SpA jogutódja.

A Parker ITR fellebbezését követően a Törvényszék megsemmisítette a Bizottság határozatát, azzal az indokkal, hogy a gazdasági folytonosság ebben az esetben nem alkalmazható. Az Európai Unió Bírósága szerint a művelet első részét (azaz az eszközök csoporton belüli átruházását) figyelmen kívül kellett hagyni, mivel azt kizárólag azzal a céllal valósították meg, hogy az eszközöket végül egy független harmadik félnek értékesítsék. Ezért, mivel a műveletet pusztán az eszközök független harmadik fél részére történő átruházásának kellett tekinteni, nem állt fenn gazdasági folytonosság az eredeti gazdasági szereplő (azaz az ITR SpA) és az új gazdasági szereplő (azaz az ITR Rubber) között. Következésképpen az ITR Rubber Srl-t csak arra az időszakra kellett volna felelősségre vonni, amikor az eszközökkel rendelkezett, míg az ezt az időpontot megelőző jogsértésért az ITR SpA-t kellett volna felelősségre vonni.⁵⁴

⁵² C-280/06 ETI SpA k. Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato, 49–50. bekezdések

⁵³ C-434/13 P Bizottság k. Parker Hannifin Manufacturing és Parker-Hannifin

⁵⁴ T-146/09 Parker ITR és Parker-Hannifin k. Bizottság

Az Európai Unió Bírósága azonban más következtetésre jutott. Az Európai Unió Bírósága szerint nem számított, hogy a csoporton belüli átruházás nem volt több, mint egy korlátozott időtartamú átmeneti lépés, amelynek célja az üzletág független harmadik félre történő átruházása volt. Ezért a Törvényszéknek nem lett volna szabad figyelmen kívül hagynia a csoporton belüli átruházást a gazdasági folyamatosság fennállásának vizsgálata során. Ennek eredményeképpen az Európai Unió Bírósága visszautalta az ügyet a Törvényszék elé érdemi határozathozatalra.⁵⁵

A gazdasági folytonosság elvének alkalmazhatósága a versenyjogi kártérítési perekben

Az Európai Unió Bírósága a Skanska-ügyben⁵⁶ foglalkozott a gazdasági folytonosság és a versenyjogi kártérítés kapcsán a keresetösségi jog alakulásával. A Skanska-ügy kapcsán az Európai Unió Bírósága lényegében arra kereste a választ, hogy mely vállalkozással szemben érvényesíthető versenyjogi kártérítési igény akkor, ha a kártérítési kereset benyújtásakor a kartellben részt vevő társaság már megszűnt.

Az Európai Unió Bírósága 2019. március 14. napján hozott ítéletében röviden rögzítette, hogy a versenyjogi kártérítési jog gyakorlásának feltételeit a tagállami jog határozza meg, ugyanakkor a kár megtérítésére köteles személy azonosításával kapcsolatos szabályokat az Európai Unió joga közvetlenül határozza meg. Az Európai Unió Bírósága megállapította, hogy az uniós versenyjog a vállalkozásokra vonatkozik, így az uniós versenyjog megsértéséből eredő kárért való felelősség is a vállalkozásokat terheli.⁵⁷

Az Európai Unió Bírósága kimondta a Skanska-ügyben hozott ítéletében miszerint az Irányelv nem a felelős jogalanyt határozza meg, csak a jogalanyok egymás közötti viszonyát, továbbá kimondta, hogy az Irányelv nem biztosít hatáskört a tagállamoknak a kárért felelős személyek meghatározására, illetve azt, hogy az Irányelv – bár nem alkalmazható erre a kérdésre – szintén a vállalkozás kifejezést használja az egyetemleges felelősség kapcsán.⁵⁸

Az Európai Unió Bírósága a bírság kiszabás kapcsán kidolgozott elvekre hivatkozott, miszerint a személyes felelősség elvével nem ellentétes, hogy a jogsértést elkövető társaság jogutódjának tudják be a jogsértésért való felelősséget.⁵⁹ Az Európai Unió Bírósága arra is

⁵⁵ C-434/13 Bizottság k. Parker Hannifin Manufacturing és Parker-Hannifin

⁵⁶ C-724/17. sz. ügy

⁵⁷ C-724/17. sz. ügyben hozott ítélet 45. pontja

⁵⁸ C-724/17. sz. ügyben hozott ítélet 34. pontja

⁵⁹ C-724/17. sz. ügyben hozott ítélet 39. pontja

rámutatott, hogy amennyiben a jogsértést elkövető jogalany beolvad egy másik társaságba és ezáltal megszűnik, a jogutód társaság megszerzi a jogsértést elkövető jogalany felelősségét is.⁶⁰ Az Európai Unió Bírósága ezeket a megállapításokat azzal erősítette meg, hogy a „vállalkozás” fogalmának nem lehet eltérő tartalma azon kontextusban, amikor a Bizottság bírságokat szab ki, valamint azon kontextusban, amikor az uniós versenyszabályok megsértése miatt kártérítési kereseteket indítanak.⁶¹

Végül, az Európai Unió Bírósága megjegyezte, hogy – bár a tagállami bíróság hatáskörébe tartozik a kérdés eldöntése – a rendelkezésre álló információk alapján egyértelmű, hogy az alperesi társaságok biztosították a gazdasági folytonosságot⁶², illetve kimondta azt, hogy EUMSZ. 101. cikket akként kell értelmezni, hogy az alapeljárás tárgyát képezőhöz hasonló helyzetben, amikor is tiltott kartellben részt vevő társaságok összes részvényét megszerezték más társaságok, amelyek megszüntették az előbbi társaságokat, és tovább folytatták azok gazdasági tevékenységeit, a részvényeket megszerző társaságok felelőssé tehetőek az e kartell által okozott kárért.⁶³ Mindezek alapján látható, hogy a versenyjogi kártérítési perekben is alkalmazható a gazdasági folytonosság elve, amely ismét könnyebbséget jelent a kartell károsultaknak.

A magyar autópálya kartell ügye – a kár bekövetkeztének ideje

Az elévülés kezdőidőpontjának szempontjából a másik hangsúlyos kérdés a kár bekövetkeztének időpontja. Magyarországon versenyjogi kártérítési perekben a kár bekövetkezésének ideje leghangsúlyosabban a Magyar autópálya-kartell ügyben⁶⁴ merült fel.

A Magyar autópálya-kartell ügyben a Nemzeti Autópálya Rt. ('NIF') előminősítéses közbeszerzési eljárásokat írt ki, amelyek eredményeképpen szerződést kötött gyorsforgalmi utak kivitelezésére építési vállalkozásokkal. A NIF előleget fizetett a kivitelezőknek, ezt követően a részszámlák kifizetésére több részletben került sor. A kivitelezés megtörtént, a kivitelezők részére a vállalkozói díjat megfizették.

A GVH Vj-27/2003/16. számú határozatában megállapította, hogy a kivitelezők versenykorlátozó módon felosztották egymás között a meghirdetett autópálya-építési munkák

⁶⁰ C-724/17. sz. ügyben hozott ítélet 40. pontja

⁶¹ C-724/17. sz. ügyben hozott ítélet 47. pontja

⁶² C-724/17. sz. ügyben hozott ítélet 50. pontja

⁶³ C-724/17. sz. ügyben hozott ítélet 51. pontja

⁶⁴ Vj-27/2003/16.; 2.K.33.024/2004/46.; 2.Kf.27.360/2006/29.; Kfv.IV.39.399/2007/28.

elvégzését. A GVH határozatával szemben a kivitelezők által előterjesztett keresetet a Fővárosi Bíróság ítéletével⁶⁵ elutasította.

A NIF ezt követően versenyjogi kártérítési pereket indított a kivitelezőkkel szemben. Az eljáró bíróságok a NIF kereseteit jogerősen elutasították arra tekintettel, hogy a károsodás nem a NIF-nél következett be. A Kúria a jogerős ítéleteket hatályában fenntartotta.⁶⁶ 2012. október 16-án nyújtotta be keresetét alperesek ellen a Magyar Állam felperes, amelyben kérte, hogy a bíróság egyetemlegesen kötelezze az alpereseket kártérítés megfizetésére. A Fővárosi Ítéltábla két ítéletében is megegyezően akként foglalt állást, hogy az esetre a deliktuális felelősség szabályai alkalmazandók, vagyis a károsodás időpontja az a jogilag értékelhető tény, amelynek alapján az elévülés kezdete megállapítható. Az elévülés kezdete ezért kizárólag objektív tényről, a károsodás bekövetkeztétől függ.⁶⁷

A Fővárosi Ítéltábla azonban alapvetően megváltoztatta jogi megközelítését a kár bekövetkezése és az elévülés kezdőidőpontjának vonatkozásában. A kár megtérítésére vonatkozó igény a felperes vagyonában bekövetkezett értékcsökkenéssel, azaz a kifizetés időpontjával vált esedékessé. A peres felek elévülés körében megtett releváns nyilatkozataira, az irányadó jogszabályi rendelkezésekre, valamint arra tekintettel, hogy a kartellezés szükségképpen többszereplős jogellenes magatartás, a felperes projektekként finanszírozott, a kartell felár a szerződésekénti átalányárba épülhetett be, az alperesek eltérő díjazásban részesültek, így a követelés elévülését is alperesenként és projektenként kell vizsgálni.⁶⁸

Az ügyben végül négy lehetséges időpont merült fel a kár bekövetkezése, mint az elévülés kezdőidőpontja tekintetében. Felmerült a kár bekövetkezésének időpontjaként a Magyar Állam és az alperesek között létrejött szerződés megkötésének időpontja, az első kifizetéshez kapcsolódó közvetlen költségvetési finanszírozás időpontja, az egyes közvetlen költségvetési kifizetések időpontja, illetve az utolsó végszámla közvetlen költségvetési finanszírozásának időpontja.⁶⁹ Mivel az említett ügyben a Kúria még nem foglalt állást az elévülés kezdőidőpontját illetően, ezért messzemenő következtetést nem kívánok levonni, illetve jelen tanulmánynak ez nem is célja.

⁶⁵ 2.K.33.024/2004/46.; amelyet a Fővárosi Ítéltábla 2.Kf.27.360/2006/29. számú ítéletével helybenhagyott, a Legfelsőbb Bíróság pedig Kfv.IV.39.399/2007/28. számú ítéletével hatályában fenntartott

⁶⁶ Ld. a Gfv.IX.30.161/2012/7.; Gfv.VII.30.284/2012/8.; Gfv.VII.30.248/2016/7. számú Kúriai ítéleteket

⁶⁷ Ld. a Fővárosi Ítéltábla 10.Gf.40.662/2017/10. és 10.Gf.40.360/2019/10. számú ítéleteit

⁶⁸ 10.GF.40.360/2019/10. számú határozat 10. oldalának 3–4. bekezdéseit

⁶⁹ Fővárosi Ítéltábla Gf. 40.351/2021/11.

ÖSSZEGZÉS

A versenyjogi kártérítési perek kapcsán az elévülés kérdésének vizsgálatakor arra a következtetésre jutottam, hogy a versenyjogi és a polgárjogi jogszabályi környezet között feszülő ellentét miatt továbbra is bizonytalanság övezi a versenyjogi kártérítési perek elévüléssel kapcsolatos szabályait. Nem csupán a részletesen tárgyalt tudomásszerzést érintő egyes fogalmi kérdések vonatkozásában, hanem olyan a Ptk. általános elévülési szabályai által szabályozott kérdések esetén is, mint például a kár bekövetkezésének ideje, amelyet a Magyar autópálya-kartell ügye szemléltet.

A Magyar autópálya-kartell ügy nyomán felmerült bizonytalanság az elévülés kezdődőpontjával kapcsolatban, párhuzamba állítva ebben a jelen tanulmányban tárgyalt egyéb kérdésekkel álláspontom szerint – annak ellenére, hogy a Magyar autópálya-kartell ügy idején még az Irányelv átültetése előtti szabályokat kell alkalmazni – felveti annak szükségességét, hogy az elévülés szabályait tovább finomítsák, akár a kár bekövetkezésével, vagy a kötelező tényelemekről való tudomásszerzés időpontjával kapcsolatos törvényi vélelmek felállításával.

Véleményem szerint az elévülés szabályaival kapcsolatos kérdéseket az Európai Unió Bírósága fogja megválaszolni. Mindenképpen előremutatónak tartom a Skanska-ügyben hozott ítélet megállapításait, miszerint versenyjogi kártérítési perekben is alkalmazható a gazdasági folytonosság elve, illetve szintén az említett ítélet által elindított folyamatot, amely révén a versenyjogi kártérítési perek egyre szorosabban az az uniós jog alá kerülnek. Az a meglátásom, hogy a versenyjogi kártérítési perek hatékony érvényesüléséhez rendkívül fontos egy működőképes és harmonizált szabályozás, amely igény kiváltképp legitim az elévüléssel kapcsolatos szabályok egységesítését illetően. A versenyjogi kártérítési perek körül számos kérdés nem tisztázott még, ezért úgy vélem, hogy az olyan kiemelkedően fontos kérdések, mint az elévülés kiemelt figyelmet érdemelnek.

Végkövetkeztetesként úgy látom, hogy az elévülést övező bizonytalanságok feloldásához vezető út a kógens szabályokon, vagy a közjogiasabb, legalábbis a versenyjoghoz szorosabban fűződő szemléletmódon keresztül vezet. Mivel a magánjog sokkalta szerteágazóbb, mint némely közjogi norma, – amely a különböző tagállamok eltérő magánjogi szabályait figyelembe véve még hangsúlyosabban jelenik meg, ellentétben az egységes uniós versenyjoghoz képest – ezért úgy vélem, hogy a kritikus területeken, minthogy mit kell a károkozás, a tudomásszerzés, vagy a jogsértés megszűnésének idejének tekinteni abszolút és

szilárd, egyértelmű jogi normákra van szükség. Az elévüléssel kapcsolatos terminológiai problémák tisztázása végett érdemes lehet a Bizottságnak – de akár a GVH-nak is – *soft law* eszköz kiadása.

BIBLIOGRÁFIA

CLARK, Emily – HUGHES, Mat – WIRTH, David: *Study on the conditions of claims for damages in case of infringement of EC competition rules, Analysis of economic models for the calculation of damages*, Brussels, Ashurst, 31 August 2004.

CSEHI Zoltán: Az időmúlás relativizálása az elévülés rendszerében, in Koltay András – Landi Balázs – Menyhárd Attila (szerk.): *Lábady Tamás emlékkönyv*, Budapest, Wolters Kluwer, 2019.

GELLÉRT György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv Magyarázata 1. kötet*, Budapest, KJK-Kerszöv, 2004.

HORVÁTH András: *Versenyjogi kártérítési igények egyes kérdéseiről, kitekintéssel az iratokhoz való hozzáférésre, Doktori értekezés*, Budapest, ELTE ÁJK, 2015.

NAGY Csongor István: *Versenyjogi kézikönyv*, Budapest, HVGORAC, 2021.

POLAUF Tamás: *Versenyjogi Kártérítési perek*, Budapest, Wolters Kluwer, 2018.

RUDOLF Lóránt: *Az elévülés*, Budapest, KJK, 1961.

TELEKI Lóránt: *A versenyjogi jogsértésekkel kapcsolatos magánjogi jogérvényesítés uniós és hazai tapasztalatai*, Budapest, KRTK Közgazdaság-tudományi intézet, 2021.

UJLAKI László – BALOGH Imre: Kártérítési követelés elévülésének kezdő időpontja, *Magyar Jog*, 1956/8.

VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog általános rész*, Budapest, ELTE Eötvös Könyvkiadó, 2016.

WAELEBROECK, Denis – SLATER, Donald – EVEN-SHOSHAN, Gil: *Study on the conditions of claims for damages in case of infringement of EC competition rules, Comparative report*, Brussels, Ashurst, 31 August 2004.

Holló Róbert

SELF-GOVERNMENT OF ETHNIC MINORITIES IN THE USA

An Overview of the Self-Government of the Native American Lakota Nation

Jeszenszki Péter László

A KÜLÖNLEGES JOGREND TÖRTÉNETISÉGE A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉTŐL 1989-IG

„Nem egy másik jogrend lép életbe, hanem a béke jogrend egészül ki a rendkívüli intézkedések jogával”¹

ÚJ JOGREND MEGTEREMTÉSE

Új jogrend megteremtésére számos lehetőség áll rendelkezésre és az elhatárolás szempontjából meg lehet különböztetni azt, hogy az állam maga idézi elő az új jogrend megváltozását és ezzel jogi cselekményt eszközöl, vagy egy olyan 'külső' hatásra, mely – államtól, hatalomtól, politikától – független esemény, ami képes előidézni a változást és nem tekinthető jogi cselekménynek. Utóbbira leginkább jellemző, hogy egy már fennálló jogrend erőszakosan kerül lerombolásra, majd egy új jön létre. Ilyen formán ezt a folyamatot tekintjük forradalomnak. A forradalom mindig átmenetet képez két jogrend között, mely által felmerül az a kérdés, hogy melyik – a régi vagy az új – jogrend alapján minősítik jogtalannak. A forradalom természetéből adódóan logikailag csak egyetlen esetben lehet jogellenes, ha maga a forradalom sikertelen, hiszen ebben az esetben – mint magából a definícióból következik – nem épül ki új jogrend, mely legitimé tenné a cselekményt, ebben az esetben 'csak' felkelés vagy lázadás történik. Forradalom sikeressége esetén nem beszélhetünk jogi cselekményről, hiszen sikeressége esetén a régi jogrend azonnal megszakad és saját 'erejéből' teremt újat, amelynek forrása is lesz egyben. A fentiekből következik, hogy nem történik *ex factis jus oritur*.²

Carl Schmitt szerint a „szuverén az, aki a rendkívüli állapotról dönt”.³ Rendkívüli állapot bevezetéséhez nélkülözhetetlen a különleges jogrend életbeléptetése. Habár szélsőséges esetnek számít, ilyen esetben felfüggesztik/felfüggeszthetik akár a teljes aktuális jogrendet is. Azonban ellentétben az eredményes forradalom következményeként létrejött új jogrenddel, amikor jogi cselekményről nem beszélhetünk, itt az aktuális politikai hatalom fennmarad, és az

¹ Kádár Pál: *A különleges jogrend reformja*, workshop, 2021. november 3. 5. dia

² Fisichella, Domenico: *A politikatudomány alapvonalai*, Budapest, Osiris kiadó, 2006, 69–70.

³ Schmitt, Karl: *Political Theology, Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, Chicago, University of Chicago Press, 2005, 5.

érvényben lévő jogrend vagy különleges jogrend biztosít lehetőséget, a különleges hatalommal történő irányításhoz.⁴

Ahogy a fentiekből is láthatjuk, új jogrend bevezetése vagy akár csak ideiglenesen történő alkalmazásának lehetősége legitimitást nyerhet – és kell is, hogy nyerjen – az aktuális jogrendből.

MITŐL NEM ÁLTALÁNOS A KÜLÖNLEGES?

Kádár Pál négy pontban foglalta össze a kivételes hatalom, különleges jogrend ismertetőjegyeit, melyek az alábbiak:

- „1. Jogállami keretek, mint feltétel – checks and balances, rule of law
- 2. Ideiglenes jellegű hatalmi centrum kialakítása, többletjogosítványok
- 3. Fenyegetés és célhoz kötöttség – az állam önvédelme és az alkotmányos keretek szerinti normál működés helyreállítása
- 4. Rendkívüli intézkedés joga, alapjogok korlátozhatósága”⁵

„A minősített időszakok általános jellemzője, hogy az állam életének rendes működését, az állampolgárok élet- és vagyonbiztonságát külső vagy belső társadalmi, illetve természeti veszély fenyegeti, és ezen veszélyek elhárítására, következményeinek felszámolására a rendkívüli jogrend eszközei vehetők igénybe.”⁶

Mielőtt választ adnánk arra, hogy mi különbözteti meg a 'különlegest' az 'általánostól', érdemes azt az alapvetést lefektetni, hogy 'normál' körülmények közt egy adott jogállamban érvényesül a hatalommegosztás és a hatalmi ágak szétválasztása. Azonban egy rendkívüli helyzetben az előbb említett alapvetésekben eltolódások következnek be. Erre való tekintettel az adott szabályozásban figyelembe kell venni a szükségesség és arányosság követelményét és törekedni az alapvető értékek és ezek védelméhez szükséges eszközök közti optimális egyensúlyra. Továbbá elengedhetetlenek azon törvényi és alkotmányos keretek, melyek egy 'normál' időszakban meghatározzák az állam működését.⁷

⁴ Ld. Fisichella, Domenico: *A politikatudomány alapvonalai*, Budapest, Osiris kiadó, 2006.

⁵ Kádár: *A különleges jogrend reformja*, 5. dia

⁶ Kukorelli István: *Alkotmánytan*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 47, 49–50.

⁷ László Viktória: Az Alaptörvény hatályba lépését követő és közvetlenül azt megelőző időszaki különleges jogrend hazai szabályozásának összehasonlító elemzése, *Hadtudományi Szemle*, XI. évf., 2018/4, 366–385.

Amennyiben feltételezzük, hogy 'normál' állapotban a jogállamiság kritériumai teljesülnek, akkor elmondható azon alapvetés is, hogy az érvényben lévő jogrend a társadalom 'normál', általános élethelyzetét rendezi, szabályozza. Ezt lehet, és mind inkább kell is az alapvető tézisnek tekinteni. Az ettől való eltérés egy bizonyos szint után már különleges állapotnak számít, számíthat, ahol a társadalom biztonsága, fenyegetettsége kellően kibillen abba az irányba, ahol már speciális szabályokra van szükség a biztonság fenntartásához. Azonban ezen új szabályok végső célja és működtetése nem lehet más, mint hogy visszatérjen a társadalom 'általános' szabályozásához. Az általános jogrendnek el kell ismernie, hogy vannak olyan határszituációk, amikor 'új' jogrendet kell életbe léptetni, a különleges jogrendben pedig meg kell határozni ezen jogrend végét. A különleges jogrendben is érvényre kell juttatni a jogállamiság szabályait – végső esetben minimális kritériumait –, hiszen enélkül a legtöbb szankció vagy éppen megengedő vagy tiltó norma, veszítené el súlyát, melyek 'normál' állapotban az állam és a társadalom biztonságos, erkölcsi egyensúlyát képzik.⁸ A kivételes jogrend bevezetésekor mindig a biztonság vagy a szabadság kettőse kerül mérlegelésre. Ennek okán megfigyelhető, hogy egy társadalom, minél jobban ki van téve külső fenyegetésnek, járványnak, háborúnak, annál inkább hoz áldozatot a szabadság oltárán.⁹ Ezen okból kifolyólag több honvédelmi törvény is született a 20. században Magyarországon, melyet a következőkben fogunk áttekinteni.

A kivételes hatalommal kapcsolatos rendelkezések szempontjából a 20. század története két nagy szakaszra osztható. A század első felében, 1912 és 1944 között a második világháborús törekvések, majd az 1945 utáni, az önálló magyar állam újjászervezéséért folytatott küzdelem által életre hívott dinamikus szabályozási szakasz, melynek csúcspontja az 1939.évi II. törvénycikk (továbbiakban: Hvt.) 1939-es kodifikációs vívmánya volt. Ezzel szemben az 1944-től 1989-ig tartó időszak statikus időszak volt, kevés jogi fejlődéssel, melyben a jogalkotók beérték a Hvt. foltoztatásával.¹⁰

⁸ Kelemen Roland: A kivételes hatalom szabályozásának elméleti rendszere, honvédelmi kapcsolódásai és megvalósulása a dualizmus kori Magyarországon, in Farkas Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018, 60–65.

⁹ Csink Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges? *Iustum Aequum Salutare*, XIII. évf., 2017/4, 7–16.

¹⁰ Nagy Zoltán – Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 107.

1912 ELŐTT

Az általunk tárgyalni kívánt időszak bemutatásához mindenképp fontos a történeti áttekintés, amit az 1848/49-es szabadságharctól indítunk egészen a 20. századdal bezárólag. A forradalmi hullám hazánkat sem kerülte el, 1848. március 13-án Bécsben, az alsó-ausztriai rendi tartománygyűlésen tömegdemonstrációra került sor. A nép, a városvezetés és a tartománygyűlés együtt lépett fel az udvar előtt, követelve az alkotmány megadását és Metternich azonnali menesztését. Ebben nagy szerepet játszott Kossuth március 3-i felirati beszéde, amelynek német fordítása Bécsben röplapokon jelent meg, ezzel is fokozva a közhangulatot, és követelve az alkotmány kiadását. Ezen demonstrációra válaszul a nép közé lőtt a katonaság, majd barikádokat emeltek. A külvárosokban élő emberek lázadásba kezdtek, majd gyárrombolásokba, és gyűjtogatásokra került sor. Ezzel kimondható, hogy Bécsben kitört a forradalom. Metternichet menesztették, ígéretet tettek az alkotmányra, megkezdték a nemzetőrség szervezését, és sajtószabadságot hirdettek.¹¹

István nádor elindult Pozsonyba: hogy ott mentse a még menthetőt, március 14-én összehívatta a főrendeket, majd elfogadtatta velük Kossuth felirati javaslatát. A feliratot száztagú küldöttség vitte az uralkodóhoz. Március 15-én délelőtt gőzhajóval indult Bécsbe a küldöttség. Az ezt követő estén utoljára ült össze a birodalom vezető szerve, az államértekezlet, hogy megtárgyalja a 'magyaroknak' nyújtandó engedményeket. A tanácskozáson a főhercegek és főméltóságok elutasító álláspontja győzedelmeskedett, amikor megérkeztek az első hírek arról, hogy Pesten is forradalom tört ki.¹²

A pesti forradalom hírére Bécs engedett Pozsony követeléseinek. István nádor március 17-én V. Ferdinánd királytól szóbeli felhatalmazást kapva Batthyány Lajost miniszterelnökké nevezte ki, így realizálta, és visszafordíthatatlanná tette az uralkodói ígéreteket. A küldöttség diadallal tért vissza Pozsonyba. Itt március 18-tól törvényalkotó munka vette kezdetét.

Március 28-án Bécsből – a konzervatív ellenállás egyelőre utolsó próbálkozásaként – a két legfontosabb törvény, a jobbágyszabadítás és a felelős kormányzat ügyében lényegi módosítást igénylő királyi leirat érkezett, továbbá szorgalmazták, hogy Magyarország adjon katonákat, és vállaljon részt az államadósságból.¹³

¹¹ Gergely András: A forradalom és az önvédelmi háború (1848-1849), in Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*, Budapest, Osiris Tankönyvek, 2003, 238–239.

¹² Uo., 238–239.

¹³ Uo., 238–239.

Április 11-én került sor Pozsonyban, a király jelenlétében a törvények uralkodói szentesítésére, kihirdetésére, és ezzel az utolsó rendi országgyűlés bezárására. A régi, nyolcszáz éves, feudális Magyarország nem létezett többé. A Helytartótanács, a Kancellária befejezte működését. Az ország irányítását felelős kormány vette át.¹⁴

OSTROMÁLLAPOT, MINT KÜLÖNLEGES JOGREND

Visszakanyarodva a '48-as forradalmi hullámot megelőző eseményekhez, Magyarországon az 1840-es évek végén erősödött fel a kivételes hatalom szabályozásának igénye, melynek kiváltó oka Horvátország elszakadása, illetve a szerbek függetlenedése. Két törvényjavaslatot is benyújtottak, közte a Deák Ferenc nevéhez köthető, 1848 nyarán elkészített 'Vésztörvény lázadás esetére' című törvényjavaslatot, melyben az akkori kifejezéssel élve az ostromállapot, mint 'különleges' jogrend került volna szabályozás alá. Leszámítva az igazságszolgáltatást és a rögtönítélő bíraskodást, átfogó törvényi szabályozásra nem került sor. E szabályozásokat 1849. február 13-án fogadta el a képviselőház.¹⁵

1849 szeptemberében Kossuth javaslatára megválasztották a vele együtt hat tagú Honvédelmi Bizottmány tagjait, amelynek feladata a kormány ügyeit egyedül intéző Batthyány és a Ház közötti közvetítés segítése volt. Kossuth elnöksége alatt átalakította a Bizottmány működésének struktúráját, és meghatározta a tagok feladatát, a munkarendet. A Bizottmány – szemben egy minisztériummal – nem tartozott az országgyűlésnek felelőséggel, így olyan döntések születhettek, amelyeket Kossuth kezdeményezett a Honvédelmi Bizottmány árnyékában és ezzel gyakorlatilag teljhatalmat biztosított saját maga számára.

KORMÁNYBIZTOS/HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY

A kormánybiztosok, és a Honvédelmi Bizottmány létrehozásával – igaz kezdetlegesen – keretek közé szorították a kivételes hatalom politikai döntéseit.¹⁶ 1849 tavaszán nyerte el 'alkotmányos kereteit' az olmützi alkotmány révén V. Ferdinánd 1848-as deklarációja, mellyel feloszlatta az országgyűlést és Magyarországot hadi törvények alá vonta. Rendelkezett többek közt arról, hogy a császár jogosult átmeneti, ideiglenes szabályokat alkotni.

¹⁴ Uo., 238–239.

¹⁵ Kelemen Roland: *A kivételes hatalom történeti és elméleti rendszere*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2022, 90–95.

¹⁶ Uo., 94–95.

„87. § Ha a birodalmi vagy tartományi gyűlés nincs egybegyűlve, és sürgetős, a törvényekben előre nem látott rendszabályok szükségesek, melyeknek halasztása a birodalomra vagy koronatartományra nézve veszélylyel járna: a császár fel van jogosítva a szükséges intézkedéseket a ministerium felelőssége mellett, ideiglenes törvényerővel megtenni, de azon kötelezettséggel, hogy aziránt a birodalmi vagy illetőleg tartományi gyűlésnek az okokat és eredményeket előterjeszse.”¹⁷

ÚT AZ 1912. ÉVI LXIII. TÖRVÉNYCIKKIG

A forradalmi hullámot követően 1867-től eltolódás következett be a végrehajtó hatalom irányába, melyben az uralkodót megillető hadügyi felségjogok jelentős szerepet kaptak. Ennek ellenére megvolt a megfelelő kontroll a véderő szabályozás irányából.¹⁸

A kiegyezéssel, vagyis az 1867. évi XII. tc.-kel az osztrák-magyar viszony új alapokra helyeződött, a Habsburg Birodalom immár két államból állt: a Magyar Királyságból és az Osztrák Császárságból. Mindkét országnak volt saját parlamentje, kormánya és közigazgatása, az állami szuverenitás valamennyi attribútuma felett egyik sem regnált. Ugyan az Osztrák-Magyar Monarchia egyközpontú állam maradt, de az államélet szempontjából az alábbi három alapvető ügykör közös lett, úgy, mint a külügy, a hadügy és a pénzügy. Tulajdonképpen az uralkodó személyén túl, aki egy személyben volt osztrák császár és magyar király, közös ügyek is összekapcsolták. A közös miniszterek közül a hadügyminiszter nem, de a külügyminiszter és a pénzügyminiszter mindig magyar volt. A közös hadügyminiszternek a hadsereg irányítására nem, míg a hadügyi igazgatásra kiterjedt a hatásköre.¹⁹

A kiegyezéstől egészen az első világháborúig tartó időszakot a „boldog békeidőknek” emlegeti több ízben a szakirodalom, ahhoz, hogy tisztább képet kapjunk arról, hogy milyen körülmények sürgették az 1912. évi LXIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről megalkotását, érdemes megvizsgálni milyen folyamatok zajlottak Európában ekkor, amelyek már előre vetítettek egy minden eddiginél nagyobb háborút.

¹⁷ Olmützi alkotmány – I. Ferenc József császár adta ki császári pátensszel 1849. március 4-én.

¹⁸ Kelemen: *A kivételes hatalom szabályozásának elméleti rendszere*, 80.

¹⁹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2010, 17–21.

BOLDOG BÉKEIDŐK?

Az 1900-as évek derekán Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi szempontjából aktuális kérdéssé vált, hogy a Monarchia része tud-e, akar-e maradni. Lehetőségként merült fel, hogy a Monarchia esetlegesen szakít Németországgal, illetve valamiféle szövetségre lép Oroszországgal, mivel a teljes külpolitikai elszigetelődést mindenképp el kellett kerülni.

Az Oroszországgal való szövetséget elvetették, így a németek felé orientálódó erős külpolitika lett az egyetlen járható út. Ezt az irányt erősítette az a tény is, hogy az 1870-es évektől nem került kidolgozásra erős stratégiai koncepció egy német támadás esetére.

Olaszország komolyan fontolóra vette Dél-Tirol, Trieszt és a dalmát partvidék megszerzését, mellyel szálla lett a Monarchia szemében. Ennek okán a Monarchián belül Olaszország ellenségessé vált. További veszélyek fenyegettek a külpolitikában Szerbia irányából is, amikor I. Sándor királyt meggyilkolták, így elvesztve egy a Monarchiával jó kapcsolatot ápoló uralkodót. Trónra lépését követően Karadjordjevic Péter az oroszokkal egységben kívánta megvalósítani a nagyszerb birodalom létrehozását. Ezzel a Monarchia joggal tekintett rájuk potenciális ellenségként, hiszen Bosznia-Hercegovina és Dél-Magyarország szerbek által lakott területei egyértelműen potenciális célpontjaivá váltak a szerbeknek.²⁰

Az 1900-as évek elejére gyengülni kezdett a Hármas Szövetség is, mely magába foglalta Romániát is. A román külpolitika érezhetően monarchiaellenesnek hatott, bár a szövetséget nem akarták felmondani, hiszen ekkor még kellőképpen tartottak az oroszoktól.²¹

Ebben a zavaros külpolitikai helyzetben kellett mérlegelni a Monarchián belül egy esetleges háború megindítását. Conrad von Hötzendorff báró, a vezérkar főnöke hirdette, hogy mielőbb lépni kell, hiszen most még a fent említett országok kellően gyengék, ám ha szövetségre lépnek valamilyen formában, akkor hatalmas túlerővel fognak rendelkezni. Számításba vette azt a tény is, hogy még Oroszország nem erősödött kellőképpen vissza a japán vereségtől.²²

„Előbb le kell számolnunk Olaszországgal, hogy szabad kezünk legyen a Balkánon, mert az olaszok arra dolgoznak, hogy a Monarchiát olyankor támadják meg, amikor a Balkánon vagyunk

²⁰ Bertényi Iván – Gyapay Gábor: *Magyarország rövid története, negyedik bővített és javított kiadás*, Budapest, Maecenas könyvek, 1997, 495–497.

²¹ Uo.

²² Uo.

elfoglalva.” (Conrad von Hötzendorff báró levele Alois Lexa von Aehrenthal külügyminiszterhez)²³

1908-ban bekebelezték Bosznia-Hercegovinát. Ugyan ezt diplomáciai sikerként lehetett értékelni, azonban a Monarchia elszigetelését okozta és erősítette az antant hatalmak szövetségét. Magyar részről a Wekerle-kormány egyetértését fejezte ki az annektálással kapcsolatban.²⁴

Az 1910-es évek elején már domináns szereplőként lépett fel Oroszország, és létrejött a balkáni szövetség szerb-bolgár, Montenegró, és Görögország részvételével. Ezzel újabb fenyegetést gerjesztett a Monarchia irányába.²⁵

A boldog békeidőkben történt európai és orosz mozgolódás egyértelmű fenyegetés volt Magyarországra és a Monarchiára nézve, elkerülhetetlenné téve azt, hogy egy egységes haditörvény (különleges hatalomra vonatkozó törvény) elkészítésére kerüljön sor, felkészülve az esetleges fenyegetések háborúvá válására.²⁶

Az 1912-t megelőző időszakban, mind osztrák, mind magyar részről igény mutatkozott a különleges hatalom jogszabályi keretek közé történő kidolgozására. Komolyabb áttörés azonban nem történt, és csak esetleges jelleggel történtek szabályozások, leginkább a honvédelem és a közigazgatás területén. Magyarországon kiemelendő az 1868. évi XL. törvény a véderőről, melyben kiemelt szerepet kapott az állami erőszakszervek felhatalmazása a külső fenyegetésekkel szemben, és a belső biztonság megtartása céljából. A honvédségről szóló 1868. évi XLI. törvénycikk egy szélesebb utasítási jogkört hozott létre a karhatalomra vonatkozólag. Az ezt követő időszakban születtek törvénycikkek, amelyek inkább apróbb morzsáinak tekinthetők a kivételes hatalomnak (lásd a törvényhatóságról szóló 1886. évi XXI. törvénycikk 64–65. §), azonban továbbra is elmaradt az egységes szabályozás.²⁷

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Kelemen: *A kivételes hatalom szabályozásának elméleti rendszere*, 80–86.

A KÜLÖNLEGES JOGREND ELSŐ ÁTFOGÓ MAGYAR SZABÁLYOZÁSA:

1912. ÉVI LXIII. TÖRVÉNYCIKK

„[M]it ér az nekünk, ha ideiglenesen nem szorítják meg polgári és alkotmányos szabadságainkat, nem kényszerítenek bennünket a legnagyobb áldozatokra, hogy elejét vegyék a veszedelemnek, ha mulasztás folytan rántör az ellenség és végleg kifoszt bennünket mindenből, a mit megkimélt a saját kormányunk.”²⁸

Magyarországon 1912 óta létezik a különleges jogrendre vonatkozó szükséges szabályozás. A törvénycikk szűk területre korlátozódott, mely a háborús helyzetre és a háborúra való felkészülést jelentette. „1. § Háboru idején, sőt ha szükséges, már a háború fenyegető veszélyének okából elrendelt katonai előkészületek esetében is...” A kormány részéről jelentős változás volt, hogy a katonai hatóság helyett a polgári hatóságra bízta a kivételes hatalom gyakorlását. „2. § A kivételes hatalomból folyó intézkedések körét, hatályuk területét és hatályba lépésük időpontját a ministerium állapítja meg”. A polgári hatáskör lehetőséget biztosított a rendeleti úton történő kormányzáshoz, amely így a fenyegetés időszakában legitimációt nyert a polgári alkotmányosság keretei között. A kivételes hatalom időbeli hatályát már korlátozták és a végét a háború befejezéséhez kötötték.²⁹

Kiteljesedett a már 1848–49-ben bevezetett kormánybiztosi intézmény is, melyek közvetlenül a kormánynak voltak alárendelve. A kormánybiztosok elsődleges feladata a közigazgatási feladatok végrehajtása. „4. § Az ezen a törvényen alapuló közigazgatási feladatok végrehajtására a ministerium kormánybiztosokat nevezhet ki, a kik csak magyar honos polgári egyének lehetnek.”

Fontos kiemelni, hogy az 1912. évi LXIII. törvénycikkben már megjelentek az alapjogi korlátozások is. Ezeket a területeket a következőkben csak felsorolás jellegűen említem:

- Helyi önkormányzáshoz való jog
- Jogorvoslathoz való jog
- Külföldre utazáshoz való jog
- Szabad mozgás és tartózkodási hely szabad megválasztása
- Tulajdonhoz való jog
- Vállalkozáshoz való jog
- Személyi szabadsághoz való jog

²⁸ Budapesti Hírlap, 1912/289. szám, 1.

²⁹ Nagy–Horváth: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, 86–89.

- Magántitok védelméhez való jog
- Szabad véleménynyilvánítás joga
- Egyesülési jog
- Gyülekezési jog
- Polgári eljárásjogi garanciák
- Büntetőjogi garanciák³⁰

Az 1912. évi LXIII. törvénycikkben már jól kirajzolódik az a felismerés, hogy a korszakra jellemző fenyegetések szükségessé teszik, hogy felfüggesztésre tudjanak kerülni, akár részlegesen is jogállami garanciák (szabályozott körülmények közt), és kellően gyors és hatékony döntések születhessenek a polgári alkotmányosság keretrendszerében.³¹

Az 1912. évi LXIII. törvénycikk hatálybalépését követően 1914 nyarán került sor a törvénycikk által felhatalmazott rendeletek kiadására, melyeket egyre gyakrabban követtek újabbak.³²

1914. július 28-án az Osztrák-Magyar Monarchia hadat üzent Szerbának, és elkerülhetetlen lett a háború. Mivel a Kit. a korhoz mérten átfogó szabályozást nyújtott, ezért a törvénykezés rendszeres hivatkozási alapja lett és átfogta a mindennapok szabályozását. Ennek megfelelően többszöri módosítására is sor került.³³

HÁBORÚS ELŐKÉSZÜLET

Már a dualizmus idején a személyes szabadságra kialakított feltételrendszer a korszak második felében megszorítást szenvedett a negatív irányú világpolitikai változás, és az első világháború közelsége miatt. Az 1914. évi L. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1912: LXVIII. törvénycikknek kiegészítéséről 10. §-a az állam biztonsága érdekében felhatalmazást adott a végrehajtó hatalomnak arra, hogy rendeleti úton intézkedhessék a polgárai mozgásszabadságáról.³⁴

Kiemelt fontosságúvá vált a kivételes hatalmi törvény, hiszen mind garanciát, mind legitimációt adott a jogállami keretrendszeren belül. Összegezve tehát a kiegészítéstől egészen

³⁰ Uo., 86–89.

³¹ Farkas Ádám: A honvédelmi jog polgári szabályozási előzményei Magyarországon, in Farkas Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*, Budapest, Dialog Campus Kiadó, 2018, 50–51.

³² Nagy–Horváth: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, 89–90.

³³ Uo., 89–90.

³⁴ Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, Budapest, Osiris Tankönyvek, 2003, 286–287.

az I. világháborúig egy fejlődési ív jellemezte a hadügy, illetve ezen belül is a különleges jogrend szabályozását, ám a háború ezt a folyamatot megtörte és nem jutott el a jogalkotás a kiteljesedéshez.³⁵

A magyar szabályozás eltért az osztrák vagy akár a német modelltől, hiszen a katonai közigazgatás nem lett alárendelve a polgárinak. Inkább tekinthető mintának a francia vagy angolszász gyakorlat. Bár korlátozások mellett, de azokon a területeken, amelyek nem közvetlenül érintettek a háborúban, a polgári közigazgatás működik.³⁶ Később az első világháború lezárása azzal is járt, hogy az addigi osztrák-magyar közös hadügyi rendszer, stratégia tarthatatlanná vált a dualista államrendszer összeomlásának köszönhetően. Magyarországnak, mint vesztes államnak, Trianon súlyának, a kisantant általi fenyegetés hatására, egy teljesen új hadügyi stratégiát kellett tervezni, mely magába kellett, hogy foglalja az újraszabályozását is.³⁷

A kiegyezést követően, a közel fél évszázados nyugalmi időszak után, 1914 nyarától 4 évig tartó véres háború vette kezdetét, majd ezt követően forradalmak, majd ellenforradalomtól kísért időszak követte.

1918 UTÁN

Az első világháború és a forradalmi időszak végpontja az 1920-as trianoni békeszerződés volt, amely egy új korszak kezdetét jelentette az ország történelmében. Ez azt jelentette, hogy a réginél sokkal kisebb – etnikai, nyelvi szempontból viszont jóval homogénebb – Magyarország jött létre.³⁸

1917 végén a központi hatalmak hadi sikereinek, valamint Oroszország összeomlásának köszönhetően, 1918 első felében úgy látszott, hogy Németország és szövetségesei lesznek a háború győztesei. Ez megmutatkozott a szovjet-orosz bolsevistákkal 1918. március 3-án aláírt breszt-litovszki békében, és a megvert Romániával 1918. május 7-én megkötött bukaresti békében. A bukaresti béke értelmében a magyar-román határ a Kárpátok gerincéről a

³⁵ Farkas: *A honvédelmi jog polgári szabályozási előzményei*, 50–51.

³⁶ Kelemen: *A kivételes hatalom történeti és elméleti rendszere*, 119.

³⁷ Farkas: *A honvédelmi jog polgári szabályozási előzményei*, 58.

³⁸ Romsics: *Magyarország története a XX. században*, 165–168.

hegyvonulat román lábaihoz került, tehát Magyarország, illetve a Monarchia növelte területét mintegy 16 ezer négyzetkilométerrel.³⁹

Az 1917-es év áprilisa hozott fordulót, amikor 6-án az Egyesült Államok hadba lépett. Ennek hatása a későbbiekben volt csak kimutatható az antant javára.

1918 nyarán a nyugati és a balkáni fronton áttörték a német vonalakat az antant hadseregek, így szeptember végén a bolgárok, majd ezt követően októberben a törökök is letették a fegyvert. Tisza István 1918. október 17-én jelentette be a parlamentben, hogy a 'háborút elvesztettük'.⁴⁰

1918. október 23-áról 24-ére virradó éjjel megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Ennek alapító pártjai voltak a Károlyi-féle Függetlenségi Párt, az Országos Polgári Radikális Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. Rajtuk kívül képviseltették magukat egyes fővárosi értelmiségi csoportok is. Az ellenkormányként viselkedő testület elnökévé Károlyi Mihályt tették meg, programjának megfogalmazására Jászi Oszkárt kérték fel, amely 26-án jelent meg. Követelte a háború azonnali befejezését a 12 pontos kiáltvány, az ország függetlenségének megteremtését, mélyreható nemzetiségekkel való megbékélést az ország területi integritásának sérelme nélkül és a demokratikus reformok bevezetését.⁴¹

A KÓDEX: 1939. ÉV II. TÖRVÉNYCIKK

A Kit. értelmében a különleges jogrend maximum a háború végéig maradt volna érvényben, azonban többször meghosszabbították a hatályát, elsősorban annak a felismerésnek okán, hogy így az ország újjászervezését jobban elő lehet segíteni.⁴²

Ami a különleges jogrend talán egyik legfontosabb céljaként kell, hogy megjelenjen, a cél nem lehet más, mint az 'általános' jogrend visszaállítása, a háború után ez gyakorlatilag kivitelezhetetlennek tűnt. Ennek hozadéka lett, hogy gyakorlatilag a kivételes jogrend általánossá vált. A 20-as évek elején egyértelművé vált, hogy a kivételes hatalom által biztosított 'előnyökre' az akkori hatalomnak szüksége van. Mivel a törvény egyértelműen rendelkezik az időbeli hatályról, így a Bethlen-kormány úgy tudta elérni a szabályozás

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

fenntartását, hogy egy a költségvetési törvénybe a Kit.-re épülő rendeletalkotási jogot adott kvázi időbeli korlát nélkül.⁴³

A 30-as évek elején felmerült, hogy a parlament törvényalkotó szerepét szűkíteni kell a hatékonyabb kormányzás érdekében. Erre az 1931. évi XXVI. tc. által került sor, mely jelentősen kibővítette a kormány rendeletalkotási jogkörét. Eszerint minden olyan kérdést saját hatáskörében szabályozhatott a kormány, amelyet szükségesnek talált a költségvetés egyensúlyának és az ország gazdasági stabilitásának megőrzése érdekében. A kormánynak mindössze annyi kötelezettsége volt, hogy folyamatosan tájékoztatnia kellett az országgyűlés két házából létrehozott bizottságot gazdaságpolitikájáról. A kormány egy évre kapta a felhatalmazást, de ezt később folyamatosan meghosszabbította a törvényhozás és így állandósult. Ez a lépés természetesnek tűnt a válság éveiben, de később már semmi sem indokolta fenntartását.⁴⁴

1932 őszén Gömbös Gyula kormányfőségével sajátos helyzet alakult ki. Megbomlani látszott az addigi hatalmi helyzet, a miniszterelnök nem kapta meg a párt irányítását, ez továbbra is Bethlen kezében volt. Gömbös kormányra kerüléséért cserébe ugyan számos kompromisszumra kényszerült, azonban nem adta fel régi fajvédő nézeteit. Céljai között fontos szerepet töltött be a Nemzeti Egység Párt központosított tömegszervezetté való átfarmálása, és egyéb radikális reformtervek. A társadalom gazdasági tevékenységek szerinti, olasz mintájú korporatív szervezetekbe tömörítése.⁴⁵

1935-ben a Nemzeti Egység Pártja (továbbiakban: NEP) Gömbös irányítása alá került, ráadásul politikai összetételében is átalakult, Bethlen távozott a pártból, a szélsőjobboldali szárny megerősödött. A belpolitikai erőviszonyok átalakulása következtében a diktatórikus fordulat megakadályozása vált központi kérdéssé.⁴⁶

A politikának a gyakorlati megvalósulását jelentette az 1937–38 folyamán keresztülvitt alkotmányjogi reformcsomag. A választójog teljesen titkossá tételét nem lehetett tovább halogatni, de a várható következményeket a politikai rendszer más elemeinek a megerősítésével kívánták ellensúlyozni.⁴⁷

⁴³ Nagy–Horváth: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, 91–92.

⁴⁴ Püski Levente: *A Horthy-rendszer*, Budapest, Pannonica, 2006, 118–141.

⁴⁵ Püski Levente: Magyarország politikai berendezkedése a két világháború között, *Korunk*, XXIII. évf., 2012/11, 23.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

A kormányzói jogkört tovább bővítették, kiterjesztették a kormányzó halasztó erejű vétójogát (szuszpenzív vétójog): két alkalommal is visszaküldhette a törvényjavaslatokat, mindegyik esetben 6 havi gondolkodási idő mellett. Megszűnt annak a lehetősége, hogy jogsértés esetén az országgyűlés felelősségre vonhassa. Ha kétszeri halasztó vétó utáni egyeztetés sikertelennek bizonyult, akkor az adott kérdésről a két Háznak együttes ülésen, titkos szavazással kellett döntenie. A sort a választójogi törvény zárta, amely egyik oldalról minden szavazó számára biztosította a titkosságot, de szűkítette a választójogosultak körét, és még aránytalanabbá tette a mandátumok elosztását.⁴⁸

További változást hozott az 1939. évi II. tc. vagy honvédelmi törvény, amely háború vagy háborús veszély esetén rendeletkiadási jogot biztosított a kormánynak a honvédelemmel összefüggő minden kérdésben.⁴⁹

Teleki új házszabályreformot fogadtatott el. Először a plénium elé terjesztik a törvényjavaslatot, ahol általánosságban tárgyalják, ezután átkerül a bizottságokhoz, ahol a javaslatot végleges formába öntik és itt döntenek a módosító indítványok sorsáról. Ezt követően ismét a plénium elé kerül, amely a bizottsági álláspontok ismertetése után 'vita nélkül szavazna az egyes paragrafusokról'. A változások alapvető strukturális változásokat jelentettek az addigiakhoz képest, melyek egyértelműen a parlament hatalmi jogosítványait szűkítették tovább érdek- és véleményütköztető, ellenőrző és felelősségre vonó funkciója szempontjából. Azonban néhány régebbi kérdésre nem jelentett megoldást a házszabályreform.⁵⁰

Imrédy 1938 őszén bejelentette, hogy rendeletekkel kíván kormányozni, és a házszabály teljes revízióját, azonban a képviselők nagy része nem támogatta, és kénytelen volt lemondani, de külpolitikai okokból a helyén tudott maradni.⁵¹ A vérendszerei törvényekre alapozva, egy teljesen új szellemiségben született meg az 1939. év II. törvénycikk, melyet az Imrédy-kormány nyújtott be 1938. december 7-én és 1939. március 11-én hirdettek ki, ezzel megteremtve azt a lehetőséget, hogy a kormány bevezethesse a kivételes hatalmat és a hadsereg befolyását növelje. Alapjaiban megfigyelhető, hogy a törvény nagy mértékben építkezett az 1912-es szabályozásra, azonban a kivételes hatalom korlátjai jóval ki lettek szélesítve. Az elmúlt 60 év legteljesebb hadügyi jogági reformjára került sor. Ez tekinthető az első honvédelmi kódexnek, annak köszönhetően, hogy már a korábbi szabályozások minden előnyét összefogta és a honvédelmi

⁴⁸ Uo., 24.

⁴⁹ Uo., 24.

⁵⁰ Püski: *A Horthy-rendszer*, 118–141.

⁵¹ Bertényi–Gyapay: *Magyarország rövid története*, 549.

alkotmányjog alapjaként szolgált. Legfőbb vívmánya, hogy megszervezésre került a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács (továbbiakban: LHT).⁵²

„Az LHT feladatai közé tartozik továbbá mindama – az országvédelem szempontjából jelentőséggel bíró – ügyek eldöntése, amelyek alkotmány jogilag a törvényhozás által volnának ugyan elintézendők, amelyek törvényes és így nyilvános letárgyalása azonban a trianoni korlátozások miatt nem lehetséges.”⁵³

A törvény 3. §-ának indokolásából kiolvasható, hogy egy teljesen új hadviselési korszakra kell készülni, melynek elengedhetetlen szükséglete, hogy egy külön szerv legyen felruházva a megfelelő hatáskörrel és e tanácsnak a tagja a legfelsőbb döntéshozókból álljon (elnök: miniszterelnök, tagjai: miniszterek, a honvédség főparancsnoka és vezérkari főnöke).⁵⁴ Az LHT működése alapvetően háborús időkben kapott főszerepet, azonban évente kétszer ülésezett békeidőben is, illetve további ülések tarthatók voltak, ha valamelyik tag javaslatára az elnök összehívta. Kiemelendő az LHT vezértitkára, mivel a honvédelmi miniszterrel egy szinten helyezkedett el és titkársága feladata volt a Tanács határozatainak végrehajtása.⁵⁵

A kivételes hatalom vonatkozásában a szabályozás kiszélesítette a háború mellett az igénybevételének előfeltételét, hiszen már nem 'a háború fenyegető veszélyeknek okából', hanem 'az országot közvetlenül érintő nemzetközi feszültséget' adták indokául az elrendelésének.⁵⁶ A Hvt. 1939 elkerülve azt a jogi helyzetet, amelybe az 1920-as évekbe került a hatalom – miszerint csak 'trükkkel' tudta hatályban tartani a kivételes hatalmat –, kiterjesztette a kormány részére, hogy a háborút követő időszakban is intézkedést tegyenek törvényi felhatalmazással.⁵⁷

1945 UTÁN

1945 után Európának mind a gazdasági, mind a politikai keretei megváltoztak. Korábban Magyarország kulturális, társadalmi struktúra, gazdasági szempontból Európa középső részéhez tartozott. Az ország elkezdett a szocialista világrendszer felé eltolódni. Két ellentétes

⁵² Farkas Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*, Budapest, Dialog Campus Kiadó, 2018, 52-57.

⁵³ Szakály Sándor: A katonai vezetés és a honvédelmi politika alakításának szintjei a két világháború közötti Magyarországon, *Új Honvédségi Szemle*, 1991/11, 39.

⁵⁴ 1939. évi II. törvénycikk indokolása a 3. §-hoz.

⁵⁵ Kelemen: *A kivételes hatalom történeti és elméleti rendszere*, 123–125.

⁵⁶ 1939. évi II. törvénycikk indokolása a 141. §-hoz.

⁵⁷ Nagy–Horváth: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, 93–94.

tömb bontakozott ki és vallottak más nézeteket arról, hogy milyen gyakorlati, elvi síkon kellene az országot újjáépíteni. A Tildy Zoltán-féle kispapok a nyugattal szerettek volna együttműködni, még a Rákosi vezette kommunisták amellet tették le a voksukat, hogy mivel semmilyen esélyt nem látnak külföldi hitelekre, így saját erőből kell újjáépíteni az országot. A kommunista párt legfőbb célja a proletárdiktatúra megvalósítása volt. Ennek érdekében előtérbe helyezték az ideológiai harcot, melynek legfőbb 'fegyvere' a megfélemlítés volt. Eszközül megszerezték a rendőrséget, ezen belül is a politikai osztályt. 1947-re a Független Kisgazdapárt teljes megfélemlítésben és szétverve vett részt a választáson, mely augusztus 31-én a kommunisták győzelmével végződött (kék cédulás választások).⁵⁸

1944. december 21-től 1945. november 29-ig az 1945-ös választások után megalakult Nemzetgyűlés, az Ideiglenes Nemzetgyűlés volt a szuverenitás fő letéteményese, de az ebből fakadó jogköröket csak korlátozottan gyakorolta. A létrejövő államhatalomnak szüksége lett volna a kivételes hatalomra, ám ez a szabályozás elmaradt egészen 1946-ig. Mivel a formálódó államhatalom nem a jogfolytonosságon alapult, nem volt járható út a Hvt.-re történő hivatkozás. Ezt a hiányt pótolták egy *sui generis* gyakorlattal, melyet 1946 és 1949 között törvényesítettek is. A kivételes hatalom alapját az képezte, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés felhatalmazta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt az államügyek intézésére. 1945 szeptemberéig a kormány a rendeletalkotási jogkörét e szerint látta el.

Az 1946. évi VI. törvénycikk a nemzeti kormány részére rendeletek kibocsátására adott felhatalmazásról (továbbiakban: Kht.), melyben a kivételes hatalmat szabályozták, a kormányzat célja volt, hogy az ország gazdasági, pénzügyi, közigazgatás rendjét biztosítsák. A törvény időbeli és tárgyi hatálya nem volt túl szigorú, ugyanis amennyiben a Nemzetgyűlés utólag jóváhagyta a döntést, akkor az időbeli hatálya – öt hónap – meghosszabbításra kerülhetett. Hasonló rugalmassággal kezelte a tárgyi hatályt is a szabályozás.

„1. § (1) A minisztérium az állam gazdasági, pénzügyi és közigazgatási rendjének biztosítása érdekében rendelettel megtehet a rendkívüli helyzetben szükséges bármely magánjogi, büntetőjogi, közigazgatási és a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb rendelkezést és evégből – a Nemzetgyűlés által alkotott törvények kivételével – a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg. E felhatalmazás alapján közjogi

⁵⁸ Bertényi–Gyapay: *Magyarország rövid története*, 570–574.

természetű rendelkezéseket kibocsátani nem lehet, kivéve az államháztartás egyensúlyának helyreállítására irányuló rendeleteket.”⁵⁹

KIVÉTELES HATALOM A KOMMUNIZMUSBAN

A magyarországi kommunista diktatúra időszakában az államigazgatás kereteit az 1949-es szovjet típusú alkotmány (a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény – a továbbiakban: NKA) határozta meg, de az állami vezetés az aktuális politikai igények szerint alakította a tényleges működési feltételeket, intézményeket.⁶⁰ Továbbá az NKA deklarálja, hogy az Országgyűlés a Magyar Népköztársaság legfelsőbb államhatalmi szerve, amely: „gyakorolja a népszuverénitásból folyó összes jogokat, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit”. E jogkörében az Országgyűlés dönt – többek között – a háború és béke kérdésében. A feloszlott Országgyűlés pedig ismét összehívható; az összehívásra a Népköztársaság Elnöki Tanácsa jogosult.

Az 1950-es évek elején Rákosi Mátyás radikális hatalomcentralizációt vezetett be, és tejhatalommal – hadigazdaság, fegyverkezés és kényszeriparosítás – irányította Magyarországot. 1952 végétől a Minisztertanács ismét kiemelt szerepet kapott, amikor kabinetjeként létrehozták a Honvédelmi Tanácsot (a továbbiakban: HT), mint független védelmi, hadiipari és belügyekkel foglalkozó kormánybizottságot. A HT működésével összefüggésben saját ügyrendet állapíthatott meg. A HT 1952. december 15-én tartotta első ülését. Az elnök Rákosi Mátyás volt. A HT első döntése azonban nem valamiféle működési rend vagy szervezeti szabály megalkotása volt, hanem a Központi Gépipari Osztály (Hadiipari Osztály) 1953-as terve. A HT megalakulása nyilvánvalóan összefügg a Minisztertanácsi Iroda létrehozásával. Ezt a Tanács 1952. december 29-i második ülésének 20. határozata is kimondja: „A Honvédelmi Tanács a jövőben azokat a kérdéseket tárgyalja, amelyek a honvédelem szempontjából országos jelentésűek, továbbá azokat, amelyek az illetékes Minisztertanács Elnökhelyettesének hatáskörében, vagy két Elnökhelyettes közös megegyezése alapján nem intézhetők el.”⁶¹ Az idézett passzus erősíti azt a tényt is, hogy a HT-nak kezdetben nem volt működési szabályzata.⁶²

⁵⁹ 1946. évi VI. törvénycikk

⁶⁰ Nagy–Horváth: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, 96–97.

⁶¹ A Honvédelmi Tanács: 1/1/1952. sz. határozata. MNL OL XIX-A-2-ee 93. d.

⁶² Germuska Pál – Horváth Miklós: *A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945-1990*, Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020, 62.

1956 nyarán a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Tanácsa és a Minisztertanács közös határozatot hozott a HT – békeidőben hatályos – szervezetéről és ügyrendjéről.

AZ 1960-AS SZABÁLYOZÁS

1960 decemberében fogadták el a IV. számú törvényt, mellyel a honvédelem szabályozására került sor. Azonban a törvény nem is említette a Honvédelmi Tanácsot. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Tanácsa 1961 áprilisában úgy határozott, hogy háború idején a Magyar Népköztársaság vezetését, a Honvédelmi Tanács látja el. Később – 1962 májusában – a békeidőszakban működő szervet Nemzeti Védelmi Tanácsnak nevezték át, hogy különbséget tegyenek a kétféle védelmi testület között. Az új ügyrend szerint a Minisztertanács közvetlenül a Honvédelmi Bizottságon keresztül hajtja végre a védelemmel kapcsolatos feladatokat.⁶³

Az 1956-os forradalom és szabadságharc után több év telt el, mire az új honvédelmi törvény tervezete az Országgyűlés elé került. Az 1960-as honvédelmi törvény két okból született meg: egyrészt a fegyveres erők fejlődését kívánta elősegíteni, másrészt a hatályos jogszabályokat kívánta hosszabb távon összehangolni az NKA-val. A kivételes hatalom szabályozása újra bekerült a honvédelmi törvénybe. Az új törvény számos ponton mutat hasonlóságot, vagy épp átfedést az 1939-es szabályozással.⁶⁴ Az új honvédelmi törvény 8. szakasza elég általánosan jelöli ki a különleges időszakot: 'veszélyként' hivatkozik rá, melybe akár a külső, akár bármilyen belső veszély beleértendő. Felhatalmazást az Elnöki Tanács kapott annak megállapítására, hogy a veszély mikor áll be, és mikor szűnik meg.⁶⁵

Az 1960-as honvédelmi törvény XXI. fejezete rendelkezik a rendkívüli intézkedésekről, melyeket továbbra is 'csak' háború idején lehetett elrendelni.⁶⁶ „114. § A jelen fejezetben meghatározott rendkívüli intézkedéseket háború idején lehet elrendelni.”⁶⁷ Kiolvasható, hogy a fejezet jelentős része az 1939-es Hvt. vonatkozó részeinek átírásával, átfogalmazásával és kiegészítésével készült. A kormánybiztosi rendszert továbbra is fenntartotta, igaz csak

⁶³ Uo., 77–78.

⁶⁴ Nagy–Horváth: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, 102–104.

⁶⁵ Germuska–Horváth: *A magyar honvédelmi igazgatás története*, 77.

⁶⁶ Uo., 103.

⁶⁷ 1960. évi IV. törvény a honvédelemről

háborús időben. Kikerült a törvény szövegéből a kártérítés szó, és felváltotta a kártalanítás jogintézménye, ezzel is pontosítva, hogy az intézkedések jogos törvényen alapulnak.⁶⁸

Az NKA különleges jogosítványokra vonatkozó alkotmányos keretei 1972-ig nem változtatta meg. Ennek a korszaknak a legkiemelkedőbb változása a Honvédelmi Bizottság kodifikációja volt, amelyet az NKA módosításával és az 1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről alapján hajtanak végre. A HT, mint jogintézmény a Hvt. 1939-ből történő átültetésével került az NKA-ba, ugyanakkor a részletes szabályokat az alkotmányos rendelkezésekkel kapcsolatban a Hvt. tartalmazta.⁶⁹

A fentiekre példaként lehet említeni, hogy a Hvt. 1960-ban a Minisztertanács és a NET hatáskörei összemosásra kerültek, illetve olyan felhatalmazások kerültek a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (továbbiakban: NET) hatáskörébe, amelyek még az 1939-es honvédelmi törvényben a Minisztertanácsot illették.⁷⁰

1962. március 9-én Biszku Béla belügyminiszter határozati javaslatot nyújtott be Kádár Jánosnak a rendkívüli állapotról. A program első eleme egy politikai döntési javaslat: az MSZMP PB dönt a rendkívüli állapot idején felmerülő kormányzati problémák megoldásáról. Ez összhangban van a korábbi gondolkodással, és megköveteli a Honvédelmi Tanács I. felállítását, amely háború (rendkívüli időszak) idején a Minisztertanács fennhatósága alatt működik, és biztosítja az ország kormányzását és katonai vezetését. Emellett szükség volt a Honvédelmi Tanács II.-re is, amely a Honvédelmi Tanács I. blokkolásakor átveszi az ország 'vezetését'. Továbbá létre kellett hozni Budapesten és a megyékben honvédelmi bizottságot, melyek a Honvédelmi Tanács végrehajtó szerveként működtek.⁷¹

AZ 1976-OS HONVÉDELMI TÖRVÉNY

Az 1976. évi I. törvény Negyedik része, amely a rendkívüli intézkedéseket szabályozza, számos helyen mutat ellentmondásokat, azonban a jogalkotók felismerték, hogy rendkívüli állapotot nem csupán háború idején lehet/kell elrendelni. Így itt került sor először a különböző rendkívüli helyzetek szétválasztására, és ezen szabályok elkülönítésére (háború, az állam biztonságát

⁶⁸ Germuska–Horváth: *A magyar honvédelmi igazgatás története*, 103.

⁶⁹ Nagy–Horváth: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, 106.

⁷⁰ Uo., 104.

⁷¹ Germuska–Horváth: *A magyar honvédelmi igazgatás története*, 79.

fenyegető veszély, a közrend és közbiztonság védelme, elemi csapás elhárítása). Továbbá a törvény fenntartotta azt a lehetőséget, hogy a kivételes hatalom gyakorlása ismét katonai hatóságok kezébe kerüljön.⁷² Erre utal az 54. § (5) bekezdése „(5) A hadműveleti területre vonatkozólag egyes rendkívüli intézkedéseket az illetékes katonai parancsnok is elrendelhet.”⁷³

A rendelkezések jelentős része megegyezik a korábbi szabályozásokkal, esetenként az újonnan bekerült rendelkezések a technikai fejlődést követték le, ezzel is elősegítve a védelmi képesség növelését.⁷⁴

ÖSSZEGZÉS

A különleges jogrend alkalmazása a 20. században Magyarországon többször előfordult, és az ország történelmében több olyan időszak is volt, amikor a kormány különleges jogrendet vezetett be a rend, vagy éppen a hatalom fenntartása érdekében. Az 1919-es Tanácsköztársaság kikiáltása után a kommunisták különleges jogrenddel stabilizálták a hatalmukat. Említhetnénk az 1933-as Bécsi Döntés után a magyar kormány által a délvidéki magyar lakosság érdekeinek védelmében bevezetett rendkívüli igazgatást a különböző határ menti területeken, ahol az állam szigorú intézkedésekkel korlátozta az egyes személyek és csoportok jogait, például a szólásszabadságot, a gyülekezési jogot és a sajtószabadságot. Vagy az 1956-os forradalom után az újonnan megalakult Kádár-kormány a rend helyreállítása érdekében katonai beavatkozással hozott létre kivételes állapotot, korlátozva az alapvető emberi jogokat.

A század első felében a különleges jogrend alkalmazása inkább a negatív megítélés alá tartozik és a szabályozások során elmaradt egy megfelelő koncepció kialakítása, bár 1976 után a Htv.-vel valamennyivel finomodott a helyzet és a jogalkotók törekedtek egy jól átgondolt szabályozásra, ám igazából ekkor sem értek el átütő eredményt. Bár 1989-ig több kisebb módosítást is végrehajtottak a honvédelmi szabályozásban, az áttörést az 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról hozta meg, ahol alkotmányos szinten történt meg – többek közt – a kivételes hatalom újrakodifikálása.

⁷² Germuska–Horváth: *A magyar honvédelmi igazgatás története*, 104–106.

⁷³ 1976. évi I. törvény

⁷⁴ Germuska–Horváth: *A magyar honvédelmi igazgatás története*, 104–106.

BIBLIOGRÁFIA

BERTÉNYI Iván – GYAPAY Gábor: *Magyarország rövid története, negyedik bővített és javított kiadás*, Budapest, Maecenas könyvek, 1997.

CSINK Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges? *Iustum Aequum Salutare*, XIII. évf., 2017/4.

FARKAS Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*, Budapest, Dialog Campus Kiadó, 2018.

FARKAS Ádám: A honvédelmi jog polgári szabályozási előzményei Magyarországon, in Farkas Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*, Budapest, Dialog Campus Kiadó, 2018.

FISICHELLA, Domenico: *A politikatudomány alapvonalai*, Budapest, Osiris kiadó, 2006.

GERGELY András: A forradalom és az önvédelmi háború (1848-1849), in Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*, Budapest, Osiris Tankönyvek, 2003.

GERMUSKA Pál – HORVÁTH Miklós: *A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945-1990*, Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020.

KELEMEN Roland: A kivételes hatalom szabályozásának elméleti rendszere, honvédelmi kapcsolódásai és megvalósulása a dualizmus kori Magyarországon, in Farkas Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018.

KELEMEN Roland: *A kivételes hatalom történeti és elméleti rendszere*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2022.

KUKORELLI István: *Alkotmánytan*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998.

LÁSZLÓ Viktória: Az Alaptörvény hatályba lépését követő és közvetlenül azt megelőző időszak különleges jogrend hazai szabályozásának összehasonlító elemzése, *Hadtudományi Szemle*, XI. évf., 2018/4.

MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, Budapest, Osiris Tankönyvek, 2003.

NAGY Zoltán – HORVÁTH Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021.

PÜSKI Levente: *A Horthy-rendszer*, Budapest, Pannonica, 2006.

PÜSKI Levente: Magyarország politikai berendezkedése a két világháború között, *Korunk*, XXIII. évf., 2012/11.

ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2010.

SCHMITT, Karl: *Political Theology, Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, Chicago, University of Chicago Press, 2005.

SZAKÁLY Sándor: A katonai vezetés és a honvédelmi politika alakításának szintjei a két világháború közötti Magyarországon, *Új Honvédségi Szemle*, 1991/11.

Egyéb források

KÁDÁR Pál: *A különleges jogrend reformja*, workshop, 2021. november 3.

Olmützi alkotmány – 1849. március 4.

Kubisch Károly

A GYERMEKKERESKEDELEM ÉS A GYERMEKBÁNTALMAZÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

A KISKORÚAK SÉRELMERE ELKÖVETETT BÁNTALMAZÁS

A kiskorúak sérelmére elkövetett bántalmazás általában csak az elkövető és a sértett jelenlétében történik, az észlelés, az eljárás megindítása, a helyreállítás több intézmény összehangolt munkáját kívánja meg. A kérdés komplexitását ezen felül még az adja, hogy a bántalmazás felismerésére és kezelésére az adott területen dolgozó szakemberek részéről kiterjedtebb ismereteket követel. Nem csupán a rizikótényezők, a tünetek felismerése, értékelése és beazonosítás területén, hanem olyan további ismeretekkel és képességekkel kell rendelkezniük, amik lehetővé teszik a sértettel a szükséges bizalmi kapcsolat kialakítását. A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 14. § (3) bekezdése szerint a gyermekvédelmi rendszer működtetése állami és önkormányzati feladat. A gyermekek védelmét természetbeni, pénzbeni és személyi gondoskodást nyújtó alapellátások, illetve gyermekvédelmi szakellátások és hatósági intézkedések biztosítják. E komplex védelmi rendszert kiterjedt intézményi kör alkotja: egyfelől azok, amelyek a 1997. évi XXXI. törvényben meghatározott alaptevékenység keretében végzik gyermekvédelemmel összefüggő tevékenységüket,¹ másfelől a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény 64. § (2) bekezdésében nevezett intézmények tartoznak ide.² A Gyvt. 17. § (2) bekezdése kimondja, hogy felsorolt intézmények és személyek kötelesek jelzéssel élni a gyermek veszélyeztetettsége esetén a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtó szolgáltatónál, illetve hatósági eljárást kezdeményezni a gyermek bántalmazása, illetve súlyos elhanyagolása vagy egyéb más, súlyos veszélyeztető ok fennállása, továbbá a gyermek önmaga által előidézett súlyos veszélyeztető magatartása esetén. Ehhez képest a szociális ellátásokról szóló törvény vonatkozó szakaszai értelmében a család, a személy krízishelyzetét észlelve jelezhetik a családsegítést nyújtó szolgáltatónak, intézménynek, ha segítségre szoruló családról, személyről szereznek tudomást. Az állampolgári jogok biztosa, Szabó Máté 2011. november 24-én AJB-2031/2011 számú jelentése is tartalmazta, hogy a gyermekbántalmazási kérdésekben – különös figyelemmel a kiskorúak sérelmére elkövetett szexuális bántalmazásra – igen magas a látencia.

¹ Ld. A 1997. évi XXXI. törvény 17. § (1) bekezdésnek a)–o) pontjait.

² A jegyző, a járási hivatal, továbbá a szociális, egészségügyi szolgáltató, intézmény, valamint a pártfogói felügyelői és a jogi segítségnyújtói szolgálat jelzi, az egyesületek, az alapítványok, a vallási közösségek és a magánszemélyek.

2017 márciusában a szociális ügyekért és társadalmi felzárkózásért felelős államtitkárság az elmúlt időszak súlyos gyermekbántalmazási, gyermekelhanyagolási ügyei kapcsán felmerülő problémák megoldása érdekében a területet szabályozó jogszabályi környezet felülvizsgálatát kezdeményezte, és változtatásokat javasol. A gyermekhalállal végződött gyöngyösi ügyben az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala is folytatott vizsgálatot, és ennek megállapítása szerint a sorozatos jelzőrendszeri hibák, mulasztások és az egyes szervek közötti együttműködés hiánya is vezetett a tragédiához.³ A javaslatok abba az irányba vitték a jogalkotást, hogy a gyermekek védelmét a jogalkotó fokozza. Így azok a gyermekvédelmi rendszerben dolgozók, akik korábban meghatározott bűncselekményeket elkövettek, nem lehetnek a gyermekvédelmi rendszer dolgozói. Ennek érdekében a régóta várt foglalkoztatási tilalmat is beiktatta a gyermekvédelmi törvénybe.⁴ Pontosítja a gyermekjogi képviselők feladatkörét, illetve a Gyvt. 11/A. § (8) bekezdése alatt visszahivatkozik a 10/A. § bekezdésben foglaltakra, amelynek érvényessége nem a korábban előírt jognyilatkozatra épül, hanem a bűnügyi nyilvántartó szerv által kiállított hatósági bizonyítványban foglaltakra. A foglalkoztatási tilalom esetében fontos a Btk. XXVIII. Fejezet 302. § szakasza alatt meghatározott, 'bántalmazás közfeladatot ellátó személy eljárásában' cselekmény,⁵ mivel a gyermekvédelemben foglalkoztatottak többségében közfeladatot ellátó személy. A gyermekvédelmi szabályok a gyermekkereskedelem visszaszorításában is alapvetőek, hiszen a bűnszervezetek – kivéve, a család által eladott kiskorúakat – a gyermekvédelmi rendszerből kihulló 14–18 éves fiatalok bűnelkövetők, illetve az utógondozásban részesülő fiatal felnőttek között mozognak hatékonyan. A bántalmazás, az elhanyagolás egyenesen a szervezett bűnözés és így az emberkereskedelem áldozataivá teheti a kiskorúakat, illetve a perspektíva nélküli fiatal felnőtteket. A család szerepének meggyengülése, a családon belüli erőszakos magatartások elszaporodása a magyar jogalkotást – a nemzetközi normák figyelembevételével – arra ösztönözte, hogy a kapcsolati erőszak büntetőjogi tényállását megalkotva a felhalmozódó társadalmi veszélyt mérsékelje.⁶

A gyermekek jogait védő és támogató, már meglévő és kötelező erejű egyetemes és európai normák kifejezetten alkalmasak arra, hogy az azokban foglaltak végrehajtásával megvalósítható legyen a gyermekek jogi, adminisztratív és fizikai védelme.⁷ Az egyes

³ Ld. az alapvető jogok biztosának AJB-4239. számú ügyben hozott jelentését

⁴ 1997. évi XXXI. tv. 10/A. §

⁵ Ennek azért van jelentősége, mert a gyermekvédelmi rendszerben dolgozók – akik nem hivatalos személyek – munkájuk során közfeladatot ellátó személynek minősülnek.

⁶ Garai Renáta: Nemzetközi törekvések a családon belüli erőszak elleni büntetőjogi védelemre – a távcső túloldalán Ausztria és Szlovákia, *Külgvi Műhely*, II. évf., 2020/1, 130.

⁷ Az Egyesült Nemzetek Szervezetének 1951. évi egyezménye a menekültek helyzetéről; Az 1966. évi Nemzetközi Egyezségokmány a Polgári és Politikai Jogokról; Az 1966. évi Nemzetközi Egyezségokmány a Gazdasági,

tagállamok gyermekvédelmi rendszerét a nemzetközi és regionális normákban is megtalálható ENSZ jogi dokumentumok segítik.⁸ Ezek a normák megszabják azokat a fő irányokat, melyekre az adott tagállam jogalkotása és kormánya felfűzheti szabályozási rendszerét és a szükséges rendeleti szintű részletszabályait.

A GYERMEK MINDENKFELETT ÁLLÓ ÉRDEKEINEK ÉRVÉNYESÜLÉSE

A gyermekvédelmi rendszer jogszabályi alapját hazánkban Magyarország Alaptörvénye adja meg, amely összhangban áll a nemzetközi egyezményekkel és európai uniós normákkal. Alaptörvényünk XVI. cikkének (1) bekezdésében rögzíti, hogy minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz. Tovább – a XV. cikk (5) bekezdése alapján – Magyarország külön intézkedésekkel védi a gyermekeket. Ezek az intézkedések alkotják 'a gyermekek mindenekfelett álló érdekei'⁹ védelmi rendszerének gerincét. A gyermeki alapjogok bázisa az ENSZ Közgyűlése által 1989. november 20-án létrehozott Gyermekjogi Egyezmény, amely három alapelvet határoz meg: ezek a részvétel, a védelem és a megelőzés. A részvétel kimondásával minden részes állam¹⁰ elfogadja, hogy a gyermek korának megfelelően részt vesz a saját sorsával kapcsolatos döntésekben. A társadalom tagjai és intézményei védelemben részesítik, valamint a vele szemben vagy általa elkövetett deviáns magatartásokat megelőzik. Ennek megfelelően elsősorban a gyermek szülei, családja, az állam, és végül a társadalom köteles elismerni és biztosítani a gyermek fejlődéséhez szükséges feltételeket. A Gyermekjogi Egyezmény kapcsán létrejött a független nemzetközi szakértőkből álló ENSZ Gyermekjogi Bizottság (továbbiakban: Bizottság), amely a tagállamok kormányai által kötelezően benyújtott jelentéseket vizsgálja.¹¹

Szociális és Kulturális Jogokról, az ENSZ 1989. évi Egyezménye a gyermek jogairól; Az ENSZ 2006. évi egyezménye a fogyatékkal élő személyek jogairól; Az Egyezmény az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről; Az Európai Egyezmény a Gyermek Jogainak Gyakorlásáról; A felülvizsgált Európai Szociális Charta; Az Európa Tanács egyezménye a gyermekekkel való kapcsolattartásról.

⁸ ENSZ fiatakorúak igazságszolgáltatási rendszerére vonatkozó minimumszabályai, ENSZ szabadságuktól megfosztott fiatakorúak védelmére vonatkozó szabályai; ENSZ fiatakorú bűnözés megelőzésére vonatkozó iránymutatása; ENSZ iránymutatása a bűncselekmények gyermekkorú áldozatait és szemtanúit érintő ügyekkel kapcsolatos igazságszolgáltatásról; ENSZ Főtitkárnak iránymutató feljegyzése: az ENSZ gyermekeket érintő igazságszolgáltatásra vonatkozó megközelítése; a 2009-ben elfogadott ENSZ gyermekek alternatív gondozásának megfelelő alkalmazásáról és feltételeiről szóló iránymutatása; Az emberi jogok védelmét és előmozdítását célzó nemzeti intézmények jogállásának és működésének alapelvei.

⁹ New Yorkban 1989. november 20-án kihirdetett ENSZ Gyermekek jogairól szóló Egyezmény, melyet a Gyermek jogairól szóló, Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991 évi LXIV. törvény implementálta a magyar jogrendbe.

¹⁰ Az ENSZ tagállamai – három állam, az Amerikai Egyesült Államok, Szomália és Dél-Szudán kivételével – elfogadta és ratifikálta a Gyermekjogi Egyezményt.

¹¹ Filó Erika – Katonáné Pehr Erika: *Gyermeki jogok, szülői felelősség és gyermekvédelem*, Budapest, HVG-ORAC, 2015, 30.

A Bizottság több pozitív tényező¹² mellett számos hiányosságot is talált. Így például: nem született a gyermekjogok népszerűsítésére és védelmére átfogó és integrált nemzeti politika, továbbá a nemzetközi sztenderdeknek is megfelelő jogszabályok végrehajtása területén nagy a lemaradás. Nem csak az érintettek nem ismerik a vonatkozó jogszabályokat, hanem azok az intézmények és hatóságok sem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel, akiknek a feladata a gyermekek jogainak védelme és érvényesítése.¹³ Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága 2006. január 18-án megtárgyalta Magyarország második jelentését,¹⁴ melyben üdvözölte a jelentős önkritikával megírt második jelentést, s a kiegészítő kérdésekre adott részletes írásbeli válaszok mellett, a kompetens és valamennyi érintett szakterületet képviselő küldöttségével folytatott őszinte párbeszédet, melyek lehetővé tették, hogy a Bizottság megértse a gyermekek jogainak helyzetét Magyarországon.

Mindemellett továbbra is hiányzik a nemzeti stratégia megalkotása a gyermeki jogok terén, problémák vannak a törvényalkotás és végrehajtás területén, nincs meg a koordináció az egyes gyermekek védelmét ellátó hatóságok és intézmények vonatkozásában; nincs átlátható, független ellenőrzés, nem elegendőek a gyermekek rendelkezésére álló források, az adatok részletes lebontásban való gyűjtését egy rendkívül kazuisztikus jogszabályhalmaz akadályozza, nem érvényesül a diszkrimináció tilalma. Kimondható, hogy az állam folyamatos mulasztások jogsértésben van évtizedek óta, s emiatt sérül a gyermekek mindenekfelett álló érdeke – mind a közigazgatásban, mind az igazságszolgáltatásban –, ha kiskorú a sértett vagy fiataalkorú az elkövető.

Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága a 2014. szeptember 10-én (az 1915. és az 1916. ülésén) megvizsgálta a Magyarországról szóló harmadik, negyedik és ötödik összevont időszakos jelentéseit.¹⁵ A Bizottság a jelentésekben foglalt információk alapján további észrevételeket fogalmazott meg, amelyek jelen tanulmány szempontjából még mindig relevánsak. Különösen fontos a D pontban felhívott Gyermekek elleni erőszak.¹⁶ A záródokumentum kimondta:

¹² A roma kisebbség helyzetének javítása, felzárkóztatása irányába tett erőfeszítések, az ILO 138. sz. Egyezményében foglalt munkavállalási alsó korhatár elfogadása, az Európa Tanácsnak a kisebbségek jogairól elfogadott Egyezményének ratifikálása.

¹³ Filó–Katonáné Pehr: *Gyermekek jogok*, 31.

¹⁴ A Gyermek Jogainak Bizottsága 41. ülésének. A részes államok által a 44. cikk alapján benyújtott Jelentések tárgyalása. 2006. január 27. CRC/C/HUN/CO/2. <http://unicef.hu/wp-content/uploads/2014/10/Az-ENSZ-Gyermekek-jogi-Bizottsaganak-Zaró-eszrevetelei-2006.pdf>

¹⁵ A Gyermek Jogainak Bizottsága 67. ülésének (2014. szeptember 1–19.) elfogadott, Magyarországról szóló harmadik, negyedik és ötödik összevont időszakos jelentésre vonatkozó záró észrevételek. CRC/C/HUN/CO/3-5.

¹⁶ Az ENSZ Gyermekjogi Egyezmény 19. cikke, 24. cikkének 3. bekezdése, 28. cikkének 2. bekezdése, 34. cikke, 37. cikkének (a) pontja, valamint 39. cikke

„[...] a Bizottság aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy a kapcsolati és az intézményekben előforduló szexuális és egyéb jellegű bántalmazást és erőszakot az esetek kis számában jelentik. A Bizottság aggodalmát fejezi ki továbbá a gyermekvédelmi rendszer hiányosságai miatt, amelyek megakadályozzák, hogy a bántalmazott és elhanyagolt gyermekek számára hatékony és idejében történő segítséget és védelmet biztosítsanak, illetve a megelőzési mechanizmusok – többek között a gyermekek, szülők és a gyermekekkel és a gyermekek érdekében dolgozó szakemberek körében végzett figyelemfelkeltő tevékenységek – hiánya miatt. A Bizottság aggodalmát fejezi ki amiatt is, hogy a részes államban nincsenek az elhanyagolás, bántalmazás és kihasználás áldozataul esett gyermekek rehabilitálását és segítségét célzó szolgáltatások”.¹⁷

Ez a lesújtó eredményű záródokumentum valójában előrevetítette azokat a súlyos, gyermekhalálhoz vezető folyamatokat, melyek miatt végül 2016 októberében, majd 2017 márciusában ismételtelen módosítani kellett a gyermekvédelmi tárgyú szabályozást. A gyermekvédelmi törvény 2021-ben megtett módosítása lehetővé tette, hogy a hatóság nyilvántartást vezessen azokról, akik gyermekek sérelmére szexuális bűncselekményt követtek el, végül a 2022-es évben történt kiskorúak ellen jelentősen elszaporodott szexuális jellegű bűncselekmények miatt 2023-ban ismét szigorítani kényszerülünk a jogszabályi környezetet.¹⁸ Belátható, hogy azok a traumák, melyek kisgyermekeket érnek a szakszerű és gondozás, nevelés hiányából következően, felnőttkorban szeretethiányos, mentális alapú traumatizált állapothoz vezethetnek, amelyek a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekményeket is reprodukálják.¹⁹

A MAGYAR GYERMEKVÉDELMI RENDSZER

A számos módosítást megélt 1997. évi XXXI. gyermekvédelmi törvényünk alapvetően megfelel a nemzetközi szabályoknak. Talán a jogalkalmazási és rendszertani szempontból is szerencsésebb lenne, ha a gyámügyi szabályozás – amely szorosan a közigazgatás szakigazgatási rendszeréhez tartozik – külön jogszabályban kerülne elhelyezésre. A polgárjogi, családjogi szabályok lex speciálisaként működő gyermekvédelmi szabályozás pedig önálló,

¹⁷ CRC/C/HUN/CO/3-5. D. cím, 29., 30., 31., 32., 33., 34., 35., a), b), c) d), e) pontok

¹⁸ 2023-ban a kormány az óbudai Krúdy általános iskolában történtek miatt egy összetett, sok jogszabályt és az élet számos területét érintő, átfogó jogalkotási folyamat indulhat el.

¹⁹ Ld. Haller: *Büntettek kriminálpszichológiája*, 24. és 64.

szofisztikált jogintézményként csak a gyermekekkel kapcsolatos alapelvekkel, alapvető jogaikkal, valamint a gyermekekkel való bánásmódra koncentrálna. A hazai gyermekvédelmi rendszer szereplőinek pontosabb meghatározása is kívánatos lenne, melyre a jogalkotó az utóbbi években számos kísérletet tett.

A hazai gyermekvédelmi rendszer a gyermekek védelme, a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítésére, veszélyeztetettségének megelőzésére és megszüntetésére, valamint a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek, helyettesítő védelmének biztosítására irányuló tevékenység, amelyet az állam és az önkormányzatok pénzbeli, természetbeni és személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátások, illetve gyermekvédelmi szakellátások, valamint törvényben meghatározott hatósági intézkedések biztosítják.²⁰ A jogszabályok egyértelműen megfogalmazták mi a teendő a gyermek veszélyeztetettsége, bántalmazása esetén: sajnos az elmúlt évek eseményei alapján kimondható, hogy a rendszer anomáliái miatt ez számos esetben nem vezetett eredményre.²¹

A legújabb adatok szerint „az egészségügyben dolgozók igen alacsony arányban (védőnők 13%, egyéb egészségügy <5%, háziorvosok 0,2%) tettek eleget a törvény által előírt jelzőrendszeri kötelezettségüknek”.²² A KSH-OSAP elérhető adatai szerint is 2013. évben a jelzőrendszeri tagok 178 295 jelzése közül 8,4%-ban az egészségügyi szolgáltatók jeleztek, ezen belül 78% volt védőnő, 2016. évben érkezett 116 858 jelzés közül 13,2% volt egészségügyi szolgáltató, ezen belül 77,1% volt védőnő. A háziorvosi praxisok éves statisztikái jelentése szerint 2015-ben 1535, 2017-ben pedig 1127 gyermek került gondozásba elhanyagolás/elhagyás miatt.²³ Arra nincs pontos statisztikai adat, hogy az állami alap- és szakellátásból kikerült kiskorúak hány százaléka vált emberkereskedelem áldozatává.

²⁰ A gyermekek védelméről és a gyámsági igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 14. § (1), (2), (3) bek.

²¹ Ld. Igazságügyi Minisztérium: Jelentés a Kormány részére a győri kettős gyermekgyilkosság igazságügyi vizsgálatának eredményéről, 2019. december, https://www.kormany.hu/download/5/1f/b1000/Jelentes_gyori_gyilkossag_2019dec.pdf (letöltés: 2021. március 31.); A győri kettős gyermekgyilkosságról készült jelentés, 2020. január 6., <https://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/a-gyori-kettos-gyermekgyilkossagrol-keszult-jelentes> (letöltés: 2023. április 3.); A kormány több áldozatsegítő központot hoz létre, 2020. június 29., <https://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/a-kormany-tobb-aldozatsegito-kozpontot-hoz-letre> (letöltés: 2023. április 3.); továbbá Nem szabadulhatnak idő előtt a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetői, 2020. október 20.; <https://kormany.hu/hirek/nem-szabadulhatnak-ido-elott-a-legsulyosabb-buncselekmenyek-elkovetoj> (letöltés: 2023. április 3.)

²² EMMI szakmai irányelve egészségügyi ellátók feladatairól gyermekek bántalmazásának, elhanyagolásának gyanúja esetén. 2020. EüK. 14. szám EMMI szakmai irányelv 2, 20.

²³ Uo.

A GYERMEKBÁNTALMAZÁS SZAKMAI ÉS JOGI ISMÉRVEI

A fizikai bántalmazás olyan fizikai sérülés okozása, amely a gyermek testi sértésében nyilvánul meg. Az elkövetői magatartás – a gyermekek méreténél fogva – lehet ütés, rúgás, lekötözés, bezárás, rángatás, rázás, el- vagy ledobás, gondatlan leejtés, mérgezés, megégetés, leforrázás, vízbe fojtás, fojtogatás, de annak nem lehet halálos eredménye.²⁴ A kiskorúak bántalmazásának kérdése azért lényeges az emberkereskedelem megelőzése szempontjából, mert a csellengő, engedély nélküli távozók között legtöbbször bántalmazott gyermekeket találunk, és a gondoskodásból így kikerülő kiskorúak, fiatal felnőttek áldozattá válásának esélye magas. Magyarországon ma is elterjedt fenyegetési módszer a korábbi bírói joggyakorlat által elismert²⁵ házi fenyegetőjog,²⁶ amely bőrpírt okozó tetteges becsületsértéstől egészen a bottal, szíjjal történő verésig terjedhet.

Egyes vádiratokban is találunk olyan hiányos általánosságokat tartalmazó hivatkozásokat az ún. házi fenyegetőjog alkalmazására, amelyek csak részben vezettek elítéléshez, részben pedig fel kellett menteni a tettet.

„Egy vádirati tényállás szerint a vádlott az ötéves gyermeket gyakran bántalmazta, rendszeresen megverte, így 2011. február 24. napján is. Ezen a napon a gyermeket bezárva, egyedül találták a nagyon rendezetlen, koszos lakásban, rossz állapotban, friss és gyógyuló verésnyomokkal. A tényállás az általánosságok szintjén maradt, konkrétumokat csak az egyetlen időponttal megjelölt nappal kapcsolatban tartalmaz, a tényállásnak még az sem volt része, hogy a gyermeket fakanállal bántalmazta a vádlott, holott erre az ítélet indokolásából egyértelműen adat merült fel.”²⁷

²⁴ Amennyiben a halál, mint eredmény bekövetkezik, már szándékos vagy gondatlan emberölés lesz a tényállás.

²⁵ A Budapesti XVIII. és XIX. Kerületi Bíróság 8.B.XIX.1604/2012. számú ítéletének indokolása szerint a terhelt azzal, hogy nevelési céllal lekevert egy-két nyaklevest, még nem valósítja meg a kiskorú veszélyeztetésének büntetettét, bár mint nevelési módszer nem mondható helyesnek.

²⁶ A Győri Ítéltábla Bhar.54/2015/4. számú határozata kiskorú veszélyeztetésének büntette tárgyában. „Ezek a cselekmények összességében az ítéltábla álláspontja szerint is túlmutatnak a házi fenyegetőjog megfelelő gyakorlásán és a gyermekek jogait sértő cselekménynek tekintendők.”

²⁷ Hiányos és általánosságokat tartalmazó tényállások például, amelyek részben elítéléshez, részben felmentéshez vezettek: Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság 7.B.2064/2014.; 7.Bpk.III.602/2015.; Elhanyagolással elkövetett bűncselekményben: PKKB 8.B.XIV.11.261/2015.; PKKB 12.B.VIII.32.958/2014.; XX. XXI. és XXIII. Kerületi Bíróság 7.B.XXI.1180/2014. Ld.. Balogh Anna: Kiskorú veszélyeztetésének büntette a bírósági határozatok kritikai tükrében – különös tekintettel a fizikailag bántalmazott gyermekekre III. rész, *Ügyészek lapja*, XXVI. évf., 2019/1.

Az elkövetett gyermekbántalmazások súlyosságát illusztrálja az a két ügy, amelyben a gyermeket úgy ütötték meg, hogy a gyermekben a keményfából készült fakanál eltört.²⁸

Ahogy a Pesti Központi Kerületi Bíróság 13.B.VII.30.284/2013. számú ítéletének indokolásában részletesen kifejtette, hogy a gyermekvédelmi törvény tiltja a gyermekek testi fenyítését, illetve nem ismeri a 'nevelési célzattal' történő fenyítést, tehát a házi fenyítőjog nem tolerált nevelési eszköz, hanem a jogalkalmazásban itt-ott még mindig felbukkanó kövület. 2020-ban az arra történő hivatkozás nemcsak idejétmúlt, hanem törvénytörő is.²⁹ A gyermekek érzelmi bántalmazása sokszor a mélyebb és súlyosabb nyomokat hagy, mint a testi fenyítés enyhébb formái. Ennek szakirodalmi definíciója a gyermek érzelmeivel való tartós vagy rendszeres visszaélés, amely a gyermekekben az értéktelenség, a nem szeretettség, az eldobottság, a nem kívánság, a hasznavehetetlenség érzését kelti. Ez súlyos önértékelési zavarokhoz, kötődési nehézségekhez vezet. Érzelmi bántalmazásnak minősül az életkornak vagy a fejlettségnek nem megfelelő elvárások támasztása, például a korai pályaválasztás, a szakmai elhivatottság erőszakolása, a szobatisztaság idő előtti erőltetése, a képességekhez nem igazodó iskolai követelmények követelése. Olyan félelemérzet vagy szorongás keltése, amely a rendszeres megszégyenítésből ered, valamint az állandó kritizálásból, érzelmi zsarolásból és a gyermek kihasználásából áll. Ezek a magatartások is egyenesen vezethetnek prostituálódáshoz, egyben bekerülhetnek az emberkereskedelemmel foglalkozó bűnszervezetek látókörébe is.

Az emberkereskedelem elleni küzdelem hatékonyságának növeléséhez szükséges intézkedésekről szóló kormányrendeletben megfogalmazott speciális területként közvetlen kapcsolódik az emberkereskedelem áldozatainak felismerése,³⁰ a gyermek vagy fiatal szexuális tevékenységekre való kényszerítése vagy ilyen irányú csábítása, függetlenül attól, hogy a gyermek felfogja-e a valós helyzetet. A 1125/2019. (III. 13.) Korm. határozat c) pontja kimondja, hogy szükséges olyan szakmai módszertan kidolgozása, amely a prostituálttá válás megelőzését és a prostitúció, emberkereskedelem áldozatául esett gyermekek számára nyújtott többletsegítséget biztosítja a gyermekvédelmi intézményekben.

Az áldozattá válás kiindulópontja az olyan abúzusnak minősülő magatartások elszenvedése, amelyek a tényleges szexuális aktuson kívül különböző szexuális jellegű és indíttatású,

²⁸ A PKKB 20.B.V.11.084/2014. és a BKKB 5.B.XI.120/2014. számú ügy

²⁹ Vö. Balogh: *Kiskorú veszélyeztetésének büntette*

³⁰ 1125/2019. (III. 13.) Korm. határozat az emberkereskedelem elleni küzdelem hatékonyságának növeléséhez szükséges intézkedésekről 1. a)

molesztáló, simogató vagy csábító magatartások. Ide tartoznak a szexuális indíttatású exhibicionista cselekmények, kiskorú bevonása gyermekpornográfiába vagy más személy szexuális tevékenységének figyelésébe. Ezek a magatartások közvetlenül a szexuális célzatú emberkereskedelem áldozatává válásának kiindulópontjai.

A legnehezebb azonban a szexuális abúzus korai felismerése, mert a gyermek kialakulatlan személyisége okán sokszor fel sem fogja, hogy ami vele történik, az bűncselekmény. Ezeket a titkos játékokat – a fizikai bántalmazással ellentétben – egyfajta szeretet-megnyilvánulásnak vélik a gyerekek, és örülnek, hogy végre valakitől odaadó figyelmet kapnak. A 1125/2019. (III. 13.) Kormányhatározat 1. b) pontja külön kiemeli, hogy szükséges a tizennyolcadik életévüket be nem töltött prostituáltak speciális szakellátásának és megfelelő reintegrációjának kialakítása. Amint azt a vonatkozó szakirodalom megerősíti, hogy az éretlen korban elszenvedett szexuális abúzusok később súlyos traumatizációs hatása már serdülőkorban megjelenhet, de csak felnőttkorban fejt ki hatását. Agresszió, szorongás, erősen eltúlzott homofóbia, önbecsülési problémák, alvászavar, szexuális identitászavar alakulhat ki. Ha ezek a bűncselekmények idejekorán nem kerülnek feltárássra, a viktimizáció hatása - a gyermekkorban szexuálisan molesztált felnőttek esetében - élethosszig tarthat.

A gyermekáldozatokat titoktartásra kényszerítik, fenyegetéssel, megvesztegetéssel, ami további, feloldhatatlan ún. klasszikus pszichiátriai zavarokat okoz.³¹

A gyermek számára igen súlyos, később szuicid magatartásokhoz is vezethet a '*Münchhausen by proxy*' szindróma, amelyet a kevert bántalmazási formákhoz sorol a szakirodalom. A szülő beteges túlaggódásának következtében szándékosan betegségeket talál ki, illetve idéz elő a gyermekén - esetleg meglévő betegségét súlyosan eltúlozza -, és ezzel fájdalmas orvosi beavatkozásoknak teszi ki a sértettet.

Komoly traumát okozó gyermekbántalmazás típus a szülői elidegenítés szindróma (*parental alienation syndrome*, PAS), amelyet jellemzően a másik szülővel szembeni indokolatlan félelem, tiszteletlenség vagy ellenségeskedés alapoz meg. A cselekmény folyamatának következményeként az egyik szülő kizárja a másik szülőt a gyermek életéből, és ezért a gyermek teljesen elidegenedik, szembefordul a másik szülővel. Ez legtöbbször olyan a válást megelőző előcselekmény, amely rettegés, sértődés, féltékenység okán keletkezett pszichológiai abúzus, amely egyszerre sújtja az elutasított családtagot, illetve a gyermeket. Mindez a

³¹ Kuritárné Szabó Ildikó – Tisljár-Szabó Eszter (szerk.): *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna - a családon belüli gyermekkori traumatizáció: elmélet és terápia*, Oriold és Társai Kiadó, 2015, 127.

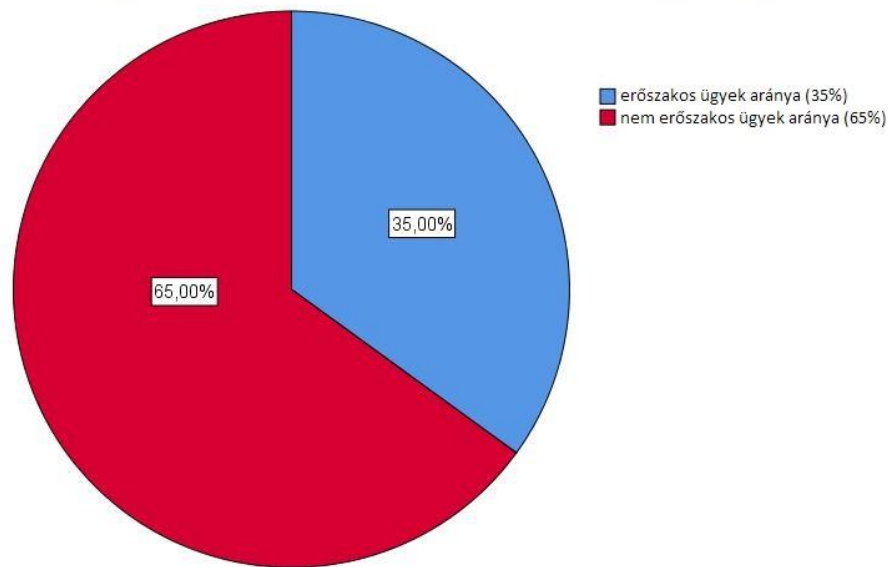
gyermeknek feldolgozhatatlan traumákat, önsértést, falcolást okoz. Az önveszélyeztető, szuicid magatartási formákhoz sorolhatók az elszökés, a csavargás, a tankötelezettség nem teljesítése, a drogfogyasztás, az alkoholfogyasztás. Ezeknek hátterében általában a fentebb említett családi diszfunkció, az elhanyagolástól való félelem, illetve családi erőszak, kortársbántalmazás, iskolai problémák, kezeletlen kudarcok állnak. Amennyiben ezek az esetek kiderülnek, és büntetőeljárás indul, a szakértő rendszerint megállapított valamilyen személyiségzavart, pszichés rendellenességet az összes vizsgált eset 16%-ában. Solt Ágnes által végzett kutatás szerint ennek azonban az ítékezés során semmiféle szerepe nem volt, sem a büntetéskiszabásra, sem pedig a gyermek családból való kiemelésére nézve, jóllehet a szülői alkalmasságot erősen korlátozhatja, vagy akár ki is zárhatja például egy disszociális személyiségzavar.³²

A gondozásba, illetve a nevelésbe vételt bonyolító intézményi hálózatban gyermekvédelmi és nevelőszülői hálózatoknál előfordulhat ún. intézményi bántalmazás, amely összefoglaló néven mindazokat a cselekményeket jelenti, melyet a rendszer munkatársai a gyermek egészséges, értelmi, erkölcsi, testi, lelki fejlődése érdekében nem vagy késedelmesen tesznek meg. Ez a bántalmazási forma olyan mulasztásos magatartásokban nyilvánul meg, mint a gyermek tájékoztatásához és véleménynyilvánításhoz fűződő jogainak figyelmen kívül hagyása, megtagadása, a szülőktől való indokolatlan elválasztás, illetve az észlelt bántalmazás, sérülések, abúzus feltárásának elmulasztása.

Számos esetben a tragikus kimenetelű esetekben utóbb kiderül, hogy már hónapok, évek óta veszélynek voltak kitéve a gyermekek (lásd a kiskorú veszélyeztetése tárgyában az 1. ábrát), azonban a jelzésre kötelezett szakemberek nem tettek eleget törvényi kötelezettségüknek.

³² Solt Ágnes: *Bírói ítélezési gyakorlat a kiskorú veszélyeztetése tárgyában (A/III/9.) Kutatási zárójelentés*, Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2018, 21.

Kiskorú veszélyeztetése tárgyú ügyekben az éveken át tartó családi erőszakos ügyek aránya

1. ábra: A kiskorú veszélyeztetése tárgyú ügyekben az éveken át tartó családi erőszakos ügyek aránya. Forrás: Solt Ágnes: *Bírói ítélkezési gyakorlat a kiskorú veszélyeztetése tárgyában (A/III/9.) Kutatási zárójelentés*, Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2018.

AZ EMBERKERESKEDELEM ÉS A KISKORÚAK SÉRELMEIRE ELKÖVETETT SZEXUÁLIS ABÚZUS ÖSSZEFÜGGÉSEI

A kiskorúakat érintő emberkereskedelem, a sérelmükre elkövetett bántalmazás tekintetében a látencia sokkal magasabb, mint más sértettek esetében. Szinte soha nem tesznek bejelentést, ha az elkövető maga is gyermek- vagy fiatalkorú, illetve, ha a sértett közben felnőttkorúvá válik. „[...] a vizsgált iratok alapján, hogyha elcsattan egy-egy pofon, abból sajnos elég hamar több is lesz. Hol ezért, hol azért. Senki sem rongybaba vagy szexuális segédeszköz, amit a másik fél kedvére használhat”.³³ A statisztikai adatok ebben a tekintetben szinte semmit nem mutatnak, ezért a 1125/2019. (III. 13.) Korm. határozat 1. d) pontja előírja, hogy az emberkereskedelemmel összefüggő bűncselekmények esetében az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika fejlesztését végre kell hajtani, ezért a 2019 júliusától a ENyÜBS a kizsákmányolás céljából megvalósított emberkereskedelem büntetése is folyik célzott adatgyűjtés. Ha védett környezetben, a családban bántalmazás történik³⁴ vagy család egy tagja, esetleg a gyermeket olyan (pl. egyházi) személyek bántalmazzák, akik ezeket a

³³ Garai Renáta: Nem csak a testnek fájhat! A családon belüli erőszak elleni büntetőjogi védelem lehetőségei, in Miskolczi Bodnár Péter (szerk): *XIV. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója. Jog és Állam*, Budapest, KRE-ÁJK, 2018, 137.

³⁴ Garai Renáta: A fátyol túloldalán: szeretet vagy kilátástalanság? In. *KRE-DIt*, 2018/2, 4.

büntetendő cselekményeket inkább elfedik saját szervezeti és önös érdektől vezérelve, még komplikáltabb lesz a kérdés feltárása és büntetőjogi megítélése.³⁵ Az ilyen védett elkövetési környezetben hatalmasra nőhet a látencia. A szakirodalom szinte egységes abban, hogy a gyermekbántalmazás tekintetében komoly látencia tapasztalható.³⁶

A 2020-ban kiadott EMMI irányelvben feltárt gyermekbántalmazással kapcsolatos KSH felmérés összehasonlító táblázata lassú emelkedést mutat.

	2012	2014	2017	2018
18 éven aluliak száma (fő)	1 904 339	1850 824	1 812 672	1 811 329
Veszélyeztetett gyermekek száma (fő)	190 564	130 586	172 808	173 604
Veszélyeztetett gyermekek aránya (%)	10%	7%	10%	10%
Elhanyagolt gyermekek összesen (fő)	23 922	29 671	20 875	20 572
Elhanyagolt gyermekek aránya (%)	1,26%	1,60%	1,15%	1,14%
- fizikai elhanyagolás	10 524	14 912	14 468	14 547
- érzelmi elhanyagolás	13 398	14 759	6 407	6 025
Bántalmazott gyermekek összesen (fő)	6 828	7 494	6 542	7 067
Bántalmazott gyermekek aránya (%)	0,36%	0,40%	0,36%	0,39%
- fizikai bántalmazás	2 233	2 927	3 235	3 607
- érzelmi bántalmazás	4 285	4 113	2 687	2 856
- szexuális abúzus	310	454	620	604

1. táblázat Veszélyeztetett, bántalmazott, elhanyagolt gyermekek (Forrás: KSH-OSAP)

³⁵ Keenan, Marie: *A gyermekek szexuális bántalmazása és a katolikus egyház – Gender, hatalom és szervezeti kultúra*, Budapest, Oriold és Társai Kiadó, 2017.

³⁶ Vö. Komlósiné Sógor Ildikó: A kiskorú veszélyeztetése büntett bizonyíthatóságának problémái, *Eljárásjogi Szemle*, II. évf., 2017/3, 11–16.; Szeibert Orsolya: Miért nem kiabál az áldozat? *Családi Jog*, IX. évf., 2011/4, 47–48.; Kőfalusi Eszter: A gyermekek jogainak érvényesülése – 25 éves a New York-i Gyermekjogi Egyezmény. Konferencia az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, *Jogtudományi Közlemény*, LXX. évf., 2015/2, 121–124.

A GYERMEKKORI TRAUMATIZÁCIÓ FELNŐTTKORI HATÁSAI

A kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények alapvető jellegzetessége, hogy az elkövető mindig erősebb érdekérvényesítő képességgel rendelkezik. A bizonyítékok között nincs hierarchia, azokat a bíróság külön-külön és együtt mérlegeli.³⁷ A valóság azonban más képet mutat. Egy köztisztviselőként álló személynek – különösen, ha azt más egyéb bizonyítási eszközök is megerősíteni látszanak – nincs oka attól tartani, hogy egy általa megerőszakolt, bántalmazott személy által tett tanúvallomás folytán eljárás induljon, kiváltképpen akkor, ha az elkövető jogvédelmét nem csupán szakember, hanem egy alkotmányban is rögzített autonómiával rendelkező egyház összetartó közössége is garantálja.

A védelem megszűnése, az érzelmi függőségben lévő sértett felé irányuló tekintélyszemélyek felől érkező gazdasági, verbális bántalmazás – a külsérelmi nyomok, látható jeleit megelőzően – már olyan visszafordíthatatlan testi, lelki, értelmi és erkölcsi sérüléseket okoz, hogy szinte minimális az esély arra, hogy a sértett a társadalom egészséges tagja lehessen.³⁸ Ezen felül, a bántalmazott kiskorúak esetében komoly esély van arra, hogy később maguk is bántalmazók lesznek.

A bántalmazottak kognitív és emocionális képességeikben elmaradnak hasonló korú társaiktól, idősebb korban jellemző rájuk a konfrontatív agresszió, a destruktív gondolkodás és a különböző pszichotróp anyagok aktív fogyasztása. A gyermekkorban történt traumatizációt követéses vagy longitudinális kohorsz³⁹ vizsgálatokkal lehet kimutatni. Ezeknek a vizsgálati módszereknek a lényege, hogy egy adott kohorszhoz tartozó sokaság tagjainak bizonyos időközönként ismételt megkérdezéséből létrejövő adatait elemzi. Az első ilyen kohorsz vizsgálatra 1995-ben 'Adverse Childhood Experiences'⁴⁰ (Ártalmas gyermekkori tapasztalatok) néven került sor. A felméréshez szükséges vizsgálatok alátámasztják a fentebb tett állítást.

A gyermekkorban elszenvedett traumák sokszorosan meghaladják a gyermekkorban nem traumatizált személyek esetében kimutatott tíz legártalmasabb felnőttkori kockázati

³⁷ Ld. Molnár Ambrus: *Összefoglaló vélemény, Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései*, Budapest, Kúria, Büntető-Közigazgatási-Munkaügyi és Polgári Kollégiumai Joggyakorlat-Elemző Csoport, 2017.

³⁸ Vö. Domokos Andrea (szerk.): *A családon belüli erőszak büntetőjogi és társadalmi megítélése*, Budapest, KRE-ÁJK, 2017, 22, 84–87.

³⁹ A latin *cohors*, (zászlóalj) elnevezésből származó szó, amely az ókori római császári hadseregben a légio kisebb egységét a tizedet jelölte. Dolgozatomban használt jelentéstartalom ettől eltérően, az emberek olyan részcsoportját jelöli, akik valamilyen jellemzőjük szerint kerülnek csoportosításra: vagyis, gyermekkorukban bántalmazásnak voltak kitéve.

⁴⁰ Ld. erről Adverse Childhood Experiences, Centers for Disease Control and Prevention, <https://www.cdc.gov/violenceprevention/acestudy/>

magatartásformát. Ezek a dohányzás, a fizikai inaktivitás, a depressziós hangulatzavar, szuicid kísérletek és hajlam, alkoholfüggőség, egyéb pszichoaktív szer abúza, parenterális szerhasználat, a szexuális partnerek száma meghaladja az ötven főt és a nemi úton terjedő fertőző betegségek a kórtörténetben.⁴¹ A magatartásformák mellett az elemző vizsgálat kimutatta, hogy a vizsgált alanyok gyermekkorban elszenvedett traumatizációjának következtében magasabb arányban voltak érintettek a következő betegségekben: koronária betegségek, daganatos megbetegedések, szélütés, hörgőgyulladás és tüdőtágulás, diabetes, hepatitis és csonttörések. Ezekre a vizsgált betegségekre vonatkozóan a négy vagy több traumát elszenvedők körében volt szignifikáns a kockázatemelkedés.⁴²

A kórtörténeti tünetek és gyógyszereszedés alapján a vizsgálat szignifikáns eltérésekre derített fényt, amely a nem traumatizáltakhoz képest feltűnőek. Például, a gyermekkorukban traumatizáltak ischaemiás szívbetegségek vonatkozásában 1,7-szeresen voltak érintettek. Ebből az is következik, hogy a dohányzás és a stresszes helyzetkezelés, a problémamegoldás során a depressziós hangulatzavar, a harag – mint a traumatizáltakat jellemző attitűd – erőteljesen tovább fokozták a traumák kockázatnövelő hatását. A gyermekkorban átélt traumatikus események, a súlyos önsértő felnőttkori személyiségzavarok, így a borderline szuicidialitás kialakulásának a gyermekkorban elszenvedett szexuális abúzus tekinthető a betegség etiológiájának, amihez további súlyosító körülményként társul az alacsony társadalmi státusz és a negatív edukációs tényezők egész sora.

AZ EMBERKERESKEDELEM ÉRINTETTJEINEK TETTESI ÉS SÉRTETTI PROFILELEMZÉSE

A személyiségprofil áttekintése azt a célt szolgálja, hogy a '*sexual offender*' típusú személyiségek büntetőjogilag is értékelhető személyiségjegyeit bemutassam. Az Egyesült Államokban California államban már az 1990-es évektől alkalmaznak olyan jogi szabályozást, amelynek köszönhetően különösen veszélyes erőszaktevőket, ragadozó személyiséggel rendelkező tetteket büntetésük kitöltését követően sem engedik vissza a társadalomba, ha egy szakértőcsoport úgy ítéli meg, hogy a gyermekek, nők sérelmére, illetve más hasonló szexuális jellegű bűnismétlés veszélye fennáll.

⁴¹ Kuritárné Szabó–Tisljár-Szabó: *Családon belüli gyermekkori traumatizáció*, 147.

⁴² Ld. Dong, Maxia (et al.): The interrelatedness of multiple forms of childhood abuse, neglect, and household dysfunction, *Child Abuse Negl.* Vol, 28, Issue 7, July 2004, 771–784.

SEXUAL OFFENDER TETTESEINEK KÜLÖN KEZELÉSE ÉS NYILVÁNTARTÁSA

Az Egyesült Államokban alkalmazott módszer,⁴³ amely online keresőfelület adatbázisában minden jogerősen elítélt szexuális bűncselekményt elkövető tettest kereshetően és megtekinthetően nyilvántart. A rendszerben kereshetünk névre vagy területre az ún. 'Neighborhood Watch'⁴⁴ kereséssel. Itt a saját lakókörnyezetünkben bejelentett lakó- vagy tartózkodási hellyel rendelkező bűnelkövetőket adja meg a keresőrendszer. A rendszer magyarországi bevezetése elejét vehetné annak, hogy bűncselekményt elkövető személy gyermekvédelmi rendszer része, például nevelőszülő lehessen. Érdemes lenne megfontolni, hogy azok a bűnelkövetők, akik kiskorúak sérelmére követtek el nemi erkölcs elleni bűncselekményeket, véglegesen maradjanak a nyilvántartásban, vagyis büntetésük kitöltését, illetve a nyilvántartásból való törlésüket követően se dolgozhassanak kiskorúak közelében. Balogh Anna szerint egy olyan hatékony rendszer kiépítésére lenne szükség, amelyben minden szervezeti egységnél kijelölt ügyészek foglalkoznak ezzel a gyermekbántalmazás kérdésével mint önálló ügytípussal, és az erre kijelölt ügyészeknek a folyamatos képzését, havi rendszerességgű kapcsolattartását, szupervízióját a felettes ügyészség biztosítaná. A képzésnek érdekminek, gyakorlatinak, szakirányúnak és interaktívnek kellene lennie, melynek része az aktuális ügyek átbeszélése, a bizonyítási, felderítési nehézségek megvitatása, és nem utolsósorban a hozzájárulás az ezen a területen dolgozó kollégák kiégésének elkerüléséhez.⁴⁵

A US STATE HOSPITAL ASSZISZTENSÉVEL KÉSZÜLT MÉLYINTERJÚ

A következőkben egy rövid mélyinterjú keretében áttekintem az Egyesült Államokban működtetett, Európában merőben szokatlan ún. 'State Hospital' intézményét, amely szexkereskedelemmel, szexuális visszaéléssel, nemi erőszakkal, emberkereskedelemmel, illetve kiemelten gyermekek sérelmére elkövetett szexuális cselekményeket elkövetett személyek büntetés utáni zártrendszerű rehabilitációját hajtja végre.

Személyes interjú keretében kívánom vázlatosan bemutatni az Egyesült Államokban, California államban közel harminc éve működő védelmi rendszert, amely gyermekek sérelmére erőszakos szexuális vagy más kizsákmányoló jellegű bűncselekmények elkövetőiként kerültek

⁴³ Hozzáférés a bűnügyi nyilvántartásokhoz, letartóztatási nyilvántartásokhoz, a szexuális bűnözők adataihoz: <http://www.criminalsearches.com>

⁴⁴ Ezen a kereső felületen azt tudhatja meg oldalt felkereső felhasználó, hogy laknak-e a szomszédjában vagy a lakókörnyezetében a bűnügyi nyilvántartásban szereplő személyek.

⁴⁵ Ld. Balogh: *Kiskorú veszélyeztetésének büntette*

a hatóság látókörébe. Az anonimizált interjút P. K. adta részemre, aki több mint huszonöt éve büntetés-végrehajtási intézményekben dolgozik California állam alkalmazottjaként. Kezdetben mint egészségügyi kisegítő végzett szolgálatot a Coalinga település Atascadero Büntetés-végrehajtási- és Elmemegfigyelő Intézetében, később egészségügyi asszisztensként dolgozott ugyanitt, jelenleg pedig, mint ápoló dolgozik Coalinga településének *State Hospital* mentális részlegein. Az interjú időpontjában, 2019 nyarán a California államban, Coalinga megyében működő *Coalinga State Hospital* ⁴⁶ (CSH) állami elmeógyógyintézetének dolgozója. A maximális biztonságot garantáló intézmény 2005-ben nyílt meg azzal a céllal, hogy a California állam büntető törvénykönyvének PEN § 2962 és a WAC § 6600 alapján az elítélt és büntetésüket kitöltött, erőszakos szexuális ragadozónak ítélt személyeket a közösségtől elkülönítve tartsák.⁴⁷ A riport időpontjában hozzávetőlegesen 1000 személy elleni erőszakos bűncselekmény elkövetőjét, illetve erőszakos, szexuális ragadozónak minősített személyt, továbbá 300 mentálisan zavart, valamint 50 súlyos kóros elmeállapotban szenvedő bűnelkövetőt is kezeltek, akiket *California Department of Corrections and Rehabilitation* (CDCR) részéről helyeztek el az intézményben. A fogvatartási körülmények a büntetés-végrehajtási intézményekhez való hasonlósága ellenére California állam ún. 'önkéntes polgári kötelezettségvállalási intézetként'⁴⁸ jelöli meg a létesítményt.

Az interjút adó P. K. elmondta, hogy a CSH Állami Elmeógyógyintézetben (Coalinga megye, Kalifornia állam) a *Department of Mental Health* értékeli és folyamatosan fejleszti a szexuális bűncselekményeket elkövetett személyek reintegrációs programját, így a kézirat lezárásakor már elképzelhető, hogy nem teljesen az a protokoll lesz érvényes, amit bemutatok. A multimodális kezelési program célja, hogy segítse a résztvevőket új, számukra ismeretlen készségek és magatartásformák elsajátításban, amely a deviáns viselkedésű személyeket kezelhetővé teszi, csökkentve ezzel az újbóli elkövetés kockázatát. A kezelés alkotóelemei a következők:

⁴⁶ Department of State Hospitals – Coalinga, <https://www.dsh.ca.gov/coalinga/>

⁴⁷ California Welfare and Institutions Code - WIC § 6604 alapján, ha a bíróság vagy az esküdtszék megállapítja, hogy a személy szexuálisan erőszakos ragadozó, akkor őt határozatlan időre az adott állam Állami Kórházába bocsátják megfelelő kezelésre, ahol elszigetelve egy biztonságos létesítményben kell előírt programokon részt vennie.

⁴⁸ Involuntary commitment or civil commitment - Az önkéntes kötelezettségvállalás vagy a polgári jogi kötelezettségvállalás (az angolszász jogrendszerben), például az Egyesült Királyságban is ismert olyan jogi eljárás, amelyen keresztül az a személy, aki az orvosszakértő szerint súlyos tünetekkel járó mentális betegségben szenved, egy pszichiátriai fekvőbeteg-gyógyintézeti ellátást nyújtó kórházban tartják fogva és kezelik.

- a) Kognitív viselkedési és visszaesés-megelőzési terápia;
- b) Magatartási zavarok kezelése és farmakológiai kezelés;
- c) Műszeres (Poligráfos) és légzésfunkciós vizsgálat (pletizmográfia);
- d) Bódító és kábítószer-anyagokkal való visszaélés kezelése, a közösséget szem előtt tartó (proszociális) magatartásformák kialakítása és a szabadidő konstruktív felhasználásának kialakítása;
- e) Szoros felügyelet melletti közösségi terápiás kezelés, a mentesítés után is.

Azok a résztvevők, akik sikeresen teljesítik a kezelés első négy szakaszát, visszatérnek abba megyébe, ahonnan beszállították őket, de továbbra is folyamatosan ellenőrzés alatt maradnak, és átléphetnek a kezelési program ötödik szakaszába.

Végezetül a kezelés alatt lévő személyeket akkor és csak akkor engedhetik közösségbe, ha a California állam Legfelsőbb Bírósága úgy dönt, hogy már nem jelentenek veszélyt a társadalomra.

AZ ÖT SZAKASZBÓL ÁLLÓ KEZELÉSI PROGRAM

1. Felkészülés a kezelésre

Megkönnyíti a résztvevők átmenetét a börtön kultúrájából a kezelési környezetbe.

Felkészíti a résztvevőket, hogyan vállaljanak aktív szerepet a terápiás kezelésben.

Didaktikus módszerekkel oktatja a résztvevőket olyan témákban, mint a kórház attitűdje, az interperszonális párbeszédkészségek kiépülése, a haragkezelés, a mentális zavarok, az áldozatmegértés (*victim awareness*), kognitív torzulások és a visszaesés (relapszus) megelőzése.

2. Készségek elsajátítása

Ebben a szakaszban a résztvevők az oktatást és az előkészítést a személyes terápiára összpontosítják.

Elsajátítják a megküzdési stratégiákat, a helyes viselkedési képességeket, a közösségi gondolkodást és az érzelmi intelligenciát és tudatosságot az önellenőrzés fokozása érdekében.

A terápia ezen szakasza megköveteli, hogy a résztvevő:

- ismerje el és beszélje meg a korábbi szexuális bűncselekményeit;
- fejezze ki, hogy csökkenteni kívánja az újbóli elkövetés kockázatát;
- vállalja, hogy részt vesz a szükséges magatartás- és mentális-értékelési eljárásokban;
- hajlandó és képes legyen megfelelő módon viselkedni egy csoportban.

3. Készségek alkalmazása

Ebben a szakaszban a résztvevő integrálja a 2. szakaszban megtanult készségeket, és azokat a mindennapi életben igyekszik alkalmazni. Szélesíti és elmélyíti a relapszus megelőzésében, a kognitív torzulások kezelésében és az áldozatokhoz való emocionális viszonyt, illetve a fejlesztésben szerzett új képességeit. Ezenfelül kötelezik a résztvevőket arra, hogy megvizsgálják az egységek életében szerzett napi tapasztalataikat és gyakorolják a megtanult viselkedési-beavatkozási programokat az életvezetési naplók széles körű felhasználásával.

A harmadik fázis megköveteli, hogy a résztvevők:

- vállalják a felelősséget a korábban elkövetett szexuális bűncselekményekért;
- megértsék az absztinencia iránti elkötelezettséget, amelynek vissza kell tükröződnie a magatartásukban;
- megértsék az elkövetett szexuális bűncselekményükből keletkezett traumákat;
- képesek legyenek kijavítani a deviáns gondolataikat;
- képesek legyenek bemutatni az eltérő szexuális vágyak és impulzusok kezelésének képességét;
- képesek legyenek arra, hogy leküzdjék az újbóli elkövetés magas kockázati tényezőit;
- együttműködjenek az intézményi felügyelettel;
- képesek legyenek az önmegtartóztatási képességüket (absztinens) megjeleníteni;
- mutassák be a párkapcsolatban való egészséges kapcsolattartás képességét;
- a gyermekekhez való szexuális, érzelmi vonzódás elkerüléséhez szükséges készségek bemutatása.

4. Elbocsátásra való felkészítés

Részletes Közösségi Biztonsági Tervet dolgoznak ki az elkövető Feltételes Szabadságra Bocsátási Programjával (*Conditional Release Program*, CONREP) együtt.

A visszaesés-megelőzési terv részeként bevonásra kerülnek a családtagok is.

A visszaesés megelőzése érdekében arra összpontosít, hogy a kognitív torzulások kezelése, az áldozatok felé tanúsított empátiája, valamint a megküzdési stratégiák alkalmazási készségei általánossá váljanak, és mindezeket alkalmazzák a közösségi környezetben is.

A kezelőcsoportoknak meg kell határozniuk, hogy a résztvevő:

- pontosan megérti és átérzi a visszaélés áldozatokra gyakorolt negatív hatásait;
- elismeri, elfogadja és elítéli a múltban elkövetet szexuális bűncselekményeit;
- tisztázza az önmegtartóztató életmód (absztinencia) iránti elkötelezettségét;
- az összes kognitív torzulás korrekciója megtörtént;
- irányítani képes a deviáns szexuális késztetéseit és érdekeit;
- megérti a bűncselekmények magas kockázati tényezőit és a belső figyelmeztető jelek teljes körét;
- megbirkózik a kockázatos helyzetekkel és képes olyan módon gondolkodni, amely csökkenti a bűnismétlés valószínűségét a mindennapi életben;
- jogkövető életformát alakít ki és betartja a Felügyelet által szabott magatartási szabályokat;
- képes a nem megfelelő impulzivitás vagy nem megfelelő érzelmek kezelésére;
- egészségesen kapcsolódik az ellenkező neműekhez és képes elkerülni a gyermekekhez való szexuális vonzódást;
- hajlandó elfogadni, hogy a Feltételes Szabadságra Bocsátási Programban meghatározott megyében rendszeres felügyelet mellett, közösségi rehabilitációs kezelésre kell járnia.

5. Közösségi Rehabilitációs Kezelés a CONREP keretében

A *Liberty Healthcare* igazgatja, irányítja a feltételes szabadságra bocsátottak beilleszkedését a megyében, miután a Californiai Legfelsőbb Bíróság jóváhagyta és elrendelte a kezelés utolsó szakaszának megkezdését. Ennek keretében a programban résztvevő folyamatos kezelésének helyét a CSH Állami Elmeógyógyintézet környezetéből a közösségi környezetbe. Ezalatt intenzív, folyamatos felügyeletet és nyomon követést folytat a visszaesés korai felismerése és a közösségi biztonság megőrzése érdekében.

A KEZELÉSI PROTOKOLL

A kaliforniai törvények előírják, hogy a *State Hospital Department of Mental Health* (DMH) strukturált kezelési protokollt dolgozzon ki a résztvevők kezelésének előrehaladásának felmérése, és a lakosság védelme érdekében. A kulcsfontosságú elemek a következők:

A DMH igazgatója csak akkor ad javaslatot a bíróságnak a személy szabadságra bocsátás feltételeinek megvizsgálására, ha a hivatásos szakértő munkatársak meg vannak győződve arról, hogy a személy nem fog többé erőszakos bűncselekményt elkövetni.

A program célja, hogy csak addig kezelje és korlátozza a kezelés alá vontak személyi szabadságát, amíg rendellenes magatartásuk következtében veszélyt jelentenek mások életére, testi épségére, egészségére és biztonságára.

Az alapvető orvosi feltételeket a kezelőintézet biztosítja. Ha egyéb orvosi kezelésre, szakemberre van szükség, illetve a kezelt személy egészségügyi állapota kórházi ápolást igényel, akkor ezt a helyi közösség forrásai alapján térítésmentesen biztosítják részére.

A személyzet tagjai és ún. állami korrekciós tisztviselők minden esetben felügyeletet és őrizetet biztosítanak azon ellátottak részére, akik a kezelőhelyen kívüli orvosi ellátásban részesülnek.

A DMH látogatási protokollja keretében részletesen előírja a kezelés alá vont személyekhez érkező látogatók látogatási időpontját, időtartamát és a látogatók átvilágítási követelményeit, valamint a biztonságos és jól megfigyelt környezetet.

P. K. személyes tapasztalata az, hogy a kezelték több mint 80%-a soha nem hagyja el az intézményt, mert a kezelési protokoll eredményes teljesítése általában héttől tíz évig tart, amit a legtöbben nem is vállalnak fel. Abban az esetben, ha a kezelt személynek sikerülne elvégezni terápiát és az ötödik fázis megkezdésével elhagyhatja az intézményt, a sajtó által közzétett információk és kiszemelt területen lakó polgárok általában ellehetetlenítik a büntetésüket kitöltött erőszakos, szexuális bűnöző zavartalan életkezdését. Ami az európai kontinentális joggyakorlattól merőben eltér, hogy az amerikai *Sexually Violent Predators*⁴⁹ elkövetőjeként azonosított személyeket büntetésük kitöltését követően hallgatja meg egy orvosszakértői bizottság, majd megvizsgálja és állapotáról javaslattal él a bíróság felé. Abban az esetben, ha a

⁴⁹ Ld. Welfare and Institutions Code WAC §§ 6600, 6602 & 6604.

szakértői javaslat további mentális kezelést, illetve reintegrációs programban való részvétel szükségességét írja elő a társadalomba való visszailleszkedéshez, akkor szabadulás helyett átkerül a CSH rendszerbe.

A CSH EGY ÁPOLÓJÁNAK BEMUTATKOZÁSA

P. K. bemutatkozás: California államban, Coalinga megyében a *Department of State Hospitals* – Atascaderóban (10333 El Camino Real Atascadero, CA 93422) vagyok állami alkalmazott. Ápolóként dolgozom több mint huszonöt éve. A nevem és a személyes adataim megadáshoz nem járulok hozzá, titkos információkat, személyes adatimat nem kívánom felfedni, mert az intézmény is, ahol dolgozom, titkos objektum. Ezért az interjú során kérem a törvények megtartását, illetve én is így járok el.

CSH MŰKÖDÉSÉVEL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK

Kérdés: Igen, elfogadom a kérésedet, és természetesen megtartom a jogszabályi előírásokat. Nem kérdezek az objektum biztonsági rendszeréről, és a kezelték személyes adatai sem lényegesek disszertációm szempontjából. Előzetes beszélgetésünk során említetted, hogy egy felkavaró emberölés után az Egyesült Államok jogalkotása úgy döntött, hogy felülvizsgálja a szexuális erőszakos bűnözők, pedofilok reintegrációs protokollját. Jól értettem, hogy California államban azok a személy elleni erőszakos bűncselekményeket elkövetők, akik szexuális bűncselekményeket is elkövettek, vagy csak szexuális jellegű bűncselekményt követtek el, a büntetésük kitöltése után sem engedhetők szabadon?

CSH LÉTREJÖTTÉT MEGALAPOZÓ POLLY KLAAS JOGESET ÁTTEKINTÉSE

P. K. válasz: Igen. Korábban úgy volt itt Amerikában is, mint Európában: ha valaki elkövetett egy szexuális bűntényt, akkor bezárták öt vagy hat évre, majd kiengedték, aki újra elkövette a szexuális bűncselekményt. Egy család megelégedte ezt a helyzetet, miután a tizenkét éves lányukat, Polly Hannah Klaast 1993. október elsején Fairfax (California) városából 22:30-kor Richard Allen Davis egy pizsamapartiról - amit két iskolatársával rendezett Polly - elrabolta.⁵⁰

⁵⁰ Polly Hannah Klaas esetéről ld. részletesen Polly's story, *Polly Klaas Foundation*, <https://www.pollyklaas.org/pollys-story/>

A vendég gyerekeket egy késsel megfenyegette, megkötözte, majd Polly fejére egy párnahuzatot húzott, azután pedig elrabolta. A következő két hónapban mintegy 4000 ember segített a kis Polly Klaas keresésében, sajnos eredménytelenül. A tettest sikerült azonosítani, végül hosszas nyomozás és hajtóvadászat után elfogni, aki beismerte, hogy megerőszakolta és megölte a kiskorú Polly Klaast, majd elvezette a hatóságokat a holttesthez is. A bírósági eljárás során az elkövető, Allen Davis nem bánta meg tettét, sőt számos alkalommal megalázta a tárgyalóteremben jelenlévő gyászoló családtagokat.⁵¹ A részletes bizonyítási eljárást és hosszas tárgyalássorozatot követően, Allen Davist 1996. június 18-án Thomas Hastings bíró halálos injekció által végrehajtandó halálra ítélte. Ítéleti indokolásban megjegyezte: „Nagyon könnyű számomra kimondanom ezt a mondatot, tekintve a tárgyalóteremben tanúsított lázadó viselkedését.”

Kérdés: Miért pont ez a szexuális indíttatású gyilkosság volt az, ami Amerikát arra ösztönözte, hogy lépjen?

P. K. válasz: Erre természetesen nincs egzakt és logikus válasz. Richard Allan Davis korábban többször is volt itt az Atascaderóban, de mindig kiengedték. Richard Allen Davis többször kapott öt-hat évet, amit jó magaviselete okán megfelezett a hatóság, így két-három év múltán szabadult, majd ott folytatta, ahol abbahagyta, de már számos tapasztalattal gazdagodva. Amikor 1993-ban elkövette ezt a szörnyű bűncselekményt, és elfogták, már vérbeli bűnöző volt. Rendkívül fölényesen és vérlázítóan viselkedett tárgyaláson, mert biztos volt abban, hogy néhány év után ismét kiszabadul.

CSH - A SEXUAL OFFENDER SZEMÉLYISÉGRAJZA

Kérdés: Mit tett a tárgyaláson?

P. K. válasz: Az elkövető nem bánta meg a tettét, csak cinikusan beismerte bűncselekményt, sőt azt vallotta a bíróságon, hogy amikor megerőszakolta a tizenkét éves kislányt, a gyermek elárulta neki, hogy az apja is rendszeresen ezt tette vele. Ezzel olyan tört döfött az szülőkhöz, amit máig nem tudtak kiheverni. Azt is mondta még a szülőknek, hogy végtelenül örül, hogy ő nézhetett utoljára a kislány csillogó szemeibe.

⁵¹ Kennedy, Helen: Polly's Smiling Killer Gets Death Sentence, *Daily News*, Aug 6. 1996, <https://www.nydailynews.com/archives/news/polly-smiling-killer-death-sentence-article-1.741066>

A közvéleményt rendkívül felháborította ez a gátlástalan, a szülőket kínzó, minden képzeletet felülmúló viselkedés egy gyilkos részéről. Sokakban az sejlett fel, hogy e mindent semmibe vevő magatartás mögött a megszokott enyhe néhány éves szabadságvesztésbüntetés rejtőzött. A sajtó azonban felkapta hírt, és 'Amerika gyermekének' nevezte el a szexuálisan megalázott és megölt kisgyermeket. Az édesapának, Mark Klaasnak, a számos civil összefogásnak, valamint a sajtó határozott kiállásának köszönhetően, országos kampány lett az ügyből. Winona Ryder színésznő, aki ugyanott, a Californiai Petalumában nevelkedett, a kereséshez és a nyomozás sikeressége érdekében, 200 000 dolláros jutalmat ajánlott fel annak, aki érdemi információval szolgál Polly Klaas ügyével kapcsolatban.

Az apa, Mark Klaas a sajtóban elmondta, hogy tárgyaláson kellett megtudnia, hogy lánya gyilkosa azt vallotta az őt vizsgáló Llewellyn Jones pszichiáternek, hogy naponta kétszer maszturbál, és eközben a múltbeli bűncselekményei női áldozataira gondol.⁵² Az elmeorvosi szakértői vizsgálat megállapította, hogy az 1954-ban született Davisnek nehéz gyermekkorra volt, szülei elváltak, emiatt sokat sérült, és pszichopatológus személyiségjegyeket kezdett mutatni. Gyakran ölte meg a kóbor állatokat, különösen a macskákat, amelyeket élve megégetett, a kutyákat pedig egy késsel vagdalta szét.⁵³

Amikor pedig a bíró kihirdette a halálos injekció általi halálos ítéletet, Richard Allen Davis a gyászoló szülők felé fordult, és középső ujjait a levegőbe emelve, obszcén jeleket mutatott ismét megalázva az összetört, lányát gyászoló apát: tehát meglátásom szerint egy végtelenül romlott személyiségről beszélünk. Davis jelenleg a Californiai Marin megyében található San Quentin állami börtönben van. Miután túlélte egy nyilvánvaló kábítószer-túladagolást, illetve számos fogolytámadást, most magánzárkába helyezték el, és várja ügyvédek segítségét, hogy a különféle fellebbezésekkel lehetőséget kapjon a szabadulásra, mielőtt a kiszabott ítéletet végrehajtanák rajta.

Kérdés: Milyen változtatásokat vezettek be a szexuális ragadozóknak titulált elítéltekre, akik kitöltötték a büntetésüket?

P. K. válasz: két egymástól teljesen független kriminál-szakpszichológus eltérő időpontokban meghallgatja a szabaduló elítéltet. Erről készítenek egy részletes jelentést, és ha mindkét szakember - egymástól függetlenül - a bíróságnak adott javaslatukban nem javasolják

⁵² Klaas, Mark, Death Penalty Abolitionists Alternate Universe, *Klaaskids*, Oct 28. 2016 <https://www.klaaskids.org/blog/death-penalty-abolitionists-alternate-universe/>

⁵³ Ld. Richard Allen Davis, *Criminal Minds Wiki*, https://criminalminds.fandom.com/wiki/Richard_Allen_Davis

a vizsgált személy társadalomba való visszaengedését, akkor a bírósági határozat alapján áthozzák hozzánk a *State Hospital*-ba. A kiszabott ítéletben meghatározott büntetést végrehajtó határozat hatálya ekkor megszűnik, és a szakértők döntése - az arra kiadott bírói végzés alapján - egy őrzött polgári elmeegógyintézet (*welfare institution* - civil jóléti (rehabilitációs) intézmény) szakembereinek döntési hatálya alá kerül.

Kérdés: Tehát a büntetését kitöltött személy egyetlen percet sem tölthet szabadon?

P. K. válasz: Nem. Sőt, amikor az erőszakos szexuális bűncselekményt elkövető személy büntetése letelt – én úgy tudom –, sokszor nem is tudják, hogy a meghallgatásuk miért történik. Nem mondják meg nekik, miért történik a pszichológus-szakértői meghallgatások sora. Ők úgy tudják, hogy egy-két hónap és letelik a büntetésük és mehetnek haza. A döntést követően sem tájékoztatják őket, hogy hogy nem mehetnek haza, hanem amikor letelt a büntetésüknek utolsó napja, akkor beteszik őket egy transzportjárműbe, és átviszik az új CSH-ba. Az Atascaderóban – ahol korábban dolgoztam – már csak súlyos elmebetegek vannak, akik kóros elmeállapotban valamilyen bűncselekményt követtek el, és emiatt folyamatos kényszergyógykezelés alatt állnak.

Kérdés: Az a tény, hogy nem tudják hogyan és miért kerülnek át egy másik intézménybe ahelyett, hogy szabadon bocsátanák őket, nem sért alapjogokat Amerikában?

P. K. válasz: Nem tudom. Nekem is mondogatnak hasonlókat az ápoltak, de én nem értek ehhez. Inkább arra gondolok, hogy ezek olyan legendák, amit egyes jogvédő szervezetek részükre betanítottak, azért, hogy valamilyen módon kiszabadulhassanak. Általában véve nem gondolom, hogy törvénysértő lenne a gyógykezelési eljárás, hiszen a törvények nagyon pontosan fogalmaznak az Egyesült Államokban mindenütt, így Kaliforniában is.

CSH - CALIFORNIAI WAC § 6600 RENDSZERE

Kérdés: Tehát a CSH nem kimondottan elmebetegeket kezel, hanem kifejezetten szexuális bűnözőket?

P. K. válasz: Pontosan. Nézd meg, hogy amikor a WAC 6600 kód alapján⁵⁴ megkezdik a gyógykezelést, akkor erre az eljárásra milyen részletes szabályokat tartalmaz a törvény. A WAC § 6600 (a) pont (1) bekezdése pontosan meghatározza, hogy a szexuálisan erőszakos ragadozó

⁵⁴ California Code, Welfare and Institutions Code - WIC § 6600.

olyan személy, akit egy vagy több személy ellen elkövetett szexuális erőszakos bűncselekmény miatt elítéltek, és akinek olyan diagnosztizált mentális rendellenessége van, amely veszélyezteti mások egészségét és biztonságát, továbbá valószínűsíthető, hogy újabb szexuális indíttatású erőszakos bűncselekményt fog elkövetni. A WAC 6600 (b) pontban meghatározott értelmező rendelkezése szerint a szexuálisan erőszakos bűncselekménynek a következő cselekmények minősülnek: az áldozat felé akaratmegtörő minőségű kényszerrel, fenyegetéssel, erőszakkal vagy a jövőben kilátásba helyezett súlyos megtorlással fenyegető magatartással követik el, a Büntető Törvénykönyv 262. §, 264.1. §, 269. §, 286. §, 287. §, 288. §, 288.5. § vagy 289. § vagy korábbi 288a. § szerinti, illetve a Büntető Törvénykönyv 207. §, 209. §, a 220. § szakaszok súlyos megsértése, amelyet a 261. §, 262. §, 264.1. §, 286. § megsértésének szándékával követtek el.⁵⁵

A diagnosztizált mentális rendellenesség azt jelenti, hogy a tettes olyan érzelmi vagy akaratilag befolyásoló veleszületett vagy szerzett állapotban van, amely nagymértékben hajlamosítja bűncselekmény elkövetésére és ezért veszélyt jelent mások egészségére és biztonságára. A ragadozó magatartás rendszerint szexuális tartalmú bűncselekmény, amelyet olyan idegen vagy ismerős személlyel szemben követnek el, akivel a tettes nem áll értékelhető kapcsolatban. Az idegen személyhez fűződő kapcsolat olyan kapcsolat, melyet a tettes hoz létre az elkövetés kifejtése érdekében.⁵⁶

A WAC 6601 alapján az elítéltet legalább hat hónappal a börtönből való szabadon bocsátásának tervezett időpontja előtt megvizsgálja két független gyakorló pszichiáter vagy pszichológus, vagy egy gyakorló pszichiáter és egy gyakorló pszichológus értékeli, akiket az *State Hospital* igazgatója jelöl ki. A szakértői jelentést a bíróság megvizsgálja, döntést hoz a 6601.5. szakasz szerint kiadott végzésben arról, hogy lát-e valószínűsíthető okot arra, hogy az iratokban szereplő – a büntető törvénykönyv 3000. § (a) alfejezetének (4) bekezdése értelmében szexuálisan erőszakos ragadozónak minősülő – bűnelkövető szexuálisan erőszakos ragadozó bűncselekményt fog elkövetni szabadon bocsátása esetén vagy sem.

A kiadott határozatot követően a WAC 6602 jogszabály alapján a szakértői és a bírósági döntést a felsőbb bíróság is megvizsgálja, és az iratok alapján döntést hoz – melyben megállapítja – hogy van-e megalapozott indok atekintetben, hogy a szabaduló elítélt egyén szabadon bocsátása után ismételt szexuálisan erőszakos ragadozó bűncselekménybe

⁵⁵ WAC 6600 (b) pont

⁵⁶ WAC 6600 (e) pont

keveredik. Főszabály szerint iratok alapján dönt a bíróság, ahol védői segítség és képviselőt biztosított. Természetesen tárgyalás tartása esetén biztosított az elítéltnak a védelemhez és védői segítséghez való joga. Ha az eljárásban nincs megalapozott indok a bűnisméltásra, akkor az elítéltet szabadon kell bocsátani. Ellenkező esetben a bíró egy biztonságos rehabilitációs létesítménybe utasítja az elítéltet, amely döntésről a határozat kiadásától számított 15 napon belül a bíróság értesíti a *State Hospital* vezetését, egyben továbbítja a bírósági jegyzőkönyvek, iratok másolatát.

Érdekesség, hogy a WAC § 6602 alapján folytatott eljárás ideje nagyon elhúzódhat. Én tudok olyan személyről, akinek bizonyítási eljárása közel nyolc évig tartott, és addig fogva kellett tartani. Ez attól függ, hogy California állam melyik városában követte el a bűncselekményt: ha például Los Angelesben történt a bűncselekmény, akkor bizony éveket is várhat. Ott annyira zsúfoltak a bíróságok, hogy már a tárgyalási időpontjának kitűzése is sokszor hónapokig elhúzódik. Ha a terheltnek nincs elég pénze, akkor egy ún. '*public defender*'⁵⁷ kerül kirendelésre, akik azért – fogalmazzunk finoman – nem mindig azzal a felkészültséggel és odafigyeléssel dolgoznak, mint egy jó nevű ügyvédi iroda.

A *State Hospital*-ban lévő ápoltak állapotát kétfévente felül kell vizsgálni. Az ápoltaknak mindenhez joguk van az intézményben, teljes ellátást kapnak az állam költségére. Nem viselhetnek saját ruhát – számos probléma adódott ebből, ugyanis korábban viselhettek otthoni ruházatot – illetve nem hagyhatják el a biztonsági létesítményt. Tehát a *State Hospital*-ban kell élniük.

Kérdés: Akkor ez egy börtön?

P. K. válasz: A hivatalos válasz: nem és én sem mondhatok mást, de azért hasonlít rá.

A szexuális erőszaktevők nem tűnnek erőszakosnak, sőt, rendszerint nagyon kedves, művelt emberek. Van azonban bennük valami, aminek alapján én – mint aki velük dolgozik tizenhat éve⁵⁸ – mondhatom, hogy azonnal felismerem a szexuális ragadozókat.

Kérdés: Hogyan és milyen információk alapján lehet erre a felismerésre jutni?

P. K. válasz: Abból kell kiindulni, hogy az itt fogva tartott veszélyes emberek általában gyermekek sérelmére, illetve kiszolgáltatott, védekezésre képtelen személyek sérelmére

⁵⁷ A *public defender* - kirendelt köztörvénytörvényes olyan ügyvéd, aki azokat a személyeknek nyújt jogi védelmet és képviselőt, akik egyébként anyagi források hiányában nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédnek adjanak megbízást.

⁵⁸ Tizenhat éve szexuális bűnelkövetők ápolását végzem. Korábban börtönben, mentális betegekkel dolgoztam.

követtek el súlyos, erőszakos bűncselekményeket. A pedofil bűnelkövető általában pszichopatológias tünetekkel is rendelkezik, tehát nincsenek érzelmei. Nem hatja, meg, hogy az áldozat vergődik, sír, zokog, könyörög, akkor sem, ha az, egy védtelen kisgyerek. Rendszerint ezek a körülmények ellenkező módon hatnak rá, mint egy egészséges emberre: a vergődés miatt inkább felgerjed, és befejezi a bűncselekményt. Erősen érződik rajtuk a bántalmazó nárcisztikus és pszichopata személyiségrajz, de ezt mellesleg tanítják is nekünk, illetve megnézhetem az aktáit is. Ezek komoly mennyiségű akták. A kevésbé veszélyes személyeknek rendszerint csak pár százoldalas aktája van, de van, akinek több ezer oldalas anyaga van. Ez a mennyiség akkor keletkezik, amikor a *sexual offender* több száz embert erőszakolt meg. Volt egy tettesünk, aki mint *boy scout leader* - cserkészvezetőként dolgozott és százharmincöt kiskorút erőszakolt meg.

Megemlíteném, hogy a *State Hospital*-ban a homoszexualitás teljesen legális: az ápoltak akár össze is házasodhatnak, együtt élhetnek, sőt a névváltoztatás joga megilleti őket, illetve adófizetők pénzén hormonkezelésben is részesülhetnek. Egyedül a nemváltó műtét nem támogatott még. Az ápoltak tehát - a törvényeket betartva - azt tehetnek egymás között, amit akarnak, és ehhez az állam minden segítséget megad. Tanulhatnak; ha sürgős műtetre van szükségük soron kívül, azonnal elvégzik; a legköltségesebb fogászati kezelésben is részesülnek, szintén soron kívül.

Kérdés: Tehát miért tartják őket fogva? Nem lenne könnyebb fokozottan megfigyelni őket?

P. K. válasz: Nem, mert ezek a *sexual offender*-ek a Polly Klaas ügy óta létező jogszabályok alapján nem kerülhetnek vissza a társadalomba. A tettes a büntetés-végrehajtás során az állam által kiszabott büntetését tölti az elkövetett bűncselekménye miatt. Ekkor az elítélttel nem foglalkoznak sem mentális, sem rehabilitációs sem pedig reintegrációs szempontból. Akkor sem, ha az előírás. A kezelésben való részvétel önkéntes, arra kényszeríteni senkit nem lehet. Az elutasítás nem ritkán védői javaslatra történik: még itt nálunk, a CSH-ban is komoly nehézségekbe ütközik a rehabilitáció, mert az ápoltak egy része azért nem vesz részt a protokoll végrehajtásában, mert kezdettől fogva tagadásban van. Úgy gondolja, hogy a programban való részvétellel elismerné a bűnösségét.

Tehát az ápoltaknak körülbelül 10%-a vesz részt a rehabilitációs programban és a tíz százaléknak is csak egy töredéke hajtja végre sikeresen a programot. Az eljárás ténylegesen nehezített, mert a szakemberek és az eljáró bíró is rendkívül óvatos. Csak maximális protokolleredmény esetén engedik tovább az egyes lépéseken a kezeltet, hiszen szakmai

szempontból nagyon kockázatos egy ilyen súlyos bűnelkövetőt gyógyultnak nyilvánítani. Tudható, hogy – különösen a gyermekekre veszélyes – pedofil szexuális ragadozók nem gyógyíthatóak, és ha felügyelet nélkül visszakérülnek a megszokott környezetükbe, újra és újra el fogják követni ezeket a bűncselekményeket. Az a pszichiáter-szakértő vagy klinikai pszichológus, aki egy szexuális ragadozót szakvéleményben gyógyultnak nyilvánít, és szakvéleménye alapján a bíróság egy szexuális ragadozót kienged, az évekre komoly terhet vesz a nyakába.

Kérdés: Mi a helyzet azokkal, akik végeztek a rehabilitációs eljárásban, mi lesz velük?

P. K. válasz: Azok, akik sikeresen elvégezték a rehabilitációs protokollban foglaltakat, szabadon engedik őket, de pártfogó felügyelő segít nekik lakást, munkát keresni. Ám ez is nehéz, mert a rendkívül ritka eseményt rendszerint a sajtó is nyomon követi. Az öntudatos és jól értesült lakosság általában nem engedi vissza a szexuális ragadozókat a kiszemelt településre, és általában a társadalomba való beilleszkedésüket is gátolják. Amerika lakossága ebben a kérdésben nagyon elszánt: amikor például egy frissen szabadult bűnözőt a pártfogó felügyelet a lakosság ellenállása miatt nem tudott egy megvásárolt ingatlanban elhelyezni, akkor úgy döntöttek, hogy a lakott területektől távolabb, egy lakókocsiban helyezik el, ám ezt is felgyújtották közeli települések lakói. Végül titkos határozattal, egy hotelben sikerült elhelyezni a szabadult elítéltet.

Információim szerint: rehabilitációja, megélhetése, huszonnégy órás védelme, közel egymillió dollárba került évente. A CSH-ban egy átlagos ápolat személy – akinek nincs semmilyen különös betegsége – 250.000 dollárba kerül évente. Aki beteg, vagy komolyabb problémája van, annál az egészségügyi költség elérheti évente az egymillió dollár feletti összeget is.

Kérdés: Mit tudnak bent csinálni az ápoltak?

P. K. válasz: Hét dolláros órabérért dolgozhatnak, alhatnak, tévét nézhetnek. A munkakörök, konyhai munka, takarítás, illetve van egy nagyon kicsi asztalos üzem, de ott csak a *State Hospital* részére készítenek tárgyakat. Emellett videojátékozhatnak, zenét hallgatnak, telefon lehet náluk, de nincs internetelérés, mert az veszélyeztetné az intézmény biztonságát és gyengítené az őrzési feladatokat. Természetesen ügyvédjeikkel – törvényben garantált módon – találkozhatnak, és beszélhetnek.

CSH MŰKÖDÉSE TEKINTETÉBEN FELMERÜLŐ ALAPJOGI KÉRDÉSEK

Az intézmény létét támogatók, illetve a *State Hospital* rendszerének működésével kapcsolatos alkotmányossági aggályokat sorolók között két jelentős alapjogi, kriminológiai álláspont csap össze. Egyfelől jó, hogy a mentális problémákkal küzdő szexuális bűnözők – akik valójában az emberkereskedelem tettesi vagy megrendelői oldalán szerepelnek –, professzionális ellátásban részesülnek, így a rehabilitációjuk is megoldott.

Az ellenzők azonban szkeptikusak, mivel álláspontjuk szerint a közel ötven évig épülő új kórházban minden van, csak a valódi, hatékony mentális kezelés hiányzik.⁵⁹ A megfogalmazott kritikák szerint az új *State Hospital* azért tölthető fel nehezen, mert a rendszerben megjelenik az állam mentális egészségügyi rendszerének kettős problémája:

1. Nincs elegendő engedéllyel rendelkező alkalmazott, mivel a szexuális ragadozó kérdése - mint mentális betegség vitatott a szakértők között. Ennek oka az, hogy a definíció nem felel meg a mentális betegség hagyományos meghatározásának.
2. Az állam nem kényszeríthet olyan terápiát, amelyet az ápoltak 80%-a elutasít akkor sem, ha a beteg személy korábban szexuális bűnöző volt.

Robert Bates, negyvenegy éves szexuális bűnöző, akit tízéves szabadságvesztés-büntetés után CSH-ba küldtek, úgy nyilatkozott: „Ez reménytelen. Állítólag ez egy terápiás környezet. De ez nem más, mint egy kis börtön. Meghívhatnak, akit akarnak, és megtekinthetik, mondhatnak, amit akarnak, de ez egy börtön”.⁶⁰ Az interjúból és a nyilatkozatokból kirajzolódik, hogy az USA jogrendszere rendkívül rugalmas, az emberkereskedelemhez való hozzáállása, a bűncselekmény kezelése egészen más: sokkal pragmatikusabb, inkább célszerűségi döntéseken alapul. Konklúzióként elmondható, hogy alapjogi szempontból bizonytalannak tűnik a büntetésüket kitöltött elítéltek további fogvatartása, és akaratuk ellenére történő gyógykezelése.

⁵⁹ Romney, Lee: Coalinga State Hospital Is Sitting Nearly Empty, *Los Angeles Times*, March 5, 2006. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2006-mar-05-me-coalinga5-story.html>

⁶⁰ Scott Gold – Lee Romney: Treatment replaced by turmoil, *Los Angeles Times*, Nov 15, 2007. <https://www.latimes.com/local/la-me-mental15nov15-story.html>

ÖSSZEGZÉS

A gyermekvédelmi szabályozás során figyelembe kell venni, hogy a gyermekek számos bűnelkövetői kör célpontjai lehetnek. A magányos szexuális ragadozók mellett, ott vannak azok a bűnszervezetek is, amely előszeretettel szolgálják ki a tehetősebb csoportok részéről - gyermekek kereskedelmét megvalósító, szexuális célzatú megrendelői igényeket. A magányos elkövetők és a bűnszervezetek közti logikus érdekfonódás alapja, hogy szükséges szexuális „embertárgy” megszerzését biztonságosabb erre szakosodott bűnszervezetre bízni, akiknek fő célpontjai rendszerint kiskorú, alacsony társadalmi státussal rendelkező családokban élő, esetleg onnan is kihullott gyermekek. Társadalmi elvárás, hogy a gyermekvédelem rendszere ne csupán a közintézményekben, a közfeladatot ellátók körében működjön, hanem a társadalom minden szegmensében, ahol gyermekek vannak.

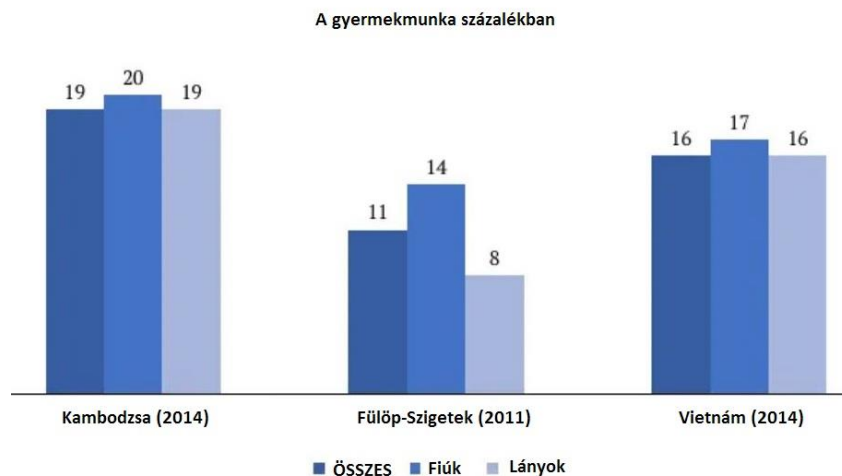

2. ábra: Szegénységi küszöb alatt élő személyek száma Forrás: Asian Development Bank,

<https://www.adb.org/countries/cambodia/poverty>

Az áldozatok rendszerint azok a bántalmazott gyermekek, akik minden elől menekülve végül bűnszervezetek látókörébe kerülnek. A szervezett bűnözés emberkereskedelemre szakosodott tettesei tudják, hogy a bántalmazott, elhanyagolt gyermekeknek általában egy felemelő, kedves szó elegendő, hogy a kötődés kialakuljon. A megrendelésre dolgozó nemzetközi bűnszervezetek a világ minden olyan országában jelen vannak, ahol a bűncselekményeket – kutatásom tárgyaként vizsgált emberkereskedelmet fedett módon, korrupció vagy az állami szervek gyengesége okán kifejthetik. A gyermekkereskedelem különösen komoly méreteket ölt Délkelet Ázsiában, ahol a lakosság napi két dollárból kénytelen élni, de a jelenség nem koncentrálódik csupán az ENSZ és a nemzetközi szervezetek által már jól feltárt területekre. Magyarországon is megfigyelhető – a fejlettebb szabályozás ellenére –, hogy a leszakadó

társadalmi rétegek közt hasonló jelenségek időről időre visszatérnek. Ugyan a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet ILO szerint minden tíz kambodzsai gyermek illegálisan dolgozik.⁶¹ A gyermekek ezekben az államokban minden szempontból kizsákmányolható áldozatok, olyannyira, hogy még a tanárok is vásároltak magunknak kizsákmányolás céljára fiatal fiúkat, de az elmúlt időszak megmutatta, hogy Magyarország sem mentes a tárgyiasított kiskorúak elleni súlyos bűncselekményektől. A civil védelemhez szükséges lehetőséget biztosít a kormány azzal, hogy a gyermekek sérelmére elkövetett bűnelkövetőkről adatbázist vezet, amelyben bárki által lekérdezhető adatsorok vannak.⁶²

3. ábra. Forrás: UNICEF⁶³

A pedofil bűncselekményekre is hajlamos szexuális ragadozó személyek adják az emberkereskedelem kiterjedtségének egyik alapját, melyet azok a sértettek szenvednek el, akiknek saját testük egyike annak a kevés erőforrásnak, amely felett még rendelkeznek, így akár áruba bocsáthatnak. Magyarországon szerencsére nem jellemző, de súlyos méreteket ölt ezen felül a transzplantációs turizmus, amelyben a beteg külföldre utazik, hogy helyben emberi szervet vásároljon magának. Az emberkereskedelem valódi célja itt a szexuális célzatú prostitúciós kereskedelem értékesítése válogatott korú és nemű személyekkel.⁶⁴

⁶¹ Rapid assessment on child labour in the sugarcane sector in selected areas in Cambodia: A comparative analysis, ILO, 2015, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---sro-bangkok/documents/publication/wcms_391960.pdf

⁶² Az adatbázis a magyarorszag.hu oldalon, ügyfélkapus belépés után a család menüpontra kattintva, azon belül pedig a gyermekvédelem menüpontra keresztül érhető el.

⁶³ UNICEF Child Labour. 2009-2015-ig (2016) <https://data.unicef.org/wp-content/uploads/2015/12/child-protection-child-labour-database-may-2016.xls> (letöltés: 2023. április 3.)

⁶⁴ Pennington, John: Why would a mother sell her own child? *Asean Today*, 2017. Forrás: <https://www.aseantoday.com/2017/04/why-would-a-mother-sell-her-own-child/> (letöltés: 2023. április 3.)

A 2019-ben induló koronavírus 2020-ban rendkívül súlyos hatással volt a legkitettebb gazdaságokra. A munkahelyek elvesztése okán kiszolgáltatottabbá váló áldozatok a bezárkózás ellenére is nagyon hatékonyan működtek. A kibertérbe áthelyeződő bűnszervezetek a COVID-19 járvány idején sem tétlenkedtek. Az Europol 2020-as felmérése szerint a számítástechnikai platformokon elkövetett bűncselekmények alapja, hogy a COVID-19 járvány miatt otthon maradó rekordszámú potenciális áldozat használ online szolgáltatásokat, ezért sebezhetőségük is megsokszorozódott az egész Európai Unióban. A kibertérben működő bűnözők a felmerülő lehetőségek kiaknázása céljából a gyermekek szexuális kizsákmányolásához új eszközöket vetnek be, amelynek hatása még nem mérhető.

Jelenleg az orosz-ukrán háborús konfliktus okoz olyan humanitárius katasztrófát, amely az emberkereskedelem ismételt felvirágzását okozza.⁶⁵ Az USA Ukrajnában már az orosz invázió előtt is szembe kellett nézni a COVID-19 világjárvány okozta embercsempészet növekedésével, valamint a konfliktusok által sújtott Kelet-Ukrajnából és a megszállt Krímből való folyamatos kizsákmányolással. A lakosság rendkívül sérülékeny, ezt a problémát súlyosan súlyosbította az orosz invázió, valamint az, hogy emberek millióinak kell elhagyniuk otthonaikat a biztonság kedvéért Ukrajnában és külföldön. A csaló munkaerő-közvetítők/toborzók kihasználhatják a háborút a veszélyeztetett emberek kizsákmányolására.⁶⁶

Amit már tudni lehet, azokat a *Child Sexual Exploitation Material* (CSEM) felmérésben⁶⁷ igyekszik közzétenni az Europol. Catherine de Bolle az Europol ügyvezető igazgatója szerint a COVID-19 válság miatt online rendszerekre való áttérés okán a gyermekek szexuális életére gyakorolt negatív hatása már most érzékelhető, ezért a jelentés az ezzel kapcsolatos új kizsákmányolási formákra, valamint a számítógépes bűnözés elleni nyomozások támogatására koncentrálna.

Az ECPAT 2019. december 4-én kiadott mérése szerint sok elkövető elutazott Görögországba, hogy megismerkedjen fiatal fiúkkal, akikkel előzőekben már online

⁶⁵ Global Report on Trafficking in Persons, UN, 2022. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2022/GLOTiP_2022_web.pdf (letöltés: 2023. április 3.)

⁶⁶ Vö. Trafficking in Persons, National survey on migration human trafficking and other forms of exploitation, USAID, <https://www.usaid.gov/ukraine/fact-sheet/dec-16-2022-trafficking-persons>, valamint https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd1861/files/documents/omnibus_survey_results_eng.pdf (2023. április 3.)

⁶⁷ Catching the virus cybercrime, disinformation and the COVID-19 pandemic, EUROPOL, <https://www.europol.europa.eu/publications-events/publications/catching-virus-cybercrime-disinformation-and-covid-19-pandemic> (letöltés: 2020. április 3.)

kapcsolatot épített ki.⁶⁸ Ugyanakkor ezt a jelenséget már korábban jelezte az ECPAT legutóbbi - a gyermekek görögországi szexuális kizsákmányolásáról szóló – jelentésében, és arra lehet számítani, hogy a COVID-19 pandémia okán történő lezárások a helyzetet súlyosítják. A hajléktalanul élő személyek és a bántalmazott gyermekek magyarországi helyzete természetesen össze sem hasonlítható a fentebb említett nemzetközi példákkal, ugyanakkor a családok veszélyeztetettsége - a munkahelyek elvesztése miatt a gyermekek elhanyagolása - és a COVID-19 negatív hatásai együtt komoly veszélyt jelentenek a kiskorúakra. Az internetes pornográfia, a pedofil hálózatok rendszere Magyarországon is komoly hagyományokkal és kiapadhatatlan étvággal rendelkezik.

Az *International Child Sexual Exploitation* (ICSE)⁶⁹ adatbázist az Interpol kezeli és összekapcsolódik a *Child Sexual Abuse Material* (CSAM)⁷⁰ and CSEM⁷¹ adatbázisokkal. Ebben a rendszerben az online vizsgálódások eredményeként 88 ország felhasználói által feltöltött anyagokból gyermekek szexuális bántalmazásával kapcsolatos egymillió kép, videó és feltört szoftver került be.⁷² Magyarországon jelenleg is folyamatban van nyomozás az Édenkert Reborn pedofil hálózat ellen, amelynek 2017-ben 1025 regisztrált felhasználója volt. A nagyterjedésű dark weben működő pedofilhálózat feltört fórumbejegyzései komor színben mutatják a valóságot, melyet a sajtó bizonyos része feldolgozott.

Az ember- és gyermekkereskedelem a szervezett bűnözés révén titkosan és szervezett formában működő platformokon működnek, és a korábbi személyes kapcsolatok inkább a biztonságosnak vélt online térben jönnek létre. Az Egyesült Államokból bemutatott szabályozás egyértelművé teszi, hogy az USA a sértettek jogait sokszorosan előrébb helyezi a tettesek jogainál. Ennek létrejöttét, irányát pedig a civil szervezetek, az áldozatok szülei által indított civil kezdeményezések indukálták.

Kalifornia reprezentálja és élen jár azokban az újszerű kezdeményezésekben, mely szerint az USA félelem nélkül és határozottan hoz olyan intézkedéseket, amelyek a tettesek alapjogait is korlátozzák annak érdekében, hogy az elbillent jogi egyensúlyt – az okozott társadalmi kárt

⁶⁸ Greece - Homeless children at high risk of sexual exploitation have nowhere to go, ECPAT, https://www.ecpat.org/news/homeless-children-sexual-exploitation-greece/?utm_source=Exposure&utm_campaign=Corona (letöltés: 2023. április 3.)

⁶⁹ Gyermek Szexuális Kihasznlásának Nemzetközi Adatbázisa (ICSE) Interpol.

⁷⁰ Gyermekek Szexuális Bántalmazásának Anyaga (CSAM).

⁷¹ Gyermekek Szexuális Kizsákmányolásának Anyag (CSEM).

⁷² Towards a Global Indicator on Unidentified Victims in Child Sexual Exploitation Material, Summary Report, INTERPOL-ECPAT: <https://ecpat.org/wp-content/uploads/2021/05/TOWARDS-A-GLOBAL-INDICATOR-ON-UNIDENTIFIED-VICTIMS-IN-CHILD-SEXUAL-EXPLOITATION-MATERIAL-Summary-Report.pdf> (letöltés: 2023. április 3.)

– megnyugtatóan rendezni lehessen. A tettesekre kiszabott és kitöltött büntetéssel ugyanis az eredeti kérdés soha nem oldódik meg. A gyermekkereskedelem, a gyermekek sérelmére elkövetett szexuális, ölési és más bűncselekmények háttérében rendszerint súlyos személyiségzavar vagy más pszichés kórképek állnak. Az amerikai *State Hospital* léte és létrehozásnak jogi indokai rámutatnak arra, hogy a gyermekek, nők és mások sérelmére szándékosan elkövetett emberi méltóságot sértő szexuális bűncselekmények - különösen a gyermekkereskedelem, illetve szexuális célzatú emberkereskedelem tettesei nem csupán bíróság által kiszabott büntetésben kell hogy részesüljenek, hanem szakemberek által.

BIBLIOGRÁFIA

- BALOGH Anna: Kiskorú veszélyeztetésének büntette a bírósági határozatok kritikai tükrében – különös tekintettel a fizikailag bántalmazott gyermekekre III. rész, *Ügyészek lapja*, XXVI. évf., 2019/1.
- DOMOKOS Andrea (szerk.): *A családon belüli erőszak büntetőjogi és társadalmi megítélése*, Budapest, KRE-ÁJK, 2017.
- DONG, Maxia (et al.): The interrelatedness of multiple forms of childhood abuse, neglect, and household dysfunction, *Child Abuse Negl.* Vol, 28, Issue 7, July 2004.
- FILÓ Erika – KATONÁNÉ Pehr Erika: *Gyermei jogok, szülői felelősség és gyermekvédelem*, Budapest, HVG-ORAC, 2015.
- GARAI Renáta: A fátyol túloldalán: szeretet vagy kilátástalanság? In. *KRE-DIt*, 2018/2.
- GARAI Renáta: Nem csak a testnek fájhat! A családon belüli erőszak elleni büntetőjogi védelem lehetőségei, in Miskolczi Bodnár Péter (szerk): *XIV. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója. Jog és Állam*, Budapest, KRE-ÁJK, 2018.
- GARAI Renáta: Nemzetközi törekvések a családon belüli erőszak elleni büntetőjogi védelemre – a távcső túloldalán Ausztria és Szlovákia, *Külügyi Műhely*, II. évf., 2020/1.
- KEENAN, Marie: *A gyermekek szexuális bántalmazása és a katolikus egyház – Gender, hatalom és szervezeti kultúra*, Budapest, Oriold és Társai Kiadó, 2017.
- KENNEDY, Helen: Polly's Smiling Killer Gets Death Sentence, *Daily News*, Aug 6. 1996, <https://www.nydailynews.com/archives/news/polly-smiling-killer-death-sentence-article-1.741066>
- KLAAS, Mark, Death Penalty Abolitionists Alternate Universe, *Klaaskids*, Oct 28. 2016 <https://www.klaaskids.org/blog/death-penalty-abolitionists-alternate-universe/>
- KÓFALUSI Eszter: A gyermekek jogainak érvényesülése – 25 éves a New York-i Gyermekjogi Egyezmény. Konferencia az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, *Jogtudományi Közlöny*, LXX. évf., 2015/2.
- KOMLÓSNÉ Sógor Ildikó: A kiskorú veszélyeztetése büntett bizonyíthatóságának problémái, *Eljárásjogi Szemle*, II. évf., 2017/3.

KURITÁRNÉ Szabó Ildikó – TISLJÁR-Szabó Eszter (szerk.): *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna - a családon belüli gyermekkori traumatizáció: elmélet és terápia*, Oriold és Társai Kiadó, 2015.

ROMNEY, Lee: Coalinga State Hospital Is Sitting Nearly Empty, *Los Angeles Times*, March 5, 2006. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2006-mar-05-me-coalinga5-story.html>

MOLNÁR Ambrus: *Összefoglaló vélemény, Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései*, Budapest, Kúria, Büntető-Közigazgatási-Munkaügyi és Polgári Kollégiumai Joggyakorlat-Elemző Csoport, 2017

PENNINGTON, John: Why would a mother sell her own child? *Asean Today*, 2017. Forrás: <https://www.aseantoday.com/2017/04/why-would-a-mother-sell-her-own-child/>

SOLT Ágnes: *Bírói ítélezési gyakorlat a kiskorú veszélyeztetése tárgyában (A/III/9.) Kutatási zárójelentés*, Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2018.

SZEIBERT Orsolya: Miért nem kiabál az áldozat? *Családi Jog*, IX. évf., 2011/4.

Egyéb források

Adverse Childhood Experiences, *Centers for Disease Control and Prevention*, <https://www.cdc.gov/violenceprevention/acestudy/>

Asian Development Bank, <https://www.adb.org/countries/cambodia/poverty>

A Gyermek Jogainak Bizottság 67. ülészakán (2014. szeptember 1–19.) elfogadott, Magyarországról szóló harmadik, negyedik és ötödik összevont időszakos jelentésre vonatkozó záró észrevételek. CRC/C/HUN/CO/3-5.

A Gyermek Jogainak Bizottsága 41. ülészak. A részes államok által a 44. cikk alapján benyújtott Jelentések tárgyalása. 2006. január 27. CRC/C/HUN/CO/2. <http://unicef.hu/wp-content/uploads/2014/10/Az-ENSZ-Gyermekjogi-Bizottságának-Záró-észrevételei-2006.pdf>

A győri kettős gyermekgyilkosságról készült jelentés, 2020. január 6., <https://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/a-gyori-kettos-gyermekgyilkossagrol-keszult-jelentes>

A kormány több áldozatsegítő központot hoz létre, 2020. június 29., <https://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/a-kormany-tobb-aldozatsegito-kozpontot-hoz-letre>

Catching the virus cybercrime, disinformation and the COVID-19 pandemic, *EUROPOL*, <https://www.europol.europa.eu/publications-events/publications/catching-virus-cybercrime-disinformation-and-covid-19-pandemic>

Department of State Hospitals – Coalinga, <https://www.dsh.ca.gov/coalinga/>

Global Report on Trafficking in Persons, *UN*, 2022. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2022/GLOTiP_2022_web.pdf

Greece - Homeless children at high risk of sexual exploitation have nowhere to go, *ECPAT*, https://www.ecpat.org/news/homeless-children-sexual-exploitation-greece/?utm_source=Exposure&utm_campaign=Corona

Igazságügyi Minisztérium: Jelentés a Kormány részére a győri kettős gyermekgyilkosság igazságügyi vizsgálatának eredményéről, 2019. december, https://www.kormany.hu/download/5/1f/b1000/Jelentés_győri_gyilkosság_2019dec.pdf

Towards a Global Indicator on Unidentified Victims in Child Sexual Exploitation Material, Summary Report, *INTERPOL-ECPAT*: <https://ecpat.org/wp-content/uploads/2021/05/TOWARDS-A-GLOBAL-INDICATOR-ON-UNIDENTIFIED-VICTIMS-IN-CHILD-SEXUAL-EXPLOITATION-MATERIAL-Summary-Report.pdf>

Trafficking in Persons, National survey on migration human trafficking and other forms of exploitation, *USAID*, <https://www.usaid.gov/ukraine/fact-sheet/dec-16-2022-trafficking-persons>, valamint https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/omnibus_survey_results_eng.pdf

Nem szabadulhatnak idő előtt a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetői, 2020. október 20.; <https://kormany.hu/hirek/nem-szabadulhatnak-ido-elott-a-legsulyosabb-buncselekmenyek-elkovetoj>

Polly's story, *Polly Klaas Foundation*, <https://www.pollyklaas.org/pollys-story/>

Rapid assessment on child labour in the sugarcane sector in selected areas in Cambodia: A comparative analysis, *ILO*, 2015, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---sro-bangkok/documents/publication/wcms_391960.pdf

Richard Allen Davis, *Criminal Minds Wiki*, https://criminalminds.fandom.com/wiki/Richard_Allen_Davis

UNICEF Child Labour. 2009-2015-ig (2016) https://data.unicef.org/wp-content/uploads/2015/12/child-protection_child-labour-database_may-2016.xls

Lajos Edina

A JOG ÉS ERKÖLCS ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK ALAPJAI

Az erkölcsöt és a jogot hagyományosan két különböző, önálló szabályrendszernek tekinthetjük, amelyek esetében mindegyiknek megvan a maga eltérő funkciója, eszközrendszere. A célok azonban nem állnak távol egymástól, így a két normarendszer szorosan kapcsolódik egymáshoz.¹ A jog és erkölcs kapcsolatát ad absurdum csak egyes diktatúrákban kérdőjelezték meg.²

A jog egyrészt olyan magatartások tanúsítását várja el, amelyek az erkölcs értékrendje szerint is követendők, másrészt az olyan viselkedést tiltja, amelyet nem tekintünk etikusnak. A két normarendszer tartalma azonos tendenciát mutat.

Mind az erkölcsi, mind a jogi szabályok között találunk olyanokat, amelyek a társadalom egészére – valamennyi vagy közel valamennyi tagjára – vonatkoznak, és olyan normákat is, amelyek egy szűkebb csoport magatartását hivatottak befolyásolni. E közös vonáson túl azonban azt állapíthatjuk meg, hogy a jogi normák jellemzően az általánosításnak magasabb fokán állnak, hatókörük (jogi nyelven személyi hatályuk) szélesebb.³

A morál az egyes ember magatartása felé a legszélesebb társadalmi közössége által vallott és elvárt helyességi mércéket jelenti.

Számtalan magatartási normát követünk, melyek konkrét részleteit udvariassági és illembeli szempontok is formálták, de ezek mellett a közösségünk egyéni viselkedésektől általánosan elvárt helyességi mércéi (a becsületesség, a segítőkészség stb.) is rajta hagyták lenyomatukat. A morál így nyomokban minden közösségi normában és normakövetésben benne van egy bizonyos fokig.⁴

A jog erkölshöz közelítésének fontos eleme volt például, amikor Trócsányi László igazságügyi miniszterként előterjesztette, hogy erkölcsi bizonyítványra legyen szükség a polgármesterséghez.⁵

¹ Ld. Miskolczi-Bodnár Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata, *Polgári Szemle*, XI. évf., 2015/4-6, 27–33.

² Ld. Jakab Éva: Gondolatok Pólay Elemér korai tanulmányaihoz: a nemzeti szocializmus és a római jog, *Acta Universitatis Szegediensis : forum : acta juridica et politica*, X. évf., 2020/2, 127.

³ Ld. Miskolczi-Bodnár: *Az erkölcs és a jog*, 28.

⁴ Pokol Béla: Moráleméleti tézisek: összefoglalás, *Jogelméleti Szemle*, 2010/1, 1.

⁵ Ld. Óriási ötlete támadt Trócsányi miniszter úrnak, *Magyar Nemzet*, 2016. szeptember 2. <https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2016/09/oriasi-otlete-tamadt-trocsanyi-miniszter-urnak>

A szakirodalomban a morál- és erkölcselméletek tekintetében két ellentétes pólus kezdett kikristályosodni. Egyikben (Hegelhez, Jheringhez, Nicolai Hartmannhoz köthetjük leginkább), amely mai formáját a közösségelvű morálemléletekben nyerte el (McIntyre, Michael Sandel, Charles Taylor) „a társadalmi közösség szellemi képződményeinek szintjén önálló erkölcsi/morális szabály- és értékrendszer létezik, melyet a mindenkor új generációk tagjai csak szocializálnak, belsővé tesznek, és ezután az ehhez való igazodást belülről a lelkiismeret, kívülről a közösségi helytelenítés szankcionálja”⁶. Ezt hívjuk gyakran közerkölcsnek.

A másik nagy megközelítés a felvilágosodás individualista szellemében fogant (Kant), mai hirdetője főképp Habermas. Ezen felfogás a morált az egyes ember tudatos döntéséhez köti, és „eltekint a társadalomban létező és az egyént kívülről kötő morális/erkölcsi szabályok lététől”.⁷ A morális/erkölcsi értékek rendszerének tudatos individuális alakítása elé semminemű korlátot nem állít a már kvázi eleve létező közösségi erkölcs. Ezt nevezzük kritikai morálnak.⁸

Kálvin János nézetei szerint az ember életében kétféle kormányzat létezik. Az egyik a ’belső emberben székel’, a másik a polgári intézményeket és a ’külső erkölcsi jogrendet’ érinti.⁹ Megállapíthatjuk tehát, hogy a református kiindulópont szerint a jog és erkölcs rendkívül szoros összefüggést mutat. A hagyományos erkölcs ’belső erkölcs’, míg a jognak ’külső’ morális jellege van. A Biblia is összekapcsolja a két normát, többek között a királyokat arra szólítja fel, hogy tegyenek ítéletet és igazságot. Utóbbin érthetjük az ártatlanok gondját viselni, felkarolni, megvédeni, megbosszulni és megszabadítani. Ítéletet tenni pedig azt jelenti: szembeszállni a gazemberekkel, megakadályozni erőszakoskodásukat, megbüntetni vétkeiket.¹⁰ Mai jogtudományi terminológiával az első az állam tevőleges magatartásának szabályozása (tehát a 21. században már jogi jelleget is ölt ezen elvárás), míg utóbbi a tág értelemben vett büntetőjog területéhez tartozik. A jóléti jogállamban¹¹ a gondoskodás morális elvárásból már jogilag előírttá vált, témánk szempontjából leginkább az alkotmányjoghoz, közigazgatási joghoz, és áttételesen (pl. a fogyasztóvédelem révén) a polgári joghoz tartozik.

⁶ Pokol Béla: Jog és morál, *Acta Universitatis Szegediensis : forum : acta juridica et politica*, I. évf., 2011/2, 109–155, 109.

⁷ Uo.

⁸ Figyelemre méltó, hogy vallási közösségek hitelveire használja még a jogdogmatika a ’valläserkölcös’ kifejezést is. Vö. Schanda Balázs: Stabilitás és bizonytalanság a magyar állami egyházjogban. Húsz évvel az 1990. évi IV. törvény után, *Jogtudományi Közöny*, LXV. évf., 2010/1, 3–12.

⁹ Kálvin János: *Institutio – a keresztyén vallás rendszere II.*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2014, 509.

¹⁰ Kálvin: *Institutio*, 518.

¹¹ Vö. Varga Zs. András: *A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017, 38.

Elvi síkon létezhet erkölcstelen, de jogszerű, illetőleg erkölcsös, de jogtalan cselekedet is. Előbbire tipikus példa a véleménynyilvánítás szabadságába eső, de indokolatlanul bántó, sértő közlés. A jogilag nem garantálható vagy bizonyítható vagy ígérek be nem tartása érdemelhet még ehelyütt említést. Utóbbi lehet egyes társadalmi csoportok morális megítélése szerint az adókikerülés. Egyértelműbb példa egy gyengébb személy fizikai megvédése, amely esetben ad absurdum a bíróság nem veszi figyelembe a jogos védelmet, és szankciót szab ki.

Ha a jogalkotást és a jogalkalmazást egy komplex folyamatnak tartjuk, a jog és erkölcs összefüggése kapcsán az alábbi distinkciókat alapozhatjuk meg.

Ha a jogalkotás és a jogalkalmazás terén is együtt jár a jog és erkölcs, akkor nem merül fel jogi aggály. Ugyanígy a másik véglet esetében. Amennyiben a jogalkotás és a jogalkalmazás is erkölcstelen, akkor viszont megállapíthatjuk, hogy szinte orvosolhatatlan jogi problémával szembesülünk. Egy nem kellően átgondolt (de nem feltétlenül alkotmányellenes) jogszabály merev, betű szerinti értelmezése összességében

Bonyolultabb a kérdés, ha a jogalkotás erkölcsileg adott esetben nem kifogásolható, viszont a jogalkalmazás során morális aggályok vetődnek fel. Ezen alternatíva szerint az vizsgálandó, hogy vajon az erkölcsi hiba jogi (vagy különösen alapjogi) hibának is tekinthető-e egyúttal. A jogszerűtlenségnek számító aggályt a jogorvoslati rendszer a fellebbezés és felülvizsgálat révén tudja megoldani. Mi a válasz a problémára, ha a legfelsőbb bírói szinten (is) morálisan aggályos a jogalkalmazás? Ennek kiküszöbölésének intézménye az alkotmánybíráskodás és leginkább a valódi alkotmányjogi panasz.

Szintén mélyebb tudományos elemzést igényel, ha a jogalkotás tekintetében nem jár együtt a jog(szerűség) és az erkölcs. Meg tudja-e oldani ezen problémát a jogalkalmazás? Ez azért összetett kérdés, mert a kontinentális jogban nem megengedett a *contra legem* jogalkalmazás. (Utóbbi esetben orvosolhatók az ilyen aggályok, de tegyük hozzá, a *contra legem* bírói döntések hosszú távon erodálják a jogbiztonságot.) Kicsi a mozgástér, ahol a rendkívül bölcs igazságszolgáltatás (illetőleg egyéb eseti döntések) keze nincs annyira megkötve a tételes jogszabályok által, hogy jogszerűtlenséget is jelentő erkölcstelenség miatt hibás normákat joghátrányt *nem okozva* alkalmazza. Ennek elősegítésére rendelkezésre áll a jogértelmezés 12 módszere, terjedelmét tekintve pedig a szűkítő vagy kiterjesztő interpretáció. És ehelyütt is megemlítendő, hogy az alkotmányjogi panasz sokszor 'utolsó mentsvár' lehet. (Azért is, mert van átjárhatóság a bírói döntéssel szembeni és a jogszabály alkalmazásával szembeni alkotmányjogi panasz között, vagyis a 2011. évi CLI. törvény 26. § és 27. § tekintetében.)

Elkülöníthetünk formai és tartalmi erkölcstelenséget a jogalkotásnál. Előbbin azt érthetjük, hogy valamilyen erkölcstelen szándéktól vezérelve eljárási hiba lép fel a jogalkotás menetében. Az ilyen hibát természetesen a jogalkalmazás nem tudja orvosolni. Hozzátehetjük, rendkívül speciális esetben az alkotmányjogi panasz ilyenkor is segíthet, mert az akár formai okból alaptörvény-ellenes jogszabály alkalmazását is megtilthatja, egyedi ügyre kiható visszamenőleges hatállyal is. Ha pedig az ellenkezője lenne sérelmes az érintett félnek, a taláros testület a formai okból megsemmisített jogszabály érvénytelenségének beálltát meghatározott (jövőbeli) időponthoz is kötheti. Így a formailag aggályos jogszabály, ha tartalmában nem alapjogsértő, kiválthatja még a kívánt joghatást.

(A jogalkalmazás formai hibája szintén valamilyen morálisan aggályos eljárási hiba. Ez lényegében a bírói függetlenség és pártatlanság sérelme, és a tisztességes eljáráshoz való jog oldaláról támadható a sérelmet szenvedett személy részéről.

Szintén disztigváltni lehet a 'véletlenül erkölcstelen', vagyis valamilyen jogalkotási, törvényelőkészítési mulasztás miatt morális hibában szenvedő jogszabályok, illetőleg a szándékosan valakinek előnyt vagy hátrányt 'okozni kívánó' normák között. Természetesen alapjogi oldalról szemlélve mindkét kategória aggályos, de a szándékos erkölcstelenség még nagyobb justizmord.

Figyelemre méltó, hogy morális aspektusból a formailag jogszerű, de tartalmában alapjogsértő aktusokról szoktunk értekezni. Megfigyelhető azonban egy új tendencia a közbeszédben, és ennek alátámasztására a szakzsargonban. Ez pedig a 'formailag alapjogvédő' de tartalmában erkölcstelen esetek köre. (Ilyenkor tehát a 'jog belseje' felől haladunk aggályos módon a politika világa felé.)¹² Ehelyütt említhető meg a Böckenförde-paradoxonnak nevezett jelenség is, amely értelmében a modern, demokratikus jogállam működésében nem garantáltak azon feltételeket, amelyek pedig magát a demokratikus jogállam létrejöttét lehetővé tették.¹³

¹² Balog Zoltán Püspök Úr, a Református Zsinat lelkészi elnöke hívta fel rendkívüli lényeglátással a figyelmet, hogy „harmadik, sőt, „negyedik, ötödik generációs emberi jogokra” hivatkozva próbálnak meg önös érdekből erkölcsileg lejáratni egyes személyeket, akár egyházakat, és megbontani azt a konszenzust, ami a klasszikus emberi jogok tekintetében eddig vitathatatlanul fennállt. Ld. Balog Zoltán előadása a Polgári Magyarországért Alapítvány és a Hanns Seidel Alapítvány közös konferenciáján, 2018. december 7.

¹³ Ld. Böckenförde, Ernst-Wolfgang: *Staat, Gesellschaft, Freiheit*, Frankfurt A. M., Suhrkamp Verlag, 1976.

BIBLIOGRÁFIA

BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: *Staat, Gesellschaft, Freiheit*, Frankfurt A. M., Suhrkamp Verlag, 1976.

JAKAB Éva: Gondolatok Pólay Elemér korai tanulmányaihoz: a nemzeti szocializmus és a római jog, *Acta Universitatis Szegediensis : forum : acta juridica et politica*, X. évf., 2020/2.

KÁLVIN János: *Institutio – a keresztyén vallás rendszere II.*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2014

MISKOLCZI-BODNÁR Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata, *Polgári Szemle*, XI. évf., 2015/4-6.

SCHANDA Balázs: Stabilitás és bizonytalanság a magyar állami egyházjogban. Húsz évvel az 1990. évi IV. törvény után, *Jogtudományi Közlöny*, LXV. évf., 2010/1.

POKOL Béla: Jog és morál, *Acta Universitatis Szegediensis : forum : acta juridica et politica*, I. évf., 2011/2.

POKOL Béla: Morálelméleti tézisek: összefoglalás, *Jogelméleti Szemle*, 2010/1.

VARGA Zs. András: *A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017.

Egyéb források

Balog Zoltán előadása a Polgári Magyarországért Alapítvány és a Hanns Seidel Alapítvány közös konferenciáján, 2018. december 7.

Óriási ötlete támadt Trócsányi miniszter úrnak, Magyar Nemzet, 2016. szeptember 2.
<https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2016/09/oriasi-otlete-tamadt-trocsanyi-miniszter-urnak>

Lajos Edina

A SZENT KORONA ÉS A LEGITIMÁCIÓ

A Szent Korona sokkal több, mint egy hatalmas vagyoni értéket megtestesítő tárgy. Annál is inkább, mert fizikai értelemben e csodálatos uralkodói dísz megalkotását bizonytalanság övezi. A korábbi felfogás szerint a II. Szilveszter pápától Szent Istvánnak (uralkodott 1000-1038) adományozott felső rész volt a '*corona latina*', az alsó rész pedig a valószínűleg I. Géza királynak (1074–1077) Dukász Mihály bizánci császár által küldött görög korona. A két összetevőt III. Béla király idején egyesíthették. Azonban a szakirodalomban sok egyéb eshetőség is megjelenik.¹

A pápa által adományozott korona jelentősége két pilléren nyugszik. A fentieknek egyrészt az az üzenetük, hogy a magyar király megőrizte szuverenitását, kizárólag a római pápától függ és nem süllyedt (például) a német-római császár hűbéresévé. Továbbá az előbbi aktus velejárója, hogy a magyar király a korona által legitimálja hatalmát.²

Nemzetközi összevetésben (a közjogi szimbólum aspektusára) kijelenthetjük, hogy numizmatikai szempontból nem támokolható a koronának mint mással nem helyettesíthető uralkodói dísznek megléte a 10–11. századot megelőzően a világ országaiban. Irodalmi megközelítésben pedig kifejezetten úgy tűnik, hogy Szent István király Intelmeiben a korona szimbólumként kifejezetten határozottan megjelenik.³ „Mégpedig egy olyan műben, ami közelmúltra visszatekintő, de legalábbis százharminc évnél nem régebbi előképekkel nem rendelkezett.” A meglehetősen régi előképek azonban olyan korszakban, nevezetesen a Karoling időkben születtek, amelyben – mint azt numizmatikai oldalról vizsgálva megállapítottuk – a korona távolról sem volt egyértelmű és határozott uralkodói és közjogi szimbólum.⁴ Tekintetbe véve Szent Koronánknak a hazai közjogi hagyományokban kivívott

¹ Vö. Bertényi Iván: *A Magyar Szent Korona*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1996.; Benda Kálmán – Fügedi Erik: *A magyar korona regénye*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1984.; Bartoniek Emma: *Corona és regnum. Századok*, LXVIII. évf., 1934/7–8, 314–331.

² A korona jelképezte, hogy viselője Isten kiválasztottja, helytartója (*vicarius Dei*) a kereszténységhez csatlakozó uralkodó, akinek kötelessége az egyházat megvédelmezni, a jog uralmát fenntartani, a békét védelmezni, igazságot szolgáltatni és a gyengéket oltalmazni. Horváth Attila: *A Szentkorona Tan története*, in Arató Balázs (szerk.): *Jogalkotási tükrök*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2018, 2.

³ Erre vezethető vissza azon közjogi felfogás, miszerint nem a király uralkodik, hanem a korona. Ld. Szalma József – Cservák Csaba: *A Történelmi/Történeti Alkotmány és értelmezési kérdései az új magyar Alaptörvény fényében*, *Létünk*, XLVII. évf., 2017/2, 12.

⁴ Szmodis Jenő: A korona mint közjogi szimbólum, különös tekintettel a Szent Korona ösiségére, *Jogelméleti szemle*, 2022/2, 121–122.

hatalmas súlyát és jelentőségét, megalapozottan kimutatható, hogy a koronának mással nem helyettesíthető uralkodói szimbólumként való európai elterjedésében kiemelt szerepet játszhatott az egészen egyedi magyar koronatisztelet is.⁵

Nincs még a világon még egy olyan nemzet, amely ilyen szent ereklje iránti kegyelettel, sőt hódolattal viszonyulna koronájához. Tegyük hozzá, történelmünk során királyaink számos egyéb koronát készíttettek maguknak, ugyanis egyes szertartásokhoz, protokolláris rendezvényekhez szükségük volt ún. házi koronára.⁶ Még a temetéskor is koronát tettek a fejükre.⁷ Ezen egészen elvont tisztelet kizárólag a Szent Koronára vonatkozott.⁸ A Szent Korona-tan eszmeköre sok évszázados történelmi fejlődés során kristályosodott ki, periódusonként különböző vonásai domináltak, amelyeket először Werbőczy István a Hármaskönyvben összegzett és tett ezáltal a magyar közjog egyik alaptételévé.⁹ A Hármaskönyvben történt meg a Szent Korona- tan és az organikus államszemlélet összekapcsolása. Az organikus állameszme egyházi eredetű. A Korintusiakhoz írt levél szellemében (Szent Pál tanítása szerint) az Egyház Krisztus misztikus teste, Krisztus pedig a test feje: „Ti Krisztusnak teste vagytok, s egyenként tagjai.”¹⁰

Nemzetközi relációban a Szent Korona a 14. századtól lett a magyar állam jelképe. Amikor Magyarország egy külföldi állammal nemzetközi szerződést kötött, akkor nem a király, hanem a magyar állam (mint közjogi személy) volt a szerződő fél. Konkrét példaként először Velencei köztársasággal 1381-ben kötött nemzetközi szerződés alanyává vált a Szent Korona.¹¹

Nagy sajátos helyzetet teremtett, amikor 1401-ben a bárók fogságba vetették Zsigmond királyt. Ekkor nem a királyt, hanem a Szent Koronát tekintették az államhatalom letéteményesének, önmagukat pedig a korona képviselőinek.¹² Innentől kezdve úgy is fogalmazhatunk, hogy a korona már nem a királyé, hanem nemzeté lett.

⁵ Uo.

⁶ Horváth: *A Szentkorona Tan*, 2–3.

⁷ Uo.

⁸ Bertényi: *Szent Korona*, 8.

⁹ Holub József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlata*, I. kötet, Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1944, 247.

¹⁰ Vö. Eckhart Ferenc: *A szentkorona- eszme története*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941, 176.

¹¹ A torinói békeszerződés szerint Velence lemondott Dalmáciáról és az végleg „a magyar királysághoz és a magyar koronához tartozik”. A dalmáciai városok pedig 1388-ban ’Magyarország Szent Koronája’ iránti hűségünket fejezték ki. Ld. Horváth: *A Szentkorona Tan*

¹² A Szent Korona nevében hozott döntéseiket tartalmazó okleveleket az alábbi köriratú pecséttel pecsételték le: *SIGILLUM SACRE REGNI HUNGARAE* (Magyarország Szent Koronájának pecsétje). Az ország koronája kifejezés ettől kezdve vált általánossá. Ld. Horváth: *A Szentkorona Tan*, 7.

Nagyon sajátos fejlődési stádiumra figyelhetünk fel az 1462. évi II. törvenycikk révén. Ezáltal a jog a korona (és nem csupán a király) ellen támadókkal szemben is büntetőjogi védelmet adott, konkrétan azáltal, hogy azt hűtlenségnek minősítette és a legsúlyosabb büntetéssel szankcionálta.¹³

A fentiekből látható, hogy a 15. században a Szent Korona lényegében már az államiséget testesítette meg. Okleveleink folyton a Szent Korona joghatósága alatt álló területekről, a Szent Korona országairól, a Szent Korona iránti hűségről, a Szent Korona jogairól (különösen a háramlási jogról), a Szent Korona élén álló királyról és a Szent Korona alattvalóiról beszéltek. Innentől kezdve Szent Korona egyértelműen az állam közjogi jogi személye, a szuverén magyar államhatalom jelképe.¹⁴

A mohácsi tragikus csatavesztést követően (1526) hazánk három részre szakadt. (Általában ezt Buda török kézre kerüléséhez, vagyis 1541-hez kötik.) Ekkortól a Szent Korona az ország és a nemzet egységének a jelképévé vált. A Szent Korona-tan megőrző erejévé vált a magyar államiségnek, az ország újra egyesülésére irányuló törekvéseknek még akár a Habsburg házi királyokkal szemben is.¹⁵

Figyelemre méltó, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) megszerezte a Szent Koronát. A magyar rendek 1620. augusztus 25-én királlyá választották. A választott királyi címet elfogadta, de nem koronáztatta meg magát, annak ellenére, hogy fizikailag még birtokában volt a Szent Korona.¹⁶

Vegyünk górcső alá két olyan nem kívánt történelmi helyzetet, amelyek esetében a Szent Korona távol volt hazánktól, és ez legitimációs problémát okozott.

(1) A korona II. József uralkodása alatti elvitele a bécsi kincstárba (1784–1790) talán a legeklektikusabb problémára világít rá. A 'kalapos király' ugyanis szándékosan szállította el hazánk földjéről a magyar államiség jelképét, és helyezkedett szembe ezáltal a magyar történelmi alkotmánnyal. Ő volt az egyetlen királyunk, aki tudatosan nem koronáztatta meg magát magyar

¹³ Horváth: *A Szentkorona Tan*, 8.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Horváth: *A Szentkorona Tan*; Teleszky, Kees: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2009, 83.

¹⁶ Pálffy Géza: *A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában. (1619–1622). Egy korona – itinerarium összeállításának lehetőségéről*, in Szijjártó M. István (szerk.): *A történelem mint hivatás. A Benda – emlékkonferencia előadásai. 2013. november 27.*, Budapest, Balassi Kiadó, Ráday Gyűjtemény, 2015, 75.; Tóth Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatócsoport Történettudományi Intézet, 2016, 47.; Komáromy András: *A Szent Korona és Bethlen Gábor*, Századok, XXXII. évf., 1898/10, 876–883.

uralkodóvá. Magyarországot a felvilágosult abszolutizmus szellemében kormányzott birodalmának egyik tartományaként uralta, és nem akarta koronázási eskü révén sem elkötelezni magát. A koronázási ékszereket szinte múzeumi emléktárggyá degradálta.¹⁷ Úgy tudnánk ezt az esetet minősíteni, hogy az elszállítás nem a legitimációs válság következménye volt – hanem maga az elszállítás okozta tudatosan a legitimációs válságot. Annak is komoly jelentősége van, hogy 1790-ben már Pozsony helyett Budára szállították és helyezték el tartósan.

(2) A 'Horthy-korszaknak' is nevezett király nélküli királyság periódusában nemhogy nem csökkent a Szent Korona elhelyezésének jelentősége, hanem még szinte növekedett is. Már a középkor óta fontos tézis volt, miszerint nem a király uralkodik, hanem a korona. Az államforma és az elnevezés Magyar Királyság maradt; a királyi méltóság betöltetlenségére tekintettel a kormányzó látta el az államfői teendőket. A Szent Koronát tehát a Budai Várban őrizték, fennmaradt a több évszázados előzményekkel működő koronaőrség is. A háborús végveszély idején, Horthy Miklós kényszerű lemondása és a nyilas hatalomátvétel (1944. október 15.) után ideig Veszprémbe menekítették a koronázási ékszereket, majd szűk két hétre Szálasi Ferenc eskütételére visszaszállították Budára. Ebből az alábbiakra figyelhetünk fel. Egyrészt a Budai Várnak a jelképes jelentősége elvitathatatlan. Másrészt még a történeti jogfolytonosság megtörésében, a szuverenitást sárba tipró német megszállásban is kollaboráló „nemzetvezető” is kifejezetten a Szent Koronára akart felesküdni, ekkora felmérhetetlen jelentősége volt az államiságunkat megtestesítő királyi ékszernek! A szovjet csapatok közeledtével természetesen a nyilas kormányzat nyugat felé szállította a koronát (Velem, Kőszeg), majd 1945. március 27/28-án léptek vele az akkor német megszállás alatt álló osztrák területre. Ezután rövid utat követően (Mariazell, Attersee) Mattsee mellett elásták az államhatalom tárgyasult letéteményesét. A kiásást követően (Augsburgba szállítás) a Szent Korona amerikai kézbe került. Átmenetileg Frankfurtban, a Német Nemzeti Bankban őrizték, majd az amerikai csapatok európai főhadiszállásán, Friedbergben. 1953-ban szállították hajón az USA-ba (New York).

Óriási jelentősége volt annak, hogy 1978. január 5-én elnöki különgéppel Budapestre érkezett a Szent Korona, majd január 6-án hivatalosan átadták az Országház épületében. Az USA kormánya hangsúlyozottan nem a pártállami vezetésnek, hanem a magyar népnek akarta visszaadni nemzeti szimbólumunkat. Jóllehet az MSZMP uralta népköztársaságban az

¹⁷ Soós István: Koronánk a bécsi kincstárban (1784–1790), in Pállfy Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, 2018, 395.

állami hatalomgyakorlás szempontjából nem volt jelentősége a koronának, mégis nemzeti szuverenitás korlátozását fokozta, hogy szent ereklyénk nem volt az államhatáron belül. Az átadó ünnepségen az amerikaiakkal született paktum jegyében Kádár János nem vehetett részt. A kommunisták a koronát szándékosan nem akarták a nemzeti szuverenitás letéteményeseként kezelni, ezért avított történelmi emléktárgyként a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezték el.¹⁸

¹⁸ Vö. Glant Tibor: A Szent Korona a tengerentúlon és az utolsó hazatérés (1944–1978), in. Pállfy Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, 2018, 563–605.

BIBLIOGRÁFIA

BARTONIEK Emma: Corona és regnum. *Századok*, LXVIII. évf., 1934/7–8.

BENDA Kálmán – FÜGEDI Erik: *A magyar korona regénye*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1984.

BERTÉNYI Iván: *A Magyar Szent Korona*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1996

ECKHART Ferenc: *A szentkorona- eszme története*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941.

Glant Tibor: A Szent Korona a tengerentúlon és az utolsó hazatérés (1944–1978), in. Pállfy Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, 2018.

HOLUB József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlata*, I. kötet, Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1944.

HORVÁTH Attila: A Szentkorona Tan története, in Arató Balázs (szerk.): *Jogalkotási tükrök*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2018.

KOMÁROMY András: A Szent Korona és Bethlen Gábor, *Századok*, XXXII. évf., 1898/10

PÁLLFFY Géza: A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában. (1619–1622). Egy korona – itineárium összeállításának lehetőségéről, in Szijjártó M. István (szerk.): *A történelem mint hivatás. A Benda – emlékkonferencia előadásai. 2013. november 27.*, Budapest, Balassi Kiadó, Ráday Gyűjtemény, 2015.

SOÓS István: Koronánk a bécsi kincstárban (1784–1790), in Pállfy Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, 2018.

SZALMA József – CSERVÁK Csaba: A Történelmi/Történeti Alkotmány és értelmezési kérdései az új magyar Alaptörvény fényében, *Létünk*, XLVII. évf., 2017/2.

SZMODIS Jenő: A korona mint közjogi szimbólum, különös tekintettel a Szent Korona ősiségére, *Jogelméleti szemle*, 2022/2.

TELESZKY, Kees: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2009.

TÓTH Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatócsoport Történettudományi Intézet, 2016.

Nagy Melánia – Ripszám Dóra

A KISKORÚ VESZÉLYEZTETÉSE A KOLDULÁS TÜKRÉBEN

BEVEZETÉS

Gyermekeink védelme társadalmunk alapköve.¹ Az ENSZ Közgyűlése 1989-ben egyhangúlag fogadta el a Gyermekjogi Egyezményt (44/25 határozat), amely szerint gyermek: az a személy, aki a tizennyolcadik életévét nem töltötte be, kivéve, ha a nemzeti jogszabályok értelmében a nagykorúságot már korábban elérte (1. cikk). A kiskorú nem azonos definíció „a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy” kategóriájával, utóbbi ugyanis magában foglalja a házasságkötés folytán már nagykorúságot szerzett tizennyolc éven aluli személyek körét is.²

A kiskorú veszélyeztetéséhez kapcsolódóan elengedhetetlen, többek között a család – mint a nemzeti fennmaradás alapja – vizsgálata. A gyermekek ezen egységen belül egy kiszolgáltatott szerepet töltenek be, függő helyzetben vannak, amely kapcsolódik a szüleik magatartásához. A kiskorú akkor tud megfelelően érvényesülni és akkor képes fejlődni, ha a kellő gondoskodást, törődést, szeretetet a család többi tagjától megkapja. Előfordul azonban, hogy ez a belső egység megbomlik. Ennek okait taxatív felsorolni nem lehet így néhány esetkör³: anyagi válság, különböző addikciók megjelenése: alkoholfüggőség, drog problémák, valamint az agresszió különböző fokai és fajtái. Ezek mind ahhoz vezethetnek, hogy a kiskorú testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődése veszélybe kerül, azon személyek által, akiknek a kötelessége éppen az ellenkező teljesítése. Magyarország Alaptörvénye is rögzíti: „Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz. [...] A szülők kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni. [...]” [XVI. cikk (1), (3)], ennek szabályozására a jogalkotó a 2012. évi C. törvényben a XXI. fejezet alatt a 208.§-ban megalkotta a kiskorú veszélyeztetésének tényállását.

¹ Komlósiné Sógor Ildikó: A kiskorú veszélyeztetés büntetnének fogalmi meghatározása, szabályozásának fejlődése, *Magyar Jog*, LXIV. évf., 2017/7–8, 481.

² Morvai Viktória: A kiskorú veszélyeztetésének büntette, vagyis a hatályos törvényi tényállás szerkezete és klasszikus dogmatikai elemzése (Btk. 208. §) (2016.), *jogero.hu*, <https://jogero.hu/dr-morvai-viktoria-a-kiskoru-veszelyeztetesenek-buntette-vagyis-a-hatalyos-torvenyi-tenyallas-szerkezete-es-klasszikus-dogmatikai-elemzese-btk-208-%C2%A7-2016/>

³ A szülők megromlott házasságát, életszerűnek gondolnánk a felsoroláshoz kapcsolni azonban a Kúria 1491/2006. számú büntető elvi határozata alapján nem lehetséges: A szülők megromlott házassága, az elmergesedett kapcsolat önmagában véve nevelési kötelességszegésnek nem tekinthető, nem alapozza meg a kiskorú veszélyeztetése büntetnének megállapíthatóságát; a szülők jó viszonyának a megtartása a gyermek érdekében ugyan elvárható, de jogi kötelességgé nem tehető.

A KOLDULÁS PROBLEMATIKÁJÁRÓL RÖVIDEN

Európa szerte szorosan kötődik a koldulás problematikája a szegénység, a szegénygondozás kérdésköréhez, a 'szegény' fogalom a történelem folyamán többek között felölelte a koldusokat, család nélkül élő felnőtteket, valamint az árvákat és a családból kiesett gyermekeket is.⁴

A koldulás önmagában ugyan nem minősül jogellenes cselekménynek, azonban csupán a néma koldulás a megengedett. A koldulás akkor marad a legalitás határain belül, ha a földön ülő vagy sapkáját tartogató koldus az emberek sajnálatára, együttérzésére apellál.⁵

A kolduló gyermekek indítékai az életviteli, anyagi nevelési és elhanyagolási veszélyeztetettségi okok közé ágyazódnak, így sokszor a gyermekkoldulás problematikája mögött a rejtett szülői bűnözés rejlik.⁶ A koldulásban megjelenő gyermekek szélsőségesen kiszolgáltatott helyzetben vannak, és számos esetben bűncselekmények áldozatai (a szexuális kizsákmányolást is beleértve), így a koldulás (és a zsebtolvajlás is) egy túlélési stratégia azok számára, akik áldozattá váltak, és nem kapnak megfelelő segítséget az illetékes intézmények részéről.⁷

A koldulásban részt vevő gyermekekkel és felnőttekkel, valamint az érintettekkel készített interjúk alapján elmondható, hogy a gyermekkoldulás túlélési stratégiakénti megjelenésének oka, hogy a koldulást végző gyermekek olyan elszegényedett családokból származnak, akiknek nincs alternatív jövedelemszerző tevékenységük, sőt egyes esetekben a klasszikus koldulás olyan tevékenységnek tűnik, amely a teljes családot bevonja, mivel azonban különösen a kisgyerekek nagyobb valószínűséggel váltanak ki együttérzést, aktívan felhasználhatók a klasszikus koldulásra. A koldulás túlélési stratégiakénti alkalmazását támasztja alá a gyerekek és a kísérő felnőttek közötti jó kapcsolat, előfordultak olyan helyzetek is, amikor a gyerekeket kísérő felnőttek valóban az érintett gyermek családtagjai (a legtöbb esetben a felnőttek koldulásban részt vevő gyermekek anyja vagy nagymamája).⁸

⁴ Bódiné Beliznai Kinga: „Szegény a koldus, ha király is a neve” Koldulás és bírói gyakorlat a Kbt. tükrében, *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, VIII. évf., 2020/3, 38.

⁵ Cserép Attila – Fábián Adrián – Rózsás Eszter: *Nagykommentár a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértés nyilvántartási rendszeréről szóló 2012. évi II. törvényhez*, Budapest, Wolters Kluwer, 2022.

⁶ Ferenczi Zsuzsanna: Változások – A gyermekvédelemben. *A Szociális Szakmai Szövetség hírlevele*, X. évf., 2004/1, 7.

⁷ Vidra Zsuzsanna – Baracsi Kitty – Katona Noémi – Sebhelyi Viktória: *Gyermekkereskedelem Magyarországon: Szexuális kizsákmányolás, koldultatás és zsebtolvajlásra kényszerítés*, Budapest, Central European University, 2015. 188.

⁸ European Commission: *Report for the Study on Typology and Policy Responses to Child Begging in the EU* (JLS/2009/ISEC/PR/008-F2), 30.

A KISKORÚ VESZÉLYEZTETÉSÉNEK ELSŐ FORDULATA

A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) 208. § (1) bekezdése értelmében a kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy – ideértve a szülői felügyeletet gyakorló szülő, illetve gyám élettársát, továbbá a szülői felügyeleti jogától megfosztott szülőt is, ha a kiskorúval közös háztartásban vagy egy lakásban él –, aki e feladatából eredő kötelességét súlyosan megszegi, és ezzel a kiskorú testi, értelmi, erkölcsi vagy érzelmi fejlődését veszélyezteti, bűntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

A tényállás első bekezdése 40 éve változatlan tartalommal található meg a büntetőjogi szabályozásban, időtállóságát a keretdispozíció mivolta biztosítja.⁹

Az elkövetési magatartás a súlyos kötelességszegés. A törvény nem határozza meg a kötelességszegést, de nevesíti azokat a feladatköröket, amelyeket, ha nem teljesít az elkövető, akkor tényállásszerű lesz a magatartás ez pedig a kiskorú nevelése, felügyelete és gondozása.¹⁰

Magyarország Alaptörvénye rendelkezik a nevelésről: „A szülőknek joguk van megválasztani a gyermeküknek adandó nevelést.» [XVI. cikk (2)] A nevelés: »tervszerű magatartások sorozata, amely a kiskorú életkorához, szellemi állapotához, egyéniségéhez igazodó tudatos ráhatásokból tevődik össze, idesorolva a nem kifejezetten nevelési célzatú, de a kiskorú fejlődését mindenképpen befolyásoló személyes példamutatást is.»¹¹

A súlyos kötelességszegés elkövethető aktív, illetve passzív magatartással is. Tipikusabb formája az aktív fordulat, amely nagyon szerteágazó tevékenységeket ölel fel: érzelmi, lelki bántalmazás, erőszak, cselekvési szabadság vagy mozgás szabadság korlátozása. Előfordulhat azonban a passzív alakzat is: mint például az elhanyagolás, ami lehet testi, érzelmi, egészségügyi.¹²

A törvény az elkövetési magatartásnál a súlyos kötelességszegést jelölte meg, amelyre iránymutatásul szolgál a 2006. évi 1491-es számú elvi bírósági határozat. Ennek tükrében megállapítható, olyan kirívó kötelességszegést lehet „súlyosnak” tekinteni, ami még az általános társadalmi felfogás szerint elvárható minimális követelményeknek sem felel meg.

⁹ Balogh Anna: Kiskorú veszélyeztetésének büntette a bírósági határozatok kritikai tükrében – különös tekintettel a fizikailag bántalmazott gyermekekre – II. rész: A cselekmény és az eredmény, *Ügyészek Lapja*, XXV. évf., 2018/6.

¹⁰ Tóth Mihály – Nagy Zoltán (szerk.): *Magyar Büntetőjog; Különös rész*. Budapest, Osiris, 2014. 157.

¹¹ Tóth–Nagy: *Magyar Büntetőjog* 157.

¹² Morvai: *A kiskorú veszélyeztetésének büntette*

A gyermekkorú társaságában való koldulás automatikusan felveti a bűncselekmény gyanúját, amennyiben szülő vagy törvényes képviselő használja fel a gyermeket, és a Btk. 208. § (1) bekezdés szerint kiskorú veszélyeztetése büntettet követ el a gyermek nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy, aki kötelességét súlyosan megszegve veszélyezteti a kiskorú testi, értelmi, erkölcsi vagy érzelmi fejlődését. A huzamos ideje, rendszeresen előforduló gyermekkel történő közös koldulás súlyos kötelességszegésnek minősül.¹³

A bűncselekmény elkövetője speciális. Az a személy lehet, aki a kiskorú nevelésére, felügyeletére gondozására köteles. Ez eredhet családi kapcsolatból, munkaköri kötelezettségből (nevelő, pedagógus) polgári jogi jogviszonyból (*babysitter*) vagy akár hatósági határozat alapján (gyámrendelése). A törvény rendelkezik azokról a személyekről is, akik a kiskorúval közös háztartásban élnek és így ők is megvalósíthatják a veszélyeztetést: a szülői felügyeletet gyakorló szülő élettársa, valamint a szülői felügyeleti jogától megfosztott szülő is, abban az esetben, ha a kiskorúval közös háztartásban vagy közös lakásban él (ld. Btk. 208. §).

A Pesti Központi Kerületi Bíróság 25.B.VIII.12.375/2015. számú ítéletében kiskorú veszélyeztetésének büntetőben bűnösnek mondta ki azokat a szülőket, akik több alkalommal közösen koldultak 11 éves fiukkal a budapesti villamosokon, valamint megállóiban. A tangóharmonikával kolduló gyermek pénzszerzés reményében át akart szaladni a villamos előtt az ellenkező irányú megállóba, ám a villamos elgázolta, a kisfiú a helyszínen életét veszítette.

A KISKORÚ VESZÉLYEZTETÉSÉNEK MÁSODIK FORDULATA

A Btk. 208. § (2) bekezdése értelmében, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, az (1) bekezdés szerint büntetendő az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt a) bűncselekmény vagy szabálysértés elkövetésére, illetve züllött életmód folytatására rábír vagy rábírti törekszik, b) bűncselekmény elkövetéséhez felajánl.

A bűncselekmény elkövetési magatartása ezen fordulat esetében a bűncselekményre, szabálysértésre, züllött életmód folytatására való rábírás, illetve rábírti törekvés, vagy a bűncselekmény elkövetéséhez felajánlás. „Bűncselekményen” olyan büntetendő cselekményt

¹³ Cserép–Fábián–Rózsás: *Nagykommentár*

is érteni kell, amelyet gyermekkorú vagy olyan fiatalkorú követ el, aki a cselekményéért nem büntethető (pl. beszámítási képesség hiánya miatt).¹⁴

Amennyiben gyermek koldultatás történik (tehát a gyermek maga koldul közterületen vagy házalva a felnőtt hatására) a tényállás kettős alakzatú. A Btk. 208. § (2) bekezdésbe ütköző kiskorú veszélyeztetése büntettét követi el az a nagykorú személy, aki kiskorút szabálysértés elkövetésére rábír, vagy rábírti törekszik, ezen elkövetési magatartás felbujtásszerű magatartással valósul meg.¹⁵ A züllött életmód fogalmát a törvény nem határozza meg, azonban a vonatkozó miniszteri indoklás szerint a züllött életmód nem elszigetelt, egyszeri magatartást, hanem huzamosabb időn át tartó, erkölcsileg kifogásolható olyan életvitelt jelent, amely még nem valósít meg bűncselekményt (pl. csavargás, koldulás stb.).¹⁶ Tekintve, hogy a koldulás veszélyeztetési cselekmény, a büntetőjogi felelősség a koldulásra való rábírással, illetve annak kísérletével (a rábírti törekvéssel) befejezetté válik, a bűncselekmény alanya bármely nagykorú személy lehet, feltéve hogy nincs a gondozására vagy felügyeletére bízva a kiskorú.¹⁷

A kiskorú veszélyeztetése büntetténél a kiskorú bűncselekmény, vagy szabálysértés elkövetésére való rábírása fogalmilag felbujtásnak minősül, így csak akkor valósul meg bűncselekmény, ha a nagykorú rábíró tevékenységének hatására határozza el a kiskorú a bűncselekmény, vagy szabálysértés elkövetését.¹⁸

ÖSSZEGZÉS

Annak ellenére, hogy a családnak kell ellátnia az elsődleges gyermekvédelmi funkciót, ez gyakran nem valósul meg.

A gyermekek koldulása, illetve koldultatása esetén kötelességük az intézményeknek fellépni, azonban a valóságban ez csak ritkán történik meg. Számos esetben értesítésre kerül a gyermekvédelmi rendszert, ám azok mégsem érnek oda időben, így a gyermekek koldulása legtöbb esetben a hatóságok közbeavatkozása nélkül zajlik, másrészt abban a kevés esetben, amikor a hatóságok mégis cselekednek, az eredmény ellentétes is lehet, pl. túlzott hivatalos reakció (pl.: egy anya a tízéves gyermekével koldult, aki egy metróaluljáróban énekelt, a rendőrséget értesítették, akik három szirénázó autóval érkeztek a helyszínre). Az egyik alapvető

¹⁴ Tóth–Nagy: *Magyar Büntetőjog* 157–158.

¹⁵ Cserép–Fábián–Rózsás: *Nagykommentár*

¹⁶ BH 1985.2.51

¹⁷ Cserép–Fábián–Rózsás: *Nagykommentár*

¹⁸ BH2001. 50.

probléma a gyermekvédelmi jelzőrendszerrel kapcsolatban az, hogy a koldulás esetében senki sem érzi úgy, hogy személy szerint az ő kötelessége lenne a gyámhatóság értesítése.¹⁹

A rendszer hiányosságait pótolni kell, mert a jövő nemzedékének sorsa a mi kezünkben van.

¹⁹ Vidra–Baracsi–Katona–Sebhelyi: *Gyermekkereskedelem*, 218–219.

BIBLIOGRÁFIA

BALOGH Anna: Kiskorú veszélyeztetésének büntette a bírósági határozatok kritikai tükrében – különös tekintettel a fizikailag bántalmazott gyermekekre – II. rész: A cselekmény és az eredmény, *Ügyészek Lapja*, XXV. évf., 2018/6.

BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: „Szegény a koldus, ha király is a neve” Koldulás és bírói gyakorlat a Kbt. tükrében, *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, VIII. évf., 2020/3.

CSERÉP Attila – FÁBIÁN Adrián – RÓZSÁS Eszter: *Nagykommentár a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértés nyilvántartási rendszeréről szóló 2012. évi II. törvényhez*, Budapest, Wolters Kluwer, 2022.

FERENCZI Zsuzsanna: Változások – A gyermekvédelemben. *A Szociális Szakmai Szövetség hírlevele*, X. évf., 2004/1.

KOMLÓSNÉ SÓGOR Ildikó: A kiskorú veszélyeztetés büntetének fogalmi meghatározása, szabályozásának fejlődése, *Magyar Jog*, LXIV. évf., 2017/7–8.

MORVAI Viktória: A kiskorú veszélyeztetésének büntette, vagyis a hatályos törvényi tényállás szerkezete és klasszikus dogmatikai elemzése (Btk. 208. §) (2016.), *jogero.hu*, <https://jogero.hu/dr-morvai-viktoria-a-kiskoru-veszelyeztetesenek-buntette-vagyis-a-hatalyos-torvenyi-tenyallas-szerkezete-es-klasszikus-dogmatikai-elemzese-btk-208-%C2%A7-2016/>

TÓTH Mihály – NAGY Zoltán (szerk.): *Magyar Büntetőjog; Különös rész*. Budapest, Osiris, 2014.

VIDRA Zsuzsanna – BARACSI Kitti – KATONA Noémi – Sebhelyi Viktória: *Gyermekkereskedelem Magyarországon: Szexuális kizsákmányolás, koldultatás és zsebtolvajlásra kényszerítés*, Budapest, Central European University, 2015.

Egyéb források

European Commission: *Report for the Study on Typology and Policy Responses to Child Begging in the EU* (JLS/2009/ISEC/PR/008-F2)

*Regős Franciska*A NEMZETKÖZILEG JOGELLENES CSELEKMÉNYEKÉRT VALÓ FELELŐSSÉG FEJLŐDÉSE, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL A NEMZETKÖZI JOGI BIZOTTSÁG KODIFIKÁCIÓS MUNKÁJÁRA

BEVEZETŐ

A felelősség egy olyan jogintézmény, amely minden jogágban előfordul. Ahogyan azt Nagy Károly megjegyzi, „a nemzetközi jogi felelősségre vonatkozó szabályok hiányában tulajdonképpen nemzetközi jogról, mint valódi jogról sem beszélhetnénk”.¹ A nemzetközi jogban a felelősség szabályainak vizsgálata viszonylag sokáig háttérbe szorult.² A nemzetközi felelősség normáinak alapvető jogforrása a szokásjog. A szokásjog azonban gyakran bizonytalan talajt jelent, mivel sok esetben homályosak. Előállhatnak olyan helyzetek, amikor az adott normának egyáltalán a létezése, mint szokásjogi szabály is megkérdőjelezhető.³ Az államok így felismerték, hogy a szokásjogi szabályok kodifikációjának szükségességét. A kezdeti törekvések azonban a felelősséget nem általánosságban véve közelítették meg, hanem csak egy részterületére korlátozódtak, nevezetesen a külföldieknek okozott károkért való felelősségre. Ez került az első kodifikációs nemzetközi konferencia, az 1930-ban megrendezésre kerülő hágai nemzetközi kodifikációs konferencia egyik témájává is. Ugyanezt a kiindulópontot választotta később az ENSZ keretében meginduló, a Nemzetközi Jogi Bizottság által történő kodifikáció is. A Nemzetközi Jogi Bizottság több évtizedes munkájának eredménye a 2001-es, az államok nemzetközileg jogellenes cselekményekért való felelősségéről szóló végleges tervezet. Jelen írás célja, hogy a nemzetközi felelősség fejlődésének főbb állomásait betekintést nyújtson, különös tekintettel a Nemzetközi Jogi Bizottság munkájára. Ennek megfelelően a tanulmány először a korai kodifikációs törekvéseket ismerteti, majd bemutatja a Nemzetközi Jogi Bizottság a felelősség kodifikálása során felmerült kérdéseket és megoldásokat.

¹ Nagy Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1991, 9.

² Crawford, James: *State Responsibility, The General Part*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, 3.

³ Nagy: *Az állam felelőssége*, 9.

AZ ÁLLAMOK NEMZETKÖZI FELELŐSSÉGÉRŐL ÁLTALÁBAN

A felelősség általános értelemben vett jelentése, hogy a kifejtett magatartásból folyó következményeket vállalni kell. A felelősségre vonásra csak akkor kerülhet sor, ha a felelősségre vont személy valamely tilalmat megszegett, illetve nem tartott be.⁴ A felelősség tehát egyike azoknak a jogintézményeknek, amelyek minden jogágban előfordulnak, tekintve, hogy szükségszerű a kötelezettségek megsértésének következményeinek meghatározása.⁵ A jogkövetkezmények jogáganként eltérőek lehetnek, ami a jogi felelősség sajátos jellegét mutatja.⁶ A nemzetközi jogban a felelősség helyett a figyelem középpontjában inkább az államok jogainak megóvását célzó jogi eszközök vizsgálata került,⁷ mint a represszália vagy az egyik leghatékonyabb nemzetközi szankció, az *ultima ratio regum*: a háború.⁸ A nemzetközi felelősség nem került tanulmányozás tárgyává egészen a 19. század végéig.⁹ Ennek fő oka, hogy kezdetben az államok nehezen tudták a szuverenitás fogalmával a felelősség intézményét összeegyeztetni, nevezetesen azt, hogy egy állam bármilyen cselekményéért a nemzetközi jog alapján a többi állam felé felelősséggel tartozzon.¹⁰ A tétel, miszerint az államok csak saját maguk előtt felelősek az abszolút monarchia felelőtlenségéből származtatható. Bodin, Suarez és Vitoria a kérdést teológikus nézet alapján ítélték meg, mely szerint az csakis Isten előtt hajol meg.¹¹ A szuverenitás hordozójának tehát az uralkodót tekintették, akinek hatalma korlátlan volt és cselekedeteiért nem lehetett felelősségre vonni, így az általa megtestesített államhatalom sem tartozhatott felelősséggel.¹² Az állam saját területe és alattvalói tekintetében tehát tulajdonképpen korlátlan jogokat élvezhetett.¹³ Amennyiben a felelősségre vonás szükségessé vált, arra a háború szolgált a legalkalmasabb eszközzel.¹⁴ A felelősség joga egy reakció volt az államszuverenitás korlátlan mivolta ellen.¹⁵ A fentiekből következik, hogy a téma igen kényes volt: az államfelelősség a szuverenitás szupremáciájával megy ellentétbe, amely a külső felelősség hatékony tagadása volt azon az alapon, hogy az állam végső soron csak önmaga felé

⁴ Uo., 19.

⁵ Crawford: *State Responsibility*, 3.

⁶ Nagy: *Az állam felelőssége*, 19.

⁷ Crawford: *State Responsibility*, 3.

⁸ Bibó István: *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban*, M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Intézetének Kiadványai 3., Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, 1934, 18.

⁹ Crawford: *State Responsibility*, 3.

¹⁰ Nagy: *Az állam felelőssége*, 32.

¹¹ Crawford: *State Responsibility*, 4.

¹² Nagy: *Az állam felelőssége*, 32.

¹³ Kecskés Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*, Győr, Doktori Értekezés, Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2012, 113.

¹⁴ Boros Balázs Sándor: Nemzetközi Jogi Felelősség, Különös tekintettel az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága Szerződés Tervezetére, *Iustum Aequum Salutare*, III. évf., 2007/3, 132.

¹⁵ Crawford: *State Responsibility*, 25.

felelős.¹⁶ A hangsúly az államok egyenlőségére helyeződött, amely magában foglalja egyrészt a jognak való alávetettséget, másrészt más államok jogainak tiszteletben tartását.¹⁷

A fentiek után nem meglepő, hogy kezdetben az állam felelősségének értelmezését és alkalmazási körét szinte kizárólag más államok joghatósága alá tartozó magánszemélyek személyi és vagyoni jogait érintő sérelmek képezték.¹⁸ A felelősség kodifikációjára tett első kísérletek is ezt mutatják, mivel ezt az értelmezési módot követte többek között az 1930-ban megrendezésre kerülő Hágai Konferencia, a Nemzetközi Jogi Intézet 1927. évi határozata, és a Harvard Egyetem 1929. évi tervezete és a Nemzetközi Jogi Bizottság kodifikációs munkája is.

KORAI KODIFIKÁCIÓS TÖREKVÉSEK

A Nemzetközi Jogi Intézet és a Harvard Egyetem tervezetei

Az államok nemzetközi felelősségének korai kodifikációs törekvései a külföldieknek okozott károk miatti felelősségből indultak ki. A Nemzetközi Jogi Intézet 1927-ben elfogadott el egy 12 cikkből álló határozatot a témakörben,¹⁹ amely ugyan nem rendelkezett kötelező erővel, de a nemzetközi jog klasszikus korszakának előremutató államfelelősségi felfogást tükrözött.²⁰ Jelentőségét mutatja, hogy ez a határozat képezte az alapját a három évvel később, Hágában megrendezésre kerülő kodifikációs célú konferenciának.²¹ Lényeges megemlíteni a Harvard Egyetem Jogi Karának a munkáját is, amely szintén hozzájárult a Hágai kodifikációs konferenciához. 1929-ben a Harvard Egyetem Jogi Karának nemzetközi kutatócsoportja elkészített egy egyezmény tervezetet, amely az államok felelőssége a területükön külföldiek személyében vagy vagyonában okozott károkért címet viselte.²² A tervezet meghatározott néhány általános elvet és definiálta azokat a körülményeket, amelyek esetén az állam felelőssége felmerül.²³ A kutatócsoport a már említett, az Nemzetek Szövetsége Hágában,

¹⁶ Uo., 25.

¹⁷ Uo., 25.

¹⁸ Kecskés Gábor: A jogellenes magatartásból eredő államfelelősség kodifikációjának története, *Jog, Állam, Politika*, IV. évf., 2012/2, 31.

¹⁹ Strisower, M. Leo: *Responsabilité internationale des États à raison des dommages causés sur leur territoire à la personne et aux biens des étrangers*, Session de Lausanne, Institut de Droit International, 1927.

²⁰ Kecskés: *A jogellenes magatartásból* 34.

²¹ Uo., 34.

²² Borchard, Edwin M.: The Law of Responsibility of States for Damage Done in Their Territory to the Person or Property of Foreigners, *American Journal of International Law*, Vol. 23., No. S5, 1929.

²³ Schuritaku, Sompong: State responsibility and international liability under international law, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, Vol. 18., No. 4, 1996, 825.

1930-ban tartott kodifikációs konferenciájának előkészületi munkái számára kísérelt meg támogatást adni.²⁴

A Nemzetek Szövetsége és a Hágai kodifikációs konferencia

A Hágai, Nemzetközi jog kodifikálására tartott konferencia volt az első nemzetközi konferencia, amelyet kifejezetten kodifikációs céllal rendeztek meg.²⁵ 1924-ben az Nemzetek Szövetségének Közgyűlése határozatában felkérte a Tanácsot egy szakértőkből álló bizottság (*Committee of Experts for the progressive codification of international law*) létrehozására.²⁶ A 17 tagú szakértői bizottság feladatát a kodifikációs munka előkészítése és egy olyan lista elkészítése képezte, amely a nemzetközi jog kodifikálására alkalmasnak minősülő területeit tartalmazza, azaz azokat, amelyek nemzetközi egyezménybe foglalást igényelnek.²⁷ 1927-ben a Nemzetek Szövetségének Közgyűlése határozatában összesen három témát jelölt meg, így ennek megfelelően az első kodifikációs konferencia programjára három téma került kitűzésre. Az állampolgárság, és a területi vizek témája mellett kodifikációra érettnak találták a külföldi állampolgároknak okozott sérelmek miatti államfelelősség témakörét is.²⁸ Ez azt jelentette, hogy a konferencia nem kívánt általános jelleggel foglalkozni a felelősség teljes témakörével, csupán egyik részterületével.²⁹

Ezt követően kijelölésre került egy, a konferencia előkészítését szorgalmazó öt tagból álló bizottság. A bizottság a kiválasztott témákhoz kérdőíveket készített, amiket megküldtek az államok részére. A kormányoktól a kérdőívekre érkezett válaszokat alapul véve került elkészítésre egy anyag, amely később a konferencia elé került.³⁰ Ez képezte a konferencia három témáját érintő tárgyalás alapját.³¹ A konferencia sikerességére más dokumentumok is felhasználásra kerültek. Ahogyan az már korábban említésre került, a konferencia előkészítése közben más nemzetközi intézmények is aktívan foglalkoztak a nemzetközi felelősség

²⁴ Kenny, James T.: Manley O. Hudson and the Harvard Research in International Law 1927-1940, *The International Lawyer*, Vol. 11., No. 2, 1997, 319.

²⁵ Miller, Hunter: The Hague Codification Conference, *The American Journal of International Law*, Vol. 24., No. 4, 1930, 674.

²⁶ Shabtai, Rosenne (edit): The International Law Commission's Draft Articles on State Part 1., Articles 1-35., 1991, 2.

²⁷ NAGY: *Az állam felelőssége* 9.

²⁸ Reeves, Jesse S.: The Hague Conference on the Codification of International Law, *The American Journal of International Law*, Vol. 24., No. 1, 1930, 52.

²⁹ Nagy: *Az állam felelőssége*, 9.

³⁰ Uo., 9.

³¹ Miller: *The Hague Codification Conference*, 674.

témakörével, melyek közvetlenül kapcsolódtak a konferencia nemzetközi felelősség témájához. A Harvard Egyetem Jogi Kara által készített egyezménytervezetet például folyamatosan használták és nagyra értékelték a konferencia egész időtartama alatt.³²

A konferencia megrendezésére 1930 tavaszán került sor Hágában, március 13 és április 12. között. A konferencián összesen 48 állam képviseltette magát.³³ A konferencia programjára tűzött három témának megfelelően három albizottságot hoztak létre. Az Első Bizottság foglalkozott az állampolgárság témakörével, míg a Második Bizottság a területi vizekkel, az utolsó téma, nevezetesen a felelősség pedig a Harmadik Bizottsághoz került.³⁴

Milyen eredményekkel zárult az első nemzetközi kodifikációs konferencia? A konferencia sikerességét két oldalról érdemes vizsgálni: egyrészt, hogy milyen konkrétumok fogalmazódtak meg egyezmények formájában, másrészt, hogy a jövőre nézve milyen tanulságok vonhatóak le a konferenciából, és milyen előrehaladást sikerült elérni a problémás kérdéseket nézve.

Az elsőt tekintve a konferenciát inkább a sikertelenség jellemezte, és csalódásként került be a köztudatba. A konferencia zárását követően többféle kritika is megfogalmazásra került, melyek közül leggyakoribb a konferencia programjának túl nagy kiterjedése volt. A munkára szánt idő összesen egy hónap volt, ami azt jelenti, hogy körülbelül három hét jutott a tárgyalásokra, figyelembe véve a nyitó és záró eljárásokat. Mind a három téma rendkívüli fontossággal bírt, nemzetileg és nemzetközileg egyaránt. Miller szerint hiba volt megkísérelni három ilyen, különösen bonyolult téma megvitatását ennyire rövid időn belül.³⁵ Ahogyan Kecskés is megjegyzi, a munkát nagyban akadályozta a konferencia technikai lebonyolítása.³⁶ A konferencia időtartama alatt naponta három ülésre került sort, ami kevés időt hagyott a képviselőknek és tanácsadóiknak a reflektálásra, melynek következtében a nyomás túl nagynak bizonyult.³⁷ Ehhez hozzájárult az államok között felmerült ellentétek is. Az eredmények jól szemléltetik, hogy a konferencián csupán az állampolgárság témakörével kapcsolatban sikerült néhány olyan egyezményt elfogadni, amelyek még a mai napig is hatályban vannak.³⁸ Ami a felelősség témakörét illeti, a Harmadik Bizottság képtelen volt a kérdésben tanulmányát

³² Uo., 674.

³³ Uo., 675.

³⁴ Nagy: *Az állam felelőssége*, 10.

³⁵ Miller: *The Hague Codification Conference*, 675.

³⁶ Uo., 693.

³⁷ Kecskés: *A jogellenes magatartásból*, 34.

³⁸ Miller: *The Hague Codification Conference*, 675.

³⁹ Uo., 693.

befejezni.³⁹ Ugyan első olvasatban elfogadott egy 10 cikkből álló tervezetet, de a felmerült ellentétek miatt álláspontját nem végezte.⁴⁰ Ennek oka, hogy a cikkekben összefoglalt szabályok nem nyertek kétharmados támogatást a bizottságon belül,⁴¹ következésképpen jelentést sem tudott a konferencia plénuma elé terjeszteni.⁴²

Kertész a konferencia sikertelensége mögött több meghúzó tényezőt is megjelölt.⁴³ Az államok közt felmerült ellentétek nagymértékben akadályozták a felelősség részterületének kodifikációjának előrehaladást. Nézeteltérés alakult ki a latin-amerikai államok és az európai nagyhatalmak közötti különbségek és az eltérő politikai érdekek mentén éleződött ki, ami hatással volt az államfelelősséggel kapcsolatos felfogásokra is. Az államok még a nemzetközi kötelezettségek tekintetében sem tudtak megegyezni.⁴⁴ Két álláspont alakult ki: míg a latin-amerikai államok a nemzetközi szerződéseket és a szokásjogot tekintették az állam nemzetközi kötelezettségeinek forrásaként, addig a másik nézet képviselői az előbbieken túl a nemzetközi alapelveket és a jogtudósok munkáját is idesorolták.⁴⁵ Utóbbi nézet képviselő az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikkére hivatkoztak, amely több forrást is megjelölt.⁴⁶ Mivel jelentős számú állam már az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumát aláíró, annak szerződő fele volt, így szinte lehetetlennek bizonyult az a javaslat, ami arra utalt, hogy a nemzetközi jog vagy a nemzetközi kötelezettségek forrásai ennél szűkebb kört ölelnek át.⁴⁷ Másik lényeges eltérés volt a nemzetközi jog tudományának művelői és a konferencián résztvevő államok között a kártérítés fizetésének kérdése. Míg előbbi a kártérítésre – államosítás esetén – úgy tekintették, mint az államok belső jogának olyan közös elvére, mely egyben nemzetközi jogszabály is és így védi a külföldit az államosítási törvénnyel szemben akkor is, ha a belföldi állampolgár nem kapna kártérítést, addig utóbbi, vagyis az államok többsége ezt a fajta, a külföldiek privilegizált helyzetére vonatkozó elméletet visszautasította.⁴⁸ A konferencia a felelősség témakörét tekintve így érdemi előrehaladás nélkül zárult,

³⁹ League of Nations, Acts of the Conference on the Codification of International Law, Vol. I. Plenary Meetings, Series of League of Nations Publications V. Legal 1930. V. 14., C. 351. M. 145., 1930. V., 169.

⁴⁰ Nagy: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*, 10.

⁴¹ Kecskés: *A jogellenes magatartásból*, 34.

⁴² League of Nations, Acts of the Conference on the Codification of International Law, Vol. I. Plenary Meetings, Series of League of Nations Publications V. Legal 1930. V. 14., C. 351. M. 145., 1930. V., 169.

⁴³ Kertész István: *Az állam nemzetközi felelőssége*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1938, 47–48.

⁴⁴ Kecskés Gábor: Néhány gondolat a felelősség történeti fejlődéséről a nemzetközi jogban, in Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*, Győr, Universitas-Győr, 2013, 262.

⁴⁵ Borchard, Edwin M.: Responsibility of States, at the Hague Codification Conference, *The American Journal of International Law*, Vol. 24., No. 3, 1930, 521.

⁴⁶ Uo., 521.

⁴⁷ Uo., 521.

⁴⁸ Nagy: *Az állam felelőssége*, 11.

mindazonáltal ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy hiábavaló lett volna: másik oldalról nézve fontos előrehaladásnak minősíthető a betudhatóság kategóriájára tekintettel az a felismerés, hogy az állam a „nemzetközi viszonylatban egységes és oszthatatlan egész”.⁴⁹ Ez azt jelenti, hogy az állam szerveinek bármilyen okból történő hibás működése közvetlenül keletkezteti a felelősséget.⁵⁰

Összességében, az első nemzetközi kodifikációs konferencia, egy csalódásként könyvelhető el, azonban semmi esetre sem szabad figyelmen kívül hagyni a pozitívumokat. A konferencián a felelősség kodifikációjának kezdeti lépéseire került sor, megalapozva a nemzetközi jogi felelősség későbbi kodifikációját.

KODIFIKÁCIÓ AZ ENSZ KERETÉN BELÜL

Bár a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezeteinek szerződésbe foglalása még nem történt meg, mégis hivatkozási alapul szolgál, hiszen a nemzetközi szokásjogot dolgozza fel.⁵¹ A tervezetek nagyban építkeznek a már létező szerződésekből, valamint a nemzetközi ítélkezési gyakorlatból. Kiemelést érdemelnek a különböző bírói és választottbírói döntések, amelyekben sok felelősségi és ezen belül környezettel kapcsolatos jogesettel találkozhatunk.⁵² A létező jogról adnak képet, így nem meglepő, hogy pl. a nemzetközi környezetvédelmi vitákban sokszor kerülnek idézésére.⁵³

Az államok nemzetközileg jogellenes cselekményeiért való felelősség tervezet fejlődése

A Hágai konferencia kudarcát követően, a második világháború miatt a kodifikációs törekvések lassulása következett be, így a munka érdemi folytatására csak 1947-ben került sor, azonban ez már az ENSZ keretein belül, új feltételek mellett történt, és felvetett kételyeket a nemzetközi felelősség témájának kodifikálhatóságának sikerességét illetően.⁵⁴

1947-ben az ENSZ Közgyűlése határozatában létrehozta a Nemzetközi Jogi Bizottságot az ENSZ Alapokmányának 13 (11) (a) pontja alapján, hogy tanulmányokat kezdeményezzen és

⁴⁹ Kecskés: *Néhány gondolat*, 262.

⁵⁰ Uo., 262.

⁵¹ Kovács Péter: *Nemzetközi Közjog*, Budapest, Osiris, 2016, 542.

⁵² Uo., 542.

⁵³ Pl. MOX erőmű ügy, (Írország k. Egyesült Királyság, 2003) vagy a Papírmalmok ügye (Argentína k. Uruguay, 2006)

⁵⁴ Shabtai: *The International Law Commission's Draft Articles on State*, 1.

javaslatokat fogalmazzon meg a nemzetközi jog fejlesztése és kodifikálása érdekében.⁵⁵ 1949-ben, a Nemzetközi Jogi Bizottság első ülésén 14 témakört választott ki a nemzetközi jog anyagából, melyeket kodifikálásra alkalmasnak talált. Ezek közé felvette a nemzetközi felelősséget témakörét is.⁵⁶ A következő fontos évszám 1953, amikor a Kubai delegáció kezdeményezésére⁵⁷ az ENSZ Közgyűlése határozatában felkérte a Nemzetközi Jogi Bizottságot a felelősség szokásjogi szabályainak írásba foglalására.⁵⁸ A második világháborút követő időszak azonban igen bizonytalan talajt szolgáltatott a kodifikáláshoz.⁵⁹ Egy olyan érzékeny témáról volt szó, melynek kodifikációja a két világháború között kezdődött, és amit az államok közötti ellentét aláásott a Hágai Konferencia során. Mindezek ellenére a Nemzetközi Jogi Bizottság mégis programjára tűzte a felelősség témakörét.⁶⁰ Kiindulópontja – akárcsak a Hágai Konferenciának – a nemzetközi felelősségnek egy részterület képezte. Ennek megfelelően a munka korai szakaszában az államok felelőssége a külföldiek személyének vagy tulajdonban okozott károkért való felelősséghez kapcsolódóan került vizsgálatra.⁶¹

1955-ben a Nemzetközi Jogi Bizottság hetedik ülésén F. V. García Amador-t nevezte ki a téma különelőadójává.⁶² Amador összesen hat jelentést nyújtott be, melyek a felelősséget a külföldiek személyének vagy tulajdonban okozott károkért való felelősséggel kapcsolatban vizsgálta.⁶³ A Nemzetközi Jogi Bizottság azonban ebben az időszakban csak felületesen foglalkozott Amador által készített jelentésekkel,⁶⁴ mely mögött több ok is meghúzódott. Egyrészt a figyelmét a nemzetközi jog más területeinek előrehaladottabb kodifikációja felé irányította.⁶⁵ Ilyen területek voltak a tengerjog, szerződések joga és a diplomáciai immunitás.⁶⁶ Másrészt nem volt konszenzus arról, hogy hogyan tovább: néhányan a részterületet a diplomáciai védelemre akarták korlátozni, míg mások úgy gondolták, hogy a diplomáciai

⁵⁵ A Nemzetközi Jogi Bizottság hivatalos honlapja, <https://legal.un.org/ilc/>

⁵⁶ Nagy: *Az állam felelőssége*, 11.

⁵⁷ Egy határozattervezetet nyújtott be (A/C.6/L.311) felkérve a bizottságot az állam felelősség kodifikálására.

⁵⁸ United Nations General Assembly Res. 799 (VIII) (Dec. 7. 1953.)

⁵⁹ Rosenstock, Robert: The ILC and State Responsibility, *The American Journal of International Law*, Vol. 96., No. 4, 2002, 792.

⁶⁰ Pellet, Allen: The ILC's Articles on State Responsibility, in Crawford, James (et al.) (ed.): *The Law of International Responsibility*, Oxford Commentaries on International Law, Oxford, Oxford University Press, 2010, 76.

⁶¹ Rosenstock: *The ILC and State Responsibility*, 792.

⁶² Nagy: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*, 11.

⁶³ A Nemzetközi Jogi Bizottság hivatalos honlapja: Summaries of the Work of the International Law Commission http://legal.un.org/ilc/summaries/9_6.shtml

⁶⁴ Pellet: *The ILC's Articles*, 76.

⁶⁵ Yearbook of the International Law Commission, 1969, Vol. II., 229.

⁶⁶ Crawford, James: *The International Law Commission's Articles on State Responsibility*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 2.

védelem szabályai idejétmúlt.⁶⁷ Végül a témát a civil felelősségre szűkítették.⁶⁸ A munkát nagyban nehezítette az a tény is, hogy Amadornak a téma felé történő megközelítése jelentős kritikákat kapott.⁶⁹ A vitát leginkább az egyén közvetlen nemzetközi jogi felelősségének vizsgálata és az állam nemzetközi büntetőjogi felelősségének felvetése váltotta ki.⁷⁰ Utóbbi tekintetében Amador úgy látta, hogy a nemzetközi jogban bekövetkező változások indokolják a 'pusztán jogellenes cselekmények' és a 'büntetendő cselekmények' közötti megkülönböztetést.⁷¹ Álláspontja szerint a felelősség felöleli mind a polgári jogi mind a büntetőjogi felelősséget, méghozzá az adott kötelezettség megsértésének vagy nem teljesítésének természetétől függően.⁷² A gondolat nem részesült meleg fogadtatásban, és a nézeteltérések miatt kisebb előrehaladás valósulhatott meg.⁷³

Idővel egyre többen úgy látták, hogy a nemzetközi felelősség témáját nem érdemes leszűkíteni csak a külföldieknek okozott károkért való felelősségre, abból kiindulva, hogy addig nem lehet kodifikálni egyes részterületeket, ameddig a nemzetközi felelősséggel kapcsolatos alapproblémák tisztázásra nem kerülnek.⁷⁴ Így Amador távozása után, az 1960-as évek elején nézőpontváltás következett be. Egyrésről az ENSZ Közgyűlése valamint a Nemzetközi Jogi Bizottság is megerősítette a nemzetközi felelősség témájának elsődlegességét,⁷⁵ Másrésről Amador tagságának megszűnését követően a Nemzetközi Jogi Bizottság újult erővel kezdte a témát tárgyalni: Roberto Ago javaslatára úgy döntött, hogy a hangsúlyt az államok nemzetközi felelősségének általános szabályainak meghatározására helyezi,⁷⁶ míg a nemzetközi jog más alanyainak felelőssége – mint például a nemzetközi szervezetek – figyelmen kívül hagyja.⁷⁷ Ez azt jelentette, hogy az államok nemzetközi felelősségének általános szabályai alkalmazhatóak nemcsak a diplomáciai védelemre, de más területekre is, mint pl. az emberi jogok, tengerjog vagy a környezetvédelmi jog.⁷⁸ Ennek értelmében a Bizottság 1970-től külön kezelte a jogellenes cselekményekért való felelősséget a nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények

⁶⁷ Uo., 1.

⁶⁸ Uo., 1.

⁶⁹ Crawford, James – Grant, T. D.: Responsibility of States for Injuries to Foreigners, in Grant, John P. – Baker, J. Craig (eds.): *The Harvard Research in International Law: Contemporary Analysis and Appraisal*, Buffalo, William S. Hein, 2007, 89–90.

⁷⁰ Nagy: *Az állam felelőssége*, 11.

⁷¹ Report on International Responsibility by Mr. F.V. Garcia-Amador, Special Rapporteur A/CN.4/96, 180.

⁷² Uo.

⁷³ Crawford: *The International Law Commission's*, 2.

⁷⁴ Yearbook of the International Law Commission, 1969, Vol. II., 138.

⁷⁵ United Nations General Assembly Resolution A/Res/15/1505

⁷⁶ Yearbook of the International Law Commission, 1963 Vol. II., Part One, 228.

⁷⁷ Report by Mr. Roberto Ago, Chairman of the Sub-Committee on State Responsibility, A/CN.4/152, 228.

⁷⁸ Crawford: *The International Law Commission's*, 2.

káros következményeinek kategóriájától.⁷⁹ A fókusz a felelősség szabályainak keretrendszerére esett, vagyis annak meghatározására, hogy történt-e jogsértés, és ha igen, akkor annak mik a következményei.⁸⁰

A téma új különelődőjévé Roberto Ago került kinevezésre, aki a nemzetközi felelősség kodifikációjának erős lendületet adott. Ago 1969-től 1980-ig tartó hivatali ideje alatt összesen 8 jelentést készített, és összesen 35. cikk elfogadására került sor, amelyek a felelősség eredetéhez kapcsolódtak.⁸¹ Ezek együttesen alkották az Első Részt. Az Első Rész koherens és átfogó volt, és egy hosszú kommentárral ellátott. Kiemelkedőnek minősültek a betudhatóság és a jogellenességet kizáró körülmények szabályainak meghatározása.⁸² Ago javaslatára került megfogalmazásra a nemzetközi felelősségi szabályok jogi természete is, mely szerint tehetünk primer és szekunder normák között.⁸³ Első jelentésében megfogalmazott gondolat szerint a primer normák az államok jogait és kötelezettségeit határozzák meg (mint például a nemzetközi szerződések joga, tengerjog), ellentétben a szekunder normákkal, amelyek a primer normák által felállított kötelezettségek megszegéséből származó jogkövetkezmények meghatározására terjednek ki.⁸⁴ A szekunder normák tehát az államok felelősségének szabályait felelelik, ugyanis más dolog meghatározni egy szabályt valamint az államra rótt kötelezettség tartalmát, és más dolog annak meghatározása, hogy az adott kötelezettség megszegésére sor került-e, illetve az, hogy az esetleges megszegésnek milyen következményekkel kell járnia.⁸⁵

A 21. ülésen a Bizottság megkérte Ago-t egy vázlat elkészítésére, amely meghatározza azokat a feltételeket melyek teljesülése esetén egy cselekmény nemzetközileg jogellenesnek minősül, illetve amely felveti a nemzetközi felelősséget, és amely egy államnak betudható.⁸⁶ Ennek megfelelően Ago második jelentésében tárgyalta a nemzetközileg jogellenes cselekményt, mint a felelősség forrását, a nemzetközileg jogellenes cselekmény megvalósulásának feltételeit, végül az ilyen cselekmény elkövetéséhez fűződő kérdéseket.⁸⁷ Pellet megfogalmazása szerint sor került az 'Ago forradalomra'.⁸⁸ A forradalmat jelentő cikk a

⁷⁹ Yearbook of the International Law Commission, 1970, Vol. II., 306.

⁸⁰ Crawford: *The International Law Commission's*, 2.

⁸¹ Crawford: *State Responsibility: The General Part*, 36.

⁸² Crawford: *The International Law Commission's*, 3.

⁸³ Second report on State responsibility, by Roberto Ago, Special Rapporteur – the origin international responsibility, A/CN.4/233, 179.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Yearbook of the International Law Commission, 1970, Vol. II., 179.

⁸⁶ Yearbook of the International Law Commission, 1969, Vol. II., 233.

⁸⁷ Second report on State responsibility, by Roberto Ago, Special Rapporteur – the origin international responsibility, A/CN.4/233, 179.

⁸⁸ Pellet: *The ILC's Articles*, 77.

következő volt az „állam minden nemzetközileg jogellenes cselekményéért felelősséggel tartozik”.⁸⁹ Ago elődje, Amador vizsgálatának központi eleme a kár volt, mint a felelősség generátora.⁹⁰ Ago megközelítés viszont azon a megfigyelésen alapult, hogy akármennyire is alapvető egy jogsértés és akármennyire súlyos is, lehetséges, hogy az egyáltalán nem okoz kárt egyetlen államnak sem, mint például a genocídium, amit egy állam a saját népessége ellen követhet el (például Ruanda).⁹¹ Ago első cikkhez fűződő javaslatát 1973-ban elfogadásra került, ami változatlan maradt egészen a végső tervezetig, amit második olvasatban 2001-ben fogadtak el.⁹² Ago harmadik jelentésében a felelősség forrását tárgyalta, ahol megjelent a gondolat, hogy léteznek olyan nemzetközileg jogellenes cselekmények, melyek nemcsak egy, hanem minden államra nézve súlyosak. A jelentés szerint egy olyan trend volt megfigyelhető, mely a ’nemzetközi büntett’ kategóriáját körvonalazta.⁹³ Ez később a nemzetközi büntett és deliktum kategóriája közötti megkülönböztetéshez vezetett, ami 1996-ban a tervezet első olvasatának 19. cikkében foglalt helyet.

A felelősség kodifikációjának megközelítését ebben az időben több döntés is formálta. Először is, ahogyan arról már szó volt, leszűkítésre került a vizsgálat az állam felelősségére, ezzel kizárva a nemzetközi felelősség olyan részterületeit, mint a nemzetközi szervezetek és a személyek felelőssége.⁹⁴ Másodszor kizárásra került a jogos cselekményekért való felelősség vizsgálata, viszont később bekerült a Nemzetközi Jogi Bizottság kodifikációs programjába a nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények káros következményei miatti felelősség címmel.

Miután Ago-t a Nemzetközi Bíróság bírójának nevezték ki, nem tudta tovább folytatni munkáját. Utódja, Willem Riphagen kinevezésére 1980-ban került sor, aki összesen hét jelentést tett 1986-ig. Pellet szerint munkáját a túlzott absztrakció jellemezte, ami kissé elbátorította a bizottság többi tagját.⁹⁵ Ez azt eredményezte, hogy bár a Második Rész (a nemzetközi felelősség tartalma, foka és formái) és a Harmadik Rész (vitarendezés) tekintetében szabályok egésze került meghatározásra kommentárral együtt, azonban ezek közül csak öt cikk került elfogadásra. Egyik legfontosabb a sértett állam fogalma volt. A definíció olyan

⁸⁹ Every internationally wrongful act of a State entails the international responsibility of that State. Second report on State responsibility, by Roberto Ago, Special Rapporteur – the origin international responsibility, A/CN.4/233, 187.

⁹⁰ Pellet: *The ILC's Articles*, 77.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo.

⁹³ Third Report on State Responsibility, by Roberto Ago, Sepcial Rapporteur, Source of International Responsibility, A/CN.4/246 and Add.1-3, 212.

⁹⁴ Yearbook of the International Law Commission, 1996, Vol II., Part Two, 80.

⁹⁵ Pellet: *The ILC's Articles*, 80.

helyzeteket tartalmazott, melyekben a primer norma eredete és tartalma határozta meg a sértett állam vagy államok fogalmát.⁹⁶ 1985-re némi változtatásokkal, az 5. cikket ideiglenesen elfogadta a Bizottság, ami később az első olvasat 40. cikkének alapját adta.⁹⁷

Riphagen 1986-ban hagyta el a Nemzetközi Jogi Bizottságot.⁹⁸ A negyedik, új különelőadó, az olasz Gaetano Arangio-Ruiz 1988 és 1995 között nyolc jelentést készített, és 1996-ban távozott.⁹⁹ Megközelítése morális jellegű volt, munkáját inkább a nemzetközi jog moralizálása inspirálta. Az államok nemzetközi büntettek elgondolásának lelkes híve volt.¹⁰⁰ Arangio-Ruiz munkája segített tisztázni a nemzetközi kötelezettségek megsértésének következményeit, hangsúlyozva a további jogsértés abbahagyását.¹⁰¹ A következő években a Nemzetközi Jogi Bizottság a Második és Harmadik rész első olvasatát befejezte. Bár ezeknek a cikkeknek a legnagyobb része a végleges tervezetben tükröződik, de a vitarendezés, amelyet leginkább Arangio-Ruizhoz kötnek, nem élte túl a második olvasatot.¹⁰²

Az első olvasat

A felelősség kodifikációjának fordulópontját 1996 jelentette, amikor is a Nemzetközi Jogi Bizottság ideiglenes jelleggel elfogadott első olvasatban egy vázlat szöveget kommentárral együtt. A tervezet három részből állt: az Első Rész foglalkozott a nemzetközi felelősség eredetével, a Második Rész a nemzetközi felelősség tartalmával, formáival és sokaival, és végül az utolsó Harmadik rész a vitarendezéssel. Az 1996-os tervezet jelentőségét mutatja, hogy már idézésre került mind az irodalomban, mint a nemzetközi ítélkezés során.¹⁰³ Az 1996-os tervezetben azonban több kérdés is megoldatlan maradt, többek között a nemzetközi bűncselekmények, az ellenintézkedések és a vitarendezés.¹⁰⁴ Ezek közül a nemzetközi bűncselekmények körül alakult ki a leghevesebb vita, amit a tervezet 19. cikke 'Nemzetközi

⁹⁶ Draft Articles on State Responsibility with Commentaries Thereto Adopted by The International Law Commission on First Reading, January 1997 272. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_1996.pdf

⁹⁷ Crawford: *The International Law Commission's*, 3.

⁹⁸ Pellet: *The ILC's Articles*, 80.

⁹⁹ Yearbook of the International Law Commission, 1996, Vol II., Part Two 58.

¹⁰⁰ Pellet: *The ILC's Articles*, 81.

¹⁰¹ Preliminary report on State Responsibility, Mr. Gaetano Arangio-Ruiz, Special Rapporteur, A/CN.4/416 & Corr.1 & 2 and Add.1 & Corr.1, 42.

¹⁰² Bodansky, Daniel M. – Crook, John R.: Symposium on the ILC's State Responsibility Articles: Introduction and Overview, *The American Journal of International Law*, Vol. 96., No. 4, 2002, 779.

¹⁰³ Crawford: *The International Law Commission's*, 11.

¹⁰⁴ Uo., 4.

büntettek és deliktumok' címmel reprezentált.¹⁰⁵ Ahogyan az már a címből is kiolvasható, a tervezet különbséget tett nemzetközi büntettek és deliktumok között. A két kategória mögött az a gondolat állt, hogy a nemzetközi jogsértések között jelentős különbségek vannak, mind súlyukban, megvalósításuk körülményeiben, és a sértettek körében stb.¹⁰⁶ Ezek a különbségek pedig visszavezethetők a primer normák tárgyára, természetére és tartalmára.¹⁰⁷ Ezen gondolatmenet eredményéül jött létre a nemzetközi büntett és deliktum közötti különbségtétel. Előbbi azt próbálta érzékeltetni, hogy vannak olyan nemzetközi jogsértések, melyek a nemzetközi közösség alapvető érdekeinek megóvása szempontjából lényegbevágó nemzetközi kötelezettség megszegését képzik.¹⁰⁸ Témánk szempontjából érdemes közelebbről is megvizsgálni a releváns rendelkezéseket. A 19. cikk (1) szerint, ha az állam nemzetközi kötelezettséget sért, az nemzetközileg jogellenes cselekménynek minősül, függetlenül a megsértett kötelezettség tárgyától. A 19. cikk (2) bekezdése szerint nemzetközi bűncselekménynek minősül az állam olyan nemzetközi joggal ellentétes cselekménye, ami olyan nemzetközi kötelezettség megsértéséből ered, amely a nemzetközi közösség alapvető érdekeit védelmezi, így ez olyan sérelem, amit az egész nemzetközi közösség bűncselekményként ismer el. A nemzetközi deliktum meghatározását a 19. cikk (4) bekezdése rendezi, mely szerint minden kötelezettség sértés, amely nem minősül nemzetközi bűncselekménynek, nemzetközi deliktum.¹⁰⁹

A nemzetközi büntettekhez kapcsolódóan a tervezet egy exemplifikatív felsorolást is adott azokról a cselekményekről, amelyek nemzetközi büntettnek minősülnek, mind a hatályban lévő nemzetközi jogi szabályokra alapozva. A felsorolást a 19. cikk 3. pontja adja, mely szerint a nemzetközi bűncselekmény *inter alia*, származhat olyan, a lényeges nemzetközi kötelezettségek megsértéséből, amelyek célozzák: i) a nemzetközi béke és biztonság fenntartását, mint az agresszió tilalma; ii) az önrendelkezési jogot, mint a gyarmati uralom erőszakos kiépítésének és fenntartásának tilalma iii) az emberiség védelmét, mint a rabszolgaság tilalma, a genocídium és az apartheid. A felsorolásból érdekesebbnek mutatkozhat annak utolsó pontja, mivel az az előbb említetteken túl a nemzetközi büntett kategóriájába sorolja az emberi környezet védelmét érintő nemzetközi kötelezettségek súlyos megsértését is.¹¹⁰ Az összesen négy bűncselekményt tartalmazó felsorolásban az első három olyan

¹⁰⁵ Uo., 16.

¹⁰⁶ Bruhács János: *Nemzetközi Jog I.*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2011, 213.

¹⁰⁷ Uo., 214.

¹⁰⁸ Uo., 214.

¹⁰⁹ Ld. Yearbook of the International Law Commission, 1996, Vol. II., Part Two, 63.

¹¹⁰ Ld. Yearbook of the International Law Commission, 1996, Vol. II., Part Two, 60.

kötelezettségek, tilalmak, melyek az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályai között számontartottak, illetve *jus cogens* normák. Ezeket a nemzetközi közösség, mint egész ismeri el. Ez alapján azt feltételezhetjük, hogy a felsorolás negyedik, egyben utolsó pontja, nevezetesen az emberi környezet megőrzése és védelme érdekében különös fontossággal bíró nemzetközi kötelezettségek megsértése is a *jus cogens* szabályok közé tartozik. Ez arra a következtetéshez vezethet, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság szerint a nemzetközi közösség alapvető érdekeinek védelme érdekében ugyanannyira fontos az emberi környezet megóvása az olyan cselekményektől, - például a tengerek masszív szennyezése - mint a felsorolásban szereplő többi kategória.¹¹¹ Ez azt sugallja, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság elfogadta az atmoszféra és a tengerek masszív szennyezésének tilalmát, mint *jus cogens* normát. Ez olvasható ki a cikkekhez fűzött kommentárból is, amely kimondja, hogy a 19. cikk 2) és 3) második cikk a legsúlyosabb sérelmekkel foglalkozik, amely a *jus cogens* normákra is vonatkozik.¹¹² Ezt a feltételezést tovább erősíti, hogy a 19. cikk (3) pontban található felsorolás nem hierarchikus sorrendet állít fel. A felsorolás, tehát olyan kategóriákat jelenít meg, melyek nagyobb jelentőséggel bírnak más szabályokhoz képest a nemzetközi közösség alapvető érdekeinek megőrzése tekintetében.¹¹³ A kommentár szerint ezeket a nemzetközi jogrend a *jus cogens* szintjére emelte.¹¹⁴ A kommentár hangsúlyozza, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság különbséget kívánt tenni az általános jellegű nemzetközi jogsértések és a *jus cogens* normák megsértése között.¹¹⁵ A Bizottság utóbbi tekintetében, pedig lényegében abba az irányba hajlott, hogy az emberi környezet megőrzése és megóvása szempontjából lényegbevágó nemzetközi kötelezettség megszegése *jus cogens* norma. Dupuy szerint nehéz elképzelni, hogy valamilyenféle környezeti normák imperatív természettel rendelkeznek.¹¹⁶ Álláspontja szerint ezt az elgondolást alátámasztja, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság végül törölte a végleges tervezetből a bűncselekmények kategóriáját.

A Bizottság munkája során egyebek közt felmerült a *jus cogens* és *erga omnes* kötelezettségek közötti kapcsolat kérdése is, melyet leginkább a homály jellemezett.¹¹⁷ 1980-

¹¹¹ Fano, Jesper Jarl: *Enforcing International Maritime Legislation on Air Pollution through UNCLOS*, Oxford Bloomsbury Publishing, 2019, 351.

¹¹² Uo. 351.

¹¹³ Draft Articles on State Responsibility with Commentaries Thereto Adopted by The International Law Commission on First Reading, 130. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_1996.pdf

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo., 132.

¹¹⁶ Dupuy, Pierre-Marie – Vinuales, Jorge E.: *International Environmental Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, 47.

¹¹⁷ Fitzmaurice, M. A.: *International Protection of the Environment, Recueil Des Cours, Collected Courses*, Martinus Nijhoff Publishers, Vol. 293., 2001, 146.

ban a Bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a büntettek az *erga omnes* kötelezettségek megsértésének egyik kategóriája, amely a 19. cikkben öltött testet.¹¹⁸ A büntettekkel kapcsolatban alapvető kérdésként merült fel, hogy mit is jelent az, hogy az állam 'bűncselekményt' követett el.¹¹⁹ A Nemzetközi Jogi Bizottság munkája során a nemzetközi bűncselekmény fogalmával kapcsolatban több definíció között ingadozott, amelyek az *erga omnes* kötelezettségekhez fűződő kapcsolatát volt hivatott tükrözni.¹²⁰ Riphagen szerint például a nemzetközi bűncselekményeken túl nincs olyan nemzetközileg jogellenes cselekmény, amely *erga omnes* karakterrel rendelkezik.¹²¹ A bűncselekmény kategóriák beiktatása a tervezetbe sok vitát eredményezett a Bizottságon belül és az államok között egyaránt.¹²² Több kétség is felmerült, *inter alia* a nemzetközi bűncselekmények alapjával kapcsolatban: i) mi a nemzetközi bűncselekmények és deliktumok közötti különbség ii) mik a bűncselekmények következményei iii) mi az a szerv, testület, amely meghatározza a nemzetközi bűncselekmény elkövetését.¹²³ Bruhács szavaival élve, kialakult a 'nemzetközi büntett vita'¹²⁴ két tábor mentén. Míg az egyik tábor a nemzetközi felelősség kriminalizációjának tartotta a nemzetközi büntett kategóriát, addig a másik tábor ragaszkodott a fogalomhoz, azonban komoly fenntartásokkal, ami a következményeit illeti.¹²⁵ A bűncselekmény terminológiájával szemben, így elég erős fenntartások voltak, amelyek érzékeltetésre kerültek. Egyrésztől megjelentek magában a tervezetbe fűzött egyik lábjegyzetben,¹²⁶ mely szerint, a 'bűncselekmény' helyett alkalmazható alternatívaként például a 'komoly természetű nemzetközileg jogellenes cselekmény' vagy 'különösen komoly jogellenes cselekmény' megfogalmazás.¹²⁷ Másrésztől a terminológiával való probléma az államok megjegyzéseiből is kitűnt.¹²⁸ Az első olvasat tervezetében kifejezésre kerülő nemzetközi bűncselekmény gondolata alapvetően megosztó volt, és összességében úgy tűnt, hogy komoly veszélynek teszi ki a kodifikációs munkát.¹²⁹

Az első olvasat tervezetével tehát több probléma is adódott. Több állam tett megjegyzést például az Első Rész Harmadik Fejezetére, amit az államok túl bonyolultnak találtak.

¹¹⁸ Uo., 146.

¹¹⁹ Crawford: *The International Law Commission's*, 17.

¹²⁰ Fitzmaurice: *International Protection of the Environment*, 145.

¹²¹ Fourth report on the content, forms and degrees of state responsibility, doc. A/CN.4/366/Add.1, 12.

¹²² Fitzmaurice: *International Protection of the Environment*

¹²³ Uo., 146.

¹²⁴ Bruhács: *Nemzetközi jog I.*, 213.

¹²⁵ Uo., 213–214.

¹²⁶ 40. cikk (3) bekezdéshez fűzött megjegyzés, Yearbook of the International Law Commission, 1996, Vol. II Part Two, 63.

¹²⁷ Yearbook of the International Law Commission, 1996, Vol. II., Part Two, 63.

¹²⁸ Például Hollandia A/CN.4/515, 65., Szlovákia A/CN.4/515, 65., Kína A/CN.4/515, 67., Spanyolország A/CN.4/515, 69., Amerikai Egyesült Államok A/CN.4/515, 69.

¹²⁹ Crawford: *The International Law Commission's Articles*, 20.

Németország például észrevételében figyelmeztette a Bizottságot arra, hogy a túl absztrakt természetű rendelkezések bizonyos veszélyeket hordoznak magukban, mivel nehézségek rejlenek az alkalmazásuk és kiterjedésük kiszámíthatóságában.¹³⁰ Mindemellett a Második Résszel kapcsolatban is felmerültek kérdések. Ezek voltak többek között a nemzetközi bűncselekményből származó jogkövetkezmények, a felelősség felélesztésével kapcsolatos kérdések, mint például az olyan eseteket, amelyek több államot foglalnak magukban és végül azoknak az államoknak az azonosítása, amelyek jogosultak felvetni a felelősséget.¹³¹ Ezek közül az utolsót érte komolyabb nehézség, mivel a tervezet (40. cikk) az esetek nagyszámát sorolta fel, melyeknél az államok sértettnek minősülnek, azonban különösebb szintézis nélkül. Ezek az esetek a tisztán bilaterális kötelezettségektől a nemzetközi bűncselekményekig terjedtek, ahol minden állam sértettnek minősült.¹³² Bár a kommentár figyelmeztetett arra, hogy a különböző kategóriák a jogkövetkezményük tekintetében nem azonosak, azonban a Második Résznek nem sikerült megjelenítenie, hogy a multilaterális felelősség milyen módon különbözik a bilaterálistól. Crawford szerint összességében nézve, míg a 40. cikk a bilaterális felelősség tekintetében terjedelmes volt, addig a multilaterális kötelezettségek kezelésével kapcsolatban egyenetlen és akadozó.¹³³

Heves vitákat keltett továbbá a kötelező vitarendezés gondolata is. Mivel az államok nem értettek egyet Ruiz erre irányuló javaslataival, így az végül kikerült a Tervezetből. Mindazonáltal az 1996-os tervezet már előremutató volt, és a 2001-ben létrejött végleges tervezet alapjait lefektette. Az alapvető rendelkezések kisebb-nagyobb módosításokkal, illetve pontosításokkal megmaradtak.¹³⁴ Ahogyan Bruhács megjegyzi, az ideiglenes tervezet – szemben a különböző tudományos feldolgozásokkal – relatíve egyensúlyt teremtett a nemzetközi felelősség forrására.¹³⁵

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Uo., 23.

¹³² Uo., 25.

¹³³ Uo.

¹³⁴ Kecskés: *A jogellenes magatartásból*, 39.

¹³⁵ Bruhács János: *Az államok nemzetközi felelősségéről*, 120.

A végleges tervezet

Arangio-Ruiz távozását követően 1996-ban a téma utolsó különőadójává James Crawford került kinevezésre. A már több mint 40 éve folyamatban lévő munkát a Nemzetközi Bizottság – érthető módon – már lekívánta zárni. Ennek egyik jele volt, hogy 1995-ben az ENSZ Közgyűlés határozatában sürgette a Bizottságot a munka felgyorsítására.¹³⁶ Crawford a tervezetet pragmatikusan közelítette meg, felismerve azt, hogy ahhoz, hogy a munka lezárása megtörténhessen, több, kihívást jelentő kérdést szükséges elhagyni. Végül, 2001-ben, Crawford megbízatásának ideje alatt készült el, és került elfogadásra a tervezet végleges szövege. Az ENSZ Közgyűlés határozatában a végleges tervezetet tudomásul vette és egyúttal a kormányok figyelmébe ajánlotta.¹³⁷ A végleges tervezet létrehozása során a függőben lévő kérdésekre – mint az ellenintézkedések és a vitarendezés, valamint a nemzetközi büntett problémáira – kompromisszumos megoldást sikerült találni.¹³⁸ A tervezet második olvasatban való tárgyalása során azok a részek, melyekkel kapcsolatban egyetértés volt, jellemzően elfogadásra kerültek, viszont a vitás kérdéseket egyszerűen kihagyták a végleges tervezetből.¹³⁹ A heves vitát kiváltó nemzetközi büntett kategóriája is erre a sorsra jutott: figyelembe véve az államok észrevételeit valamint Crawford a deliktumok és bűncselekmények közötti különbségekre adott javaslatát, a Bizottság végül törölte a nemzetközi büntett és deliktum kategóriáját. Helyette a 40. cikk foglalja magában a nemzetközi büntett és következményeit a nemzetközi felelősségi jogviszonyban, valamint az *erga omnes* nemzetközi kötelezettségek jelenségét.¹⁴⁰ Ahogyan Bruhács megjegyzi, »bár az államok nemzetközi felelőssége kodifikációjának sikerességét a témával *conditio sine qua non* viszonyban nem álló elemek kiiktatása nagyban megkönnyíthette, ugyanakkor e problémák továbbra is léteznek és visszahatnak e felelősségi rezsimre.«¹⁴¹ Az eredmény egy erősen csiszolt tervezet lett, amely néhol absztrakt is.¹⁴²

¹³⁶ United Nations General Assembly Res. 50/45 (Dec. 11. 1995)

¹³⁷ United Nations General Assembly Res. A/RES/56/83 (Jan. 28. 2002)

¹³⁸ Bruhács: *Az államok nemzetközi felelősségéről*, 120.

¹³⁹ Kecskés: *A jogellenes magatartásból*, 39.

¹⁴⁰ Bruhács: *Az államok nemzetközi felelősségéről*, 120.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Bodansky–Crook: *Symposium*, 779.

Az államok nemzetközi jogsértések miatti felelősségéről szóló végleges tervezet felépítése

A nemzetközi felelősség kodifikációjának eredményeképpen létrejött tervezet a következő 4 részből áll: az állam nemzetközi jogsértése, az állam nemzetközi felelősségének tartalma, az állam nemzetközi felelősségének végrehajtása, végül az általános rendelkezések.

A 27 cikkből álló Első Részben kaptak helyet az általános elvek, az államnak beszámítható magatartás, a nemzetközi kötelezettség megsértése, az állam felelőssége más állam nemzetközi jogsértésében, és a jogellenességet kizáró körülmények. A tervezet 1. cikke rendezi a nemzetközi felelősség eredetét: az állam minden nemzetközi jogsértéséből nemzetközi felelőssége keletkezik. A 2. cikk továbbá meghatározza a nemzetközi jogsértés elemeit, melyek egymással konjunktív kapcsolatban állnak: egyrészt az adott magatartás az államnak beszámítható, ami megvalósulhat cselekvéssel, illetve mulasztással egyaránt, másrészt szükséges, hogy említett magatartás valamilyen nemzetközi kötelezettség megszegését valósítsa meg. A tervezet szerint az államnak az állami szervek magatartása számítható be (4. cikk), tehát az állam nem felel a magánszemélyek magatartásáért. Ez alól kivételt képez az a körülmény, hogyha az állam elmulasztotta megtenni az előbbi magatartások megelőzéséhez szükséges intézkedéseket, mely esetben ismét az állami szerv magatartása kerül a középpontba.¹⁴³ A tervezet nem foglal állást sem az objektív, sem a szubjektív felelősség mellett.¹⁴⁴ A kommentár magyarázata szerint egyrészt azért, mert az állam magatartása mindig az állam szervének individuális cselekményének az eredménye. Az, hogy valamely szabály megsértésére sor került-e, az az adott állam releváns szerveinek és képviselőinek a szándékától és tudomásától függ, és ebben az értelemben szubjektívnek ítéltető meg. Másrészt azonban bizonyos esetekben az állami szervek, illetve képviselői irrelevánsak, így objektív felelősségről beszélhetünk. Az, hogy a felelősség szubjektív vagy objektív ebben az értelemben a körülményektől függ és a kérdéses elsődleges kötelezettség tartalmától.¹⁴⁵

A nemzetközi kötelezettség megszegésére vonatkozó rendelkezéseket a 12-15. cikkek ölelik fel. A 12. cikk meghatározza a nemzetközi kötelezettségszegés fogalmát, amit a 13. cikk egészít ki azzal, hogy a kötelezettségszegés megállapíthatóságához szükséges az adott kötelezettség hatályossága. Nemzetközi kötelezettségszegés akkor valósul meg, ha az állam cselekménye nincs összhangban a tőle elvárt kötelezettséggel, függetlenül annak eredetétől vagy természetétől. Ez azt eredményezi, hogy a nemzetközi felelősség rezsimje egységes: nem

¹⁴³ Bruhács: *Az államok nemzetközi felelősségéről*, 121.

¹⁴⁴ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries, 2001, 34.

¹⁴⁵ Uo.

különül el a polgári- és büntetőjogi felelősség, a szerződésszegés és a deliktualis felelősség, irreleváns a bilaterális és *erga omnes* kötelezettségek közötti különbség, illetve a különböző kötelezettségek tárgya.¹⁴⁶ A tervezet tehát alapvetően nem primer normákat állapít meg, melyek konkrét magatartásszabályokat határoznak meg, hanem a felelősség szabályai általános jelleggel határozzák meg, hogy egy kötelezettség megszegésére mikor került sor, és annak milyen jogkövetkezményei vannak.¹⁴⁷ A felelősség szekunder szabályai általános jellegűek, alkalmazandóak cselekvésre és mulasztásra, szerződéses és a nemzetközi szokásjog normáira, és a nemzetközi jog különböző területeire egyaránt, mint a humanitárius jog, tengerjog vagy a környezetvédelmi jog.¹⁴⁸ Azonban, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy bár a tervezet felelősségi szabályai általános jellegűek, de nem vonatkoznak szükségszerűen minden esetre. A szerződések vagy a nemzetközi szokásjog szabályai felállíthatják a saját felelősségi szabályaikat, amelyek eltérhetnek a tervezetben lefektetett cikkektől.¹⁴⁹ A tervezet kifejezetten szól a *lex specialis* rendelkezésekről: Amennyiben egy államra vonatkozóan a nemzetközi jogban *lex specialis* szabályok vannak érvényben, úgy azon felelősségi rendelkezések nyernek alkalmazást.¹⁵⁰ Ez a szabály a *lex specialis derogat legi generali* maximát tükrözi, ami tovább erősíti a tervezetben foglalt szabályok általános jellegét. Az államok szerződéssel speciális felelősségi rendszereket hozhatnak létre, mint például az 1972. úrkárfelőlősségi egyezmény, vagy a nukleáris jog forrását képező 1963-as Bécsi, illetve 1960-ban létrejött Párizsi Egyezmény.¹⁵¹ Amikor meghatározzák az elsődleges kötelezettségeket, (vagyis primer normákat), egyidejűleg gyakran hoznak létre speciális rendelkezéseket a megszegés jogi következményeire, sőt, még azt is meghatározzák, hogy volt-e egyáltalán kötelezettségszegés.¹⁵²

A jogellenességet kizáró okok az ötödik fejezetben foglalnak helyet. A tervezet ide sorolja a következőket: beleegyezés (20. cikk), az önvédelem (21. cikk), ellenintézkedést (22. cikk), vis maior (23. cikk), a végveszély (24. cikk), és a sürgősségi helyzet (25. cikk). A jogellenességet kizáró körülmények felvetésének általános korlátját jelenti a nemzetközi *ius cogens* feltétlen tiszteletben tartása (26. cikk).¹⁵³

¹⁴⁶ Bruhács: *Az államok nemzetközi felelősségéről*, 122.

¹⁴⁷ Bodansky–Crook: *Symposium*, 779.

¹⁴⁸ Uo., 780.

¹⁴⁹ Uo., 780.

¹⁵⁰ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries, 2001. 140.

¹⁵¹ Bruhács: *Nemzetközi Jog I.*, 218.

¹⁵² Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, 2001., 140.

¹⁵³ Bruhács: *Az államok nemzetközi felelősségéről*, 123.

A Második Rész a felelősség tartalmáról szól, ez lényegében a jogsértés következményeinek szabályozását adja. A felelős államot terhelő kötelezettségek között szerepel a tovább teljesítés kötelezettsége (29. cikk), a *cessatio*, vagyis a jogsértés abbahagyásának követelménye és a jogsértés megismétlése elleni garancia (30. cikk), végül az okozott sérelem jóvátétele (31. cikk). A nemzetközi jogsértéssel okozott sérelmet teljes egészében jóvá kell tenni.¹⁵⁴ Ha a körülmények megkövetelik, a felelős állam a jogsértés megismétlődése ellen köteles megfelelő garanciát felajánlani. A nemzetközi környezetvédelmi jogban ez az intézmény nem idegen. A környezetre nézve veszélyes és káros tevékenységek esetén gyakoriak az olyan előírások, amelyek biztosíték és garancia szolgáltatásáról rendelkeznek. Ilyen terület például a nukleáris jog.¹⁵⁵

A jóvátétel célja az okozott sérelem teljes eltüntetése.¹⁵⁶ A végleges tervezet a jóvátétel formái közé sorolja (34. cikk) az eredeti állapot helyreállítását (35. cikk), a kártérítést (morális vagy anyagi) (36. cikk) és az elégtételt (37. cikk). Elsődleges az eredeti állapot helyreállítása (35. cikk), amelynek célja, hogy a jogsértés előtti helyzet visszaállításra kerüljön, aminek két korlátja kerül megfogalmazásra. Egyrészt ennek lehetségesnek kell lennie, másrészt, ha a helyreállításból származó előny aránytalan a felelős állam költségeihez képest, akkor az megtagadható.¹⁵⁷ A jóvátétel formái tekintetében a sértett állam opciós joggal rendelkezik, és a tervezet kizárja a közvetett károk jóvátételét.¹⁵⁸ Amennyiben az eredeti állapot helyreállítása nem vezet eredményre, úgy a felelős állam köteles kártérítést fizetni, ami magában foglalja az elmaradt hasznot is.¹⁵⁹

A harmadik fejezet a nemzetközi jog feltétlen érvényesülését kívánó normáiból fakadó kötelezettségek súlyos megsértésének szabályait taglalja. Ebben a részben az ideiglenes tervezetben megjelenő nemzetközi büntett maradványai jelennek meg.¹⁶⁰ A tervezet először az alkalmazási kört határozza meg (40. cikk), majd a megszegés jogkövetkezményeire (41. cikk) nézve tartalmaz rendelkezést. A nemzetközi jog megsértése közötti különbségtétel nagy vitát váltott ki. Bár a nemzetközi deliktum és büntett kategóriája törlésre került, azonban a Nemzetközi Jogi Bizottság szükségesnek találta a nemzetközi jog feltétlen érvényesülését

¹⁵⁴ Ld. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, 2001, 91–94.

¹⁵⁵ Kecskés: *A környezeti károkért*, 138.

¹⁵⁶ Bruhács: *Az államok nemzetközi felelősségéről*, 124.

¹⁵⁷ Bruhács: *Nemzetközi Jog I.*, 205.

¹⁵⁸ Bruhács: *Az államok nemzetközi felelősségéről*, 124.

¹⁵⁹ Ld. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries, 2001, 98–105.

¹⁶⁰ Bruhács: *Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet*, 124.

kívánó normáinak súlyos megsértésének eseteit figyelembe venni.¹⁶¹ Egyrésztől imperatív normákból folyó kötelezettségek súlyos megszegése további következményeket vonnak maguk után, nemcsak a felelős állam, de minden állam számára. Másrésztől minden állam jogosult felvetni a felelősséget a nemzetközi közösség, mint egésze irányában fennálló kötelezettségek megsértése esetén.¹⁶² A tervezet tehát nem tisztázza a *ius cogens* és az *erga omnes* nemzetközi kötelezettségek viszonyát, sem a nemzetközi büntett és a nemzetközi jog imperatív szabályainak súlyos megsértése közötti kapcsolatot.¹⁶³

A nemzetközi felelősség végrehajtása a Harmadik Részben foglal helyet. Ez kettébomlik: míg az első fejezet az államfelelősség felvetésével és a hozzá fűződő kérdésekkel foglalkozik, addig a második fejezet az ellenintézkedésekre vonatkozó szabályokat tartalmazza. Meghatározásra kerül a felelősségi jogviszony alanya (42. cikk), a sértett állam, amely jogosult felvetni a felelősséget. Szó esik a notifikációs kötelezettségről is, amely a sértett állam igényeinek megfogalmazását jelenti (43. cikk).¹⁶⁴ Megfogalmazásra kerülnek az ellenintézkedések szabályai, melyekkel a felelős államot az adott magatartás befejezésére és jóvátétel teljesítésére lehet bírni.¹⁶⁵

A második rész meghatározza a nemzetközileg sértő magatartások következményeit és a nemzetközi jogot sértő állam kötelezettségeit, továbbá tartalmaz rendelkezéseket az ellenintézkedések körére vonatkozóan, amelyekkel a felelős államot a kérdéses magatartás befejezésére és jóvátétel teljesítésére lehet bírni.¹⁶⁶ A 49. cikk rendezi a fogalmát, mely szerint a sértett állam jogosult arra, hogy a felelős állam irányában fennálló nemzetközi kötelezettségének teljesítését időlegesen megtagadja. Az 50. cikk kitér azokra a nemzetközi kötelezettségekre, amelyek ellenintézkedésekkel nem érinthetők. Ezt követően a végleges tervezet az arányosságra nézve (51. cikk) fogalmaz meg rendelkezést. Ennek értelmében az ellenintézkedésnek arányban kell állnia az elszenvedett sérelemmel, figyelembe véve a nemzetközileg jogellenes magatartást és a kérdésben lévő jogokat.¹⁶⁷ A Bős-Nagymaros ügyben erre hivatkozott a Nemzetközi Bíróság, amikor megállapította, hogy Csehszlovákia ellenintézkedése nem lehetett jogszerű, amikor a Duna elterelését kivitelezte, mert az nem volt

¹⁶¹ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, 2001, 111.

¹⁶² Uo., 112.

¹⁶³ Bruhács: *Az államok nemzetközi felelősségéről*, 124.

¹⁶⁴ Uo., 125.

¹⁶⁵ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, 2001, 116.

¹⁶⁶ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, 2001, 116.

¹⁶⁷ Ld. Uo., 134–135.

arányos.¹⁶⁸ Az arányosság a határon átnyúló környezeti károk szempontjából, annak elhárítása vagy megszüntetése esetén lehet jelentős.

ÖSSZEGZÉS

A nemzetközi felelősség fejlődése, kodifikációja hosszú utat járt be. Bár az első nemzetközi kodifikációs konferenciát, a Hágai konferenciát kvázi a kudarc jellemezte, azonban egy kiindulópontot jelentett. Létrejött egy konszenzus, amely elismerte, hogy a nemzetközi felelősség kodifikációjára szükség van. Egy lökést adott az ENSZ, illetve a Nemzetközi Jogi Bizottság számára, amely elérte azt a felismerést, hogy a felelősség általános szabályainak meghatározása észszerűbb, mint a felelősség egy részterületének a kimunkálása. A Nemzetközi Jogi Bizottság maga mögött hagyva a külföldieknek okozott károkért való felelősség témáját, a felelősséggel általában véve foglalkozott és rögzített fontos szokásjogi szabályokat. Megkülönböztetésre kerültek a primer és szekunder normák, valamint elválasztásra kerültek a jogszerű tevékenységek káros következményei miatti felelősség.

Bár a Nemzetközi Jogi Bizottság kodifikációs munkája a mai napig nem realizálódott egy nemzetközi szerződésben, csupán egy közgyűlési határozat született. Az ENSZ Közgyűlésének határozata azonban nem nemzetközi jogforrás: önmagában nem keletkeztet jogokat sem kötelezettségeket, így a 2001-es nemzetközi felelősségről szóló végleges tervezet sem rendelkezik kötelező erővel. Azonban, ahogyan Bruhács arra rámutat, „megtörtént az államok nemzetközi felelősségére vonatkozó szokásjogi szabályok kvázi autentikus leszögezése... A végeredmény ennél fogva aligha különbözik nagyon sok generális sokoldalú nemzetközi szerződés sorsától”.¹⁶⁹ A tervezet rendszerint kerül hivatkozásra, mind a nemzetközi ítélkezési fórumok, mind az államok, mind a jogtudományban. A nemzetközi jogban betöltött szerepe, értéke és fontossága megkérdőjelezhetetlen.

¹⁶⁸ International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders 1997, Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project, 53. 87. §

¹⁶⁹ Bruhács: *Az államok nemzetközi felelősségéről*, 121.

BIBLIOGRÁFIA

- BIBÓ István: *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban*, M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Intézetének Kiadványai 3., Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, 1934.
- BODANSKY, Daniel M. – CROOK, John R.: Symposium on the ILC's State Responsibility Articles: Introduction and Overview, *The American Journal of International Law*, Vol. 96., No. 4, 2002
- BORCHARD, Edwin M.: Responsibility of States, at the Hague Codification Conference, *The American Journal of International Law*, Vol. 24., No. 3, 1930.
- BORCHARD, Edwin M.: The Law of Responsibility of States for Damage Done in Their Territory to the Person or Property of Foreigners, *American Journal of International Law*, Vol. 23., No. S5, 1929.
- BOROS Balázs Sándor: Nemzetközi Jogi Felelősség, Különös tekintettel az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága Szerződés Tervezetére, *Iustum Aequum Salutare*, III. évf., 2007/3.
- BRUHÁCS János: *Nemzetközi Jog I.*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2011.
- CRAWFORD, James – GRANT, T. D.: Responsibility of States for Injuries to Foreigners, in Grant, John P. – Baker, J. Craig (eds.): *The Harvard Research in International Law: Contemporary Analysis and Appraisal*, Buffalo, William S. Hein, 2007.
- CRAWFORD, James: *State Responsibility, The General Part*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013.
- CRAWFORD, James: *The International Law Commission's Articles on State Responsibility*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- DUPUY, Pierre-Marie – VINUALES, Jorge E.: *International Environmental Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.
- FANO, Jesper Jarl: *Enforcing International Maritime Legislation on Air Pollution through UNCLOS*, Oxford Bloomsbury Publishing, 2019.
- FITZMAURICE, M. A.: International Protection of the Environment, *Recueil Des Cours, Collected Courses*, Martinus Nijhoff Publishers, Vol. 293., 2001.

KECSKÉS Gábor: A jogellenes magatartásból eredő államfelelősség kodifikációjának története, *Jog, Állam, Politika*, IV. évf., 2012/2.

KECSKÉS Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*, Győr, Doktori Értekezés, Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2012.

KECSKÉS Gábor: Néhány gondolat a felelősség történeti fejlődéséről a nemzetközi jogban, in Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*, Győr, Universitas-Győr, 2013.

KENNY, James T.: Manley O. Hudson and the Harvard Research in International Law 1927-1940, *The International Lawyer*, Vol. 11., No. 2, 1997.

KERTÉSZ István: *Az állam nemzetközi felelőssége*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1938.

KOVÁCS Péter: *Nemzetközi Közjog*, Budapest, Osiris, 2016.

MILLER, Hunter: The Hague Codification Conference, *The American Journal of International Law*, Vol. 24., No. 4, 1930.

NAGY Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1991.

PELLET, Allen: The ILC's Articles on State Responsibility, in Crawford, James (et al.) (ed.): *The Law of International Responsibility*, Oxford Commentaries on International Law, Oxford, Oxford University Press, 2010.

REEVES, Jesse S.: The Hague Conference on the Codification of International Law, *The American Journal of International Law*, Vol. 24., No. 1, 1930.

ROSENSTOCK, Robert: The ILC and State Responsibility, *The American Journal of International Law*, Vol. 96., No. 4, 2002.

SCHURITAKU, Sompong: State responsibility and international liability under international law, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, Vol. 18., No. 4, 1996.

SHABTAI, Rosenne (edit): The International Law Commission's Draft Articles on State Part 1., Articles 1-35., 1991.

STRISOWER, M. Leo: *Responsabilité internationale des États à raison des dommages causés sur leur territoire à la personne et aux biens des étrangers*, Session de Lausanne, Institut de Droit International, 1927.

Egyéb források

Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries, 2001.

Draft Articles on State Responsibility with Commentaries Thereto Adopted by The International Law Commission on First Reading, January 1997 272.
https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_1996.pdf

Fourth report on the content, forms and degrees of state responsibility, doc. A/CN.4/366./Add.1

International Court of Justice Reports of Juddgments, Advisory Opinions and Orders 1997, Case Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project

League of Nations, Acts of the Conference or the Codification of International Law, Vol. I. Plenary Meetings, Series of League of Nations Publications V. Legal 1930. V. 14., C. 351. M. 145., 1930. V.

Preliminary report on State Responsibility, Mr. Gaetano Arangio-Ruiz, Special Rapporteur, A/CN.4/416 & Corr.1 & 2 and Add.1 & Corr.1

Report by Mr. Roberto Ago, Chairman of the Sub-Committee on State Responsibility, A/CN.4/152

Report on International Responsibility by Mr. F.V. Garcia-Amador, Special Rapporteur A/CN.4/96

Second report on State responsibility, by Roberto Ago, Special Rapporteur – the origin international responsibility, A/CN.4/233, A/CN.4/233

Third Report on State Responsibility, by Roberto Ago, Sepcial Rapporteur, Source of International Responsibility, A/CN.4/246 and Add.1-3

United Nations General Assembly Res. 50/45 (Dec. 11. 1995)

United Nations General Assembly Res. A/RES/56/83 (Jan. 28. 2002)

Yearbook of the International Law Commission, 1963 Vol. II., Part One

Yearbook of the International Law Commission, 1969, Vol. II.

Yearbook of the International Law Commission, 1970, Vol. II.

Yearbook of the International Law Commission, 1975, Vol. II.

Yearbook of the International Law Commission, 1996, Vol II., Part Two

Yearbook of the International Law Commission, 1996, Vol II., Part Two

Regős Franciska

A WTO KÖRNYEZETTEL KAPCSOLATOS ÜGYEI

BEVEZETŐ

Napjaink egyik égető problémája a környezetünk megóvásának kérdése. A gazdasági növekedés és a természetes környezet védelme szükségszerűen kerül konfliktusba, amit a fenntartható fejlődés gondolata is próbál áthidalni. Az egyre csökkenő természetes erőforrások és bizonyos, kihalással fenyegetett állatfajok számának megnövekedése intő jel. Az első nemzetközi szerződések leginkább az állatok védelmével kapcsolatban fogalmaztak meg rendelkezéseket, főként gazdasági célból. Az elmúlt évtizedekben számos, környezetvédelmet érintő jogszabályt vezettek be az államok. A kereskedelmi célokat sokszor nehéz összeegyeztetni a környezetvédelmi célkitűzésekkel. Így felmerül a kérdés, hogy milyen a környezetvédelem és a kereskedelem és kapcsolata: támogatják egymást vagy a kereskedelem liberalizációja éppen, hogy ellentétes a környezetvédelemmel? ¹ Igazolhatnak környezetvédelmi célok bizonyos kereskedelmi intézkedések bevezetését, ami hátrányosan érinti más államok érdekeit? Milyen szerepet játszik a nemzetközi környezetvédelmi jog a GATT rendelkezéseinek értelmezésében és alkalmazásában? Ezek a kérdések a WTO vitarendezési mechanizmusa elé vitt ügyekben több alkalommal is felmerültek, így célszerű ezek vizsgálata. Jelen tanulmány a WTO vitarendezési mechanizmusának rövid bemutatását követően ismerteti a releváns ügyeket: az újrafeldolgozott benzin, a marha hormonok és végül a garnélarák-teknős esetekben hozott döntéseket.

¹ DALY, Herman E.: *From Adjustment to Sustainable Development, the Obstacle of Free Trade*, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, Vol. 15, No. 1., 1992, 43.

A WTO

A WTO létrejötte

A GATT átalakulásával 1995-ben létrejött a WTO, ami a nemzetközi kereskedelem egyik legnagyobb reformját jelentette.² A WTO létrehozásával a többoldalú kereskedelmi rendszer immáron nyert egy hivatalos nemzetközi szervezetet.³ A WTO a nemzetek közötti kereskedelem szabályaival foglalkozik, ennek keretében kereskedelmi egyezményeket dolgoz ki, betartatja és ellenőrzi azokat, végül a felmerülő viták feloldásában is fontos szerepet játszik.⁴

Vitarendezés

A WTO szerves részét képezi egy kötelező vitarendező mechanizmus, amit a Vitarendezési Egyetértés állított fel (*Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes*, DSU). E vitarendezési mechanizmus biztosít lehetőséget a kereskedelmi, illetve a WTO szabályainak megsértésével kapcsolatban felmerülő viták rendezésére. A WTO egyik legnagyobb vívmánya a Vitákat Rendező Testület (*Dispute Settlement Body*, DSB) megszilárdításához köthető, melynek határozata kötelező erővel bír.⁵ Ha az államok között jogvita alakul ki, panaszt nyújthatnak be és kártérítést követelhetnek. Ebben az esetben először konzultációt kezdeményezhetnek azzal a céllal, hogy kölcsönös megoldást találjanak.⁶ Amennyiben ez nem vezet eredményre, a panaszt benyújtó fél kérheti vizsgálóbizottság (panel) felállítását állásfoglalás érdekében.⁷ Ez a gyakorlatban egy döntőbíróság összehívását jelenti.⁸ A vizsgálóbizottság elkészíti jelentését a DSB számára, amelyet bizonyos határidőn belül tartott ülésen fogad el, kivéve, ha a vitában résztvevő bármelyik fél fellebbezéssel él. Mind a

² WTO: History of the Multilateral Trading System, https://www.wto.org/english/thewto_e/history_e/history_e.htm

³ MARCEAU, Gabrielle: *A History of Law and Lawyers in the GATT/WTO: The Development of the Rule of Law in the Multilateral Trading System*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, 4.

⁴ SIMAY Attila Endre: Bírói testület nélkül maradt nemzetközi kereskedelmi jog, *Glossa Iuridica*, VII. évf. 2020/1–2, 367.

⁵ IGLER, Wolfgang: Az Európai Unió és a Kereskedelmi Világszervezet, *Európai Parlament, Ismertető az Európai Unióról*, 09-2022, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/161/az-europai-unio-es-a-kereskedelmi-vilagszervezet>

⁶ 1998. évi IX. törvény az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény és mellékleteinek kihirdetéséről, 2. Melléklet, 4. cikk 3. pont

⁷ Uo. 2. Melléklet, 4. cikk 7. pont

⁸ GEORGE, Susan: *A WTO. Korlátlan világkereskedelem vagy szolidáris globalizáció?* Budapest, Napvilágkiadó, 2003, 35.

vizsgálóbizottság mind a Fellebbezési Testület jelentésében felszólítja a jogsértő felet megfelelő intézkedések meghozatalára a kötelezettségek betartása érdekében,⁹ amit, ha bizonyos határidőn belül nem teljesít, akkor a DSB dönt arról, hogy a sértett állam milyen mértékű szankciókat alkalmazhat a jogsértővel szemben.¹⁰ A vitarendezés végén egy kötelező erejű, végrehajtandó határozat születik.¹¹

A Vitarendezési Egyetértés tartalmaz utalást a nemzetközi jog szabályaira is, még hozzá az egyezmények értelmezésével kapcsolatban. A III. cikk 2. pontja szerint „az egyezmények rendelkezéseit tisztázza a nemzetközi közjog értelmezésének szokásos szabályai”. Ez azt jelenti, hogy a WTO egyezményeket nem lehet a nemzetközi közjogtól elszigetelten értelmezni.¹² Stephens rávilágít, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog szabályai nagyobb relevanciával bírhatnak a jogvitákban, mint az első látásra tűnik.¹³

Környezetvédelmi rendelkezések

A WTO tekintettel van a környezetvédelemben bekövetkező változásokra is. Ennek jele, hogy a létrehozó egyezmény magában foglalja a fenntartható fejlődés elvét: »Az Egyezményben részt vevő Felek elismerve, hogy kereskedelmi és gazdasági törekvéseik terén kapcsolataikat az életszínvonal emelése, a teljes foglalkoztatottság és a reáljövedelem és valós kereslet nagy és kitartóan növekvő volumenének biztosítása, az áruk és szolgáltatások előállításának és kereskedelmének növelése érdekében kell alakítaniuk, miközben lehetővé teszik a világ erőforrásainak optimális használatát összhangban a fenntartható fejlődés céljával, kívánva mind a környezet védelmét és megóvását, mind az ezt szolgáló eszközök erősítését oly módon, ami megfelel igényeiknek és aggályaiknak a gazdasági fejlődés különböző szintjein.«¹⁴ A WTO joggyakorlatának a nemzetközi környezetvédelmi jogra gyakorolt hatása azonban azoknál a jogeseteknél kezdődik, melyek a GATT alóli 'környezetvédelmi mentességekkel' foglalkozik.¹⁵ A WTO két kulcsalapelve, amik a diszkrimináció tilalmával kapcsolatosak, a

⁹ 1998. évi IX. törvény 19. cikk

¹⁰ GEORGE: *A WTO*, 36.

¹¹ CSÁKI György: *Nemzetközi gazdaságtan*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2017, 125.

¹² WTO: United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, Report of the Appellate Body, WT/DS/AB/R, AB-1996-1, 17.

¹³ STEPHENS, Tim: *Multiple International Courts and the 'Fragmentation' of International Environmental Law*, *Australian Year Book of International Law*, Vol. 25, 2006, 254.

¹⁴ 1998. évi IX. törvény, preambulum

¹⁵ STEPHENS: *Multiple International Courts*, 254.

legnagyobb kedvezményes elbánás elve¹⁶ és a nemzeti elbánás elve.¹⁷ Ezek együttesen korlátozzák azokat a körülményeket, melyekben a tagállamok kereskedelmi korlátozásokat vezethetnek be. A GATT XX. cikke azonban megfogalmaz bizonyos kivételeket az anyagi kötelezettségek alól, tekintettel azok belpolitikai jelentőségére.¹⁸ A kivételek lehetőséget teremtenek a tagállamoknak nem gazdasági célú korlátozások bevezetésére. A GATT alapvetően az áruk kereskedelmével foglalkozik, a környezet nem kap különösebben nagy figyelmet az egyezményben. A GATT XX. cikkében megjelenő kivételek között azonban megjelennek környezetvédelmi jellegű rendelkezések is.

A XX. cikk alkalmazása kétlépcsős, a bevezető ('*chapeau*') részben szerepel egy általános feltétel, majd ezt követően, az a)–j) pontokban a különös követelmények. A GATT XX. cikkre egy tagállam akkor hivatkozhat sikeresen, ha a cikk mindkét elemét teljesíti.¹⁹ Az általános feltétel kimondja, hogy az intézkedéseket tilos oly módon alkalmazni: i) amely önkényesen vagy indokolatlanul diszkriminatív olyan országok között, ahol ugyanazok a feltételek érvényesülnek; vagy ii) amely a nemzetközi kereskedelem rejtett korlátozása. A különös kivételi szabályok közül a b) és g) pont jelentenek számunkra relevanciát, ugyanis ezekben testesülnek meg a környezetvédelmi szempontok.

A b) pont az emberi, állati, és növényi egészség, megóvása érdekében ad lehetőséget tagállami intézkedések kimentésére. A kivételekkel így például igazolhatóvá válik egymással versengő termékek közti, belső adózásbeli különbségek igazolása, feltéve, ha az a b) pont értelmében szükséges az emberi, állati és növényi egészség megóvása miatt. A legkiterjedtebb gyakorlata a b) pontnak van. Ehhez három feltételt meglétét kell alátámasztania az erre hivatkozó államnak: egyrészt a bevezetett intézkedés céljának alkalmasnak kell lennie az emberi, állati, és növényi egészség megóvására. Másrészt az intézkedésnek szükségesnek kell

¹⁶ GATT 1994 I. cikk szerint minden előnyt és kedvezményt, amit egy tagállam biztosít egy másiknak, minden más tagállam számára is meg kell adnia.

¹⁷ GATT 1994 III. cikk, 4. pontja szerint a hazai és a külföldi termékek között nem tehetnek különbséget, az exportált termék esetén alkalmazott eljárás nem lehet kedvezőtlenebb, mint amit a hasonló belföldi termékek élveznek.

¹⁸ KHOUL, Autar Krishen: *Guide to the WTO and GATT: Economics, Law and Politics*, New Delhi, Springer, 2018, 342.

¹⁹ Először meg kell vizsgálni, hogy a kérdéses intézkedést igazolja-e a XX. cikk a)–j) pontokban foglalt valamelyik kivétel. Ezt követően meg kell nézni, hogy a GATT XX. cikk bevezető, '*Chapeau*' részében megjelenő általános követelményeknek is megfelel-e.

lennie az előbbi cél eléréséhez.²⁰ Harmadrészt a XX. cikk bevezető részével összhangban kell lennie.²¹

A XX. cikk g) pontja a kimerülés veszélyével fenyegető természeti erőforrások megőrzése céljából engedi a tagállamoknak, hogy korlátozó intézkedéseket hozzanak. Ennél a pontnál is több feltétel teljesülése szükséges: i) az intézkedés kimerülő természetes erőforrással kapcsolatos; ii) ezek az intézkedések előbbi erőforrások megőrzéséhez szükségesek; iii) az intézkedések a hazai termelés vagy fogyasztás korlátozásával együtt hatékonyak; iv) az intézkedések megfelelnek a XX. cikk bevezetőjének. Horváthy szerint a kivételre való hivatkozás bizonytalan talajt jelent egy állam számára, tekintve, hogy a gyakorlat nem tartalmaz részletes iránymutatást a cikk alkalmazásával kapcsolatban.²² Steinberg felhívja a figyelmet, hogy kérdéses például az, hogy az adott kimeríthető természetes erőforrásnak a kivételre hivatkozó állam joghatósága alá kell-e tartoznia.²³ Waincymer szintén homályosnak tartja a rendelkezést és a cikk több problémáját azonosította. Így például kérdéses, hogy a 'kapcsolatnak' milyen közelinek kell lennie, mi van, ha az adott intézkedés több célt szolgált, illetve mi a helyzet akkor, ha közvetetten kapcsolódik a kitűzött célhoz?²⁴ Az újraelőállított benzin ügy lehetőséget teremtett ezeknek a problémáknak a tisztázására, azonban a Fellebbezési Tanács inkább konszenzusos vitarendezésre törekedett a bírósági kreativitás helyett.²⁵ Nincs tehát könnyű feladata annak a tagállamnak, amely sikeresen kíván hivatkozni erre a kivételre. Több feltételnek kell megfelelnie, melyeket a valóságban nehéz bizonyítani.²⁶ Másrészről a kivételek szűken biztosítanak fellépési lehetőséget az olyan termelési módszerekkel szemben, melyek környezetvédelmi szempontból nem nevezhetők a legjobb választásnak.²⁷

²⁰ WTO: United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, Report of the Panel, WT/DS2/R, AB-1996-1, 17.

²¹ KHOUL: *Guide to the WTO*, 345.

²² HORVÁTHY Balázs: Környezeti érdek kontra globális kereskedelmi jog – Észrevételek Kanada, Norvégia és az EU újabb vitájához, *Külgazdaság*, LV. évf., 2011/1–2., 26.

²³ STEINBERG, Richard H.: *Judicial Lawmaking at the WTO: Discursive, Constitutional, and Political Constraints*, *The American Journal of International Law*, Vol. 98, No. 2, 2004, 252.

²⁴ WAINCYMER, Jeffrey: Reformulated Gasoline under Reformulated WTO Dispute Settlement Procedures: Pulling Pandora out of a Chapeau, *Michigan Journal of International Law*, Vol. 18, No. 1, 1996, 157.

²⁵ Uo., 157.

²⁶ KHOUL: *Guide to the WTO*, 350.

²⁷ HORVÁTHY: *Környezeti érdek* 19.

KÖRNYEZETTEL KAPCSOLATOS ÜGYEK

Az újrafeldolgozott benzin ügy

Az ügy háttere

A WTO megalakulása után az első, környezetvédelmi szempontból jelentős jogeset az újraelőállított benzin ügy volt. A jogvita az USA által bevezetett benzinimporttal szembeni hátrányos megkülönböztetéssel volt kapcsolatos.

A Tiszta Levegő Törvény (*Clean Air Act of 1990*) végrehajtása érdekében az USA két programot hozott létre a benzin okozta levegőszennyezés csökkentése érdekében. Az egyik program előírta a finomítóknak, hogy a legszennyezettebb területeken csak újraelőállított benzint értékesíthetnek és egyúttal megtiltotta a hagyományos benzin árusítását. A másik program keretében az USA minden más területén lehetővé tette a hagyományos benzin értékesítését is. Ezek a szabályok nemcsak a finomítókra, de az importálókra is vonatkoztak.²⁸ A Benzinszabályok (*Gasoline Rule*) kötelezték a finomítókat, hogy hozzanak létre egy egyéni alapszintet, ami az 1990-ben előállított benzin minőségét jelezte. Míg a hazai finomítók ezt többféle módszer alkalmazásával is megállapíthatták, addig az importálók számára csak egyféle módszer állt rendelkezésre.²⁹ Az USA meghatározott egy törvényes alapszintet is, ami az 1990-es átlagminőséget jelentette. Abban az esetben, ha az importőr nem tudta a számára elérhető módszer alapján megállapítani az egyéni alapszintet, akkor a törvényes alapszintet kellett alkalmaznia.³⁰ A Benzinszabályok előírása szerint a hazai finomítóknak a hagyományos benzin minőségét olyan szinten kellett tartaniuk, ami az egyéni szintnél nem volt rosszabb. Az importálók azonban csak a törvényes alapszintet használhatták.

Az USA jogszabályozását Venezuela és Brazília is sérelmesnek találta, így 1995-ben panasszal éltek a WTO Vitarendezési Testületénél és kérték vizsgálóbizottság létrehozását. Az államok arra hivatkoztak, hogy az USA szigorúbb szabályokat határozott meg az importált benzinre, mint a hazaira. Véleményük szerint az USA jogszabályozása diszkriminatív volt, ami ellentétes a GATT szabályaival. Az USA intézkedéseinek jogszerűségének alátámasztásához a

²⁸ WTO Reformulated Gasoline, WT/DS2/AB/R, Ab-1996-1, 4., 2.13. §

²⁹ Uo., 5., 3. §

³⁰ Uo., 6., iii).

GATT XX. cikkben megjelenő kivételekre hivatkozott. A GATT XX. cikkének b) pontja az emberi, állati, növényi élet vagy egészség védelme miatt szükséges, míg a g) pont a kimerüléssel fenyegetett természetes erőforrások fenntartása érdekében tett intézkedéseket tekinti a GATT szabályai alóli kivételnek.

Döntés

A vizsgálóbizottság megállapította, hogy az USA jogszabályai diszkriminatív jellegűek voltak: a kivételek alkalmazásához szükséges feltételeket nem találta teljesültnek. Az USA a döntés ellen fellebbezéssel élt. A Fellebbezési Testület kicsit másképpen közelítette meg az ügyet, mint a vizsgálóbizottság és kimondta, hogy a GATT XX. kivételek közül a g) pontnak az USA intézkedései megfeleltek.

Figyelemre méltó, hogy a vizsgálóbizottság eljárása során megállapította, hogy a tiszta levegő értékkel rendelkező természetes erőforrás, ami kimeríthető, de mivel nem talált kapcsolatot az import szabályozása és a levegő minőségének javításának célja között, így úgy látta, hogy az intézkedések elsődlegesen nem a természetes erőforrások megőrzését célozták.³¹ A Fellebbezési Testület úgy vélte, hogy a vizsgálóbizottság itt hibát követett el, mert a szabályozás nem kizárólag az importra, de a hazai finomítókra is kiterjedt. Az intézkedés egészének a célját kellett vizsgálni.³² Végül megállapította, hogy az USA jogszabálya a g) pontnak megfeleltek. Ez azonban önmagában nem volt elegendő a kivétel alkalmazásához, hiszen a GATT XX. cikkének bevezető ('*chapeau*') részének is teljesülnie kellett, ami a kivételekkel való visszaélésnek támasztott akadályt. E szerint a XX. cikkben szereplő kivételeket nem lehet alkalmazni, ha az intézkedés indokolatlanul hátrányos vagy önkényes megkülönböztetés vagy a nemzetközi kereskedelem leplezett korlátozása.³³ Ennek elkerüléséhez az intézkedéseket ésszerű módon szükséges alkalmazni.³⁴ A Fellebbezési Tanács végül úgy találta, hogy az USA intézkedései indokolatlan hátrányos megkülönböztetést és a kereskedelem leplezett korlátozását jelentették a külföldi finomítókra nézve.³⁵

³¹ Uo., 14.

³² Kiss, Alexander – Shelton, Dinah: *Guide to International Environmental Law*, Leiden, Martinus Nijhoff Publisher, 2007, 245.

³³ Uo., 246.

³⁴ WTO Reformulated Gasoline WT/DS2/AB/R, Ab-1996-1, 22.

³⁵ Uo., 28.

A döntés összességében csalódást okozott a környezetvédők és a jogirodalom számára is. A Fellebbezési Testület, ugyanis inkább óvatos megközelítéssel élt, így például a g) pont alkalmazásával kapcsolatban nem adott részletes iránymutatást.³⁶ Strom szerint azzal az értelmezéssel, amit a Testület a XX. cikkkel kapcsolatban adott, megnehezíti az államok számára, hogy a környezetvédelmi kereskedelmi intézkedések megfeleljenek a szigorú követelményeknek.³⁷ Az ügy mindazonáltal jól demonstrálta a versengő igényeket, amit a kereskedelem és a környezetvédelem testesített meg. Az évek során megjelent az igény a szigorúbb környezetvédelmi szabályok bevezetésére, melyek végrehajtása a nemzetközi kereskedelmi rendszerre korlátozásokat jelenthet.³⁸

A marha hormonok ügy

Az ügy háttere

Az ügy hátterében az Európai Közösségek Egyes hormonális hatású anyagok állattenyésztésben történő felhasználásának tilalmáról szóló irányelvével volt kapcsolatos. A Tanács irányelve megtiltotta azoknak a hústermékeknek a forgalomba hozatalát és importját harmadik országokból, melyek hormonális vagy tireosztatiszikus hatású anyagokat tartalmaztak.³⁹ Ez alól megfogalmaztak bizonyos kivételeket is, olyan állatoktól származó húskészítményekre nézve, melyek esetében az állatoknak a hormonokat terápiás és tenyésztéstechnikai céllal adták be.⁴⁰ A rendelkezést az USA és Kanada is sérelmesnek találta, mivel az korlátozta vagy megtiltotta a hús és hústermék behozatalát az előbbi országokból, ami nem felelt meg a GATT III. és XI. cikkeinek, és az SPS Egyezmény⁴¹ 2., 3. és 5. cikkének, valamint a TBT Egyezmény⁴² 2. cikkének. Az USA és Kanada 1996-ban vitarendezés érdekében, kérte a vizsgálóbizottság felállítását.⁴³

³⁶ Waincymer: *Reformulated Gasoline*, 157.

³⁷ Strom, Torsten H.: Pouring Fuel on the Fire The WTO's Reformulated Gasoline Case, *Canadian Yearbook of International Law*, Vol. 34, 1997, 262.

³⁸ Calapai, Dominique M.: International Trade and Environmental Impact: The WTO Reformulated Gasoline Case, *Environmental Lawyer*, Vol. 3, No. 1, 1996, 231.

³⁹ A Tanács 96/22/EK irányelve 1996 április 29., 1–11. cikk

⁴⁰ WTO: EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Report of the Appellate Body, WT/DS26/AB/R; WT/DS48/AB/R, AB-1997-4, 3., 5.§

⁴¹ Sanitary and Phytosanitary Measures

⁴² Technical Barriers to Trade

⁴³ WTO: WT/DS26/AB/R; WT/DS48/AB/R, 1., 1.§

Döntés

A vizsgálóbizottság jelentésében megállapította, hogy az Európai Közöségi eljárása nem felelt meg az SPS Egyezmény rendelkezéseinek.⁴⁴ Az EK válaszul a Fellebbezési Testülethez fordult. Érvelésében arra hivatkozott, hogy a vizsgálóbizottság nem megfelelően értékelte a helyzetet: egyrészt az EK az egészségügyvédelem magas szintjének elérésére törekszik a hormonok használatából származó kockázatokkal kapcsolatban, másrészt nem vette kellően figyelembe a kérdéses hormonokból eredő kockázatokkal összefüggő tudományos bizonyítékokat, a harmadrészt az EK az elővigyázatosság elvét alkalmazva járt el.⁴⁵ Az EK érvelésének egyik lényeges pontját az elővigyázatosság elve jelentette. Az intézkedés indokolására az elővigyázatosságra támaszkodott: ez volt az, ami igazolta a marhából készült termékek importjára bevezetett tilalmat. Az elővigyázatosság elve befolyásolta a kockázatok értékelését, mivel tudományos bizonytalanság állt fenn a hormonok biztonságáról, ezért a hormonokat be kell tiltani, mert a bizonyítási teher elmozdul vagy mert az leszállítja a bizonyítás standardját.⁴⁶ Az EK intézkedései a marha hormonokra nézve így tulajdonképpen elővigyázatos lépés volt, az elővigyázatosság elvének megfelelően.⁴⁷ Álláspontja szerint az elővigyázatosság elve „a nemzetközi szokásjog általános szabálya, vagy legalábbis egy általános jogelv, ami nemcsak a kockázatok kezelésére, de azok értékelésére is vonatkozik.”⁴⁸ Ebből kifolyólag, az elővigyázatosság elve felülírja az SPS Egyezmény releváns rendelkezéseinek alkalmazását.⁴⁹ Az EK érvelését arra alapította, hogy a felek között a nemzetközi jog bármely releváns szabálya alkalmazandó a szerződések értelmezése során.⁵⁰ Mivel a hivatkozott rendelkezések nem írják elő, hogy milyen típusúnak kell lennie a kockázatértékelésnek, hanem csak meghatározzák a figyelembe veendő tényezőket, így a rendelkezések nem gátolják meg a tagállamokat, hogy óvatosan járjanak amikor tudományos bizonytalanság áll fenn, alkalmazva az elővigyázatosság elvét.⁵¹

⁴⁴ WTO: EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Complaint by the United States, WT/DS26/R/USA, 1997, 227, 9.1. § és WTO: EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Complaint by Canada, WT/DS48/R/CAN, 1997, 257., 9.1. §

⁴⁵ WTO: WT/DS26/AB/R; WT/DS48/AB/R, 6., 13. §

⁴⁶ Kazhdan, Daniel: Precautionary Pulp: "Pulp Mills" and the Evolving Dispute between International Tribunals over the Reach of the Precautionary Principle, *Ecology Law Quarterly*, Vol. 38, No. 2, 2011, 537.

⁴⁷ Stewart, Terence P – Johanson, David S.: The WTO Beef Hormone Dispute: An Analysis of the Appellate Body Decision, *U. C. Davis Journal of International Law and Policy*, Vol 5, No. 2, 1999, 230.

⁴⁸ WTO: WT/DS26/AB/R; WT/DS48/AB/R, 7., 16. §

⁴⁹ Uo., 7., 16. §

⁵⁰ Hughes, Layla: Limiting the Jurisdiction of Dispute Settlement Panels: the WTO Appellate Body Beef Hormone Decision, *Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 10, No. 3, 1998, 931.

⁵¹ WTO: WT/DS26/AB/R; WT/DS48/AB/R, 7., 16. §

Az USA elutasította azt a nézetet, hogy az elővigyázatosság elve a nemzetközi szokásjog része lenne, és azt inkább 'elővigyázatos megközelítésként' jellemezte, aminek tartalma kontextustól függően változik.⁵² Az elővigyázatosság, mint 'megközelítés' mellett Kanada is egyetértését fejezte ki, és az elővigyázatosságot a nemzetközi jog feltörekvőben lévő elvének nevezte, ami a Nemzetközi Bíróság Statútuma szerinti 'a művelt nemzetek által elismert általános jogelvvé' kristályosodhat a jövőben.⁵³ A panaszos felek szerint az Európai Községek az intézkedések elfogadása előtt nem mérték fel a kockázatokat, mint ahogyan azt az egyezmény is megkövetelte: az intézkedéseknek tudományos elveken és kockázatértékelésen kell alapulnia. Az intézkedések elegendő tudományos bizonyíték hiányában nem fenntarthatók.⁵⁴ Az USA érvelése szerint az elővigyázatosság elve nem keletkeztet kockázatértékelést, és egy elv nem képes elegendő bizonyítékot sem teremteni ott, ahol nincs.⁵⁵

A Fellebbezési Testület végül egyetértését fejezte ki az USA és Kanada álláspontjával, és megállapította, hogy az EK tudományos bizonyítékai elégtelenek bizonyultak az importtilalom igazolására, így inkább arra kötelezte a feleket, hogy magatartásukat az SPS Egyezményben lefektetett kockázatkezelésre vonatkozó kritériumokra alapítsák. Az államok jogosultak az egyoldalú megszorításokra addig, ameddig az tudományosan igazolt, azonban, ha nincs tudományos bizonyíték, az importtilalom alapja nem lehet a tudomány.⁵⁶

A Fellebbezési Testület szerint az elővigyázatosság nem bírálja felül az SPS egyezmény rendelkezéseit,⁵⁷ azaz nem igazolja az olyan intézkedések meghozatalát, melyek egyébként inkonzisztensek a tagállamok egyezményben lefektetett kötelezettségeivel. Azt viszont nem tagadta, hogy az SPS egyezmény 5.7 cikke, valamint a Preambuluma és a 3.3 cikk is tükrözi az elővigyázatosság elvét. Ezek elismerik a tagállamok jogát a saját, megfelelő szintű egészségügyi védelem felállításához, ami magasabb is lehet, mint amire a már létező iránymutatások, ajánlások, valamint szabályok utalnak. A felelősségtudatos kormányok gyakran óvatosságból, a megelőzést szem előtt tartva járnak el olyan esetekben, amikor visszafordíthatatlan kár kockázata fenyeget. Azonban az elővigyázatosság elve nyilvánvaló és egyértelmű szöveg hiányában nem mentesíti a Testületet, hogy a szerződés értelmezésének szokásos elveit (pl. nemzetközi szokásjogot) alkalmazza az SPS Egyezmény rendelkezéseinek

⁵² Uo., 17., 43.§

⁵³ Uo., 22., 60.§

⁵⁴ Uo., 17., 43.§

⁵⁵ Uo., 17., 43.§

⁵⁶ Kiss-Shelton: *Guide to*, 249.

⁵⁷ WTO: WT/DS26/AB/R; WT/DS48/AB/R, 46., 125.§

értelmezése során.⁵⁸ A Testület itt utalt a Bős-Nagymaros ügyre is, melyben a Nemzetközi Bíróság elutasította az elővigyázatosság elvének alkalmazását mint olyat, ami felülírja a nemzetközi szerződésből fakadó kötelezettségek teljesítését.⁵⁹ A Testület a Nemzetközi Bírósághoz hasonlóan járt el.

Az elővigyázatosság elvének helyzete vita tárgya a nemzetközi jogban. Míg vannak, akik szerint az elv a nemzetközi szokásjog általános elve, addig mások ezt nem ismerik el. A Testület döntését azzal indokolta, hogy nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a tagállamok széleskörben elismerik-e a az elővigyázatosság nemzetközi szokásjogi státuszát.⁶⁰ A Testület 'szükségtelennek' és 'meggondolatlan' vélte, hogy állást foglaljon egy ilyen jellegű 'fontos' és 'absztrakt' kérdésben.⁶¹ Maga a Fellebbezési Testület tehát nem talált meggyőző bizonyítékot az elővigyázatosság elvének státuszával kapcsolatban és megjegyezte, hogy „legalábbis a környezetvédelmi jog területén kívül még mindig hiteles megfogalmazásra vár.”⁶² Kazhadan szerint ez a Fellebbezési Testület arra való utalásaként is értelmezhető, hogyha az elővigyázatosság nemzetközi szokásjog, akkor az inkább a nemzetközi környezetvédelmi jogon belülre igaz sem, mint más területre.⁶³ Ez azt is jelenti, hogy az elővigyázatosságnak lehet elvi státusza a nemzetközi környezetvédelmi jogon belül.⁶⁴

A marha hormonok ügyben, akárcsak a Bős-Nagymaros ítéletben, az elővigyázatosságra való hivatkozás ebben az esetben is sikertelennek bizonyult, és a Fellebbezési Testület sem ismerte el hivatalosan az elővigyázatosság elvét, mint a nemzetközi szokásjog általános szabályát vagy mint általános jogelvet.⁶⁵

⁵⁸ Uo., 46., 124.§

⁵⁹ Uo., 46., 123.§

⁶⁰ Uo., 45., 123.§

⁶¹ Uo., 45., 123.§

⁶² Uo., 45., 123.§

⁶³ Kazhadan: *Precautionary*, 537.

⁶⁴ Sirinskiene, Agne: The Status of Precautionary Principle: Moving Towards a Rule of Customary Law, *Jurisprudencija, University of Wrocław*, Vol. 118, No. 4, 2009, 352–353.

⁶⁵ Uo., 352–353.

A garnélarák-teknős ügy

A jogvita háttere

A jogirodalomban mérföldkőként is szamon tartott ügy⁶⁶ háttere import tilalommal és a tengeri teknősök megőrzésével volt kapcsolatos. A tengeri teknősök élőhelyét és életét az emberi tevékenység nagyban veszélyeztette. A tengeri teknősök keresettek a húruk, pánccéljuk és a tojásuk miatt, de közvetetten is áldozatai a garnélarákot halászó hajóknak. Az USA 1973-ban létrehozott egy jogszabályt (*Endangered Species Act of 1973*) bizonyos veszélyeztetett fajok védelme céljából. Ez a jogszabály tartalmazott egy listát, melyben öt veszélyeztetett tengeri teknős fajta is szerepelt. Ezeknek a CITES⁶⁷ által is védett teknős fajtáknak a megóvására az USA a halászatra nézve először csak azokra a területekre vezetett be szabályozást, ahol a garnélarák halászat miatt a tengeri teknősök jelentős pusztulása következett be. Később ezt kiterjesztette minden területre, ahol a garnélarákok vonóhálós halászata tengeri teknősöket is érinthet.⁶⁸ A szabályozás megkövetelte az amerikai garnélarák halászhajóktól, hogy teknősök kizárására alkalmas eszközöket (*Turtle Excluder Devices*, TED) használjanak azokon a helyeken, ahol magas a tengeri teknősök előfordulása.

Később az USA tovább ment, és a kereskedelemre is követelményeket fogalmazott meg: egy 1989-ben hatályba lépő szabályozás megtiltotta az olyan garnélarákok importját, melyeket olyan kereskedelmi halászati technológiával fogtak, amik a tengeri teknősökre hátrányos hatást fejtenek ki.⁶⁹ Ez alól kivételt jelentettek azok az államok melyek rendelkeztek tanúsítvánnyal. Az USA kétféle tanúsítvány meglétét tette kötelezővé. Az USA egyrészt tanúsítványt adott azoknak az államoknak, melyek halászati környezete a garnélarák halászata során nem jelentett veszélyt a teknősökre.⁷⁰ Másrészt, tanúsítványt szerezhettek azok a halászattal foglalkozó országok, melyek szabályozása hasonló volt az USA szabályozásához és a teknősök nem szándékos halászatának aránya hasonló volt az USA adataihoz.⁷¹ Ez azt jelentette, hogy minden olyan ország, ahol a listában szereplő tengeri teknős fajták megtalálhatók a joghatósága alá

⁶⁶ Calster, Geert van – Prévost, Denise: *Research Handbook on Environment, Health and the WTO*, Cheltenham, Northampton, Edward Elgar Publishing, 2013, xix.

⁶⁷ Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, 1973, Magyarországon kihirdette: a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló, az 1986. évi 15. törvényerejű rendelet

⁶⁸ WTO, United States-Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products, WT/DS58/AB/R, AB-1998-4, 2., 2.§

⁶⁹ Uo., 2., 2.§

⁷⁰ Uo., 3., 3.§

⁷¹ Uo., 3., 4.§

tartozó területeken, és garnélarákok halászatával foglalkozott, az USA szabályozáshoz hasonló követelményeket kellett bevezetnie a halászaira nézve. A szabályozás szerint minden, USA-ba importált ráknak rendelkeznie kellett egy exportáló nyilatkozattal, ami bizonyította, hogy a garnélarákot tanúsítvánnyal rendelkező országban, vagy olyan követelményeknek megfelelően halászták, ami nem érinti negatívan a tengeri teknősöket.⁷² Utóbbi egyfajta kivételt jelentett a tanúsítványok megszerzése alól. 1996-ban az USA Nemzetközi Kereskedelmi Bírósága kimondta, hogy a tanúsítvánnyal nem rendelkező országokból olyan garnélarák importálható, amit olyan manuális módszerekkel halásztak, amik nem okoztak sérelmet a tengeri teknősöknek.⁷³ A gyakorlatban, azonban a tanúsítvánnyal nem rendelkező országok számára az import tilalom alóli kivétel elérhetetlen volt. A garnélarákok importjával a tanúsítvány nélküli országok erős nehézségekbe ütköztek.

Az USA kereskedelmi korlátozását több ország is sérelmesnek tartotta. 1997-ben India, Malajzia, Pakisztán és Tájöld közös panasszal éltek az USA import szabályai ellen.

Az USA jogszerűnek vélt magatartásának alátámasztásához a GATT 1994 XX. cikkének b) és g) pontjaira hivatkozott. Ezek a cikkek kivételeket fogalmaztak meg a WTO kereskedelmi szabályai alól. A b) pont az emberi, állati, és növényi egészség, megóvása érdekében ad lehetőséget tagállami intézkedések kimentésére, míg a g) pont a kimerülés veszélyével fenyegető természeti erőforrások megőrzése céljából engedi a tagállamoknak, hogy korlátozó intézkedéseket hozzanak. A XX. cikk elején megjelenő, a cikkel való visszaélés, illetve az indokolatlan hátrányos megkülönböztetés tilalmát magában foglaló általános szabályt is kielégítettnek találta, mivel véleménye szerint az amerikai jogszabály ésszerűen tett különbséget az államok között, aminek alapja a tengeri teknősökre gyakorolt kockázat képezte.⁷⁴ Kifejtette továbbá, hogy figyelembe kell venni azt a helyzetet, amikor az országok közötti megkülönböztetés az a XX. cikkben szereplő célok megvalósítása érdekében történik. Ha azok kapcsolatban állnak egymással, akkor az intézkedésre nem lehet a XX. cikkel való visszaéléseként tekinteni. Tehát az USA szerint a GATT XX. cikk által támasztott kétféle követelményeknek megfelelt az intézkedése, hiszen azok célja a tengeri teknősök védelme volt, és szükségesek voltak az tengeri teknősök életének és egészségének megőrzése érdekében.⁷⁵ A szükségességet két okkal magyarázta: egyrészt a tengeri teknősök mindegyik

⁷² Uo., 3., 5.§

⁷³ Uo., 4., 5.§

⁷⁴ Uo., 9., 20.§

⁷⁵ Uo., 12., 28.§

faját a kihalás fenyegeti, másrészt más intézkedések és eszközök nem voltak elegendőek ahhoz, hogy a tengeri teknősök megmeneküljenek a kihalástól.⁷⁶

A panaszosok véleménye szerint az USA intézkedései nem feleltek meg a XX. cikk követelményeinek, különösen, ami a hátrányos megkülönböztetésre vonatkozott.⁷⁷ Hangsúlyozták, hogy a XX. cikk bevezetőjének a célja a visszaélések megakadályozása.⁷⁸ A XX. cikkben megjelenő kivételek alkalmazása nem lehet a tagállamok jogainak „legyőzésére” használni.⁷⁹ Az USA a nem kezdeményezett tárgyalásokat az import tilalom előtt, nem próbált meg együttműködni a panasszal élő államokkal egy közös megoldás elérésében. Itt hivatkoztak nemcsak a GATT és a WTO szabályaira, de a Riói Nyilatkozat 12. elvére is, mely előírja az államok számára az együttműködést „egy támogató és nyitott nemzetközi gazdasági rendszer elősegítésében, ami valamennyi országban gazdasági növekedéshez és fenntartható fejlődéshez vezethet, annak érdekében, hogy jobban lehessen megoldani a környezetromlás problémáit.” Az USA az exportáló országok között elfogadhatatlan módon tett különbséget. Így például bizonyos országok több időt kaptak, mint mások a rákhalászat módjának megváltoztatására.⁸⁰

Döntés

A vizsgálóbizottság megállapította, hogy az USA import tilalma nem felelt meg a WTO szabályainak, így a GATT XX. cikk kivételei nem alkalmazhatók. A Fellebbezési Testület is hasonló eredményre jutott, de azt jelentésében elismerte, hogy az államoknak joga van a környezet megóvásának céljából intézkedéseket eszközölni.

A Testület a GATT XX. cikkének jogszerűen való alkalmazásának megállapításához kétlépcsős tesztet alkalmazott. A vizsgálóbizottság logikájával ellentétben a Testület először azt vizsgálta, hogy az USA intézkedése a XX. cikk g) pontjával kapcsolatos volt-e. Másodszor górcső alá vette, hogy a XX. cikk bevezetőjében megjelenő feltétel megvalósul-e, azaz a XX. cikk nem olyan módon került-e alkalmazásra, ami indokolatlan megkülönböztetést vagy rejtett korlátozást jelentett a nemzetközi kereskedelemre.⁸¹

⁷⁶ Uo., 12., 28.§

⁷⁷ Uo., 13., 34.§

⁷⁸ Uo., 14., 36.§

⁷⁹ Uo., 15., 37.§

⁸⁰ Uo., 16., 42.§

⁸¹ Uo., 43–44., 117–119.§

A XX. cikk g) pontjának vizsgálata során a Testület segítségül hívta a nemzetközi környezetvédelmi jog szabályait is. Több kérdés is felmerült, mint például az, hogy a 'természetes erőforrások' közé mi tartozik. Ennek megválaszolása során kimondta, hogy a GATT szabályait a környezetvédelmi és megőrzési aggodalmak fényében értelmezendő,⁸² ami a szerződések evolutív értelmezésének alkalmazását jelenti. Ezt a Nemzetközi Bíróság a Bős-Nagymaros ügyben mondta ki,⁸³ bár a Testület *expressis verbis* nem hivatkozott az ítéletre. A Testület utalt arra is, hogy a WTO szabályai elismerik a környezetvédelmet, mint a nemzeti és nemzetközi politika részét. A WTO-t létrehozó egyezmény kifejezetten elismeri a fenntartható fejlődés elvét: a Testület az ügyben ennek szem előtt tartásával értelmezte a GATT XX. cikkének g) pontját.⁸⁴ Lábjegyzetben hivatkozott a Nemzetközi Bíróságra is, mely szerint a szerződések értelmezésére hatással van a jog fejlődése, és a nemzetközi eszközöket az értelmezés időpontjában fennálló egész jogrendszer keretében kell értelmezni és alkalmazni.⁸⁵ Ez alapján megállapította, hogy a GATT XX. cikkének g) pontja sem statikus. Utalva különböző nemzetközi környezetvédelmi egyezményekre és nyilatkozatokra,⁸⁶ megállapította, hogy a természetes erőforrások magukban foglalják az élő és élettelen erőforrásokat egyaránt.⁸⁷ Kérdésként merült fel továbbá, hogy a tengeri teknősök a kimerülés veszélyével fenyegető természeti erőforrásoknak minősülnek-e vagy sem. Ennek vizsgálata során a Testület a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló egyezményre (CITES) is utalt, ami az összes teknősfajtát kihalással fenyegetett állatok közé sorolja. A Testület végül arra jutott, hogy a teknősök kimeríthető természetes erőforrások.⁸⁸ Ezt követően megállapította, hogy az USA tengeri teknősök védelmét célzó kereskedelmi korlátozásai megfeleltek a GATT XX. cikk g) pontjában foglalt kivételnek, azonban ami ugyanennek a cikknek az általános feltételeit illeti, annak már nem sikerült eleget tennie.⁸⁹ Az USA tehát a jogvitából végül vesztesként került ki, mert intézkedései nem feleltek meg a diszkrimináció tilalmának. Az USA jogszabályozása gyakorlatilag megtiltotta a garnélarák importját olyan országokból, ahol ugyanolyan, teknősöket védő módszereket alkalmaztak, mint az USA-ban,

⁸² Uo., 48., 129.§

⁸³ International Court of Justice, Reports of Judgments and Advisory Opinions and Orders: Case Concerning The Gabčíkovo-Nagymaros Project, Judgment of 25 September 1997, 64., 112.§

⁸⁴ WTO, Shrimp, WT/DS58/AB/R, AB-1998-4, 48., 129.§

⁸⁵ Uo., 48., Ld.: International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia Notwithstanding Security Council resolution 276, (1970), 1971, 19., 53.§

⁸⁶ Pl. Tengerjogi Egyezmény 1982, Biológiai sokféleségről szóló egyezmény 1992, Riói Nyilatkozat a Környezet és Fejlődésről 1992

⁸⁷ WTO, Shrimp, WT/DS58/AB/R, AB-1998-4, 48., 130.§

⁸⁸ Uo., 51., 134.§

⁸⁹ Uo., 76., 187.§

azért, mert azok nem rendelkeztek tanúsítvánnyal. Mi több, az USA előnyben is részesített bizonyos országokat, így például egyes tagállamoknak a teknősöket kímélő halászati módszerek alkalmazásának megkezdéséhez biztosított hosszabb átmeneti időszakot. Ezekben az előnyökben a panaszos felek, azaz India, Malajzia, Pakisztán és Tájöld nem részesült. Előbbieknek igazat adva a Testület hangsúlyozta, hogy az USA elmulasztott tárgyalni a tilalommal érintett országokkal még a jogszabály hatálybalépése előtt. A tárgyalások lehetőséget adhattak volna a tengeri teknősök védelméről kialakított egyetértésre, amit szerződéssel is megerősíthettek volna.⁹⁰ Az USA az együttműködés fontosságának nem szentelt kellő figyelmet. Az veszélyeztetett fajok védelmében eszközölt intézkedések, mint amit az USA is hozott, megköveteli az együttműködést azon államok között, melyek vizein a teknősök keresztülhaladnak. A Testület hivatkozott nemcsak a WTO rendelkezésire, de a Riói Nyilatkozat 12. elvére is, mely szerint „a határokon áttérő vagy globális környezeti problémákkal foglalkozó környezeti intézkedéseknek – amennyire lehetséges – nemzetközi egyetértésen kell alapulniuk.”⁹¹ Ezzel egyetemben számos nemzetközi környezetvédelmi egyezményből idézett a Testület.⁹² Előbbiekre tekintettel, a Testület jelentésében javasolta, hogy az USA a jogszerűtlenségeket küszöbölje ki és a kötelezettségeivel összhangban álló intézkedéseket tegyen.⁹³

ZÁRÓGONDOLATOK

A WTO-ról a garnélarák-teknős ügyet megelőzően a WTO-ról kialakult egy nem túl környezetbarát nézet. Amerikában akkora volt az elégedetlenség, hogy még tüntetések is folytak, melyeken az emberek tábláin az szerepelt, hogy 'GATTzilla'.⁹⁴ Ezt a 1996-os újrafeldolgozott benzin ügy is erősítette.⁹⁵ Az ügy érdekessége, hogy a Fellebbezési Testület kifejezte nyitottságát a nemzetközi jog más szabályainak alkalmazására. A Vitarendezési Egyetértés kifejezetten nem zárja ki a nemzetközi jog más forrásainak az alkalmazását, sőt

⁹⁰ Uo., 65., 166.§

⁹¹ Uo., 67., 168.§

⁹² Pl. Convention on Biological Diversity 1992, Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről; Conservation of Migratory Species of Wild Animals 1979, Magyarországon kihirdette: 1986. évi 6. törvényerejű rendelet a Bonnban, az 1979. évi június hó 23. napján kelt, a vándorló vadon élő állatfajok védelméről szóló egyezmény kihirdetéséről.

⁹³ WTO, Shrimp WT/DS58/AB/R, AB-1998-4, 76., 188.§

⁹⁴ Smith, Michael B.: Gatt, Trade, and the Environment, *Environmental Law*, Vol. 23, No. 2, 1993, 536.

⁹⁵ Triggs, Gillian: World Trade Organization: Dispute Settlement and the Environment Gillian Triggs, *Asia Pacific Journal of Environmental Law*, Vol. 7, No. 3 & 4, 2002, 58.

elismeri a nemzetközi közjog értelmezésének szokásos szabályainak alkalmazását.⁹⁶ Ennek keretében hivatkozott a Bécsi Egyezmény 31. cikkére, így ahogyan arra Víg is felhívja a figyelmet, a Testület a nemzetközi jog forrásait figyelembe véve értelmezte a GATT szabályait.⁹⁷ Ez tükrözi a Testület nézetét a szabályok nemzetközi közjogtól való nem izoláltan történő értelmezését. Ez megteremtette az első lépést a jövőbeli viták rendezéséhez a nemzetközi környezetvédelmi szerződések, elvek alkalmazása felé, amit a garnélarák/teknős ügy is megerősített. A Garnélarák/Teknős ügyet a jogirodalomban többen a GATT/WTO joggyakorlatának környezetbarát irányban való elmozdulásának erős jelének tekintik.⁹⁸ A garnélarák/teknős előtti ügyek környezetvédelmi szempontból nézve csalódásnak minősültek, és egyben alapul szolgáltak annak a nézetnek, hogy a WTO nem környezetbarát, és a jogviták eldöntése során a környezetvédelem háttérbe szorul a kereskedelmi jog javára.⁹⁹ Azt azonban érdemes leszögezni, hogy ezek az ügyek, mint a marha hormonok eset is voltak azok, amik hozzájárultak a garnélarák - teknős ügyben megfigyelhető változáshoz, melyben a WTO már egy „zöldebb” fordulatot vett. Az esetben a Fellebbezési Testület rendkívül nyitott volt az ügy környezetvédelmi tényezőire. Jelentésében a GATT XX. cikkének értelmezésében rugalmasságot adott, utalva számos nemzetközi egyezményre, és a nemzetközi környezetvédelmi jogban végbemenő fejlődések fontosságára is, mint a fenntartható fejlődés elvének célkitűzése. A Fellebbezési Testület elismerte a nemzetközi jogban zajló változásokat, amiket figyelembe vett a GATT XX. cikk g) pontjának értelmezése során is. Stephens megjegyzi, hogy a garnélarák - teknős ügy óta a GATT XX. cikkének ilyen mérvű, a nemzetközi környezetvédelmi joggal kapcsolatos értelmezésére és alkalmazására nem került sor.¹⁰⁰ A Testület az ügyben számos nemzetközi környezetvédelmi eszközre hivatkozott, hogy a GATT értelmezésével kapcsolatos döntését alátámassza. Ezzel a Testület a WTO környezetvédelem iránti pozitív hozzáállását is próbálta igazolni, tekintve hajlandóságát a környezetvédelmi megfontolások kereskedelmi jogba való integrálására.¹⁰¹ A jövőben minden bizonnyal számíthatunk hasonló irányvonalra a WTO vitarendezése során.

⁹⁶ 1998. évi IX. törvény 3. cikk, 2.

⁹⁷ Víg Zoltán: Szabadkereskedelem és környezetvédelem: a WTO Vitarendezési Testületének gyakorlata, in Csehi Zoltán – Raffai Katalin (szerk.): *Állam és magánjog*, Budapest, Pázmány Press; 2014, 431–433.

⁹⁸ Pl. Bajwa, Saira: The World trade Organization and the Environment, *Gonzaga Journal Law*, Vol. 12, No.1, 2008, 65.; Triggs: *World trade Organization* 43.

⁹⁹ Triggs: *World trade Organization*, 59.

¹⁰⁰ Stephens: *Multiple International Courts*, 256.

¹⁰¹ Uo., 263.

BIBLIOGRÁFIA

CALAPAI, Dominique M.: International Trade and Environmental Impact: The WTO Reformulated Gasoline Case, *Environmental Lawyer*, Vol. 3, No. 1, 1996.

CALSTER, Geert van – PRÉVOST, Denise: *Research Handbook on Environment, Health and the WTO*, Cheltenham, Northampton, Edward Elgar Publishing, 2013.

CSÁKI György: *Nemzetközi gazdaságtan*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2017.

DALY, Herman E.: *From Adjustment to Sustainable Development, the Obstacle of Free Trade*, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, Vol. 15, No. 1, 1992.

GEORGE, Susan: *A WTO. Korlátlan világkereskedelem vagy szolidáris globalizáció?* Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.

HORVÁTHY Balázs: Környezeti érdek kontra globális kereskedelmi jog – Észrevételek Kanada, Norvégia és az EU újabb vitájához, *Külgazdaság*, LV. évf., 2011/1-2.

HUGHES, Layla: Limiting the Jurisdiction of Dispute Settlement Panels: the WTO Appellate Body Beef Hormone Decision, *Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 10, No. 3, 1998.

IGLER, Wolfgang: Az Európai Unió és a Kereskedelmi Világszervezet, *Európai Parlament, Ismertető* az *Európai Unióról*, 09-2022, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/161/az-europai-unio-es-a-kereskedelmi-vilagszervezet>

KAZHADAN, Daniel: Precautionary Pulp: Pulp Mills and the Evolving Dispute between International Tribunals over the Reach of the Precautionary Principle, *Ecology Law Quarterly*, Vol. 38, No. 2, 2011.

KHOUL, Autar Krishen: *Guide to the WTO and GATT: Economics, Law and Politics*, New Delhi, Springer, 2018.

KISS, Alexander – SHELTON, Dinah: *Guide to International Environmental Law*, Leiden, Martinus Nijhoff Publisher, 2007.

MARCEAU, Gabrielle: *A History of Law and Lawyers in the GATT/WTO: The Development of the Rule of Law in the Multilateral Trading System*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

SIMAY Attila Endre: Bírói testület nélkül maradt nemzetközi kereskedelmi jog, *Glossa Iuridica*, VII. évf. 2020/1-2, 2020.

SIRINSKIENE, Agne: The Status of Precautionary Principle: Moving Towards a Rule of Customary Law, *Jurisprudencija, University of Wroclaw*, Vol. 118, No. 4, 2009.

SMITH, Michael B.: Gatt, Trade, and the Environment, *Environmental Law*, Vol. 23, No. 2, 1993.

STEINBERG, Richard H.: *Judicial Lawmaking at the WTO: Discursive, Constitutional, and Political Constraints*, *The American Journal of International Law*, Vol. 98, No. 2, 2004.

STEPHENS, Tim: *Multiple International Courts and the 'Fragmentation' of International Environmental Law*, *Australian Year Book of International Law*, Vol. 25, 2006.

STEWART, Terence P – JOHANSON, David S.: The WTO Beef Hormone Dispute: An Analysis of the Appellate Body Decision, *U. C. Davis Journal of International Law and Policy*, Vol 5, No. 2, 1999.

STROM, Torsten H.: Pouring Fuel on the Fire The WTO's Reformulated Gasoline Case, *Canadian Yearbook of International Law*, Vol. 34, 1997.

TRIGGS, Gillian: World Trade Organization: Dispute Settlement and the Environment Gillian Triggs, *Asia Pacific Journal of Environmental Law*, Vol. 7, No. 3 & 4, 2002.

VÍG Zoltán: Szabadkereskedelem és környezetvédelem: a WTO Vitarendezési Testületének gyakorlata, in Csehi Zoltán – Raffai Katalin (szerk.): *Állam és magánjog*, Budapest, Pázmány Press, 2014.

WAINCYMER, Jeffrey: Reformulated Gasoline under Reformulated WTO Dispute Settlement Procedures: Pulling Pandora out of a Chapeau, *Michigan Journal of International Law*, Vol. 18, No. 1, 1996.

World Trade Organization: History of the Multilateral Trading System, https://www.wto.org/english/thewto_e/history_e/history_e.htm

World Trade Organization: EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Complaint by Canada, WT/DS48/R/CAN, 1997.

World Trade Organization: EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Complaint by the United States, WT/DS26/R/USA, 1997.

World Trade Organization: EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Report of the Appellate Body, WT/DS26/AB/R; WT/DS48/AB/R, AB-1997-4.

World Trade Organization: United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, Report of the Appellate Body, WT/DS/AB/R, AB-1996-1.

Wold Trade Organization: United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, Report of the Panel, WT/DS2/R, AB-1996-1.

Ripszam Dóra

A BŰNCSELEKMÉNYHEZ KAPCSOLÓDÓ KIZSÁKMÁNYOLÁS A GYERMEKKERESKEDELEM KAPCSÁN

„Az igazságszolgáltatás néha összetéveszti az ártatlant a bűnössel, ha véletlenül együtt találja őket.” – Charles Dickens

BEVEZETÉS

Az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelvének 2. cikk (3) bekezdése szerint az emberkereskedelem vonatkozásában a kizsákmányolás magában foglalja legalább a prostitúció révén történő kizsákmányolást vagy a szexuális kizsákmányolás más formáit, a kényszymunkát vagy szolgáltatásokat – a koldulást, a rabszolgotartást vagy a rabszolgotartáshoz hasonló gyakorlatot és a szolgálást is ideértve –, a bűncselekményekhez kapcsolódó kizsákmányolást és a szervek kivételét.

Az emberkereskedelem terén tapasztalt változások kezelése céljából az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelv tágabban értelmezi az emberkereskedelem fogalmát, mint a 2002/629/IB kerethatározat, ami abban mutatkozik meg, hogy az a kizsákmányolás egyéb formáit is felöleli.¹

Az egyéb kizsákmányolási formák közé sorolandó a kényszerű koldulás célját szolgáló emberkereskedelem, a bűncselekmények elkövetésére kényszerítés, a kényszerházasság, a színlelt házasság, a szervek eltávolítása, az örökbefogadásra szánt fiatalok és kisgyermekkereskedelme, a terhes nők kereskedelme újszülött csecsemők eladása céljából, az emberkereskedelem kábítószer előállítás és kábítószer-kereskedelem céljából.²

A 'bűncselekményhez kapcsolódó kizsákmányolás' kifejezés azt takarja, hogy egy adott személyt annak révén zsákmányolnak ki, hogy az elkövető – többek között – zsebtolvajlást, áruházi lopást, kábítószerrel való kereskedést és más hasonló, büntetendő és anyagi haszonnal

¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve (2011. április 5.) (11) preambulumi bekezdése

² European Commission: Report on the progress made in the fight against trafficking in human beings (2016) as required under Article 20 of Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims. 19 May 2016, SWD(2016) 159 final

járó tevékenységet követ el.³ Jellemzően az áldozatok többféle bűncselekmény elkövetésére vannak egyidejűleg kényszerítve.⁴

A KÉNYSZERBŰNÖZÉS ARCULATA

Az emberkereskedők által használt formák folyamatosan fejlődnek, az emberkereskedelem egyik különálló, ám gyakran alul-azonosított megjelenési formája a kényszerbűnözés.⁵

2017–2018 között az európai adatok alapján az emberkereskedelemmel kapcsolatos vádemelések csupán 2%-ában szerepelt a bűncselekményhez kapcsolódó kizsákmányolás.⁶ A 2011/36/EU irányelv a kényszerkoldulást, továbbá a bűncselekmények révén történő kizsákmányolást a munkaerő-kizsákmányolás formáinak tekinti, melyet a magyar jogalkotó is átvett. A munkacélú kizsákmányolás hazai fő megjelenési formái közé tartozik a bűncselekmények elkövetésére kényszerítés.⁷

Ez a kizsákmányolási forma többek között azért is tud fennmaradni, mert a mások bűncselekményre kényszerítése az emberkereskedők számára alacsony kockázattal járó, ám mégis jól jövedelmező üzletnek bizonyul.⁸

A célcsoport életkora a kizsákmányolás típusa tekintetében különböző, a zsebtolvajlás rekrutációja csak bizonyos kor elérését (kb. 8 éves kort) követően kezdődik.⁹

A gyermekek által elkövetett zsebtolvajlás (illetve az ehhez kapcsolódó más bűncselekmények) főként 'bandákban' fordulnak elő, a fiatalok hasonló korú és helyzetű társaikkal együttesen követnek el bűncselekményeket, ami a deviáns kortárs kultúra szerves részét képezi. A fiatalok 'bandái' által elkövetett bűncselekmények mellett azok az esetek sem ritkák, amelyekben a család kényszeríti rablásra vagy más bűncselekmények elkövetésére a gyermeket. Ezekben az esetekben számos alkalommal a létfenntartásról, a családtagok

³ Ld. 2011/36/EU irányelv (11) preambulumi bekezdése

⁴ Ripszám Dóra: Kizsákmányolás az emberkereskedelem kapcsán, *Az Új Btk. Szakcikk*, 2020. május 6. https://ujbtk.hu/ripszam-dora-kizsakmanyolas-az-emberkereskedelem-kapcsan/#_ftn31

⁵ U.S. Department of State: The use of forced criminality: Victim hidden behind the crime. *Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons*, June 2014, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/233938.pdf>

⁶ Windt Szandra: A gyerek: érték vagy értékes árucikk? *Belügyi Szemle*, LXX. évf., 2022/8, 1694.

⁷ Balogh Krisztina – Windt Szandra: A munkáltatással összefüggésben elkövetett emberkereskedelem jellemzői elméleti és gyakorlati szempontból, *Belügyi Szemle*, LXX. évf., 2022/2, 273.

⁸ Ripszám: *Kizsákmányolás az emberkereskedelem kapcsán*

⁹ Vidra Zsuzsanna – Baracsi Kitty – Katona Noémi – Sebhelyi Viktória: *Gyermekkereskedelem Magyarországon: Szexuális kizsákmányolás, koldultatás és zsebtolvajlásra kényszerítés*, Budapest, Central European University, 2015, 180.

ellátásáról van szó, nem pedig a család meggazdagodásáról. A szülők megtanítják a gyermekeket arra, hogyan lopjanak, és melyik a legjobb és leghatékonyabb módszer, ezen esetekben a gyermekek nyilvánvalóan a szüleiknek engedelmeskednek, általában kisebb bűncselekményekkel kezdik, majd komolyabbakkal folytatják, azonban vannak a szülők általi kényszerítésnek más formái is: például úgy motiválják a gyermekeket, hogy azt ígérik nekik, több ételmezt kapnak, amennyiben 'több pénzt keresnek'.¹⁰

Feltárára kerültek a gyermekek bűnözésre kényszerítésének olyan esetei is, amikor a környezet befolyása a felelős a gyermekek kriminalizálódásáért, ezekben az esetekben a szülők gyakran szerhasználók, munkanélküliek, gyermekeiket elhanyagolják, és nem ritkán mentális problémákkal küzdenek, de nem szükségszerűen bűnelkövetők, tehát azáltal, hogy a szülők szociálisan és/vagy mentálisan sérültek, nem képesek egészséges neveltetést biztosítani a gyermekeik számára, így növekszik annak a veszélye, hogy a gyermekeket zsebtolvajlásra vagy rablásra kényszerítik a környéken élő felnőttek. Egy vizsgált esetben egy fiatal férfi (aki korábban futtatóként dolgozott) elkezdett gyermekeket bűncselekmények elkövetésére kényszeríteni és kizsákmányolni a saját környékén, a gyermekek 8-10 évesek voltak, és a férfi ellenőrzése alatt végeztek rablásokat, azt követően elvette tőlük az 'árut', és egy kevés pénzt adott nekik a 'munkájukért'. Egy másik esetben 16 éves tinédzser olyan fiatalok 'bandája' által végzett tevékenységekben vett részt (a bandát magát egy 'maffia' típusú bűnözői hálózat zsákmányolta ki), ahol feladatuk az volt, hogy bárókba besétálva verekedéseket színleljenek, ezután a 'maffia' emberei megérkeztek, és 'biztonsági szolgáltatásokat' nyújtottak a bár tulajdonosai számára, valójában megzsarolták, ugyanis amennyiben visszautasították a fizetést, a 'maffia' bosszút állt rajtuk. Nem került feltárára olyan eset, ahol egyértelműen megállapítható lett volna a gyermekkereskedelem, mindazonáltal nagyon fontos, hogy a megkérdezett szakértők elmondása szerint – és ahogy a fenti példák is szemléltetik – a gyermekek által elkövetett zsebtolvajlás és rablás mögött gyakran jelennek meg a kényszer különböző formái, az elkövető a kiskorúakat gyakran kizsákmányolja, tehát egyúttal maguk is bűncselekmény áldozatai. Az azonosítást tovább nehezíti, hogy a kortársak hatása vagy nyomása alatt elkövetett bűncselekmények szintén gyakran megjelenő formája a zsebtolvajlásra való kényszerítés, ahol az idősebb gyermekek betanítják a fiatalabbakat, bizonyos környezetben, különösen a gyermekotthonokban, ahol a gyermekek különböző, de többnyire veszélyeztetett háttérből érkeznek, a gyermekek egymást vonják be a bűnözésbe.¹¹

¹⁰ Vidra-Baracsi-Katona-Sebhelyi: *Gyermekkereskedelem Magyarországon*, 159., valamint 189.

¹¹ Vidra-Baracsi-Katona-Sebhelyi: *Gyermekkereskedelem Magyarországon*, 189–190.

AZ EMBERKERESKEDELEM ÁLDOZATAI ÁLTAL ELKÖVETETT BŰNCSELEKMÉNYEK FORMÁI

A nemzetközi tapasztalatok alapján a leggyakoribb bűncselekmények, melyeket az emberkereskedelem áldozatai elkövetnek: a kábítószerrel kapcsolatos és a vagyoni elleni bűncselekmények.¹² A magyar kriminálstatisztikai adatok alapján megállapítható, hogy hazánkban szintén a vagyoni elleni és a különböző kábítószerrel összefüggő bűncselekmények elkövetésére történő rábírás a jellemző, mely elsősorban a családtagok által valósul meg, és nem utolsósorban az ilyen, bűnözői életmódra berendezkedett, sokszor diszfunkcionális családban felnövő gyerekek szocializációja hosszútávú következményekkel jár.¹³

Nem állnak rendelkezésünkre becslések a gyermekkereskedelemmel kapcsolatos zsebtolvajlásról, ami általában más típusú bűncselekményekkel is együtt jár, mint például lopás, rablás vagy zaklatás (*bullying*).¹⁴

Az emberkereskedők arra kényszeríthetik a gyermekeket és a felnőtteket, hogy az emberkereskedelem áldozataként bűncselekményeket kövessenek el, beleértve a lopást, a tiltott kábítószerbirtoklást és -kereskedelmet, a terrorcselekményt és az emberölést. Mexikóban például arra kényszerítették a gyermekeket és a migránsokat, hogy 'bérgyilkosként' dolgozzanak, valamint kábítószer előállításában, szállításában és értékesítésében használták fel őket. A rendőrség 2013. novemberében letartóztatott hat felnőtt romát, akiket azzal vádoltak, hogy gyermekeiket betörésekre vették rá Párizsban és annak külvárosaiban, az áldozatokat állítólag fizikailag bántalmazták, mert nem szállították le a lopott áruk napi kvótáját. Afganisztánban a felkelő csoportok kényszerítik arra az idősebb afgán gyermekeket, hogy öngyilkos merénylőként szolgáljanak, a pakisztáni nem állami katonai csoportok pedig arra bírták rá a gyermekeket – akár már 9 éves kortól –, hogy öngyilkos merénylőként szolgáljanak Pakisztánban és Afganisztánban egyaránt. A főként Vietnámból és Kínából származó gyermekeket és férfiakat arra kényszerítették, hogy kábítószertermesztésben dolgozzanak az Egyesült Királyságban és Dániában.¹⁵ Gyermekeket és felnőtteket adnak el az Egyesült Királyságba olyan bűncselekmények elkövetése céljából, mint a zsebtolvajlás, az ATM-lopás, a fémlopás és kábítószer-termesztés. A bűnözés céljából elkövetett emberkereskedelem egyre jelentősebb kérdés, de csak a közelmúltban ismerték el kényszermunkaként.¹⁶

¹² Windt: *A gyerek: érték vagy értékes árucikk?* 1694.

¹³ Windt: *A gyerek: érték vagy értékes árucikk?* 1694.

¹⁴ Vidra-Baracsi-Katona-Sebhelyi: *Gyermekkereskedelem Magyarországon*, 159., 189.

¹⁵ U.S. Department of State: *The use of forced criminality: Victim hidden behind the crime*

¹⁶ Trafficking into crime and begging, Antislavery.org, <https://www.antislavery.org/what-we-do/past-projects/trafficking-crime-begging/>

A Vidra Zsuzsanna, Baracsi Kitti, Katona Noémi és Sebhelyi Viktória által folytatott kutatás során a gyermekek által elkövetett zsebtolvajlás ugyan látens jelenségnek bizonyult, vannak azonban más, súlyosabb vagy kevésbé súlyos bűncselekmények, amelyek kapcsolódnak a zsebtolvajláshoz, és amelyek az intézmények számára 'láthatóbbak'. A zsebtolvajlást és az ehhez kapcsolódó tipikus bűncselekményeket gyakran tinédzserek követik el csoportosan, akik sokszor gyermekotthonokban lakó gyermekek közül kerülnek ki, más fiatalokat támadnak meg, megfenyegetik, valamint kirabolják őket. Annak ellenére, hogy az intézményeknek tudomásuk van ezekről az esetekről, mégsem rendelkeznek információval arról, hogy pontosan hogyan valósulnak meg ezek a cselekmények.¹⁷

AZ ÁLDOZATOK SPECIÁLIS HELYZETE

A kolduláshoz, valamint a bűncselekményhez kapcsolódó kizsákmányolás céljából elkövetett emberkereskedelem áldozatait gyakran együtt tárgyalja a jogirodalom arra tekintettel, hogy a két jelenség sokszor együtt jár. Ezen áldozatokra az alábbiak jellemzőek:

- gyermekek, (idős emberek) vagy fogyatékkal élő bevándorlók, akik hajlamosak tömegközlekedés és nyilvános helyeken koldulni
- kábítószer magánál tartó, vagy értékesítő gyermekek
- rendelkeznek olyan sérüléssel, amely látszólag a megcsonkítás következménye
- azonos nemzetiségű, etnikai hovatartozású gyermekek, akik felnőttek nagyobb csoportjaival mozognak együtt
- kísérő nélküli kiskorúak, akiket azonos nemzetiségű vagy etnikai hovatartozású felnőtt 'talált meg'
- csoporttal történő mozgás tömegközlekedési eszközzel
- részvétel szervezett bűnöző 'bandák' tevékenységeiben
- nagyobb csoportba tartozó gyermekek, akiknek ugyanaz a felnőtt a gyámja
- büntetést kapnak, ha nem gyűjtnek vagy lopnak eleget

¹⁷ Vidra–Baracsi–Katona–Sebhelyi: *Gyermekkereskedelem Magyarországon*, 188–189.

- csoportban élnek
- együtt utaznak a rendeltetési országba
- csoportosan élnek olyan felnőttekkel, akik nem a szüleik
- nagy csoportokban és jelentős távolságokat tesznek meg naponta¹⁸

A zsebtolvajlásra kényszerítés azonosítása – mint a gyermekkereskedelemhez kapcsolódó kizsákmányolási forma – jelentős problémákba ütközik arra tekintettel, hogy nem egyértelmű az intézmények számára az, hogy a bűncselekmény mennyiben tekinthető kényszerítés eredményének, következésképpen annak kizsákmányoló jellege sem. Sokak szerint nincs is szó kényszerítésről, és meglátásuk szerint a fiatalok saját akaratukból cselekednek, amikor pedig az intézmények elismerték, hogy a gyermekeket kényszerítették, akkor is többnyire kortárs kényszerítést értettek alatta.¹⁹

Természeténél fogva az emberkereskedelem áldozatai nem tehetőek felelőssé olyan jogellenes tevékenységekben való részvételükért, amelyek viktimizációjuk közvetlen következményei. A bűncselekmény elkövetésére kényszerített személyeket általában áldozat helyett elkövetőként azonosítják és annak megfelelően kezelik őket a bűnüldöző és igazságügyi szervek. Az emberkereskedelem számos áldozata a megfelelő áldozatazonosítás hiánya miatt továbbra is észrevétlen marad a bűncselekmények elkövetői között. Az Egyesült Államokban számos állam – köztük New York is – olyan törvényt fogadott el, amelyek lehetővé teszik az emberkereskedelem áldozatai kapcsán – akiket kereskedelmi célú szexuális cselekmények elkövetésére kényszerítenek –, hogy hatályon kívül helyezték ezeket az ítéleteket, amennyiben a bűncselekmény elkövetése az áldozat kizsákmányolása körébe tartozik. 2009-ben három vietnami gyermeket tartóztattak le az Egyesült Királyságban, mert kábítószertermesztésben vettek részt, kábítószer birtoklása miatt elítélték őket, egy fellebbviteli bíróság azonban 2013-ban hatályon kívül helyezte az ítéleteket, és megállapította, hogy a gyermekek emberkereskedelem áldozatai voltak. Ez az eset tükrözi, hogy egyre inkább tudatában vannak annak, hogy a kényszerbűnözésben részt vevő emberkereskedelem áldozatait meg kell védeni a büntetőeljárásból.²⁰

¹⁸ United Nations: Human trafficking indicators, Office on Drug and Crime, https://www.unodc.org/pdf/HT_indicators_E_LOWRES.pdf

¹⁹ Vidra-Baracsi-Katona-Sebhelyi: *Gyermekkereskedelem Magyarországon*, 220–221.

²⁰ U.S. Department of State: *The use of forced criminality: Victim hidden behind the crime*

Az emberkereskedelem áldozatait olyan büntetendő cselekmények elkövetésével vádolják, amelyek elkövetésére kényszerítették őket, és a büntetőeljárás megalázó élményének vannak kitéve.²¹

ÖSSZEGZÉS

A kizsákmányolás ezen formáját jelentős országok közötti mozgás jellemzi,²² így szorosan kapcsolódik a kiskorúak jogellenes külföldre vitelének kérdésköréhez.

A bűncselekményre kényszerítést az emberkereskedelem áldozatainak azonosítását végző szervek sokszor nem akként azonosítják, mint az emberkereskedelemmel kapcsolatba hozható jelenséget, éppen ezért az áldozatokat csupán elkövetőnek definiálják, ezáltal pedig áldozati jogait nem érvényesíthetik. A bűncselekményre kényszerítés áldozatai főként gyermekek, akiket arra kényszerítenek, hogy akaratuk ellenére hajtsanak végre bűncselekményeket, melyek elsősorban: zsebtolvajlás, bolti lopás, kábítószer-kereskedelem, autók feltörése, bankautomatákkal kapcsolatos lopások stb.²³

Az emberkereskedelem áldozatául esett gyermekeket sokszor bűnözői tevékenységre kényszerítés útján használják ki, őket gyakran hamisan az adott bűncselekmény elkövetőjeként azonosítják, és nem pedig az emberkereskedelem áldozataként, ennek következtében az esetek nagy része nem kerül napvilágra az Európai Unión belül.²⁴

Fontos, hogy a kormányok olyan politikákat dolgozzanak ki és hajtsanak végre, amelyek hatékonyan azonosítják és megfelelő védelemben részesítik az emberkereskedelem azon áldozatait, akiket áldozattá válásuk során bűncselekményben való részvételre kényszerítenek.²⁵

²¹ USA: Submission to the United Nations Universal Periodic Review, April - May 2015, <https://www.law.cuny.edu/wp-content/uploads/page-assets/academics/clinics/hrgj/publications/Criminalization-of-Trafficking-Victims.pdf>

²² Európai Bizottság: Jelentés az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak emberkereskedelem megelőzéséről, és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről szóló 2011/36/EU irányelv 20. cikkében előírtak szerinti harmadik jelentés az emberkereskedelem elleni küzdelem terén elért eredményekről (2020). 2020. október 20. SWD(2020) 226 final

²³ De Coll Ágnes Ráhel – Tatár Erika: *Az emberkereskedelem jelenlegi helyzet Magyarországon*, Budapest, Magyar Közlöny, 2021, 15.

²⁴ Fighting child trafficking: a main priority for EU law enforcement, EUROPOL, 15 October 2014, <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/fighting-child-trafficking-main-priority-for-eu-law-enforcement>

²⁵ U.S. Department of State: *The use of forced criminality: Victim hidden behind the crime*

BIBLIOGRÁFIA

BALOGH Krisztina – WINDT Szandra: A munkáltatással összefüggésben elkövetett emberkereskedelem jellemzői elméleti és gyakorlati szempontból, *Belügyi Szemle*, LXX. évf., 2022/2.

DE COLL Ágnes Ráhel – TATÁR Erika: *Az emberkereskedelem jelenlegi helyzet Magyarországon*, Budapest, Magyar Közlöny, 2021.

RIPSZÁM Dóra: Kizsákmányolás az emberkereskedelem kapcsán, *Az Új Btk. Szakcikk*. 2020. május 6. https://ujbtk.hu/ripszam-dora-kizsakmanyolas-az-emberkereskedelem-kapcsan/#_ftn31

VIDRA Zsuzsanna – BARACSI Kitti – KATONA Noémi – SEBHELYI Viktória: *Gyermekkereskedelem Magyarországon: Szexuális kizsákmányolás, koldultatás és zsebtolvajlásra kényszerítés*, Budapest, Central European University, 2015.

WINDT Szandra: A gyerek: érték vagy értékes árucikk? *Belügyi Szemle*, LXX. évf., 2022/8.

Egyéb források

European Commission: Report on the progress made in the fight against trafficking in human beings (2016) as required under Article 20 of Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims. 19 May 2016, SWD(2016) 159 final

Európai Bizottság: Jelentés az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak emberkereskedelem megelőzéséről, és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről szóló 2011/36/EU irányelv 20. cikkében előírtak szerinti harmadik jelentés az emberkereskedelem elleni küzdelem terén elért eredményekről (2020). 2020. október 20. SWD(2020) 226 final

Fighting child trafficking: a main priority for EU law enforcement, EUROPOL, 15 October 2014, <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/fighting-child-trafficking-main-priority-for-eu-law-enforcement>

Trafficking into crime and begging, *Antislavery.org*, <https://www.antislavery.org/what-we-do/past-projects/trafficking-crime-begging/>

United Nations: Human trafficking indicators, Office on Drug and Crime, https://www.unodc.org/pdf/HT_indicators_E_LOWRES.pdf

USA: Submission to the United Nations Universal Periodic Review, April - May 2015, <https://www.law.cuny.edu/wp-content/uploads/page-assets/academics/clinics/hrgj/publications/Criminalization-of-Trafficking-Victims.pdf>

U.S. Department of State: The use of forced criminality: Victim hidden behind the crime. *Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons*, June 2014, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/233938.pdf>

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI
TANULMÁNYOK

Apró Bernadett Zsuzsanna

A PROSTITÚCIÓRA VONATKOZÓ ATTITŰDÖK A DUALIZMUS KORI MAGYARORSZÁGON

BEVEZETÉS

A dualizmus korszakában Magyarország gazdasága, társadalma és politikai viszonyai jelentős változáson mentek keresztül. Az urbanizációnak és a polgárosodásnak azonban megvoltak a negatív következményei is, ugyanis az átalakulás természetes következményeként kialakult a nagyvárosi bűnözés. „De mit használ mindez, ha egy mérgező féreg a népet tizedeli s iszonyu betegségeket idézve elő lassú, de biztos süllyedést von maga után?” – teszi fel a kérdést Weisz Dániel országgyűlési képviselő 1878-ban írt röpiratában, utalva a nagyvárosi bűnözés legszembetűnőbb részére: a prostitúcióra, illetve a szexuális célú emberkereskedelemre, vagyis a leánykereskedelemre, ahogy a korszakban nevezték.¹ A budapesti bűnözés kialakulásához hozzájárult a főváros lakosságának rohamos gyarapodása, amit a születések számának növekedése és a belső migráció egyaránt duzzasztott. Ezek a vidékről Budapestre települt emberek a fővárosi társadalom gyökértelen elemei voltak, amely egyáltalán nem, vagy csak nehezen tudta őket integrálni. A vidéki kis települések alacsonyabb lélekszámú közösségéhez képest a fővárosi tömegben könnyű volt elvegyülni, amit a személyes nyilvántartórendszer hiánya, - és a tömegközlekedési eszközök fejlődése még egyszerűbbé tett. A fővárosi lakosok számára gyakran a megélhetés alapfeltételei sem voltak biztosítva, ami többek között prostitúció elterjedéséhez, valamint a futtatók és kerítők gyors meggazdagodásához vezetett.²

A PROSTITÚCIÓVAL KAPCSOLATOS MORÁLIS REFLEXIÓ

A prostitúció terjedésére a morális reflexió volt az egyik legmarkánsabb. Az ország politikai és egyházi vezetői, valamint az értelmiség a téma iránt fogékony tagjai szükségesnek tartották megóvni a családot a nyilvános tereken jelen lévő szexualitás látványától, ha pedig mégis szembesülniük kellett vele, az nagy felháborodást váltott ki.³ Erre utal a *Pesti Napló* egyik 1865. évi lapszámában megjelent írás is, amiben az író arra panaszkodik, hogy az egyik híres

¹ Weiss Dániel: A prostitúció kérdése Budapesten, *Replika*, 1996/21–22.

² Vörös Károly: A nagyvárosi bűnözés kezdetei, in Uő. *Hétköznepok a polgári Magyarországon*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1997, 171–172.

³ Alain Corbin: Commercial sexuality in nineteenth-century France: System of images and regulations, in Catherine Gallagher – Thomas Laqueur (eds): *The making of the modern body. Sexuality and society in the nineteenth century*, Berkeley, University of California Press, 1987, 209.

budai fürdővel szemben bordélyház üzemel. „Ha fenn kell állnia a »szükséges rossz« -nak, álljon hát valahol felre eső helyen, ott, hol nem botránykoztat oly nyilvánosan, nem ott, hol a forgalom élénk, s hol tisztességes hölgyeknek kell elhaladniok.”⁴ Európa-szerte panaszkodtak az emberek, az elit, a polgárság vagy az értelmiség köréből egyaránt, amiért olyan nyilvánvaló volt a köztereken a szexualitás látványa. Egyesek úgy vélték, fel kell szólítani az örömlányokat, hogy térjenek vissza a sötétségbe, és mesterségüket csak éjszaka űzzék. Mások arra panaszkodtak, hogy a prostituáltak kihívóan viselkednek, szemérmetlenül szólítják meg a férfiakat az utcán, kínálva „portékájukat”, ami miatt felcserélődtek a szerepek: a férfiak váltak az űzött vaddá, míg a nők a vadásszá, ami a legkevesébe sem illett bele az ideális nőről alkotott képbe. A fiatal lányok ártatlanságát, a női szerénység a bűn látványának való kitettségüket, valamint a kerítők csapdájába kerülésüket kívánták védelmezni, a férfiakat pedig a túl korán megélt első nemi aktustól akarták megóvni.⁵ Minden ellenérzés ellenére, ambivalens módon a prostitúció mégis virágzott, olyannyira, hogy gyakori fejtegetés tárgya volt az is, hogy milyen hatalmas bevételekre tehetnek szert egyes kurtizánok.⁶

Szinte folyamatosan napirenden volt a kor erkölcsizüllottsége, a különböző fórumokon és aspektusból megközelítve a témát. A viktoriánus erkölcs létrehozta az eszményi nőről alkotott képet, ami – ahogy azt később látni fogjuk – hozzájárult ahhoz, hogy a prostitúció szerte Európában virágzott a hosszú 19. század folyamán. A diskurzus alapját gyakran az eszményi és a bukott nő szembeállítása adta. Az ideális nő életének egyetlen célját abban határozták meg, hogy minél több gyermeket hozzon a világra, hogy odaadó feleség és példamutató anya legyen belőle.⁷ Ezzel összefüggésben a prostituáltaknak még azt is a szemükre vetették, hogy kitanulták a védekezés fortélyait, ezáltal nem szültek és neveltek gyermekeket.⁸

Kalocsa Róza *A családi boldogság* címmel írt, volt tanítványainak címzett, a háztartás fortélyaira oktató könyvének bevezetőjében kifejti az ideális nő képét. Véleménye szerint a nemzet szegényedik, családok süllyednek le mind anyagi, mind erkölcsi értelemben. Három tényezőt említ, ami segíthet visszafordítani ezt a folyamatot: a vallásosságot, ami az erkölcsizülléstől óv meg, a munkát, ami biztosítja a megélhetést, valamint a csalás és a bűn elkerülését, végül pedig a takarékoságot, ami az egyénnek vagyonosodást, a nemzetnek pedig fellendülést

⁴ Különfélék: *Pesti Napló*, XVI. évf., 4586–4610. szám., 1865. augusztus 17.

⁵ Corbin: *Commercial sexuality in nineteenth-century France*, 209.

⁶ Erica-Marie Benabou: A prostitúcióval kapcsolatos attitűdök, in Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999, 85–87.

⁷ Alain Corbin: Szexuális nyomor és prostitúciós kínálat, in Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999, 217–220.

⁸ Corbin: *Commercial sexuality in nineteenth-century France*, 209.

jelent. Ahhoz, hogy ez a három tényező valóban felvirágoztassa a hazát az kell, hogy a nők oroszlánrészt vállaljanak a munkából, hiszen, az ország boldogulása nagyrészt a nőktől függ. Ha pedig egy nő hasznára akart lenni az országnak, akkor igyekeznie kellett a neki szánt helyet méltósággal betölteni, kötelességét teljesíteni. A nők a boldogságot egyedül a családi életben belül találhatják meg, hiszen természetüknél fogva a családi életre vannak rendelve. Ha egy nő nem tudta betölteni szerepét a családon belül, az természetellenesnek számított számára, ami megbosszulta magát, ezért minden felelős szülőnek úgy kellett nevelnie lányát, hogy később felnőttként ki tudjon teljesedni a családi élet iránti vágya, amit Istentől kapott.⁹ Kalocsa Róza gondolatmenete illeszkedik ahhoz a korabeli felfogáshoz, hogy a nő a 19. század során leginkább reprodukív képessége miatt volt jelentős, emiatt vált a közbeszéd alanyává.¹⁰

A cél érdekében a nők, a női tisztaság és szemérmesség köré szinte már kultusz épült, így maguk a nők a férfiak számára egyre megközelíthetlenebbé váltak. A viktoriánus erkölcs polgári házasságába nem fért bele az utódnemzésen kívüli szexualitás. Míg a prostituáltak az öncélú, pusztán örömszerzés céljából történő közösülést jelképezték, addig a tisztaság nőknek nem volt még joguk sem arra, hogy örömeiket leljék a szeretkezésben, a nemi élvezetkeresést pedig egyenesen szégyennek, skandalumnak számított. A nőket számos instrukcióval látták el az erkölcsös nemi életéről. Elvárás volt a házas nőkkel szemben, hogy férjük szexuális közeledését minél gyakrabban utasítsák vissza.¹¹ Marschalkó Tamás bőrgyógyász, a kolozsvári egyetem bőr- és bűjakkór tanára a nemi (veneriás) betegségekről írt művében kifejti, hogy a túl gyakori közösülés méhkankóhoz vezet – ebből következik a bőrgyógyász doktor azon következtetése, miszerint minden prostituált méhkankóban szenvedett.¹² A betegségek elkerülése érdekében tehát ajánlatos volt a nők számára a házasságot a minimumra korlátozni. Nem lehetett továbbá szeretkezni terhesség, szoptatás, illetve a menstruáció ideje alatt sem. Ha figyelembe vesszük a tilalmakat, valamint a korabeli orvostudomány azon álláspontját, miszerint amíg egy nőnél 20-25 naponta jelentkezik nemi vágy („nemzési roham”), addig a férfinál ez csupán három-négy nap, máris magyarázatot talált a kor embere arra, hogy miért terjedt el olyan nagymértékben a prostitúció, a nőket övező pátosznak így kialakult a maga árnyoldala. Ehhez hozzájárult az is, hogy a férfiak a pénzért vásárolt aktussal feleségük nemkívánt terhességét is el tudták kerülni, ráadásul ehhez a megszokott módszerrel (*coitus*

⁹ Kalocsa Róza: *A családi boldogság*, Budapest, Franklin Társulat, 1890, 5–7.

¹⁰ Bokor Zsuzsa: *Nők a nemzetben, nemzet a nőkben*. A Magyar Egyesület a Leánykereskedelemben Ellen eugenikai olvasata, *Socio*, 5. évf., 2015/2, 89.

¹¹ Corbin: *Szexuális nyomor és prostitúciós kínálat*, 217–220.

¹² Marschalkó Tamás: *A nemi (venereus) betegségek és az azok elleni védekezés népszerű ismertetése*, Budapest, Dobrowsky és Franke kiadása, 1902, 37.

interruptus) sem kellett alkalmazniuk. A módszer olyannyira elterjedt volt a nemkívánt terhesség megelőzése érdekében, hogy a francia klérus például arra szólította fel a gyóntatófülkében a nőket, hogy semmiképp ne engedjék meg a férjüknek a módszer alkalmazását.¹³ Azok a nők, akik nem töltötték be a nekik kiszabott szerepet a szexuális vágy elfojtása terén, mint a prostituáltak, a társadalom peremére kerültek, gyakran lettek megvetés és megbélyegzés alanyai. A morális reflexió erőteljes megnyilvánulásai közül az egyik legismertebb Brichta Kálmán 1891-ben megjelent röpirata. Brichta szerint Budapestnek Szodoma és Gomora sorsára kellene jutnia, amiért olyan nagymértékben jelen van a városban a prostitúció. A prostituáltakat különféle dehonesztáló megjegyzéssel illette, mint például: „emberi testtel bíró fűriák”¹⁴, „erkölcstelen, hitetlen fenevadak”¹⁵, „undok férgek”¹⁶, „orvgyilkosok”¹⁷ vagy „erénygyilkosok”¹⁸. A férfiakkal kapcsolatban ugyan Brichta leírja, hogy nyomorult kéjhajhászok, de hamar fel is menti őket, mivel a kor prostitúcióval kapcsolatos polgári attitűdjéhez igazodva, a kurtizánokat a férfiakra agresszívan vadászó lénynek tartotta, a férfiakat pedig, különösen a fiatalokat „tisztalelkületűeknek”, „tisztaszívűeknek”.¹⁹

A csupán az élvezet kedvéért létrejött nemi aktus üldözésének nem csak morális vagy vallási okai voltak, sokkal inkább gazdasági érdek fűződött a nemi élet szigorú szabályozásához. A kapitalizmus követelményeivel ugyanis összeegyeztethetetlen, sőt megengedhetetlen volt a kizsákmányolt munkaerő részéről a kicsapongó, csupán az élvezetre koncentráló szexualitás, amely egyaránt vonatkozott a prostituáltakra és a munkavállalókra is.²⁰ Ezenkívül volt még egy jelentős szempont, ami miatt szigorú szabályok közé szorították a szexualitást. A századfordulón a nagy iskolákon belül megjelent ugyanis az eugenika egyik sajátos változata, ami leginkább a déli-, illetve kelet-közép-európai régiókra volt jellemző. Marius Turda kutatásai szerint Magyarországon az eugenika azon variánsa terjedt el, amely nem önálló ideológiaként jelentkezett, hanem valamely más ideológia vagy társadalomelmélet szolgálatában állt. Az eugenika hazánkban egy olyan stratégia volt, amelyiknek mentén – az orvostudománnyal kiegészülve – esély kínálkozott a magyar nemzet biológiai lehetőségeinek feljavítására. Az eugenika hívei szerint szexualitás felett gyakorolt erkölcsi és orvosi hatalom

¹³ Corbin: *Szexuális nyomor és prostitúciós kínálat*, 219–220.

¹⁴ Brichta Kálmán: Budapestnek vesznie kell!, in Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*, Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999, 16.

¹⁵ Brichta: *Budapestnek vesznie kell!*, 16.

¹⁶ Uo., 16.

¹⁷ Uo., 16.

¹⁸ Uo., 18.

¹⁹ Uo., 18.

²⁰ Michael Foucault: *A szexualitás története I. A tudás akarása*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2020, 8–10.

tette lehetővé a nemzet minőségbeli előrelépést. Egészen az első világháborúig Magyarországon az eugenika célja a család-, és nővédelem, valamint a nemi betegségek elleni hatásos védekezés volt. Szexuális aspektusból ezért a prostituáltak veszélyt jelentettek a nemzet számára, a „hibás génnel” rendelkező egyének csoportjába kerültek, akik az örökletes betegségek átadása miatt gyengítik a populációt, de némi segítséggel, ráhatással ők is a társadalom hasznos tagjaivá válhatnak.²¹ „A folytonos betegeskedés lassankint aláássa a nép életeterejét. A senyves apáktól és anyáktól satnya nemzedék származik, amely egyre mélyebben süllyed fizikai képességében.”²² Ezért látták sokan úgy, hogy a prostitúció terjedése nemzethalálhoz vezet, mivel kívül esett az erkölcsi, a vallási, valamint az eugenikai és az orvostudományi kívánalmakon is.

A férfiak felelősségre vonása sem maradt el teljesen, ugyanis szemükre vetették, hogy egyáltalán nem, vagy csak nagyon későn házasodtak, amit egyértelműen a gyermekvállalás elutasításaként értelmeztek. Úgy vélték, hogy a házasságok magas száma, valamint azok termékenysége az alapja egy ország jólétének. Emellett elterjedt volt az a nézet is, hogy a kicsapongó életet élő férfiak femininné, ezek által pedig meddővé válnak.²³ Közegészségügyi szempontból a férfiak egészsége előrébb való volt a lakosság többi részének egészségénél, hiszen a férfiak kezében összpontosult a vagyon, a prostitúció nem csak ezt fenyegette, hanem a társadalmi mobilitás elfogadott szakaszait is, amivel végső soron a polgári társadalom fennmaradását veszélyeztették. A prostituált teste nem csupán az erkölcs bomlasztásához járult hozzá, önmagában is rothadónak tekintették a gyakori közösülés miatt, amit – a korabeli felfogás szerint – a testükből áradó szag is bizonyított. Egy régi hiedelem alapján rothadt vérűnek nevezték azokat, akik szifiliszben szenvedtek, így az elmúlás, a bomlás, a bűz és a rothadás mind-mind olyan kifejezések, amiket gyakran kapcsoltak össze a prostitúcióval.²⁴

AZ ORVOSTUDOMÁNY MEGJELENÉSE A PROSTITÚCIÓ VIZSGÁLATÁBAN

Az orvostudomány berkein belül is gyakran adtak hangot annak a félelemnek, hogy a prostituáltak rothadónak titulált teste degenerációt okozhat az egész társadalom testén, amivel közvetlenül a jövő generáció genetikai állományát, közvetve pedig a nemzet megmaradását

²¹ Bokor: *Nők a nemzetben*, 87–89.

²² Jukrkiny Emil: A bujakór a fővárosban, *Orvosi Hetilap*, XXVI. évf. 21. szám, 58.

²³ Benabou: *A prostitúcióval kapcsolatos attitűdök*, 84–88.

²⁴ Corbin: *Commercial sexuality*, 209.

veszélyezteteti. A prostitúció léte önmagában az első lépcsőt jelentette a hanyatlás felé, ezért tartották indokoltnak, hogy a prostituáltak testét az orvostudomány vizsgálatának vessék alá.²⁵

Fontos megjegyezni azonban, hogy a prostitúciót csak a nők oldaláról vizsgálták, a férfiak részéről a természetes nemi ösztön kiélésének vágya orvosi szempontból nem szorult magyarázatra. Ez annak ellenére is így volt, hogy nagyobb volt a kereslet, mint a kínálat, vagyis több férfi vett részt a szexiparban, mint nő.²⁶ Cesare Lombroso, a kriminálantropológia megteremtőjének elmélete szerint a bűnözővé vált emberek körülbelül 40%-a eleve bűnözői hajlammal jön a világra. Lombroso úgy tekintett a bűnözőkre, mint biológiai zsákutcákra, akik visszamaradtak az evolúciós fejlődésben, ezért primitívebb fizikai és mentális képességekkel rendelkeznek, már a születésükről fogva. Ebbe a kategóriába sorolta a prostituáltakat is, akiket véleménye szerint sokkal szigorúbban kellene szankcionálni, életfogytiglani elzárással vagy halálbüntetéssel.²⁷ Bár Lombroso tanait már a kortársai is erős kritikával illették, Lombroso alapján mégis elterjedt az a nézet, hogy a prostituáltakban van egy velük született hajlam az erkölcstelenségre és a szemérmertlenségre.²⁸

A prostitúció megítélésének az orvostudomány hatáskörébe való áthelyeződését a közegészségügyi szempontok indokoltá tették. A kereskedelmi szexualitás elterjedése következtében népbetegséggé vált a szifilisz, de más nemi betegségek, mint a kankó és lágyfekély is nagy számban okozott fertőzést. Marschalkó Tamás szerint a prostitúció reglementációja, vagyis rendőri és orvosi felügyelet alá helyezése hamis biztonságérzetet keltett a férfiakban. A kérdéskör specialitásának számító Marschalkó meglátása szerint az, hogy négy naponta kötelező volt az örömlányok számára az orvosi vizsgálat, nem nyújtott maximális biztonságot a fertőzések elkerüléséhez, ugyanis a tünetek megjelenése előtt, két orvosi vizsgálat között a kurtizánok már fertőzhették kunsaftjaikat. Az is hozzátartozott a bujakór – amit a nemi érintkezéssel terjedő betegségek gyűjtőfogalmaként használtak²⁹ - terjedéséhez, hogy egyrészt a bordélyházi örömlányok naponta akár 15-20 férfival is közösültek, másrészt magas volt az ellenőrzés alól kibúvó titkos prostituáltak száma.³⁰ Marschalkó megállapításai nem voltak alaptalanok, hiszen 1876-tól kezdődően évről évre emelkedett a nemi betegséggel kezelt

²⁵ Vargha Dóra: A bűn medikalizálása, *Budapesti Negyed*, 2005/47-48, 177–179.

²⁶ Susan Zimmermann: Nemiség, tisztesség és szegénység. A nőkkel és a prostitúcióval kapcsolatos vita Bécsben és Budapesten a századfordulón, *Rubicon*, 1998/6.

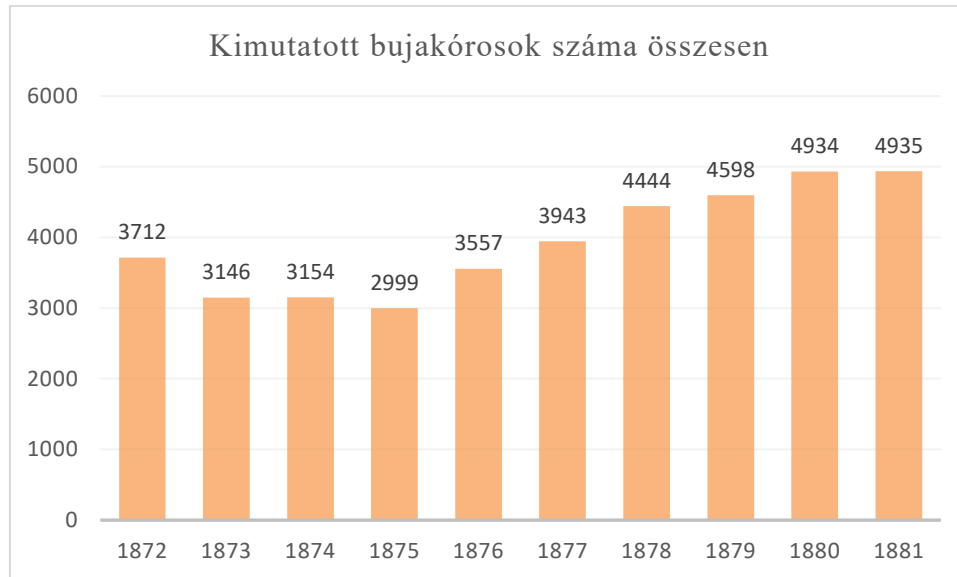
²⁷ Douwe Draaisma: *Kizökök elmék*, Budapest, Gondolat kiadó, 2009, 137–138, 155.

²⁸ Bíró Béla: *A prostitúció*, Budapest, A. M. Kir. Rendőrség országos szaktanfolyamainak kiadványa, 1933, 55.

²⁹ Doros Gábor – Melly József: A nemi betegségek kérdése Budapesten. 2. rész, *Budapesti Statisztikai Közlemények*, 1930/61/2, 575.

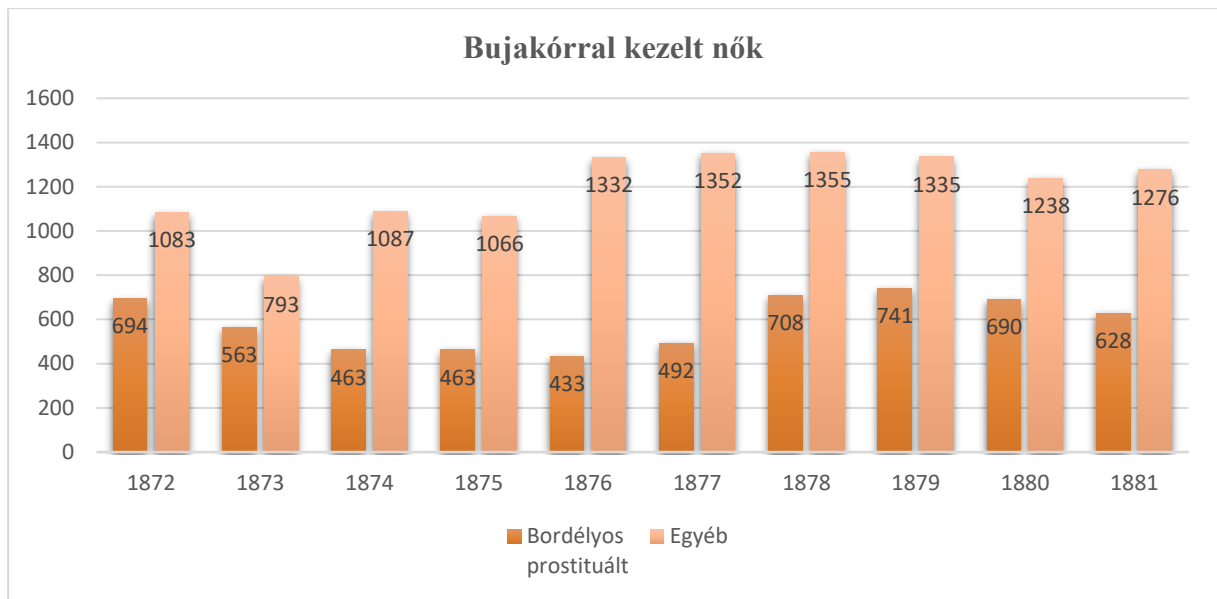
³⁰ Marschalkó: *A nemi (venereus) betegségek*, 82–85.

egyének száma. A diagramon látható, hogy adott évben összesen hány férfit, nőt és gyermeket kezeltek nemi betegséggel.

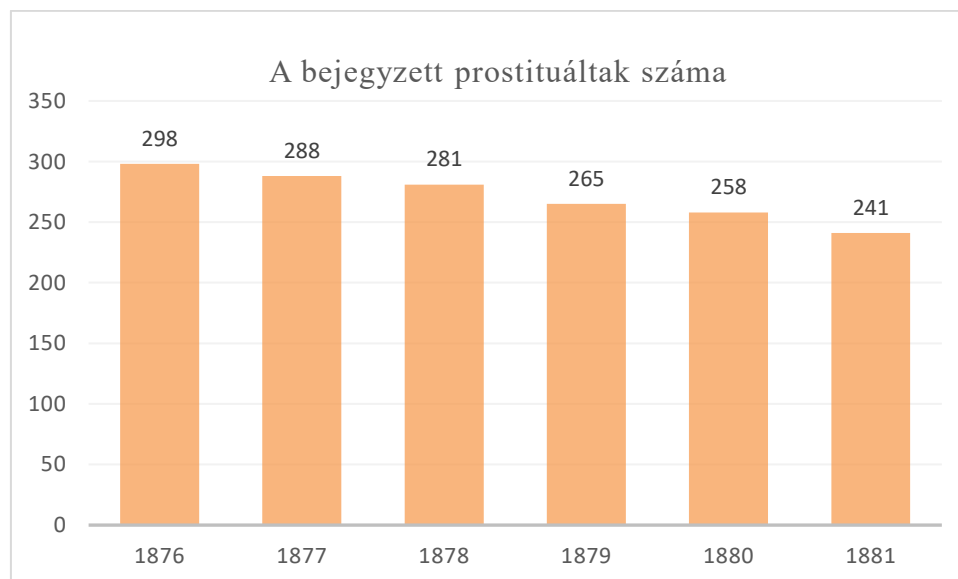

Forrás: Jurkiny Emil: A bujakór a fővárosban, Orvosi Hetilap, XXVI. évf. 21. szám.

A statisztikai adatok szerint minden 1000 fővárosi lakosra átlagosan 11,73 kórházban kezelt bujakóros megbetegedés jutott. A megbetegedések száma ennél a valóságban magasabb volt, hiszen az adat csak a kórházban kezelt egyéneket tartalmazza, azonban gyakori probléma volt, hogy a betegek nem fordultak orvoshoz panaszaiikkal. A bujakórral kezelt nők között az „egyéb” kategóriába feltehetően azokat a nőket sorolhatjuk, akik titkos prostituáltként tevékenykedtek, esetleg azok a „tisztességes” asszonyok tartozhattak ide, akik férjükön keresztül kapták el a betegséget.

Forrás: Jurkiny Emil: A bujakór a fővárosban, Orvosi Hetilap, XXVI. évf. 21. szám.

Forrás: Jurkiny Emil: A bujakór a fővárosban, Orvosi Hetilap, XXVI. évf. 21. szám.

Ha a bejegyzett bordélyházi prostituáltak számát összevetjük a megbetegedések számával, akkor látható, hogy egy évben egy prostituált több mint egyszer fertőződött meg bujakórral.³¹ A fenti statisztikai adatok tükrében látható, hogy a dualista elit aggodalma a nemi betegségek terjedése miatt nem volt alaptalan.

³¹ Jurkiny Emil: *A bujakór*, 54.

A prostitúciónak tulajdonítottak egy hasznos aspektust is, ami magyarázatot ad arra, hogy miért a reglementáció mellett döntött a dualista állam. A korabeli megítélés szerint ugyanis a prostituált *teste* a nemzet *testén* belül egyfajta méregtelenítő szerepet töltött be, vagyis segített kiválasztani, elvezetni a férfiak felesleges testnedveit, mint egyfajta szennyvízelvezető csatorna, emiatt azonban a prostituált teste bűzössé és rothadóvá vált. A téma egyik 19. századi szakértője egyenesen ondócsatornaként hivatkozott a prostituáltakra.³² A csatornametafora egyébként Aquinói Szent Tamástól származik, aki így ír a prostitúcióról: „A prostitúció olyan mint a palota csatornája; tömjétek be a csatornát, és az egész palota bűzös lesz”.³³ Ezt jelenti a fent említett, a Pesti Napló hasábjain megjelenő „szükséges rossz” kifejezés: közerkölcsbe ütközik, megbotránkoztat, de nélküle elárasztott volna mindent a szenny.

JANUS-ARCÚ TÁRSADALOM

A különféle ideológiák és társadalomelméletek szolgálatába állított morális reflexió figyelemfelhívása ellenére a korszak meglehetősen Janus-arcú volt, ha a szexualitásról volt szó. Erre az egyik legjobb példát a sajtó szolgáltatja, ugyanis annak ellenére, hogy gyakran jelentek meg a prostitúciót morálisan elítélő cikkek a különböző orgánumban, ha a hirdetési felület értékesítéséről volt szó, gond nélkül teret engedtek a szexualitásnak. A korszakban szép számmal jelentek meg a házasságot, - vagy csak alkalmi kapcsolatot kereső, esetleg támogatásért cserébe szerelmet kínáló apróhirdetések. Mind a kortárs figyelem, mind a történeti kutatás evidenciaként kezeli, hogy a prostituáltak csak nők lehettek, de az efféle jelek arra utalnak, hogy ez nem kizárólagosan így volt. 1894-ben a Pesti Hírlap hasábjain keresett egy 28 éves orvostanhallgató fiatalember magának olyan hölgyet, aki tanulmányai befejezésében támogatná.³⁴ 1901-ben a *Friss Újság* apróhirdetési rovatában egy 18 éves fiatal nő kereste idősebb férfi támogatóját, de előfordult, hogy barátotok közös hirdetésben keresnek maguknak hölgy társaságot.³⁵ Az apróhirdetéseken keresztül a szerelemmel csak az egyik része volt azoknak a kor erkölcsével szembemenő hirdetéseknek, amikkel a korabeli újságok lapjain találkozni lehetett.³⁶ Annak ellenére, hogy a prostituáltaknak felrótták a fogamzásgátló szerek és eszközök használatát, a tisztességes nőknek pedig a *coitus interruptus* (megszakított nemi közösülés) alkalmazásának tilalmát javasolták, a századfordulón mindennapos jelenséggé vált

³² Corbin: *Commercial sexuality*, 211.

³³ Vargha: *A bűn medikalizálása*, 177.

³⁴ *Pesti Hírlap*, XVI. évf., 231. szám, 1894. augusztus 19.

³⁵ *Friss Újság*, VI. évf., 203. szám, 1901. július 23.

³⁶ Tábori Kornél – Székely Vladimir: *Az erkölcstelen Budapest*, Budapest, Tudáspolitikai Kiadó, 2015, 57–63.

az apróhirdetési rovatokban a különféle gumióvszer kínálat, ami politikai hovatartozástól függetlenül jelent meg a különböző sajtóorgánumban. A szexualitással kapcsolatos sajtóhirdetések feldolgozása – mennyiségi okból és tipizálhatósága folytán – a jövőben egy külön tanulmány tárgya lehet. A hirdetéseket a legkisebb diszkréció sem övezte, teljesen természetes módon helyezték el a többi, iskolahegedűt vagy faanyagot kínáló hirdetés közé a „legkiválóbb francia” gyártmányú, vagy a *Casanova* márkanéven szereplő óvszereket kínáló reklámokat. Általában más gyógyászati segédeszközzel – sérvkötővel, irrigátorral, különböző menstruációs kellékekkel - együtt szerepelt, de a hirdetésben belül általában kiemelt helyen. A különböző méretű gumióvszereket igény szerint, katalógusból választva lehetett rendelni, a vásárlást pedig a legnagyobb diszkréció mellett lehetett lebonyolítani. A férfiaknak szánt óvszerek mellett gyakran szerepeltek a hirdetésekben különféle nőknek készült fogamzásgátló szerek is.

[illegible]

Népszava, 1906. október 2.

A MAGYAR EGYESÜLET A LEÁNYKERESKEDÉS ELLEN, - MINT A HUMANITÁRIUS REFLEXIÓ
KÉPVISELŐJE

A kiegyezéstől az első világháborúig terjedő korszakban hatalmas méreteket öltött a szexuális célú emberkereskedelem is. A magyar prostituáltak külföldön „hungara” vagy „vengerka” néven váltak híressé, egzotikus szépségük, temperamentumuk és más országból érkező prostituáltakhoz képesti magasabb szintű higiéniájuk miatt. A piacnak folyamatosan „friss

árura” volt szüksége, aminek kiszolgálását érdemben sem a magyar rendőrség, sem a mindenkori kormányok nem tudták megfékezni, ezért nagy számban kerültek ki fiatal nők – egykori táncosnők, artistanők, színésznők, felírónők vagy prostituáltak – többek között belgrádi, krajovai, odesszai, nisi, varsói, moszkvai vagy szentpétervári bordélyházakba. A Szezei-csatorna 1870. évi megnyitása után a magyar nők megjelentek indában, valamint a dél-amerikai kontinensen is.³⁷ A kerítők különféle trükköket vetettek be a lányok beszerzése érdekében. M. Karolina esete jól példázza, hogy egy kis naivitás is elég volt ahhoz, hogy egy fiatal lány az emberkereskedelem áldozatává váljon. Karolina 17 éves volt, a budai Neumann kávéházban dolgozott felíróként. Egy nap egy Mizslai Kálmán nevű férfi betért a kávéházba, udvarolni kezdett Karolinának, házasságot, jobb életet és azt ígérte neki, hogy saját, abonyi kávéházában pénztárnoknét csinál belőle. Karolina elment Mizslaival, de végül egy kávéház helyett egy bordélyházban találta magát, ahol prostitúcióra kényszerítették. Karolinával a „loveboy” szindróma klasszikus esete történt: szerelemre vágyó fiatal lányként imponált neki, hogy egy férfi étellel, ruhákkal, ajándékokkal halmozza el. Ahogy azt a „loveboy” kifejezés is sejteti, a férfi, mint kerítő ilyen esetekben szerelem, vagy akár házasság ígéretével csalta el a nőket. Végül a szexuális célú emberkereskedelemre jellemző módon, mire Karolina megérkezett Abonyba „tartozást” halmozott fel. Mizslai tudára adta, hogy amivel eddig elhalmozta, az nem volt ingyen, így Karolinának vissza kellett volna fizetnie azt, amit korábban „ajándékba” kapott. A férfi végül rövid időn belül eladta Karolinát Szolnokra 50 Ft-ért egy Babarczi Róza nevű madame-nak, aki már 65 Ft tartozást követelt Karolinán. A lány nem akart prostituáltként munkába állni, végig ellenált, ezért többször megverték. Sorsa azonban végül szerencsésen alakult: a bordélyház zongoramesterének segítségével értesítettek édesapját hollétéről, aki végül hazavitte lányát.³⁸ Az emberkereskedelem elterjedésének megfékezése, valamint a Karolinához hasonló áldozatok megsegítése érdekében 1909-ben létrejött a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen (MELE) nevű szervezet, aminek első elnökei Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, gróf Tisza István korábbi miniszterelnök, valamint dr. Hódossy Gedeon országgyűlési képviselő voltak, titkára pedig Latinovits Róza, aki az Egyesület létrehozását kezdeményezte. Az Egyesület jelmondatául Petőfi egyik híres verssorát választotta: „Lemossuk a gyalázatot!”³⁹ A MELE munkássága a kezdetektől fogva beleilleszkedett az eugenikai stratégiába, az Egyesület 25 éves fennállása alkalmából készült

³⁷ Doros-Melly: *A nemi betegségek*, 718–719.

³⁸ Egy szegény leány története: *Munkás-Heti-Krónika*, V. évf., 19. szám, 1877. május 13.

³⁹ Mók Ferencné: A „Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen” negyedévszázados munkássága, in Doros Gábor (szerk.): *Küzdelem a prostitúció és a leánykereskedés ellen. Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen*, Budapest, Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen, 1935, 55, 57.

kiadványukban többször szerepel a „faj védelme” kifejezés, ami egyértelműen mutatja az Egyesület valódi célját. „A nemzet élete, a faj tisztasága, a jog is, épp olyan reális érték, mint a föld, a haza. S addig, míg az emberi ösztönösség, a prostitúció, mint csúnya szenny, iszapos forrásokból fakad, a leánykereskedés gyökerét nem tudjuk elfojtani. Ahol nincs árú, ott nincs is vásár” - mondta Prohászka az Egyesület 1923. évi közgyűlésén.⁴⁰ Ezért az Egyesület célkitűzései közé tartozott a magyar nők erkölcsi védelme, a rossz útra tért lányok megbélyegzése helyett a helyes útra terelni őket, vagyis „Minden oltalmazott fiatal nőben egy leendő magyar anyát akart megvédeni”.⁴¹ A megvalósítás eszközeit felvilágosító előadások, valamint propaganda-nyomtatványok kiadása jelentette, de a MELE különböző missziókkal is igyekezett gátat szabni a prostitúciónak és a leánykereskedelemnek, emellett a cél elérése érdekében kapcsolatban álltak más humanitárius szervezetekkel, illetve hatóságokkal. Az Egyesület a megalakulásától kezdve együttműködött a rendőrség erkölcsrendészeti osztályával, majd a 1912-ben felállították az Erkölcsrendészeti Központi Hatóságot, Schäffer Jenő rendőrkapitány minden megmenthetőnek ítélt prostituátnak jelentkező lányt a MELE irodájába küldött. A kiskorúak védelme érdekében 1912-től kezdődően együttműködtek a székesfővárosi Árvaszékkal, aminek elnöke, dr. Melly Béla – aki egyben az Egyesület alelnöke volt – kérésére az Erkölcsrendészet minden olyan esetben jegyzőkönyvet küldött az Árvaszék számára, amikor kiskorú jelentetett bárcáért. Az Árvaszék a MELE közreműködésével értesítette a kiskorú családját gyermekük szándékáról, végül, ha a környezettanulmány alapján úgy ítélték, hogy a gyermek erkölcsi züllése családi körben megakadályozható, visszahelyezték otthonába. Abban az esetben pedig, ha úgy látták, hogy a szülőt vagy gyámot felelősség terhelte a kiskorú prostituálódási szándéka miatt, a gyermek mellé ügygondnokot rendeltek ki, aki a MELE egyik munkatársa volt.⁴²

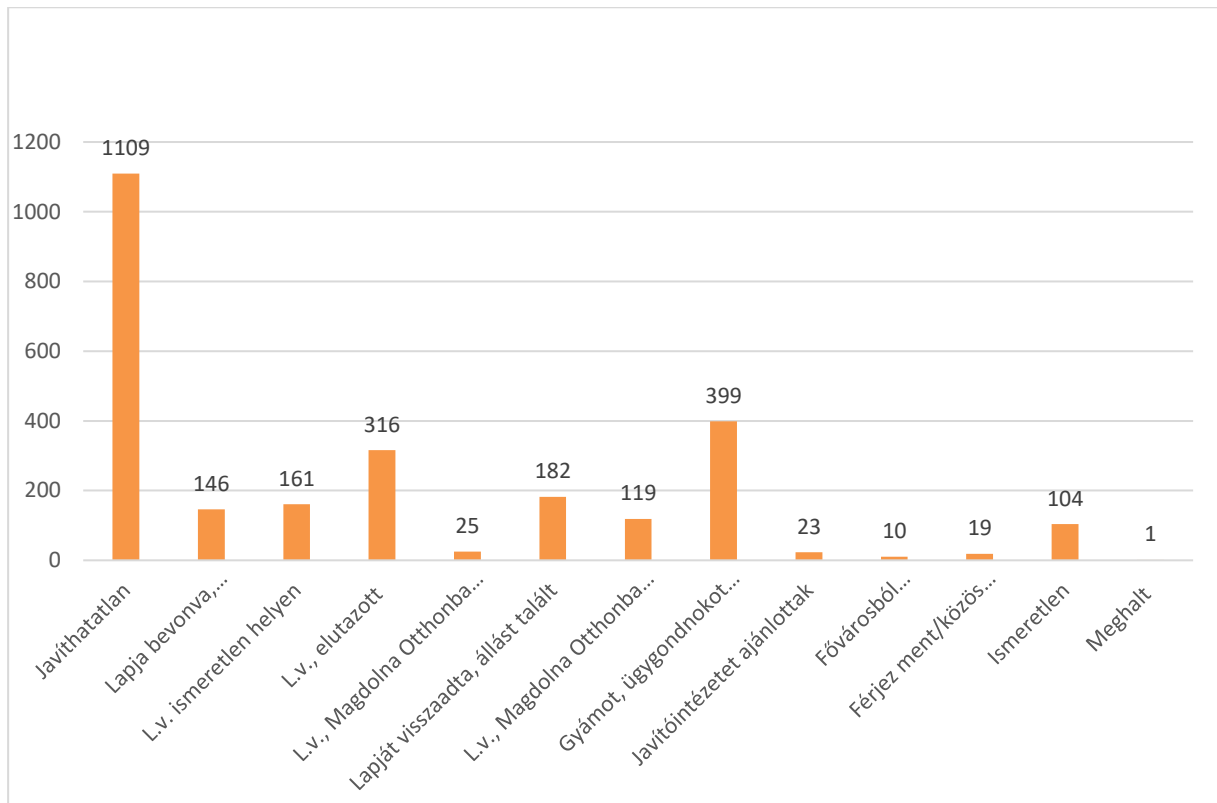
1912-1925 között az Erkölcsrendészet, a MELE, valamint az Árvaszék közös munkája során 3452 kiskorúval foglalkoztak. Ahogy az a statisztikából is látszik, a kiskorúak többségét javíthatatlannak ítélték, vagyis erkölcsileg annyira züllöttek, hogy a velük való további foglalkozást nem találták célravezetőnek. Őket követték azok a lányok, akik lapjukat (türelmi bárcájukat vagy igazolványukat) önként visszaadták vagy bevonták, ezután szüleikhez, rokonaikhoz, vagy ismeretlen helyre távoztak, kitoloncolták őket a fővárosból, esetleg

⁴⁰ Uo., Mók: 49, 55, 57.

⁴¹ Uo., 61.

⁴² Uo., 57–59.

elhelyezték őket a Magdolna Otthonban.⁴³ A Magdolna és Életvédelmi Otthon egy 20 főt befogadni képes átmeneti otthon volt erkölcsileg veszélyeztetett fiatal lányok számára, ami Göttl Mária elemi,- és gazdasági szaktanítónő vezetésével próbálta a helyes útra terelni az ide beutalt nőket.⁴⁴

Kimutatás az Erkölcsrendészeten bárcáért jelentkező fiatalkorúak megsegítése céljából az Árvaszék megkeresésére folytatott munkáról⁴⁵

(L.v.: lapját visszaadta)

Az Erkölcsrendészeti Központi Hatósággal való együttműködés keretében a MELE egyik munkatársa, akik közül egy mindig az Erkölcsrendészet Ó utcai épületében tartózkodott, elbeszélgetett azokkal a nőkkel, akik az Erkölcsrendészeten bárcáért folyamodtak, annak érdekében, hogy megpróbálják lebeszélni őket szándékukról. Ezeket a beszélgetéseket 1912-1913 kötött kérdőívek formájában rögzítették, amik – bár az elmondottak hitelessége vitatható

⁴³ Valló Emil: A „Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen” gyakorlati tevékenysége a statisztika tükrében, in Doros Gábor (szerk.): *Küzdelem a prostitúció és a leánykereskedés ellen. Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen*, Budapest, Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen, 1935, 120–121.

⁴⁴ Mók: *A „Magyar Egyesület”*, 58.

⁴⁵ Valló Emil: A „Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen” gyakorlati tevékenysége a statisztika tükrében. 121.

– a legközelebb állnak a prostituáltaktól származó forrásokhoz. Nem csak amiatt érdekes, hogy értékes statisztikai adatokhoz juthatunk az összesen 761 darab kérdőívből, hanem a kérdőív végén találhatóak az Egyesület patronázs munkatársainak megjegyzései, amik rávilágítanak arra, hogy hogyan is vélekedett valójában a MELE, mint humanitárius szervezet a prostituáltakról, valamint arra, hogy ez mennyire illeszkedik bele a kor közfelfogásába.

A beszélgetés során elhangzott kérdéseket három csoportra lehet osztani. A kérdőíveket néhány éve Papp Barbara statisztikai igénnyel feldolgozta, így az alábbiakban az ő elemzése alapján ismertetem a felmérés szempontrendszerét.⁴⁶ Az első csoportba tartoznak az alapvető személyes információkat tartalmazó kérdések, mint a prostituált-jelölt neve, születési helye, vallása, családi állapota, hogy élnek-e a szülei, mi a szülei foglalkozása, illetve, hogy van-e gyermeke. A második csoportba a praktikus kérdések tartoznak: miért akar prostituáltként munkába állni, mi volt előző foglalkozása, ott mennyit keresett, volt-e már korábban valamilyen nemi betegsége. A harmadik kategóriába a moralizáló kérdések tartoznak. Iszik-e alkoholt, ha igen, mit, mikor volt élete első szexuális kapcsolata, valamint, hogy nem szeretné-e kenyerét „tisztas állással” keresni.⁴⁷ Az alkoholfogyasztási szokásokról szóló kérdés, bár vitathatatlanul praktikus oka van annak, hogy szerepel a kérdőívben, hiszen az alkoholfogyasztás és a prostitúció között szoros kapcsolatot láttak, azért került mégis a moralizáló kérdések közé, mert a MELE lényegi intézkedést nem tett sem az alkoholizmus minősülő prostituáltak megsegítéséért, sem az alkoholfogyasztás mérsékléséért állami szinten. Az Egyesület vezetése által írt, a MELE tevékenységéről szóló kiadványban – ahol gyakran emelik piedesztálra saját munkásságukat – az alkoholizmus és a prostitúció viszonyában egy említésre méltó cselekedet szerepel: az 1924. évi grazi nemzetközi kongresszuson javaslatot tettek arra, hogy az alkoholos italokat kiszolgáló üzemekben tiltsák be a nők alkalmazását.⁴⁸

A legnagyobb problémát azonban nem a feltett kérdések milyensége, vagy azoknak a kérdéseknek a hiánya jelenti, amelyiket nem tettek fel, egy humanitárius szervezet részéről sokkal aggasztóbbak azok a megjegyzések, amelyiket a MELE patroneszei a kérdőívek aljára írtak szabad, szubjektív szöveggént. Ezek a megjegyzések sok esetben voltak degradálóak a prostituált-jelöltekre nézve. Azokat a nőket, akik nem kívántak „tisztas állást” vállalni vallásosnak vagy erkölcsstelennek bélyegezték annak ellenére, – ahogy az fent is olvasható –

⁴⁶ Papp Barbara: Az utolsó lépcső ama mélységbe. A „Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen” adatai a budapesti prostituált-jelöltekről, (1912-1913), in Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.): Tanulmányok Budapest Múltjából XXXV, Budapest, Budapest Történeti Múzeum, 2009, 133.

⁴⁷ HU BFL X.214 1-2. kötet.

⁴⁸ Mók: *A „Magyar Egyesület”, 74–75.*

hogy az Egyesület célkitűzései tartozott az eltévelyedett lányok megbélyegzése helyett visszaterelni őket a tisztességes útra, mégis többször visszaköszön – szövegszerű utalás nélkül – Lombroso elméletének finomított változata, a „veleszületett erkölcstelenség”. Olyan megjegyzések szerepeltek a kérdőíveken, mint a „minden erkölcsi érzék híján”, a „cinikus, érzéketlen leány, lehetetlen lelkére hatni”, vagy Albert Borbála esetében, aki egy hónappal férje halála után, a megélhetés miatt akarta kiváltani a türelmi bárcát a „hamar túljutott férje halálán”, a „pincérnő volt, ez mindent megmond”, a „kényelmes élethez szokott” vagy „félállat”. A megjegyzések mellett jól tükrözi az Egyesület prostitúcióval kapcsolatos attitűdjét Prohászka Ottokár egyik konferencián elhangzott beszédéből származó idézet: „Szörnyű anomália, hogy amíg a tisztességes, dolgozó nők alig tudnak megélni becsületes keresményükből, addig azok a nők kényelmes jólétben élnek.”⁴⁹

BEFEJEZÉS

A nagyvárosi bűnözés hatására szembetűnő mértékben terjedő prostitúció és szexuális célú emberkereskedelem komoly kihívások elé állította a dualizmus kori magyar kormányokat. Bár a liberalizmus szellemében mérsékeltek az állami beavatkozást, a nemi betegségek terjedésének hatása a közegészségügyre minden hazaszerető állampolgárból aggodalmat váltott ki. A nemzethalált Damoklész kardjaként látták lebegni Magyarország felett, ezért a prostitúció témája morális és orvostudományi szempontból folyamatosan a közbeszéd tárgyát képezte. A legrosszabb elkerülése érdekében a századforduló után létrehozták a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen nevű szervezetet, aminek ugyan vitathatatlan érdemei vannak az áldozatsegítésben, ambivalens módon mégis gyakran ugyanaz az elítélő, diszkriminatív és degradáló megítélés jellemezte az alapvetően humanitárius szervezet attitűdjét, mint a kor közgondolkodását, ahogy az például a patroneszek megjegyzéseiből is látható. Emiatt kijelenthető, hogy a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen, mint a humanitárius reflexió legnagyobb képviselője, a polgári értékeken alapuló moralizáló reflexióhoz nagyon hasonlóan vélekedett a prostitúcióról, ideológiáját, a prostitúcióval kapcsolatos attitűdjét sokkal inkább az eugenika, mintsem a humanizmus határozta meg.

⁴⁹ Mók: *A „Magyar Egyesület”, 55.*

BIBLIOGRÁFIA

- BENABOU, Erica-Marie: A prostitúcióval kapcsolatos attitűdök, in Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*, Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999, 85–91.
- BÍRÓ Béla: *A prostitúció*, Budapest, A M. Kir. Rendőrség országos szaktanfolyamainak kiadványa, 1933.
- BOKOR Zsuzsa: Nők a nemzetben, nemzet a nőkben. A Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen eugenikai olvasata, *Socio*, 5. évf., 2015/2, 87–89.
- BRICHTA Kálmán: Budapestnek vesznie kell!, in Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*, Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999, 16–18.
- CORBIN, Alain: Commercial sexuality in nineteenth-century France: System of images and regulations, in Catherine Gallagher – Thomas Laqueur (eds): *The making of the modern body. Sexuality and society in the nineteenth century*, Berkeley, University of California Press, 1987, 209–220.
- CORBIN, Alain: Szexuális nyomor és prostitúciós kínálat, in Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999, 217–220.
- CORBIN, Alain: Szexuális nyomor és prostitúciós kínálat. in Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*, Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999, 217–220.
- DOROS Gábor – Melly József: A nemi betegségek kérdése Budapesten. 2. rész, *Budapesti Statisztikai Közlemények*, évfolyam római/arab számmal az adott folyóirat jelölése szerint, 1930/61/2, 85–91.
- DRAAISMA, Douwe: *Kizökölt elmék*, Budapest, Gondolat kiadó, 2009.
- FOUCAULT, Michael: *A szexualitás története 1. A tudás akarása*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2020.
- JUKRKINY Emil: A bujakór a fővárosban, *Orvosi Hetilap*, XXVI. évf. 21. szám, 58.
- KALOCSA Róza: *A családi boldogság*, Budapest, Franklin Társulat, 1890.

MARSCHALKÓ Tamás: *A nemi (venereus) betegségek és az azok elleni védekezés népszerű ismertetése*, Budapest, Dobrowsky és Franke kiadása, 1902.

MÓK Ferencné: A „Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen” negyedévszázados munkássága, in Doros Gábor (szerk.): *Küzdelem a prostitúció és a leánykereskedés ellen. Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen*, Budapest, Kiadó, 1935, 55–59.

PAPP Barbara: Az utolsó lépcső ama mélységbe. A „Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen” adatai a budapesti prostituált-jelöltekről, (1912-1913), in Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából XXXV*, Budapest, Budapest Történeti Múzeum, 2009, 133–158.

TÁBORI Kornél – SZÉKELY Vladimir: *Az erkölcstelen Budapest*, Budapest, Tudáspolc Kiadó, 2015.

VALLÓ Emil: A „Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen” gyakorlati tevékenysége a statisztika tükrében, in Doros Gábor (szerk.): *Küzdelem a prostitúció és a leánykereskedés ellen. Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen*, Budapest, Kiadó, 1935, 120–121.

VARGHA Dóra: A bűn medikalizálása, *Budapesti Negyed*, 2005/47-48, 177–179.

VÖRÖS Károly: A nagyvárosi bűnözés kezdetei, in Uő. *Hétköznapiak a polgári Magyarországon*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1997, 171–179.

WEISS Dániel: A prostitúció kérdése Budapesten, *Replika*, évfolyam római/arab számmal az adott folyóirat jelölése szerint, 1996/21–22, 48–62.

ZIMMERMANN, Susan: Nemiség, tisztesség és szegénység. A nőkkel és a prostitúcióval kapcsolatos vita Bécsben és Budapesten a századfordulón, *Rubicon*, évfolyam római/arab számmal az adott folyóirat jelölése szerint, 1998/6.

Bödő Krisztián

A RACIONÁLIS BIRTOKGAZDÁLKODÁS VONÁSAI NÉHÁNY FEJÉR VÁRMEGYEI BIRTOKON A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN A KORABELI SAJTÓ TÜKRÉBEN

AZ ERCSI URADALOM FEJLESZTÉSÉNEK FŐBB VONÁSAI

Joseph von Lilien báró (1753-1828) az 1790-es évek második felében vette át apósától,¹ Szapáry Miklóstól a 24 000 holdat kitevő, Fejér megyében fekvő ercsi uradalmat, ahol 1828-ban bekövetkező haláláig számos újítást és beruházást hajtott végre az okszerű birtokgazdálkodás jegyében, tevékenysége pedig a megyében fekvő uradalmak közül több számára is mintaként szolgált,² ahogy azt Korizmic László is írja:

„Fejérmegye gazdaságának e férfiú kétségtelenül jótékony szelleme volt, s eszközléseit habár néhány évig gyanus szemmel nézték is a tespedés emberei, az általuk kivívott eredményeknek később nem birtak többé ellent állni. Lilien – a gazdasági reformot szerencsésen megindította itt; s az – a mit ma Fejérben történni látunk, semmi más, mint az ő reformjának tovább tovább terjedése.”³

A 18. században javarészt birkás legelőkként hasznosuló kiterjedt pusztákkal tűzdelt uradalom rendezése (*Guts-Ordnung*) a báró első feladata volt, hiszen az önálló majorok kialakítása és az effektív termesztés megkövetelte a földesúri és úrbéres szántóföldek és legelők elkülönítését. 1815-ben összesen 148 telkes jobbágnak kellett megválnia régi földjétől, a korábbi 374 796 négyszögöl föld helyett 376 032 négyszögöl került kiosztásra.⁴ A felmérések kapcsán készült jegyzőkönyvek arról is tájékoztatnak bennünket, hogy az elkülönítés nem volt teljeskörű, nem fedte le a teljes telkes jobbágyságot: „[...] akiknek az ujj tsere jobbágyi földben nem adódhatott, az régi jobbágyi földekben hagyata meg.”⁵ Az új jobbágyi földeket egy tagban hasították ki úgy, hogy azok közvetlenül az úrbéres rétföldjei mellett helyezkedtek

¹ Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790-1848, Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948, 50.

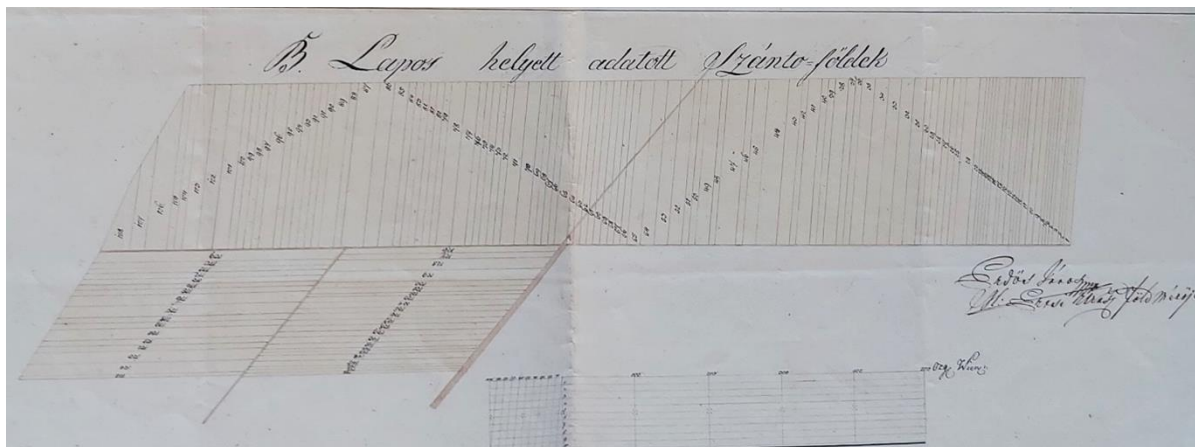
² Alcsút, Martonvásár

³ Korizmic László: Kirándulás Fejérmegyébe, *Gazdasági Lapok*, V. évf., 30. szám, 1853. július 24., 351.

⁴ HU-MNL-FML-IV.A. 73. Acta Locorum (AL) Ercsi, p. 163-166.

⁵ HU-MNL-FML-IV.A. 73. Acta Locorum (AL) Ercsi, p. 161.

el.⁶ Hogy a folyamat az egész uradalomra nézve végbement-e 1815-1816 között vagy korábban is történt-e hasonló részleges rendezés, kérdéses, mindenesetre 1823-ban, amikor a falut a Duna egy hatalmas áradása rázta meg és az úrbéres földek egy része is víz alá került, s így új földek kiosztása vált szükségessé, akkor *Báro Lilien Ö Nagysága ezt oly feltétel mellett el is fogadta, hogy a tserének csak azon esetben lehet helye, ha az eltserélendő jobbágy földek egy tagban, és nem meg szaggatva fognak az tsere alá vettetni.*⁷

1. kép Az ercsi uradalomban egy tagban kiadott úrbéres szántóföldek alaprajza⁸

A báró figyelmet fordított a legelőterületek szétválasztására is, elsősorban azért, hogy a falusi birkák ne keveredjenek az uradalom állatállományához tartozó birkákkal.⁹ 1806-ban már három legelőterület volt kijelölve a falusi közösség számára (*pascuum communae*): az egyik a faluközponttól észak-nyugatra feküdt a battai határhoz közel, a másik a falutól dél-nyugatra, közvetlenül a belső szőlőskertek mellett, a harmadik pedig Ercsi központtól egészen délre, a Duna bal partjához közel volt kijelölve.¹⁰ A rendezéssel kapcsolatban mindössze egyetlen

⁶ „[...] az cserében adott ujj jobbágyi szántó földek pedig az Ertsi Helységben feljül, a jobbágyoknak Rétföldjeik mellett egy tagban vannak.” HU-MNL-FML-IV.A. 73. Acta Locorum (AL) Ercsi, p. 172.

⁷ Az Ertsi ország utrol szollo Jelentés. HU-MNL-FML-IV.3.c 1823. 3. 115. számú irat.

⁸ HU-MNL-FML-IV.73. Acta Locorum (AL) Ercsi, p. 171. A tervrajzot és a földek kimérést Csapó Benjámin készítette.

⁹ Emanuel Frhr. v. Bartenstein: Reisebemerkungen über einige merkwürdige Landwirthschaften in Ungarn In: Christian Karl André (szerk.): *Ökonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, XIII. évf., 45. szám, 1823., 45. szám, 358. Fontos megjegyezni, hogy bár Bartenstein írásáról van szó, az ercsi uradalom működéséről szóló melléklet Lilien báró közlésében került a folyóiratba.

¹⁰ Mappa Geometrica Repräsentans superficiei et Reparationem Oeconom Terrenorum i: Dominio Ercsi propiorum tam ipsius Possionis Ercsi, 1806. HU-MNL-FML T 261.

panasz maradt fenn az úrbéres jobbágyoktól, de az már az Eötvösök birtokgazdálkodása idején, 1841-ben keletkezett.¹¹

Az önálló majorok kialakításához a fenti rendezések elengedhetetlenek voltak. Az egyik major a faluközponthoz legközelebb fekvő Ercsi volt, ahol a többi gazdaságtól eltérő módon a berendezések és a gyártási folyamatok miatt kétszer annyi felvigyázó (*obequitator*, *Trabant*) őrizte a helyszínt, a további öt majorságot a báró az egykori téres puszták integrálásával alakította ki, időben nem egyszerre. 1806-ban – egy uradalmi térkép tanúsága szerint – már érdemi művelés alá került Felső-Besnyő, Agg-Szentpéter és Göböljárás, későbbi fejlesztés eredmény lett Rácz-Szentpéter pusztája, illetve 1821-ben utoljára Alsó-Besnyő, amely addig Petrás András haszonbérletében volt.¹²

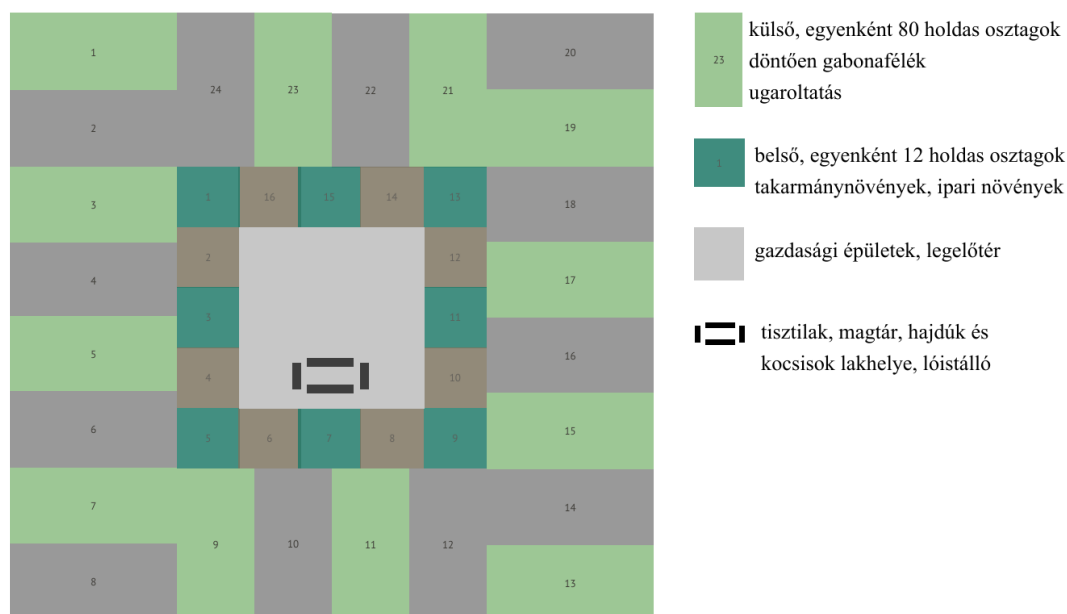
A pusztagazdaságok (*Prädial-Wirtschaft*) külső részében 24 osztágon kiterjedt szántóföldi növénytermesztés folyt ugaroltatás mellett, hiszen az uradalom nem rendelkezett elegendő trágyával az ugar megszüntetéséhez. Itt döntően gabonaféléket termesztettek. A belső részen 16 osztágon intenzívebb gazdálkodás folyt: döntően takarmánynövényeket és ipari növényeket vetettek, ami egyrészt a gyártási folyamatok alapanyagát adta, másrészt pedig biztosította a növekvő számú, istállózott állatállomány takarmányellátását is. A pusztagazdaságok centrumában helyezkedett el – a téri központosításnak megfelelően – négyzetes szerkezetben a tisztalak, a magtár, a hajdúk és a kocsisok lakhelye, illetve a lóistálló. Ettől távolabb helyezkedett el a béresek lakrésze, az ökoristálló és a szekérszín, míg a juhászok lakrésze és a juhakol szintén külön egységet alkotott.¹³ A juhakol körül legelőteret is kialakítottak, hogy az időjárási viszonyok miatt adott esetben ne kelljen messzire hajtani az állatokat.¹⁴

¹¹Az a legelő „az soha közös nem volt, mert az Uraságunk marhája soha a mienkre nem ment legalább a M. Baro Lilien Uraságunk azon tselédjet aki amienkre hajtott, azonnal megvágatta.” HU-MNL-FML-IV.A. 73. Acta Locorum (AL) Ercsi, p. 194.

¹²Bödö Krisztián: „Róna határja tágas és igen termékeny” – Besnyő, az ercsi uradalom egyik pusztája, in *KRE-DIt*, V. évf., 2022/2, online elérhetőség: http://epa.niif.hu/03500/03515/00011/pdf/EPA03515_kre-dit_2022_02_14.pdf (Letöltés: 2023. március. 23.)

¹³Korizmic László – Benkő Dániel – Morócz István: *Mezei gazdaság könyve*, 1. köt., Stephens Henry The Book of the Farm című munkája nyomán, Pest, Nyomtatott Herz Jánosnál, 1855, 374.

¹⁴Uo., 375.

2. kép Az ercsi uradalomhoz tartozó Agg-Szentpéter puszta sematikus ábrája

Az ercsi uradalom növénykultúrája a 19. század első harmadában széles spektrumú volt. A báró személyes írásaiban az alábbiak fordulnak elő: ceriáliákból, gabonanemű növényekből búzát, árpát, kölest, zabot és kukoricát vetettek, takarmánynövényekből és a mesterséges legelőterületek kialakításához megjelent az *angolperje*, *lóhere*, *lucerna*, *bükköny* és részben a *burgonya*, amelyet a szeszgyártás alapanyagaként is hasznosítottak.¹⁵ Gyártási folyamatoknak vetették alá a legkülönbözőbb olajat adó növényeket: *napraforgó*, *káposzta*, *mák*, *repce*, *olajretek*, *len*, *fehér mustár* és *kender*.¹⁶ Megjelent továbbá a *festő csülleng*, a *dohány*, fűszernövények közül pedig az *édeskömény*, a *kömény* és az *ánizs*. Korizmics említést tesz még a *festő buzérról* és *baltacimről* is.¹⁷

A takarmánynövények és a legelők dúsítására megjelenő növények ugyan az extenzív fejlődés lehetőségét korlátozták, de az állatállomány bővítését csak így lehetett megvalósítani, ami pedig az uradalom trágyával ellátott szántóterületének kiterjesztését biztosította, tehát hosszú távon kifizetődő volt a szemesgabona-termesztés csökkentése. 1824-ben Ercsiben a

¹⁵ Lilien: *Reisebemerkungen über einige merkwürdige Landwirthschaften*, 356–359.

¹⁶ Korizmics–Benkő–Morócz: *Mezei gazdaság könyve*, 438.

¹⁷ Korizmics: *Kirándulás Fejérmegyébe*, 351. A festő buzér évelő növény, amelynek gyökere vörös festékanyagot tartalmaz, annak kiszáritása és porrá őrlése után festéket készítettek belőle, amely textilek színezésére volt alkalmas. Korizmics szerint a báró egyenes Prágába szállíttatta a feldolgozott festő buzért.

juhászat 16 000,¹⁸ öt udvarra elosztott, gyapjúeladásra szánt birkából állt egy-egy intézővel és nyolc cseléddel.¹⁹ Saját igényeket kiszolgáló és eladásra szánt sertésekből öt gazdaságban 50-50 koca volt 200-200 kismalaccal, 50 tejelő szarvasmarha a tejgazdaságban (*Schweizerei*) volt, 40 darabot levágásra szántak.²⁰ Közvetlenül a tejgazdaság mellett működött egy 10 osztagból álló váltógazdaság is, amelyen – trágyázás mellett – döntően takarmánynövényeket termesztettek az istállózó állattartás biztosításához. Az uradalom igaerejét százas nagyságrendű ökör és bivaly adta: az ercsi majorban tizennégy négyfogatos ökörszekér és egy négyfogatos bivalyszekér, a további gazdaságokban összesen 42 ökörszekér volt. A 110 darabot számláló lóállományt igaerőként, saját használatra és eladásra szánták, az állomány nagyobb része (80 darab) Lilien saját ménese volt.²¹

1. trágyázását és tavaszi második szántást követően török búza	6. szántást követően kukorica
2. szántást követően festőcsülleng	7. szántást követően keverten édeskömény, ánizs, kömény
3. őszi és tavaszi szántást követően burgundi répa	8. szántást követően keverten árpa és lóhere
4. keverten bükköny és angolperje	9. kétszeri kaszálás
5. őszi szántás és téli trágyázás	10. szántást követően téli növények vetése, majd aratása

3. kép A tejgazdaság mellett működő tízosztágú váltógazdaság működése

¹⁸ Lilien megjegyzi, hogy a juhállományt további 2000 darabbal kívánja növelni. A napóleoni háborúk utáni gabona-dekonjunktúrát gyapjúkonjunktúra követte, az örökös tartományok manufaktúrái egyre fokozottabban igényelték a magyar nyersanyagot. (Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete I.*, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992, 40–41.) Korizmics szerint a báró Nagy-Britanniából hívott az ercsi uradalomba gyapjúfeldolgozáshoz értő szakembert, s a gyapjút is egyenesen londoni piacokon értékesíttette egy ideig. Sajnos az angol szakemberről nem maradt fenn máshol érdemi említés, az ercsire vonatkozó anyakönyvi kivonatok egyikében sem szerepel. A gyapjú távoli piacokon való közvetlen értékesítését források hiányában nem lehet alátámasztani. Amennyiben azt feltételezzük, hogy megvalósult, Lilien roppant kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkezhetett.

¹⁹ Hágó kosokat is értékesített az uradalom, jóllehet fajtájukat nem határozták meg, csupán annyit, hogy „különösen megnevesített” kosokról van szó. *Hazai s' Külföldi Tudósítások*, XV. évf., 24. szám, 1821. (oldalszám nélkül)

²⁰ A schweizer tehenek közül szintén szánt eladásra az uradalom. *Hazai s' Külföldi*, 2. félév, 24. szám, 1821 (oldalszám nélkül).

²¹ Mérei Gyula - Korizmics László nyomán – az alábbi állatállományról ír: 600-700 darab igás-és tejelőmarha, 16-17 000 juh, 200-250 darab igás-és méneslő, 700-800 darab sertés. Mérei Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790-1848*, Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948, 50.

Gépesítés tekintetében szórványos adatokkal rendelkezünk. A különböző ekék, boronák, sorvetők és kultivátorok mellett a század elején – Korizmics szerint – cséplőgépet és hozzá tartozó tisztítógépet is beszerzett a báró, ezt azonban az ercsi jobbágyok felgyújtották, így a későbbiekben tartózkodott efféle masinák üzembe helyezésétől. Források nem tanúskodnak az incidensről, de nem elképzelhetetlen, hogy arról a cséplőmalomról lehetett szó, amely egy 1801-ben keletkezett híradás szerint valóban üzemelt az uradalomban.

„Ezen új eszköz a’ pajtában (csürben) áll, a’ mellyben annyi helyet se foglal, mint egy közép-szerű szénás szekér. [...] Két ló két óráig forog itt a malomban, ’s mennél sebesebben forog az, annál jobban ki nyomtatja és szórja az életet az új machina. [...] Ezzel az eszközzel minden, akár melly kurta nap alatt is, nyóltz forintot nyér a’ gondos gazda [...]. Tudtomra már hét ilyen malom van a’ Hazánkban, úgymint Gróf Batthyány, Báró Lilien, és a’ Zirczi Cistercitk jószágában, Ercsiben, Polgárdiban Fejér Vármegyében ’s a’ l. Hertzeg Battyányi Lajos is készített most egynehányat a’ jószágaiban.”²²

Korizmics állításának némileg ellentmond, hogy cséplésre (nyomtatásra) használták még az uradalomban az ún. Carrere masinához hasonló, de annál effektívebb munkát végző gépet az 1810-es évek második felében. Andrew Meikle skót gépészmérnök tökéletesített eszköze,²³ amely az ercsi uradalomban is üzemelt, jóval magasabb magszámot ért el kevesebb munkaerő alkalmazása mellett. „Különben ez illy mesterséges nyomtató Masinát nagy tökéletességgel munkálkodni megláthatja kiki Ertsiben Budán alól Mélt. L. B. Lilien Urnál.”²⁴ Lilien kísérletező attitűdjére vall, hogy 1820-ban egy bizonyos Ugaczy-féle vetőgépet tesztelt birtokán.²⁵ Összesen negyven holdat jelölt ki a kísérletre, amiből hat holdba hat mérőnyi árpát vetett az új géppel, a fennmaradó 34 holdba a szokásos módon 51 mérőnyi árpát vetett. Amíg az új eljárással hat holdból 106 mérőnyt, a régi eljárással 34 holdból 474 mérőnyi árpát aratott,

²² *Magyar Hírmondó*, XX. évf., 41. szám, 1801., május 22., 683–684.

²³ Andrew Meike (1719-1811) skót mérnök, malommester és feltaláló volt, aki fiatalkorában hosszabb ideig Hollandiában tanult. A 18. század végén Nagy Britanniában zajló mezőgazdasági forradalom egyik úttörő találmánya volt az 1780-as évek második felében kifejlesztett cséplőgépe (*threshing machine*), ami az ágazat termelékenységének jelentős javulását eredményezte. Kenneth E. Hendrikson (szerk.): *The Encyclopedia of the Industrial Revolution in World History* (3. kiadás), Lanham (Maryland), Rowman&Littlefield, 2014, 619.

²⁴ *Hasznos Mulatságok*, I. évf., 7. szám, 1817, 54–56.

²⁵ A gépesítés kezdeti példáihoz ld.: Barbarits Lajos: A vetés gépesítésének kezdetei és elterjedése Magyarországon, in *Mezőgazdasági tanulmányok 2.*, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1965, 57–93.

amelyből a tiszta hozam előbbiből 100, utóbbiból 423 mérő volt. Az új vetőgép alkalmazása tehát holdanként négy mérővel több árpahozamot biztosított.²⁶

Az olaj gyártásához olajütő malmok beszerzésére volt szükség. Richard Bright utazási naplója szerint az 1810-es évek végén már több,²⁷ igaerővel ellátott olajmalom végezte a magvak hideg sajtolását. A napraforgómaghoz és a kendermaghoz külön hámozómalmot (*Mahlmühle*) kellett beszerezni egy külön ötödik igásló beállításával, amely automatikusan megtisztította a magot a héjától.²⁸ A gépek alkalmazását és az üzemeltetés azonban szakértelmet igényelt, e speciális feladatot nem lehetett kiadni robotkötelezettség teljesítésére. Feltűnő az ercsi község halotti anyakönyvi kivonatában, hogy két manualistát is feljegyzett a pap, az egyik állapotánál pedig az szerepel, hogy „faber in machina oleacea” (olajgépmester), külön érdemes megjegyezni, hogy ez a személy a Magyar Királyságnál jóval iparosodottabb Sziléziából érkezett.²⁹ Az olajgyártás sikerességét, a rentábilis beruházást bizonyítja az is, hogy az Eötvös család birtokgazdálkodása idején is fennmaradt az üzem.³⁰

A mezőgazdasági termények üzemszerű feldolgozása a kapitalista jegyeket magán viselő nagybirtok jellemzője. Ercsiben az olajnövényekből hidegen préselt, többször átszűrt világításra és főzésre is alkalmas olajat állítottak elő, amelyet a báró részben a Lipótvárosban bérelt raktárában tárolt és onnan szállíttatta bécsi üzletekbe,³¹ ezt tekinthetjük az a Lilien-uradalom fő specifikumának. Korizmics László szerint a báró az uradalom malmaiban megőrölt gabonát évekig szállíttatta liszt formájában, saját hajón Pestre,³² ami az uradalom kedvező, Dunaparti elhelyezkedése révén és az ercsi anyakönyvekben feltűnő *dnalis nauta* (uradalmi hajós) tekintetében relevánsnak tűnik.³³ A takarmánynövények közül burgonyából a hat

²⁶ *Ökonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, XII. Évf., 87. szám., 1822, november., 698.

²⁷ Richard Bright angol orvos és geológus, aki a napóleoni háborúk alatt, a bécsi kongresszus idején tett hosszabb utazást Magyarországon. Bővebben ld.: Szerecz Imre (szerk.): *Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815*. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1970, Veszprém.

²⁸ Lilien Joseph: *Ueber die Cultur der Oelgewächse auf der Herrschaft Ercsi in Ungarn*, Verhandlungen der k.k. Landwirtschafts-Gessellschaft in Wien III, Bécs, 1824, 146.

²⁹ Ercsi község római katolikus halotti anyakönyvi kivonatok 1818. május 11-én kelt bejegyzése, pag. 71. Hozzáférés: <https://www.familysearch.org/ark:/6190,3/3:1:3Q9M-CSYD-N3LV-K?cat=258821> (Letöltés: 2023. április 17.)

³⁰ A budai asszony-egyesület jótékonykodási céljaira gyűjtött 1833. évi adományfelajánlások között találjuk báró Eötvös Ignác feleségének, Lilien Annának adományát is, ami éppen két hordó olaj, ami jelzi, feltehetőleg saját fogyasztásnál jóval több olajjal rendelkeztek. *Jelenkor*, III. évf., 15. szám, 1834., február 19., 113-114.

³¹ Az olaj exportjáról több korabeli hirdetéssel is rendelkezünk. Bécsben és a Grazban egyaránt értékesítették az ercsi majorság olajait, kis és nagy kiserelésben lehetett vásárolni lámpaolajat és főzésre alkalmas repce-és napraforgóolajat.

³² Ercsi kiemelkedő helyet szerzett magának malmok terén a bicskei járásban, egy 1822-ből származó összeírás szerint elsőosztályú vízimalomból 13 állt a falu partszakaszán, ezt csupán Erd mezőváros előzte meg 23 darabbal, szárazmalmot nem jegyeztek fel.

³³ Mindez abból a szempontból is fontos tényező, hogy Lilien – a lisztexport esetében – nem közvetítő kereskedők révén végzett áruszállítást és értékesítést.

gazdaságban felállított pálinkaházakban szeszt főztek, de készített az uradalom egyéb likőröket, rózsaszappant és kölnivizet is.³⁴ Rövid életű volt a cukorüzem és a dohányfeldolgozás: az 1810-es években létesített cukorüzemben répából vonták ki a cukrot, de a költséges beruházást – feltehetőleg a piaci viszonyok korlátoltsága miatt – abba kellett hagyni.³⁵ A 24 holdon történő dohány termesztésére szakembereket (*Tabak-Kultivaten*) bérelt fel a báró, a feldolgozott dohány felét az uradalom saját használatra és eladásra tartotta fenn, míg másik felét a „dohánykertészeknek” adta ki fizetség gyanánt.³⁶

Célkitűzéseink között szerepel, hogy az érintett uradalmak személyi apparátusáról, mint a haladás előmozdítóiról is szóljunk. Minthogy Ercsi esetén az uradalmi iratok megsemmisültek, illetve a tanult gazdatisztek szócsöveként is szolgáló szaklapok még állnak rendelkezésre a korszakból, csupán néhány adalékot áll módunkban rögzíteni. Ahhoz kétség sem fér, hogy Lilien nem volt abszentista bérlő, idejének jelentős részét Ercsiben töltötte, írásai világossá teszik, hogy az uradalom működési mechanizmusában, a vállalkozásokban, a gépek beszerzésében stb. oroszlánrészt vállalt magára, ahogy abban is, hogy a speciális tudást igénylő növények termesztésénél és feldolgozásánál (például: olaj, dohány) megfelelő szakembereket találjon, amely a korszakban önmagában is nehéz feladatnak bizonyult. Korizmics szerint alkalmazottait ügyesen választotta ki döntően a paraszti, tehát földművelésben jártas társadalomból, azokat jól megfizette. A tisztek fizetése azonban nem volt kirívóan magas, a járásban lévő egyes birtokokhoz képest a tisztartó például kevesebbet is keresett Ercsiben, jóllehet pontos fizetési adatokkal csak 1816-ból rendelkezünk. Ugyanakkor az is világossá válik az alább következő táblázatból, hogy Érdhez, Bicskéhez, különösen Etyekhez képest összetettebb uradalmi apparátus működött Ercsiben.

³⁴ Johann Joseph Precht: *Jahrbücher des Kaiserlichen Königlichen polytechnischen Institutes in Wien*, Bécs, 1824, 148.

³⁵ J*** (ismeretlen szerző): Krumpér és Czúkor termesztése, és a' Selyem tenyésztés eredetének nyomdoka Magyarországban, in Thaisz András (szerk.): *Tudományos Gyűjtemény*, 1822, 6. évf., 11. szám, 81.

³⁶ Lilien: *Reisebemerkungen über einige merkwürdige Landwirthschaften*, 358.

alkalmazott	Ercsi	Érd	Bicske	Etyek
	fizetés forintban			
<i>tisztartó</i>	400	450	500	500
<i>számtartó</i>	300	300	300	-
<i>kasznár</i>	250	300	-	-
<i>kulcsár</i>	200	-	-	-
<i>ispán</i>	250	-	-	-
<i>erődmester</i>	-	-	300	-
<i>seborvos</i>	250	-	-	-

1. táblázat Uradalmi tisztviselők fizetései a Bicskei járás egyes birtokain 1816-ban³⁷

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy Lilien a koalíciós háborúk nyújtotta termékelhelyezési lehetőséget kihasználva, az integrált pusztákon folytatott kiterjedt szántóföldi növénytermesztés révén elegendő profithoz jutott, hogy ésszerű és takarékos fejlesztések mentén majorsági üzemeket létesítenek, ahol a feldolgozott mezőgazdasági termények piaci értékesítése nyilvánvalóan megkönnyítette a dekonjunktúra időszakának átvészelését. A takarmánynövények váltógazdálkodásban való megjelenésével a növekvő állatállomány istállózását biztosította. A Lilien-uradalom fejlesztésének és fejlettségének rövid áttekintésére azért volt szükség, hogy ezzel mintegy összefoglaljuk azokat a változásokat, amelyek 18. század végétől a 1828-ig érték a birtokot, hiszen e birtokgazdálkodásban megjelenő újítások, változások szolgáltak mintaként vagy bírtak mintaértékkel a környező uradalmak számára, ahogy arra Korizmics több helyen is utalt.

³⁷ Közgyűlési iratok, 1816. Fasc. 6. N. 44 ½. Rögtön hozzá kell tennünk a fenti táblázathoz, hogy az 1816-os összeírás a tisztikar, a birtokirányításban résztvevő apparátus főbb alkalmazottait vette lajtsromba, hiszen egy-egy nagybirtok irányítása ennél nagyobb számú uradalmi alkalmazottat követelt meg, jóllehet például a kocsis (*auriga*) vagy éppen a vadász (*venator*) készpénzbeli fizetés nélkül, robotkötelezettségként is teljesíthetett efféle feladatokat.

A MEGLÁTOGATOTT BIRTOKOK

„Kirándulásom célja ez uttal a derék Horhy-nak csillagmajori s jakabszállási gazdaságai voltak, [...] Míg oda érnénk – ha az olvasónak is úgy tetszik, nézzük magunkat kissé körül.”³⁸ Korizmics fő úti célpontja a Horhy Mihály racionalizált pusztagazdaságai voltak, de az út során további birtokokról adott rövid jelentést: *Martonvásár, Érd, Baracska és Ercsi*. Írásában utalt még továbbá Pöttendre, Nyékre, Velencére és Szabolcsra is, de ezekről releváns ismertetőt nem jegyzett le. Röviden szólnunk kell ezen uradalmak elhelyezkedéséről, birtokosairól.

Martonvásár a Buda-Székesfehérvár útvonal mentén, Baracskától északkeletre terül el.³⁹ 1770 óta a Brunszvik család kezelésében és tulajdonában volt, korábban csak bérelték a területet a Beniczky családtól, de azok kihalása után a kincstár folytatott egyezkedés révén tulajdonjogot szereztek.⁴⁰ Brunszvik Antal 18. században jelentős tájalakítási programot hajtott végre a területen.⁴¹ 1793-ban bekövetkezett halála után Brunszvik Ferenc (1777-1849) vette át a birtokgazdálkodást, aki éveket töltött Angliában és Franciaországban a mezőgazdaság tanulmányozásával.⁴² Szakértelmét jelzi, hogy már az 1820-as években Fejér vármegye legnagyobb juhászatával ő rendelkezett.⁴³ Károly János az alábbiakat írja Ferencről: Ferencz „1776-ban Pozsonyban született kiváló gazda, a ki Martonvásár praediumot, tehát kietlen pusztaságot különös szorgalommal és izléssel virágzó állapotba hozta, s kertje, tava és parkszerű erdősítésével paradicsommá varázsolta.”⁴⁴

Érd Fejér vármegye északkeleti részén, az erősen süllyedt Pannon-tábla szélén terül el, a Mezőföld része. Tétény, Tárnok és Batta községek között fekszik.⁴⁵ A török kiűzése után a terület a Szapáry család zálogbirtoka volt, a tulajdonos pedig az Illésházy família, de 1828-as kihalásuk után Batthyány Fülöp kezére került ez érdi uradalom, az akkor készült

³⁸ Korizmics: *Kirándulás Fejérmegyébe*, 351.

³⁹ Károly János: *Fejér vármegye története 4.*, Székesfehérvár, 1901, 369.

⁴⁰ Lencsés Ferenc: *Martonvásár története*, in *István Király Múzeum Közleményei*: B sorozat 26., Székesfehérvár, 1964, 14.

⁴¹ Ide tartozott a vízszabályozás, gátak és árkok kiépítése, mocsarak lecsapolása stb., amelyek a szántóművelés extenzív fejlesztését biztosították. Fejlesztései közül érdemes még megjegyezni Martonvásár mezővárosi rangra való emelését, amely lehetővé tette a piactartást, így lokális szinten Martonvásár piackörzetnek számított. Uo., 14., 17.

⁴² Környei Elek.: *Beethoven Martonvásáron*, István Király Múzeum, Székesfehérvár, 1958, 15.

⁴³ Lencsés Ferenc: *Martonvásár*, in *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 21. köt., Székesfehérvár, 1990, 62. Martonvásár kb. az ercsi uradalom területének a felét tette ki (kb. 12-14000 hold), annak számottevő részét foglalta el a reprezentációs céllal épített kastély és a hozzá tartozó kastélypark. A koalíciós háborúkat követő időszakban, 1820-as évektől a gyapjú iránti kereslet megnövekedett, így racionális lépés volt a gabonanövények extenzív termesztése helyett a juhászatra fektetni a hangsúlyt.

⁴⁴ Károly: *Fejér vármegye története*, 376.

⁴⁵ Károly: *Fejér vármegye története*, 111.

vagyonösszeírás alapján fejlett majorsági gazdálkodás folyt, jelentős volt a juhtenyésztés.⁴⁶ Az érdi szántóföldi növénytermesztés és a gabonafélék dominanciáját jelzi, hogy egy 1822-ben a bicskei járásban Érd rendelkezett a legtöbb vízimalommal, szám szerint 23 darabbal.⁴⁷ 1848-ban Sina György megvásárolta az uradalmat, így Fejér megyében Ercsi mellett egy második kiterjedt gazdaságra is szert tett.⁴⁸

4. kép Érd (Hamzabég) a dunai vízimalmokkal (1850)⁴⁹

Baracska a Váli-víz vízgyűjtő területén, Székesfehérvártól kelet-észak-keletre helyezkedik el, területe határos Ercsivel. A török kiűzése után évtizedeket felölölő pereskedés bontakozott ki az eredeti tulajdonos (Pálffy család) leányági örökösei, a zálogbirtokos Szapáry és további oldalági családok között, amelynek eredménye végül az lett, hogy Baracskapuszta közbirtokossággá vált,⁵⁰ a birtokos nemesek száma pedig a 19. század első harmadában is növekvő tendenciát mutatott, amely egyet jelentett a nemesi birtok aprózódásával, így a szinte paraszti sorsra jutó kisnemesek birtokfejlesztési lehetőségei beszűkültek, állandó pereskedéseik egymás ellen tovább nehezítette a baracskai közbirtokosság helyzetét.⁵¹ Az egyes gazdaságokból iratanyag nem maradt fenn, jóllehet a vármegye közgyűlési irataiból az tűnik ki, hogy az 1810-es és 1820-as években a közbirtokos nemesek igyekeztek alakítani a tájat

⁴⁶ Záborszky Miklós: Érd, in Farkas Gábor (szerk.): *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 16*. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 1985, 204.

⁴⁷ 1774-ben csak 9 vízimalom volt. Záborszky: *Érd*, 207.

⁴⁸ Uo., 212.

⁴⁹ MNL-OL S-101-N-109.

⁵⁰ Degré Alajos: Baracska, in *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 14. köt., Székesfehérvár, 1980, 75–79.

⁵¹ Uo., 81., 84.

(folyószabályozás, útépités), ami adott esetben az ercsi uradalommal konfliktushoz vagy közös fellépéshez vezetett.⁵²

Jakabszállás és Csillagmajor puszták – Korizmics fő úticéljai – az Eszterházy család Fejér megyei birtokegyüttesének részét képezték Székesfehérvár és Adony között, a Velencei tótól délre terültek el, a sárosdi uradalomhoz tartozó puszták voltak, amelyeknek kezelését 1843-ban vette át Horhy Mihály haszonbérlőként (korábban jószágfelügyelő volt), s mindkét pusztát angol mintára alakította át.⁵³ Ahogy Fényes Elek jegyzi: *Szép tanúságai a szorgalomnak Jakabszállása és Csillagmajor, hol a mocsáros térek, gazdag termő földekké varázsoltattak.*⁵⁴

5. kép Jakabszállás major a második katonai felméréshez készített térképen⁵⁵

A vizitáció utolsó állomása, Ercsi a Duna jobb partján, Batta helység és Adony mezőváros között terült el, partmenti elhelyezkedése miatt a Duna - ötvenes években kibontakozó szabályozása előtt – gyakran sújtotta áradásaival a falut. A hatalmas, déli, dél-nyugati irányban elterülő pusztákkal bíró uradalom 1841-ig a Szapáry család tulajdonában volt, majd egy rövid időre a vásárosnaményi Eötvös családé, 1845-től pedig báró Sina Györgyé lett, aki a fejlett, rendezett gazdaságot további tőkebefektetések révén ismét prosperálóvá tette. Írásunk további

⁵² Nádas-tó szabályozása példaként forrással

⁵³ *Fejér Megyei Hírlap*, XLV. évf., 177. szám, 1989. július 29., 8.

⁵⁴ Fényes Elek: *Magyarország leírása*, 2.kötet, Nyomtatott Beimelnél, Pest, 1847, 37.

⁵⁵ Noha a második katonai felmérés 1869-ben készült a Magyar Királyságról, Jakabszállás pusztája angol mintát követő elrendezése jól kivehető. Jakabszállás major elérhető az alábbi rákereséssel: <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=5&bbox=2071959.9983265228%2C5944782.2856983%2C2079422.1632128633%2C5947295.153003175> (Letöltés: 2023. március 12.)

részében e meglátogatott uradalmak gazdasági helyzetét kívánjuk megvilágítani a rendelkezésünkre álló sajtóforrások alapján.

NÖVÉNYKULTÚRA ÉS ÁLLATTENYÉSZTÉS

Ahogy azt az ercsi uradalom 19. század eleji fejlődésénél láttuk, a szántóföldi növénytermesztésben a ceriáliák túlsúlya érvényesült. A hagyományos gabonanövények vetése mellett érdekes kísérletezések is zajlottak új növények meghonosítása érdekében Fejér megyében.⁵⁶ 1851-ben – Korizmic László indíttatására – a Magyar Gazdasági Egyesület angol gabona, hüvelyes és egyéb kerti veteménymagok kiosztása mellett döntött ügyelve arra, hogy az ország jelentős részébe jusson ezekből a mintamagokból. A gabonafélék közül az ercsi uradalomnak utaltak ki *whittington* és *caucasian* búzát, *chewalier* árpát és *drummond* zabot, míg Horhy Mihály gazdaságaiba *kensington* és *spaldings prolific* búzát, *chewalier* árpát és szintén *drummond* zabot. A kísérlet fontosságát jelzi, hogy részletes utasítást adtak e gabonanövények műveléséhez, aratásához.⁵⁷

Az angol magok kiosztása és a magyar mezőgazdasági növénykultúrába való illesztésének kísérlete mögött azt is látnunk kell, hogy például az angol *drummond* zab súlyra jóval többet hozott, mint bármely magyar versenytársa, élelmezési szempontból tehát nem volt mellékes ez az újító törekvés sem. 1851-ben rendezték meg az első országos terménykiállítást, ahol a legkülönbözőbb gazdaságok által beküldött zabot versenyeztették, az első helyen az ercsi uradalom végzett, közelítő értéket mutatva fel az angol zab minőségével és súlyával, a második helyen végző borostyánkői birtok (Vas megye) küldeménye több mint négy fonttal maradt el Sina Györgyétől, ami mögött a vetésforgó jobb alkalmazását feltételezhetjük, hiszen a zabot Magyarországon általában a vetésforgó utolsó helyére vetették, oda, ahol a föld tápértéke a legalacsonyabb volt. Árpa esetén Horhy Mihály jakabszállási gazdasága szerezte meg az első, Ercsi pedig a tekintélyes harmadik helyet.⁵⁸

Az ercsi uradalom a későbbi években is jeleskedett a növénytermesztésben. 1857-ben általános gazdasági kiállítást tartottak, ahol gazdasági és műipari terményeket, termékeket

⁵⁶ A gabonanövények értékesítése a napóleoni háborúkat követő dekonjunkturális időszak után az 1850-es évektől ismét fellendült, nem utolsósorban a belső vámhatár megszűnése, illetve a gabona világpiaci árának növekedése miatt. Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2010, 176.

⁵⁷ *Gazdasági Lapok*, III. évf., 51. szám, 1851. december 21., 1198–1200. Nyilvánvalóan az sem lehet véletlen, hogy Fejér vármegyéből éppen Ercsi, illetve Jakabszállás és Csillagmajor szerepel a listában.

⁵⁸ *Gazdasági Lapok*, III. évf., 47. szám, 1851. november 23., 1100.

egyaránt bírálás alá helyeztek. Másodrendű oklevelet az Ercsiből beküldött árpa és zab szerzett, de hasonló eredménnyel végzett a martonvásári búza is. Takarmánynövények közül az Ercsiből küldött bükköny, mezei komócsin és lucerna hozott sikert mellett.⁵⁹ A 129 kiosztott oklevélnek több mint 11 százaléka valamely Sina-birtokhoz kapcsolódott. Ha csak ezeket a gazdaságokat vesszük figyelembe, akkor több mint 53 százalékát az ercsi uradalom teszi ki, amely jól jelzi az uradalom szántóföldi növénytermesztésének fejlettségét, s feltételezi a korszerű eszközök alkalmazását.

Jelentőssé vált az olaj-és takarmánynövények termesztése is, így például a legjövedelmezőbb olajnövényé, a repcéé, amelynek feldolgozásában Ercsi úttörő volt a 1810-es években. Martonvásáron ősszel és tavasszal is vetettek repcét, 1837-ben például a nagy szélvihar és az egésznapos zápor okozott benne hatalmas károkat,⁶⁰ 1838-ban pedig Szakmáry Ágoston, Brunszvik Ferenc jószágainak felvigyázója értekezett hosszasan a martonvásári repcét sújtó bogárvészről.⁶¹ A repce feldolgozása után keletkezett végterméket takarmányként is hasznosították (olajpogácsa), amellyel főként a sertéseket etették.

Takarmánynövények közül kiemelendő a burgonya és a bükköny,⁶² amelyet sok esetben zabbal keverve mesterséges legelők kialakításához is használták, Martonvásáron pedig mind vetni való burgonyát és zabosbükköny-magot is értékesítettek,⁶³ Horhy Mihály jakabszállási gazdaságában is jelentős burgonyatermesztés folyt.⁶⁴ Baracskán, ahol a közbirtokosság végrehajtotta a tagosítást,⁶⁵ szintén termesztettek repcét eladásra,⁶⁶ de Korizmics szerint a takarmánynövények termesztése nem volt megfelelő arányú.⁶⁷ Ercsiben a 19. század közepén folytatódott a burgundi répa termesztése, amelyet ugyan takarmánynövényként hasznosítottak, de a korszakban cukorgyártás fő alapanyaga volt. A Gazdasági Lapokban 1851-ben jegyzik

⁵⁹ *Gazdasági Lapok*, IX. évf., 24–25. szám, 1857. június 11–18., 316–317. Érdemes megjegyezni, hogy a Sina család kezelésében lévő gazdaságok közül nemcsak Ercsi szerzett kitűnő eredményeket, de a szentmiklósi (finomított cukor), lőrinczi (rozs), apczi (rozs), kisoroszi (búza), sashalmi (rozs), kartali (rozs), simongáti (rozs), csányi (rozs) gazdaságokból beküldött termények (és termékek) is okleveles elismerést kaptak.

⁶⁰ *Kémlő a gazdaság, ipar és kereskedésben*, II. évf., 40. szám, 1837. május 20., 318.

⁶¹ *Vasárnapi Újság*, V. évf., 221. szám, 1838. július 15., 242–246.

⁶² A burgonya a korszakban a szeszélesztés alapanyagául szolgált. Lilien báró minden önálló majorban pálinkaházat állított fel, és a szeszgyártás az Eötvös és Sina időszakban tovább működött. Ezt jelzi, hogy a fentebb említett általános gazdasági kiállításon az ercsi uradalom kozmátlanított szesze pozitív bírálatot kapott, a sört azonban – rossz tárolása miatt – nem bírálták. *Gazdasági Lapok*, IX. évf., 24–25. szám, 1857. június 11–18., 319.

⁶³ *Jelenkor*, IV. évf., 21. szám, 1835. március 14. Értesítő (oldalszám nélkül).

⁶⁴ *Gazdasági Lapok*, III. évf., 48. szám, 1851. november 30., 1124.

⁶⁵ A tagosítás mellett a baracskai közbirtokosság komoly figyelmet fordított az utak kiépítésére, illetve gátak építésére, hiszen a Váli-völgyben fekvő Baracska (és Szentivány is) ki volt téve a völgyből lezúduló áradásoknak. *Honművész*, VII. évf., 30. szám, 1839. április 14., 239–240.; *Pesti Napló*, X. évf., 2669. szám, 1859. január 4.

⁶⁶ *Pesti Hírlap*, VI. évf., 773. szám, 1846. november 5., 304.

⁶⁷ Korizmics: *Kirándulás Fejérmegyébe*, 352.

meg, hogy a sziléziai burgundi répa Ercsiben jó eredményekkel terem, sorművelés és megfelelő ültetés mellett.⁶⁸

Állattenyésztésben a juhászat dominált az 1820-as évektől kezdve, amikor az osztrák piacok nyersanyagigénye megnőtt és a textilgyártás – a népességnövekedés miatt is – fokozottabbá vált.⁶⁹ Elsőként Martonvásárt kell kiemelnünk, ahol a racionális birtokgazdálkodás kialakítása elejétől fogva a juhtenyésztés fejlesztésével, kiterjesztésével, illetve a fajtanemesítésével állt összefüggésben. A martonvásári törzsből már az 1820-as és 1830-as évektől kezdve is kínáltak eladásra hágó kosokat, amelyeket gyakran országos kiállításokon mutattak be.⁷⁰ A nemesített juhok eladása hozzájárult az egyre terjedő juhtartás kifejlődéséhez, hiszen így eleve a több és minőségibb gyapjút adó állatok terjedtek el a magyarországi gazdák birtokain. Martonvásáron – Alsó-Tengelic és a Magyaróvári uradalom mellett – az istálló is korszerűsödött, az akol két részből állt, felső részén mintegy külön emeletet hoztak létre ajtókkal és a levegőmozgást biztosító lyukak vágásával, ahol a takarmányt, esetlegesen szerszámokat tartottak.⁷¹

Baracska esetén kevesebb információval rendelkezünk. 1845-ben 500 darab nemesített birkát értékesített Domonkos Imre táblabírótól,⁷² Horhy Mihály jakabszállási jószágáról tudjuk, hogy rendes istállóztatás mellett ún. *pepiniera* nyájjal rendelkezett.⁷³ Sina család kezelésében lévő érdi és ercsi uradalom is jelentős juhtenyésztést folytatott. 1855-ban Párizsban rendeztek egyetemes kiállítást, amely többek között az ipar és a mezőgazdaság eredményeit, újításait volt hivatva bemutatni, de lehetőség volt vásárlásra is, ami nemzetgazdasági szempontból nem elhanyagolható új fajták és magok megjelenését eredményezték. Jól jelzi a hazai gazdaság előmozdításának igényét, hogy a Magyar Királyság területéről számos nagybirtokos is megjelent a rendezvényen, adott esetben saját terményét, állatát versenyeztetve. Bár az eredmények összeírása nem jegyzi, hogy mely gazdaságból került ki a díjazott állat, báró Sina

⁶⁸ *Gazdasági Lapok*, III. évf., 48. szám, 1851. november 30., 1124.

⁶⁹ A juhtenyésztés Mária Terézia uralkodásától kezdve lendült fel. Az udvar elősegítette a finomabb gyapjút adó merinói faj elterjedését. (Katus László: *A modern Magyarország születése*, Pécs, Kronosz, 2012, 71.) Később további külföldi fajokkal bővült a magyar állomány. Spanyolországból *leoneserek*, Szászországból az *eseurial* és *electoral* fajtából került Magyarországra a legtöbb, amellyel a fajtaváltás sikeresen végbement akkorra, amikor a magyar juhászat az 1820-as években az ún. második stádiumba, az elszaporítás időszakába lépett, kihasználva a gyapjúkonjunktúra lehetőségeit. *Budapesti Hírlap*, V. évf., 32. szám, 1857. február 10. (oldalszám nélkül).

⁷⁰ *Kémlő a gazdaság, ipar és kereskedésben*, II. évf., 41. szám, 1837. május 24., 328.; Galgóczy Károly: *Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi bánság mezőgazdasági statisztikája*. Pest, 1855, 342.) Az értékesítés az 1840-es és 50-es években is folytatódott. 1845-ben például 1100 birkát értékesítettek, köztük 400 tenyésztésre alkalmas anyabirkát, 1858-ban pedig 725 nemesített anyabirkát bocsájtottak árverés alá Martonvásáron. *Budapesti Hírlap*, VI. évf., 242. szám, 1858. október 22. (oldalszám nélkül); *Pesti Hírlap*, V. évf., 484.szám, 1845 június 12., 387.

⁷¹ *Gazdasági Lapok*, X. évf., 3.szám, 1858. január 21., 35.

⁷² *Pesti Hírlap*, V. évf., 517. szám, 1845. augusztus 8., 94.

⁷³ *Budapesti Hírlap*, V. évf., 32. szám, 1857. február 10., (oldalszám nélkül).

György juhászata kosok és anyabirkák kategóriában is negyedik helyet ért el,⁷⁴ de feltehetőleg Érdből vagy Ercsiből származtak az állatok, mert a kiállítás után egy bizonyos Ockel gazdasági tanácsos Poroszországból a magyar juhtenyésztés megfigyelése céljából többek között Ercsibe és Érdbe is tervezett gazdasági vizitációt tenni.⁷⁵ Az érdi juhászat döntően Hunyady gróf simongáti nyájából való, de fajtanemesítés céljával Ürményből és Lichnovszky herceg juhászatából is hoztak be Érdbe. 1858-ban már merinói tenyészkosok eladását intézte az érdi tisztartói uradalom.⁷⁶ 1859-ben egy bizottság hosszú vizsgálódása után 20 – tenyésztésre alkalmas - kos vett országos törzskönyvbe, s az egyikről az alábbi megjegyzést tette a bizottság:

„A két ellentétes alaknak e kosban való szerencsés összeolvadása, mely tökéletes benőttsége, sima, zárt, finom fürtözete s általános nemes typusa mellett már egyelőre nem mindennapi tenyészállatot sejdített, teljes harmóniában áll annak gyapja tulajdonásával is. Gyapja ugyanis a finomság legmagasb fokán álló, s ily finomság egyéb jó tulajdonaival is u.m. jeles gyöngédség, ruganyosság, simaság és kellő szálhívással bír.”⁷⁷

A korszakban előtérbe került és nagyobb nyilvánosságot kapott a beteg, valamilyen kórságban szenvedő állatok gyógyítása is. A kergekór általános probléma volt a juhászatokban,⁷⁸ olykor az állomány több százalékát is elvihette, hatalmas károkat okozva ezzel a gazdáknak. Az 1850-es évek második felében többször cikkeztek egyes uradalmi tisztok a kerge juhok megmentésének módjáról, a trepanálásszerű műtéti eljárás az érdi uradalomban is sikeres volt.⁷⁹

⁷⁴ Kosok esetén az első helyet herceg Eszterházy Pál nyerte el. *Gazdasági Lapok* 1856., 8. évf., 24. szám, 303–304.

⁷⁵ *Gazdasági Lapok*, IX. évf., 12. szám, 1857. március 19., 162.

⁷⁶ *Gazdasági Lapok*, X. évf., 15.szám, 1858. április 15., 124.

⁷⁷ *Gazdasági Lapok*, XI. évf., 19. szám, 1859. május 12., 290.

⁷⁸ A kergekórban szenvedő állatnak a fertőzés az agy valamelyik oldalát támadta meg, ahol hólyag képződött.

⁷⁹ *Gazdasági Lapok*, X. évf., 15. szám, 1858. április 15., 217.

GÉP-ÉS ESZKÖZÁLLOMÁNY

A racionális birtokgazdálkodás egyik alapfeltétele az eszközállomány fejlesztése, kezdve az egyszerű eszközöktől (eke, kapa stb.), az összetettebb mechanikus gépek (sorvető, cséplőgép stb.) beszerzéséig. A maghozam növelése és a profitorientált attitűd megkövetelte az eszközállomány javítását és a külföldi minták meghonosítását helyi gyártás vagy beszerzés útján. Utaltunk rá fentebb, hogy sorvetők és cséplőgépek ugyan megjelentek a 19. század első harmadában a Lilien-uradalomban, de ezek csupán a sporadikus példák közé tartoztak. A 1850-es években már szélesebb körben jelennek meg az efféle mechanikus eszközök, de minthogy az ország jelentős részén a tradicionális földművelési eljárásokat alkalmazták, a gépítés igénye kevésbé jelent meg, ráadásul a komplikáltabb gazdasági eszközök iránt általános idegenkedés is jellemezte a gazdákat. Vizsgáljuk meg a következőkben, hogy a Korizmics által meglátogatott gazdaságokban milyen fejlődésről és fejlesztésről tanúskodnak a korabeli lapok.

A szántóföldi növénytermesztés legfontosabb eszköze a szántáshoz alkalmazott eke volt, amelynek számtalan variánsa létezett az országban, de leggyakrabban egyvasú nehézéket használtak, amelyhez két ökör igaerejére volt szükség. Az érdi uradalomban – a cenki gazdaságból nyert minták alapján – Leidolf Antal lakatosmester eladásra is készített egyes, kettős és töltögető-kapáló ekéket gyártott műhelyében,⁸⁰ amelyek közül a kettős eke célszerűségét az érdi uradalomban próbaszántással vizsgálták meg, amelynek eredménye jól mutatta, hogy madjnem feleannyi igáserő felhasználása kell ugyanakkora földterület szántásához, mint amekkora az egyes ekével, tehát a gazda számára felszabadult munka-és igarerőt egyéb művelésekre is hasznosítani tudja. A Gazdasági Lapokban közölt számítások szerint a gazdaság kettős ekével való felszerelése már egy év alatt megtérül.⁸¹ Martonvásáron Rosen György uradalmi kovács is gyártott eladásra szánt kettős vasekéket, amelyek - bár minőségükben elmaradtak az angol ekéktől – hatékonyabbak voltak a favázra épült társaiknál.⁸²

1859 júniusában országos érdeklődés mellett (társadalmi hovatartozástól függetlenül több mint 600 gazda jelent meg),⁸³ báró Sina Simon kezdeményezésére az ercsi uradalomban tartottak próbaszántásokkal kísért ekeversenyt,⁸⁴ ahol minden egyes eke részére egy 6 öl széles

⁸⁰ *Gazdasági Lapok*, VI. évf., 11. szám, 1854. február 9., 140.

⁸¹ *Gazdasági Lapok*, VI. évf., 2. szám, 1854. január 12., 14.

⁸² Korizmics: *Kirándulás Fejérmegyébe*, 351–352.

⁸³ *Divatcsarnok*, VII. évf., 23. szám, 1859. június 7., 657–658.

⁸⁴ Az Ercsiben rendezett verseny a Nemzeti Színház mögött fekvő régi fűvészkertben tartott mezőgazdasági gépkiállítás kihelyezett eseménye volt, de szintén ehhez kapcsolódott a gróf Károlyi Lajos Tótmegyerén fekvő gazdaságába kihelyezett cséplő-és rostagépek versenye. *Vasárnapi Újság*, VI. évf., 14. szám, 1859. április 3., 166.

és 30 öl hosszú táblát készítettett elő Krieger Pál uradalmi felügyelő. A versenyre bocsájtott ekéket három osztályba rendezték áruk alapján, vizsgálták többek között a szükséges igaerőt, a szerkezeti szilárdságot, kezelhetőséget és a barázdák mélységét. Kovács Sándor ercsi uradalmi kovács ezüstérmet szerzett, további jó eredményeket ért el Vidacs István pesti gépgyáros.⁸⁵ A bemutatott ekéken kívül magtakarók, szecsavágók és egyéb eszközök is megjelentek Ercsiben, így a résztvevő közönségnek volt lehetősége az újszerű masinákat a gyakorlatban is látni.⁸⁶

A cséplőgépek elterjedése lassabban haladt, amely a fentebb említett vállalkozói attitűd hiánya mellett a gép költséges beszerzésével és a paraszti-béres társadalom ellenszenvével is magyarázható.

„A nép rossz szemmel nézi e gépek terjedését s több eset fordult elő, hogy a működő gépekbe a vele bánók erős vas szeget, vasvillát, kaszadarabot, baltát s efféléket dobnak s akkép azok működését legalább egy időre megakasztják; sőt volt néhány eset, hogy a gép és asztagok fölgyújtattak. [...] a nép [...] a gépek használását nem gazdai józan számításnak, hanem kajánságnak tulajdonítja.”⁸⁷

Baracsákán egy bizonyos Dienes Gábor birtokos állíttatott fel gazdaságában cséplőgépet 1847-ben, amelyet Szijj Sámuel pesti gépész gyártott, és amely „szakadatlan működésben” naponta 30-35 pozsonyi mérő tiszta búzát csépel ki.⁸⁸ Martonvásár hárommérföldes körzetében összesen – a Gazdasági Lapok szerint - 42 cséplőgép működött, amelynek mintegy fele Sina ercsi és érdi uradalmaiban volt üzembe helyezve,⁸⁹ négy különböző cséplőgépet pedig 1857-ben Martonvásáron hatékonyságvizsgálati céllal állítottak fel. A második táblázatból

⁸⁵ *Gazdasági Lapok*, XI. évf., 23. szám, 1859. június 9., 363.

⁸⁶ Számos további lap beszámolt a programról, döntően nem az ekék fontossága miatt, sokkal inkább az esemény társadalmi oldalát emelték ki, hiszen több száz arisztokrata, köznemes és parasztgazda gyűlt össze, akik a lakoma alatti hosszas eszmecsere révén hasznos gazdasági ismeretekkel térhettek haza. Nem is véletlen az sem, hogy nem győzik Sina Simon hazafias érdemeit hangsúlyozni a lapok, aki nemcsak mintagazdaságát ajánlotta fel a célra, de egyúttal a Pestről Ercsiig közlekedő gőzhajó költségét is ő térítette meg. Érdekes párhuzam hangzik el a Magyar Gazdasági Egyesület június 6-án tartott közgyűlésén: [...] mert Ercsiben az áldozatra mindenkor kész hazafi br. Sina Simon szivességéből felajánlott versenyterén, a haza minden részéből s a földbirtokos osztály minden rétegéből számosan sereglett össze: mi azt bizonyítja, hogy e földet, mely a miénk, hol „élünk, halnunk kell”, jól akarjuk mivelní. Mondjunk köszönetet a nagy birtokosnak, ki nekünk alkalmat s tért nyújtott. Én pedig – folytatá alelnök úr – azzal fejezem be előadásomat, hogy ha lesz hazánknak minél több oly érzésű fia, ki Kazinczy halhatatlan költőnk szerint gf. Festetics György példájára: „csak azért örült a nagy birtok nagy hasznának, hogy abból sokat nyujthasson a hazának.” *Gazdasági Lapok*, XI. évf., 24. szám, 1859. június 16., 370.

⁸⁷ *Gazdasági Lapok*, VIII. évf., 51. szám, 1856. február 21., 650.

⁸⁸ *Hetilap*, III. évf., 203. szám, 1847. december 10., 1592.

⁸⁹ Uo., 650.

kitűnik, hogy hozam tekintetében – a költséget is figyelembe véve – Barratt, Exall és Andrewes gyárából származó angol gép a leghatékonyabb, ugyanakkor nem sokkal marad le a hazai gyártású cséplőgép sem, és ha figyelembe vesszük a beszállítási költséget,⁹⁰ a szerelés, az alkatrészek kérdésénél, akkor a magyar egyértelműen kifizetődőbb.

	Weisz és Ungar (magyar)	Barratt, Exall, Andrewes (angol)	Williamson (angol)
<i>a gép ára (pengőforint)</i>	750	680	668
<i>lóerő</i>	2	2	2
<i>egy óra alatt csépelte kévek száma</i>	170	168	150
<i>napi költség kamattal együtt (forint, krajcár)</i>	2 f.	3 f.	3 f.
	53 ⁶ / ₁₀ kr.	43 kr.	42 ⁵ / ₁₀ kr.
<i>búza hozama (mérő)</i>	101 ⁴² / ₈₀	121 ⁴⁰ / ₈₀	87 ⁴ / ₈₀
<i>szalma hozama (mázsa)</i>	96 ³³ / ₁₀₀	135 ⁶⁰ / ₁₀₀	115 ⁷¹ / ₁₀₀

2. táblázat A martonvásári uradalomban tesztüzembe helyezett cséplőgépek jellemzői⁹¹

A gépek infrastrukturális hátterének fejlődését mutatja, hogy már 1857-ben cikkeztek arról, hogy Weisz gépészmester Martonvásáron fiókgépgyárat és gépparkraktárt létesítenek, amely a környező gazdaságok számára – vásárlás, szerelés, alkatrészvásárlás esetén – hatalmas előny volt, hiszen így a Pestre való utazást megspórolhatták, és az sem mellékes, hogy a gépek kipróbálására – hasonlóan az Ericsben rendezett gépbemutatóhoz – itt is lehetőség volt.⁹²

Horhy Mihály jakabszállási és Csillagmajor gazdaságába az 1850-es évek elején három új cséplőgépet hozatott Angliából (egy lóerejű Hensman, két lóerejű Barret, négy lóerejű Hensman), a szemek tisztaságáért pedig Horhy egy ún. Hornsby-féle rostát is alkalmazott, amely a hengeres fogsorok révén megtisztította a gabonaszemet a pelyvától.⁹³ Szintén

⁹⁰ Korizmics éppen Horhy gépeit tekintve említi meg, hogy az aratógép Angliából Magyarországra való szállítása 230 pengőforint, tehát jóval meghaladja a magyar gyártmány költségét. Korizmics: *Kirándulás Fejérmegyébe*, 352.

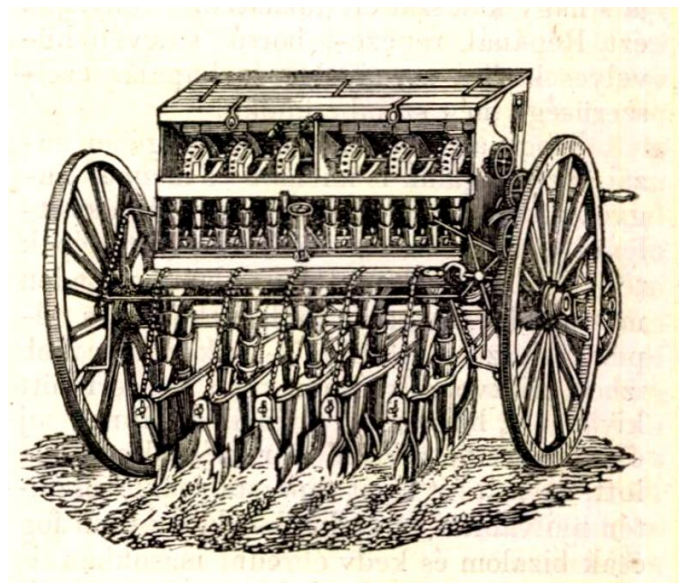
⁹¹ A negyedik üzembe helyezett – szintén Weisz és Ungar gépészek által gyártott – cséplőgépről eltérő adatokat közöl, így az nem szerepel a táblázatban. *Kalauz*, I. évf., 17. szám, 1857. október 24., 268–269.

⁹² *Pesti Napló*, VIII. évf., 2210. szám, 1857. május 29. (oldalszám nélkül); *Gazdasági Lapok*, IX. évf., 19. szám, 1857. május 7., 251.

⁹³ *Nemzeti Kalendárium*, XLIV. évf., 1858. (oldalszám nélkül).

Angliából érkezett négy aratógép,⁹⁴ amelyek közül a Garrett-féle géppel Horhy – a Gazdasági Egyesület meghívott tagjai előtt – 1600 holdon aratott árpát, zabot és repcét szemvesztés nélkül,⁹⁵ amely Korizmics László - aki éppen az angol gépek működése miatt kereste fel az említett gazdaságokat - elismerését is kiváltotta, külön kiemelte a gépekhez állított emberi munkaerő alkalmasságát.⁹⁶

A magok vetésére a hagyományos megoldásokon kívül megjelent a sorvetés is, amely sorvetőgép beszerzését igényelte. Ezek általában nem egy, ha nem több növény vetéséhez is alkalmasak voltak. Jakabszálláson csak 1853-ban alkalmaztak – kísérleti jelleggel – sorvetőt, Ercsiben már Lilien József idején is megjelent, de nem vált általánossá. Az ercsi uradalomban – immár Sina földesurasa alatt – Krieger Pál tisztartó több géppel is kísérletezett, köztük egy bizonyos brüsszeli géppel, illetve a hazánkban jobban elterjedt Garrett-féle vetőgéppel,⁹⁷ amellyel naponta 10-12 holdat tudtak vetni - a hagyományos vetéssel ellentétben - jelentős magkímélés és magasabb hozam mellett.⁹⁸

6. kép Cooke-Garrett-féle sorvetőgép⁹⁹

Az újszerű – döntően külföldről importált vagy külföldi minta alapján hazánkban utángyártott – mechanikai eszközök nem utolsósorban azt a célt is szolgálták, hogy a

⁹⁴ Ezek közül a New Yorkban készült, angol közvetítéssel érkező Hussey-féle aratógép az ercsi uradalomban is működött. Korizmics: *Kirándulás Fejérmegyébe*, 352.

⁹⁵ *Pesti Napló*, III. évf., 721. szám, 1852. augusztus 4., (oldalszám nélkül).

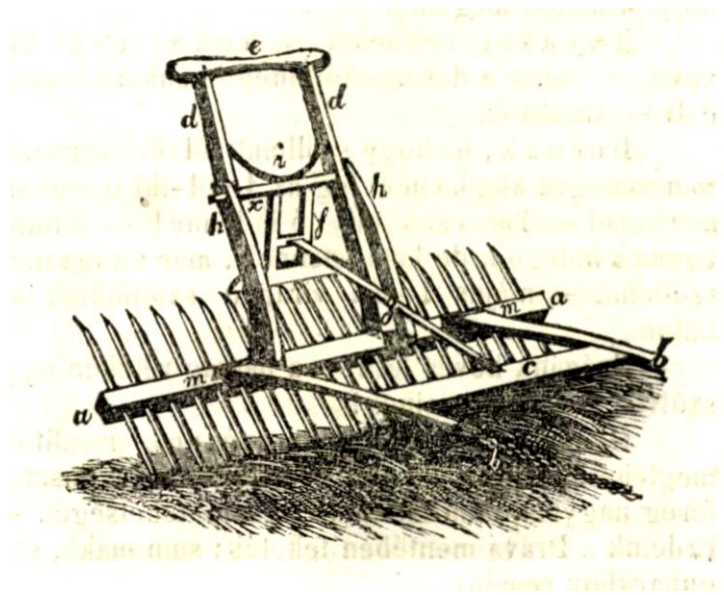
⁹⁶ *Ügy dolgoztak biz a mi becsületes magyar béreseink az angol és amerikai vendéggel, mintha azzal egy faluból származtak volna*. Korizmics: *Kirándulás Fejérmegyébe*, 352.

⁹⁷ A Garrett-féle vetőgépről és típusairól bővebben ld.: Barbarits: *A vetés gépesítésének kezdetei*, 95–101.

⁹⁸ *Gazdasági Lapok*, VI. évf., 9. szám, 1854. március 2., 110.

⁹⁹ Uo., 109.

jobbágyfelszabadítással megszűnő robotmunkát részben pótolják, hiszen a fentebb bemutatott gépek kevesebb emberi munkaerőt igényeltek, jóllehet beszerzési áruk messze meghaladta a bérmunkások díját, de hosszú távon kifizetődő volt. Hasonló megfontolás vezérelte az érdi uradalom tisztartóját, Hajnik Jánost, amikor az Érden készült amerikai szénagyűjtő gereblyét és a hozzá tartozó vontatót bemutatta a Magyar Gazdasági Egyesület közgyűlésén, hiszen az Érden végzett gyakorlat is bebizonyította, hogy a két eszköz és a hozzá rendelt egy kézi munkaerő mintegy tizenöt munkást pótol,¹⁰⁰ ami gazdaságosság szempontjából nem elhanyagolható tényező, pláne, hogy Fejér vármegyében a szabad munkaerő csekélyszámba ment.

7. kép Amerikai szénagyűjtő gereblye¹⁰¹

SZEMÉLYI APPARÁTUS

Írásunkban röviden ki kell térnünk a pozitív változásokban szerepet játszó, az előrehaladást támogató gazdákra, gazdatisztekre is. Utóbbiak sajátos átmeneti réteget képeztek a paraszti és a nemesi társadalom között, hiszen biztos jövedelemmel és bizonyos fokú iskolázottsággal rendelkeztek, jóllehet a rendi Magyarországon nem alakult ki egy egységes gazdasági tudáseggyüttes, amivel a magánbirtokok gazdatisztjei rendelkeztek volna, ismereteiket szerény szakirodalomból és gyakorlati tapasztalataikból szerezték, egy részük megfordult a

¹⁰⁰ *Gazdasági Lapok*, III. évf., 25. szám, 1851. június 22., 576.

¹⁰¹ *Gazdasági Lapok*, III. évf., 25. szám, 1851. június 15., 558.

Georgikonban vagy a magyaróvári intézet falai között, de ez korántsem volt általános, hiszen egységes kiementeli vizsgarendszer 1848-ig nem volt gyakorlatban.¹⁰²

Státuszuk erősítését és szakmai kompetenciájuk bővítését, tudásuk megosztását segítette elő a Magyar Gazdasági Egyesület, amely tagösszetételének kb. 35-40 százalékát adták az uradalmi apparátus официális rétegéhez tartozó tisztek, illetve erdészek, akik az egyesület szócsöveként funkcionáló Gazdasági Lapok hasábjain gyakorta adták közre észrevételeiket.¹⁰³ Jól jelzi az egyesületi tagság fontosságát a Gazdasági Lapokban 1857. évi 50-51. számában közölt évdíjas tagokról szóló lajtsrom. Összesen 146 új egyesületi tagot jegyeztek be, amelyekből ha levonjuk a birtokgazdálkodáshoz szorosan nem köthető személyeket (pl.: lelkész, tanár), akkor 128 fővel kell számolnunk. Pest dominanciája mellett (31 százalék) Fejér is jelentős, a tagok közel 20 százaléka kötődött valamely Fejér vármegyei birtokhoz tulajdonosként vagy alkalmazottként, közülük is egyértelműen kiemelkedik a Sináék kezelésében álló Ercsi és Érd, hiszen e két gazdasághoz tartozik a kiszűrt tagok 60 százaléka. Emögött feltételeznünk kell – a tisztek személyes érdeklődése, érdekeltsége mellett – azt a földesúri programot, amely a birtokfejlesztéshez elengedhetetlennek tartotta alkalmazottainak jártasságát a mezőgazdaság kurrens témáiban, eredményeiben. Martonvásár a harmadik helyen áll.

¹⁰² Vári András: Az agrárértelmiég helyzete a 19. században, *Szociológiai Szemle*, XII. évf., 2022/2, 65.

¹⁰³ Uo., 67.

sorszám	név	státusz	helyszín
1)	Ablrecht Frigyes	gazdatiszt	Ercsi
2)	Barnafy Balázs	uradalmi mérnök	Ercsi
3)	Csorba Viktor	gazdatiszt	Ercsi
4)	Illés József	gazdatiszt	Ercsi
5)	Klasz József	gazdatiszt	Ercsi
6)	Kobierszky Vincze	gazdatiszt	Ercsi
7)	Krieger Pál	jószágfelügyelő	Ercsi
8)	Polák Gábor	uradalmi kasznár	Ercsi
9)	Procopius Pál	uradalmi kasznár	Ercsi
10)	Somogyi Imre	uradalmi ispán	Ercsi
11)	Studnicska József	uradalmi tiszttartó	Ercsi
12)	Brillich J.	gazdatiszt	Érd
13)	Lits Gusztáv	gazdatiszt	Érd
14)	Sturm Antal	gazdatiszt	Érd
15)	Ugróczy Sándor	uradalmi tiszttartó	Érd
16)	Klingsbögl Károly	uradalmi ispán	Martonvásár
17)	Klingsbögl Vilmos	uradalmi kasznár	Martonvásár
18)	Németh Ferenc	uradalmi kasznár	Martonvásár
19)	Tóth János	jószágfelügyelő	Székesfehérvár
20)	Mikes Dániel	uradalmi kasznár	Bicske
21)	Békessy József	uradalmi tiszttartó	Vál
22)	Horhy Mihály	földbirtokos	Csillagmajor, Jakabszállás
23)	Kenessey Kálmán	földbirtokos	Nyék
24)	Meszleny Lajos	fölbirtokos	Velence
25)	Niczky Sándor	fölbirtokos	Szentlászló

3. táblázat Fejér vármegyéhez kötődő évdíjas tagok lajstroma (1857)¹⁰⁴

A vizsgált gazdaságok közül publicisztikai írást a martonvásári uradalom inspektorához, Szakmáry Ágostonhoz köthetünk, aki a repce kórokozójáról számolt be részletesen a gazdaközönségnek, jóllehet a problémára nem javasolt megoldást, csupán a kórokozó tudományos igényű vizsgálatát és az ellenszer kidolgozásának fontosságát jelezte,¹⁰⁵ de a marhák tüdőbetegségéről (*pacalaszály*) szóló alapos, pontos latin terminusokat tartalmazó írásában már bevált kezelést javasol.¹⁰⁶ Rövidebb nyílt levelet fogalmazott meg az érdi

¹⁰⁴ *Gazdasági Lapok*, IX. évf., 50. szám, 1857. december 10., 661–662.; *Gazdasági Lapok*, IX. évf., 51. szám, 1857. december 17., 673.

¹⁰⁵ *Vasárnapi Újság*, V. évf., 221. szám, 1838. július 15., 244–246.

¹⁰⁶ *Hasznos Mulatságok*, XXII. évf., II. félév., 26. szám, 1838. szeptember 29., 201–206.

uradalom tiszttartója, Hanik János mezőgazdasági eszközökről, köztük a kettős ekéről, illetve a vetőgép fontosságáról azzal a céllal, hogy az úrbéres munkaerő megszűnése miatt a munkaerőfelhasználás racionalizálására hívja fel a figyelmet, amely csak a gépállomány fejlesztésével érhető el.¹⁰⁷

Krieger Pál, az ercsi uradalom tiszttartójától publicisztikai jellegű írást egyelőre nem találtunk, de személye annyiban mégis kiemelhető, hogy a fentebb említett 1857-es ekeverseny előkészítését és lebonyolítását ő koordinálta, maga végzett összehasonlító vetést sorvetőgéppel, nem egy esetben valamely országos szintű verseny bíráló bizottmányának tagjai között találjuk őt is.¹⁰⁸ A baracskai birtokosokról keveset tudunk. A fentebb említett Dienes Gábor kapcsán utaltunk a cséplőgép megjelenésére, felbukkan a lapokban továbbá Pázmándy Dénes, aki *kitűnő gazda Kömlődön és Baracskán*.¹⁰⁹ Talán Baracska változó szellemiségére utal, hogy a közbirtokosok 1846-ban rendezett táncmultaságának teljes bevételét az iparegyesületnek ajánlották fel.¹¹⁰

Horhy Mihály minden bizonnyal kiemelkedik az említett gazdák és gazdatisztek közül, életútjának fordulópontjait ismerjük. 1780-ban született, a bécsi Theresianumban tanult különös érdeklődést mutatva a természettudományok és a mezőgazdaságtan felé. 1826-ban az Eszterházy család összes gazdaságának kormányzójává vált, ekkor kezdte meg az okszerű gazdálkodás elvei alapján Csillagmajort és Jakabszállást átalakítani, amelyeket 1843-ban haszonbérllőként vett kezelésbe.¹¹¹ Angliába tett utazásai pedig kulcsfontosságú gépek megjelenését és magyarországi adaptációját tették lehetővé, amely talán legnagyobb érdeme közé tartozik, ahogy azt Tanárky Gyula megfogalmazta:

„Mióta a czélszerű gazdasági eszközök és gépek szükségessége mellett, leginkább megboldogult Horhy Mihály hazánfiának, néhány évvel ezelőtt tett felhívása folytán, az angol készítmények iránt a magyar gazdaközönség figyelme is felébredt: tagadhatatlan,

¹⁰⁷ *Gazdasági Lapok*, III. évf., 30. szám, 1851., július 27., 695–696.

¹⁰⁸ *Pesti Napló*, VIII. évf., 2237. szám, 1857. július 3. (oldalszám nélkül)

¹⁰⁹ *Ujabb kori ismeretek tára – Tudományok és politikai társas élet encyclopédiája*, 6. köt., Pest, Paxton-Zürch, Heckanest Gusztáv kiadása, 1855, 1–3. Pázmándy gazdaságáról keveset tudunk. Politikai pályafutását befejezve visszavonultan élt, birtokait igazgatta. Az 1850-es években több hirdetmény is jelent meg, amelyekben állatállományából értékesített, kiemelhetjük a *schweitzer* bikákat és teheneiket, amelyek mutatják a birtokán végbement fajtaváltást. *Vasárnapi Újság*, I. évf., 1. szám, 1854. március 5., 8.

¹¹⁰ *Pesti Hírlap*, VI. évf., 670. szám, 1846. május 7., 311.

¹¹¹ *Gazdasági Lapok*, VIII. évf., 39. szám, 1856. szeptember 25., 489–490.

hogy a nagy pontossággal készített angol gépek s eszközök behozatala által, a gépek iránti bizalom és kedv erősödött, de hazai gépészetünk is sokat nyert.”¹¹²

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányukban Korizmics László 1853. évi utazásának főbb állomásai mentén, a korabeli lapok felhasználásával mutattuk be azokat a sokszor mozaikszerűen tetten érhető változásokat, amelyek a neoabszolutizmus korában a modernizáció jeleiként mutatkoztak meg. Nem kívánjuk figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy itt csupán néhány dunántúli gazdaságot vizsgáltunk meg, amelyek egyrészt már a reformkorban is a racionális birtokgazdálkodás jegyeit kezdték magukon viselni, másrészt pedig jóval kedvezőbb piaci, terményelhelyezési környezetben működtek, mint az ország egyéb részein fekvő birtokok.

A lilieni út, amely a 19. század első harmadában még fehér hollónak számított a megyében, a század közepére már – ha általánossá nem is – szélesebb körben bonatkozott ki. Bár Lilien József 1828-ban meghalt, vizsgálatunk pedig az 1840-es és 1850-es éveket érintette, talán nem véletlen, hogy éppen Fejér vármegyét nevezték a kis Bánátnak. Martonvásár és Baracska Ercsi szomszédságában terült el, Érd racionalizálása pedig nem lehetett független Ercsitől, hiszen Sina György (később Simon) lett mindkét gazdaság földbirtokosa. Horhy Mihály gazdasági érdeklődése, theresianumi oktatása, a külföldi minták meghonosítására tett erőfeszítései és attitűdjei hasonlatossá teszik bárónkkal.

Az itt felsorakoztatott, sajtórogánumból kiemelt, növénytermesztéshez, juhászathoz és gépítéshez kapcsolódó példák mennyisége is alátámasztja, hogy Fejér a kapitalista átalakulás egyik meghatározó színtere volt, amelynek legalább annyira előzménye a lilieni hatás, a reformkori gyarapodás, mint amennyire a dualizmus kori prosperálása következhetett belőle.

¹¹² *Gazdasági Lapok*, VIII. évf., 12. szám, 1856. március 20., 135.

BIBLIOGRÁFIA

Források

Felhasznált levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár - Fejér Vármegye Levéltár

HU-MNL-FML-IV.A. 73. - Acta Locorum (AL) Ercsi

HU-MNL-FML-IV.3.c - Fejér vármegye közgyűlésének iratai

HU-MNL-FML T 261 - Térképtár

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár

HU-MNL-OL S-101-N-109.

Felhasznált korabeli folyóiratok

Budapesti Hírlap, V. évf., 32. szám, 1857 február. 10.

Budapesti Hírlap, VI. évf., 242. szám, 1858. október 22.

Divatcsarnok, VII. évf., 23. szám, 1859. június 7.

Gazdasági Lapok, III. évf., 24. szám, 1857. június 11.

Gazdasági Lapok, III. évf., 25. szám, 1857. június 18.

Gazdasági Lapok, III. évf., 30. szám, 1851. július 27.

Gazdasági Lapok, III. évf., 47. szám, 1851. november 23.

Gazdasági Lapok, III. évf., 48. szám, 1851. november 30.

Gazdasági Lapok, III. évf., 51. szám, 1851. december 21.

Gazdasági Lapok, V. évf., 30. szám, 1853. július 24.

Gazdasági Lapok, VI. évf., 11. szám, 1854. február 9.

Gazdasági Lapok, VI. évf., 2. szám, 1854. január 12.

Gazdasági Lapok, VI. évf., 9. szám, 1854. március 2.

Gazdasági Lapok, VIII. évf., 12. szám, 1856 március 20.

- Gazdasági Lapok*, VIII. évf., 24. szám, 1856. június 12.
- Gazdasági Lapok*, VIII. évf., 39. szám, 1856. szeptember 25.
- Gazdasági Lapok*, VIII. évf., 51. szám, 1856. február 21.
- Gazdasági Lapok*, IX. évf., 12. szám, 1857. március 19.
- Gazdasági Lapok*, IX. évf., 24-25. szám, 1857. június 11-18.
- Gazdasági Lapok*, IX. évf., 50. szám, 1857. december 10.
- Gazdasági Lapok*, X. évf., 3. szám, 1858. január 21.
- Gazdasági Lapok*, X. évf., 15. szám, 1858. április 15.
- Gazdasági Lapok*, XI. évf., 19. szám, 1859. május 12.
- Gazdasági Lapok*, XI. évf., 23. szám, 1859. június 9.
- Gazdasági Lapok*, XI. Évf., 24. szám., 1859., június 16.
- Hazai s' Külföldi Tudósítások*, XV. Évf., 2. félév, 24. szám 1821., szeptember 22.
- Hasznos Mulatságok*, I. évf., 7. szám, 1817. (Dátum nélkül.)
- Hasznos Mulatságok*, XXII. évf., II. félév, 26. szám, 1838. szeptember 29.
- Hetilap*, III. évf., 203. szám, 1847. december 10.
- Honművész*, VII. évf., 30. szám, 1839. április 14.
- Jelenkor*, XV. évf., 15. szám, 1834. február 19.
- Jelenkor*, IV. évf., 21. szám, 1835. március 14.
- Kalauz*, I. évf., 17. szám, 1857. október 24.
- Kémlő a gazdaság, ipar és kereskedésben*, II. évf., 40. szám, 1837. május 20.
- Kémlő a gazdaság, ipar és kereskedésben*, II. évf., 41. szám, 1837. május 24.
- Magyar Hirmondó*, 20. évf., 41. szám, 1801. május 22.
- Nemzeti Kalendárium*, XLIV. évf., 1858. (Dátum nélkül.)
- Ökonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, XII. évf., 87. szám, 1822. (Dátum nélkül.)

Ökonomische Neuigkeiten und Verhandlungen, XIII. évf., 45. szám, 1823. (Dátum nélkül.)

Pesti Hírlap, V. évf., 484. szám, 1845., június 12.

Pesti Hírlap, V. évf., 517. szám, 1845. augusztus 8.

Pesti Hírlap, VI. évf., 670. szám, 1846. május 7.

Pesti Napló, III. évf., 721. szám, 1852. augusztus 4.

Pesti Napló, VIII. évf., 2210. szám, 1857. május 29.

Pesti Napló, VIII. évf., 2237. szám, 1857. július 3.

Pesti Napló, X. évf., 2669. szám, 1859. január 4.

Tudományos Gyűjtemény, VI. évf., 11. szám, 1822. (Dátum nélkül.)

Vasárnapi Újság, V. évf., 221. szám, 1838. július 15.

Vasárnapi Újság, I. évf., 1. szám, 1854. március 5.

Vasárnapi Újság, VI. évf., 14. szám, 1859. április 3.

Felhasznált szakirodalom

BARBARITS Lajos: *A vetés gépesítésének kezdetei és elterjedése Magyarországon*, in Wellmann Imre (szerk.): *Mezőgazdasági tanulmányok 2.*, Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1965.

FÉNYES Elek: *Magyarország leírása 2.*, Pest, Nyomtatott Beimelnél, 1847.

GALGÓCZY Károly: *Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi bánság mezőgazdasági statistikája*, Pest, 1855.

HENDRIKSON, Kenneth E. (ed.): *The Encyclopedia of the Industrial Revolution in World History* (3. kiadás), Lanham (Maryland), Rowman&Littlefield, 2014.

KAPOSZ Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete I.*, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1992.

KAPOSZ Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2010.

KÁROLY János: *Fejér vármegye története 4.*, Székesfejérvár, 1901.

KATUS László: *A modern Magyarország születése*, Pécs, Kronosz, 2012.

KORIZMICS László – BENKŐ Dániel – MORÓCZ István: *Mezei gazdaság könyve, I. köt. Stephens Henry The Book of the Farm című munkája nyomán*, Pest, Nyomtatott Herz Jánosnál, 1855.

KÖRNYEI Elek.: *Beethoven Martonvásáron*, Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1958.

MÉREI Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790-1848*, Budapest, Teleki Pál Tudományos Intézet, 1948.

PRECHTL, Johann Joseph: *Jahrbücher des Kaiserlichen Königlichen polytechnischen Institutes in Wien*, Bécs, 1824.

Szerecz Imre (szerk.): *Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815*. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1970, Veszprém.

Ujabb kori ismeretek tára – Tudományok és politikai társas élet encyclopédiája, 6. köt. Pest, Paxton-Zürch, Heckanest Gusztáv kiadása, 1855.

Felhasznált tanulmányok

BÖDŐ Krisztián: „Róna határja tágas és igen termékeny” – Besnyő, az ercsi uradalom egyik pusztája, in *KRE-DIt*, V. évf., 2022/2, online elérhetőség: http://epa.niif.hu/03500/03515/00011/pdf/EPA03515_kre-dit_2022_02_14.pdf

JOSEPH, Lilien: *Ueber die Cultur der Oelgewächse auf der Herrschaft Ercsi in Ungarn. Verhandlungen der k.k. Landwirtschafts-Gessellschaft in Wien III*, Bécs, 1824, 142–148.

ZÁBORSZKY Miklós: Érd, in Farkas Gábor (szerk.): *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 16.*, Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 1985, 187–247.

Degré Alajos: Baracska, in Farkas Gábor (szerk.): *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 14.*, Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 1980, 71–123.

VÁRI András: Az agrárértelmiég helyzete a 19. században, *Szociológiai Szemle*, XII. évf., 2022/2, 59–76.

Felhasznált folyóiratok

Fejér Megyei Hírlap, 1989, XLV. évf. 153-178. szám

Juhász Eszter

„MERT MEGMENTETTEM A SZEGÉNYT, HA KIÁLTOZOTT, S AZ ÁRVÁT, AKINEK NEM VOLT
GYÁMOLA” (JÓB 29,12)

**Katolikus női szerzetesek a szegények szolgálatában a két világháború közötti
Magyarországon**

BEVEZETŐ

A szegényügy, a szegénygondozás, a szociális kérdés tulajdonképpen egyidejű a kereszténységgel. Jézus maga is szegény családba született, egész életében szegényen, javak gyűjtögetése nélkül élt és tanított, sőt, halálában mindentől megfosztották, még sírja is egy hívének adományából lett. Tanításában is gyakran fordult a szegények, az elesettek, a társadalom kitaszítottjai felé és figyelmeztette környezetét a felebaráti szeretet, az adakozás fontosságára. Az irgalmasság cselekedetei, a caritas már a korakereszténységben is egyéni és közösségi gyakorlattá vált. Ezt a gyakorlatot vitte tovább intézményes szinten az Egyház. A kereszténység szétválásával az új egyházakban is megmaradt a caritas gondolata és az évszázadok során valamennyi egyház gondozta szegényeit.

A Trianon utáni új Magyarország területi veszteségei különleges nehézségeket hoztak a nagy keresztény egyházak életében. A Katolikus Egyház elveszítette híveinek, birtokainak, vagyonának jókora részét, ám működése, a hívek országosan egyenlőbb eloszlása miatt, zavartalanul folyt tovább ám a két nagy protestáns egyház helyzete ennél jóval bizonytalanabb lett. Az Evangélikus Egyház híveinek hatalmas része határon kívül került¹ és a Református Egyház is óriási veszteségeket szenvedett, mindkét egyház kisegyházzá vált. Ebben a helyzetben e két egyház szinte a megmaradásért küzdött, nem csodálkozhatunk, hogy mindkét egyház befelé fordult és önnön megmaradását helyezte előtérbe az egyházak közötti együttműködés helyett. Sajnos, az egyházak között alig volt kommunikáció, így a jó gyakorlatok sem tudtak átvándorolni egyikből a másikba. Talán épp a szociálpolitika, a szegénygondozás lehetett volna az a terület, amelynek közös művelésén keresztül a katolikus és a protestáns felekezeti tábor közeledhetett volna egymáshoz.

A két háború közötti Magyarországon az I. világháborús vereség, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság, Trianon, a területi,

¹ Felvidék, Erdély

népességi, gazdasági veszteségek alapvető társadalmi és gazdasági változásokat eredményeztek. Talán éppen ennek köszönhető, hogy a korszakban meglehetősen pezsgett a szociális gondolkodás/gondoskodás ügye. Gyáni Gábor azt írja egy tanulmányában: „[...] az 1920 és 1944 közötti negyedszázad a modern magyar szociálpolitika születésének és kibontakozásának hőskora.”² Tulajdonképpen ekkor született meg a „hivatalos”, állami szociálpolitika, hisz ekkor vállalt szerepet az állam az eddig leginkább egyházak és a társadalom által működtetett szegénygondozásban.³ Ez az állami szociális szerepvállalás gyakorlatilag egész Európában megvalósult a korszakban.⁴

SZOCIÁLIS GONDOLAT A KATOLIKUS EGYHÁZBAN

„A keresztény társadalmi tanítás kiindulópontja a személy, aki egyszerre individuum és társadalmi lény (ens individuale et sociale).”⁵ Az ember egyén, de egyben egy közösség része, ezt már Jézus Krisztus is hangsúlyozta. Tanítványokat gyűjtött maga köré, akikkel közösen éltek, étkeztek, imádkoztak. Sőt, feltámadásakor a tanítványok közösségének jelent meg, és a Szentlelket a tanítványok közösségéhez küldte. A kereszténységben alapvető jelentőségű a közösségbeli létezés, a közös ima, a közös ünneplés, a communio. De az egyén nemcsak az egyházi közösségnek, hanem a világi társadalomnak is tagja, keresztény mivoltát itt is megéli, ahogy Pál apostol mondta: „Fogadjátok el tehát egymást, ahogyan Krisztus is elfogadott titeket Isten dicsőségére! (Róm 15,7)”⁶ vagy egy másik fordítás szerint: „Karoljátok fel tehát egymást, amint Krisztus is felkarolt benneteket Isten dicsőségére (Róm 15,7).”⁷ Így hát, aki keresztény, annak nemcsak lehetősége, de kötelessége is a szociális gondolkodás, a közösség, és benne az egyén létének, jobbításának, jobb létének előmozdítása, akár függetlenül attól, hogy akire e jobbítás irányul, maga keresztény-e.

² Gyáni Gábor: Szociálpolitika és jótékonyosság a két világháború közötti Magyarországon, in Szilágyi Csaba (szerk.): *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945)*, Budapest, Gondolat, Barankovics István Alapítvány, Faludi Ferenc Akadémia, 2008, 11.

³ Természetesen a szociálpolitika nem pusztán szegénypolitika/szegénygondozás.

⁴ Gyáni: *Szociálpolitika*, 15. Pl. Franciaországban. Nagy András: A jóléti rendszer Franciaországban, *Közgazdasági Szemle*, 1998. május, XLV. évfolyam, <http://www.epa.hu/00000/00017/00038/pdf/nagyandras.pdf> (Letöltés: 2023. június 11.)

⁵ Tomka Miklós – Goják János (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*, Budapest, SZIT, 1993, 13.

⁶ Ó- és Újszövetségi Szentírás, Káldi-Neovulgáta Biblia, Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997. <https://szentiras.hu/KNB/R%C3%B3m15> (Letöltés: 2023. április 9.)

⁷ Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás, Budapest, Szent István Társulat, 2021. <https://szentiras.hu/SZIT/R%C3%B3m15> (Letöltés: 2023. április 9.)

XIII. Leó pápa (1810/1878-1903) és a Rerum Novarum (1891)

Amikor XIII. Leó pápa 1878-ban a Katolikus Egyház élére került, még senki sem gondolta, hogy vele új időszámítás kezdődik az Egyház életében. Pápaságához 88 enciklika kötődik, melyek közül számunkra a 38.-ként kiadott, 1891. május 15-én megjelent Rerum novarum⁸ kiemelkedő fontosságú, ez nyitja meg ugyanis a nagy szociális enciklikák sorát.

A Katolikus Egyház feje az új társadalmi réteg, a munkásság tarthatatlan helyzetéről, jelentőssé váló problémáiról értekezett körlevelében. „...világosan látjuk, s ebben mindenki egyetért, hogy a legszegényebb sorsú embereken sürgősen és alkalmas módon segíteni kell, mert az emberiség nagy része méltánytalanul szomorú és nyomorult viszonyok között tengődik.”⁹ Az enciklika azt közvetíti, hogy a munkások helyzetének javításához, a szociális kérdés megoldásához több erőnek kell összefognia, államnak, Egyháznak és a munkásságnak. „Ha a társadalmi törvényeket a hit szilárd alapjára építjük, akkor nyitva áll az út a társadalmon belüli viszonyok helyes elrendezése, a békés együttélés és a virágzó jólét biztosítása felé.”¹⁰ Az Egyház feladata nemcsak a lelki gondozás, a hit erősítése. A segítségadás konkrét formáit is alkalmaznia kell, ahogy tette ezt az elmúlt századok során: „Az Egyház [...] a szegények jólétéről olyan intézmények felállítása és támogatása révén is gondoskodik, amelyeket alkalmasnak ítél sorsuk enyhítésére...” és „...a vagyontalanokat illetően arra törekszik, hogy nyomorúságos helyzetükből kiemelkedjenek, s jobb sorsra jussanak.”¹¹ A munkában az állam feladata is óriási: „Az állam irányítóinak [...] a törvények és intézmények olyan teljes rendszerén kell munkálkodniuk, amelynek eredményeképpen már magából az állam rendszeréből és irányításából mintegy automatikusan adódik a közösség és az egyének jóléte [...] hiszen az államnak törvényes kötelessége a közjó előmozdítása.”¹² A munkások joga érdekeik védelme, az állam pedig „ha megtiltja, hogy polgárai egyesületeket alakítsanak, tulajdon létével teljesen ellentétes módon jár el, mert az állam is és a magántársaságok is ugyanabból a jogelvből jönnek létre, abból tudniillik, hogy az emberek természettől fogva társaslények.”¹³ Fontos gondolata az enciklikának, hogy a munkáskérdés, szociális kérdés tekintetében állam, egyház, munkásság összefogására, a közös munkára helyezi a hangsúlyt.

⁸ Új dolgok/Új ügyeink

⁹ XIII. Leó pápa apostoli körlevele a munkások helyzetéről. Rerum novarum 2. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=125> (Letöltés: 2020. november 21.)

¹⁰ Uo., 43.

¹¹ Uo., 24.

¹² Uo., 26.

¹³ Uo., 38.

XI. Pius pápa (1879/1922-1939) és a Quadragesimo anno (1931)

XIII. Leó pápaságához fűződik a XX. század első nagy szociális enciklikája, a Quadragesimo anno,¹⁴ amely a pápa 19. enciklikája volt és 1931. május 15-én jelent meg.¹⁵ Az enciklika reagál a Rerum novarum óta eltelt változásokra és közvetíti, mi is lenne az Egyház szerepe a XX. század új kihívásai kapcsán. Úgy vélte, XIII. Leó enciklikája óta valóban történt előrelépés: „Kétségtelen, a munkások helyzete jobbra fordult és sok tekintetben emelkedett, különösen a műveltebb és nagyobb országokban, ahol már nem lehet általában és különbségtétel nélkül mondani, hogy a munkásság nyomorban él.”¹⁶ A közjó érdekeivel kapcsolatban kifejti, „hogy a dolgozni tudók és akarók munkaalkalomhoz jussanak [...] A munkanélküliség pedig szörnyű csapás, különösen, ha hosszabb ideig tart és tömegjelenség lesz.”¹⁷ Egy új társadalmi rendről beszél, ahol „az államférfiak és a tisztességes polgárok legfőbb célja és törekvése legyen az egymással szembenálló osztályok harcát megszüntetni, a különböző foglalkozási ágakat békés együttműködésre bírni. Tehát a rendiség helyes fölújítása a szociálpolitikai célkitűzés.”¹⁸ Eszerint „az azonos foglalkozásúak – akár gazdasági, akár más a foglalkozásuk – a hivatásuk szerint rendekbe vagy rendi testületekbe tömörülhetnek.”¹⁹ Rámutat arra is, hogy bár az Egyház alapvető feladata az emberek örök boldogságra vezetése, mégis szerepet kell vállalnia a közjóért munkálkodásban, hiszen ez csak úgy valósulhat meg „ha a társadalom valamennyi osztályát áthatja az összetartozandóság érzete, mint ugyanannak a családnak tagjait, mint az egy mennyei Atyának gyermekeit; ha egy testnek érzik magukat Krisztusban, „egyenként egymásnak tagjai” (Róm 12,5).”²⁰

¹⁴ Negyven éve. Utalás XIII. Leó Rerum novarum enciklikájának 40. évfordulójára.

¹⁵ Már hatalomra került Olaszországban Benito Mussolini (1883–1945), a Szovjetunióban Joszif Visszarionovics Sztálin (1878–1953) és a hatalom közelségébe került Németországban Adolf Hitler (1889–1945). Tart a gazdasági világválság (1929–1933).

¹⁶ Quadragesimo anno.

http://www.ppek.hu/konyvek/XI_Pius_Quadragesimo_anno_kezdetu_korlevele_a_tarsadalmi_rend_meguujitasarol_1.pdf (Letöltés: 2021. szeptember 21.) 16.

¹⁷ Uo., 19.

¹⁸ Itt a hivatásrendiségről beszél, ami a korszak népszerű ideológiája volt. A társadalom hivatások szerinti tagolódását jelentette, a vagyoni alap helyett.

¹⁹ Quadragesimo anno. 20.

²⁰ Uo., 31.

A KATOLIKUS EGYHÁZ MEGHATÁROZÓ SZOCIÁLIS TEVÉKENYSÉGŰ INTÉZMÉNYEI²¹**Jézus Szíve Társasága – Népleányok (Societas Jesu Cordis, SJC)**

A Társaság alapítója, P. Bíró Xavér Ferenc S.J. (1869–1938)²² kora gyermekkorában megtapasztalta a szegénységet, hisz apja szinte mindenét elvesztette, s Munkácsról a közeli Pósházára kényszerült a család.²³ Valószínűleg édesanyja erős hitének és kemény munkájának köszönhető, hogy a nehézségeket mégis túléltek, sőt, mindkét fiukat taníttatni tudták.²⁴ Talán édesanyja példája is volt, ami P. Bíró a modern nőnevelés felé terelte. P. Bíró 1910-ben került Budapestre, és itteni élete, működése során sokféle, számára eddig ismeretlen tapasztalatot szerzett. Az első világháború idején, katonagyóntatóként szembesült a katonakorú férfiak vallási tudatlanságával, olyannyira, hogy kérte előljáróit, küldjék misszióba, hogy megismerhesse a magyar vidék életét. Itt szembesült a szegénysorsú magyarság elmaradottságával, mely nemcsak szegénységükre, de kulturális, sőt, vallási életükre is rányomta a bélyegét. Úgy gondolta, szükség volna egy olyan szerzetesi közösségre, amely a magyar vidék, a falu felemelkedését segítené. Ebben kiemelt szerepet szánt a nőknek, nemcsak a háború, a kieső férfiak miatt, de azért is, mert felismerte, a nevelés a családban kezdődik, és itt a nőknek kiemelt szerepük van. E gondolat már 1916-ban felmerült, ám a Jézus Szíve Társasága hivatalosan csak 1921-ben jött létre. Az új közösség nem lett, nem is lehetett a szó hagyományos értelmében vett szerzetesi közösség, épp a rájuk váró feladatok miatt. „P. Bíró azt akarta, hogy a születő társulat tagjai ne várják, hogy az emberek keressék fel őket, ők menjenek közéjük. Nem akart nagylétszámú közösségeket, szerzetesi egyenruhát, klauzúrát.”²⁵ Azt akarta, hogy ezen új közösség tagjait semmi se válassza, különítse el a társadalom többi tagjától. A testvérek tettek ugyan szegénységi, tisztasági és engedelmisségi fogadalmat, de nem feltétlenül éltek közösségben, sokan úgynevezett otthonlakók voltak, akik hivatásukban saját, otthoni közegükben éltek meg. Természetesen ők is kapcsolatban voltak valamely közeli

²¹ Itt nem foglalkozunk a Katolikus Egyház kórházi betegápoló tevékenységével, ennek intézményeivel, az ezt működtető közösségekkel, szerzetesrendekkel, sokkal inkább a két háború közötti szegénygondozással.

²² Jezsuita szerzetes. Működése nemcsak papi tevékenységére terjedt ki: házgondnok, házfőnök volt, különféle egyesületeket vezetett, létrehozta „A Szív” újságot, a Korda Kiadót. 1927-től a magyar rendtartomány rendfőnökévé választották. 1938. augusztus 26-án halt meg. Petruch Antal: Jézus Szíve apostola. P. Bíró Ferenc S.J. emlékezete. Budapest. Korda R. T. 1943. 10–42.

²³ Petruch: *Jézus Szíve apostola*, 8.

²⁴ Hat gyermekből csak kettő érte el a felnőttkort.

²⁵ Fülöp Ágnes: Kincseiből régít és újat hozott elő... Jézus Szíve Társaságának szelleme és feladatai az alapítás tükrében, in Dobos Etelka – Fülöp Ágnes – Horváth Erzsébet – Ujváry Julianna – Wenisch Gabriella: *A szeretet csodája. Jézus Szíve Társasága (Néplányok) 70 éves története*, Kecskemét, Korda Kiadó, 1992, 13.

közösséggel, de életvitelszerűen nem éltek közösségben. Erről az előljáró döntött a felvételtkor, de ez akár meg is változhatott, ha a helyzet vagy valamilyen rendkívüli körülmény azt hozta.²⁶ E megalakuló új közösség elválaszthatatlanul összefügg a Jézus Szíve Közösséggel,²⁷ „A Szív”²⁸ újsággal és a Korda Kiadóval,²⁹ annyira, hogy P. Bíró az új közösség eredeti célját épp a katolikus sajtó művelésében, terjesztésében és szervezésében látta.³⁰ Az alapítástól a Népleányok működtették a Korda Könyvkiadót, emellett könyv- és kegytárgyüzleteket tartottak fenn országszerte, ez volt közösségük anyagi bázisa.³¹ Emellett azonban tudjuk, hogy a Szent Szív szeretete a szegények, a kiszolgáltatottak felé is terelte őket.

A pesterzsébeti Hangyatelep a Magyar Kender-, Len- és Jutaipar Részvénytársaság pesterzsébeti gyártelepe, a „Jutagyár” melletti, a Hangya Szövetkezet³² tulajdonában levő területen, 1924-ben létrejött és egészen 1934-ig fennálló szükséglakások, leginkább bódék, veremlakások rendszerét jelentette, ahol több száz család, több ezer otthonatlan ember élt, embertelen körülmények között. Sem fűtés, sem elektromos áram, sem víz nem volt a telepen. Az itt élők főleg segélyekből, alkalmi munkából, koldulásból, kukázásból tartották fenn magukat és családjukat.³³ Kilátástalan helyzetük a Népleányok közösségének figyelmét is felkeltette, akik a '30-as évek elején elkezdtek a telepiek látogatását. Nemcsak fizikai értelemben, élelemmel, ruhaneművel akarták könnyíteni a telepen lakók életét, de lelki segítséget is nyújtottak, előadásokat, szentségi katekézist tartottak, foglalkoztak a rendkívül

²⁶ Uo., 87.

²⁷ A Jézus Szíve tisztelet előmozdítására létrejött vallásos társulás. <http://lexikon.katolikus.hu/J/J%C3%A9zus%20Sz%C3%ADve%20Sz%C3%B6vets%C3%A9g.html> (Letöltés: 2022. január 10.) A Jézus Szíve tisztelet, bár korábbi gyökerei is vannak, IX. Pius pápaságától (1846-1878) terjedt el az Egyházban. <https://regnumportal.hu/regnum2/node/54> (Letöltés: 2022. január 10.)

²⁸ A Jézus Szíve Szövetség heti értesítője. Első száma 1915. szeptember 4-én jelent meg, P. Bíró Ferenc kezdeményezésére. Az újság hamar nagy népszerűsége és hatalmas példányszáma tett szert és több nyelven is megjelent. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%ADv,%20A.html> (Letöltés: 2022. január 10.)

²⁹ A Korda Kiadó és Könyvkereskedés 1919-ben jött létre, P. Bíró Ferenc kezdeményezésére, a katolikus sajtó felvirágoztatására és a Jézus Szíve Társaság anyagi bázisának megteremtésére. A Korda Kiadó egészen a szerzetesrendek feloszlásáig, 1950-ig, fontos szerepet töltött be a katolikus vallási, hitbuzgalmi irodalom nyomtatásában és terjesztésében.

<http://lexikon.katolikus.hu/K/Korda%20Kiad%C3%B3%20K%C3%B6nyvkeresked%C3%A9s.html> (Letöltés: 2022. január 10.)

<http://lexikon.katolikus.hu/K/Korda%20Ipari%20K%C3%A9rd%C3%A9s%20Kereskedelmi%20R%C3%A9szv%C3%A9nyt%C3%A1rsas%C3%A1g.html> (Letöltés: 2022. január 10.)

³⁰ Fülöp: Kincseiből régít. 19.

³¹ A Népleányok, a budapesti anyaház mellett, hamarosan számos házat nyitottak országszerte: Mezőkövesd (1920), Dunavarsány (1920), Szeged (1924), Kecskemét (1925), Pécel (1927), Balatonfüred (1930), Kálóz (1930), Kiskunfélegyháza (1931), Gyömöre (1934), Hódmezővásárhely (1936), Monok (1937), Kolozsvar (1941), Kőszeg (1942), Csízfürdő (1942), Majos (1945), Kéty (1949)

³² A Hangya Termelő-, Értékesítő- és Fogyasztási Szövetkezet gr. Károlyi Sándor (1831–1906) kezdeményezésére, 1898-ban létrejött szövetkezeti hálózat volt Magyarországon.

³³ Fel akarták gyűjtani elkeseredésükben viskóikat a pesterzsébeti Hangyatelep kitelepített lakói, *Kis Újság*, XLVII. évf., 203. szám, 1934. szeptember 8., 5.

nagy számú gyermekkel. Az 1933–34-es Működési Beszámolóban így írnak a budapesti testvérek munkájáról:

„Mikor testvéreink először jártak ki a Hangyatelepre, a rendőrök önként kísérték őket, mert nem tudták őket ott biztonságban. Esténként, – mint mondták – maguk is szorongva jártak ott. S nem egészen két év után ugyanazok az emberek önmaguktól 80 tagból álló zarándoklatot vezettek Máriaremetére a Szűzanyához, májusban naponta ájtatosságot tartottak, maguk könyörögték ki, hogy pünkösdkor legyen a telepen szentmise – és 200-nál többen vettek részt a budapesti Jézus Szíve körmeneten. De ami még jobban mutatja az átalakulást az, hogy míg az első karácsonyi ruha- és élelmiszerosztást rendőrök segítségével sem sikerült rendbontás nélkül megoldani, két év múlva Jézus Szíve ünnepére a 200 család számára kivitt élelmet és 90 család számára adott ruhaneműt két fiatal testvér osztotta ki rendőri segítség nélkül. Pedig a nyomor inkább nőtt, mint kisebbedett. Sok ima, sok áldozat, a nyomorukkal együttérző segítő szeretet hozta meg az eredményt.”³⁴

A testvérek hasonló munkát végeztek és hasonló eredményeket értek el a főváros leghírhedtebb nyomortelepén, a ferencvárosi Kiserdő-telepen, ahol még a Hangyatelepen élőknél is többen laktak, mintegy ötezren.³⁵ A testvérek hangyatelepi munkájának hírét és eredményét mutatja a Budapesti VII. Kerületi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző-Intézet Értesítője, amely leírja a növendékek 1934 tavaszi hangyatelepi látogatását:

„Márc. 25-én, virágvasárnap az V. a. és V. b. növendékei, valamint az énekkar a Pestszenterzsébet határában elterülő nyomortanyára, a Hangyatelepre rendeztek szociál-etikai kirándulást. A Hangyatelep melegedőjében szentbeszéd, barkaszentelés, passió, szentmise és áldozás. A nyomorgó embertársak tanítónőjelöltjeinkkel együtt térdeltek a poros földön szentáldozáshoz. Utána tej- és zsemlye-kiosztás. Majd a növendékek személyesen vitték el a nyomortanya viskóiba a szeretetsomagokat, élelmiszert és ruhát, melyeket már hetekkel előtte gyűjtögettek össze nagy-nagy szeretettel. Kiosztottak 300

³⁴ Fülöp: *Kincseiből régít*, 26.

³⁵ Más néven Ínség- vagy Kertész-telep. Umbrai Laura: *A szociális kislakásépítés története Budapesten, 1870–1948*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2008, 271.

liter tejet, 1.500 drb. zsemlyét, 85 élelmiszer csomagot és 217 drb. ruhaneműt. Mindezeket részint a Jézus Szíve Népkeányok és az Americana Lautumia Corporatiója,³⁶ részint növendékeink adták össze.”³⁷

A vidéki házak testvérei főként a könyvkiadásra, a könyvesboltra, a gyerekekkel való foglalkozásra, iskola működtetésére koncentráltak, de tudjuk, hogy a testvérek Balatonfüreden szegénykonyhát is működtettek.³⁸ A Népkeányok közössége talán nem sorolható a szó legszorosabb értelmében vett szociális rendek közé, hatásuk mégis óriási: könyveik, üzleteik segítségével, hitoktatói tevékenységükkel, lelkigyakorlatok vezetésével, a helyi közösségek szervezésével,³⁹ de akár a helyiekkel közös munkahellyel juthattak el a társadalom valamennyi rétegéhez, segítve elsősorban szellemi felemelkedésüket.

Szociális Missziótársulat (Societas Missionis Socialis, SM)

„Minél siralmasabb a környezet, amelyben élünk, annál több alkalom nyílik természetfölötti tulajdonságaink mások érdekében kifejezni, annál többet tehetünk példával, önfeláldozással.”⁴⁰

Az 1908-ban megalakult Szociális Missziótársulat⁴¹ volt az első magyar alapítású női szerzetesközösség. A szerzeteskongregáció⁴² Prohászka Ottokár⁴³ támogatásával, Farkas Edith (1877–1942) által alapított női szerzetesközösség, hivatásos szociális munkások egyházi és társadalmi szervezete.⁴⁴ Célkitűzéseiben, működésében kifejezetten szociálpolitikai szempontok érvényesültek, a kor szociális kérdéseire reagált, mégpedig elsősorban nehéz

³⁶ A Foederatio Americana, a Katolikus Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Szövetség, egy 1921-ben alakult katolikus ifjúsági szervezet, mely a katolikus egyetemi és főiskolai hallgatókat várta soraiba. Az Americana név Szent Imréről, a magyar ifjúság védőszentjéről utal. Az Americana tagjai nemcsak diákok, de már végzett diplomások, értelmiségiek is voltak. Az Americana alapegységei a corporatiók, melyek latin nevet viseltek, innen a Lautumia név is, melynek jelentése kőbánya.

³⁷ Kiss József (összeáll.): *A Budapesti VII. Kerületi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző-Intézet Értesítője az 1933–34. iskolai évről*, Budapest, Budapesti VII. Kerületi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző-Intézet Igazgatósága, 1934, 26.

³⁸ Fülöp: *Kincseiből régít*, 45.

³⁹ Például Szivgárda, Rózsafüzér Társulat, varró- és főzőtanfolyamok.

⁴⁰ Farkas Edith, a Szociális Missziótársulat alapítója. Keresztneve esetében mind az Edith, mind az Edit forma előfordul a korabeli forrásokban.

⁴¹ <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szoci%C3%A1lis%20Misszi%C3%B3t%C3%A1rsulat.html> (Letöltés: 2019. május 09.)

⁴² Szerzetesközösség, melynek tagjai egyszerű fogadalommal kötelezik el magukat. <http://lexikon.katolikus.hu/S/szerzetes%20kongreg%C3%A1ci%C3%B3.html> (Letöltés: 2021. október 21.)

⁴³ Prohászka volt a közösség lelki vezetője, fő tanácsadója. Hunyadi Béláné: *A magvető*, *A Nép*, III. évf., 162. szám, 1921. november 13., 5.

⁴⁴ Létrejöttének alapjai az Országos Katolikus Növendő Együlethez és a patronázs mozgalomhoz köthetők.

körülmények között levő nők helyzetének javításával. Maga Farkas Edit így beszélt az alapításról A Nép újságírójának, 1921 novemberében:

„Minden Misszióhoz lélek kell, Szentlélek. Egészen fiatal leány voltam, amikor a szociális munkát tűztem ki életcélul. Egy időben szerzetbe akartam lépni, de utóbb meggyőződtem róla, hogy egy olyan szerzet kell, mely az idők szelleméhez alkalmazkodik és a szociális munkát tüzi ki hivatásának. Mikor 1908-ban megalakítottam a Misszió Társulatot, ezt azért tettem, mert meggyőződtem a nővédelem és patronázs munka terén szerzett tapasztalataim alapján, hogy szisztematikusan dolgozni csakis egy képzett, fegyelmezett, a céltudatosság eszméjétől áthatott szervezettel lehet. 67 egyesületnek voltam elnöknője, melyek ebben az irányban működtek, de úgy éreztem, nem kielégítő a munkám, nem tudok annyit és úgy dolgozni önkéntes munkatársakkal, ahogy a lelkem igényli. Ahogy vannak önkéntes és hivatásos betegápolók, éppen úgy kell a legnagyobb betegségnek, a szociális nyomornak és az ember-mentés gondolatának is hivatásos ápolókat kiképezni és munkába állítani.”⁴⁵

Bár az eredetileg mindössze öt fős közösség Budapesten alakult meg a rend alapításában nagy szerepe volt Fischer-Colbrie Ágoston (1863–1925) kassai püspöknek, aki az első anyaházat biztosította az újonnan alakult közösségnek, Szikszón.⁴⁶

Az eredeti, bencés szellemiségű regulát Farkas Edith 1908-ban állított össze, ám 1922-ben az alapító új irányt adott a közösségnek⁴⁷ és a szabályzatot Szent Ignác-i, vagyis jezsuita szellemben dolgozta át.⁴⁸ A közösség végleges szabályzatában⁴⁹ az alapító ismét Szent Benedek és a bencés lelkiség felé fordult, hogy egyesítse azt a jezsuita lelkiséggel. A Társulat bel- és kültagokból áll.

⁴⁵ Hunyadi: *A magvető*, 5.

⁴⁶ 1909-ben. Az anyaház később Csobánkára költözött.

⁴⁷ Ekkor még annak a lehetősége is felmerült, hogy az ekkor formálódó Népleányokkal egyesülne a Társulat, ám ezt végül elvetették. Udvardy Tamás: *A Szociális Missziótársulat alapításának előzményei és fejlődése eredeti forrásművek és folyóiratok tükrében* – Doktori disszertáció, Budapest, PPKE, 2014, 251–252. <http://real-phd.mtak.hu/151/1/Udvardy%20Tam%C3%A1s.pdf> (Letöltés: 2021. november 25.)

⁴⁸ Az új, jezsuita irányvonal hatására Slachta Margit vezetésével 1923-ban többen elhagyták a Szociális Missziótársulatot, hogy eredeti bencés szellemiségű közösségben éljenek és létrehozták a Szociális Testvérek Társaságát, amely női magánfogadalmas közösség.

⁴⁹ 1931, egyházi jóváhagyás 1932.

„A beltágok fogadalmat tesznek, az evangélium tanácsa alapján élnek. Noviciátust végeznek, melyben nemcsak lelki, de a legintenzívebb szociális kiképzésben is részesülnek. A nővérek mellett nagyszámú kültág működik. A társadalom legelőkelőbb hölgyei is képviselve vannak közöttük, akik megértve a misszió szellemét, elsajátították a szükséges szociális szakképzettséget, hasonló irányban – amennyire a családi élet keretein belül lehetséges – dolgoznak a keresztény emberszeretet nagy gondolatáért.”⁵⁰

A Társaság működésének legfőbb területei a családvédelem, szegényügy, fogházmisszió, a fiatakorúak védelme, a hadiözvegyek és árvák felkarolása és a keresztény sajtó és irodalom terjesztése voltak. A Missziótársulat „Célja kettős: 1. A szociális munka folytonosságát biztosítani azzal, hogy hivatással bíró és alkalmas nőket kiképez valamely szociális pályára (kiképez tehát egyesületi titkárnőket, szegénygyámokat, „probation officer”-eket, ⁵¹ gyárfelügyelőnőket, betegápolónőket, otthonok vezetőit stb.), hogy e különböző szociális és karitatív munkákat a jövőben már ne csak esetleg jelentkező hölgyek (patronesszek és érdeklődők) végezzék, de rendelkezésünkre álljon egy oly testület is, melynek minden tagja a szociális hivatást tekinti élete főcéljának s melynek minden tagja szakszerű kiképzésben részesülve, teljes munkakörével és tudásával (tehát mintegy hivatalból és rendszeresen) szolgálja a szegények, elhagyatottak és veszélyeztetettek ügyét. A 2. célja társulatunknak az elsőtől folyik, amennyiben azért képezünk ki szociális munkásokat, hogy minél többet dolgozhassunk olyan intézetekben, otthonokban, egyesületekben, patronázsokban, irodákban, gyárakban, hatóságoknál, kórházakban, börtönökben, gyermekotthonokban, szeretetházakban stb., szóval oly helyeken, hová „egész emberek” kellenek.”⁵²

A Társulat alapításától kezdve a nővérek munkájának óriási részét jelentette a rengeteg szegény-üggyel kapcsolatos kérés, olyannyira, hogy a Társulat leírásában az alapító külön kitért erre. Úgy gondolta „Alamizsnaadással a szegényügyet meg nem oldjuk, és lényegileg előbbre nem visszük” hanem „alaposan megvizsgáljuk összes életkörülményeiket és azokhoz alkalmazzuk a segélyezés módját.”⁵³ A koldus-kérdés a két háború közötti Magyarország egyik legnagyobb társadalmi/szociális problémája volt, amelyet a települések helyi szinten alig vagy

⁵⁰ Hunyadi: *A magvető*, 5.

⁵¹ Hatósági pártfogó

⁵² Farkas Edith: *A Szociális Missziótársulat rövid ismertetése (Irányzat és gyakorlat)*, Budapest, A Szociális Missziótársulat kiadása, 1911, 6–7.

⁵³ Farkas: A Szociális Missziótársulat. 12. Ez a gondolat nagyon is közel áll a korszak meghatározó szegénygondozási rendszere, az Egri Norma működéséhez.

egyáltalán nem tudtak kezelni. Farkas Edith így írt: „többször oly esetek fordultak meg kezünkön, amelyekben nagyon is kétséges volt, hogy okos és célszerű dolog-e a folyamodókat néhány koronával a további kéregetésre biztatni, segélyt pedig csak futólagosan és kis mértékben nyújtani. Az ily pénzsegélyezésekkel elvégre is gyorsan kiapasztanók gyér segélyforrásainkat, anélkül, hogy az illetőkön gyökeresen segítenénk”⁵⁴ Így hát a nővéreknek alaposan és szervezeten tanulmányozniuk kell az illető szegény életkörülményeit, hogy a számára legmegfelelőbb segélyezési formát megtalálják. Fontosnak tartotta azt is, hogy a szegény-ügyben együttműködjenek állami, települési és karitatív szervezetek, mert a kérdés csak így volna megnyugtatóan kezelhető. Úgy gondolta, kérdőívekkel kell környezettanulmányt végezni, így a felvett adatok folyamatosan rendelkezésre állnának a segélyezés legjobb módjának megtalálásához, ami sokféle lehet, a munkahely kereséstől a rendszeres segélyezésig. Mindezt a Társulat Szegénygondozó Egyesülete fogta össze.⁵⁵

De a szegény-kérdés nem merült ki a szegény-segélyezésben, a koldus-kérdés kezelésében. A nővérek elsősorban a szegény sorsú nők, gyermekek, leányok, asszonyok felé fordultak, az ő életükön akartak könnyíteni. Mivel a Társulat az Országos Katolikus Nővédő Egyesületből fakadt, természetes volt, hogy annak munkáját, feladatait is továbbviszi. A Társulaton belül kialakított Nővédelmi Hivatal kiemelten foglalkozott a szegény sorsú munkásnők problémáival, erkölcsi, gyakorlati nevelésével, akár jogi védelmükkel. A nagy háború szomorú következményeként hozták létre az Ottokár Hadiárvaházat, Csobánkán, 1917-ben. Itt a hadiárvák oktatást is kaptak, még hozzá elsősorban mezőgazdasági jellegűt, mivel a Hadiárvaház mintagazdaságot is működtetett. A tehetséges hadiárvák számára pedig a továbbtanulás lehetőségét is biztosították.⁵⁶ Budapesten hajléktalanmenhelyet hoztak létre, a háború utáni hajléktalanság és lakásválság enyhítésére, a Városmajorban fenntartottak napközit a csellengő lányok számára, ahol étkezést és sokféle foglalkozást kínáltak. Ezt hamarosan fiúk számára nyitott napközi is követte (1924). A nővérek jól tudták, a gyermekeken keresztül eléri a szüleiket is, így hamarosan felnőttek számára is programokat, segítséget kínáltak. Valódi családpsztoráció volt ez.⁵⁷ Közben egyre többfelé hívták a nővéreket országszerte, akik igyekeztek eleget tenni a meghívásoknak: egymás után hozták létre vidéki házaikat.⁵⁸ A feladat

⁵⁴ Uo., 12.

⁵⁵ Udvardy: *A Szociális Missziótársulat alapításának előzményei*, 188.

⁵⁶ Az árvaház legnagyobb létszáma közel száz fő volt. Udvardy: *A Szociális Missziótársulat alapításának előzményei*. 198.

⁵⁷ Udvardy: *A Szociális Missziótársulat alapításának előzményei*, 206.

⁵⁸ Gyula (1920), Temesvár (1922), Balatonboglár (1925), Dunaföldvár (1927), Nagykanizsa (1928), Hejce (1928), Pécs (1929), Győr (1929), Debrecen (1929), Békéscsaba (1932), Tiszaszalka (1932), Karád (1936), Komárom (1936), Ungvár (1939). E megtelepedések mellett a nővérek több

mindenhol nagyjából hasonló volt: összefogni a település és a környék elhagyottait, rászorulóit és számukra sokféle módon segítséget nyújtani. Hogy a nővérek munkáját mennyire elismerték, mutatja, hogy nemcsak a helyi katolikusság, de a helyi polgári vezetés is támogatta megtelepedésüket, házakat, telket, lehetőséget kaptak, hogy a helyi közösséget szolgálják és építsék.⁵⁹

Szociális Testvérek Társasága (Societas Sororum Socialium, SSS)⁶⁰

A Szociális Missziótársulat 1923-ban súlyos belső válságba került. Alapítójuk, Farkas Edith új, jezsuita szellemű szabályzatot adott nővéreinek, a korábbi, bencés jellegű szabályzat helyett. Ez nemcsak lelkeségi, de szervezeti, életmódbeli változtatásokat is jelentett. A korábbi magánfogadalmat egyszerű fogadalom váltotta fel, a közösség sokkal „szerzetesrendszerűbb”, kontemplatívabb lett, a politikai szerepvállalással is felhagyva. Ezt a nővérek egy csoportja nem tudta elfogadni, ezért Slachta Margit (1884–1973)⁶¹ vezetésével, 1923-ban, 41-en elhagyták a Társulatot, hogy új közösséget alapítsanak, ez lett a *Szociális Testvérek Társasága*.⁶² Az új közösség a Szociális Missziótársulat eredeti, bencés szabályzatát követte.⁶³ Profilját a régítől örökölte: család- és szegénygondozás, gyermekvédelem, népkonyhák működtetése, munkaalkalmak teremtése, nőmozgalmi működés. Az új közösség nővérei is részt vettek saját, illetve községi, városi szociális gondoskodásban, szegénygondozásban. Mindkét közösség fontosnak tartotta a nők ügyéért, jogaiért való küzdelmet, ám mindketten másképp: a Szociális Testvérek továbbvitték a politikai szerepvállalást.⁶⁴ „A Társaság célja, hogy lélekben megszentelődött, hivatásos és képzett munkaerőket adjon a társadalomnak főleg ott, ahol a modern életben erre karitatív, szociális, vallás erkölcsi, gazdasági, népegészségügyi, kulturális, nőmozgalmi és állampolgári vonatkozásokban gyermek-, nő- és családvédelmi szempontból

⁵⁹ Jelen tanulmány nem kívánt foglalkozni a nővérek politikai szereplésével.

⁶⁰ A Szociális Testvérek Társasága tulajdonképpen nem volt a szó klasszikus értelmében szerzetesrendnek tekinthető, mivel tagjai úgynevezett magánfogadalmat tettek, ám életükben a szerzetesekre vonatkozó közösségi életszabályokat követték.

⁶¹ Magyar szerzetesnő, eredetileg a Szociális Missziótársulat tagja, majd a Szociális Testvérek Társaságának alapítója. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Slachta.html> (Letöltés: 2023. június 11.)

⁶² A szétválás előtt Lepold Antal (1880–1971) vizitátor próbált közvetíteni, sikertelenül. Udvardy: *A Szociális Missziótársulat alapításának előzményei*, 253. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szoci%C3%A1lis%20Testv%C3%A9rek%20T%C3%A1rsas%C3%A1ga.html> (Letöltés: 2019. május 09.)

⁶³ EPL Serédi Cat. 22. 3563/1933. Az ideiglenes egyházi jóváhagyást 1935-ben, a véglegest 1948-ban kapta meg a közösség.

⁶⁴ Alapítójuk, Slachta Margit volt az első magyar női képviselő, 1920-ban.

szükséges.”⁶⁵ A két testvérközösség, a kékek és a szürkek,⁶⁶ ahogy sokszor nevezték őket, ruhájuk színe miatt, országos hálózattal működött, hivatásos szociális gondozásuk így szinte az egész országot lefedte.⁶⁷

A nővérek legnagyobb kihívása a Társaság anyagi működésének megteremtése volt. Bár a Szociális Missziótársulat rendelkezésükre bocsátotta egyik budapesti házát,⁶⁸ három éves használatra, más anyagi erőforrásuk nem volt. Ezért a nővérek egy része eleinte külföldön dolgozott mint háztartási alkalmazott, gyermeknevelő vagy gyári munkás, hogy ezzel anyagi alapot gyűjtsenek,⁶⁹ az itthon maradt nővérek pedig hazai gyűjtésekbe kezdtek.⁷⁰ Erre azért volt szükség, mert a Szociális Testvérek Társasága „alapszabályaiban kimondotta, hogy sem a kormánytól, sem a hatóságoktól semmiféle szubvenciót nemcsak nem kérhet, de nem is fogadhat el, mert teljesen független akar maradni és ideális munkájában senkihez sem hajlandó magát lekötöni.”⁷¹

A gyűjtőmunka meg is hozta eredményét, hisz Budapesten anyaház építésére készültek és a testvérek több egyházmegyébe is el tudtak menni, hogy ott szolgáljanak. Az új hivatások nevelését négy gondolatkor köré fonta a Társaság: lélekfejlődés, melyben az Isten- és emberszeretet a meghatározó, pozitív nevelés, lelki szabadság és öröm, és teljes önzetlenség.⁷² A testvérképzőt Gödöllőn nyitották meg.⁷³ Legfőbb munkaterületeik a Testvérszövetség,⁷⁴ a Katolikus Nőszövetség, a Katolikus Leányok Országos Szövetsége, a Keresztény Női Tábor, a domonkosok által vezetett VII. ker-i egyházközség, a Vöröskereszt Szociális Osztálya, egy

⁶⁵ Slachta Margit, 1928. február 9. EPL Serédi. Cat. 22. 3563/1933

⁶⁶ Szociális Missziótársulat – kék fátvolt, Szociális Testvérek társasága – szürke ruhát viselt.

⁶⁷ A Szociális Testvérek Társasága, Salkaházi Sára vezetésével a zsidómentésben is élen járt.

⁶⁸ Udvardy: *A Szociális Missziótársulat alapításának előzményei*, 257.

⁶⁹ Franciaországban, Angliában, Kanadában és az USA-ban. EPL, Serédi. Cat. 22. 3563/1933 Az alapító Slachta Margit is az USA-ban töltött két évet. Előadások sorozatával járta az országot, hogy Magyarországról, az itteni viszonyokról, a nőnevelésről, a szociális munkáról beszéljen és adományokat gyűjtsön. Mona Ilona: *Slachta Margit*, Budapest, Corvinus Kiadó, 1997, 97. http://www.ppek.hu/konyvek/Mona_Ilona_Slachta_Margit_1.pdf (Letöltés: 2021. október 24.)

⁷⁰ Ehhez még koldulásra is engedélyt kaptak. „A m. kir. belügyminiszter 222.872/1924. VIII. számú rendeletével a m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszterrel egyetértőleg megengedte, hogy a Szociális Testvérek Társasága (képviseli: Schlachta Margit VII., Erzsébet királyné-ut 17.) a székháza felépítéséhez szükséges anyagi eszközök részbeni megszerzése céljából 1924. éri október hó 31. és november hó 1. napján perselyekkel és urnákkal a székesfőváros területén, de kizárólag a templomok és temetők előtt pénzbeli adományokat gyűjthessen.” Budapesti Közlöny. 237. szám. 1924. október 31. A Halottak napján végzett gyűjtések a következő években is rendszeresen folytak, illetve gyűjtöttek még bálokkal, irodalmi estekkel is.

⁷¹ Slachta Margit egy évi tartózkodásra Amerikába utazik, *Uj Nemzedék*, VI. évf., 220. szám, 1924. október 17., 5.

⁷² Mona: *Slachta Margit*, 102.

⁷³ A Testvérképző később Budapestre költözik.

⁷⁴ Gazdasági célú katolikus világi egyesület, mely, a testvérek munkája mellett, a Társaság működésének anyagi alapját teremtette elő. Többek között konzervüzemet, papírkereskedést és kötődét is fenntartott, ahol a testvérek maguk is dolgoztak. <http://lexikon.katolikus.hu/T/Testv%C3%A9rsz%C3%B6vets%C3%A9g.html> és <https://barankovics.hu/slachta-margit-arcai-iii-resz-a-szocialis-munka-megujitoja/> (Letöltés: 2021. december 23.)

tagjuk, Bokor Erzsébet pedig a királyi családnál dolgozott, Lequeitióban. Mivel a Társaságnak saját vagyona nem lehetett, így intézményeket sem tartott fenn.⁷⁵ Működésében „A Szociális Testvérek Társasága a felebaráti szeretet összes legegyszerűbb, leggyakoribb szolgálati lehetőségeinek körében (családgondozás, öregek, árvák intézetei, foglalkoztatók, menhelyek stb.) képezi ki tagjait, de kizárólag úgy, mint más intézmények és intézetek leendő alkalmazottjai.”⁷⁶

Rónai Petra (1890–1974) testvér,⁷⁷ a Társaság főtitkára 1932. október 10-én jelentést küldött Serédi Jusztitián bíborosnak, a Társaság működéséről. Eszerint az anyaház már a budapesti Thököly út 69-ben található, ahol 21 testvér, 8 jelölt és 4 jelentkező élt ekkor. A testvérek dolgoztak a Magyar Katolikus Nőegyletek Országos Szövetségében,⁷⁸ a Katolikus Leányok Országos Szövetségében, a Katolikus Dolgozó Leányok Országos Szövetségében, emellett számos más, katolikus női szervezetben, szövetségben is tartottak kurzusokat, előadásokat. Szerkesztették A Dolgozó Leány⁷⁹ és A Testvér című lapokat és közreműködtek a Magyar Katolikus Nőegyletek Országos Szövetségének lapjában is. Vezették a Keresztény Női Táborot és a Testvérszövetség főtitkárságát. Etikaleckéket adtak 14 tanonciskolában és több egyházközségben, illetve a főváros Népjóléti Ügyosztálya keretében szegénygondozással foglalkoztak. Székesfehérvárott, Sopronban, Szegváron, Miskolcon, Rábahídvégen is szegénygondozással foglalkoztak, ez utóbbi helyen az óvodában is dolgoztak. Szegváron működött ekkor a Testvérképző, itt még óvodai munkát is végeztek és foglalkoztak leány- és gyermekvédelemmel. Miskolcon, a szegénygondozás mellett, a Mindszenti Katolikus Plébánián dolgoztak és a kegytárgyüzletben. Kórószentgyörgyön a testvérek tanítottak a tanyai iskolában és előadásokat, tanfolyamokat tartottak a tanyák népének, akiket a testvérek sokszor

⁷⁵ „Munkakörét tekintve, nem tart fenn intézményeket, hanem csupán a meglevő katolikus intézetek és intézmények számára, továbbá általános szociális munkatérre képez munkaerőket.” Slachta Margit: *A puszták rejtekéből az élet centrumába*, Kivonat, 9.

https://szocialistestverek.hu/images/stories/pdf_rtf_szovegek/margit_tv/pusztakrejtekebol.pdf (Letöltés: 2021. november 21.)

⁷⁶ Slachta: *A puszták rejtekéből*, 9.

https://szocialistestverek.hu/images/stories/pdf_rtf_szovegek/margit_tv/pusztakrejtekebol.pdf (Letöltés: 2021. november 21.)

⁷⁷ A Társaság főtitkára 1927–1935 között, utána a Testvérszövetség társulati gazdája, 1947-ig. A Társaság krónikása. <https://szocialistestverek.hu/10002-nagyjaink/33-ronai-petra-testver> (Letöltés: 2023. január 30.)

⁷⁸ 1918-ban létrejött szervezet, mely egyesítette magában a legnagyobb katolikus nőegyesületeket, pl. Országos Katolikus Nővédő Egylet, Katolikus Leányok Országos Szövetsége, Magyar Görögkatolikus Nők Országos Szövetsége.

<http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Katolikus%20N%C5%91egyes%20C3%BCletek%20Orsz%C3%A1gos%20Sz%C3%B6vets%C3%A9ge.html> (Letöltés: 2021. december 10.)

⁷⁹ Katolikus dolgozó leányok nevelésének lapja, 1932–1934 között. <http://lexikon.katolikus.hu/D/Dolgoz%C3%B3%20Le%C3%A1ny,%20A.html> (Letöltés: 2021. december 10.) A lap utódja A Dolgozó Nő, 1935–1944 között. <http://lexikon.katolikus.hu/D/Dolgoz%C3%B3%20N%C5%91,%20A.html> (Letöltés: 2021. december 10.)

a legnagyobb nehézségek között kerestek fel. Szentesen működött a Testvérszövetség nyomdája, ugyanitt a testvérek kegytárgyüzletet működtettek és dolgoztak a Katolikus Leányegyletben is. Szegeden részt vettek a fogházmisszióban, leánykörök működésében és a Katolikus Nővédő Egylet helyi működésében. Gyöngyösön a városi aggok menhelyén és a Leányegyletben dolgoztak, Nyíradonyban pedig hitoktattak a tanyai iskolákban. Bár a fenti működés talán nem mindenhol kifejezetten a szociális működésre irányul, de a testvérek jelenléte ezt a munkát mindig bevonzotta.⁸⁰

1933-ban már 170 testvér működött 13 egyházmegyében, 25 városban.⁸¹ A szociális munka további fejlesztése érdekében Slachta Margit 1937-ben megalapította a Katolikus Női Szociális Képzőt. Itt nemcsak szociális munkásokat képeztek, de igyekeztek segíteni a végzettek elhelyezkedésében is.

„A képző három tagozatra oszlik. Az alsó tagozat egyházközségi, gyermek- és szegénygondozói munkaerőket képez. Előképzettség négy közép- vagy polgári iskola. A középső tagozat egyesületi és intézeti vezetőket képez. Ide azok nyernek felvételt, akik a szociális alapiskolát elvégezték, vagy akiknek óvónői Ward-collegiumi, vagy női felsőkereskedelmi iskolai végzettségük van. A felső tagozat mozgalmak számára és közéleti tevékenységre ad kiképzést. És a társadalom életére vonatkozó mindennemű ismeretet, mint tudományt közvetít. Ide azokat veszik fel, akiknek tanítónői oklevelük vagy gimnáziumi érettségijük van, vagy pedig a szociális képző középső tagozatát is elvégezték. Minden tagozat két évfolyamból áll. Az évfolyamok elméleti ismereteket és gyakorlati képzést nyújtanak.”⁸²

⁸⁰ A jelentés kiemeli, mennyire fontos volt, hogy az egész Társaságot Magyarországról irányították. Testvérek működtek a romániai Aradon, Kolozsvárott, Nagyváradon, Temesváron, sőt, még Bukarestben is. A csehszlovákiai Kassán, Pozsonyban és készültek megtelepedni Komáromban is. A tengerentúlon is meghonosodtak a testvérek, a kanadai Reginában, illetve az USA-ban New Yorkban és Los Angelesben is. A királyi családnál, ezúttal Belgiumban, továbbra is szolgált egy testvér. Míg a szomszédos országokban a testvérek működési területe szinte ugyanarra terjedt ki, mint idehaza, a tengerentúlon sokat tettek a külföldi magyarok összefogásának érdekében. EPL Serédi. Cat. 22. 3563/1933 6. sz. melléklet

⁸¹ A budapesti anyaház mellett a testvérek megtelepedtek többek között Gyöngyösön, Miskolcon, Nyíradonyban, Szegeden, Szentesen, Rábahidvégen, Sopronban, Remetekertvárosban, Szegváron, Szentesen, Szegeden, Kórógy-szentgyörgyön. Horváth Richárd O. Cist.: Krisztus Napszámban. VII. A Szociális Testvérek Társasága. In Korunk Szava. 3. évfolyam. 5. szám. 1933. március 1. és Berkecz Franciska SSS: Slachta Margit lelki öröksége I. kötet 1923-1939. Salkaházi Sára Alapítvány. Budapest. 2011. 98.

https://szocialistestverek.hu/images/stories/pdf_rtf_szovegek/margit_tv/margit_tv_konyv.pdf.pdf (Letöltés: 2021. december 21.)

⁸² Az első magyar katolikus női szociális képző, *Nemzeti Újság*, XIX. évfolyam, 265. szám, 1937. november 21., 19.

A Képző tehát nemcsak szociális testvérek, de mindenki előtt nyitva állt. Az intézmény katolikus jellegéről és a végzetek előtt álló munkáról Slachta Margit így beszélt:

„Olyan tereken fognak dolgozni, ahol az élet vasmarokkal tépdés, ahol nyers erők csatáznak és emberek könnye patakzik. Ezek nemcsak a pénzbeli segílyt, a csajka főzeléket és a ruha vagy tüzelő utalványt várják. Sokkal többet. Testvéri szeretetet, belső megtámogatást, erőköztetést. A pártfogoltak ugyan hallható szóval elsősorban munka, lakás, gyógyszer, pénz után kiáltanak, de ennél sokkal mélyebbreható, talán öntudatlan kérdéseik vannak: például hogy hol van tövises életútjukon az igazság, miért van a szenvedés, hol és hogy található halódásuk helyett a vágyva-vágyott élet? Tud-e felelni ezekre, akinek nincs lelki élete [...] Tud-e erőt átadni az, akinek magának sincs lelki életbősége és kegyelmi ereje?”⁸³

Slachta jól ismerte fel: olyan hivatásos munkaerőkre van szükség, akik a problémák alapjaihoz képesek eljutni és azok megoldását segíteni. Ezzel tulajdonképpen elindította a szociális munkás hivatását, aki már nemcsak alkalmi, önkéntes, caritas alapú szempontok szerint működik, mert a pusztá jótékonykodással a szociális feladatok már nem megoldhatók. Olyan elhivatott szakemberek kellettek, akik egész életüket ennek a feladatnak szentelik.

Az Egri Norma és a Ferences Szegénygondozó Nővérek Kongregációja⁸⁴

A Katolikus Egyház két háború közötti hazai szegénygondozásának egyik alapvetése az Egri Norma, mely elválaszthatatlan attól a szerzetesi közösségtől, mely működtetésére létrejött.

A nyugat-európai szegénygondozásban a 20. század első felében nagyjából kétféle alapmodell létezett és működött. A zárt rendszerű, angol modell, mely dologházakba kényszerítette a szegényeket és a nyílt rendszerű, német modell, melyben az esetek legnagyobb részében otthoni szegénygondozás folyt. Az Egri Norma alapítója, Oslay József Oswald (1879–

⁸³ Uo., 19.

⁸⁴ Jelen szerző e témához kapcsolódó korábbi tanulmánya: Juhász Eszter: Oslay József Oswald OFM, az Egri Norma és a Ferences Szegénygondozó Nővérek (Congregatio Sororum Pauperibus Succurrentium) rendjének alapítása, *KRE-DIt*, a KRE-DOK online tudományos folyóirata, Budapest, 2022/2. <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/juhasz-eszter-oslay-jozsef-oswald-ofm-az-egri-norma-es-a-ferences-szegenygondozonoverek-congregatio-sororum-pauperibus-succurrentium-rendjenek-alapitasa/> (Letöltés: 2023. június 11.)

1962),⁸⁵ példának tekintette a külföldi szegénygondozási modelleket, mindegyikből átvette azok legjobb elemeit és egyetlen rendszerre gyúrta ezeket össze.⁸⁶ Oslay felismerte, hogy ha a szociális erők széttagoltak, akkor működésképtelenek. Az 1927-ben alapított Egri Normában alapvetően egy vegyes szegénygondozási modellt képzelt el, amelyben állami, helyi (városi), egyházi szervezetek és önkéntesek működnek együtt.⁸⁷

Egerben Oslay elképzelése pártfogóra talált az egri érsek, Szmrecsányi Lajos (1851-1943)⁸⁸ személyében. Oslay néhány rendtársát is beavatta szegénygondozási tervébe, majd „előkészítette” a várost: 1927 őszén konferenciabeszédek⁸⁹ sorozatát tartotta az egri ferences templomban, melyek témája a szegény-kérdés, a szociális gondoskodás volt. E beszédekben elemezte a koldulás, a koldusok működését és azt az elképzelést, miszerint a koldusoknak szánt alamizsnát nem is a koldusok kezébe kell adni, hanem rendszeres adományként egy közös pénztárba befizetni,⁹⁰ hogy onnan szervezett és különféle módon szétosszák a rászorulóknak között. Úgy gondolta, a szegénységélyezés nem pusztán a társadalom feladata, de széles társadalmi összefogás nélkülözhetetlen a megoldásához. Evvel együtt szükségesnek érezte, hogy az új szegénygondozás vezetése egyházi kézben maradjon, ezért életre hívott egy ferences női szerzetesi közösséget, akik életüket egészen a szegények szolgálatának szentelik. Ezzel létrejött a *Ferences Szegénygondozó Nővérek* közössége. Az alapítók Páhok Mária (Mária Franciska nővér) és Kroumann Mária (Mária Magdolna nővér) voltak.⁹¹ A közösség tagjai Krisztust akarták szolgálni úgy, hogy felkarolják a társadalom legelesettebbjeit, a koldusokat, hajléktalanokat, öregeket és mindazokat, akiknek senkijük nem volt és akik senkinek sem kellett.

Az új közösséget egész Eger segítette: Oslay beszédeinek hatására az egész város megmozdult, és valamiképp mindenki bekapcsolódott a Norma működésébe. Ennek nagyszerűsége éppen abban állt, hogy, bár önmagában sem az állam, sem a társadalom, sem semelyik egyház nem volt elég erős, hogy a szegénységet felszámolja, a Norma összefogta ezeket és így, közösen és szervezeten már sikeresen küzdöttek a tömeges szegénység ellen. A

⁸⁵ Ferences szerzetes, Egerben házfőnök, majd 1928–1931 között tartományfőnök.

⁸⁶ Bartal Anna Mária: Szociálpolitika és nonprofit szektor a két háború között Magyarországon, In Paksi Borbála – Hegedűs Rita – Bozsonyi Károly (szerk.): *Szociológiai műhelytanulmányok* Colloquium, Budapest, BKE Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 1997, 32.

⁸⁷ A Norma kidolgozásában társa Csepely György, miniszteri osztálytanácsos volt.

⁸⁸ Egri érsek, 1912–1943 között. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szmrecs%C3%A1nyi.html> (Letöltés: 2021. január 10.)

⁸⁹ Szentmisével egybekötött lelkigyakorlatos elmélkedés; igehirdető műfaj <http://lexikon.katolikus.hu/K/konferenciabesz%C3%A9d.html> (Letöltés: 2022. január 10.)

⁹⁰ Petró Kálmán: *Az Egri Norma 1927–1932*, Tanulmány, Eger, Petró Kálmán, 1932, 8.

⁹¹ Érdekes, hogy bár mindketten pécsi származásúak, a Szegénygondozó Nővérek sosem telepedtek meg Pécsen.

Norma nem pusztán szegénységélyezés, sokkal inkább szegénygondozás volt, mégpedig egyszerre testi és lelki szegénygondozás.⁹² Trak Géza (1877-1936), Eger polgármestere⁹³ lelkesen felkarolta Oslay kezdeményezését: már 1927 decemberében megalakult Egerben a Szegénygondozó Bizottság, melynek tagjai vallási és társadalmi hovatartozástól függetlenül vállalták a szükséges források összegyűjtését, a szegénykataszter összeállítását és elbírálását és a segélyek szétosztását.⁹⁴ A Bizottság élén maga a polgármester állt.

Az Egri Norma hivatalosan 1928. január 2-án kezdett működni. Tulajdonképpen nyílt és zárt, vegyes, rendszeres és rendkívüli segélyezést valósított meg. Nyílt, mert az esetek legnagyobb részében otthoni szegénygondozás folyt, zárt, mert a teljesen magatehetetleneket, öregeket szeretetházakban gondozták. Vegyes segélyezés, mert a segélyezettek különféle formákban kapták az élethez szükséges javakat. Rendszeres, mert pl. a munkaképteleneket, betegeket folyamatosan segélyezték és rendkívüli, mert az épp kereset nélkül levőket is megsegítették. Különféle ellátási, segélyezési formákat valósítottak meg: napi ebéd, napi kenyér, élelmiszer-adomány havonta, tüzelő, lakbérsegély, ruhaadomány, pénzbeli segély, egyéb/rendkívüli segély.

Az Egri Norma szervezetében együttműködött a Szegénygondozó Hivatal, a Szegényügyi Bizottság, az Adománygyűjtő Hölgybizottságok és a Szegénygondozó Nővérek közössége.

A Szegénygondozó Hivatal végezte az adminisztrációt és képviselte várost, a hatóságot.⁹⁵ Nyilvántartotta a város segélyre szoruló szegényeit, felvette adataikat, lakáskörülményeiket, ezek után környezettanulmányt rendelt el, elbírálta a támogatási igényt, majd évente jelentést készített az elvégzett munkáról. De ennél még többet is tett: igyekezett bizalmi kapcsolatot kiépíteni a rászoruló szegény és a Hivatal között.⁹⁶

Az Adománygyűjtő Hölgybizottságok gyűjtötték össze a Norma működéséhez szükséges adományokat.⁹⁷ „A koldusnak ne adakozzék senki!”⁹⁸ – ez volt a Norma egyik alapja. Amit neki adnál, add rendszeres adomány formájában a városnak, ez majd szétosztja a rászorulóknak között. A várost 24 kerületre osztották⁹⁹ a Hölgybizottság tagjai pedig bejárták a számukra

⁹² Pálos Károly: *Szegénység, szegénygondozás* [előszó Mikes János], Szombathely, Pálos, 1934, 71–73.

⁹³ 1924–1935 között polgármester Egerben. <http://lexikon.katolikus.hu/T/Trak.html> (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

⁹⁴ *Egri népújság*, 1927. december 7., 2.

⁹⁵ Uo., 76.

⁹⁶ Bartal: *Szociálpolitika*, 35.

⁹⁷ Az Adománygyűjtő Hölgyek így tulajdonképpen az Egri Norma koldusai lettek.

⁹⁸ Pálos: *Szegénység*, 84.

⁹⁹ Vargha Dezső: A Horthy-korszak két leghíresebb ínségnyhítési rendszere, az Egri és a Pécsi Norma in Fülöp Miklós – Vonyó József (szerk.): *Történeti tanulmányok Dél-Pannoniából: A dél-dunántúli történészek II.*

kijelölt területet.¹⁰⁰ Az adományok összegyűjtése nem volt egyszerű. Volt, ahol szívesen fogadták őket, mások teljesen elutasították a „koldusválság” megfizetését. Az adakozók, attól függően, hogy magányszemélyek, esetleg üzletek voltak, a várostól kaptak egy táblát: „Koldusok! Alamizsnánkat a városi Szegénygondozó Hivatal kezeli!” vagy „Tilos a koldulás! Az üzlet tulajdonosa a szegénysegélyezést havonként megváltja!” szöveggel. E táblákat kitették a házakra, lakások ajtajára, üzletekre, így akarván elkerülni a koldusok kéregetését.¹⁰¹

A Norma működésének alapja valójában egy olyan közösség működése, amely hivatásszerűen végezte a szegénygondozást. Ők a Ferences Szegénygondozó Nővérek.¹⁰² Ők végezték a tulajdonképpeni munkát: felkutatták a szegényeket, gondosan kivizsgálták a beérkezett szegénységi jelentéseket, környezettanulmányt készítettek, majd megállapították a segélyezés mértékét és formáját, a segélyezett rászorultsági foka és szükségletei mértékében, hogy sem ellátatlanság, sem pedig túlsegélyezés ne lehessen.¹⁰³ A közösség kifejezetten azért jött létre, hogy az új szegénygondozási rendszeren keresztül a társadalom elesettjeit szolgálja. Az alapítás nem ment könnyen. Bár az alapító, Oslay Oswald valószínűleg kezdettől úgy gondolta, a szegénygondozó munkát egy kifejezetten erre alapított szerzetesközösségre kellene bízni, mivel a szegénygondozást nem egyszerűen karitatív módon kívánta megszervezni, egy új szerveződő közösség nővéreinek száma egyszerűen nem lehetett elégséges egy ilyen nagy horderejű és rengeteg embert kívánó program megvalósításához.¹⁰⁴

A Norma rendszerét a Szegényügyi Bizottság fogta össze. Koordinálta az adománygyűjtést, megfogalmazta a Norma működésének alapelveit, programját. Elnöke a mindenkor polgármester volt, tagjai a szegényügyi előadó, a jótekonysági egyesületek, felekezetek küldöttei, a tisztiorvosok, a rendőrkapitányság vezetője és esetleg az Adománygyűjtő Hölgybizottságok tagjai.¹⁰⁵

regionális konferenciájának válogatott előadásai, Pécs, 1988. december 18–19., Pécs, Magyar Történelmi Társulat, Pannon História Alapítvány, 1994, 127.

¹⁰⁰ Egerben 44 megbecsült, tiszteletreméltó hölgy kezdte meg e munkát. Petró: Az Egri. 15.

¹⁰¹ Egerszegi Sándor: *Adatok a váci szegénygondozás történetéhez. Az Egri Norma Vácott 1931–1948*, Vác, 2003, 15.

¹⁰² Sororum Pauperibus Succurrentium, SFPS. Alapításuk történetét ld. később.

¹⁰³ Pálos: *Szegénység*, 92.

¹⁰⁴ Oslay egy 1931. december 22-én kelt leveléből kiderül, hogy a rendalapításkor magáénak tudta dr. Vass József, akkori népjóléti és munkaügyi miniszter támogatását: „ne félj semmit Oswald, én mögöttem vagyok, anyagilag a kezdetén mindenben megalapozlak.” EFL Szmrecsányi. Szegénygondozó Nővérek. 6822/1931.

¹⁰⁵ Bartal: *Szociálpolitika*, 35.

Az Egri Norma:

„újdonsága volt, hogy szervezett, jól összehangolt munkát igényelt, összefogta a szerteágazó jótékonykodó Egyesületeket és egy irányba terelte, egyszóval összefogta az erőket. Másrészt jellegzetessége volt az együttműködés. A Szociális Bizottság keretében egy közös gondolkodás valósult meg, amely eddig nem létezett. A gondozást nem egy kinevezett gondnok látta el, hanem magas etikai normával rendelkező nővérek, akik egyénre szabott, lélekkel átjárt gondozást végeztek. Legfontosabb feladata az Egri Normának az volt, hogy visszaadja az embernek emberi méltóságát. Nem csak ruhát és kenyeret adott, hanem vele együtt elfogadást, szeretetet és személyes törődést. Mikor befejezték a betegek körül a fizikai munkát, akkor következett a lelkigondozás, életvezetési tanácsokat adtak, házasságokat rendeztek, zarándoklatokat szerveztek...”¹⁰⁶

Bár a Norma nem tudta a koldus-kérdést teljes egészében megszüntetni, mégis, Eger sikere a szegénygondozásban hamar országos hírre tett szert és egymás után több városban is bevezették az Egri Norma rendszerét.¹⁰⁷ Végül a Darányi-kormány (1936–1938) belügyminisztere, Kozma Miklós (1884–1941),¹⁰⁸ 1936-ban országosan kötelezővé tette a városokban (Budapesten minden kerületben) és a nagyobb községekben a Norma bevezetését; ezzel az Egri Norma *Magyar Norma*¹⁰⁹ lett.

Szent Benedek Leányai (Filiae Sancti Benedicti FSB/OSB)¹¹⁰

Szinte az Egri Normával egyszerre alakult szerzetesi kongregáció volt a Szent Benedek Leányai, mely igen sajátos karizmát vállalt fel, az alföldi tanyavilág népének szolgálatát. A rend majdani alapítója, Berecz Erzsébet (1898-1932),¹¹¹ 1922-ben hitoktatói munkát vállalt a

¹⁰⁶ Az Egri Norma. <https://www.szegenygondozo.ofm.hu/> (Letöltés: 2021. 09. 15.)

¹⁰⁷ Baja – 1929. július 1., Esztergom – 1929. szeptember 1., Kecskemét – 1929. november 1., Hatvan – 1929. december 1., Szolnok – 1930. február 15., Gyöngyös – 1930. március 1., Sátorajjáújhely – 1930. december 1., Petró: *Az Egri*, 35–61.

¹⁰⁸ Belügyminiszter 1936. október 12.–1937. február 3. között.

¹⁰⁹ <http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Norma.html> (Letöltés: 2021. 09. 15.)

¹¹⁰ Ez a közösség alapításkori neve. 1990-ben került nevükbe a Társaság és lett a nevük Szent Benedek Leányai Társaság, Societas Filiarum Sancti Benedicti
<http://lexikon.katolikus.hu/S/Szent%20Benedek%20Le%C3%A1nyai%20T%C3%A1rsas%C3%A1ga.html>
(Letöltés: 2021. december 11.)

¹¹¹ Rendi neve 1923-tól Skolasztika.

számára teljesen ismeretlen alföldi tanyavilágban, Tiszaugon. Bencés lelkiségének gyökere Kúhár Flóris OSB (1893-1943)¹¹² celldömölki működéséhez köthető, ahogy tiszazugi munkája is, hisz a Bencés Rend felhívására érkezett ide. Berecz Erzsébet 1923-ban bencés oblata¹¹³ lett, de ennél sokkal többre, valódi szerzetesi közösségre vágyott, társakra, akikkel együtt végzik azt a rendkívüli feladatot, amit a minden szempontból, lelkileg, gazdaságilag, fizikailag elmaradott tanyavilágban élő emberek igényeltek. A „magyar Afrika”, így nevezték ekkor a tanyavilágot. (Az elnevezés forrása?) Az érkezése utáni öt évben Berecz Erzsébet bejárta, megismerte a tanyavilágot. Lakhatást egy helyi földbirtokos házaspár, Steer Ferenc (1875-1939) és felesége, Steer Ferencné Fechtig Adél (1877-1960) biztosítottak számára, az ő tiszazugi birtokuk nem csak lakása, de egész működésének alapja lett. Az óriási távolságok miatt gyalog, kocsin, lóháton közlekedett. Az itteni emberek elhagyatottsága, rettentő szegénysége mélyen megrendítette, és hamar kiderült számára, hogy ide egyetlen embernél több kell.

„Elmentünk mindenhová, hol sikoltva kiáltott segélyért a nyomor. Ilyen körúton még sohasem voltam. Elgennyedt sebek, rothadó lábak, rongyokba burkolt gyerekek! Jaj, de másként gondolkoznának azok a felső tízezrek, ha egyszer, csak egyetlen egyszer látnák ezt! ... Itt bizonyára leolvadna a közöny jege minden szívről és megtanulnának szeretni azzal a csodálatos szeretettel, mely elhagyott testvéreink megmentéséért lehozta az égből az Istent!”¹¹⁴

Mivel Berecz Erzsébetnek tanítónői és hitoktatói oklevele is volt, legszükségesebbnek egy missziós iskola felállítását gondolta, s erre hamar talált épületet is. A missziós iskolába elsősorban felnőttek jártak. Berecz Erzsébet írni-olvasni tanította őket, alapvető hitbeli ismereteket, a nőknek még kézimunka ismereteket is tanított.¹¹⁵ Tapasztalatait rendszeresen megírta Pannonhalmára.¹¹⁶ A főapát felismerhette a nagy munka jelentőségét, mert már 1923-ban egy missziós atyát küldött.¹¹⁷ A következő években Berecz Erzsébet továbbra is egyedül szolgálta a tanyavilág népét, de tovább erősödött benne a terv: társakat találni a munkához és

¹¹² <http://lexikon.katolikus.hu/K/K%C3%BCh%C3%A1r.html> (Letöltés: 2021. november 25.)

¹¹³ A bencés oblatus/oblata a bencés harmadrendieket jelenti. <http://lexikon.katolikus.hu/O/obl%C3%A1tus.html> (Letöltés: 2021. december 12.)

¹¹⁴ Berecz Erzsébet levele. Idézi Puskely Mária: Hithirdető a „magyar Afrikában”: Berecz Skolasztika, *Szolgalat*, 1988/78, 63.

¹¹⁵ Uo., 61.

¹¹⁶ Ekkor Bárdos Sándor Remig OSB (1868-1932) a pannonthalmi főapát (1920–1932).

¹¹⁷ Puskely: *Hithirdető a „magyar Afrikában.”*, 61.

feléleszteni a bencések női ágát. Ezen elgondolásában szállásadója, Steer Ferencné valódi társa lett. Berecz Erzsébet eredetileg oblata ház alapítását tervezte, amely végül 1927-ben meg is valósult és Skolasztika nővér három társával, korábbi oblata társaival, közös életbe kezdett, természetesen Szent Benedek¹¹⁸ Regulája¹¹⁹ alapján, imádkozva és dolgozva. Végleges szabályzatukat Skolasztika szerzetesi életének elindítója, Kühár Flóris OSB dolgozta ki és Hanauer Á. István, váci püspök hagyta jóvá. Az első négy testvér 1929. május 7-én tett fogadalmat: Berecz Skolasztika, Hajós Placida,¹²⁰ Fessler Mechtild és Molnár Maura.¹²¹

A nővérek saját, kétkezi munkájukból¹²² és adományokból éltek, így folytatták Skolasztika nővér korábbi munkáját: járták a tanyavilágot, látogatták a családokat, egyesületeket alapítottak gyermekek,¹²³ leányok,¹²⁴ nők,¹²⁵ legények,¹²⁶ férfiak számára,¹²⁷ lelkigyakorlatokat tartottak, óvóházakban, iskolákban tanítottak, tanfolyamokat vezettek, betegeket látogattak, szegénységen enyhítettek. Anyaházuk, a „Béke palotája” körül pezsgett az élet, sokszor akár egyszerre száz gyerek is tartózkodott itt, őket a nővérek tanították, játszottak velük, enni adtak nekik, ruházták őket.¹²⁸ A gyerekeket szüleik, nagyszüleik is követték, a nővérek pedig mindenhol az egész környék lelki-fizikai gondozói lettek. Tiszaújfalusi anyaházuk mellett a nővérek megtelepedtek Tiszaugon, Csépan, Szarvason, Szentesen, Csugaron, Szentkirályon, Jakabszálláson és

¹¹⁸ Nursiai Szent Benedek, a Bencés Rend alapítója, a nyugati szerzetesség atyja, Európa védőszentje. 480k.-547k. <http://lexikon.katolikus.hu/B/Benedek.html> (Letöltés: 2021. szeptember 18.)

¹¹⁹ A nyugati szerzetesség meghatározó szerzetesi szabályrendszere, Szent Ágoston Regulája mellett. <http://lexikon.katolikus.hu/B/benedeki%20regula.html> (Letöltés: 2021. szeptember 18.)

¹²⁰ Hajós Ida, eredetileg a Steer család nevelőnője volt.

¹²¹ Kósa Károly: Szerzetesnők az Alföld homokján. Berecz Skolasztika és Szent Benedek Leányai. <https://www.bucsujaras.hu/tanulmany/kosa/skol.htm> (Letöltés: 2021. november 16.)

¹²² Saját kertjüket művelték, állatokat tartottak, varrtak.

¹²³ A Szívgyárda 6–14 év közötti gyermekek katolikus szervezete volt, 1920–1948 között. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%ADvg%C3%A1rda.html> (Letöltés: 2021. szeptember 18.)

¹²⁴ Szent Skolasztika Kongregáció

¹²⁵ Megszervezte a Mária Kongregációt, mely jezsuita kezdeményezésű, katolikus lelkeségi mozgalom volt, amelyet a Szűzanya tiszteletére hoztak létre és Magyarországon 1948-ig működött. <http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria%20Kongreg%C3%A1ci%C3%B3.html> (Letöltés: 2021. 09. 18.) és https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1ria_kongreg%C3%A1ci%C3%B3 (Letöltés: 2021. 09. 18.)

¹²⁶ Számukra alapította Skolasztika az első tanyasi legényegyletet, a KALOT őst. A KALOT, vagyis a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete, országos agrárfjúsági szervezet volt, 1935-1946 között. Alapítója Kerkai Jenő S.J. (1904-1970), jezsuita atya. <http://lexikon.katolikus.hu/K/KALOT.html> (Letöltés: 2021. 09. 18.) és <https://hu.wikipedia.org/wiki/KALOT> (Letöltés: 2021. 09. 18.)

¹²⁷ Számukra újjáalakították a Katolikus Népszövetséget, amely hitbuzgalmi, közéleti egyesület volt, 1907-1949 között. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Katolikus%20N%C3%A9psz%C3%B6vets%C3%A9g.html> (Letöltés: 2021. 09.18.)

¹²⁸ Puskely: *Hithirdető a „magyar Afrikában.”*, 64.

Budapesten.¹²⁹ Az új alapítások legnagyobb részét a „tanyavilág őrangyala,” Skolasztika nővér már nem érte meg: 1932-ben meghalt.¹³⁰

„Élete példakép volt mindazok számára, akiknek hivatásuk, hogy a nép vezetői, gondozói legyenek. Amikor 1922-ben munkáját megkezdte, az bizony akkor nem jelentett dicsőséget. A falukutatás akkor még nem volt divat. Ő nem szónokolt, cikkezett, hanem ott segített, ahol látta a bajt, az elhagyatottságot. Az eszme és a tett egy volt nála.... És most hozzátok fordulok, Skolasztika testvéreihez és leányaihoz. Akik felfogtátok szemének utolsó sugarát, pillantását, akiknek karjaiban halt meg: a tüzet ápoljátok, elhamvadni ne engedjétek, ki ne oltsátok. Reátok hárul a nagy felelősség, hogy munkájának lendülete meg ne torpanjon, hanem mind serényebb erőfeszítésekre serkentse a népért fáradozókat!”¹³¹

Nővérei rendületlenül folytatták is a munkát, amit Skolasztika nővér elkezdett: igazi apostolai lettek a tanyavilágnak.

ÖSSZEGZÉS

A Magyar Katolikus Egyház két háború közötti szociális, szegénygondozó tevékenységének értékelése nem feladatunk. Intézményei azonban, melyből fentiekben csak igen szűk keretet adtunk, mutatják, hogy igen komoly szerepet vállalt a korszak egyik legégetőbb problémájának, a szegénységnek, ha nem is teljes megoldásában, de kezelésében mindenképp.

¹²⁹ Puskely Mária: *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz*, 2. köt., Budapest, Bencés Kiadó, 1996, 961.

¹³⁰ Bár többször kapott kezelést egyre súlyosbodó tüdőbajára és rendtársai is többször figyelmeztették, hogy lassítson kicsit, ő erre nem volt képes és a betegséget sem tudta legyőzni.

¹³¹ Skolasztika nővér Budapesten halt meg, ott is temették el, azonban 1939-ben exhumálták és az ekkor már elkészült tiszaujfalusi zárdatemplomban újratemették. E méltatás az újratemetésén hangzott el. Puskely: *Hithirdető a „magyar Afrikában.”*, 67.

BIBLIOGRÁFIA

- ADRIÁNYI Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*, München, Aurora Könyvek, 2000.
- ADRIÁNYI Gábor: *A katolikus Egyház története a XX. században. Kelet-, Közép- és Dél-Európában*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2005.
- BALOGH Andor – KOVRIG Béla (szerk.): *Társadalompolitikai feladataink. Az 1926. október 24–30-ig tartott közegészségügyi és társadalompolitikai országos értekezlet munkálatai*, Budapest, 1927.
- BALOGH Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23.*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1998.
- BARTAL Anna Mária: Szociálpolitika és nonprofit szektor a két háború között Magyarországon, in Paksi Borbála – Hegedűs Rita – Bozsonyi Károly (szerk.): *Szociológiai műhelytanulmányok. Colloquiumur*, Budapest, BKE Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 1997, 23–49.
- BERKECZ Franciska: *Slachta Margit lelki öröksége, 1. köt. 1923–1939*, Budapest, Salkaházi Sára Alapítvány, 2011.
- BEÖTHY Zsuzsanna Cecília (össz.): *Örökségünk. Olvasókönyv a Szociális Missziótársulat karizmájához*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2020.
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Budapest, Szent István Társulat, 2021.
<https://szentiras.hu/SZIT>
- BOTKA János: Hatvan éve halt meg Berecz Skolasztika, *Honismeret*, XXI. évf., 1993/1, 10–17.
- BÖRÖCZ Réka: *A Hangyatelep – Egy bódéváros a budapesti agglomerációban a két világháború között (1924-1934)*, Budapest, Pesterzsébeti Múzeum, 2009.
- CORA Zoltán: Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika, in Buhály Attila-Reszler Gábor-Szoboszlai György (szerk.): *Falak és választóvonalak a történelemben*, Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézet, 2014.
- CSEPELY György: *Szegénygondozás. Az egri norma*. Külön lenyomat Csepely György min. o. t. és P. Oslay Oswald O.F.M. cikkeiből. Eger Ferences Szegénygondozó Nővérek. Budapest. 1931.

CSIZMADIA Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*; [a VIII. fejezet szerzője Cs. Rothermel Erika], Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1977.

CSORNA Kálmán: *A szegénygondozás Budapesten*. é. n. Budapest Székesfőváros Házinyomdája

DOBOS Etelka – FÜLÖP Ágnes – HORVÁTH Erzsébet – UJVÁRY Julianna – WENISCH Gabriella: *A szeretet csodája. Jézus Szíve Társasága (Néplányok) 70 éves története*, Kecskemét, Korda Kiadó, 1992.

EGERSZEGI Sándor: *Adatok a váci szegénygondozás történetéhez. Az Egri Norma Vácott 1931-1948*. Vác, 2003.

EGERSZEGI Sándor: *Adatok a váci szegénygondozás történetéhez. Váci Páli Szent Vince Egylet (1888-1913) és a Váci Páli Szent Vince Szeretetegyesület (1923-1950) működése*. Vác, 2007.

EGRESI Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–1939*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

EGRESI Katalin: Az érdekegyeztetés története Magyarországon, 1900–1945, *Múltunk – Politikatörténeti folyóirat*, 25. évf., 2013/4, 4–40.

ESZTERGÁR Lajos: *Gyakorlati szociálpolitika. Pécs szabad királyi város szociálpolitikai beszámolója*, Pécs, Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, 1933.

ESZTERGÁR Lajos: *A szociálpolitika tételes jogi alapja*, Pécs, Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, 1936.

ESZTERGÁR Lajos: *A szociális munka útján*, Pécs, Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Mayer A. Géza és Társai, 1940.

ESZTERGÁR Lajos – SOMOGYI Ferenc (közzéad.): *A magyar szociálpolitika feladatai. A vármegyei szociális tanácsadók és közjóléti előadók pécsi országos szociálpolitikai értekezletén elhangzott előadások*, Pécs, Kultúra, 1940.

FARKAS Edith: *A Szociális Missziótársulat rövid ismertetése (Irányzat és gyakorlat)*, Budapest, A Szociális Missziótársulat kiadása, Budapest, 1911.

FERGE Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*, Budapest, Magvető Könyvkiadó. Gyorsuló Idő, 1986. (1. kiadás), Budapest, Kávé Kiadó, 1998. (második kiadás).

FERGE Zsuzsa: *Szociálpolitika és társadalom – Válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányaiból*, Budapest, T-Twins Kiadó, 1991.

GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest, Pannonica Kiadó, 1999.

GÖLLESZ Viktor [összeáll.]: *Mozaikok a szociális gondoskodás hazai történetéből 1-2*, Budapest, Szociális Munka Alapítvány, 1993-1997.

GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998.

HÁMORI Péter: „Szegények mindig lesznek veletek...”. *Tanulmányok a szociálpolitika történetéből* – Pázmány Társadalomtudomány 2, Budapest – Piliscsaba, LOISIR Kft, 2006.

A „HANGYA” Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja első 25 éve, Budapest, A Hangya saját kiadása, 1923.

HAY, J. Roy: *The Origins of the Liberal Welfare Reforms 1906-1914*. Studies in Economic and Social History 1. London, Macmillan, 1990. (első kiadás 1975)

KISS József (összeáll.): *A Budapesti VII. Kerületi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző-Intézet Értesítője az 1933-34. iskolai évről*, Budapest, Budapesti VII. Kerületi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző-Intézet Igazgatósága, Budapest, 1934.

KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): *Magyarország a XX. században., 1. köt., Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*, Szekszárd, Babits Kiadó, 1996., *2. köt., Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*, Szekszárd, Babits Kiadó, 1997.

KÓSA Károly: *Szerzetesnők az Alföld homokján. Berecz Skolasztika és Szent Benedek Leányai*, <https://www.bucsujaras.hu/tanulmany/kosa/skol.htm>

KÓSA Károly: Szerzetesrendek és házaik Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 1920 és 1950 között, in Horváth Tibor (szerk.): *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 3. köt., Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, 1992, 149–161.

KOVRIG Béla: *Magyar társadalompolitika (1920–1945)*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2011. (eredetileg 1954. New York – kéziratban).

KOVRIG Béla: *Szociálpolitika*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1936.

LÁTÓ Áron: Egy országos példa, in Molnár Frigyes: *Karítász Almanach 1942 A magyar társadalom szociális-karitatív évkönyve – VI. évfolyam/szociális és karitatív évkönyv 1942*, Budapest, 1942, 50–55.

LÖRINCZ Zsuzsa: *Adatok a katolikus egyház társadalomszervező tevékenységéhez Budapesten (1919–1944)*, in A „Budapest története” szerkesztőbizottsága (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából – Budapest várostörténeti monográfiái XXII. Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtóbizottságának kiadványa. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 583–606.*

MERK Zsuzsa: *Szent Ferenc leányai Baján. Háztörténet 1929-1948. A bajai Ferences Szegénygondozó Nővérek feljegyzései. Bajai dolgozatok 14. Türr István Múzeum Múzeumbarátok Köre Alapítvány. Baja. 2003.*

MOLNÁR Frigyes: *Karítász Almanach 1942 A magyar társadalom szociális-karitatív évkönyve – VI. évfolyam/szociális és karitatív évkönyv 1942*, Budapest, 1942.

MOLNÁR Frigyes: *A szociális Egyház az emberért*, Budapest, Korda, 1935.

MONA Ilona: Kilencven éves a Szociális Missziótársulat, in Szántó Konrád (szerk.): *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. XI. évfolyam, 1-2. szám. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Budapest. 1999. 87-99.*

MONA Ilona: *Slachta Margit*, Budapest, Corvinus Kiadó, 1997.

MUZSLAY István S. J.: *Az Egyház szociális tanítása*, Budapest, Márton Áron Kiadó, 1997.

NAGY András: A jóléti rendszer Franciaországban, *Közgazdasági Szemle*, 1998. május, XLV. évfolyam, <http://www.epa.hu/00000/00017/00038/pdf/nagyandras.pdf>

NAGY Janka Teodóra: A szociális közigazgatás komplex értelmezése a két világháború között, *Pro Publico Bono - Magyar Közigazgatás*, Különszám, 2018/1, 160–183.

NYILAS Mihály (vál. és szerk.): *Szociálpolitika-történeti szöveggyűjtemény*, Budapest Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék, 2008.

Ó- és Újszövetségi Szentírás, *Káldi-Neovulgáta Biblia*, Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997. <https://szentiras.hu/KNB/R%C3%B3m15>

PÁLOS Károly: *Szegénység, szegénygondozás* [előszó Mikes János], Szombathely, Pálos, 1934.

PETRÓ Kálmán: *Az Egri Norma 1927–1932*, Eger, Petró Kálmán, 1932.

- PETRUCH Antal: *Jézus Szíve apostola – P. Bíró Ferenc S.J. emlékezete*, Budapest, Korda R. T., 1943.
- PIK Katalin: *A szociális munka története Magyarországon*, Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 2001.
- PUSKELY Mária: Hithirdető a „magyar Afrikában”: Berecz Skolasztika, *Szolgálat*, 1988/78, 59–67.
- PUSKELY Mária: *Keresztény szerzetesség – Történelmi kalauz*, 1-2. köt., Budapest, Bencés Kiadó, 1995–1996.
- RADÓ Polikárp: Tiszazugi történet. Berecz Skolasztika élete. Pannonhalma, Pannonhalmi Könyvek, Pannonhalma–Szolnok, 1990.
- RAGADICS Tamás: Egyházi szociális tevékenység Magyarországon, *Szociális Szemle*, 12. évf., 2019/1-2. szám, 77–90.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- SLACHTA Margit: *A puszták rejtekéből az élet centrumába*, Budapest, Testvérszövetség, 1928.
- STIPTA István: Adalék a Horthy-korszak szociális igazgatásának történetéhez: az Egri Norma, in Homoki-Nagy Mária – Hajdú József (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016, 599–606.
- STRAUSZ Péter: Érdemes-e újra felfedezni a hivatásrendiséget?, in Beszteri Béla (szerk.): *A felfedező tudomány*, Győr, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, 2013, https://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmanyok/strausz_peter.pdf
- SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*, 1-3. köt., Budapest, Ecclesia Kiadó, 1987.
- SZÉPVÖLGYI Enikő: *Szegényügy a dualizmusban*, in: Új Nemzeti Kiválóság Program 2019/2020 Tanulmánykötet, Győr, Széchenyi István Egyetem, 2020, 153–161.
- SZILÁGYI Csaba (szerk.): *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945)*, Budapest, Gondolat Kiadó, Barankovics István Alapítvány, Faludi Ferenc Akadémia, 2008.
- TOMKA Béla: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*, Budapest, Századvég Kiadó, 2003.

TOMKA Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009.

TOMKA Béla: *Szociálpolitika – Fejlődés, formák, összehasonlítások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2015.

TOMKA Miklós – GOJÁK János (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*, Budapest, SzIT, 1993.

UDVARDY Tamás: *A Szociális Missziótársulat alapításának előzményei és fejlődése eredeti forrásművek és folyóiratok tükrében. – Doktori disszertáció*, Budapest, PPKE, 2014.

UJHÁZI Lóránd: Az irgalmas szeretet és a karitás jelentősége az egyház hármass – kormányzati, megszentelő és tanító – küldetésében. In *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*, 8. évf. 2020/2, 7–30.

UJHÁZI Lóránd: A Nemzetközi Katolikus Karitás – Caritas Internationalis – működési kerete, *Hadtudományi Szemle*, X. évf., 2017/3, 429–448.

UJVÁRY Gábor: *Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban.” Adatok a Foederatio Emericana történetéhez*, Levéltári Szemle A Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának folyóirata, XXXIX. évf., 1989/4, 51–63.

UMBRAI Laura: *A szociális kislakásépítés története Budapesten, 1870-1948*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege – Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944*, Budapest, Jelenkor Kiadó, 2016.

VARGHA Dezső: *Pécs thj. város szociálpolitikai tevékenysége, 1936–1944*, Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1985.

VARGHA Dezső: A Horthy-korszak két leghíresebb ínségnyhítési rendszere, az Egri és a Pécsi Norma, in Fülöp Miklós – Vonyó József (szerk.): *Történeti tanulmányok Dél-Pannoniából: A dél-dunántúli történészek II. regionális konferenciájának válogatott előadásai*, Pécs, 1988. december 18-19, Pécs, Magyar Történelmi Társulat, Pannon História Alapítvány, 1994.

VIDA István: Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban (1935-1949), in Horváth Tibor: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 4. köt., Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1992. 223–241.

VRAUKÓ Tamás: Az angliai szegénytörvények, 1834–1914, *KLIÓ történettudományi szemlésző folyóirat*, 3. évf.,. 1994/1.

ZAGYVA Richárd: *Lángoló szeretet – A Katolikus Karitás 80 éve. Caritas Hungarica*, h.n. é.n.

Kiss-Mikó Nikoletta

A RÁDAY CSALÁD EGYIK LEGKIEMLEKEDŐBB ALAKJA

Ráday I. Pál birtokszervezői tevékenysége a 18. században

RÁDAY PÁL ÉS A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC

A Ráday Pál (1677-1733) történetét feldolgozó munkákat közelebbről megvizsgálva azonnal szembetűnő lehet számunkra, hogy a szakirodalom elsősorban a Rákóczi-szabadságharcban (1703-1711) betöltött szerepére, valamint a publicisztikai munkáira fókuszál,¹ míg a Rádayak családi vagyonát megalapozó birtokállományának létrejöttét, és annak irányítását csupán kevés publikáció igyekszik feltárni. Éppen ezért jelen tanulmány a Ráday-család egyik legjelentősebb tagjának a szabadságharcban való részvétele mellett birtokszervezői tevékenységét is igyekszik bemutatni, röviden kitérve az ún. „ludányi-ház” építésére.

Ráday I. Pál 1677. július 2-án látta meg a napvilágot.² Születési helye azonban bizonytalan; valószínűsíthetően a Nógrád vármegyei Alsó-Ludány vagy Losonc.³ Szülei, Ráday II. Gáspár és Liberchey Rozina (1656-1703)⁴ nagy gondot fordítottak fiuk neveltetésére: apja saját

¹ Lásd: Gorzó Gellért: Ráday Pál imádságai, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 25. évf., 2. füz., 1915, 151–172.; Gorzó Gellért: Ráday Pál virágénekei, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 25. évf., 3. füz., 1915, 300–311.; Gorzó Gellért: *Rádai Ráday Pál*, Budapest, 1915.; Benda Kálmán (szerk.): *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.; Benda Kálmán (szerk.): *Ráday Pál iratai II. 1707-1708*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.; Benda Kálmán (szerk.): *Ráday Pál iratai 1709-1711*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 2003.; Benda Kálmán: Ráday Pál politikai iratai, *Levéltári Közlemények*, 25. évf., 1954, 141–151.; Pap László: Ráday Pál egyházirodalmi munkássága, *Református Egyház*, V. évf., 19. sz., 17–22.; Ladányi Sándor: Ráday Pál, az első református egyetemes főgondnok, *Theológiai Szemle*, 21. új évf., 1-2. sz., 48–54.; Gyenis Vilmos: Ráday Pál, az emlékiró, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1979, 83. évf, 3. sz., 245–263.; Balogh István: Ráday Pál az 1712-15. évi országgyűlésen. (Adalékok a protestánsok helyzetéhez a szatmári béke után), in *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve III*, Budapest, 1983, 55–73.; Esze Tamás: A Mercurius-kérdés revíziója, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1953, 1-4. sz., 57–75.; Ráday-Pesthy Pál Frigyes (szerk.): *Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.

² Négyesy László: *Rádai Ráday Pál munkái*, Budapest, Franklin Társulat, 1889, 15.

³ Önéletrajzában Ráday Pál ugyan születési idejét pontosan megadta, a születési helyét azonban egyáltalán nem jelölte meg. Éppen ezért a Ráday I. Pál életét feldolgozó munkák bizonytalanok ezzel kapcsolatban, és több helymegjelölés is előfordul. Bár egyik életrajzírója, Ambrus Mór Pest vármegyét is felvetette, mivel Pál apja, Gáspár Pest vármegye alispánja volt, mégis Nógrád vármegye valószínűbbnek látszik, hiszen itt huzamosabb ideig volt hivatalnok: 1665-ben szolgabírája, 1669-1670-ben táblabírája, 1673-ban pedig alispánja is volt. (Ladányi Sándor: Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után, in Tenke Sándor (szerk.): *Egyháztörténeti Kiadványok* – 2, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Egyháztörténeti Intézete, 1997, 13.; Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 15.)

⁴ Kovács Krisztián: Nógrád vármegye elveszett köznemesi famíliái – A Liberchey de Kislibercse család genealógiája, in Balogh Zoltán (szerk.): *Neograd 2020 - A Dornay Béla Múzeum Évkönyve XLIII. kötet*. Salgótarján, Dornay Béla Múzeum, 2020, 53.

költségen fogadott mellé tanítókat,⁵ és a legelitebb hazai evangélikus iskolákba íratta.⁶ Ugyan – feltételezhetően a háborús viszonyok miatt – külföldi egyetemekre nem járatta, mindent megtett viszont annak érdekében, hogy fia magasabb tudományos képzést kapjon és több nyelven is megtanuljon.⁷ Ennek köszönhetően Pál a magyar mellett irodalmi fokon írt latinul, jól beszélt németül és szlovákul, valamint értett franciául is.⁸ Miután 1695-ben befejezte iskolai tanulmányait, széleskörű jogi, történelmi, irodalmi és teológiai ismeretekkel is rendelkezett.⁹ Ráday elsőként a jogi-közigazgatási pályán helyezkedett el; Nógrád és Hont vármegye köztisztviselőként álló nótáriusához, jegyzőjéhez – a későbbi apósához –, Kajali Pálhoz szegődött el joggyakornokként.¹⁰ Nem sokkal később, 1697-ben azonban katonai gyakorlatra ment a nógrádi nagybirtokoshoz, kanizsai vicegenerálishoz, gróf Forgách Simonhoz (1669-1729). Két évet töltött a hadseregben, de mivel a katonáskodás különösebben nem vonzotta,¹¹ 1699-től visszatért a közigazgatáshoz, és Kajali utódjaként¹² Nógrád vármegye nótáriusa lett.¹³

Az 1700-as évek elejétől a vármegye főjegyzője mellett már egyre több ügyet intézett önállóan. Pál jogi tájékozottságát, fogalmazási készségét, valamint szerény, meggyőző egyéniségét már ekkor is elismerték kortársai, s ezek mindegyike hozzájárulhatott ahhoz, hogy érvényesülni tudjon pályáján. A vármegyei életben szerezte meg politikai jártasságát, közigazgatási tapasztalatait, emberismeretét, és itt nyilvánult meg kiváló tárgyalási képessége is. Ezekben az években ismerte meg részletesen Nógrád vármegye és az egész Felvidék gazdasági helyzetét, nemességének és parasztságának problémáit, a rendi alkotmány paragrafusait, valamint a nemzeti sérelmeket egyaránt. A Béccsel való tárgyalások alkalmával

⁵ Fontos megjegyezni, hogy ezeknek a tanítóknak a többsége – legalábbis, akik a felső tagozattól fogva tanították – evangélikus vallású volt. Ráday Pál szüleinek ezen döntéséhez nagymértékben hozzájárulhatott az a tény, miszerint Pál négy nagyszülője közül három is lutheránus vallású volt; valamint feltételezhetően szintén befolyásolta őket, hogy a török kiűzése miatti társadalmi, politikai, és hadi helyzet nem tette lehetővé a református iskola felső tagozatának működését. (Fabinyi Tibor: Ráday Pál iskoláztatása, in Esze Tamás (szerk.): *Ráday Pál Emlékkönyv 1677-1733 – Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 261–279.)

⁶ Fabinyi Tibor: Ráday Pál tanulóiévei, in Ráday-Pesthy Pál Frigyes (szerk.): *Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, 9.

⁷ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 11.

⁸ Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 14.

⁹ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 11.

¹⁰ Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 15.

¹¹ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 12.

¹² Beliczay Angéla: Kajali Klára, Ráday Pál felesége, in Esze Tamás (szerk.): *Ráday Pál Emlékkönyv 1677-1733 – Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 160.

¹³ Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 16.

pedig lehetősége adódott jobban kiismerni a magyar ügyekben intézkedő központi szerveket is.¹⁴

Ráday Pál 1703-ban jegyezte el egykori főnökének, Kajali Pálnak lányát, Kajali Klárát (1690-1741),¹⁵ akivel szinte azonnal házasságot kötöttek.¹⁶ Klára fiatalsága és a Rákóczi-szabadságharc eseményei miatt azonban a lakodalmat csak 1705. január 13-16. között tartották meg Gács (ma: Halič, Szlovákia) várában.¹⁷ Nem mellesleg ez volt az a hely is, ahová Ráday a nógrádi nemesség egy részével együtt korábban, a szabadságharc kitörésekor behúzódtott az első kuruc csapatok elől. Ráday ugyanis – a legtöbb nógrádi nemeshez hasonlóan – félt a Rákóczi mellé állt parasztok megmozdulásaitól. Néhány hónappal később, 1703. októberében Gács vára mégis megnyitotta kapuját a kuruc seregek előtt.¹⁸ Ráday Pál csatlakozásának körülményei a mai napig nem tisztázottak, az azonban bizonyos, hogy a fejedelem a fiatal Nógrád vármegyei jegyzőt maga mellé vette, és megtette *intimus secretarius*ává.¹⁹

II. Rákóczi Ferenc (1676-1735) a szabadságharc kezdetétől ugyanis olyan embert keresett, akinek műveltsége, látóköre és gondolatvilága egyaránt képes megérteni céljait és politikáját, íráskészsége segítségével pedig képes lehet országépítő munkájában is támogatni a fejedelmet. Választása azért eshetett tehát Rádayra, mivel neki is voltak személyes tapasztalatai Magyarország helyzetével kapcsolatban, ismeretei a történetéről, és elképzelései hazája felvirágoztatásáról.²⁰ Rákóczit az a tény is befolyásolhatta továbbá döntésében, hogy Pál ekkor 26 éves volt. A fejedelem *Emlékirataiból* ugyanis tudjuk, hogy a mindössze 27 éves Rákócziról mindenki úgy gondolta, hogy ügyeit a nála idősebb Bercsényi Miklós (1665-1725) intézte, és

¹⁴ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 12.

¹⁵ Ugyan Pál a 17-18. század fordulóján két „szép kisasszonynak” is udvarolt, azonban ezek egyike sem bizonyult komolynak. Kajali Klára nem sokkal később, 1702-ben eladó sorba került, mellyel Ráday érdeklődését is felkeltette, olyannyira, hogy meg is akarta kérni a kezét. A kor szokásának megfelelően viszont ezt a feladatot nem ő, hanem egy előkelő ember, Csemiczky Gáspár, Nógrád vármegye alispánja hajtotta végre. A lány apja, Kajali Pál el is fogadta az ajánlatot, mivel anyagi szempontból a Ráday familia megfelelő választás volt. Bár a lánykérést Klára is elfogadta, a házasságot még túl korainak és veszélyesnek tartotta, hiszen ekkor még csak tizenkét éves volt. (Vö.: DRERL C/64-4c1 70. sz. irat; DRERL C/64-4c1 82. sz. irat; Beliczay: *Kajali Klára, Ráday Pál felesége*, 160–161.)

¹⁶ Az esküvő pontos dátumát illetően megoszlanak a vélemények: Kazinczy Ferenc ugyanis 1703-ban csak az eljegyzésről – „gyűrűváltásról” –, míg a házasságkötésről csak 1705-ben ír. Ezzel megegyezik Sárkány Dávid írása is, mely szerint 1703-ban „kezet adott, gyűrűt váltott, jegybeli ajándékot cserélt Klárával”, s csak két évvel később, 1705-ben tartották meg a menyegzőjüket. Ezzel szemben Ráday Pál önéletrajzában az 1703-as eljegyzésről a következőt olvashatjuk: „kivel is azonnal megesküdtem.” A lakodalom időbeni eltolásának oka feltételezhetően az ifjú feleség életkora volt, aki 1703-ban még csak 13 éves volt. (Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 21–22.)

¹⁷ Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. IX. kötet., Pest, Kiadja Ráth Mór, 1862, 551.; Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 21.; Benda (szerk.): *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 39.

¹⁸ A Gács várában történt eseményekről részletesebben lásd. Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 17-33.; Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 23–24.

¹⁹ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 12–13.

²⁰ Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 22.

folyamatosan a gróf tanácsaira szorult.²¹ Azzal pedig, hogy egy nála csupán egy évvel fiatalabb személyt tett meg legbelsőbb emberévé, feltételezhetően ezt az állítást igyekezett megcáfolni.²²

A Rákóczi-szabadságharc előrehaladtával Ráday feladatköre is bővült: egyre több bizalmas bel- és külpolitikai ügy előkészítését és lebonyolítását bízta rá a fejedelem. Nem sokkal később ráadásul munkatársakat és beosztottakat is kapott. A mindennapi adminisztratív tevékenységekkel megbízott *Fejedelmi-*, 1704-től pedig az *Udvari Kancellária* mellett egyre inkább kezdett kiépülni egy új szerv: Ráday Pál vezetésével az országos jelentőségű, s bizalmas bel- és külpolitikai ügyeket egyaránt intéző hivatal, a titkos kancellária.²³ Kezdetben Pál feladata kimerült Rákóczi elgondolásainak formába öntésében, később azonban egyre nagyobb önállóságot kapott az iratok megfogalmazásában, és a szabadságharc ügyeinek intézésében egyaránt. Már 1705-től kezdve Ráday feladata volt a kuruc diplomáciai testület kézbentartása, valamint a külföldi követek ellátása is.²⁴ Részt vett továbbá a diplomáciai tárgyalásokon, sőt maga is járt követségben különböző országokban.²⁵

Mindezen ügyek intézése miatt a fejedelem igen nagyra becsülte a titkos *secretarius*a működését, olyannyira, hogy Ráday Pált egyre több tisztségre nevezte ki. Bár az *intimus secretarius*ságot a szabadságharc végéig megtartotta, 1707-től Pál látta el az Erdélyi Kancellária irányítását, 1709-től pedig ő került II. Rákóczi Ferenc Hadikancelláriájának élére is. Nem mellesleg Ráday már 1703-tól a bányavárosok főharmincadosa, 1707-től pedig a Nemesi Társaság *auditora* is volt. Ez utóbbi tisztsége különösen mutatja Rákóczi bizalmát: a nemesifjak nevelése ugyanis szívügye volt a fejedelemnek, nem bízta volna őket akárkire. II. Rákóczi Ferenc környezetében egyébként az évek alatt folyamatosan cserélődtek a vezető tisztségeket betöltő személyek, de Pál mindvégig meg tudta tartani pozícióját.²⁶

Mindemellett Ráday Pál volt a fejedelem első számú diplomatája is, ő képviselte a fontosabb tárgyalásokon. 1704-ben és 1705-ben a svéd, a porosz és a lengyel király előtt bizonyíthatta tárgyalókészségét, diplomáciai rátermettségét és nyelvtudását egyaránt. 1707-ben a Bercsényi Miklós vezette, I. Péter (1682-1721) orosz cárhoz érkező küldöttségben Rákóczi személyi megbízottja volt. 1709-ben a törökországi Benderben XII. Károly (1697-1718) svéd királynak

²¹ Vö. Benda Kálmán (szerk.): *II. Rákóczi Ferenc emlékiratai*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

²² Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 15.

²³ Ladányi: *Ráday Pál vallástügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 24–25.

²⁴ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 16–19.

²⁵ Köpeczi Béla: Ráday Pál, a diplomata, in Ráday-Pesthy Pál Frigyes (szerk.): *Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, 30.

²⁶ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 20.

felajánlotta a fejedelem közvetítését a svédek és az oroszok között. II. Rákóczi Ferenc 1710-ben ismét a cárhoz küldte, később pedig a moldvai vajdával is folytatott tárgyalásokat.²⁷

Az 1711-es év, azaz a szatmári béke előkészítésének, megkötésének és elfogadásának ideje volt Ráday életének és a Rákóczi szolgálatában töltött idejének legválságosabb szakasza.²⁸ A béke feltételeinek kialakításában Ráday Pálnak nem volt jelentős szerepe, Pálffy Jánossal (1664-1751) folytatott tárgyalásai során ugyanis csak részleteket tisztáztak. Az a tény azonban, hogy a fejedelem személyes megbízottjaként maga is tárgyalt Pálffyval, valamint, hogy a kuruc tábor teljes egyetértésben látta Károlyi Sándor (1669-1743) oldalán, végig azt a látszatot keltette, hogy Rákóczi egyetért a békekötéssel, és ez nagymértékben hozzájárulhatott a még ingadozó nemesek és a hadsereg állásfoglalásának kialakulásához is.²⁹ Így tehát Ráday I. Pálnak hatalmas szerepe volt abban, hogy a szatmári békekötéskor a kurucok egységesen fogadták el a béke feltételeit.³⁰

A szatmári béke megkötése után Rádaynak megváltoztak az életviszonyai és a feladatai is. A fejedelem oldalán szerzett diplomáciai tapasztalatait ezután hazája és az evangélikus egyház javára igyekezett kamatoztatni; a Habsburg-katolicizmus hódításával szemben a protestáns egyházi és vallási érdekeket védelmezte.³¹ Feltételezhetően ez is hozzájárult ahhoz, hogy az egyetemes főkurátori tisztre Ráday Pált választották meg. E tisztsége során az ő kezében összpontosult az egyházi élet minden szála: intézte a vallási sérelmek ügyeit, valamint az állami szervekkel és a katolikus egyház vezetőivel is ő tartotta a kapcsolatot egészen 1733. május 20-án bekövetkezett haláláig.³²

RÁDAY PÁL BIRTOKSZERVEZŐI TEVÉKENYSÉGE

A Rádayak birtokviszonyait egy adott korszakban sem egyszerű pontosan rekonstruálni, mivel földtulajdonaik nagysága vételeknek, eladásoknak, zálogosításoknak és kiváltásoknak köszönhetően folyamatosan változott. A 17. század közepe óta vezetett birtokkimutatások

²⁷ Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 26.

²⁸ Uo., 28.

²⁹ Ráday Pál a Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepéről részletesebben lásd. Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 13–23.; Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 24–33.

³⁰ Benda Kálmán: Ráday Pál és a szatmári béke, in Esze Tamás (szerk.): *Ráday Pál Emlékkönyv 1677-1733 – Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 54.

³¹ Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 37.

³² Ladányi Sándor: Ráday Pál, az egyházpolitikus, in Esze Tamás (szerk.): *Ráday Pál Emlékkönyv 1677-1733 – Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda, 1980, 106, 108, 111.

azonban segítségünkre lehetnek a meghatározásban: mivel ezekből megtudhatjuk, hogy Ráday Pál édesapja, Ráday Gáspár apai örökségként kilenc Pest, Nógrád és Heves vármegyei helységben kapott nemesi-, jobbágy-, illetve pusztá telkeket, szőlőket, irtványokat, kisebb részbirtokokat és házakat. Ezen kívül testvéreivel, Darvasné Ráday Ilonával és Ráday Andrással, valamint mostohaanyjával, Ráday Andrásné Libercsey Erzsébettel közösen örökölték a Duna-Tisza közén négy helységben és huszonegy, főként pusztá faluban a családi birtokokat.³³

Ráday Pál az 1700-as években kezdte átvenni apjától a birtokok igazgatását, melyek nagysága ekkorra közel a négy-ötszörösére növekedett; köszönhetően annak, hogy Libercsey Erzsébet, illetve Ráday András örökösök nélküli halálával az ő földtulajdonaik is Gáspárra szálltak. Pál birtokállománya így tehát ekkor körülbelül nyolcvan és százhusz közötti lakott jobbágytelekből állt,³⁴ melyek Nógrád vármegyében összesen huszonegy településen – Halászi (ma: Ludányhalászi), Alsó-Ludány, Felső-Ludány, Herencsény, Galábocs, Kistugár (ma: Tugár), Apáti pusztá (ma: Apátipusztá), Luciny (ma: Lucfalva), Kürt (ma: Erdőkürt), Zobor (ma: Zombor, Szlovákia), Fábianfalva, Alsósztrégova (ma: Dolná Strehová, Szlovákia), Kisfalu (ma: Losonckisfalu), Kislibercse (ma: Ľuboriečka, Szlovákia), Parócza, Tóthartyán, Panyidarócz (ma: Panické Dravce, Szlovákia), Szécsénykovácsi (ma: Kováčovce, Szlovákia), Losonc, Csécse, Bay pusztá, Terbeléd (ma: Trebeľovce, Szlovákia) –, míg Pest vármegyében hat pusztán – Harka, Farkasd, Kisharta (ma: Harta), Cebe, Tete, Nyáregyháza – helyezkedtek el.³⁵ Ezekhez tartozott még nagyjából harminc pusztatelek, több mint hat „nemesülés”, negyven pusztá-falu és falurész, és további tartozékok.³⁶ A Rákóczi-szabadságharc alatt ráadásul Ráday még tovább tudta növelni földjeinek számát, mivel a fejedelem birtokadományokkal is jutalmazta a szabadságharcban végzett munkáját.³⁷ 1704. november 24-én így kapta meg például Geletnek (ma: Hliník nad Hronom, Szlovákia) egy részét, Nagykálnát (ma: Kalná, Szlovákia) és Kürtöt (ma: Erdőkürt). 1707. október 4-én pedig Rákóczi végül Geletnek egészét is odaadományozta neki.³⁸

³³ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 6.

³⁴ Uo., 6.

³⁵ Kovács Krisztián: A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején, in Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem-L'Harmattan Kiadó, 2018, 13.

³⁶ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 6.

³⁷ Benda: *Ráday Pál iratai II. 1707-1708*, 11.

³⁸ Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 27.

Az így létrejött birtokállomány nagymértékben meghaladta a korszakban az egy-két sessioból származó jövedelemből gazdálkodó szegénynemesek földtulajdonainak nagyságát, azonban messze elmaradt a tíz-húsz vagy akár ennél is több egész faluval és majorságokkal rendelkező középbirtokos nemesség felső csoportjának birtokai száma mögött. A több részletben szerzett birtok értékét ráadásul jelentősen lecsökkentette, hogy nem egységesen, hanem felaprózva helyezkedett el.³⁹

Ráday Pál földbirtokának északabbra fekvő, főként alföldszéli lakott területein az úrbéres szolgáltatás volt a gazdálkodás alapja. A jobbágyok a megtermelt gabonából kilencedet és tizedet fizetettek földesuruknak. Itt a földművelés az elmaradott, kétnyomásos váltórendszerrel folyt, amellyel azonban a rendelkezésre álló talajnak csak nagyon kevés részét tudták kihasználni. A szőlőhegyek nagy része ráadásul új telepítésűek, vagy csak telepítésre kijelöltek voltak, ezért ezek sem hoztak túl sok jövedelmet. A termő részek után viszont dézsmát és kilencedet adott az úrbéres közösség. Pálnak ezen a területen voltak nem-úrbéres, sajátkezelésű földjei is; a majorsági szántók és rétek egy jobbágytelek nagyságának körülbelül kétszerese voltak. Összefüggő, nagyobb majorgazdaság azonban nem volt a birtokokon. Ráday éppen ezért viszonylag kevésbé terhelte robottal jobbágyait, illetve a borkitermelési kötelezettségük sem volt jelentős ezekben az időkben.⁴⁰

Ezzel szemben a délebbre fekvő, főleg Pest vármegyében található, a török uralom következtében letarolt és elnéptelenedett pusztákon még kezdetlegesebb volt a birtokhasznosítás. Ahol megtalálható volt valamiféle „falu-mag” – mint például Dunaharaszttiban – oda Ráday Pál igyekezett úrbéreseket telepíteni, hogy benépesítse a falvakat, és jövedelmezőbbé tegye a gazdálkodást. A *praediumok* többségében azonban a steppei extenzív állattenyésztés volt a jellemző; s területüket sok esetben a szomszédos települések bérelték: a legelőket, kaszálókat szabadban teleltetett állataik számára, míg az erdőket épület- és tűzifa használatra, valamint makkoltatásra. Szántóművelés ezen a területen csak elvétve volt megfigyelhető.⁴¹

A leírtakból is egyértelműen látszik, hogy a Ráday birtokokon folyó gazdálkodás színvonalát – és egyben a jövedelmek mértékét – a 17. század végén kiújuló háborúk, és ezek következtében a porciózás jelentősen lecsökkentette. Pál, hogy az így kialakult pénzzavarait megfékezze,

³⁹ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 6–7.; Beliczay: *Kajali Klára, Ráday Pál felesége*, 171.

⁴⁰ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 7.

⁴¹ Uo., 7.

gyakran zálogba adott egy-egy területet.⁴² Ez azonban nem oldotta meg teljesen a problémát, mivel a megmaradt birtokokon is egyre csökkentek az úrbéres jövedelmek; a *jus armorum*, a hadiadó és a porciózás ugyanis minden korábbinál nagyobb terhet rótt a jobbágyokra.⁴³

Az 1700-as évek elejétől a família vagyoni súlypontja északra tevődött át. Feltételezhetően ez a tény is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Ráday Pál a Nógrád vármegyei Alsó-Ludányt választotta az új birtokigazgatási központnak és családi fészeknek egyaránt.⁴⁴ Ezt a döntését befolyásolhatta továbbá az is, hogy a rendkívül jó minőségű földdel rendelkező község teljes egészében a birtokában volt, hogy a közelben helyezkedtek el a forgalmas vásárú mezővárosok, mint Szécsény, Losonc vagy Balassagyarmat, valamint, hogy e település mintegy hidat képzett a Rádayak Nógrád, Gömör, Hont és Pest vármegyéiben elterülő birtokai között.⁴⁵ 1700-ban ezért itt kezdte el kastélya építtetését is, melyről egy, az építkezés költségeit rögzítő füzetben a következőt írta: „Isten segedelméből kezdettem a ludányi kőház építéséhez, ki is boldogítsa végit szándékaimnak az ő bő irgalmú áldásából, lévén övé a dicsőség mennyen és a földön.”⁴⁶ E füzet utolsó bejegyzése 1702-ben íródott, amely után nem sokkal kuruc csapatok jelentek meg Nógrád vármegyében.⁴⁷

A Rákóczi-szabadságharc idején Pál távolléte alatt apja, Ráday Gáspár volt az, aki intézte a birtok ügyeit. Az 1710. január 22-én lezajlott romhányi csata után Ráday Pál feleségével, Kajali Klárával a lengyelországi Przemyślbe menekült, ahová nem sokkal később Gáspár is követte fiát. A harcok befejeztével a család még 1711 augusztusában visszatért Alsó-Ludányba, hogy helyrehozzák a szabadságharc okozta pusztításokat. Nem sokkal ezután, 1713. október 1-jén itt, az akkor még egyszintes „ludányi házban” született meg Pál második gyermeke,⁴⁸ Ráday I. Gedeon.⁴⁹ A *curiát* két évvel később, 1715-ben egy emelettel kibővítették: elkészült ugyanis a

⁴² Ilyen terület volt például a Losonc melletti Fábiánfalva puszta, Cered, Herencsény, Csécse, Terbeléd és Becske. (Kovács Krisztián: „Elmúlhatatlan szükségünktől kényszerítettvény...” 17-19. századi Nógrád vármegyei zálog és haszonbérszerződések a Rádayak levelestárából, in Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2017-2018. Hitel – Bank – Piac*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, 2018, 113.)

⁴³ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 8.

⁴⁴ Kovács: *A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején*, 13.

⁴⁵ Kovács Krisztián: „Még áll a ház, s régi alakjában áll...” – A Ráday család alsóludányi kastélya, in Lengyel Ágnes – Czövek Judit (szerk.): *„Madaradnak fogadj engem...” Tanulmányok Lengyel Ágnes tiszteletére*, Balassagyarmat, 2021, 357.

⁴⁶ DRERL C/64-2 35. doboz. 80. sz. irat.

⁴⁷ Kovács: *A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején*, 13.

⁴⁸ Ráday Pál első gyermeke, Ráday Klára volt, aki 1711. decemberében, alig öt hónaposan halt meg. (Beliczay: *Kajali Klára, Ráday Pál felesége*, 170.)

⁴⁹ Kovács Krisztián: „Most Ludány veve által bennünket...” A Ráday család Alsó Ludányi története, in Balogh Zoltán (szerk.): *Neograd 2012. A Dornyay Béla Múzeum Évkönyve*, XXXVI. kötet. Salgótarján, Dornyay Béla Múzeum, 2013, 132–133.

„felső palotája”. A ház kertjében egyébként még 1706-ban Ráday építtetett egy kápolnát, melyről naplójában így írt: „építtettem egy kő fél házat, oly végre, hogy az felső része kápolna gyanánt legyen az isteni tiszteletre, a mint is a szerint, lelki tanítóval tartásával magam is ususában lévén, örökösse meg Isten maradékimat is benne”.⁵⁰

1715. április 25-én Ráday Pál Alsó-Ludányban egyességet kötött testvérével, Tussay Györgyné Ráday Ilonával. E szerint Pál a zálogos Ráday-birtokok közül átengedte hűgának a losonci, a kistugári, a zobri, a kislibercsei és a szécsénykovácsi részeket; a leányágot is illető örökségből pedig a paróczai, tóthartyáni, alsósztrégovai, kislefusi, panyidaróczi, pusztá mályi, nyéki és herencsényi porciókat. Ilona cserébe lemondott Felső-Ludányban három házhelyről, Alsó-Ludányban és Halászában lévő zálogos helyekről, a baglyasallyai részről, az Apáti pusztabeli földekről, a galábocsi fél házhelyről, valamint Ludányban és Halászában a Libercsei családot illető házhelyekről. Ennek a megállapodásnak köszönhetően Alsó-Ludány irányítása teljes mértékben Ráday Pál kezébe került.⁵¹

IV/2/2. 1. térkép Ráday Pál birtokai az 1715-ös osztozkodást követően⁵²

Baglyasalja 21. Herencsény 22. Csécse 23. Apc 24. Bay pusztá 25. Gyöngyösoroszi 26. Szücsi 27. Tarnaméra 28. Igar 29. Ráda 30. Leb 31. Nyáregyháza 32. Tete 33. Félegyháza 34. Györgye 35. Harka pusztá 36. Devecser 37. Cebe 38. Vasad 39. Csév

⁵⁰ DRERL C/64-2a 6. kötet

⁵¹ Kovács: „Most Ludány veve által bennünket...” *A Ráday család Alsó Ludányi históriája*, 133.

⁵² Kovács: *A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején*, 16.

Egy 1715-ben készült országos összeírásból megtudhatjuk, hogy az e birtok közigazgatási központjának számító Alsó-Ludány nagy része fekete földdel borított síkagon feküdt, területének egyharmada azonban hegyes, ahol agyagos volt a talaj. A községben összesen tíz jobbágy és három zsellér lakott családjával, akik hatvanhat pozsonyi mérős (1 pozsonyi mérő = 62,4984 liter) földön és tizenegy kaszás réten gazdálkodtak. Az összeírás szerint a szántóföldek ugyan termékenyek voltak, de az Ipoly időszakos áradásai kárt tettek a termésben. A földeken egy köből (1 köből = 64 liter) elvetett gabona (főként búza, rozs és zab) után öt-hat köből termett, a réteken pedig jó minőségű szénát kaszáltak. A majorsági földek nagysága ezzel szemben százhatvan köbölre tehető. Szőlőhegyekkel nem rendelkeztek. Az uradalmi kenderföld nagyjából tizenkét köblös volt. Az uradalmi majorságban hat fejőstehenet, kilencvenkét nagyobb méretű sertést és hatvan süldőt tartottak, míg a méhesben húsz kaptár kapott helyet. Az alföldszéli településekkel ellentétben az alsó-ludányi birtokon háromnyomásos gazdálkodás folyt, melyből az egyiken búzát, a másikon tavaszi terményt és zöldséget termesztettek, míg a harmadikat, ami közel hatvan köblös volt, az őszi vetésnek tartották fenn.⁵³

Az 1720-as években Ráday Pál a Kajali családnak köszönhetően még tovább növelte birtokai számát:⁵⁴ Hont vármegyében Ipolykeszi (ma, Kosiň nad Ipľom, Szlovákia), Nagycsalomja (ma: Veľká Čalomija, Szlovákia), Sirak (ma: Širákov, Szlovákia), Csehi, Pribely; Nógrád vármegyében Somosújfalú, Somoskő, Pusztaragyolcz, Monossza pusztá, Ragyolcz, Tótújfalú, Cered, Hidegkút, Óbást, Ipolyvece; míg Pest-Solt vármegyében Pécel, Maglód, Gyömrő, Locsod *praedium*, Tűzberek, Gomba, Dab (ma: Dömsöd), Apostag került a birtokába.⁵⁵ A família azonban nem csupán területekkel gazdagította a Rádayakat, hanem egy gondos gazdasszonnyal, Kajali Klárával is. Pál kiváló gazdasági érzékkel megáldott felesége ugyanis férje többszöri távolléte alatt maga tartotta szoros felügyelet alatt a családi gazdaságot, és feltételezhetően már a Przemyslből való hazaérkezés után segített Rádaynak kialakítani birtokaik gazdaságának új szerkezetét: ispánságokat hoztak létre. Ezek közül az elsők – ceredi, somosújfalusi és sőregi – valószínűsíthetően már 1711-1712 fordulóján létrejöttek, végleges struktúrájuk azonban csak az 1720-as években alakulhatott ki.⁵⁶

⁵³ Schneider Miklós: Néhány adat a Nógrád megyei Ráday-birtokokról a XVII-XVIII. század fordulójáról, in Esze Tamás (szerk.): *Ráday Pál Emlékkönyv 1677-1733 – Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 396.

⁵⁴ Ráday Pál a Kajaliak révén rendelkezett egy pesti kóházzal is. Az ezzel kapcsolatos, Pest városával folytatott jogvitákat lásd. Gárdonyi Albert: Ráday Pál jogvitája a pestvárosi tanáccsal, *Protestáns Szemle*, 1927, 213–219.

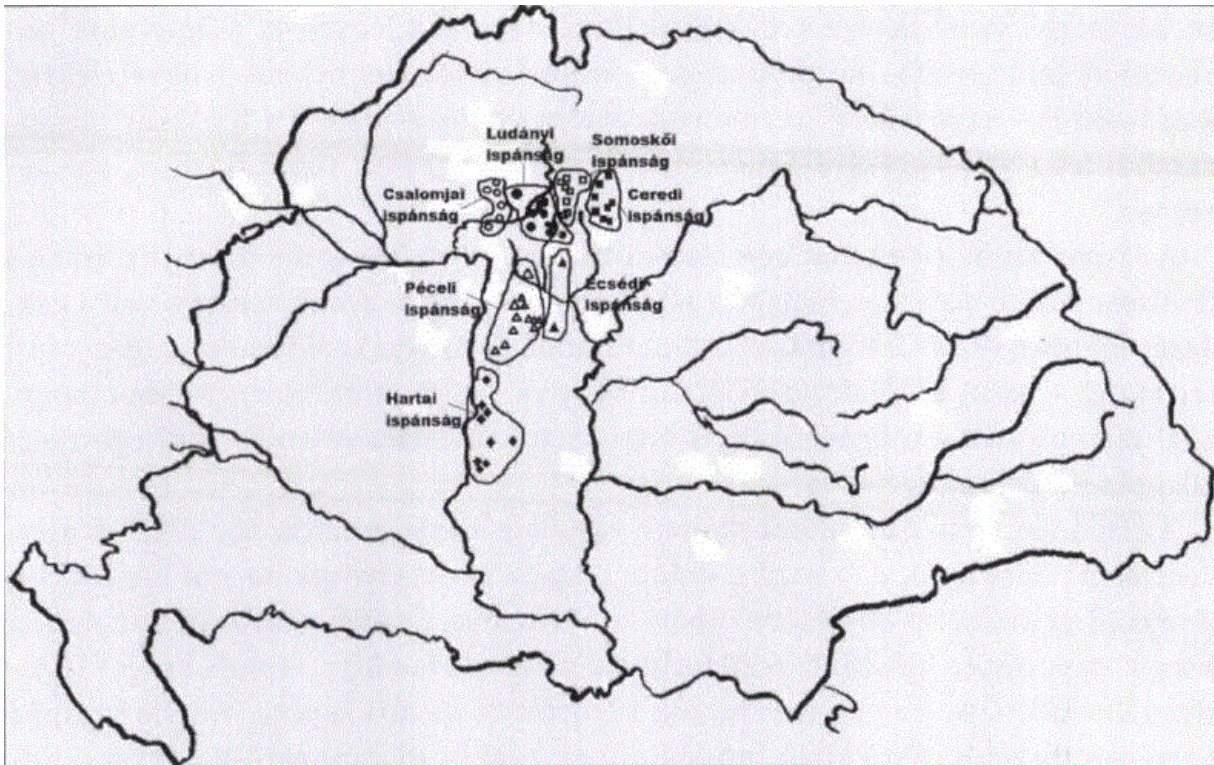
⁵⁵ DRERL C/64-2a 6a kötet.

⁵⁶ Kovács: *A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején*, 15–17.

A Ráday-birtokokat összesen hét – a ceredi, a csalomjai, a hartai, a péceli, a ludányi, a somoskői és az ecsédi – ispánságra osztották fel. Az elsőhöz, vagyis a ceredi ispánsághoz a Nógrád és Gömör vármegyei területek – Cered, Hidegkút, Óbást, Vecseklő (ma: Večelkov, Szlovákia), Baratony pusztá, Sőreg (ma: Šurice, Szlovákia), Gortva *praedium*, Tótújfalu, Gömör (ma: Gemer, Szlovákia); a csalomjaihoz a Hont vármegyei birtokok – Nagycsalomja, Kapasz pusztá, Ipolykeszi, Sirak, Ipolyvece, Pribely, Csehi; a hartaihoz a Solt vármegyei Kisharta, Dunavecse, Dab, Apostag, Ölle-, Sülle-, Tetétlen-, Szentimre-, Fejéregyháza *praedium*; a péceli ispánságokhoz a Pest vármegyei Pécel, Maglód, Gyömrő, Gomba, Iklad, Tűzberek, Farkasd, Tete, Locsod-, Leb-, Vány-, és Ráda-pusztá; a ludányihoz a Nógrád vármegyei Alsó-Ludány, Felső-Ludány, Halászi, Pöstény (ma: *Piešťany, Szlovákia*), Apáti pusztá, Galábocs, Lucin, Nagykeresztúr, Kiskeresztúr, Márkháza *praedium*, Herencsény; a somoskőihez a Nógrád és Gömör vármegyei földterületek – Somoskőalja, Somosújfalú, Vendégi pusztá, Baglyasalja, Ragyolc, Pusztaragyolc, Monosza *praedium*, Kisbéna pusztá – tartoztak, míg az ecsédi ispánság a Heves vármegyei Ecsédből és a Pest vármegyében lévő félegyházi portiókból állt.⁵⁷ Külön igazgatás alá tartozott ezenkívül a „Lossonczi Ház dolga, a’ hova való az Fabianfalussi és Terbeledi Portiok”, valamint a Pest vármegyei Csaba.⁵⁸

⁵⁷ Kovács Krisztián: Ráday Pál és a „somoskői jószág”, in Balogh Zoltán (szerk.): *Neograd 2021. A Dornyay Béla Múzeum Évkönyve XLIV. kötet*. Salgótarján, Dornyay Béla Múzeum, 2021, 32.; Kovács: *A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején*, 17–18.

⁵⁸ DRERL C/64-2a 6a kötet.

IV/2/2. 2. térkép Az ispánságok elhelyezkedése⁵⁹

A Ráday-birtokokon lévő ispánságok élén álló ispánok feladata az irányításuk alá tartozó területek gazdálkodásának felügyelete volt. Emellett ők jegyezték fel a bortermelő vidékeken a szőlőmunkák kiadásait, felügyelték a „korcsmából” származó bevételeket és a borok kiadását, számadást vezettek a bevételekről és kiadásokról, ők intézték a termények piacra kerülését és eladását, valamint a földesúr megbízásából ők fogadtak fel mesterembereket az építkezésekhez és a javításokhoz. Pál birtokain tehát egy alsósintű uradalmi igazgatás-adminisztrációs rendszer alakult ki.⁶⁰

Ráday Pál az 1720-as évek elején visszavonult a közélettől, melynek egyik oka hosszú betegeskedése volt; tizenhét évig szenvedett ugyanis köszvényben.⁶¹ Bár az ő életében a családi központ végig Alsó-Ludány maradt, a település kitüntetett szerepe 1733. május 20-án bekövetkezett halálával háttérbe szorult. Fia, Gedeon ugyanis az anyai részről örökölt Pest vármegyei Pécelt választotta lakhelyéül. A Nógrád vármegyei község tehát elvesztette ugyan a családi fészek szerepét, de ezután is fontos helyet foglalt el a Ráday birtokok között.⁶²

⁵⁹ Kovács: *A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején*, 17.

⁶⁰ Kovács: *Ráday Pál és a „somoskői jószág”*, 34–37.; Kovács: *A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején*, 17.

⁶¹ Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 35.

⁶² Kovács: „Most Ludány veve által bennünket...” *A Ráday család Alsó Ludányi története*, 134.

EGY ÚJ CSALÁDIFÉSZEK: AZ ALSÓ-LUDÁNYI KASTÉLY ÉPÍTÉSE

Ahogy azt már korábban is említettük, a Nógrád vármegyei Alsó-Ludány első virágkora Ráday I. Pál idejére tehető,⁶³ mivel Pál ebben a kis faluban kezdte el felépíteni 1700-ban kúriáját,⁶⁴ melyet egy naplóbejegyzésben is megörökített: „építtem 1700-ban az ludányi házat”.⁶⁵ Bár az építkezés megkezdésének pontos dátuma a kutatás jelen állása szerint nem ismert, az első időpont, amit Ráday füzetében felírt, a tizedik bejegyzésben található: 1700. április 26-án 15 rajnai forintot (1 rajnai forint = 120 dénár) fizetett a „Kőművesek[ne]k az ablakok faragásáért die 26 Aprilis”.⁶⁶ Ebből tehát arra lehet következtetni, hogy a munkálatok valamikor az adott év kora tavaszán kezdődhettek el. Nem maradt ránk semmiféle adat az építkezés befejezésének dátumáról sem. Pál füzetében az utolsó bejegyzés ugyanis 1702. augusztus 25-én kelt – amikor szintén a kőművesek bérét jegyezte le: „Az ajtó kő hozásáért szekeres[ne]k – 1 fl[orens] Rh[enensis]”⁶⁷ – nem lehet biztosra venni, hogy ez megegyezne a munkálatok végével.⁶⁸

Az építkezés összköltségét – beleszámítva a pénzbeli- és természetbeni kiadásokat is – Schneider Miklós történész 616 rajnai forint 12 dénárban határozta meg.⁶⁹ Ez a megállapítás azonban feltételezhetően téves, mivel Kovács Krisztián történész, a Nógrád Vármegyei Levéltár levéltárosa megvizsgálta a Ráday Levéltárban található levéltári anyagokat,⁷⁰ és mindössze 610 rajnai forint 118 dénárnyi kiadásra talált adatot, így mi is ezt tekintjük helyesnek. Utóbbi szerint Ráday Pál a legtöbbet a kőműves és kőfaragó munkálatokra költötte: 302 rajnai forint 48 dénárt, az ácsok 33 rajnai forint 50 dénárt, a helyi molnárok különféle famunkákért 15 rajnai forint 25 dénárt, a kovácsok szerszámkészítésért 2 rajnai forint 97 dénárt, a pesti lakosok kilenc ablak és négy ajtó elkészítéséért 72 rajnai forintot, míg a kövek szállításáért a szekeresek 19 rajnai forint 86 dénárt kaptak. Ezen felül számolnunk kell az anyagköltséggel, melyért összesen 99 rajnai forint 95 dénárt fizetett; a kastély építése során

⁶³ Kovács: „Még áll a ház, s régi alakjában áll...” – A Ráday család alsóludányi kastélya, 357.

⁶⁴ Ez a tény olvasható a Pál által, 1650-ben, Ráday I. Andrásnak a családi birtokokról készített lajstromában: „A Curian építtem kő házat, hozzá kezdvén in A[nn]o 1700, engedgyen Isten csendes lakást benne, Szent nevének dicsőségére”. (DRERL C/64-2a 6. kötet); A már korábban is említett füzetben, melyben Pál az építkezéssel kapcsolatos munkálatok kiadásait vezette, szintén megtalálható egy ehhez kapcsolatos bejegyzés: „A[nn]o 1700 Isten segedelméből kezdettem a ludányi kőház építéséhez, ki is boldogítsa végit szándékaimnak az ő bő irgalmú áldásából, lévén övé a dicsőség mennyen és a földön.” (DRERL C/64-2 35. doboz. 80. sz. irat).

⁶⁵ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 38.

⁶⁶ DRERL C/64-2 35. doboz. 80. sz. irat.

⁶⁷ Uo. DRERL C/64-2 35. doboz. 80. sz. irat.

⁶⁸ Kovács: „Még áll a ház, s régi alakjában áll...” – A Ráday család alsóludányi kastélya, 358.

⁶⁹ Schneider: *Néhány adat a Nógrád megyei Ráday-birtokokról a XVII-XVIII. század fordulójáról*, 397.

⁷⁰ Vö.: DRERL C/64-2 35. doboz. 80. sz. irat.

ugyanis tizenkilencezer zsindeleszőget, háromezer lécszőget, nyolcezer zsindelet, száz szál deszkát és tizenháromezer téglát használtak fel a munkások.⁷¹

Az új családi fészkek felépülése után azonban nemsokára ezt a térséget is elérték a Rákóczi-szabadságharc seregei, s ahogy azt már korábban is említettük, Ráday 1703-ban Gács várába vonult a csapatok elől.⁷² Ugyan Pál a harcok alatt alig tartózkodott házában, Kazinczy Ferenc leírásából tudjuk, hogy az alsó-ludányi kúriának fontos szerep jutott a szécsényi országgyűlésen (1705. szeptember 12.-október 3.). A diéta ideje alatt ugyanis ülést tartott itt a fejedelem.⁷³

„Még áll a ház, s régi alakjában áll, hol az első Gedeon 1713. október-sőjén született, s még bírja az asztalt, bár némely igazításokkal, melynél Rákóczy[!] Ferencz a szécsényi mezőn, 1705 szeptember és októberben tartott conventből ide átjövén, ülést tartott és ebédelt; s nekem kedves vala képzelnem, hogy e mellett üle az atyám nagyatyja is, András, akkor ungvári viceispán, s a conventnek egyik tagja.”⁷⁴

Az 1700-as évek első felében több építkezés is folyt az alsó-ludányi telken: 1706-ban egy kápolna épült a kúria kertjében,⁷⁵ míg 1712-1715 között egy felső szinttel bővítették ki az addig egyszintes épületet.⁷⁶ Mivel a szabadságharc leverése utáni lengyelországi száműzetésből hazatérve Ráday már 1712-től visszatért a politikába, a felújítás munkálatait felsége felügyelte.⁷⁷

A család a későbbiekben is nagy gondot fordított az immár kastéllyá kibővített ház és környezetének fejlesztésére. 1733. januárjában például egy pajta építéséről állapodtak meg az ecsédi ácsokkal. Az egyesség szerint a munkások a fafaragásért és zsindelezésért készpénzben 125 rajnai forintot, míg természetben minden hónapban fejenként egy kila (1 kila = 62,08 liter) búzát, az egész munkára egy mázsa húst, a kásához és a húshoz sót, fél kila lencsét és borsót

⁷¹ Kovács: „Még áll a ház, s régi alakjában áll...” – *A Ráday család alsóludányi kastélya*, 358–359.

⁷² Pálmány Béla: Végvárok Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újrateremtés korszakában (1663-1703), in Bagyinszky Istvánné – Szivircsek Ferenc (szerk.): *A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve XII*, Salgótarján, 1986, 54–55.; Ladányi: *Ráday Pál vallásiügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 17–33.; Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 23–24.

⁷³ Kovács: „Most Ludány veve által bennünket...” – *A Ráday család Alsó Ludányi története*, 132.

⁷⁴ Kazinczy Ferenc – B. Eötvös József: *Kazinczy Ferenc utazásai*, Budapest, Kiadja Ráth Mór, 1885, 59–60.

⁷⁵ DRERL C/64-2a 6a kötet.

⁷⁶ Benda: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, 42.

⁷⁷ Kovács: „Még áll a ház, s régi alakjában áll...” – *A Ráday család alsóludányi kastélya*, 360.

vagy kását, egy vendely (bödön) túrót, és négy akó sört kaptak. A megállapodás után négy hónappal, 1733. május 20-án, Ráday Pál Pécelen hunyt el.⁷⁸

Pál halála után közel öt évvel, 1738. április 20-án egy hatalmas tűzvész pusztított Alsó-Ludányban, melyben a kastély is súlyosan megrongálódott. A történekekről Kajali Klára a következőket írta naplójában: „Ápr. 20 lőtt egész Ludánynak az én minden ottan levő épületeimmel edgyütt szörnyű égése. Mencse meg az Úr minden hiveit ily rettenetes tüzi veszélytül.”⁷⁹ A felújítási munkákat 1738. nyarán kezdték meg, amelyek költségeit – Pálhoz hasonlóan – Klára egy kis füzetben jegyezte fel. E füzetben az első pontos dátum 1738. július 11-e, amikor Straviczer, szécsényi kőművesnek fáradozásaiért 40 rajnai forintot fizettek ki. A helyreállítás nemmellesleg közel két és félszer annyiba került, mint az 1700-1702 között végbement építkezés, hiszen ekkor már egy jóval nagyobb épületet kellett helyreállítani.⁸⁰ A munkálatok egészen 1740-ig elhúzódtak.⁸¹

Egy évvel később, 1741. január 18-án, a család alsó-ludányi otthonában halt meg Kajali Klára.⁸² Innentől kezdve a kastély elvesztette korábbi jelentőségét, mivel Ráday Gedeon nem a szülőházát, hanem a Pest vármegyei, s édesanyja hozományaként a Rádayakhoz került Pécelt választotta közigazgatási központjául.⁸³

ÖSSZEGZÉS

Ráday I. Pál tehát miután 1695-ben befejezte iskolai tanulmányait a jogi-közgazdasági pályán helyezkedett el: előbb joggyakornok, majd 1699-től Kajali Pál utódjaként Nógrád vármegye nótáriusa lett. Négy évvel később, 1703. októberében csatlakozott a Rákóczi-szabadságharchoz, II. Rákóczi Ferenc pedig maga mellé vette és megtette *intimus secretarius*ává. A szabadságharc előrehaladtával Ráday feladatköre bővült: kezdetben csak Rákóczi elgondolásait valósította meg, később viszont már egyre nagyobb önállóságot kapott a harcok ügyeinek intézésében. Ebben nagy segítségére volt, hogy az ő vezetésével kezdett kiépülni egy országos jelentőségű, bizalmas bel- és külpolitikai ügyeket egyaránt intéző hivatal: a titkos kancellária is, amelynek működését a fejedelem nagyra becsülte. A szatmári béke megkötése, vagyis 1711 után azonban

⁷⁸ Uo., 360.

⁷⁹ Beliczay: *Kajali Klára, Ráday Pál felesége*, 183.

⁸⁰ Kovács: „Még áll a ház, s régi alakjában áll...” – *A Ráday család alsóludányi kastélya*, 361.

⁸¹ Kovács: „Most Ludány veve által bennünket...” – *A Ráday család Alsó Ludányi története*, 134.

⁸² Beliczay: *Kajali Klára, Ráday Pál felesége*, 184.

⁸³ Kovács: „Még áll a ház, s régi alakjában áll...” – *A Ráday család alsóludányi kastélya*, 363.

Ráday Pálnak mind az életviszonyai, mind a feladatai megváltoztak. A Rákóczi mellett szerzett diplomáciai tapasztalatait ezután Magyarország és az evangélikus egyház javára fordította, a Habsburg-katolicizmus hódításával szemben ugyanis a protestáns egyházi és vallási érdekeket védelmezte.

A Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepe mellett – gazdasági szempontból – kiemelkednek Ráday Pál birtokszervező tevékenységei is. Birtokai igazgatását az 1700-as évek elején vette át apjától, Ráday Gáspártól, melyek ekkor Nógrád és Pest vármegyében körülbelül nyolcvan és százhusz közötti lakott jobbágytelekből, harminc pusztatelekből, több mint hat „nemesülésből”, negyven puszt-faluból és falurészből, illetve további tartozékokból álltak. Ráday ráadásul a Rákóczi-szabadságharc alatt még tovább növelte földjeinek számát, hiszen II. Rákóczi Ferenc birtokadományokkal is jutalmazta a szabadságharcban végzett munkáját. A több részletben szerzett birtok értékét azonban jelentősen lecsökkentette, hogy nem egységesen, hanem felaprózva helyezkedett el, melyeken a termelés is eltérő volt. Míg ugyanis az északabbra fekvő, lakott területeken – ahol az úrbéres szolgáltatás volt a gazdálkodás alapja – a földművelés kétnyomásos váltórendszerrel folyt, addig a délebbre fekvő pusztákon a steppei extenzív állattenyésztés volt a jellemző, szántóművelés csak elvétve volt itt megfigyelhető. Mindezekből arra következtethetünk, hogy Ráday I. Pál ezekben az időkben egy középnyemes jövedelmével rendelkezhetett.

Az 1700-as évek elejétől nem melléleg a Ráday család vagyoni súlypontja északra tevődött át, mely feltételezhetően nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy Ráday Pál a Nógrád vármegyei Alsó-Ludányt választotta az új birtokigazgatási központnak és családi fészeknek egyaránt. 1700 és 1702 között éppen ezért itt építette fel kúriáját is. E döntését valószínűsíthetően befolyásolta az is, hogy e település termőföldje jó minőségű volt, hogy a közelben olyan forgalmas vásáru mezővárosok helyezkedtek el, mint Szécsény, Losonc vagy Balassagyarmat, valamint, hogy e község mintegy hidat képzett a Rádayak Nógrád, Gömör, Hont és Pest vármegyében elterülő birtokai között. Ráday Pál feleségével, Kajali Klárával együtt tehát innen igyekezett igazgatni birtokügyeit. Kajali egyébként nem csupán a birtokigazgatásban, hanem birtokaik gazdaságának új szerkezetének alakításában is segített: hét ispánságot hoztak létre, amelyeknek az élén álló ispánok fő feladata az irányításuk alá tartozó területek gazdálkodásának felügyelete volt. Így tehát megállapíthatjuk, hogy Pál birtokain egy alsószintű uradalmi igazgatás-adminisztrációs rendszer alakult ki.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (=DRERL, Budapest)

A Ráday család levéltára 1204-1936. – DRERL C/64.

A Ráday család gazdasági iratai – DRERL C/64-2

DRERL C/64-2 35. doboz. 80. sz. irat

DRERL C/64-2a 6. kötet

DRERL C/64-2a 6a kötet

Ráday I. Pál (1677-1733) iratai – DRERL C/64-4

DRERL C/64-4c1 70. sz. irat

DRERL C/64-4c1 82. sz. irat

Feldolgozások

BALOGH István: Ráday Pál az 1712-15. évi országgyűlésen. (Adalékok a protestánsok helyzetéhez a szatmári béke után), in *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve III*, Budapest, 1983, 55–73.

BELICZAY Angéla: Kajali Klára, Ráday Pál felesége, in Esze Tamás (szerk.): *Ráday Pál Emlékkönyv 1677-1733 – Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 157–196.

BENDA Kálmán (szerk.): *II. Rákóczi Ferenc emlékiratai*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

BENDA Kálmán: Ráday Pál és a szatmári béke, in Esze Tamás (szerk.): *Ráday Pál Emlékkönyv 1677-1733 – Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 43–54.

BENDA Kálmán (szerk.): *Ráday Pál iratai I. 1703-1706*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.

BENDA Kálmán (szerk.): *Ráday Pál iratai II. 1707-1708*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

BENDA Kálmán (szerk.): *Ráday Pál iratai 1709-1711*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 2003.

BENDA Kálmán: Ráday Pál politikai iratai, *Levéltári Közlemények*, XXV. évf., 1954, 141–151.

ESZE Tamás: *A Mercurius-kérdés revíziója*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1953, 1-4. sz, 57–75.

FABINYI Tibor: Ráday Pál iskoláztatása, in Esze Tamás (szerk.): *Ráday Pál Emlékkönyv 1677-1733 – Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 261–280.

FABINYI Tibor: Ráday Pál tanulóévei, in Ráday-Pesthy Pál Frigyes (szerk.): *Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, 9–27.

GÁRDONYI Albert: Ráday Pál jogvitája a pestvárosi tanáccsal, *Protestáns Szemle*, 1927, XXXVI. Évf., 213–219.

GORZÓ Gellért: Ráday Pál imádságai, *Irodalomtörténeti Közlemények*, XXV. évf., 2. füz, 1915, 151–172.

GORZÓ Gellért: Ráday Pál virágénekei, *Irodalomtörténeti Közlemények*, XXV. évf., 3. füz, 1915, 300–311.

GORZÓ Gellért: *Rádai Ráday Pál*, Budapest, 1915.

GYENIS Vilmos: Ráday Pál, az emlékiró, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1979, LXXXIII. évf., 3. sz, 245–263.

Kazinczy Ferenc – B. Eötvös József (szerk.): *Kazinczy Ferenc utazásai*, Budapest, Kiadja Ráth Mór, 1885.

KOVÁCS Krisztián: A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején, in Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2018, 9–30.

KOVÁCS Krisztián: „Elmúlhatatlan szükségünkől kényszerítettvény...” 17-19. századi Nógrád vármegyei zálog és haszonbérszerződések a Rádayak levelestárából, in Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2017-2018. Hitel – Bank – Piac*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, 2018, 113–133.

KOVÁCS Krisztián: „Még áll a ház, s régi alakjában áll...” – A Ráday család alsóludányi kastélya, in: Lengyel Ágnes – Czövek Judit (szerk.): *„Madaradnak fogadj engem...” Tanulmányok Lengyel Ágnes tiszteletére*, Balassagyarmat, 2021, 355–370.

KOVÁCS Krisztián: „Most Ludány veve által bennünket...” A Ráday család Alsó Ludányi históriája, in Balogh Zoltán (szerk.): *Neograd 2012. A Dornay Béla Múzeum Évkönyve XXXVI. kötet*, Salgótarján, Dornay Béla Múzeum, 2013, 121–139.

KOVÁCS Krisztián: Nógrád vármegye elveszett köznemesi famíliái – A Libercsey de Kislibercse család genealógiája, in Balogh Zoltán (szerk.): *Neograd 2020. A Dornay Béla Múzeum Évkönyve XLIII. kötet*, Salgótarján, Dornay Béla Múzeum, 2020, 45–64.

KOVÁCS Krisztián: Ráday Pál és a „somoskői jószág”, in Balogh Zoltán (szerk.): *Neograd 2021. A Dornay Béla Múzeum Évkönyve XLIV. kötet*, Salgótarján, Dornay Béla Múzeum, 2021, 25–44.

KÖPECZI Béla: Ráday Pál, a diplomata, in Ráday-Pesthy Pál Frigyes (szerk.): *Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, 29–34.

LADÁNYI Sándor: Ráday Pál, az első református egyetemes főgondnok, *Theológiai Szemle*, XXI. új évf., 1-2. sz, 1978, 48–54.

LADÁNYI Sándor: Ráday Pál, az egyházpolitikus, in Esze Tamás (szerk.): *Ráday Pál Emlékkönyv 1677-1733 – Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 105–111.

LADÁNYI Sándor: Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után, in Tenke Sándor (szerk.): *Egyháztörténeti Kiadványok – 2*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Egyháztörténeti Intézete, 1997.

NAGY Iván: *Magyarország családi címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IX. kötet, Pest, Kiadja Ráth Mór, 1862.

NÉGYESY László: *Rádai Ráday Pál munkái*, Budapest, Franklin Társulat, 1889.

PÁLMÁNY Béla: Végvárok Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újraterelítés korszakában (1663-1703), in Bagyinszky Istvánné – Szvircsek Ferenc (szerk.): *A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve XII.*, Salgótarján, 1986.

PAP László: Ráday Pál egyházirodalmi munkássága, *Református Egyház*, V. évf., 19. sz, 17–22.

RÁDAY-PESTHY Pál Frigyes (szerk.): *Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.

SCHNEIDER Miklós: Néhány adat a Nógrád megyei Ráday-birtokokról a XVII-XVIII. század fordulójáról, in Esze Tamás (szerk.): *Ráday Pál Emlékkönyv 1677-1733 – Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 393–407.

Mérés Anna – Pálházy Ferenc

AZ 1828. ÉVI ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁS SZOLNOK PÉLDÁJÁN

BEVEZETÉS

A jelen tanulmány a társadalom történeti statisztikai forrásai közül az 1828. évi országos összeírást használja és annak Szolnokra vonatkozó adatállományát mutatja be. A kiindulópontot Bácskai Vera gondolata adta: „Az országos összeírások adatainak pontossága kedvező forrásadottságok esetében ellenőrizhető és korrigálható a városi lakosságnak ugyan csak kisebb részére kiterjedő...”¹ Mivel az összeírás a korabeli Magyar Királyság szinte teljes településhálózatát lefedi, ezért alkalmas azok adózó társadalmának vizsgálatára.

A Heves Megyei Levéltárban (továbbiakban HML) található, 1828. évi országos összeírás Szolnokra vonatkozó dokumentumai alapján készítettük el Excel táblázat formájában az adatbázisunkat. Ez eltér a Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban MNL) 2022. szeptember 26-án átadott 1828. évi összeírás digitális formában megtekinthető adatbázistól.

Szolnok sajátos földrajzi helyzetét meghatározta, hogy a Jászság és a Nagykunság kiváltságos kerületei között fekszik, a Tisza és a Zagyva torkolatánál, a folyószabályozás előtt a Tisza kanyarulataiba beszorult településként, mocsaras és lápos vidékkel övezve. Gyümölcsösökkel és szőlősökkel nem rendelkezik, mert ezek Szandán találhatók. A már II. József által elrendelt első katonai felmérés Szolnokot ábrázoló térképe alátámasztja a város általunk bemutatott földrajzi helyzetét, valamint Szanda meglétét.²

¹ Bácskai Vera: *Városok és polgárok Magyarországon*, 2.köt., Budapest, Nemzeti Kulturális Alap, 2007, 447.

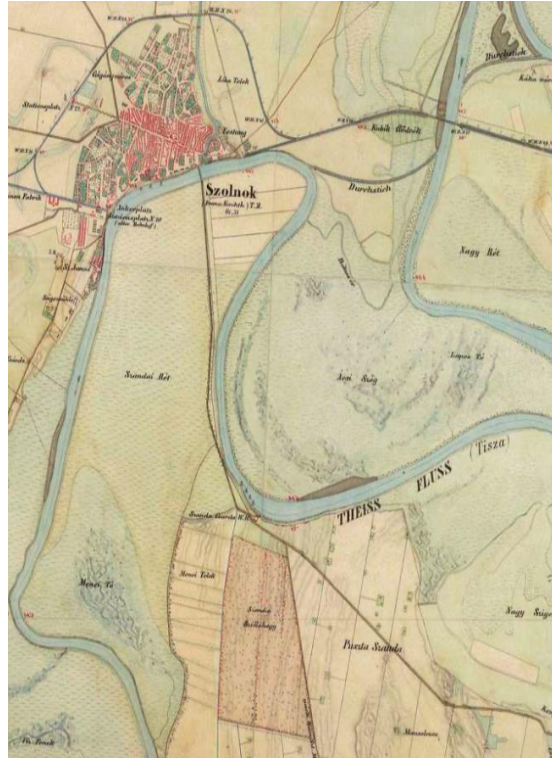
² Első katonai felmérés (1782-1785), Szolnok. (elérés: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2219318.7647617646%2C5961453.1497584665%2C2274353.425127092%2C5981708.962254039>, Letöltés: 2022. november 05.)

1. kép: Szolnok és Szanda az első katonai felmérés alapján készített térképen

A második katonai felmérést I. Ferenc király rendelte el 1806-ban, de Szolnokon csak 1857 után került rá sor. Ezt az bizonyítja, hogy a felmérés alapján elkészített térkép tartalmazza az *alter Bahnhof*³ kifejezést, amely régi pályaudvart jelent, tehát a fentebb említett második pályaudvar építése már befejeződött. A térképen látható, hogy a folyószabályozás megtörtént, vagyis radikális környezettermészeti változásokra került sor, amelynek velejárója, hogy a lélekszám Szolnokon és Szandán is növekedésnek indult.

³ Második katonai felmérés (1819–1869), Szolnok: (elérés: <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=5&bbox=2219318.7647617646%2C5961453.1497584665%2C2274353.425127092%2C5981708.962254039>, Letöltés 2022. november 05.)

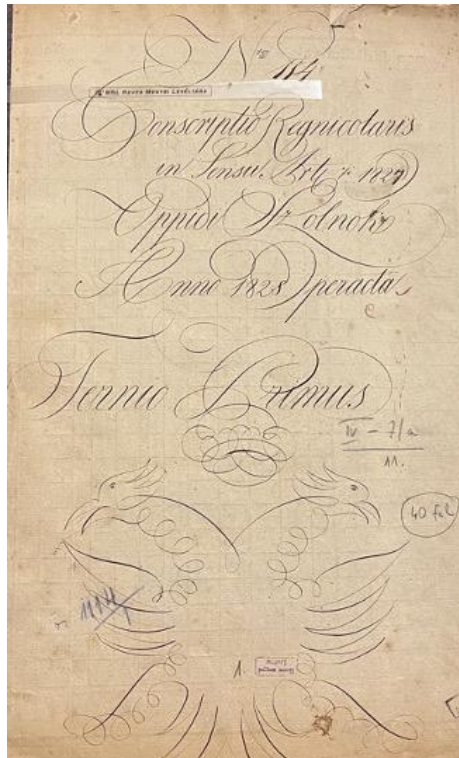
2. kép: Szolnok és Szanda a második katonai felmérés alapján készített térképen

A célunk bemutatni az 1828. évi országos összeírás Szolnokra vonatkozó irategyüttesét, valamint az adatállomány alapján eddig még nem vizsgált nemek és korcsoportok szerinti megoszlás leírása. A város kiválasztása során szem előtt kellett tartanunk, hogy a fellelhető források mindig meghatározzák a választási lehetőségek körét, továbbá egy olyan település társadalmi adataival dolgoztunk, amely esetében a forrásanyag ilyen szempontú feldolgozására korábban még nem került sor.

FORRÁSOK BEMUTATÁSA

A munkához felhasznált forrásként az 1828. évi országos összeírásról (*Conscriptio Regnicolaris*) fennmaradt eredeti, Szolnok városára vonatkozó a HML-ben őrzött irategyüttes szolgált.⁴ Mivel a munka legnagyobb része e dokumentum adatainak vizsgálatát teszi ki, okvetlenül fontos, hogy részletekbe menően értékeljük a forrás tartalmát. A bemutatása és elemzése elengedhetetlen ahhoz, hogy az adatállomány hitelességét és felhasználhatóságát illetően véleményt tudjunk alkotni.

⁴ MNL-HML-IV.7.a. Országos összeírások, 1720-1836 (Állag), 19. téka

3. kép: A Conscriptio Regnicolaris HML-ben őrzött irategyűttes I. füzetének borítólapja

MNL-HML-IV.7.a. Országos összeírások, 1720-1836 (Állag), 19. téka.

A mintegy öt füzetnyi kézzel kitöltött dokumentum eredeti formában és mikrofilmen is kutatható. A forrásokon megtalálhatók az írnokok (*Conscriptoris*) *Mathias Bezegh de Hajnik (extram conscriptor)*,⁵ és *Stephanus Frajzajzen (domesticus conscriptor)*⁶ aláírásai, illetve családi címerükkel ellátott viaszpecsétjük. Ezen kívül az elkészítés szükségességét indokló latin nyelvű kézzel írott nyitó és záró jegyzőkönyvek szövegei, valamint zárásnál az 1828. szeptember 14. napi dátum, mely az összeírás jegyzőkönyvének pecsételési dátumát jelzi.

Elérhető továbbá az összeíráshoz köthető három törvény. Az 1790/91. évi XXXIII. tc.,⁷ mely első lépésként utasítást ad az összeírás (tc. szerint népszámlálás) tartalmának egy erre a célra

⁵ Vö. Bohony Nándor: Adózó gazdaság és társadalom Egerben: Az 1828. évi összeírás alapján, *Agrártörténeti Szemle*, XXVII. évf., 1985/1-2, 79; Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 1. köt., Pest, Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1857, 90–92.

⁶ Vö. Bohony: *Adózó gazdaság*, 73–75; Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 3. köt., Pest, Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1858, 234–235.

⁷ 1790/91. évi XXXIII. tc. a népességnek közigazgatási és katonai célból való összeírásáról. (elérés: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagenum%3D25>, Letöltés: 2022. november 05.)

kijelölt bizottság által való elkészítésére. Az 1802. évi II. tc.⁸ az összeírás elkészítéséről határoz, az 1827. VII. tc.⁹ pedig az összeírás jóváhagyásáról rendelkezik. A törvények mellett a HML-ben kutatható a nádori utasítás (*Instructio*) és a felszólítás (*Invitatito*), melyek az összeíráshoz tartozó eljárásmodot, illetve az elkészítésre vonatkozó felszólítást tartalmazzák.¹⁰ A hosszú előkészítési folyamatot követően készült el az országos összeírás első változata. Az iratok keletkezési körülményeire vonatkozóan az MNL iratanyagai még sok részlettel szolgálhatnak, így az összeírás struktúráját kialakító testület munkájára, és a már kitöltött és ellenőrizendő dokumentumok értékelésére. Jelen munkánk keretében ezen állagok anyagainak értékelésére bővebben nem térünk ki.

Az irategyüttes összefűzve nyomtatott táblázatos formában tartalmazza a felvett adatokat, név szerint rendezve, kizárólag az adózó 18. életévüket betöltött személyekre vonatkozóan. A megjegyzések ismeretében kimutatható, hogy közéjük az összeírásba nem kerültek be a katonák (*Miles*)¹¹ és a rokkantak (*Defectum corporis*).¹² A jól érzékelhető módon legalább két kéz által kitöltött táblázat rovatai a nevek mellett meghatározott rendben tartalmazzák az adott adózó személy adatait, melyek balról jobbra kerültek kitöltésre. Mintegy 14 darab főrovat alatt 40 darab alrovat található, amiket oldalanként 20 darab személynévre vonatkozóan töltöttek ki. Az oszlopok adatait minden lap alján oldalanként összegezték (*Latus*), illetve a megelőző oldalak összegzett sorait átvezették az új oldal fejléce alá (*Translatum*), ezzel egyszerűsítve a későbbi ellenőrzést és feldolgozást.

A rovatok a lap tetején balról jobbra 1. főrovat: adózó háztartásfők neveivel (*Nomina Contribuentium*.) kezdődnek, amiket előzetesen sorszámmal láttak el, majd sorban folytatódik a 2. főrovat: 18 és 60 év közötti férfiak és nők száma név nélkül, amelybe a családfő és az összes háztartásban élő beletartozik (*Personae Contribuentium utriusque sexus conjugatae, aut non conjugatae, inde ab expleto 18vo aetatis anno usque 60um inclusive*).¹³ 3. főrovat: az előbbi főrovatra vonatkozó egyéni adatokat tartalmazza, melyben a családfő státuszát és foglalkozását is jelölik (*Ex his sunt*)., 4. főrovat: házak száma, melyek után törvény szerint a családfő köteles

⁸ 1802. évi II. tc. a nem nemes népesség összeírásáról (elérés: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=80200002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagenum%3D26>, Letöltés: 2022. november 05.)

⁹ 1827. évi VII. tc. a porták megigazítására szolgáló országos összeírásról. (elérés: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=82700007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagenum%3D26>, Letöltés: 2022. november 05.)

¹⁰ MNL-HML-IV.1.e. Országgyűlési iratok. Követi jelentések, 1827.

¹¹ 10. Czako Geor. Uxor.

¹² 173. Nagy Geor. Vid.

¹³ Az egy közösséghez tartozók közé számították az ott élő rokonok mellett a velük rokonsági kapcsolatban nem, csak gazdasági kapcsolatban lévő személyeket is, illetve egy ilyen „összeírási egység” több mai értelemben vett családból is állhatott, például, ha a családfő (tartalmilag háztartásfő) valamely gyermeke házas volt. In Szűcs Zoltán: *A háztartás és család fogalma*, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2006, 7.

adót fizetni (*Domus a quibus Census solvitur.*), 5. főrovat: belső telek négyszögölben (*Fundi Intravillani.*), 6. főrovat: gabonatermés (*Procreatio Seminaturae.*), 7. főrovat: rétek (*Prata.*), 8. főrovat: szőlősök (*Vineae.*), 9. főrovat: almások és szilvások (*Pomaria, et Pruneta.*), 10. főrovat: nagyállatok (*Pecora.*), 11. főrovat: apróállatok (*Pecudes.*), 12. főrovat: erdők (*Sylvae.*), 13. főrovat: italmérés (*Educillum.*), végül a 14. főrovat: megjegyzések (*Observationes.*) című egységgel zárulnak. A főrovatokhoz kapcsolódó alrovatok (ha vannak) a különböző alkategóriákat jelölik az alábbiaknak megfelelően: 3. főrovat alrovatai: értelmiségi (*Honoratiores.*), polgárok (*Cives.*), jobbágys (Coloni.), házas zsellérek (*Inquilini.*), házatlan zsellérek (*Subinquilini.*), férfitestvérek (*Fratres.*), fiúgyermek (Fili.), lánygyermek (Filiae.), szolgák (*Servi.*), szolgálólányok (*Ancillae.*), mesteremberek¹⁴ (*Opifices.*), helyi kiskereskedők, kalmárok (*Mercatores*), nagykereskedők (*Quaestores.*). 5. főrovat alrovatai: a belső telek nagysága négyszögölben (*Intravillanae □ orgiae*), a négyszögölenkénti érték (*Orgiarum □ consvetum Pretium.*). 6. főrovat alrovatai: jobbágys- vagy polgárjogon kezelt szántó bevetéséhez szükséges gabona száma pozsonyi mérőben megadva (*Quam Contribuens terris coloniali, aut civili Jure teutis committere servit.*), az adózó személy haszna mérőnként (*Lucrum dani Contribuentibus, singulam Metretam Asumendo.*), mérőnkénti termés száma (*Quot Metretae post unaro procrcentur?*), mérőnkénti termés ára (*Quid ordinario Pretio Procreatio Valet?*). 7. főrovat alrovatai: jobbágys- vagy polgárjogon kezelt kaszálók (*Pari colomicali, aut civili Jure tenta.*), az adózó haszna mérőnként (*Lacrum Dant Contributiinus, ningulam Metretam assumendo.*). 8. főrovat alrovatai: a kezelt terület mérete pozsonyi mérőben (*Capaces Metret Poson.*), mérőnkénti haszon (*Lucrum danct, singulam Metretam Posoniensem assumendo.*), a kapások száma (*Bequirunt Fossore.*), kapásonkénti termelmény vödronként megadva (*Procreant post unom Fossorem urnas.*), kapásonkénti termelmény átlagértéke (*Medium currens Pretium Procreationis post unom Fossorem Obveniens.*). 9. főrovat alrovatai: gyümölcsös mérete kaszálóban (*Falcastra.*), kaszálónkénti terület haszna (*Lucrum dant, singuli Falcastri extensionem assumendo.*). 10. főrovat alrovatai: ökrök száma (*Boves Jugales.*), anyatehenek (*Vaccae foete, aut matres.*), meddő tehenek (*Voccae steriles.*), 3 évnél idősebb üszők és bikák (*Juvenie et Juvencae 3. annos superantes.*), 2 évnél idősebb üszők és bikák (*Juvenie et Juvencae 2. annos superantes.*), 3 évnél idősebb lovak (*Equi curriperi et armenrales 3. annos superantes.*), 2 évnél idősebb lovak (*Equi curriperi et armantales 2. annos superantes.*). 11. főrovat alrovatai: egy évesnél idősebb juhok (*Oves unum annum complentes.*), egy évesnél idősebb sertések (*Setigeri unum anum complentes.*), egy évesnél idősebb kecskék

¹⁴ Csak azok, akik valamilyen céhhez tartoznak.

(*Capae unum annum complente.*). 12. főrovat alrovatai: erdők területe (*Quae occurrant terram capacem.*), erdőterület hozama (*Inferunt, anno annum pensante, e Glandinatione et Questu Lignorum.*). A ki nem emelt főrovatokhoz alrovat nem tartozik.

A Szolnokról készült összeírás rovatai közül sokhoz egyáltalán nem vezettek be információt. Ilyen a 3. főrovat 10. és 13. alrovata, az 5. főrovat mindkét alrovata, a 6. főrovat 2, 3, 4. alrovata, a 7, 8. és 9. főrovat valamennyi alrovata, a 11. főrovat 3. alrovata, és a 12. illetve 13. főrovat összes alrovata, beleértve a felsoroltak összegzésének (*Latus*) rovatát is. Ennek oka, hogy a feljegyzendő dolog, úgymint gyümölcsösök, szőlősök, erdők stb. egyáltalán nem volt a városban. Előfordul viszont, hogy bizonyos rovatok kitöltése valószínűsíthetően hanyagság miatt maradt ki, mint a 11. főrovat 3. alrovata az egy évnél idősebb kecskékre vonatkozóan. Ezek az adatok ugyanis általánosan nem, vagy más rovatokkal összevonva kerültek bevezetésre, tekintettel az állatok – ez esetben kecske – méretére. A fiskális információt tartalmazó rovatok kitöltése pedig csak a szabad királyi városok esetében volt kötelező.¹⁵ Esetünkben ez a 4. 5. 6. 7. 8. 9. 12. és 13. főrovatokat érinti, amelyek közül, mint azt fentebb kifejtettük, több főrovat egyáltalán nem került kitöltésre.

4. kép: A Conscriptio Regnicolaris táblázatos elrendezése az 1-7. főrovatokra vonatkozóan

MNL-HML-IV.7.a. Országos összeírások, 1720-1836 (Állag), 19. téka.

¹⁵ Bohony: *Adózó gazdaság*, 92.

[illegible]

5. kép: A Conscriptio Regnicolaris táblázatos elrendezése az 8-14. főrovatokra vonatkozóan

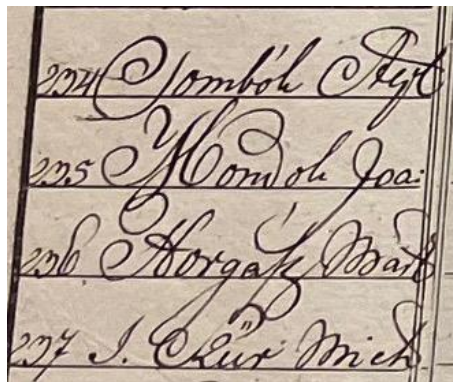
Az összeírás készítői az egyes személyekre vonatkozó többletinformációkat gyakran nem a megjegyzés oszlopba, hanem közvetlenül a nevek elé, vagy mögé vezették be. A hely szűke miatt ezért kénytelenek voltak rövidítéseket alkalmazni. Ilyen rövidítések az *Uxor* (feleség), *Vid.* (*viduus*, özvegy férfi; *vidua*, özvegy nő), *Succ.* (*successor*, utód), és az *I.* (*iuvenis/iunior*, fiatal/fiatalabb) szavakból keletkeztek, legtöbbször egy-egy szótag elhagyásával, néhol viszont a teljes szó szerepel. Azoknál a személyeknél, akik személyüket tekintve nem, pusztán vagyontárgyaik (ház, állatok) után fizetnek adót, a 2. főrovatot két vízszintes vonallal jelölték.

Szolnokra vonatkozóan létezik egy másik eredeti példány az 1828. évi összeírásból, amelynek iratai az MNL Regnicolaris Levéltár Archivum Palatinalae (Nádori Levéltár) állagában találhatók.¹⁶ A dokumentum online digitalizált formában kutatható. Az Archivum Palatinalae dokumentuma másolata a HML-ben található változatnak.¹⁷ A másolásnak köszönhetően több helyen pontatlanságok, sűrű lekaparások (167. *Kurják Fran.*, 168. *Csabai Mart.*), néhol áthúzások (1249. *Visnya Joan.*, 1253. *Molnár Jos.*) fordulnak elő a táblázatban. Ezen kívül szembeötlő, hogy az online kutatható verzió érzékelhetően egy személyhez köthető

¹⁶ Az 1828. évi országos összeírás, MNL-OL-W-21-6-N-26--Heves és Külső-Szolnok vármegye-132-132e.

¹⁷ A közgyűlési iratok tartalmazzák a magyarázatot, hogy a szüret ideje alatt másolatokat készítettek, MNL-HML-IV.1.b. 608/1828. számú irat.

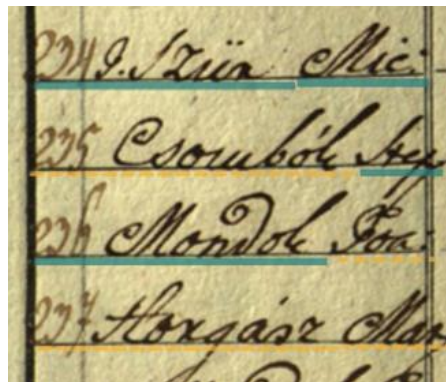
kalligráfiája kissé eltérő a HML-ben őrzött anyagétól, amely bizonyítja, hogy a HML anyagát kitöltőktől különböző kéz másolta át az anyagot, illetve néhol a megjegyzések rovat tartalmát a másoló lerövidítette, valamint a másolás során olykor dokumentálatlan javítások is történtek, mint az I. számú füzet 220. regisztrált adózója (*Szántó Steph.*), akinek adatait az online adatbázis dokumentumában jól láthatóan a dokumentumétól idegen tintával igyekeztek javítani. Rendszeresen előfordul továbbá a vezetéknevek sorrendjének (1158-1159. *Lévay Math. - Deák Mich.*), illetve a helyesen beírt vezetéknevekhez tartozó keresztnév felcserélése (1430-1431. *Lantsák Fran. Vid. - Kovács Ant.*) a két dokumentumban. Az utóbbi okozta probléma az adatok elemzése során elhanyagolható, az előbbi azonban komolyan megnehezíti az adatok azonosítását. Nagyobb gondot jelent, ha a másoló a kiolvasás nehézségei miatt a másolás során fiktív neveket alkot a sorszámmok mögött (1313. *Nagy Paul. - Nagypál Fran.*), ami bizonyítja, hogy a kor embere is helyenként nehezen birkózott meg a kézzel írt szöveg dekódolásával, illetve, ha a másoló több sort átugorva a sorszámmhoz képest kettő vagy több személy nevét, s ezzel adatait felcserélte, egyszerre a táblázat hibásan bevezetett adatait lekaparva igyekezett hibáját korrigálni (234. *Csombók Steph. - 237. I. Szűr Mich.*). Ez utóbbi esetben a bevezetett adatok ellenőrzése, a megjegyzések rovat átnézése sem nyújt támpontot a helyes sorrendet illetően.

6. kép: MNL-HML-IV.7.a.

Országos összeírások, 1720–1836, 19. téka.

I. füzet, 24.

7. kép: MNL-OL-W-21-6-N-26

Heves és Külső-Szolnok vármegye

132/24.

Mind a Regnicolaris Levéltárban, mind a HML-ben őrzött dokumentumhoz tartozik egy-egy füzet, melyek címe és tartalma azonos, és az 1828. évi országos összeírás javításait tartalmazzák

(*Rectificata Conscriptio Regnicolaris Oppidi Szolnok. Anno 1831 peracta*).¹⁸ Ennek elkészítésére az összeírást ellenőrző Nádori Tanács adott utasítást, amit *Josephus Kovách*¹⁹ és *Ludovicus Makay*²⁰ készítették el. A két anyag az összeírásokhoz külön-külön csatolva kutatható, elkészítésük módja, illetve a dokumentumok formája megegyezik az összeírásával. A javítás azokat a jelölési hibákat és hiányosságokat hivatott korrigálni, melyeket a kitöltők az utasításoknak megfelelően nem tudtak egyértelműen megoldani. A javítási útmutató sorra veszi a pontatlan sorszámokat, majd a hibás kitöltést, valamint a korrekciót jelölve igazítja ki a végösszegeket. Megállapítható, hogy a javításnak nem sikerült minden hibát kiküszöbölnie, ugyanis a hibajegyzék III. füzet 954. számú (*Takó Paul.*) tételére vonatkozó korrekciója valójában a III. füzet 984. számú (*Szalay Steph.*) tételére vonatkozik, azaz a javítás során a hiba orvoslása helyett helyenként újabb pontatlanság keletkezett. Ezen kívül vannak olyan hibás tételek, melyek a javításból kimaradva az összeírásban maradtak (1068. *Hegedűs Math.*).

A javításokat tartalmazó külön-külön őrzött füzetek jelentősebb mértékben egy oldalon térnek el egymástól. A HML-ben őrzött javításokra vonatkozó anyagot újabb, az 1835. évre vonatkozó kiegészítésekkel toldották meg, melyek az online kutatható verzióból kimaradtak. Ez a kiegészítés a mérőnkénti termés számára és árára tartalmaz újabb javításokat,²¹ bizonyítva, hogy a későbbiekben ezt a változatot használták fel további adatgyűjtésre.

Az elsődleges forrásanyag értékelését összegezve elmondható, hogy az iratanyag nyers adatállománya jól használható az adózó személyekkel és a városra jellemző viszonyokkal kapcsolatos pillanatképszerű vizsgálat elvégzéséhez. A munka szempontjából kritikus hibák, pontatlanságok a dokumentum adatainak viszonylag kis részére terjednek ki, és a javítási útmutatónak köszönhetően elhanyagolható mértékben torzítják végeredményeinket. Előzetes lista hiányában lehetetlen pontosan megállapítani, hány olyan adófizető személy élt a területen, akik nem kerültek be az összeírás anyagába. Az írnokok valóban alapos munkájának köszönhetően viszont biztosra vehető, hogy az összeírásba bevezetett adatok csak csekély mértékben tértek el a tényleges adatoktól, ugyanis az összeírással megegyező év azonos

¹⁸ Csatolva az országos összeírás irategyűjtéséhez, MNL-HML-IV.7.a. Országos összeírások, 1720-1836 (Állag), 19. téka.

¹⁹ Vö. Bohony: *Adózó gazdaság*, 13; Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 6. köt., Pest VI., Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1860, 399–401, 404.

²⁰ Vö. Orosz Ernő: *Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*, Eger, Egri Nyomda-Részvénytársaság, 1906, 155–156; Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 7. köt., Pest, Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1860, 267–269.

²¹ Csatolva az országos összeírás irategyűjtéséhez, MNL-HML-IV.7.a. Országos összeírások, 1720–1836, 19. téka.

évszakában készült Heves megyei rovásadó összeírás összegzésében (*sommázat*) az országos összeírással megegyező jellegű adatok csupán alacsony hányadát vezették be.²²

A KUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERE

Az 1828. évi országos összeírás értékelésével foglalkozó munkák többnyire kevés biztos információval szolgálnak a dokumentumokat illetően. A megbízott írnokok vétette hibákról, illetve javításokról, a dokumentumok adatainak esetleges torzulásairól vagy a 14. megjegyzések című főrovat tartalmáról kevés feldolgozott eredmény áll rendelkezésre. Az összeírásról megjelent munkák többségében annak nyers, összegzett adatok (*Latus*) rovatának közlésére szorítkoztak, valamint a főrovatok pontatlan értelmezése miatt gyakoriak a tartalmi tévedések. Ezek értelmezése sokszor igen nehézkes, hiszen az összeírás rovataira vonatkozó egyértelmű általános értelmezés sem történt meg, így sokszor a rovatokhoz kapcsolódó jelölések értelmezése is kétségesnek bizonyult. A különböző városok adatait kisebb-nagyobb mértékben értékelő munkákban kaphatunk némi támpontot arról, hogy az összeírások közölte adatok milyen kontextusokban értékelhetők összegezve és önállóan kisebb részekként, ideértve az adózó személyekre vonatkozó megállapításokat is. Az irodalom jobbra pontosítandó módon, de segítségünkre volt az összeíráshoz kapcsolható törvények, kiegészítések és egyéb iratok felkutatásában. A szakirodalom feldolgozása elősegítette, hogy feltárjuk és tisztázzuk a korábban kétes kontextusban használt adatokat, kifejezéseket.

Elsőként Tagányi Károly adta ki az 1828. évi országos összeírás *Latus* sorainak adatait 1896-ban.²³ Forráskiadványában megyékre és városokra bontva találjuk az adatokat. Munkájának célja, hogy közreadja az összeírás feldolgozatlan adatai, felhívva ezzel a figyelmet a feldolgozásban rejlő lehetőségekre. Kiadványához bevezető tanulmány nem tartozik, csupán a feldolgozatlan adatok közlése történik.

Thirring Gusztáv 1903-ban közreadott akadémiai székfoglalójában értekezik a 19. századi összeírások jellemzőiről. II. József korától kezdve mutatja be az összeírások jogi anyagait, felterjesztéseit, szót ejt problematikájukról, felépítésükről, kezdeti munkálataikról.²⁴

²² Vö. MNL-HML-IV.7.b. Heves és Külső-Szolnok vármegye adószedőjének iratai. Adóösszeírások. Megyei összesítői az 1816-1830. évi dicalis adóösszeírásoknak; Soós Imre: *Heves és Külső-Szolnok megye 1772–1849. évi rovásadó összeírása*, Eger, Heves megyei Levéltár kiadványa, 1973.

²³ Tagányi Károly: Az 1828-iki országos összeírás végleges eredményei, *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, III. évf., 1896, 110–117, 206–213.

²⁴ Thirring Gusztáv: Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében, in Pauer Imre (szerk.): *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, 12.köt. 11. szám, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1903, 613–627.

Kiemelésein keresztül nyomon követhető az összeírások feladata, lényegi elemeinek részei. Megerősíti, hogy a dolgozatunkban használt adóösszeírás az adózó társadalom képezte adóalap megállapítására szolgált. A népösszeírás az újoncozás meghatározásának érdekében történt, ezért nem összekeverendő az adóösszeírásokkal, viszont egyazon időben, egyazon intézmények anyagainak vizsgálata segítségével kutathatók. Thirring Gusztáv értekezése sok szempontból aktuális, hiszen a II. József és 1848 közötti időszak összeírásainak feltárása mintegy 120 évvel az akadémiai előadása után is csak részleteiben valósult meg, s ebbe illeszkedik az 1828. évi országos összeírás állaga is.

Dr. H. Pálffy Ilona több munkájában foglalkozott az 1828. évi országos összeírás anyagával. Tanulmányaiban az összeírás adatait sokszínű táblázatok elkészítéséhez használta, oly módon, hogy szemléltesse és értékelje az adott városban a pillanatnyi népesség összetételére vonatkozó adatokat. A bonyolult táblázatok hálójához igen rövid és hiányérzetet keltő leírás, illetve értékelés párosul, továbbá a kétnyelvű szöveggel ellátott fejléc képlékennyé teszi azok értelmezését. Táblázataiban rögzítette az összeíráson alapuló adatokat, melyeket – az 1. és 2. főrovat elemeit – hibásan értelmezve, azonosítja az összeírt személyeket,²⁵ illetve különböző tanulmányaiban ellentmondásosan kezelve használta fel,²⁶ így a rovatok értelmezése csak iránymutatóként használható fel.²⁷ Ugyanez mondható el az erősen spekulatív jellegű nemzetiségekre és nemességre vonatkozó megállapításokról,²⁸ melyek az összeírás adatgyűjtési rendszerébe nem kerültek be, viszont az 1. főrovat vezetéknévei alapján nemzetiséghez próbálja kapcsolni ezeket.²⁹ Előfordul továbbá, hogy az összeírás táblázatainak egyes alcsoportjainak információi kimaradnak a megállapításokból.³⁰ A lakosság tagolódására és tagonként birtokolt vagyonára vonatkozó ábrák számos komplex információval szolgálnak, de nehézkes értelmezésük és rövid, a hibahatárookra, torzításokra ki nem térő értékelésük miatt az adatok relevanciája ellenőrzésre vár. Az összeírás dokumentumainak értékelése során többször közölt információt arról, hogy az adott munkát végző írnokok hogyan jártak el kétséges kérdéseket illetően, mint például az adóköteles nemesi porták ügyében.³¹ A nyers információkat több alkalommal szemléletes, de szintén nem hiánytalanul kiértékelte ábrák segítségével közli, melyek bemutatják az adott város összeírásának városrészekhez köthető

²⁵ H. Pálffy Ilona dr.: Győr sz. kir. város az 1828. évi összeírás megvilágításában, *Statisztikai Szemle*, XII. évf., 1934/5, 367–368.

²⁶ Ld. H. Pálffy Ilona dr.: Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben, *Statisztikai Szemle*, XIII. évf., 1935/5, 382.

²⁷ H. Pálffy: *Győr sz. kir. város*, 367–376.

²⁸ H. Pálffy: *Győr sz. kir. város*, 368–370.

²⁹ Uo., 368–370.

³⁰ Vö. H. Pálffy: *Győr sz. kir. város*, 371; H. Pálffy: *Kecskemét adózó lakossága*, 383.

³¹ H. Pálffy: *Kecskemét adózó lakossága*, 382–397.

adatait. Említést tesz az adatok torzulásának bizonyos formáiról, melyek fő okaként az írnokok egyéni döntését jelöli meg.³² Ez utóbbi megállapítással egyet kell értenünk, hiszen az írnokok döntései kimutatható hatást gyakoroltak az általunk vizsgált dokumentumok adataira is. Ezen kívül a forrásunkat értékelve fentebb felsorolt, az összeírásra jellemző általános hibákról, torzulásokról munkáiban nem esik szó.

Tömböly János 1939-ben kiadott forráskiadványában közli Vas vármegye 1828. évi összeírt adatait és az 1832. évi javításokat.³³ A kötet a korabeli Vas vármegye valamennyi településének dokumentumai alapján tartalmazza a *Latus* rovatok és a javítások eredményeit. A bevezető tanulmányban a vármegye gazdasági helyzetét és viszonyait elemzi. Megállapítja, hogy a javítások és az eredeti felvétel között eltelt időben is fejlődött a város iparos népessége, viszont a két összeírás eltérő okát nem mutatja be. A módszertana alapján használható, igényes feldolgozás.

Az 1828. évi országos összeírásról szóló szakirodalom leggyakrabban hivatkozott munkái között találjuk Bottló Béla munkáját. Ez tematikus sorrendben gyűjt össze rövid információkat az összeírás anyagával, tervezésével, elkészültével kapcsolatban. Részletezi az összeírás táblázatának rovatcímeit, s ezek funkcióit, leírást ad a kitöltés módjáról, az összeírást elrendelő intézményekről és megállapításokat tesz a végleges adatok ellenőrzésére vonatkozóan. Az összeírással foglalkozó szakirodalom gyakran hivatkozik Bottló Béla információira, de azok kritikai szemlélettel történő felhasználásával szinte sehol nem találkozhatunk, annak ellenére, hogy munkájában több pontosítást igénylő információ található. A legtöbb fontos és valóban helytálló információt az összeírások levéltári anyagaira vonatkozóan találhatunk.³⁴ Részletesen, de nem hiánytalanul megadja, mely állagokban őrzik az összeírás dokumentumait. Nem tesz viszont egyértelmű utalást arra, hogy az összeírás anyagából a javítási útmutatókon kívül, csak úgy, mint esetünkben, eredeti másolatokkal is találkozhatunk, melyeket az MNL központi állagában őriznek, és az egyes összeírásért felelős törvényhatóságok vonatkozó állagaiban megtalálható ezek eredeti változata. Részletes említést tesz viszont arról, hogy az összeíráshoz tartozó állagok miért és hogyan sérülhettek.³⁵ Az összeírás fő- és alrovatainak címét sűrű magyarázatokkal ismerteti, mégis egy-egy esetben fontos információk maradtak ki

³² Vö. H. Pálffy: *Kecskemét adózó lakossága*, 382-393; H. Pálffy Ilona dr.: Szombathely város adózó lakossága 1828-ban, Ó-Perent és Szent-Márton községekkel együtt, *Statisztikai Szemle*, XV. évf., 1937/5, 469-481.

³³ Tömböly János: *Vas Vármegye jobbágygazdálkodása az 1828. évi összeírás alapján*, Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1939.

³⁴ Bottló Béla: Az 1828. évi országos összeírás, in Kovacsics József: *A történeti statisztika forrásai*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957, 244-245, 248-251.

³⁵ Uo., 250-251.

a rovatok kitöltését illetően.³⁶ Olvashatunk néhány módszerről, mellyel a táblázatot kitöltő biztosok éltek bizonyos problémák esetén, viszont a 14. megjegyzések rovaton kívül felírt esetleges plusz információkról az izraelita családfők külön jelölésén kívül – melyet nem részletez – nem esik szó. A dokumentumok adatainak torzulásairól és felhasználhatóságáról képet kaphatunk, mert felveti az összeírások összegző sorainak kritika nélküli felhasználásának problematikáját.³⁷ Munkájáról összegezve elmondható, hogy logikai felépítése több helyen rendkívül inkoherens, de esetleges pontatlanságai ellenére is útmutatóként szolgál az 1828. évi országos összeírás értékeléséhez. Kijelentéseit, és azok teljességét viszont nagyfokú kritikai szemlélettel érdemes kezelni.

Soós Imre 1973-ban adott ki forrásközlést és értekezést a rovásadóösszeírásokról. Írása segít kontextusba helyezni az 1828. évi országos összeírást, és Heves vármegyére vonatkozó adatait más, hasonló jellegű, de kisebb volumenű adóösszeírásokkal összehasonlítható módon közli. Ezek között akad olyan, járási sommázatokból származó adatsor is, mely adatait az összeírással szinte egy időben vettek fel, így a tanulmányban közölt munkák – az azonos rovatokra vonatkozóan – képesek árnyalni az 1828. évi összeírás kitöltésének menetéről szerzett ismereteinket, hiszen szerepelnek benne olyan többletadatok, melyek az átfogó országos munkában nem szerepeltek, illetve hozzásegíthet minket az adatok relevanciájának megállapításához. A kiadvány tartalmaz továbbá egy rövid ismertető anyagot az összeírások létrejöttéről és felhasználásának lehetőségeiről. Támpontszerű módon lát el a jegyzékek, összeírások elkészültéhez kapcsolható információkkal, ami jól használható, helyenként viszont pontosítandó.³⁸ Összegezve Soós Imre munkája fontos segédlet, hiszen segítségével lehetséges kisebb szintű összehasonlításokat elvégezni, következtetéseket levonni.

Bácskai Vera és Nagy Lajos az 1984-ben kiadott monográfiában sajátos módon használja az 1828. évi országos összeírás nyers adatait a városok anyagához csatolt jelentésekben található piacokkal kapcsolatos utalásokat és a 3. főrovat egyes adatait felhasználva végezték el a 19. századi Magyar Királyság (beleértve Horvátország) területén található piacközpontok rekonstrukcióját. Munkájuk során az összeírás adatait a lehető legnagyobb pontossággal kigyűjtve vették számba a 3. főrovathoz tartozó adatokat. Nehézségeik nyomán rendre kiemelik azokat a problematikákat, melyekkel az adatfeldolgozás során szembesültek. Ilyenek a

³⁶ Uo., 255–257: a 3. főrovatnál a törvényhatóságok döntöttek arról, hogy a kontárokat összeírják -e, esetünkben ezt a jogot az összeíróbiztosokhoz delegálták, akik döntése szerint a kontárok nem kerültek az összeírásba; Uo., 261–262: a 7. főcsoportról szóló adatok rossz sorrendben és téves betűrendben vannak közölve.

³⁷ Uo., 266–269.

³⁸ Nem az összeíráshoz tartozó tc.-re hivatkozik, 1791. évi 47. tc., in: Soós: *Heves és Külső-Szolnok*, 30.

munkánk esetében is jellemző név, illetve adatfelcserélések. Említést tesznek arról, hogy a 14. főrovat nyújtja a legnagyobb segítséget az adózók státuszának meghatározásához, illetve a hibák kiküszöböléséhez.³⁹ Felvetnek egy, az összeíráshoz köthető lényegi problémát, hogy bizonyos esetekben az egyébként egységes összeírásra vonatkozó utasítások egyes pontjai, mint a 3. főrovat elemei, nem egyértelműen kidolgozottak, és sokszor a törvényhatóságok, illetve az összeíróbiztosok hatáskörébe került a kitöltési útmutatóban nem elég konkrétan szereplő problémák áthidalása. Idetartozik a céhen kívüliek (kontárok), nemesi birtokon dolgozó iparosok, vándorkereskedők, és a ház nélküliek társadalmi helyzete. Értékelésükből megtudhatjuk, hogy a falusi és városi kocsmárosokra vonatkozó adatok sok helyen javításra szorulnak, és azt a felterjesztés után a Nádori Tanács nem tette meg.⁴⁰ Az összeírás anyagára való széles spektrumú rálátásuk miatt képesek voltak az egész forrásbázisra jellemző általános következtetéseket levonni. Ezek közé tartozik a Nádori Tanács elégedetlensége a rendszeresen vétett pontatlanságokkal kapcsolatban, a kitöltendő pénzügyi adatok elsikkasztása, az adóalapba egyébként bekerülő adóköteles személyek kihagyása az összeírásból.⁴¹ Továbbá gyakoriak a félreértelmezett jelölésekből fakadó hibák és halmozások. Összegzésükben a kereskedők adatai véleményük szerint túlságosan pontatlanul lettek bevezetve ahhoz, hogy azokat eredményesen használhassák fel. Hasonló nehézségbe ütköztek a jövedelmek meghatározásánál, illetve az iparosok kérdését illetően, ám utóbbiak adatait a hibák ellenére elég pontosnak találták az általános kép megalkotásához. Adataik bővítéséhez más kimutatásokat is számba kellett venniük. Bácskai Vera és Nagy Lajos összetett és egyedülálló munkája újszerűként hatott az összeírás felhasználását tekintve, kritikai szemléletükkel rámutattak problémás pontokra. Értékeléseiket és kimutatásaikat viszont körültekintő kritikai szemlélettel érdemes kezelni, hiszen a hibák felismerése, és az aprólékos munka ellenére többnyire kisebb-nagyobb mértékben egymást torzító adatokat is figyelembe vettek munkájuk során.

Bácskai Vera 2007-ben megjelent tanulmánya is tartalmaz részletes elemzést az összeírás Pest városára vonatkozóan.⁴² Ebben szintén említést tesz arról, hogy az összeírás összesítőjének adatait felhasználva, milyen nehézségek adódnak az adatok értelmezése során, valamint a kutatások többsége az összesítő sorait veszi figyelembe, mellyel nekünk is egyet kell értenünk. Nem utal arra, hogy a *Latus* sorban feltüntetett értékek az összeírásokhoz tartozó javításokkal

³⁹ Bácskai Vera – Nagy Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984, 33.

⁴⁰ Uo., 34.

⁴¹ Uo., 35.

⁴² Bácskai: *Városok és polgárok Magyarországon*, 1.köt., Budapest, Nemzeti Kulturális Alap, 2007, 227.

együtt, vagy azok nélkül kerültek értékelésre munkájában.⁴³ Az értelmezési problematikák – Bácskai Vera értékelése szerint – az összeírás erősen kötött, rugalmatlan struktúrájának tudhatók be.⁴⁴ Esetünkben az 1831. évi javított összeírás alátámasztja értékelését, hiszen látható, hogy a javított sorszámok adatainál a problémát főleg az összeírás táblázatainak hiányossága, bizonyos regisztrálandó eshetőségekre való fel nem készülttség okozta. Az adózó társadalom foglalkozás szerinti tagolásának nehézségeit ismertette leírja, hogy az összeírás anyaga korántsem teljes, csak az adózó személyekre vonatkozóan szolgál adatokkal és a foglalkozások társadalmi rétegekhez köthető megoszlására vonatkozó megállapítások nagy hibahatáron belül értelmezhetők, hiszen nem szerepelnek olyan mesterséget űzők, akik nem tartoznak egyetlen céh alá sem. Ugyanígy a kereskedők száma és helyzete is összetettebb a kiolvasható adatoknál.⁴⁵ Összegezve Bácskai Vera ezen tanulmánya rendkívül hasznos adalékokkal szolgál, beleértve az összeírás használata során alkalmazott kritikai szemléletét, mely lehetővé tette, hogy témánk feldolgozása során a részismereteit felhasználva – mint az adózók társadalmi státuszához kapcsolódó adatértelmezés nehézségei – kezdjük el az értékelést.

Bohony Nándor 1828. évi országos összeírás alapján készült munkái azért tekinthetők kiemelten fontosnak, mert az összeírást feldolgozó irodalmak közül az általa készített a legteljesebb és legrészletesebb, továbbá hozzánk hasonlóan Heves és Külső-Szolnok megyére vonatkozó dokumentumokkal foglalkozott. Munkája során a lehető legalaposabb kritikai vizsgálat alá vette az összeírás általa használt dokumentumait, beleértve a roppant mennyiségű hivatali iratanyagokat is, amelyek segítségével a Heves és Külső-Szolnok vármegyére vonatkozó szinte valamennyi összeírással kapcsolatos fő- és részletkérdésre válasszal tud szolgálni. A Visontáról és Eger-völgy falvairól szóló munkái mellett megjelent Eger adózó társadalmáról szóló tanulmánya 1985-ben, amelyekben az összeírások gazdasági és társadalmi célú elemzését erős kritikai szemlélet hatja át. Visontáról szóló tanulmányában megállapítja, hogy a bevezetett adatok pontosak, összehasonlítja a szőlősök és a földterületek termelési és pénzügyi adatait.⁴⁶ Eger és környékét az állattartás és földművelés szempontjai alapján vizsgálja, melyben összegző mutatók és egyszerűsítő jellegű ábrák segítségével fejt ki eredményeiben és módszertanában is felhasználható következtetéseit, melyek legfőképpen a

⁴³ Uo., 227.

⁴⁴ Uo., 227.

⁴⁵ Uo., 227.

⁴⁶ Bohony Nándor: Visonta gazdasága és társadalma az 1828-as országos összeírás tükrében, *Agrártörténeti Szemle*, XX. évf., 1978/3–4, 526–539.

mezőgazdasági terület elemzésére terjedtek.⁴⁷ Az 1985. évi, az utóbbiaknál jóval nagyobb lélegzetvételű munkája kétségtelenül a legfontosabb feldolgozása az 1828. évi összeírás állagának.⁴⁸ A következetes logikai sorrendben felépített, rendkívül átfogó tanulmány részegységeit egyenként tekintve is kiemelkedik az összeírással foglalkozó irodalmak sorából. Részletgazdagon elemezve, értékelve és áttekintve az összeírás teljes irathalmazának anyagát, képet ad olyan általános jellemzőiről, amik használhatók az összeírások adatainak feldolgozása során. Hosszas törvényi és történeti áttekintésen kívül, az összeírás megkezdéséhez kapcsolható instrukciók ismeretében válasszal szolgál olyan kérdésekre vonatkozóan, amiket az összeíró bizottság és az összeíró biztosok saját hatáskörükben döntöttek el. Apró részletekbe menően írja le a táblázat szinte valamennyi jellemzőjét, beleértve a rovatcímeket is.⁴⁹ Kiemeli a 14. főrovat néhány jellemző kategorikus megjegyzését.⁵⁰ Az adatok relevanciájának ellenőrzése céljából az 1828. évi adatokat összeveti a megelőző század összeírásaival, a földrajzi adatokkal, és az Eger városához készített 1833. évi javított összeírással is.⁵¹ Feloldja a pénzügyi adatokra vonatkozó, illetve a mértékegységváltások bizonyos számítási kulcsait,⁵² viszont nem említi meg, hogy bár a földterületek, kaszálók, rétek, szőlősök nagyságának megadásakor törekedtek a pontosságra, de az eredményeket az átváltási bizonytalanságok miatt nagy hibahatárral lehet közölni az előzetes adatok ellenőrzése után is. Ez utóbbi miatt a gazdasági és a jövedelmi adatok ellenőrzése eltéréseket mutathat. Szintén aprólékosan elemzi a személyes adatokat. Módszeresen az egyre kisebb adatok irányába halad, és egyszerűsítő táblázatokkal, azok értékelésével mutatja ki eredményeit, valamint területekhez köthető csoportosításokat is végez.⁵³ Végezetül megállapítja, hogy az összeírás használható forrásgyűjteményként a társadalom tagolódásának megállapítására vonatkozóan.

Erdei Aranka részletes kritikai forrásközleményben ad számot az 1828. évi országos összeírás Békés megyére vonatkozó eredményeiről. Munkájában a nyers adatokat kritikai szemlélettel kezelve, más helyi sommázatok és jegyzékek összevetésével közli értékeléssel ellátva. Összegyűjtve mutatja be a megyéhez kapcsolódó munkát, illetve fontos jellemzőket emel ki az összeírás adataiból, amik a Náadori Tanácsra, az albizottságokra, a megyei

⁴⁷ Bohony Nándor: Földművelés és állattartás Egerben és az Eger-völgy falvaiban az 1828. évi országos összeírás tükrében, in Kovács Béla (szerk.): *Archívum: A Heves megyei Levéltár közleményei*, Eger, Révai Nyomda, 1983, 42–62.

⁴⁸ Bohony: *Adózó gazdaság*, 66–157.

⁴⁹ A feleség (*Uxor*) rövidítést nem ismerteti, in Uo., 91.

⁵⁰ Uo., 93–94.

⁵¹ Uo., 79, 88, 140.

⁵² Uo., 74.

⁵³ Uo., 92–135.

bizottságokra vonatkoznak.⁵⁴ A háztartásban élő leánygyermek általánosan alacsony számáról kritikai megállapításokat tesz.⁵⁵ A szakirodalomban – szinte egyedülálló módon – rövid fejezetet szentel az adózó izraelita népesség számbavételére is,⁵⁶ de ezek jelöléséről nem szolgál adatokkal. A nemesek esetleges adóköteles portáinak, állatállományainak és mesterembereinek problematikáját jellemzi, és kifejti, hogy nagy szerep hárult az összeíró biztosokra a felvétel idején ezen esetek elbírálása során.⁵⁷ Ám meg kell jegyeznünk, hogy az eltérő összeíró bizottságok más választ adtak ugyanezen, és egyéb felmerülő kérdésekre, melyek az összeírás rugalmatlan struktúráját bizonyítják. Sokat megtudhatunk arról, hogy a vitás kérdések, esetleg azok korrigálása ügyében miként jártak el az egyes törvényhatóságok, de például a teljesen üresen maradó rovatok problémájához csak kevés támpontot ad.⁵⁸ Munkája az 1828. évi összeírásról útmutatóként szolgált, viszont több kérdést illetően – mint a részletgazdag, de eltérő módszertani eszközökkel felvett egyéb összeírások összehasonlításának szempontjai – eredményei még ellenőrzésre várnak.

Horváth Gergely Krisztián részben az 1828. évi országos összeírás, részben más adóösszeírások anyagainak vizsgálatával az adóztatási rendszer jellemzőinek feltárását végezte el 2005-ben. Tanulmányában a vonatkozó törvénycikkek segítségével nyomon követi az összeírások feladatait, azok jogi és gazdasági hátterét, röviden jellemzi az összeírások fejlődésének folyamatát. Az adóösszeírásokkal kapcsolatban megállapította, hogy – az általánosnak mondható szakirodalmi konszenzussal ellentétben – azok feladata és célja nem az adóalapok növelése, hanem a gazdaságban rejlő lehetőségek reális kiaknázása volt, tehát az arányos adóteherviselési rendszer kialakítása, nem pedig az adóterhek növelése volt.⁵⁹ Ismerteti az összeírások módszertani jellemzőit, és megemlíti, miért is fontos kritikával kezelni ezeknek az adatsorait, bemutatja az adóköteles vagyoni elemek eltitkolásának okait.⁶⁰ Munkája fontos adalékokkal szolgál az összeírások mögött húzódó szakmai munkáról és segít tisztázni bizonyos kérdéseket az összeírás szándékaival és lebonyolításával kapcsolatban.

Berecz Anita Eger polgárjogi lakosságát vizsgáló tanulmánya az 1828. évi országos összeírás adataira is épít. Az egri polgárság vizsgálatához Bácskai Vera és Nagy Lajos

⁵⁴ Erdei Aranka: *Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban*, Gyula, Békés megyei Levéltár, 1986, 13–63.

⁵⁵ Uo., 17.

⁵⁶ Uo., 19.

⁵⁷ Uo., 13–63.

⁵⁸ Uo., 13–63.

⁵⁹ Horváth Gergely Krisztián: Társadalmi és gazdasági hierarchia a dikális adórendszerben: Moson vármegye adókulcs-tervezete (1838), *Korall*, VI. évf., 2005/19-20, 163.

⁶⁰ Uo., 166.

eredményei nyomán használta fel az összeírást. Jellemzi a város polgári lakosságát a reformkor ideje alatt, s munkája során megállapítja, hogy a polgárkönyvek segítségével lehetséges kimutatni olyan adózó polgárokat, akik az összeírás rovataiban szerepelnek.⁶¹ Ezen személyek megtalálására a városi polgárkönyvek, korábbi népszámlálások felhasználásával van lehetőség. Munkája annak ellenére, hogy az alapfeltevésként kezelt megállapításokat nem veti kritikai értékelés alá, jól példázza, hogy milyen sokrétű kutatási lehetőség rejlik az országos összeírás anyagának egyéb kontroll anyagokkal való részletes összevetése során.

MÓDSZERTANI JELLEMZŐK

Ahhoz, hogy az általunk ismertetett forrásanyagot statisztikai számításokra lehessen használni, elsődleges feladat a dokumentumok digitalizálása. Esetünkben ez Excel táblázatban történt, amely tartalmazza az összeírási íveken megtalálható adatokat. A digitalizálás folyamatát három szakaszra lehet osztani. Először a papíralapú táblázatban olvasható fő- és alrovatok latin nyelvű elnevezésének megfelelően elneveztük a táblázat oszlopait. Ezután az 1665 név szerint szereplő adózó személy (háztartásfő) neveit a dokumentumhűség miatt az eredeti formában a hozzátartozó fentebb ismertetett rövidítésekkel együtt digitalizáltuk. A keresztnévek rövidítései feloldhatók az MNL által online közzétett *Paleográfiai peldatár (1828): Az 1828. évi országos összeírásban szereplő nevek kiolvasásához és átírásához*, hiszen a leggyakoribb férfinévek latin és magyar teljes alakját, valamint a használt rövidítéseket is megadja.⁶² Végezetül a személyekhez tartozó adatokat soronként töltöttük ki, ügyelve arra, hogy a megfelelő oszlopba kerüljenek bevezetésre. A táblázat elkészítése során kiemelt figyelmet fordítottunk a bevitt adatok helyességének ellenőrzésére, hiszen a digitalizációhoz elütések is hozzájárulhatnak.

A digitalizált adatállományt leíró statisztikai számítások használni, szükség volt ezek kódolására, valamint egy kódolási útmutató elkészítésére. Ennek során különböző rovatok azonos kategóriákra, mint például nemre, korcsoportra vonatkozó adatait egy oszlopban egyesítettük és számmal jelöltük. A kódolási útmutató segít, hogy a számokkal jelölt adatokat feliratokkal lássuk el, és ez nem csak a jelenlegi munkát könnyíti meg, hanem az adatbázis

⁶¹ Berecz Anita: Eger kiváltságos mezővárosi polgárai a 19. század elején, *Korall*, XX. évf., 2019/78, 121.

⁶² Szerényi Ildikó – Kántás Balázs: *Paleográfiai peldatár (1828): Az 1828. évi országos összeírásban szereplő nevek kiolvasásához és átírásához*, 61–64. (elérés: https://mnl.gov.hu/sites/default/files/orszagos_leveltar/paleografiai_peldatar_friss.pdf, Letöltés: 2022. november 19.)

későbbi felhasználása során egyértelműen jelzi az egyes oszlopokban található számozási rendszer értelmezését.

A továbbiakban a számítások elvégzéséhez az általunk digitalizált 1828. évi országos összeírást az 1833. évi javítás eredményeivel korrigált formában használtuk fel. A javítások adatbázisba történő bevonására azért van szükség, mert az 1828. évi összeírásban eredetileg 535 jobbágy, 746 házas zsellér, 356 házatlan zsellér és 34 ismeretlen társadalmi helyzetű személy szerepelt. Ha ezeket összeadjuk, akkor 1671 név szerint összeírt személyre vonatkozó adatot kellene tartalmaznia a táblázatnak. Az ellentmondás oka, hogy az összeírók az utasításban nem (egyértelműen) szereplő eseteknél gyakran sajátos megoldást alkalmaztak a táblázat kitöltése során. Azokat a személyeket, akik jobbágyok, de nem rendelkeztek saját háztulajdonnal, jobbágyként és házatlan zsellérként is feljegyezték, majd a lap alján található összegzésben az egy sorban lévő mindkét jelölést hozzáadták a végösszeghez. Hat személynél alkalmazták a kettős jelölést, ebből adódóan a társadalmi helyzetükre vonatkozó adatok duplán szerepelnek az összeírásban. Ha ezeket az adatokat csak egyszer vesszük figyelembe, mint ahogyan mi a kódolás során külön számmal jelöltük őket, akkor 1665 személyre vonatkozó adatot kapunk. Az 1833. évi javítás ezt az ellentmondást feloldotta és ezeket a személyeket kizárólag jobbágyként jegyezte fel, jelölve a megjegyzések főrovatban, hogy bérleményben laknak.

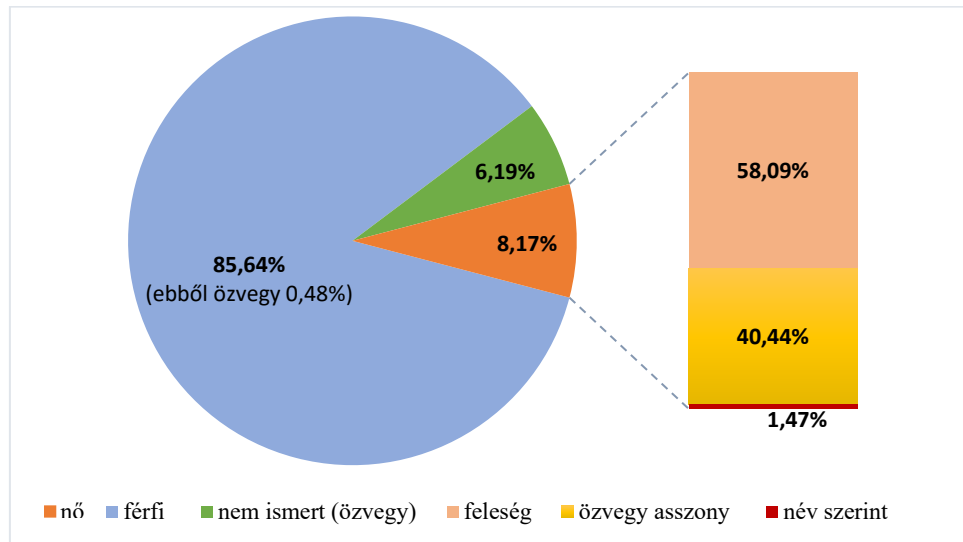
A MINTA BEMUTATÁSA

A minta név szerint 1665 emberből áll, akik 18 év feletti felnőttek. A legtöbb esetben férfi nevet olvashatunk, gyakran mégis megállapítható, melyik névhez tartozó adatokat diktálta be nő, mert a nevek mögötti rövidítés (*Uxor*) magában hordozza a nemre vonatkozó adatokat (79 fő), valamint két női név (252 *Simon Elis.*, 1049 *Balla Elisab.*) is található az adózók neveinél. Ezen kívül az özvegyek (*Vid.*) csoportja 8 férfiból,⁶³ 55 nőből és 103 ismeretlen nemű személyből⁶⁴ áll. A mintát 1426 férfi (85,64%) és 136 nő (8,17%) alkotja, valamint 103 személy neme nem megállapítható (6,19%). A női csoportot három további alcsoportra tudjuk bontani: 55 özvegy (40,44%), 79 feleség (58,09%) és 2 nő (1,47%), akik név szerint szerepelnek. A férfi csoportnak 8 özvegy (0,56%) is tagja. Ezek az adatok az adózók nevére vonatkoznak, valójában 24

⁶³ A megjegyzések főrovatban férfi nemű szavakat használnak az özvegy személyre vonatkozóan, közülük 2 személynél a név mögött nem jelzik az özvegyiséget.

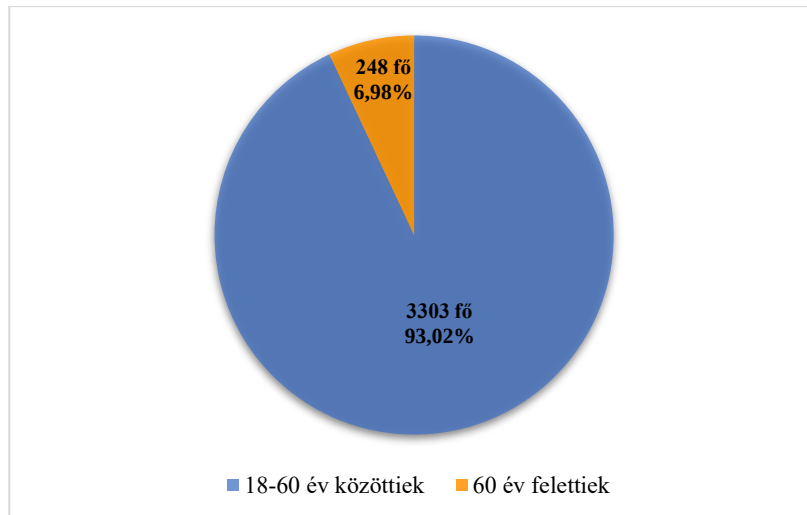
⁶⁴ A szó rövidítése alapján nem megállapítható, és megjegyzések főrovat ezeknél a személyeknél üres.

személyt és a hozzájuk tartozó adatokat nem vehetjük figyelembe a háztartások esetében, mert nem a városban tartózkodnak vagy élnek, kizárólag háztulajdonnal rendelkeznek. A személyeket a továbbiakban a háztartások megjelölésére használjuk fel.

1. diagram: Szolnok adózó háztartásfőinek nemek és családi állapot szerinti megoszlása

A személyek pontos átlagéletkora nem állapítható meg, mert a 2. főrovat a 18 és 60 év közöttiek számára kérdez rá nemtől függetlenül beleértve azt a személyt, akit név szerint írtak össze, valamint a 14. rovat kizárólag 60 év felettiekre vonatkozó megjegyzéseket tartalmaz. Egyedül az állapítható meg, hogy 3303 fő 18 és 60 év közötti (93,02%), valamint 248 fő 60 év feletti (6,98%) személyt írtak össze.

2. diagram: Szolnok összeírásban szereplő lakosságának korcsoportok szerinti megoszlása

A 3303 személyt a következőképpen számítottuk ki: 3151 főt tartalmaz a 2. főrovat az összeírási íveken (95,4%), továbbá 17 testi- vagy szellemi fogyatékossgal élő személyt (0,51%),⁶⁵ 92 katonát (2,79%).⁶⁶ Ez utóbbi két csoportba tartozók nem fizetnek adót. Akik az összeírásban szerepelnek, de mint adófizetők szintén nem tartjuk számon, azok a következő csoportok: 19 szolgára (0,58%) vonatkozóan szerepel a megjegyzések rovatban az *alibi* (máshol), vagyis a családjuk a városban élt, ők pedig ismeretlen helyen szolgálnak, de ezáltal az összeírásban indirekt módon mégis szerepelnek, mégsem számítanak lakosnak és adófizetőnek a településen. Rajtuk kívül hiányzik az a 24 háztulajdonos (0,73%), akik vagy máshol (13 fő)⁶⁷ vagy másik házban laknak (8 fő),⁶⁸ valamint akiknek a háza üres⁶⁹ (3 fő). A rájuk vonatkozó információkat a 2., 4. és 14. főrovat adatai mutatják meg. Azoknál, akik vagy nem fizetnek adót, vagy nem tartjuk őket számon lakosként, nem találunk adatot arra vonatkozóan, hogy 60 év felettiek, ezért 18 és 60 év közöttiként számoltunk velük.

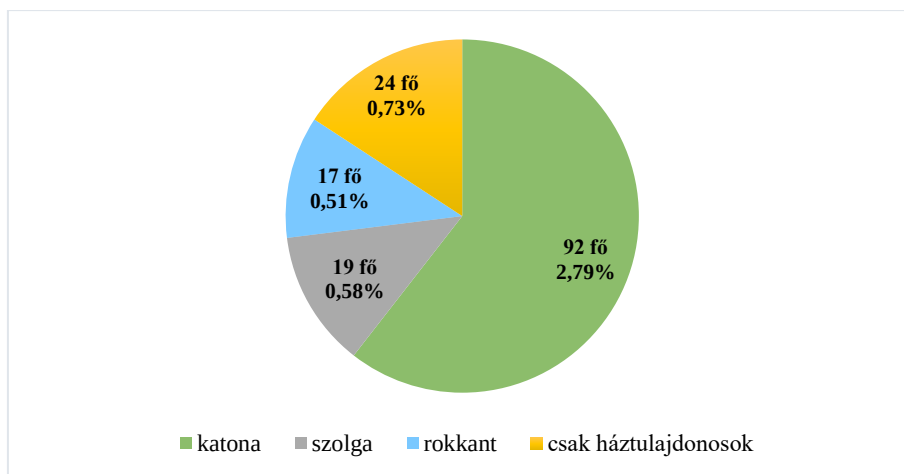
⁶⁵ *Defectum corporis/defectuoso/miserabilis*, minden személy, akinél a megjegyzés tartalmazza ezen szavak valamelyikét, egy személyt magas kora miatt nem jelöltünk csak a másik csoportnál a duplikálódás miatt.

⁶⁶ *Miles*, minden olyan személy idetartozik, akinél szerepel a megjegyzéseknél ez a szó kontextustól függetlenül.

⁶⁷ *Proprietarius habitat in alia Domo*, és tartalmi változatai.

⁶⁸ *Proprietarius habitat alibi*, és tartalmi változatai, 3 személynél pontosan meghatározott, hol lakik.

⁶⁹ *Domus vacua*.

3. diagram: 18 és 60 év közötti nem adózók, nem helyi lakosok (4,61%)

KONKLÚZIÓ

A szakirodalom kritikai feldolgozása és az 1828. évi országos összeírás nemek eloszlására és korcsoportokra vonatkozó adatainak elemzése és értékelése után megállapítható, hogy az adatállomány felhasználható az 1828-ban Szolnokon élő adózó népesség ismertetésére. Az összeírásban a javítások ellenére is fellelhetők hibák, ezért annak vizsgálatakor nem elég a *Latus* sorok ellenőrzése és feldolgozása, hanem az összes név szerint szereplő személy fő- és alrovatok tartalmazta adatait figyelembe kell venni, azokat egymással összevetve elemezni. A kiegészítő adatok és információk jelentős mértékben segítenek konkretizálni és pontosítani a bevezetett adatokat.

A forrásanyagok digitalizációja során figyelembe kell venni az 1828. évi országos összeírás rejtette nehézségeket. Hiába szándékos a betűk szép formálása, az írás kalligrafikus, amely a mai olvasó szeme számára ismeretlenként hat. Ahhoz, hogy a nevek megfejtése pontos legyen többször el kell olvasni, mert nem lehet egyértelmű útmutatót találni, amely minden kérdésre választ ad. Bár a munkánk kezdete óta az MNL online adatbázisa is megjelent, de a kézírásfelismerő szoftver sok esetben csak százalékos egyezéseket állapít meg bizonyos lehetőségekkel a nevekre vonatkozóan.

Az adatok feldolgozása során többször szembesültünk az adózó személyekre vonatkozó sorok kitöltésének helytelenségeivel. Ennek alapján számos adat nem a megfelelő sorba került, amely a dokumentum megbízható feldolgozását akadályozza. A téves adatok észrevétele és korrigálása körültekintést igényel, ezekre a munka során kiemelt figyelmet kell fordítani. Az adatok pontosításának érdekében a javítások használata, ha vannak, elengedhetetlen.

A nemek és korcsoportok eloszlásának megállapítására az eddigi kutatások során nem került sor, viszont az összeírás alkalmas ezek elemzésére, értékelésére a számításaink alapján. A nemek megállapítása azért fontos, mert kimutatható, hogy nem csak férfiak, hanem nők is lehetnek adózó háztartásfők. A személyek korcsoportok szerinti vizsgálata pedig a 60 év felettiekre vonatkozó adatok megismerésében nyújt támpontot, hiszen ők a személyük után már nem adókötelesek. Ennek ismeretében az első olvasatra hiányosnak tűnő 3. főrovat – a háztartásban élő, 18 és 60 közötti adóköteles személyek – adatainak értelmezése egyértelművé válik.

A más megyékben készült összeírás feldolgozásait körülményes összehasonlításra felhasználni, és nem lehet tényként kezelni, mert ugyanazon kérdésekben sokszor máshogy döntöttek az írnokok, mint a bérlő jobbágy házatlan zsellérnek tekinthető-e. Ezért a jövőbeli regionális szintű vizsgálatok egyértelműen létjogosultak és szükségesek az 1828. évi adózó társadalom tagozódásának, foglalkozási megosztottságának, és a háztartások összetételének feltérképezéséhez.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

MNL-HML-IV.7.a. Országos összeírások, 1720-1836 (Állag), 19. téka.

MNL-HML-IV.1.e. Országgyűlési iratok, Követi jelentések, 1827.

MNL-OL-W-21-6-N-26--Heves és Külső-Szolnok vármegye-132-132e.

MNL-HML-IV.1.b. 608/1828. számú irat.

MNL-HML-IV.7.b. Heves és Külső-Szolnok vármegye adószedőjének iratai, Adóösszeírások, Megyei összesítői az 1816-1830. évi dicalis adóösszeírásoknak, 1828.

Felhasznált irodalom

BÁCSKAI Vera – NAGY Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

BÁCSKAI Vera: *Városok és polgárok Magyarországon*, 1–2.köt., Budapest, Nemzeti Kulturális Alap, 2007.

BERECZ Anita: Eger kiváltságos mezővárosi polgárai a 19. század elején, *Korall*, XX. évf., 2019/78, 114–133.

BOHONY Nándor: Adózó gazdaság és társadalom Egerben: Az 1828. évi összeírás alapján, *Agrártörténeti Szemle*, XXVII. évf., 1985/1–2, 66–157.

BOHONY Nándor: Földművelés és állattartás Egerben és az Eger-völgy falvaiban az 1828. évi országos összeírás tükrében, in Kovács Béla (szerk.): *Archívum: A Heves megyei Levéltár közleményei*, Eger, Révai Nyomda, 1983, 42–62.

BOHONY Nándor: Visonta gazdasága és társadalma az 1828-as országos összeírás tükrében, *Agrártörténeti Szemle*, XX. évf., 1978/3–4, 526–539.

BOTTLÓ Béla: Az 1828. évi országos összeírás, in Kovacsics József: *A történeti statisztika forrásai*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957, 242–272.

ERDEI Aranka: *Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban*, Gyula, Békés megyei Levéltár, 1986.

H. PÁLFY Ilona dr.: Győr sz. kir. város az 1828. évi összeírás megvilágításában, *Magyar Statisztikai Szemle*, XII. évf., 1934/5, 367–376.

H. PÁLFY Ilona dr.: Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben, *Magyar Statisztikai Szemle*, XIII. évf., 1935/5, 382–397.

H. PÁLFY Ilona dr.: Szombathely város adózó lakossága 1828-ban, Ó-Perent és Szent-Márton községekkel együtt, *Magyar Statisztikai Szemle*, XV. évf., 1937/5, 469–481.

HORVÁTH Gergely Krisztián: Társadalmi és gazdasági hierarchia a dikális adórendszerben: Moson vármegye adókulcs-tervezete (1838), *Korall*, VI. évf., 2005/19–20, 160–189.

NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 1. köt., Pest, Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1857, 90–92.

NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 3.köt., Pest, Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1858.

NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 6. köt., Pest VI., Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1860.

NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 7. köt., Pest, Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1860.

OROSZ Ernő: *Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*, Eger, Egri Nyomda-Részvénytársaság, 1906.

SOÓS Imre: *Heves és Külső-Szolnok megye 1772–1849. évi rovásadó összeírása*, Eger, Heves megyei Levéltár kiadványa, 1973.

SZÜCS Zoltán: *A háztartás és család fogalma*, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2006.

TAGÁNYI Károly: Az 1828-iki országos összeírás végleges eredményei, *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, III. évf., 1896, 110–117, 206–213.

THIRRING Gusztáv: Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében, in Pauer Imre (szerk.): *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, 12.köt. 11. szám, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1903, 607–715.

TÖMBÖLY János: *Vas Vármegye jobbágygazdálkodása az 1828. évi összeírás alapján*, Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1939.

Internetes hivatkozások

1790/91. évi XXXIII. tc. *a népességnek közigazgatási és katonai célból való összeírásáról.* (elérés: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagenum%3D25>)

1802. évi II. tc. *a nem nemes népesség összeírásáról.* (elérés: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=80200002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagenum%3D26>)

1827. évi VII. tc. *a porták megigazítására szolgáló országos összeírásról.* (elérés: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=82700007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagenum%3D26>)

Első katonai felmérés (1782–1785), Szolnok. (elérés: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2219318.7647617646%2C5961453.1497584665%2C2274353.425127092%2C5981708.962254039>)

Második katonai felmérés (1819–1869), Szolnok. (elérés: <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=5&bbox=2219318.7647617646%2C5961453.1497584665%2C2274353.425127092%2C5981708.962254039>)

Szerényi Ildikó – Kántás Balázs: *Paleográfiai példatár (1828): Az 1828. évi országos összeírásban szereplő nevek kiolvasásához és átírásához.* (elérés: https://mnl.gov.hu/sites/default/files/orszagos_leveltar/paleografiai_peldatar_friss.pdf)

Purcsi Adrienn

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS SZEKFŰ GYULA GONDOLKODÁSÁBAN

BEVEZETÉS¹

A korszakban akárcsak a revízió tárgyköre, úgy a nemzetiségi kérdés is egy fontos közéleti téma volt, amely kiemelt szerepet töltött be a kor politikusainak gondolkodásában. Fontos hangsúlyozni, hogy nincs revíziós politika nemzetiségi politika nélkül, hiszen a revízió tárgyköre magával vonja egy jó nemzetiségi politika kiépítésének szükségességét. A Horthy-korszak három fő revíziós irányzata mellett szintén több szálon futottak a nemzetiségi politikai elképzelések. Ezek közül az egyik legjelentősebb a konzervatív kormányzati oldalon jelenlévő, a Szent István-i állameszme jegyében megjelenő „hivatalos” nemzetiségi politika. Ennek értelmében Magyarország területe nem korlátozódhat kizárólag a magyarok által lakott területekre, hanem magába kell foglalnia a Kárpát-medence valamennyi népét, az állam vezetésére pedig csak és kizárólagosan a magyar nép alkalmas, ahogyan az elmúlt évszázadokban ez bebizonyosodott.² Teleki Pál mellett Szekfű Gyula és Bethlen István voltak a legnagyobb és legjelentősebb szószólói és megalkotói ennek a Szent István-i nemzetiségi politikának. Fontos kiemelni, hogy rendkívül hangzatos elemekkel rendelkezik az állameszme, ám ennek megvalósítása több nehézségbe is ütközött. Az egyik, hogy nem volt lehetőség a teljes revízióra, valamint a részleges revízió esetében is közbeszólt a német majd szovjet megszállás. Ennek ellenére mégis elengedhetetlen a kortárs vizsgálódás tárgyává tenni, hiszen mind politikailag, mind társadalmilag jelentős szerepe volt a korszakban.

A NEMZETISÉGEKKEL VALÓ EGYÜTTÉLÉS ARANYKORA – SZENT ISTVÁN NEMZETISÉGI POLITIKÁJA

Kiindulásképpen fontos Szekfű Gyula nemzetiségi kérdésben alkotott álláspontjának megértéséhez visszanyúlni a középkori kisebbségi politikáról szóló írásaihoz, amelyekben a nemzetiségekkel való együttélés aranykorát a középkorra teszi. Szekfű ekképpen fogalmaz *Még egyszer a középkori kisebbségeinkről* című tanulmányában: „minő paradicsomi állapotokat

¹ Károli Gáspár Református Egyetem- Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar- Történelem mesterképzési szak- Szakdolgozat címe: *Revízió és a nemzetiségi kérdés Szekfű Gyula és Szabó Dezső gondolkodásában*. Témavezető: Dr. Bertalan Péter Tamás. Szakdolgozat benyújtásának éve: 2023.

² Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, 323.

hozott lére és tartott fenn, ellentétben a szomszéd államokbeli kisebbségviszonyokkal, a szentistváni államban a magyarság emberies érzése és politikai tehetsége.”³ Illetőleg ezen tanulmányai tökéletesen rávezetnek az alábbi írás mondanivalójához, hogy miért is így, továbbá, hogy miként képzei el a Szent István-i állameszme nemzetiségpolitikáját a Horthy-korszakban. Ennek ismertetéséhez két fő munkája mondanivalójához célszerű visszanyúlni, az 1935-ös *A magyarság és kisebbségei a középkorban*-hoz, és az 1941-es *A népek egymás között a középkorban* című írásaihoz. Valamint, a végül kiforrott kormányzati nemzetiségi politika ismertetéséhez pedig főként Bethlen István írásait, beszédeit célszerű a vizsgálódás tárgyává tenni és Szekfű ezekre való reflektálását, ugyanis kettejük álláspontja egyezett a kérdéskörben. Szekfű Gyula volt Bethlen István hű tanácsosa, amikor miniszterelnöki funkciót töltött be, valamint ő volt a Bethlen által létrehozott *Magyar Szemle* főszerkesztője.

SZENT ISTVÁN NEMZETISÉGI POLITIKÁJA

A magyarság és kisebbségei a középkorban című írásának egyik leglényegibb eleme, hogy Szekfű rávilágít arra, hogy a magyarság nemzetiségi politikájának mintájául Nagy Károly birodalma szolgált, ugyanis ő egyetlen birodalom alá szervezte a frankokat, a szászokat, a különféle germán népeket, a romanizált gallokat, ez a birodalomszervezés pedig a Nyugatrómai Birodalom idejére nyúlik vissza, melynek helyére jött a római szokásokat átvéve a Frank Birodalom. Mivel Szent István felvette a kereszténységet, ő is ezt a mintát követte, igyekezett igazságos atyja és védelmezője lenni mindazon népeknek, amelyek az ország területén élnek, továbbá gyarapítani is kívánta számukat, hiszen ők azok, akik hasznos mesterségekkel segíthették az ország fejlődését. Ezen állítását támasztja alá Szekfű szerint a *Szent István intelmei Imre herceghez* című mű, melynek hatodik fejezete szól a vendégek befogadásáról és gyámolításáról⁴:

³ Szekfű Gyula: Még egyszer a középkori kisebbségeinkről, in Uő.: *Állam és Nemzet*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1942, 65.

⁴ Szekfű Gyula: Magyarország és kisebbségei a középkorban, in Uo., 44–45. (A továbbiakban: Szekfű: *Magyarország és kisebbségei*)

„Hiszen kezdetben úgy növekedett a római birodalom, úgy magasztaltattak fel és lettek dicsőségessé a római királyok, hogy sok nemes és bölcs áradt hozzájuk különb-különb tájakról. Róma bizony még ma is szolga volna, ha Aeneas sarjai nem teszik szabaddá. Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámolítsd és becsben tartsd, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak. Ha pedig le akarnád rombolni, amit építettem, vagy szét szórni, amit összegyűjtöttem, kétségkívül igen nagy kárt szenvedne országod. Hogy ez ne legyen, naponta nagyobbítsd országodat, hogy koronádat az emberek nagyságosnak tartsák.”⁵

Szekfü arra is rávilágít, hogy később privilégiumokat is kaptak letelepedésükkör a nemzetiségek. További lényeges aspektusa írásának, hogy nem csak keresztényi lesz majd a nemzetiségi politika a középkorban, hanem eurázsiai-türk elemek is helyet kapnak benne. Ez lényegében azt jelenti, hogy az idegenek számára az ország szélén ad letelepedési lehetőséget a magyarság, amely területeken saját megszokott életmódjuk szerint élhetnek, erre tökéletes példa a szászok esete Erdélyben. Valamint, a letelepülő népek között gazdasági, társadalmi és kulturális különbségekre is tekintettel voltak a középkori királyok, őket ezek alapján helyezték el az országban a népeket, valamint foglalkoztak ügyeikkel. Illetőleg kiemeli Szekfü a határvédő oláhokat, akik további kiváltságokat élveztek a középkorban. A társadalmi létrán való feljebb jutás is nyitva állt a nemzetiségek előtt, ugyanúgy felemelkedhettek a nemesek közé, mint a magyarok.

ELNYOMÓ NEMZET-E A MAGYAR?

A magyarság és kisebbségei a középkorban című munkájának másik fontos eleme, hogy rávilágít arra, miért is nem elnyomó a magyar nemzet a kisebbségeivel szemben, hiszen szerinte nem csak most nem az, hanem jelleméből adódóan soha nem is volt az. Hiszen a magyar nemzet is egy kevert nép volt már akkor, amikor a Kárpát-medencébe érkezett, ellenben a későbbi

⁵ Szigethy Gábor (az előszót és a jegyzeteket írta) – Kurcz Ágnes (fordította): *István király intelmei*, [István király intelmei \(niif.hu\)](https://niif.hu) (Letöltés: 2023. március 29.)

nemzetiségipolitikával lehetetlenség összehasonlítani a Szent István korabelit, hisz az adott nép, aki csatlakozott a Birodalomhoz igyekezett minél előbb elsajátítani a szokásokat, nyelvet, egyszóval asszimilálódott. A meghódított népekkel sem viselkedett erőszakosan a magyarság⁶: „A győzelmes nép alávetette magának a legyőzöttet, anélkül azonban, hogy akár sajátmagának, akár a másoknak belső társadalmi berendezkedéséhez hozzányúlt volna.” A letelepedés utáni időszakban is megőrizte ezt a mentalitást a magyarság és ez fonódott össze a Nagy Károlyi mintával, így tudott hatékony lenni a nemzetiségi politika a középkori Magyarországon.⁷

MIBEN SAJÁTSÁGOS A KÖZÉPKORI MAGYAR NEMZETISÉGI POLITIKA?

Lehetővé tette a magyar nemzetiségi politika a nem magyar népek számára, hogy saját identitásukat megőrizhessék, ahogy Szekfű fogalmaz: „...az a kezelésmód, melyben a magyarság részesíté nem-magyar nemzetiségeit, ezek népi jellemének tökéletes és hiánytalan fenntartását, konzerválását tette lehetővé.”⁸ A másik lényeges eleme a középkori magyar nemzetiségpolitikának, hogy a Magyar Királyság területéből adódóan széles területen tudott békét biztosítani a népek között, nem úgy, mint a tőle nyugatra, északra vagy éppen délre fekvő területeken. Mindez együttesen világít rá Szent István Birodalmának a létjogosultságára. Azt is kihangsúlyozza Szekfű, hogy sajnos a XVIII–XIX. század egy egészen más nemzetiségi viszonyrendszert hozott létre, és tulajdonképpen itt siklott földre a Szent István-i nemzetiségipolitika is.⁹

Szekfű 1941-es *Népek egymás között a középkorban* című írásában tulajdonképpen új gondolati elemekkel nem szolgál, ám egy nagyon jó összefoglalót fogalmaz meg a középkori kisebbségi kérdéssel kapcsolatosan: „Arra az eredményre jutottam, hogy a magyarság a középkorban is türelmes volt az alávetett népekhez, miként ezt már az eurázsiai pusztákon néppé alakulása óta a vérében volt, s Szent István óta sajátos kisebbségvédelmi rendszert fejlesztett ki...”¹⁰ Ezen rendszer elemei pedig minden nem magyar kisebbség életében fellelhetőek: önálló igazságszolgáltatás, katonáskodás a királytól kinevezett fővédnökök alatt, alsóbb közigazgatási autonómia, önálló adózás, és még az egyházi autonómia bizonyos foka is

⁶ Szekfű: *Magyarország és kisebbségei*, 46–47.

⁷ Uo., 44.

⁸ Uo., 48.

⁹ Uo., 52.

¹⁰ Szekfű Gyula: *Népek egymás között a középkorban*, in Szekfű: *Állam és nemzet*, 69. (A továbbiakban: Szekfű: *Népek egymás között*)

megfigyelhető volt. Ez a különös kezelés ugyan nem autonómia, de egész Európában egyedülálló lehetőségeket biztosított a nemzetiségek számára.¹¹

A SZENT ISTVÁN-I ÁLLAMESZME NEMZETISÉGI POLITIKÁJA, A HIVATALOS KORMÁNYZATI NEMZETISÉGI POLITIKA A HORTHY-KORSZAKBAN

Bethlen István Trianon bekövezte után több alkalommal is foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel. Angliai előadásában, a folyóiratokban publikált tanulmányaiban, sőt a Magyarországon elhangzott szónoklataiban is értekezett a kisebbségi kérdéstről. 1933 júniusában megjelent tanulmányában Magyarország nemzetiségi politikájával foglalkozott. Írását úgy kezdi, hogy rávilágít arra, hogy miért is van jelentősége a nemzetiségi kérdésnek, miért szükséges egyáltalán beszélni a nemzetiségi kérdéstről. Erre meg is adja a választ, az ok nem másban keresendő, mint hogy ez a kérdéskör egy feszültségekkel teli helyzetet eredményezett az országban, továbbá azt is fontos kiemelni, hogy ekkortájt is, akárcsak az egész korszakban, érezhető volt a fokozott nemzetiségellenesség, amely a külföldi sajtóban igencsak csak rontotta Magyarország megítélését. Ahogy pedig Bethlen fogalmaz a *Magyarország kisebbségi politikája* címet viselő tanulmányában:¹² „heves viták bontakoztak ki előttünk e kérdéstről, amelyek utcai tüntetésekre is vezettek és sokhelyt ellenséges nyilatkozatokat és barátságtalan hangulatot váltottak ki a külföldön velünk szemben.”¹³ Azt is kiemeli Bethlen, hogy objektíven kell megközelíteni a kialakult helyzetet és az arra tett megoldási kísérletet, az indulatok nem vezetnek sikerhez, hanem csupán csak mint hátráltató tényező vannak jelen.

Ezek mellett az a jelenség is szerepet játszott, hogy Magyarország kisebbségi politikáját elnyomó politikának tüntették fel nemzetközi viszonylatban, melynek oka a már fentebb említett nemzetiségellenesség érzésében keresendő. Erre majd később angliai előadásán is felhívja a figyelmet: „a magyar történelemnek tudatos meghamisítása és a világ közvéleményének a félrevezetése Magyarországon ezeréves elnyomásról beszélni, mert ilyen elnyomás sohasem létezett.”¹⁴

A Magyarország ellen felhozott vádak higgadtan kell cáfolni, érvekkel és adatokkal, alátámasztani, hogy miért is tévesek azok. Amennyiben pedig van objektív igazság a vádban,

¹¹ Uo., 69.

¹² Gróf Bethlen István: Magyarország kisebbségi politikája, *Magyar Szemle*, VII. évf., 1933/2, 89. (A továbbiakban: Bethlen: *Magyarország kisebbségi politikája*)

¹³ Uo., 89.

¹⁴ Turbucz Péter (sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta): *Bethlen István angliai előadásai*, Attraktor, 2017. 33.

azt korrigálni kell, és jóvátételére bizonyos engedményeket tenni. Arra is rámutat Bethlen, hogy nincs egységes álláspont a nemzetiségi kérdés kezelésében: ¹⁵ „...a magyar közvélemény ma sincsen tisztában azzal, hogy a békeszerződések által teremtett új helyzetünkben milyen nemzetiségi politika felel meg leginkább érdekeinknek.”¹⁶

Bethlen szerint le kell szögezni, hogy nem lehet a kisebbségi politika célja a magyarországi nemzetiségek elnemzetietlenítése, illetve az erőszakos elmagyarosítás a múltban és jelenleg sem volt kitűzött célja az ország vezetésének. Trianon után pedig tulajdonképpen leegyszerűsödött a nemzetiségi kérdés, ugyanis megszűnt Magyarország soknemzetiségű államnak lenni. Bethlen tanulmányában ekként fogalmaz¹⁷: „Magyarország úgyszólván nem a legnemzetibb államok egyike Európában.”¹⁸ Azt is hangsúlyozza, hogy a hivatalos kormányzat által képviselt nemzetiségi politikán kívül jelen volt egy irányzat, amely például a sajtóban adott hangot erőszakos magyarosítási szándékának, és noha egy-egy kormányzati intézkedés utalhatott arra, hogy engedményeket tesznek a radikális magyarosító irányzat számára, de tulajdonképpen ezeknek az engedményeknek nem igen volt jelentősége, másfelől pedig az esetlegesen kialakult indulatok fékezésére is szolgálhattak bizonyos törvények, rendeletek. Felhossa példának a németiség helyzetét, hogy bennük semmi magyarellenesség sincs, csupán egy dolgot akarnak, hogy ne nyomják el az anyanyelvüket és szabadon művelhessék azt. A legfontosabb tehát, amit a kormányzat, az ország tehet¹⁹: „Kisebbségi politikánknak ilyen viszonyok között csak az lehet a célja, hogy kisebbségeink szeretetét és ragaszkodását a hazához mindenképpen konzerváljuk, megőrizzük és lehetőleg fokozzuk.”²⁰

Bleyer Jakab nemzetiségi miniszter igencsak sokszor adott hangot 1933-ban a kormány nemzetiségpolitikájáról alkotott álláspontjával kapcsolatosan, ugyanis szerinte nem elegendő, amely intézkedéseket a kormányzat meghozott, különösképpen a német nemzetiség tekintetében.²¹ Bethlen István elismeri tanulmányában, hogy a túlzásokat eltekintve egészen objektív állításokat fogalmazott meg Bleyer Jakab, ám a magyar kormány minden eszközzel azt igyekszik támogatni, hogy ne érje hátrány a nemzetiségeket. Felhossa példának a középiskolai kérdést, miszerint felesleges a németiségnek saját középiskola, hiszen a magyar

¹⁵ Bethlen: Magyarország kisebbségi politikája 90.

¹⁶ Uo., 90.

¹⁷ Uo., 90–92.

¹⁸ Uo., 92.

¹⁹ Bethlen: Magyarország kisebbségi politikája, 94–95.

²⁰ Uo., 95.

²¹ Ifj. Bertényi Iván: Szekfű Gyula, in Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 61–62. (A továbbiakban: Bertényi: Szekfű)

középiskolákban is kötelező a német nyelv és irodalom:²² »az a német fiú sem szakadhat el a német kultúrától, aki magyar tannyelvű iskolát látogat.«²³

Bleyer Jakab több számadatot is felhoz annak alátámasztására, hogy elmagyarosítják a németiséget. Majd erre cáfol rá Bethlen, hogy ez nem egy mesterséges, az ország vezetése által generált folyamat, hanem teljesen természetes, de nem csupán Magyarországon, hanem a többi országban is, ahol jelentős számú németiség lakik. Bethlen 1933-ban a *Magyarország kisebbségpolitikája* címet viselő tanulmányának sorait úgy zárja, hogy Magyarországnak nem szabad letérnie a kitűzött liberális útról. Ahhoz az irányvonalhoz kell magát tartania, amelyet kitűzött Magyarország a nemzetiségi kérdés tekintetében, és „...meg kell adni kisebbségeinknek azt a teljes szabad mozgást, kultúrájuk, nyelvük, nemzetiségük ápolása terén, amely egyedül biztosíthatja azt, hogy jól érezzék magukat körünkben” és az a harmónia, ami kialakult, valamint a testvéri együttműködés a haza javára fennmaradhasson.²⁴

SZENT ISTVÁN-I NEMZETISÉGI POLITIKA ÉS A REVÍZIÓ KAPCSOLATA

Bethlen István, amikor a kérdéskörben újságcikket vagy tanulmányt ír, mindig hangsúlyozza, hogy Szent István mennyire tudatos nemzetiségi politikát folytatott és valójában a mindenkori magyar politikának erről kell példát vennie. 1938-ban a *Pesti Napló* hasábjain megjelent tanulmányában kifejti, hogy mennyire tudatos volt mindig is az idegen népek betelepítése Magyarországra. Bethlen ekként fogalmaz: „Idegen népelemeknek Magyarországra való tudatos telepítése már Szent István idejében kezdődött és hol gyorsabb, hol lassúbb ütemben, de szakadatlanul tartott 800 éven keresztül, egészen a múlt század első feléig, a magyar risorgimentóig.” Kiemeli továbbá azt is, hogy később a reformkorban majd a nemzettudatra ébredt nemzetiségeket kell megfékeznie a magyar kormánynak, valamint felrója a Habsburg Birodalomnak a török utáni erőszakos betelepítéseit, ugyanis az a magyar nemzet gyengítését szolgálta, nem úgy, mint Szent Istvánnál, ahogy Bethlen fogalmaz: Szent István abszolút tudatosan és jobbító szándék által vezérelve telepített le idegen nemzetiségeket, „hogy az ázsiai kultúrában nevelkedett puszták népének soraiban a nyugati keresztény kultúra magvait elvesse, hogy olyan új foglalkozási ágakat honosítsanak meg, amelyek nélkül civilizált ország fenn nem állhatott és azért, hogy népünknek egy-oldalú katonai kvalitásait pótolják.”²⁵

²² Bethlen: *Magyarország kisebbségi politikája* 97–98

²³ Uo., 98.

²⁴ Bethlen: *Magyarország kisebbségi politikája*, 102.

²⁵ Gróf Bethlen István: Szent István napján, *Pesti Napló*, LXXXIX. évf., 165.szám, 1938. augusztus 20., 1–2.

1934-ben Szekfű arra világít rá, hogy az ország volt kisebbségei az önálló államaikban elérték a magyarság szintjére. A nacionalizmusnak arra a szintjére jutottak, amely a magyaroknál már a XIX. század első felében kiteljesedett, most jutott el több nemzetiség, például a tótok és szerbek a teljes nemzeti öntudathoz.²⁶ A *Három nemzedék és ami utána következik* című munkájában azt taglalja, hogy milyen lesz majd, ha visszatérnek Magyarországhoz az elcsatolt területek és vele együtt a nemzeti öntudatra ébredt nemzetiségek, majd pedig Bethlen István angliai előadásaira utal, ahol Bethlen azt a megállapítást teszi, hogy a Kárpát-medencében élő népek közül a magyar népé a vezető szerep.²⁷ Angliai előadásain kívül Bethlen az 1936-os milánói beszédében is felhossa a magyarság vezető szerepét, mint egyetlen államalkotó nemzetet a Kárpát-medencében: „Nagy tradíciói, kultúrája, politikai fegyelmezettsége, katonai erénye és hazaszeretete lehetetlenné teszik, hogy nélküle, vagy ellene itt független állami élet megállhasson; ezen terület önálló megszervezésére egyedül a magyar nemzet hivatott.”²⁸ Továbbá azt is kiemelte, hogy Magyarországot ennek a pozíciónak az ismételt betöltésére fel kell készíteni.²⁹

Szekfű maximálisan egyetért Bethlen álláspontjával, miszerint az elérhető és megvalósítandó revízió csakis a Szent István-i birodalom feltámasztása által lehetséges, illetve ezzel kapcsolatosan a Szent István-i nemzetiség politikát követve³⁰ Bethlen István több megjelent újságcikkben és tanulmányban foglalkozik a Szent István-i birodalom koncepciójával és ezzel összefüggésében a nemzetiségi politikával. Az egyik ilyen az 1937-ben a *Pesti Napló* hasábjain megjelent cikke, melyben ekként fogalmaz: „Szent István magyar államot alapított a Kárpátok koszorúzta Duna–Tisza-medencében, de nem úgy, hogy az itt élő vagy az általa idetelepített nem magyar népeket és néptörödékeket egyúttal erőszakkal megmagyarosítani törekedett volna”, továbbá ezeknek a népeknek különböző privilégiumokat adott és identitásukat meghagyva integrálta őket a birodalomba.³¹

Bethlen akkoriban, amikor ezt publikálta, már távolabb állt a hatalomtól, de továbbra is foglalkozott a Szent István-i állameszme gondolatával.³² Úgy vélekedett, hogy ez a Szent István-i birodalom feltámasztható, mellyel kapcsolatban 1937-ben így fogalmaz a *Pesti Napló*

²⁶ Bertényi: *Szekfű*, 62.

²⁷ Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*, Budapest, ÁKV-Maecenas, 1989, 389.

²⁸ Gróf Bethlen István: *Olaszország és a Duna-völgye*, Pesti Napló, LXXXVII. évf., 287.szám, 1936. december 16., 4.

²⁹ Uo., 4.

³⁰ Bertényi: *Szekfű*, 63.

³¹ Péteri Lóránt: Bethlen István, in Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 33.

³² Bertényi: *Szekfű*, 63.

hasábjain megjelent írásában: „Szent István magyar birodalma feltámadhat valamikor újból, de nem úgy, mint a múlt század magyar politikusai által elképzelt egységes magyar nemzeti állam, amely nyelvében is egységes”, csakis mint geográfiai, gazdasági, történelempolitikai, kulturális egység, „amely a kebelében élő népeknek és ezek töredékeinek módot ad arra, hogy saját anyanyelvükön, sajátos szokásaik szerint boldogulhassanak...” Azaz föderalisztikus összefogás útján lehetséges, régi középkori kifejezéssel élve pedig a privilégiumok biztosítása mellett, amelyek azt a célt szolgálják, hogy nemzetiségek közti konfliktusokat minimalizálják.³³

Szekfű *Szent István a magyar történet századaiban* című tanulmányában ki is emeli Bethlennek ezt a cikkét, és így vélekedik írásáról: „Utóbbi évtizedeink publicisztikájának véleményét erről a koncepcióról a legvilágosabban Bethlen István fejezte ki.”³⁴ Szekfű rávilágít, illetve rá is erősít tanulmányában Bethlen megállapítására, miszerint tényleg önálló nemzeti életet biztosított a nem magyar nemzetiségűeknek az ország határain belül Szent István, ám hangsúlyozza azt is, hogy Szent István nem adott közjogi különállást nekik, de a keresztényi államberendezkedésből egyértelműen következik, hogy elismerték a nemzetiségeket, ám „sehol sem olyan hatékonyan a kisebbségek javára, és sehol se oly hatékonyan, mint éppen Szent István országában.”³⁵ Szekfű kiemeli azt is, hogy ugyan Szent István a maga korában nem adományozhatott még közjogi jelentőségű privilégiumokat, de „az ily előjogok mégis az ő eredeti koncepciója szellemében jöttek létre fejlettebb viszonyok között, amelyben kétségtelenül ő sem elégedett volna meg azzal, hogy a bevándorlók védelmében keresztény morális parancsra hivatkozzék”, sokkal inkább mindent elkövetett volna annak érdekében, hogy elképzeléseinek érvényt szerezzen, közjogi jelentőségű, uralkodói aktusok útján.³⁶

Gogolák Lajos³⁷ Szekfű nemzetpolitikájáról írott tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy Szekfű gondolatrendszerében a nemzetiségi kérdés megoldása abban rejlik, hogy törekedni kell a nemzetiségekkel való harmónia megteremtésére. Szekfű egyik legnagyobb példaképe, akit szerinte követni kell e kérdés tekintetében, Széchenyi István, valamint támogatja Deák és Eötvös nemzetiségi politikai elképzeléseit, ennek okán az 1868-as nemzetiségi törvényt, amely

³³ Gróf Bethlen István: Szent István napján, Pesti Napló, LXXXVIII. évf., 189.szám, 1937. augusztus 20., 2–3.

³⁴ Szekfű Gyula: Szent István a magyar történet századaiban, in Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, 3. köt., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1938, 23.

³⁵ Uo., 23.

³⁶ Uo., 23.

³⁷ Gogolák Lajos (1910-1987) emigráns magyar történész, szlavista, 1938-1944 között a Magyar Szemle munkatársa.

Szekfű szerint „egy oly forma, mely hosszú időre biztosította volna együttélésünket.”³⁸ Szekfű szerint a Szent István-i állameszme nem ismer külön népcsoportokat, de becsüli a bevándoroltakat, más nyelvűeket, nemzetiségeket.³⁹

KONKLÚZIÓ

A felvázoltak alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy Szekfű Gyula középkori kisebbségpolitikáról alkotott képe tökéletes összhangban van a korszak Szent István-i nemzetiségi politika koncepciójával. Írásaiban nem figyelhető meg semmilyen váltás, végig ugyanazon az állásponton van a kérdéskör tekintetében. Számára a követendő példa Széchenyi István, ami egyébként nem meglepő, hiszen a reformkonzervatívok egyik nagy eszmei és követendő alakja Széchenyi, valamint Szent István, így tökéletesen illeszkedik gondolatisága ezen sémába. Minden értekezésében megfigyelhető az az álláspont, hogy Szent István nemzetiségi politikája a magyarság és ezzel együtt a magyar vezetés számára a követendő példa most is. Fel kell készülnie arra az országnak, hogy területei visszatérnek, és ezzel együtt nem a tévúton járó kisebbségi politikához kell visszatérni, amely tulajdonképpen egész Trianonhoz, a magyarság gyengüléséhez vezetett. Ugyanis többször is utal rá, hogy az is ország területi feldarabolódásához vezetett, hogy letért az ország vezetése a Szent István-i útról, ezzel pedig teljesen meggyengült, nemzetiségei pedig öntudatra ébredtek, amelyet nagy valószínűséggel a Szent István-i politika képes lett volna kezelni. Továbbá kihangsúlyozandó még, hogy elítéli az erőszakos asszimilációs szándékot, többször kiemeli írásaiban, hogy nem csak a honfoglalás idején, nem csak a középkorban, de az évszázadok folyamán is a magyarság mindig örömmel fogadta maga közé azt, aki közé szeretett volna tartozni. Azok, akik pedig szerettek volna a Magyar Birodalom keretein belül élni, azokat is szívesen látta, biztosította saját kultúrájuk, öntudatuk ápolását. Valamint elutasítja azt a korszakban megjelent népszerű külföldi álláspontot, hogy a magyarok erőszakosak, elnyomóak voltak nemzetiségeikkel szemben, kihangsúlyozza több munkájában is, hogy a magyarok évszázadokon keresztül jól megvoltak a kisebbségeikkel. Sőt Magyarország egyike volt azon országoknak, aki minden lehetséges módon biztosította a sokszínűsége fenntartását, ehhez pedig egyedülálló nemzetiségi politikát folytatott, több olyan „modern” rendelkezéssel, amely egyáltalán nem volt jellemző sok országra, hiszen azok sokkal inkább voltak elnyomóak, mint a magyarok. Nem csak a

³⁸ Gogolák Lajos: Nemzetpolitika, in: *Szekfű Gyula a történetíró és nemzetnevelő 60. születésnapjára*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943. 60–61.

³⁹ Uo., 60-61.

középkorban, de még most is a csonka Magyarországon is támogatja a nemzetiségeit, védi a különböző nacionalista csoportosulások által elkövetett atrocitásoktól. Továbbá úgy véli, hogy a magyar az államalkotó nemzet, így nem kérdés, hogy Szent István helyreállt Birodalmában is a vezetőszerep az övé lesz, ám ehhez meg kell erősödnie. Bár rendkívül hangzatos ez a Szent István-i állameszme, és az ennek szellemében megjelenő nemzetiségi politika., azt mégis fontos kiemelni, hogy a teljes revízió megvalósulására nem volt esély. Mindezek figyelembevételével, a részleges revíziók során a magyar politika a Szent István-i állameszme jegyében kívánta vezetni a visszakerült országrészeket is, ám ez a német majd a szovjet megszállás okán nem tudott kibontakozni.

BIBLIOGRÁFIA

- TURBUCZ Péter (sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta): *Bethlen István angliai előadásai*, Attraktor, 2017.
- GOGOLÁK Lajos: Nemzetpolitika, in Szerkesztő (szerk.): *Szekfű Gyula a történetíró és nemzetnevelő 60. születésnapjára*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943, 23-24.
- GRÓF BETHLEN István: Magyarország kisebbségi politikája, *Magyar Szemle*, VII. évf., 1933/2, 82-102.
- GRÓF BETHLEN István: *Olaszország és a Duna-völgye*, Pesti Napló, LXXXVII. évf., 287.szám, 1936. december 16., 4.
- GRÓF BETHLEN István: Szent István napján, Pesti Napló, LXXXVIII. évf., 189. szám 1937. augusztus 20., 2–3.
- GRÓF BETHLEN István: Szent István napján, *Pesti Napló*, LXXXIX. évf., 165.szám, 1938. augusztus 20., 1–2.
- IFJ. BERTÉNYI Iván: Szekfű Gyula, in Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 61-65.
- SZIGETHY Gábor (az előszót és a jegyzeteket írta) – KURCZ Ágnes (fordította): *István király intelmei*, [István király intelmei \(niiif.hu\)](https://niiif.hu)
- PÉTERI Lóránt: Bethlen István, in Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 33.
- SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*, Budapest ÁKV-Maecenas, 1989.
- SZEKFŰ Gyula: Magyarország és kisebbségei a középkorban, in Szekfű Gyula: *Állam és Nemzet*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1942, 44-47.
- SZEKFŰ Gyula: Még egyszer a középkori kisebbségeinkről, in Szekfű Gyula: *Állam és Nemzet*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1942, 65.
- SZEKFŰ Gyula: Népek egymás között a középkorban, in Szekfű Gyula: *Állam és Nemzet*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1942, 69-70.

Szekfű Gyula: Szent István a magyar történet századaiban, in Serédi Jusztnián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, 3. köt., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1938, 23.

TILKOVSKY Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

.

Segesdi Gergő

KIRÁLYVÉDŐ TÖRVÉNY A KIRÁLYNÉLKÜLI KIRÁLYSÁGBAN

Viták a köztársasági eszme propagálásának jogi lehetőségéről az 1920-as évek magyar nemzetgyűlésében

BEVEZETÉS

A köztársasági eszme, és a republikanizmus az 1920-as évek Magyarországon a szabadkirályválasztók és a legitimisták között meghúzódo vitában, mint egy harmadik, ám sokak szerint reálisnak egyáltalán nem tartott alternatíva volt jelen. Kétségtelen, hogy a kérdés nem képviselte a magyar politikai közbeszéd fősodrát, ugyanakkor aktívan foglalkoztatta mind a politikai jobb-, mind pedig a baloldali közvéleményt. Olyan témák keretében öltött ez testet, mint az 1918–19-es események utólagos megítélése, a köztársaságpartiság mint vád kérdése, a magyar nép viszonya az államforma kérdéséhez, a szabadságjogok kérdése, Kossuth Lajos és a '48-asok öröksége, valamint Magyarország megítélése a nemzetközi életben.¹ E témák közé tartozott továbbá a köztársasági eszme, a köztársasági államforma melletti véleménynyilvánítás szabadságának kérdése is. Jelen tanulmány ezzel, vagyis a köztársasági államforma melletti állásfoglalás szabadságának kérdésével, annak törvényi szabályozásával foglalkozik. A vizsgálat tárgyát képezi, hogy ez a szabályozás miként jelent meg a politikai élet fontos színterének számító nemzetgyűlésben, ott milyen kérdésekhez és miként kapcsolódott, valamint milyen érvek és ellenérvek jelentek meg a köztársasági propaganda tiltásával kapcsolatban a '20-as években.

AZ 1913. ÉVI XXXIV TC.

Az 1920-as évek Magyarországon, ahogyan L. Nagy Zsuzsa is rámutatott *Liberális pártmozgalmak 1931–1945* című könyvében² három törvény volt, amely tiltotta a köztársasági

¹ A felsorolt kérdésekre vonatkozólag lásd a szerző további munkáit: Segesdi Gergő: A köztársasági kérdés megjelenése az 1920-as években a magyar politikai jobboldal sajtójában, *KRE-DIt*, IV. évf., 2021/1, <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/segesdi-gergo-a-koztarsasagi-kerdes-a-magyar-politikai-kozbeszedben-1918-es-1928-kozott/> (Letöltés: 2023. április 23.); Segesdi Gergő: A köztársasági kérdés a magyar politikai közbeszédben 1918 és 1928 között, in Juhász Eszter – Segesdi Gergő (szerk.): *Újkor – Új Kor? Kontinuitás és periódusok, ismétlődő történelmi mintázatok és egyedi fordulópontok a társadalom-, gazdaság- és haditörténelem szemszögéből*, KRE-DIt különszám, 2022, <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/segesdi-gergo-a-koztarsasagi-kerdes-a-magyar-politikai-kozbeszedben-1918-es-1928-kozott/> (Letöltés: 2023. április 23.)

² L. Nagy Zsuzsa: *Liberális pártmozgalmak 1931–1945*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986, 34.

gondolatok propagálását: a király megsértéséről és a királyság államformájának megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. tc.,³ az alkotmányosságról és az államfői hatalom ideiglenes gyakorlásáról szóló 1920. évi I. tc.,⁴ valamint a Habsburg-ház trónfosztását kimondó 1921. évi XLVII. tc.⁵ Jelen tanulmány az említett három fontos törvény közül az elsőre és annak megítélésére fókuszál a magyar politikai életben. Ez volt ugyanis az a törvény, amely a magyar republikánusok részéről a leghevesebb bírálatokat kapta. A törvény szövege a következőt mondja ki:

„2. § Aki a király ellen sértést követ el, vagy a király tényeit sértő módon bírálja, vétség miatt két évig terjedhető fogházzal, a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével és hivatalvesztéssel büntetendő.

Aki az előbbi bekezdésben meghatározott cselekményt nyomtatvány útján, vagy pedig irat, vagy képes ábrázolat közszemlére tételével, vagy nyilvánosan szóval követi el, vétség miatt három évig terjedhető fogházzal, négyezer koronaig terjedhető pénzbüntetéssel, továbbá a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével és hivatalvesztéssel büntetendő.

3. § Aki a királyság intézményének megszüntetésére irányuló mozgalmat kezdeményez, szervez vagy vezet, vagy ily mozgalomban más módon tevékeny részt vesz, ugyancsak az, aki nyomtatvány útján, vagy pedig irat, vagy képes ábrázolat közszemlére tételével, vagy nyilvánosan szóval a királyság intézménye ellen lázít, vagy a királyság intézményét ugyanily módon politikai célzattal megtámadja, öt évig terjedhető államfogházzal és négyezer koronaig terjedhető pénzbüntetéssel, továbbá a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével és hivatalvesztéssel büntetendő.”⁶

³ 1913. évi XXXIV. törvénycikk a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91300034.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D37> (Letöltés: 2023. április 22.)

⁴ 1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> (Letöltés: 2023. április 22.)

⁵ 1921. évi XLVII. törvénycikk IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100047.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> (Letöltés: 2023. április 22.)

⁶ 1913: XXXIV. tc.

Miként azt a törvény idézett részletéből is látjuk, annak második paragrafusa foglalkozik a király személyével szemben elkövetett cselekményekkel, míg a harmadik magának a királyság intézménynek a megszüntetésére irányuló mozgalmakkal. A törvény mind a két esetben megengedi fogházbüntetés kiszabását, komoly pénzbüntetés kirovását, valamint a politikai jogok megszüntetését. A király személyének a megsértése esetén mindhárom esetben enyhébb büntetést helyez kilátásba, mind az államforma megváltoztatására tett kísérlet esetében. A fogházbüntetés terjedelme esetén például királlysértés esetén három évig terjedő fogházat-, míg az államforma megváltoztatására tett kísérlet esetében akár öt év kiszabását is megengedőnek tartja.

A törvény történeti kontextusa⁷

Az 1913. évi XXXIV. tc. körüli nemzetgyűlési vitáknak a bemutatása előtt fontos a törvény létrejöttének történeti kontextusára is kitérni. Ahogyan meghozatalának dátumán is látszik, ezt a törvényt még a dualista Magyarországon alkották meg, amikor Ferenc József személyében ténylegesen volt királya az országnak. Az 1920-as években ugyanakkor IV. Károly államügyektől való korábbi visszalépése, majd nem sokkal későbbi halála után pedig legfeljebb királyjelöltekről beszélhetünk. A törvény második paragrafusa tehát láthatólag kevésbé fontos a korszak vizsgálatakor. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a Horthy-kori Magyarország ellenzéke, ahogyan azt később látni fogjuk, nem egyszer vádolta azzal a kormányzatot, hogy ezt a törvényt továbbra is a Habsburg-dinasztia védelmére használják.

Az 1910-es évek elején lépett a politika színterére Nagy György és republikánus mozgalma, amely Hódmezővásárhely székhellyel *Magyar Köztársaság* címen előbb 1911-ben politikai lapot, később pedig, 1913-ban, *Országos Köztársasági Párt* néven pártot is alapított. Az alapítás után a párt aktívan részt kívánt venni a politikai életben, azonban nagyon hamar szembe találta magát az akkori államhatalommal.⁸ Ahogyan a köztársasági eszme magyarországi

⁷ Jelen alfejezetnek a Nagy György köztársasági mozgalmával szembeni 1913-as fellépéssel foglalkozó része, részben változatlan formában leadásra került a szerző *'A királykérdés árnyékában, a köztársasági gondolat megjelenése a magyar politikai közbeszédben'* című tanulmányával a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet által szervezett *'Befejezetlen múlt – Eszmetörténeti konferencia a XIX. és XX. század fordulójáról és ami belőle következett'* című konferencia kapcsán készülő tanulmánykötetében.

⁸ A témára vonatkozólag bővebben lásd: Beke György: *Egy elcsitíthatatlan magyar republikánus Nagy György életregénye*, Budapest, KÖZDOK, 1998; Bónis György: *Nagy György és az 1914 előtti köztársasági mozgalom, Értékezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 26.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962; Horváth András: *„A reszpublika álmodója” (Nagy György harca a független magyar köztársaságért)*, Budapest, A Bethlen Gábor Alapítvány által kiírt pályázatra készült pályamű, 1992; Horváth András: A „Magyar Köztársaság” és Nagy György republikánus mozgalma, *Tiszatáj*, XLV. évf., 1991/10, 57–69.; Kruzslicz István Gábor: A köztársasági

történetével foglalkozó Pölöskei Ferenc is írta, Nagy György egy olyan történelmi korszakban tűzte zászlajára a köztársasági államforma hirdetését, amikor az minden más hazai politikai párt vagy irányzat programjából hiányzott.⁹ Azt, hogy a Nagy vezette köztársaságiak gyakorlatilag már az indulás pillanatában retorziókat voltak kénytelenek elviselni remekül bemutatja Ruszoly József egy még 1969-ben megjelent tanulmánya.¹⁰ Ruszoly leírja, hogy a *Magyar Köztársaságban* közzétett programadó írásuk miatt szinte rögtön sajtópert indítottak Nagy György ellen. Ekkor azonban még nem született elmarasztaló ítélet Naggyal szemben. Az igazi fordulat, Ruszoly szerint, a köztársaságiak és a hatalom viszonyában 1913. április 14-e után érkezett el. A köztársaságiak ugyanis erre a napra Makóra egy nagygyűlést terveztek összehívni, amelyet az államhatalom betiltott és ennek folyományaként mondta ki végül a szegedi királyi ügyészség azokat az elveket, amelyek *a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról* szóló 1913. évi XXXIV. tc. alapjául szolgáltak.¹¹ Abban, hogy ezt a törvényt Nagy György és mozgalma ellen alkották meg egyetértés mutatkozik a Nagy György személyével foglalkozó történetírók között. Többen idézik Andrássy Gyula szavait, aki a törvényt egyszerűen „lex Nagy Gyurkának” nevezte.¹² Bónis György, szintén a témával foglalkozó írásában kiemeli, hogy ez a törvény rendkívül gyorsan ment át az akkori törvényhozáson. 1913. július 29-én szentesítette is az uralkodó, augusztus 7-én pedig a kihirdetésre is sor került.¹³ A törvény súlyos büntetést helyezett kilátásba azok számára, akik kiálltak az államforma megváltoztatása mellett. Horváth András a törvénnyel kapcsolatban két nagyon fontos megállapítást tesz. Megemlíti egyrészt, hogy 1912. június 4-én, amikor is a véderőjavaslat kapcsán az ellenzék által alkalmazott obstrukciót Tisza István letörni igyekezett, a Parlament ülésterméből erőszakkal kihurcolt Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt vezére Barabás Béla-elkiáltotta magát: „Éljen a köztársaság!”. Horváth úgy látja, hogy ez volt az a pont, amely ráirányította a figyelmet Nagy György addig csak „kikacagott” köztársasági mozgalmára. Másrészről a párt nem sokkal a betiltása előtt egy megüresedett parlamenti mandátum miatt részt vett egy időköziválasztáson Ferencvárosban, ahol 121 voksot szerzett. Bár a mandátum elnyeréséhez ez kevés volt, Horváth szerint a köztársaságiak számára lélektani

Nagy György vásárhelyi évei a sajtó tükrében (1911-1913), in Kőszegi Barta Kálmán (szerk.): *Kései Kuruc*, Békéscsaba, Magyar Téka Erkel Sándor Könyvesház, 2010, 9–23.; Pölöskei Ferenc: *A köztársasági eszme története Magyarországon*, Budapest, Cégér Könyvkiadó, 1994.; Szabad György: Nagy György, a leghívebb republikánus, *Tiszatáj*, XLV. évf., 1991/10, 54–57.; Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története*, Budapest, Szabó Miklós örökösei, 2015; Vigh Károly: Károlyi Mihály és Nagy György (Párhuzamos életrajzi vázlat), *Tiszatáj*, XLV. évf., 1991/10, 70–77.

⁹ Pölöskei: *A köztársasági eszme története Magyarországon*, 99.

¹⁰ Ruszoly József: A magyar republikánusok pere Szegeden, *Tiszatáj*, XXIII. évf., 1969/2, 149–150., 154–157.

¹¹ Ruszoly József: A magyar republikánusok pere Szegeden, *Tiszatáj*, XXIII. évf., 1969/2, 149–150., 154–157.

¹² Horváth: „A reszpublika álmodója”, 104–108.; Bónis György: Nagy György, 63–71.

¹³ Uo., 63–71.

sikert jelentett. Mindez Tisza István számára azt mutatta, hogy a Nagy György-féle köztársasági mozgalom hosszú távon komoly potenciális veszélyforrást jelent.¹⁴

Némileg ironikus, éppen ezért kell beszélni arról, amit Hatos Pál említ az 1913. évi XXXIV. tc.-ről az 1918-as népköztársasággal foglalkozó munkájában. Amikor az 1918. november 16-án kikiáltott Károlyi Mihály vezette népköztársaság elkezdte leépíteni a nemzeti tanácsok jogköreit, megalkotta a népköztársaság védelméről szóló 1919. évi XI. néptörvényt.¹⁵ Ez a törvény Hatos álláspontja szerint szó szerint vette át az 1913. évi XXXIV. tc. egyes fogalommeghatározásait. Ezzel tehát a népköztársaság ugyanúgy a büntetőjog eszközéhez nyúlt a köztársaság állítólagos védelme érdekében, mint amikor néhány évvel korábban Tisza István igyekezett ellehetetleníteni a köztársasági pártot.¹⁶

A fentebb tárgyaltakból jól érzékelhető, hogy a hatalom milyen módon igyekezett fellépni a magyarországi köztársasági mozgalommal szemben, valamint, hogy milyen veszélyforrást látott abban. Ez a mentalitás az 1920-as években sem változott. Sőt, mondhatni fokozódott is. Nagy György és az ekkor a köztársasági pártban már szintén fontos szerepet játszó Veér Imre ellen az államhatalom ismételten kemény szigorral lépett fel. 1923 márciusában tartották az úgynevezett köztársasági bűnpert, amelynek során a budapesti királyi büntető törvényszék Veér Imrét másfél évi fogházbüntetésre, három évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére, valamint húszezer korona pénzbüntetésre ítélte.¹⁷ A per és a szigorú büntetés által keltett sajtóvisszhang remekül érzékelteti, hogy mennyire képezte vitatárgyát a korabeli közvéleményben az a kérdés: lehet-e a '20-as évek Magyarországon köztársasági propagandát folytatni vagy nem.¹⁸

¹⁴ Horváth: „*A respublica álmodója*”, 98–108.

¹⁵ 1919. évi XI. néptörvény a népköztársasági államforma védelméről, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91900011.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> (Letöltés: 2023. május 1.)

¹⁶ Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2018, 250–251.

¹⁷ Nyári Gusztáv (szerk.): *A köztársaság bűnpert aktáiból*, Budapest, „Törekvés”-nyomda, 1923, 2.

¹⁸ Jelen tanulmány fókuszja nem az 1923-as köztársasági bűnpert és Veér Imre elítélése köré épül. A per, a köztársasági mozgalom, valamint ezzel kapcsolatban az 1913. évi XXXIV. tc. vitás megítélésének érzékeltetése miatt ugyanakkor fontos legalább egy lábjegyzet erejéig szerepeltetni a témával foglalkozó híradások egy részét. A perrel foglalkozó sajtócikkek: Nagy György és Veér Imre pöre, *Világ*, XIV. évf., 1923. március 6., 6.; Dr. Nagy György köztársasági perét csütörtökön tárgyalja a bíróság, *Szózat*, V. évf., 53. szám, 1923. március 7., 6.; A Köztársasági Párt bűnügye, *Uj Nemzedék*, V. évf., 53. szám, 1923. március 7., 6.; Másfél évi államfogházra ítélték Veér Imrét, *Pesti Hírlap*, XLV. évf., 54. szám, 1923. március 8., 5.; A budapesti büntetőtörvényszék ma mondott ítéletet Veér Imre pörében, *Pesti Napló*, LXXIV. évf., 50. szám, 1923. március 8., 5.; Másfél évi fogházra ítélték a köztársasági párt alelnökét, *Új Barázda*, V. évf., 74. szám, 1923. március 8., 2.; A magyar köztársaságiak pere, *Uj Kelet*, VI. évf., 16. szám, 1923. március 8., 5.; Veér Imrét a köztársasági propagandáért másfél évi államfogházra ítélték, *Az Ujság*, XXI. évf., 54. szám, 1923. március 8., 4.; Veér Imrét köztársasági agitációért másfél évre ítélték, *Nemzeti Ujság*, V. évf., 54. szám, 1923. március 8., 4.; Köztársasági agitációért, másfél évi fogház. * Veér Imre elítélése, *Népszava*, LI. évf., 54. szám, 1923. március 8., 9.; Köztársasági pör a

A 1913. ÉVI XXXIV. TC. MEGJELENÉSE A MAGYAR NEMZETGYŰLÉSben

Az 1913. évi XXXIV. tc. kérdése mind az 1920–1922-es, mind pedig az 1922–1926-os nemzetgyűlésben számos esetben előkerült a korszak- és a köztársasági mozgalom vitás kérdéseihez kapcsolódva. Ezekben a vitákban a törvény némely esetben, mint eszköz és egy továbbra is érvényben lévő meghatározó törvénycikk került elő. Ugyanakkor más esetekben éppen, mint az alkotmányos fejlődés és a szabadságjogok egy előző rendszerből itt maradt akadályaként emlegették. A munka forrásbázisát képező nemzetgyűlési jegyzőkönyvekben többségében az utóbbi fordul elő. Mindemellett a törvényt támogató érvek is hangsúlyosan megjelennek. Indokolt tehát, hogyha nem is ugyanakkora terjedelemben, de mind a két érvrendszert önálló alfejezetben tárgyaljuk.

Érvrendszer a törvény ellen

Az 1913. évi XXXIV. tc. megszüntetését követelő képviselők közé tartozott Cserti József¹⁹ a függetlenségi kisgazdapárt képviselője, aki 1922 januárjában a törvény megszüntetését indítványozta. Ebben, amellet, hogy sürgette a kormányzatot, hogy végre helyezze hatályon kívül az 1913. évi XXXIV. tc.-et, azt is javasolta, hogy az államforma alkotmányos megvalósítására irányuló tevékenység ne legyen büntethető.²⁰ Az indítvány benyújtása után pár nappal Cserti újra felszólalt a kérdésben. Elfogadhatatlannak nevezte, hogy a törvény büntetéssel sújtja azt, aki a királysággal ellentétben bármilyen más államformát képviselni mer. Megfogalmazott továbbá még egy indokot a törvény eltörlése mellett. Eszerint, hogyha a

büntetőtörvényszéken, *Budapesti Hírlap*, XLIII. évf., 54. szám, 1923. március 8., 4.; A köztársasági pör, *Szeged*, IV. évf., 54. szám, 1923. március 8., 3.; Megint politikai pör, *Jövő*, III. évf., 56. szám, 1923. március 8., 1.; Másfélévi államfogházra ítélték Ver Imrét köztársasági agitációért, *Magyarország*, XXX. évf., 54. szám, 1923. március 8., 4.; Másfélévi államfogházra ítélték el Veér Imrét, *8 Órai Ujság*, IX. évf. 54. szám, 1923. március 8., 8.; Nagy György betegsége miatt Veér Imre köztársasági pörét külön tárgyalták, *Az Est*, XIV. évf., 54. szám, 1923. március 8., 3.; Veér Imre dr.-t a bpesti bíróság köztársasági propagandáért másfélévi államfogházra és 20 ezer pénzbüntetésre ítélte, *Dunántúl*, XIII. évf., 55. szám, 1923. március 9., 1.; Másfélévi fogházra ítélték a magyar köztársasági párt vezérét., *Aradi Ujság*, XXII. évf., 54. szám, 1923. március 9., 1.; A magyar köztársasági párt vezetői bíróság előtt, *Brassói Lapok*, XXIX. évf., 54. szám, 1923. március 9., 2.

¹⁹ Vidor Gyula (szerk.): *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922 A nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai*, Budapest, Nyomtatott a Magyar Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság kő- és könyvnyomdájában II. Zita királyné-ut 1. szám., 1921, 32.

²⁰ Cserti József 417-es számú indítványa az 1913. évi XXXI. tc. megszüntetésével kapcsolatban, in *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai. XII. kötet. hiteles kiadás*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1922, 301.

népakarat valamikor a közeljövőben más államforma mellett akar dönteni, akkor ez ne adhasson okot esetleges összeütközésekre és ne vezethessen a kérdés erőszakos megoldásához.²¹

Egyik visszatérő érve az 1913. évi XXXIV. tc. ellenzőinek, hogy az akkor érvényben lévő törvényeket nem egyforma következetességgel alkalmazzák a szabadkirályválasztókra, és legitimistákra, valamint a köztársaság támogatóira. Szakács Andor a 48-as kisgazda-földműves és polgári párt képviselője²² szerint a legitimisták a külföld felé úgy tüntetik fel az országot, minthogyha a trón törvényesen az általuk alkotmányos örökösnek tekintett Ottó főhercege lenne. Szakács erre példaként hozza az 1921. évi XLVII. tc.-et²³, amely kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. Ezt követően tette fel a kérdést Szakács, hogyha a trónfosztó törvény nem bír mindenkre kötelező érvénnyel, akkor hogyan várhatja el bárki is, hogy a többi olyan törvény, amely szintén alkotmányjogi kérdésekkel foglalkozik kötelező érvénnyel bírjon. Ezzel kapcsolatban tért ki Szakács az 1913. évi XXXIV. tc. kérdésére, amely ahogyan fogalmaz a „másik oldalt” szabályozza és tiltja a köztársasági propagandát. Némileg ironikusan mutatott rá, hogyha valaki szabadon megszegheti a trónfosztó törvényben foglaltakat, akkor miért van az, hogy a bíróság másfél évre ítéli azt a politikust vagy újságíró, aki a köztársasági államforma mellett akar kiállni. Szakács ugyanakkor nem azt tartotta helytelennek, hogy valaki egy törvénynek érvényt akar szerezni, hanem azt, hogy ezek a törvények nem egyformán vannak betartva. Bethlen István Szakácsnak adott válaszában kiemelte, hogy az országban minden olyan propaganda megengedett, amely alkotmányos eszközzel törekszik egy meghozott törvény megváltoztatására. A köztársasági propagandával szemben ugyanakkor azért helyezkedett más álláspontra, mint a Habsburggal, mert az 1913. évi XXXIV. tc. ezt köteleességévé teszi. Annak 3. §-a ugyanis konkrét büntetést szab ki ezzel kapcsolatban. Szakács Bethlen ezen kijelentéseit nem tudta elfogadni. A törvényt ugyanis még 1913-ban hozták és azóta továbbra is érvényben van. Érvényben volt akkor is, amikor Magyarországon olyan kormányok alakultak, amelyek nyíltan és kifejezetten köztársasági alapon álltak. Érvényben volt tehát akkor is, amikor a kormány a magyar állam nevét köztársaságra változtatta. Szakács ugyanakkor fontosnak tartja leszögezni, hogy mindezt nem azért hangoztatta, hogy a köztársaság mellett agitáljon, hanem

²¹ Cserti József felszólalása a nemzetgyűlésben, A nemzetgyűlés 289. ülése 1922. évi január 16-án, hétfőn, Bottlik József elnökle alatt, in *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenötödik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1922, 109.

²² Lengyel László Dr. – Vidor Gyula (szerk.): *Nemzetgyűlési Almanach*, Budapest, Pallas Részvénytársaság nyomdája, 1922, 175–176.

²³ 1921. évi XLVII. törvények IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100047.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> (Letöltés: 2023. június 06).

hogya alkotmányjogi kérdésben az egyik törvényt megtartja a kormány, akkor a másikkal miért nem teszi ugyanezt.²⁴

Szakács Andorhoz hasonlóan az ország politikai életében meglévő kettős mércére hívta fel a figyelmet a nemzetgyűlésben Nagy Ernő²⁵ is, a Rassay Párt tagja, amikor kijelentette, hogy az országban Habsburg-propagandát lehet folytatni, köztársaságit azonban nem.²⁶ Nagy végül Csertihez hasonlóan javasolta az 1913. évi XXXIV. tc. eltörlését, szerinte ugyanis sehol a világon nem találni hasonló törvényt. Indoklásában Veér Imre fentebb már említett perére tett utalást.²⁷ Nagy két lehetséges megoldást látott a törvénnyel kapcsolatban. Az egyik az előbb már említett eltörlés, míg a másik a bíróság utasítása annak helyes jogértelmezésére. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy Nagy nem részletezte, hogy mit ért helyes értelmezés alatt. Azt ugyanakkor vérlázítónak nevezte, hogy míg azokat, akik a királyság mellett csinálnak propagandát, dicsérik, addig azokat, akik a köztársaság mellett állnak ki, elítélik.²⁸ Ezt a vitát folytatja Szakács Andor 1923 novemberében, amikor is a magyarországi legitimisták Ottó főherceg születésnapja alkalmából szentmisét tartottak a Szent István Bazilikában. Szakács szerint a szentmisének már a beharangozása is sérelmes volt. Abban ugyanis, mint II. Ottó királyt köszöntik a herceget. Szakács azt el tudja fogadni, hogy valaki Habsburg Ottót tartja a legalkalmasabb jelöltnek a trónra. Érvényben van ugyanakkor a trónfosztó törvény, amelyet bármennyire is kényszer alatt hoztak meg, akkor is tiltja a Habsburg-propagandát. Ezzel kapcsolatban tette fel újfent azt a kérdést, hogy miként lehet az, hogy amíg a Habsburg-propagandát szabadon lehet folytatni, addig a köztársasági propagandát üldözik. Amíg ugyanis Habsburg Ottó nevében szentmisét rendeznek, addig Veér Imrét másfél évi fogházbüntetésre ítélik. Megemlítette továbbá Szakács egy vasutas esetét, aki ellen azért folyik eljárás, mert a királyi ház egyik tagját megsértette. Az eljárást magát abszurdnak nevezi Szakács. Nem

²⁴ Szakács Andor felszólalása a nemzetgyűlésben és Bethlen István arra adott válasza, A nemzetgyűlés 118. ülése 1923. évi április hó 12-én, in *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenegyedik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1923, 215–221., 223.

²⁵ Lengyel–Vidor: *Nemzetgyűlési Almanach*, 128–129.

²⁶ Erre a kijelentésre reagálva említi meg a szintén a Rassay Párt tagjának számító Drozdy Győző, hogy az előbbi ugyanúgy törvény tiltja. A Függetlenségi 48-as és Kossuth Pári Horváth Zoltán ezzel összefüggésben hangoztatta, hogy míg a Habsburg-propaganda kiválthatja a nemzetközi közvélemény negatív reakcióját, addig a köztársasági propaganda esetén aligha lehet erre számítani. A nemzetgyűlés 163. ülése 1923. évi július hó 27-én, pénteken, Scitovszky Béla, Huszár Károly és Pesthy Pál elnöklete alatt, in *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenötödik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1923, 163.; Lengyel–Vidor: *Nemzetgyűlési Almanach*, 52–53.

²⁷ Magát Veért Nagy Ernő egy igaz magyarnak, ideális és fennkölt szellemű emberként írja le. A nemzetgyűlés 163. ülése 1923. évi július hó 27-én, pénteken, Scitovszky Béla, Huszár Károly és Pesthy Pál elnöklete alatt, in *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenötödik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1923, 163.

²⁸ Uo., 163–164.

meglepő, hogy Szakács feltette a kérdést, hogy van-e királyi ház ekkor az országban. Szakács Andor értelmezésében az 1921. évi XLVII. törvény szerint nincsen királyi ház az országban, addig az 1913. évi XXXIV. tc. szerint van. Meglátása szerint, hogyha az 1921. évi törvényt nézzük, akkor megszűnt az a foglom, amelyet kivételes büntetőjogi védelemben lenne szükséges részesíteni és így értelemszerűen elmarasztaló ítélet sem születhet. Jól látható tehát, hogy Szakács Andor szerint hogyan jelenik meg a kettős mérce a magyar politikai életben. Mindezzel kapcsolatban végül egy interpellációt intézett Bethlen István miniszterelnökhöz, aki az arra adott válaszában hasonlóan érvelt, mint korábban a köztársasági propagandával kapcsolatban. Újra kiemelte, hogy az 1921. évi XLVII. tc.-et mindenkinek be kell tartania.²⁹ Ez azonban nem jelentette azt, hogy azok, akik azt megakarják változtatni ne küzdhetnének alkotmányos eszközökkel ezért. Bethlen szavai érthető módon kiváltották az ellenoldal reakcióit, amely végül élénk vitát generált a nemzetgyűlésben. Rassay Károly,³⁰ valamint Horváth Zoltán rögtön feltette a kérdést, hogy ez akkor igaz-e a köztársasági propagandára is. Bethlen meglátása szerint ebből nem következik az, hogy a köztársaság felállításért is hasonló módon lehetne küzdeni. Ezen állítását Bethlen némileg ellentmondásos érveléssel védte meg. Azt mondta ugyanis, hogy ahhoz joga van a köztársaságpártiaknak, hogy a királyság védelmében hozott törvény alkotmányos megváltoztatására mozgalmat indítsanak, azonban amíg a törvény fennáll, addig azt mindenkinek tiszteletben kell tartania. A kormánynak pedig gondoskodnia kell annak végrehajtásáról.³¹

Az eddig tárgyalt kettős mérce kérdéséhez kapcsolódott a szociáldemokrata Pikler Emil³² képviselő is 1923 végén. Ő azonban ehhez hozzákapcsolta az országnak adandó nemzetközi kölcsönök kérdését is. 1923 végén ugyanis Pikler utalást tett a nemzetgyűlésben arra, hogy az

²⁹ Egy lábjegyzet erejéig itt érdemes beemelnünk Romsics Ignác Bethlen Istvánról és trónfosztó törvény kimondásának körülményeiről megfogalmazott gondolatait. Romsics leírja, hogy az 1921. április 24-i budaörsi csatát követően Bethlen még megpróbált személyesen találkozni az uralkodóval, aki azonban ezt elutasította. Ezt követően a nagyhatalmak, a kisantant és szabad királyválasztók követelése mellett kimondták a nemzetgyűlésben IV. Károly trónfosztását és a Habsburg-ház trónöröklési jogainak megszűnését. Romsics ugyanakkor leírja, hogy Bethlen a trónfosztás után is IV. Károly személyében gondolkodott, mint lehetséges uralkodó. Károly halála után pedig valamelyik Habsburg főhercegben kereste a leendő király személyét. A királykérdés tartós kikapcsolását Romsics tehát inkább külpolitikai szükségszerűségnek látja. Romsics Ignác: *Bethlen István Politikai életrajz*, Budapest, Helikon Kiadó, 2019, 237–239.

³⁰ A Független Kisgazda, Földműves és Polgári Párt alapítója, a polgári demokrácia híve. Lengyel–Vidor: *Nemzetgyűlési Almanach*, 153–155.; *Magyar életrajzi lexikon*: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/rassay-karoly-776BC/> (Letöltés: 2023. május 02.)

³¹ Szakács Andor felszólalása a nemzetgyűlésben, A nemzetgyűlés 191. ülése 1923. évi november hó 21-én, szerdán, Scitovszky Béla, Huszár Károly és Pesthy Pál elnökleite alatt, in *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenhetedik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1923, 63–67.

³² Lengyel–Vidor: *Nemzetgyűlési Almanach*, 143–144.

ilyen kölcsönökhöz fűzött politikai feltételekben valószínűsíthetően a Habsburg-ház kérdése is érintve van. Szerinte hiába történt meg a trónfosztás, azt úgy kezelik a kormányzó körök, mintha az csak „tréfa” lett volna. Az ellentmondást pedig fokozza, hogy továbbra is alkalmazzák a Habsburg-ház védelmére hozott 1913. évi XXXIV. tc.-et. Pikler tovább erősítette a kormányzat által alkalmazott kettősmérce bírálatát. Kiemelte ugyanis, hogy míg Nagy Györgyöt 1913-ban – amikor az országnak ténylegesen királya volt – mindössze három hónapra ítélték el, addig Veér Imrét 1923-ban másfél évre. Mindebből Pikler arra a következtetésre jutott, hogy Ferenc József idejében kisebb bűnnek tekintették a köztársasági propagandát, mint az általa csak „kormányzói királyságnak” nevezett rendszerben.³³ Pikler érvelését támasztja alá a fentebb már ismertetett Veér Imrére kirótt büntetés-súlya. Ehhez csatlakozva mondta Nagy Ernő 1924 elején a nemzetgyűlésben, hogy a törvény segítségével rendkívül erélyesen védik a Habsburgok érdekeit az országban. Az ugyanis, hogy Nagy Györgyre és Veér Imrére ennyire eltérő súlyú ítéletet szabtak ki igazolja, hogy a köztársaságpártiak üldözése a Habsburgok érdekében történik a Horthy-kori Magyarországon. A törvényt magát pedig nem is a királyságot védő, hanem egyszerűen Habsburg-védő törvények titulálja. Ezzel összefüggésben határozati javaslatot nyújtott be annak érdekében, hogy a nemzetgyűlés állapítsa meg, hogy az 1921. évi XLVII. tc. alapján a Habsburg-ház megszűnt Magyarország uralkodóháza lenni. Kikívánta továbbá mondatni, hogy a köztársasági elv, mint politikai program szabadon hirdethető az országban. Mindemellett sürgette, hogy kerüljön benyújtásra olyan törvényjavaslat, amely a „civilizált emberi gondolkodást sértő 1913. XXXIV. tcikknek az eltörlésé[t]” mondja ki.³⁴ A fentebb már említett Horváth Zoltán Pikler után hasonló javaslatot fogalmazott meg. Ő azonban nemcsak a királyvédő törvény ellen szólalt fel ekkor, hanem szót emelt a rendtörvénynek is nevezett 1921. évi III. tc. 7.- és 8. §-a ellen is, amelyek a következőt mondják ki:

³³ A nemzetgyűlés 214. ülése 1923. évi december hó 21-én, pénteken, Scitovszky Béla, Huszár Károly és Pesthy Pák elnöklete alatt, in *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizennyolcadik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1923, 307.

³⁴ A nemzetgyűlés 218. ülése 1924. évi január 8-án, kedden, Scitovszky Béla és Pesthy Pál elnöklete alatt, in *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenkilencedik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1924, 13–15.

„7. § Aki olyan valótlan tényt állít vagy terjeszt, amely alkalmas arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse, vétséget követ el és öt évig terjedhető fogházzal büntetendő.

A büntetés tíz évig terjedhető fegyház, ha a cselekményt abból a célból követték el, hogy valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indíttassék; ha pedig ennek következtében valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indíttatott, a büntetés életfogytig tartó fegyház.

8. § Aki a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen meggyalázó kifejezést használ vagy ily cselekményt követ el, vétség miatt három évig terjedhető fogházzal büntetendő.”³⁵

Horváth meglátása szerint a törvény idézett paragrafusai az 1913. évi XXXIV. tc.-ben foglaltak mellett szintén súlyosan korlátozzák azt, hogy bármilyen alkotmányos ügyért szabadon lehessen küzdeni. Ennek okán, olyan törvényjavaslatot terjesztett a nemzetgyűlés elé, amely egyszerre tartalmazta a rendtörvény fentebb idézett paragrafusainak az eltörlését, valamint a királyvédő törvény hatályon kívül helyezését.³⁶

A törvény kérdése az 1925-ös választójogi reform kapcsán is előkerült. Annak szövege ugyanis rögzítette a választójogból kizárható személyek körét. Ezzel kapcsolatban szólalt fel 1925 júniusában Szakács Andor, aki már azt is visszásnak találta, hogy egy olyan országban ellehet követni felségsértést, amelynek nincsen királya. Szakács kifogásolta, hogy a törvénytervezet, később pedig az elfogadott törvény, kilencedik pontja részben az 1913. évi XXXIV. tc.-re hivatkozva kizárja a választásra jogosultak köréből azokat, akik vétének a törvény ellen. A kifogásolt pont a következőt mondja ki:

³⁵ 1921: III. tc.

³⁶ A nemzetgyűlés 223. ülése 1924. évi január hó 16-án, szerdán, in Uo., 224.

„9. akit elkövetett büntett vagy vétség miatt jogerősen szabadságvesztésbüntetésre ítélték, valamint az is, akit felségsértés (1878:V. tc. = Btk. 126., 127., 130-135. §-ai), az államfő bántalmazása vagy megsértése (Btk. 139. §., 1913:XXXIV. tc. 2. §, 1920:I. t.-c.), hűtlenség (Btk. 142-149. §-ai, 1912:LXIII. tc. 18. §), lázadás (Btk. 152-158. §-ai), csoport által elkövetett hatóság elleni erőszak (1914:XL. tc. 2., 4., 7. és 8. §-a), kémkedés (Btk. 455. §), nemkülönben akit a Btk. 172-174. §-ában, az 1912:LXIII. tc. 19. §-ában és az 1913:XXXIV. tc. 3. §-ában meghatározott izgatás, továbbá az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921:III. törvénycikkben meghatározott bűncselekmények valamelyike miatt ítélték el jogerősen szabadságvesztésbüntetésre, a kiszabott büntetés kiállításától vagy az elévüléstől számítva vétség esetében öt év alatt, büntett esetében tíz év alatt;”³⁷

Visszaulva Nagy Györgyre, valamint a törvény történeti kontextusára, Szakács a „Nagy György-féle 1913. évi XXXIV. [tc.-ként]” hivatkozott a királyvédő törvényre. Szerinte ugyanis az akkori államhatalom annyira rettegett Nagy Györgytől és az általa szervezett köztársasági mozgalomtól, hogy egy külön ötszakaszos törvényben igyekeztek ellehetetleníteni Nagy mozgalmát. A választójogi törvénynek pedig ez a szakasza Szakács érvelésében alkalmas arra, hogy a köztársasági mozgalom résztvevőit és híveit a magyar alkotmányos életből egy törvényhivatkozással elmozdítsák. Ahogyan fogalmazott: „Többé Magyarországon politikus, író, vagy publicista nem lehet nem csak választható, de még választó sem, ha szóban, felhívásban, vagy újságcikkben a köztársasági gondolat mellett állást foglalt.”³⁸ Azt pedig Szakács egyenesen irreálisnak tartja, hogy egy Európában egyre általánosabbá váló államforma híveit megfosszák a választójogtól.³⁹

A Szakács Andor által említett jogfosztáshoz kapcsolhatók a pártonkívüli Rainprecht Antal⁴⁰ a nemzetgyűlésben az 1913. évi XXXIV. tc-el kapcsolatban 1925 novemberében elmondott szavai. Rainprecht szerint ugyanis a kormányzat nem csak egyszerűen a politikai jogaitól igyekszik megfosztani a köztársaság híveit, hanem olyan elemi jogoktól is, mint a

³⁷ 1925. évi XXVI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92500026.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> (Letöltés: 2023. április 29.)

³⁸ A nemzetgyűlés 428. ülése 1925. évi június hó 17-én, szerdán, Scitovszky Béla és Zsitvay Tibor elnöklete alatt, in *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * harmincadik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1925, 325.

³⁹ A nemzetgyűlés 428. ülése 1925. évi június hó 17-én, szerdán, Scitovszky Béla és Zsitvay Tibor elnöklete alatt, in Uo., 428.

⁴⁰ Lengyel–Vidor: *Nemzetgyűlési Almanach*, 147–149.

szólásszabadság. Állítása szerint ennek „legeklatásabb” példája éppen a királyvédő törvény. Ahogyan fogalmazott: „Ez a törvény véleményem szerint a legnagyobb sértés a nemzet becsülete és jó hírneve ellen, a legnagyobb sértés a parlamentáris elv ellen, a legnagyobb sértés a parlamentben ezt az eszmekört képviselő cirka 40 képviselőnek egyéni, társadalmi és világnézete ellen.”⁴¹ Meglátása szerint ez egy olyan törvény, amely a régi monarchiában egy kompakt 67-es többségének szüleménye, amikor is a teljes kormányrendszernek kellett megvédenie az államformát a parlamentben alig képviselt köztársasági képviselőkkel szemben. Ekkor azonban a helyzet fordítottnak tekinthető. Szakács szerint ugyanis nagyjából 40 olyan képviselő ül a nemzetgyűlésben, aki köztársasági álláspontra helyezkedik. Őket azonban a kormányzat továbbra is elfojtani igyekszik. Rainprecht szavait idézve: „[m]a, amikor a Habsburg-uralom megszűnt és a 67-es kormányzás is anakronizmus, merev formulákkal, a jogfolytonosság labilis elveivel fojtanak el egy olyan feltarthatatlan eszmekört, amely még csak veszedelmesnek sem mondható.”⁴² Később így folytatta: „Az 1913: XXXIV. tc. védelme alatt a t. kormány a maga egységpárti házi kertjében egy királyt akar kipalántázní saját magának ahelyett, hogy ezzel a nagy horderejű kérdéssel a nemzet ítélőszéke elé menne.”⁴³ Jól látható, hogy Rainprecht érvelésében a kormányzat elítélése mellett megjelenik az államformáról történő népszavazás fontosságának a hangoztatása is. Ugyanakkor bármennyire is nem értett egyet azzal az állítással, hogy a magyar egy tekintélytisztelő nemzet lenne, aminek ennek okán királyra van szüksége, véleménye szerint az ország ekkor még nem tart ott, hogy az államforma kérdését rendezhesse. Ehhez előtte ugyanis éppen olyan ügyeket lenne szükséges még rendezni, mint az 1913. évi XXXIV. tc. eltörlése. A törvény eltörlésének indoklásában Rainprecht egészen odáig ment, hogy annak további érvényben maradása mellett az ország nem vehet majd részt annak az új Európának a létrehozásában, amely éppen ekkor formálódik a Népszövetségben és Locarnóban.⁴⁴ Az ekkor éppen formálódó locarnói szerződésben ő ugyanis egy olyan víziót látott, amely végül elfog vezetni az Európai-Egyesült Államokhoz. Ez az új Egyesült-Európa véleménye szerint a Népszövetségből kell, hogy kialakuljon. Az ehhez vezető út pedig a köztársaság. Ahhoz pedig, hogy Magyarország részese lehessen mindennek köztársasággá kell válnia. Ehhez pedig mindenekelőtt el kell törölnie az 1913. évi XXXIV. tc.-

⁴¹ A nemzetgyűlés 469. ülése 1925. évi november hó 19-én, csütörtökön, Scitovszky Béla, Huszár Károly és Zsitvay Tibor elnöklete alatt, in *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * harminchatodik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1925, 269.

⁴² A nemzetgyűlés 469. ülése 1925. évi november hó 19-én, csütörtökön, Scitovszky Béla, Huszár Károly és Zsitvay Tibor elnöklete alatt, in Uo., 269.

⁴³ Uo., 275.

⁴⁴ 1925 őszén kötött nemzetközi szerződés, amely nagyban elősegítette Németország beilleszkedését a versailles-i rendszerbe, <https://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index61.html> (Letöltés: 2023. május 02.)

et.⁴⁵ Rainprecht beszédét a következő szinte pátosszal teli mondattal zárja: „Hiszek Istenben, hiszek a magyar köztársaságban és hiszek az egyesült Európa megvalósulásában.”⁴⁶

A korábban már említett Pikler Emil 1926 júniusában a felsőházi törvény⁴⁷ vitája kapcsán ismételten felszólalt az 1913. évi XXXIV. tc. ellen. A vita során Pikler felemlítette Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök és Ráth Zsigmond bíró esetét. Ráth az *Alkotmány*⁴⁸ című folyóirat 1918. november 19-i számában, Prohászka pedig a *Katolikus Szemle*⁴⁹ 1919 egyik januári számában üdvözölte a köztársaságot. Ezt a két esetet Pikler ellentmondásosnak tartotta. Az említett két személy ugyanis a Horthy-kori közélet aktív szereplője ekkor is. A királyság intézményének megtámadása miatt ugyanakkor nem folyt ellenük eljárás, míg Pikler ellen igen. Ezzel utal a már említett kormányzat által alkalmazott kettős mércére. Magát a törvényt pedig a Habsburg-család védelmére létrehozott eszközként írta le, aminek alkalmazását a budaörsi csata után egyenesen komikumnak tartotta. Az ok ugyanis szerinte, amiért őt vád alá helyezték, míg a fentebb említett Prohászkát és Ráthot nem, az ő köztársasági érzelme. A törvény további alkalmazását a következőképpen jellemezte Pikler: „Az az 1913: XXXIV. tcikk, amely még mindig alkalmaztatik, a legfurcsább jelensége a magyar közéletnek és általában a magyar judikaturának. Sehol a világon el nem hinnék és el sem hiszik, hogy ilyen törvény még életben van, azután, ami történt; és hogy 1918 után valakit ennek a törvénynek alapján vád alá lehessen helyezni, ez a legnagyobb abszurdum.”⁵⁰ Mindez után egy további érdekes megállapítást tett Pikler. Kimondta ugyanis, hogy szerinte ezt a törvényt maga az élet szüntette meg, amikor a királyt megakadályozták a visszatérésben és kiadták az ellenségnek. Az ~~t~~ további ellentmondás, hogy továbbra is ugyanaz a kormány van hatalmon, amely ezt megcselekedte és amely most vád alatt tartja őt magát is a köztársasági meggyőződése miatt.⁵¹

⁴⁵ A nemzetgyűlés 469. ülése, 269., 273–281.

⁴⁶ Uo., 281.

⁴⁷ 1926. évi XXII. törvénycikk az országgyűlés felsőházáról, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92600022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> (Letöltés: 2023. április 29.)

⁴⁸ Politikai jellegű konzervatív katolikus lap, <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Alkotmany/#> (Letöltés: 2023. május 02.)

⁴⁹ A Szent István Társulat irodalmi és tudományos folyóirata, <https://adt.arcanum.com/hu/collection/KatolikusSzemle/> (Letöltés: 2023. május 03.)

⁵⁰ A nemzetgyűlés 566. ülése 1926. évi június hó 2-án, szerdán, Scitovszky Béla, Huszár Károly és Zsitvay Tibor elnökeite alatt, in *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * negyvenedik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1926, 379.

⁵¹ Uo., 379

Érvrendszer a törvény mellett

Még ha csak röviden is, szükséges tárgyalnunk azokat az érveket, amely az 1920-as évek elején az 1913. évi XXXIV. tc. mellett hangoztak el. Az ellenérvekhez hasonlóan ugyanis ezekkel is igen korán találkozhatunk a nemzetgyűlési megnyilvánulásokban. A Keresztény Nemzeti Egyesülés párti Túri Béla⁵² az 1921. évi III. tc.⁵³ tárgyalásakor a különböző eszmék propagálásának kérdése kapcsán kifejtette, hogy bármely eszme propagálása csakis akkor engedhető meg, hogyha az alkotmányos úton történik. Bármennyire is ütközzenek meg szerinte sokan azon, hogy a kormányzat egy ehhez hasonló törvényjavaslattal állt elő, a szellemisége szerinte újnak egyáltalán nem nevezhető, hiszen már létezik hasonló a királyvédő törvény képében.⁵⁴ Túri ebben a felszólalásban ugyan külön nem mondta ki, hogy a törvényt továbbra is érvényben lévőnek tartja, ugyanakkor szavaiból erre lehet következtetni. Valamivell később azonban ez is nyíltan kimondásra került a keresztény nemzeti párti Tasnádi Kovács József⁵⁵ részéről 1921 márciusában. Nem sokkal korábban történt ugyanis, hogy az akkor még Nagy György által vezetett Országos Köztársasági Párt is ellátogatott Kossuth Lajos sírjához egy közös koszorúzásra, ahol ő és a pártnak akkor már fontos embere Veér Imre köztársaságpárti beszédekkel mondtak el. Az, hogy Nagy György és az ott szintén jelenlévő és beszédet tartó Veér Imre miképpen éltette ezen a koszorúzáson a köztársaság eszméjét nem ennek a tanulmánynak a tárgya.⁵⁶ Azt ugyanakkor fontos kiemelni, hogy miként ítélte el mindezt Tasnádi a királyvédő törvényre hivatkozva. Véleménye szerint mindenkinek joga van ugyan kimenni Kossuth Lajos sírjához, azt ugyanakkor elfogadhatatlannak tartotta, hogyha valaki ezt azzal a célzattal teszi, hogy köztársasági agitációt folytasson. Ezen állítását pedig az 1913. évi XXXIV. tc.-re való utalással indokolta. Tasnádi szerint az, hogyha valaki a nyilvánosság előtt a köztársaság államformáját élteti nyíltan megsérti a királyság intézményét. Ezzel pedig megsérti a törvény már korábban is említett 3. §-át, amely a királyság intézményét védi.⁵⁷ Az esettel kapcsolatban Tasnádi egy interpellációt is benyújtott a nemzetgyűlésnek, amelyben Tomcsányi Vilmos igazságügyminisztert megkérte az eset tisztázására. Tomcsányi válaszában

⁵² Vidor: *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922*, 152–153.

⁵³ 1921. évi III. törvénycikk az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100003.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> (Letöltés: 2023. április 22.)

⁵⁴ Túri Béla képviselő felszólalása, A Nemzetgyűlés 163. ülése 1921. évi március hó 11-én pénteken, a Rakovszky István és Kenéz Béla elnöklése alatt, in *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * nyolcadik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1921, 502.

⁵⁵ Vidor: *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922*, 82.

⁵⁶ Segesdi: *A köztársasági kérdés a magyar politikai közbeszédben*

⁵⁷ Tasnádi Kovács József felszólalása, A Nemzetgyűlés 170. ülése 1921. évi március hó 31-én, hétfőn, Kenéz Béla elnöklése alatt, in *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * kilencedik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1921, 144.

szintén hivatkozott az 1913. évi XXXI. tc.-re. Pontos értesülései az esetről állítása szerint nem voltak, ugyanakkor úgy vélte, hogy a királyvédő törvény világosan rendelkezik arról, hogy az ilyen magatartást büntetni lehet. Ezt a törvényt Tomcsányi szerint, mint minden más magyar törvényt, alkotmányosan hozták meg. Azóta változtatáson nem esett át, tehát továbbra is hatályban van.⁵⁸ Tasnádi később egy újabb interpellációt benyújt a kérdéssel kapcsolatban a belügyminiszternek címezve. A képviselő itt egészen konkrétan kiemelte, hogy az Országos Köztársasági Párt a gyűlések szervezésével és a köztársasági agitáció folytatásával rendre megszegi a törvény 3. §-át.⁵⁹

1923 márciusában Bethlen István, mint a belső propaganda elleni védekezés eszközét említette meg az 1913. évi XXXIV. tc.-et. Kiemelte ugyanis, hogy Magyarország szerinte egy nemzeti királyság. Emellett pedig el van szánva arra, hogy 1918–1919-es események megismétlődését megakadályozza. Állítása szerint egyszerre zajlik egy külső és egy belső propaganda, amely azt célozza, hogy ennek az időszaknak az irányzatait, köztük a köztársaságit is, felélessze. Ennek célja pedig nem más, mint a nemzeti erők diszkreditálása és a konszolidáció művének lehetetlenné tétele. Bethlen úgy fogalmazott, hogy propaganda ellen egyedül propagandával lehet védekezni. Ennek lehet az eszköze az 1921. évi III. tc. 7. és 8. §-a mellett az 1913. évi XXXIV. tc. királyságvédő törvény rendelkezései.⁶⁰ Bethlen érveléséhez lehet kapcsolni Rakovszky Iván belügyminiszter 1924 júniusában elmondott szavait. Rakovszkyt ekkor ugyanis Rassay Károly számonkérte, amiért Nagy Vince, a Kossuth-párt gyűlésén elhangzott beszédét rendőri intézkedéssel félbeszakították. Rassay tagadta, hogy ezen a gyűlésen bárki a köztársaság államformáját éltette volna. Rakovszky azonban a rendőrségi jelentésre hivatkozva hangsúlyozza, hogy a kifogásolt intézkedést „Éljen a köztársaság!” felszólalások elhangzása után hajtották végre. Magát az intézkedést pedig az 1921. évi XLVII. tc. 3. §-a és az 1913. évi XXXIV. tc. 3. §-a hivatkozva indokolta. Utóbbi, mint ahogyan azt korábban láthattuk a királyság intézménye elleni támadást ítéli el, míg előbbi a királyság intézményének a fenntartását indokolja a következőképpen: „3. § A nemzet a királyság ősi államformáját változtatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja és

⁵⁸ Uo., 145.

⁵⁹ Tasnádi Kovács József interpellációja az Országos Köztársasági Párt tevékenységével kapcsolatban, A Nemzetgyűlés 216. ülése 1921. évi június hó 25-én, szombaton, Bottlik József és Kenéz Béla elnökleite alatt, in *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenegyedik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1921, 235.

⁶⁰ Bethlen István felszólalása a nemzetgyűlésben, A nemzetgyűlés 112. ülése 1923. évi március hó 14-én, szerdán, Scitovszky Béla, Huszár Károly és Almásy László elnökleite alatt, in *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizedik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1923, 472–473.

utasítja a minisztériumot, hogy eziránt arra alkalmas időben javaslatot tegyen.”⁶¹ Rakovszky végül a korábban felsoroltakhoz hasonlóan hangsúlyozta, hogy az 1913. évi XXXIV. tc. ekkor továbbra is változatlanul érvényben van.⁶²

ÖSSZEGZÉS

A fentebb tárgyaltak után leszögezhetjük, hogy az 1913. évi XXXIV. tc. szorosan összekapcsolódott a köztársasági eszme hirdetésének szabadságával az 1920-as évek évek Magyarországon. Míg azok, akik elítélték a köztársasági propagandát, valamint magának a köztársaságnak az intézményét is, egy meghozatala óta töretlenül érvényben lévő törvényként tekintettek erre a törvénycikkre. A törvény alkotmányos voltát nem kérdőjelezi meg, rendelkezéseit pedig világosnak tekintik. Érezhetően másképpen viszonyultak a királyvédő törvényhez azok, akik támogatták a köztársaság eszméjét. Érvelésükben ezen törvény már meghozatalának pillanatában azt a célt szolgálta, hogy ellehetetlenítse a köztársasági eszmék terjedését Magyarországon. Ennek történeti kontextusát láthattuk Nagy György köztársasági mozgalmának tárgyalásakor. A törvény ellenzői elvetették továbbá azt, hogy az 1913. évi XXXIC. tc. továbbra is érvényben lenne. A köztársaság 1918-as kikiáltása és az azóta eltelt események, valamint a Habsburg uralom megszűnése folytán a törvény érvényét veszítette. Láthattuk továbbá, hogy visszatérő elem a törvény ellenzőinél, hogy hangoztatják a kormányzat által alkalmazott kettősmércét. Eszerint ugyanis a legitimista propaganda szabadon folytatható ekkor az országban, míg a köztársasági propaganda folytatásáért szigorú büntetés jár. Gondoljunk itt csak Veér Imre másfél éves fegyház büntetésére. Szintén érdemes kiemelni, hogy az 1913. évi XXXIV. tc. bírálata milyen élesen összekapcsolódik az 1921. évi XLVII. tc.-el, amely a Habsburg-ház trónfosztását mondta ki. Míg a királyvédő törvény esetében épphogy a túlzott szigorral való alkalmazását kifogásolták, addig a trónfosztó törvény esetében éppen ellenkezőleg, annak be nem tartása ellen emeltek rendszeresen szót. Fontos végül kiemelni, hogy az 1913. évi XXXIV. tc. több olyan az 1920-as évek elején fontos kérdés kapcsán került elő, amik a korabeli politikai közvélemény szempontjából kiemelten fontosak voltak, mint például: az 1921. évi III. tc., a választójog kérdése, az országnak adandó nemzetközi kölcsönök és ezzel kapcsolatban Magyarország külföldi megítélése, a nemzet királysághoz való viszonya,

⁶¹ 1921. évi XLVII. tc.

⁶² A nemzetgyűlés 294. ülése 1924. évi június hó 3-án, kedden, Scitovszky Béla és Zsitvay Tibor elnöklete alatt, *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * huszonegyedik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1924, 266.

valamint a felsőházi törvény reformja. Mindezek után nem meglepő, hogy a köztársasági eszme támogatói az alkotmányos fejlődés egy fontos gátját látták az 1913. évi XXXIV. tc.-ben és ezért annak megszüntetéséért küzdöttek.

BIBLIOGRÁFIA

Források

Törvények

1913. évi XXXIV. törvénycikk a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról

1919. évi XI. néptörvény a népköztársasági államforma védelméről

1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről

1921. évi III. törvénycikk az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről

1921. évi XLVII. törvénycikk IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről

1925. évi XXVI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról

1926. évi XXII. törvénycikk az országgyűlés felsőházáról

Nemzetgyűlési almanachok

VIDOR Gyula (szerk.): *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922 A nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai*, Budapest, Nyomtatott a Magyar Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság kö- és könyvnyomdájában II. Zita királyné-ut 1. szám., 1921.

LENGYEL László Dr. – VIDOR Gyula (szerk.): *Nemzetgyűlési Almanach*, Budapest, Pallas Részvénytársaság nyomdája, 1922.

Nemzetgyűlési irományok

Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai. XII. kötet. hiteles kiadás, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1922.

Nemzetgyűlési jegyzőkönyvek

*Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * nyolcadik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1921.

*Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * kilencedik kötet hiteles kiadás*, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1921.

*Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenegyedik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1921.

*Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenötödik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1922.

*Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizedik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1923.

*Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenegyedik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1923.

*Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenötödik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1923.

*Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenhetedik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1923.

*Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizennyolcadik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1923.

*Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * tizenkilencedik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1924.

*Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * huszonegyedik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1924.

*Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * harmincadik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1925.

*Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * harminchatodik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1925.

*Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója * negyvenedik kötet hiteles kiadás,* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1926.

Szakirodalom

Monográfiák

BÓNIS György: *Nagy György és az 1914 előtti köztársasági mozgalom*, Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 26., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.

HATOS Pál: *Az elétkozott köztársaság Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.

HORVÁTH András: *„A respublica álmodója” (Nagy György harca a független magyar köztársaságért)*, Budapest, A Bethlen Gábor Alapítvány által kiírt pályázatra készült pályamű, 1992.

L. NAGY Zsuzsa: *Liberális pártmozgalmak 1931-1945*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

NYÁRI Gusztáv (szerk.): *A köztársaság bünper aktáiból*, Budapest, „Törekvés”-nyomda, 1923.

PÖLÖSKEI Ferenc: *A köztársasági eszme története Magyarországon*, Budapest, Cégér Könyvkiadó, 1994.

ROMSICS Ignác: *Bethlen István Politikai életrajz*, Budapest, Helikon Kiadó, 2019.

Tanulmányok

RUSZOLY József: A magyar republikánusok perei Szegeden, *Tiszatáj*, XXIII. évf., 1969/2, 148–157.

Internetes hivatkozások

Magyar életrajzi lexikon: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/rassay-karoly-776BC/>

<https://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index61.html>

<https://adt.arcanum.com/hu/collection/Alkotmany/#>

<https://adt.arcanum.com/hu/collection/KatolikusSzemle/>

Timári Krisztián Attila

NYILVÁNOSSÁG ÉS BEFOLYÁSOLÁS

A Habsburg Birodalom sajtója II. József török ellenes háborújának felkészülési időszakában

BEVEZETÉS

A legolvasottabb német nyelvű újságok a korszakban a bécsi „fél hivatalos” újság a *Wiener Zeitung*, a Pozsonyban megjelenő *Pressburger Zeitung* és a Brünnsben megjelenő *Brünner Zeitung* volt. Nem kevésbé elhanyagolható az *Ofner Zeitung* elődjének számító *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* és a Bécsben megjelenő *Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern* című újság sem. A német nyelvű újságok egyértelműen uralták a sajtót Bécsben, Pozsonyban, Budán és más nagyobb városokban is, de már teret kaptak az úgynevezett nemzetiségi újságok, elsősorban a magyar nyelvűek. A magyar nyelvű újságok megjelenése a birodalom központjától távolabb eső városokhoz volt köthető, példaként említve Komáromot és Kassát a szerkesztő kiadók szándékának megfelelő anyanyelvi kommunikáció előtérbe helyezése tekintetében, de Bécs és Pozsony nyilvánvalóan meghatározó szerepet játszott a sajtótermékek mennyisége és hitelessége szempontjából. A magyar nyelvű sajtó térnyerésének köszönhetően 1787-ben már kettő magyar nyelvű újság működött, az első a pozsonyi *Magyar Hirmondó*, míg a második a bécsi *Magyar Kurir*.¹ Az újságok tartalmának ellenőrzéséért a lokális cenzúra hivatal felelt, viszont a hivatali szervezeten belül minden hírlaphoz más és más cenzort jelöltek ki. Ebből következően a cenzori munka sem volt egységes. Nyilvánvalóan az újságok elfogultak és részrehajlóak voltak a császár és a Habsburg Birodalom felé, de a korabeli lapokat olvasva egyértelműen megállapítható, hogy mindegyik újság szerkesztői más-más szempontból közelítették meg az eseményeket. Ezt magától értetődően – az eladott számokra tekintettel – a lap olvasottságának növelését célzó szándék is magyarázhatja, de nem zárható ki az sem, hogy ezzel egyidejűleg a szerkesztők a cenzor szellemiségének ismeretében állították össze az egyes lapszámokat, és tudatosan helyeztek előtérbe bizonyos híreket, jelenségeket.

A jelen tanulmány alapvető célja, minthogy a témával korábban sem a hazai, sem pedig a külföldi történetírás nem foglalkozott, a Habsburg Birodalom, valamint a Magyar Királyság

¹ A magyar nyelvű sajtó kezdeti időszakáról, helyzetéről és a háború kitörésig kiadott hírlapokról áttekintő képet ad: Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története I.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, 69–105.

hírlapjaiban megjelenő tudósítások, szerkesztői megnyilvánulások áttekintése 1787 augusztusának végétől egészen az 1788. év februárjáig terjedő időszakkal bezáróan. E közel féléves időtartam során megjelent lapszámok ugyanis hűen érzékeltetik azt a folyamatot, melynek során a Habsburg Birodalom kezdetben még csak szemlélőként viszonyul az 1787-ben kitört orosz-oszmán háborúhoz, viszont az egyes írások tartalma és hangvétele alapján egyre jobban kirajzolódni látszik az uralkodó és kormányzatának erősödő szándéka a háborús konfliktusba való beavatkozásra. Az előbbiekkal összefüggésben – logikus kronologikus rendet alkalmazva – természetesen röviden ismertetnünk kell azoknak a konkrét eseményeknek és körülményeknek a hátterét, melyek egyfelől nagy érdeklődésre tarthattak számot a korabeli olvasóközönség körében, másfelől ezek ismeretében akár a sajtónyilvánossággal kapcsolatos kormányzati elképzelések is rekonstruálhatók. Mindamellet hangsúlyozni szeretnénk, hogy terjedelmi okokból nem vállalkozhatunk mindenre kiterjedő áttekintésre, és vizsgálatunk forrásait kizárólag a megjelent lapszámokban közölt írások képezhetik. Ugyanakkor elemzésünk során figyelembe kívánjuk venni mind a hazai, mind pedig a külföldi történetírásnak a korszak és az események főbb jellemzőinek bemutatását lehetővé tevő eredményeit.

NEMZETKÖZI HÁTTÉR ÉS KOMMUNIKÁCIÓ

II. József (1780–1790) uralkodásának kezdetétől fogva megfigyelhető, hogy éveken át tartó diplomáciai és katonai erőfeszítéseket tett birodalma felkészítése érdekében egy esetleges háborús konfliktus bekövetkezése esetére. Hónapokon át tartó egyeztetés után 1781. május 21-én végül sikerült megkötnie a szövetséget az Orosz Birodalommal, amit Wenzel Anton von Kaunitz (1711–1794) herceg és a császár a legnagyobb diplomáciai sikerüknek értékelték.² Kaunitz herceg egyszemélyben volt államférfi, diplomata, kancellár és a császár jóbarátja. Az ő irányításával és alapelveivel Bécsből a külpolitika. A Habsburg Birodalom korábbi diplomáciájának eredménytelensége, legalábbis ami a védelmi képességet szolgáló szövetségi rendszer kialakítását illeti, az uralkodó számára azonnali cselekvést tett szükségessé, így a régóta tervezett szövetség létrehozása kétségtelenül nagy tettetnek számított. A kezdetektől fogva az évek múlásával egy közösen vívott háború terve foglalkoztatta a cárnőt és a császárt. A gyakran átalakult, formálódó célkitűzést „Görög-tervnek” nevezték, ami a két birodalom közös

² Marczali Henrik: II. József első terjeszkedési tervei, *Századok*, XIV. évf., 1880/1, 185–206, 192.; Derek Beales: *Joseph II., Volume II: Against the World, 1780-1790*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, 119–122.

együttműködésén alapult. A végső cél egyértelműen Konstantinápoly visszafoglalása volt. A Krím-félsziget orosz annexiója után erősödött fel újra a közös együttműködés lehetősége.³

1786 nyarán a császár meghívást kapott II. Katalin (1729–1796) cárnőtől, hogy a következő év nyarán megtekintse az újonnan elfoglalt és integrált területeket. Az utazásra más fontos személyeket is invitáltak, mint például a lengyel királyt II. Poniatowski Szaniszló Ágostot (1732–1798).⁴ A cárnő minden tekintélyes szövetségese részt vett az eseményen. A császár elfogadta a meghívást, de csak 1787 áprilisában indult útra Bécsből Lembergen és Brodin keresztül a krími területekre.⁵ A cárnő személyes találkozása a császárral jó hangulatban telt, viszont a törökellenes háborúról kevés szó esett. A katonai parádékat, illetve a Fekete-tengeri flotta átadását, ezenfelül az egész találkozót a résztvevőkön kívül az Oszmán Birodalom is egyfajta erődemonstrációnak ítélte meg.⁶

Az Oszmán Birodalom pár héttel később ultimátumot adott át a konstantinápolyi orosz követnek. Az ultimátum legfontosabb pontja a Krím-félsziget visszavétele volt. Az ultimátum megtagadása után az orosz követet, Jakov Bulgakovot (1743–1809) a „héttoronyba” zárták, ami egy előkelő rezidencia volt, ahová csak a legbefolyásosabb emberek léphettek be, ahol viszonylagos kényelemben és biztonságban élhetett.⁷ Az orosz követ letartóztatása után a Porta 1787. augusztus 24-én a háborút formálisan is megüzente az Orosz Birodalomnak.⁸⁹

³ Erre a cár és cárnő közötti levelezés ad bizonyítékot, ahol már az 1783. év végi levélváltásnál is egyre több szó esik a Portáról és az európai hatalmak Oszmán Birodalommal szembeni magatartásáról is. Alfred Ritter von Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, Wien, Wilhelm Braumüller K. K. Hof- und Universitätsbuchändler, 1869., 211–215.

⁴ Melchior Weikard: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.*, Aus dem englischen übersetzt, Koblenz, Andreae'sche Buchdruckerei und Verlagsbuchhandlung, 1799, 93.

⁵ Michael Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung., Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution 1787–1791*, Berlin, Duncker und Humblot, 2000, 171.

⁶ Beales: *Against the World, 1780-1790*, 510–512.

⁷ Salomo Gottlob: *Geschichte des oesterreich-russischen und türkischen Krieges, in den Jahren von 1787. bis 1792.: nebst Aktenstücken und Urkunden*, Leipzig, bei Wilhelm Gottlob Sommer, 1792, 5.

⁸ Oskar Criste: *Kriege unter Kaiser Joseph II.*, Wien, L. W. Seidel, 1904, 146.

⁹ Bár a konstantinápolyi orosz követ letartóztatása keltette a legnagyobb felháborodást, rajta kívül fogságba került még az havasalföldi, Moldvai, és Bukaresti orosz konzul is. *Magyar Kurir*, I. évf., 1787. 74. szám., szeptember 15., 604-605, és *Magyar Hírmondó*, VIII. évf., 79. szám., 1787. október 6., 664.

A HÍREK SZÉTTERJEDÉSE

A háború kitörése, mint sürgős üzenet azonnal szétterjed egész Európában. 1787. augusztus 29-én érkezett meg a hír Bécsbe, Versailles-ba 6 nappal később, míg Pétervár szeptember első napjaiban értesült a hírről, amit azonnali hadüzenet követet.¹⁰

A hadüzenetről szóló első hírek megérkezése előtt a birodalmi sajtó elsősorban a Habsburg-Németalföld területén kibontakozó elégedetlenség és ellenállás híreivel volt elfoglalva. A háborúról szóló hírek már augusztus legvégén megérkeztek a bécsi udvarba, de publikum tájékoztatása csak napokkal később kezdődhetett meg.

A történekről először a Bécsben megjelenő *Magyar Kurir* számolt be a 70. számában, amit szeptember első napján adtak ki, de itt még viszonylag kevés hiteles információ állt rendelkezésre. A következő mondat jól szemlélteti az adott szituációt: „tegnaptól fogva Bétsben azt suttoják, hogy a Török a Muszkának minden bizonnal hadat izent, Itt tovább nem szólhatunk: mert még minden bizonytalan.”¹¹ A szerkesztő Szacsavay Sándor (1752–1815) hírforrásai nem, hogy megbízhatónak, de rendkívül gyorsnak is számítottak, hiszen csak pár nappal később tette közzé azt a hírt, amit még a bécsi udvar is csak néhány nappal korábban kapott meg. Részletesebb információt nyújtott a *Brünner Zeitung* szeptember 4.-ei 71. száma, ahol már az orosz követ bebörtönzése is szóba került, ezenfelül ezeket a híreket angol és francia forrásokra hivatkozva is megerősítették.¹² A Magyar Hirmondó 1 nappal később szeptember 5.-én még komolyabb feltevéseket közölt, miszerint a császár minden kétséget kizáróan egy kordont fog létesíteni a Magyar Királyság déli részein.¹³ Meglepő módon sem a *Wiener Zeitung*, sem pedig a *Pressburger Zeitung* nem fordított különösebben nagy figyelmet a háború kirobbanása miatt.

Találgatások kezdődtek, hogy az orosz követen kívül akár a bécsi követet is letartóztathatják-e majd.¹⁴ Végül a Konstantinápolyból érkező szeptember 6.-ai levél tisztázta a bécsi követtel kapcsolatos kérdéseket, mivel az Oszmán Birodalom kizárólag csak őszinteséget várt a konzultól illetve, hogy válaszoljon minden további felmerülő kérdésre.¹⁵ A bécsi követtől elvárt nyilatkozat nem volt egyedül álló, hiszen a hadiállapot bejelentése után Konstantinápolyban más udvar követeihez is kérdést intéztek, miszerint a jelenlegi háborúban neutrálisak vagy

¹⁰ Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung*, 187.

¹¹ *Magyar Kurir*, I. évf., 70. szám., 1787. szeptember 1., 577.

¹² *Brünner Zeitung*, IX. évf., 71. szám, 1787. szeptember 4., 561.

¹³ „Hogy pedig a mi Felséges Uralkodónk II. Jósef is Kordont, vagy hadi népből lineát vonat a maga Török-Országgal határozódó Országainak szelein, annál semmi sincs bizonyosabb, micsoda lépéseket fogjon továbbá tenni, az idő meg-mutatja.” *Magyar Hirmondó*, VIII. évf., 70. szám, 1787. szeptember 5., 592.

¹⁴ *Magyar Kurir*, I. évf., 72. szám., 1787. szeptember 8, 593.

¹⁵ *Magyar Kurir*, I. évf., 73. szám., 1787. szeptember 12, 597–598.

támogatóak kívánnak lenni. Az angolok állítólag támogató, de a poroszok, spanyolok, svédek, franciák inkább neutrálisak kívántak maradni.¹⁶

Az újságok szerkesztői és a nép körében is köztudott volt, hogy a háború a Krím-félsziget annektálást követő találkozó következménye. Az Oszmán Birodalom viszont a vártnál hamarabb lépett hadba, mint azt a két szövetséges birodalom gondolta.¹⁷ Szeptember 7.-re minden kétséget kizáróan a *Brünner Zeitung* közölte, hogy a konstantinápolyi értesülései szerint a basák már parancsot is kaptak a szultántól, hogy minden muzulmán hívőt szólítsanak hadba a „hitetlenek” ellen.¹⁸ Ebben az időben a hírek visszatartása gyakorinak számított, így nem egyedi, ha csak hetekkel, akár hónapokkal később közöltek információt az olvasókkal.¹⁹ Ugyanakkor egyértelműen megfigyelhető, hogy az első feltételezések és meg nem erősített találgatásokat követően az újságokban azonnal megnőtt a háborúval foglalkozó témák és hírek aránya és elkezdődött a harc az újságok között az olvasók figyelméért.

A szeptember hónap elejétől megjelenő felbecsülhetetlen mennyiségű és változó minőségű hírek ellepték a birodalom újságjainak oldalait. A helyzet annyira abszurd volt, hogy még az újságírók és szerkesztők is hangot adtak, annak, hogy mennyire sok esemény zajlik egyszerre.²⁰ A hónap vége felé a *Brünner Zeitung* szerkesztője már arról írt, hogy aki már kissé belefásult a háborús hírek olvasásába annak ajánlja a következő egyéb híreket.²¹ Az első hetek gyors hírtömege után a háborúról szóló tudósítások aránya bár nem csökkent, lényegi tartalma azonban egyértelműen visszaesést mutatott. Mindamellet alapvetően jellemzőnek tekinthető, hogy az újdonságok elsődleges közléséért komoly verseny indult a hírlapok között. Minden újság saját forrásbázissal dolgozott, így a szerkesztőhöz beérkezett magán levelek tették ki a hírközlések javát.

¹⁶ *Brünner Zeitung*, IX. évf., 74. szám, 1787. szeptember 14., 585.

¹⁷ *Magyar Hirmondó*, VIII. évf., 70. szám, 1787. szeptember 5., 590–591, és *Magyar Kurir*, I. évf., 71. szám., 1787. szeptember 5., 580.

¹⁸ *Brünner Zeitung*, IX. évf., 71. szám, 1787. szeptember 4., 569.

¹⁹ Erre példa: „Den 25. August kam ein Kourier aus Bukarest in Hermannstadt an, welcher diesen weg in 24 stunden zurückgelegt hatte, und die Nachricht der Entschliessung der Pforte, Krieg gegen die Russen zu Wasser und zu Land zu führen, mitbrachte.) *Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern*, VI. évf., 77. szám, 1787. szeptember 26., 395.

²⁰ Erre jó példa a *Magyar Hirmondó*, VIII. évf., 75. szám, 1787. szeptember 22., 625. „Valóban a legfontosabb állapot: melly nyilván meg-érdemli, hogy Levelünk sorjai vele teljenek. Főképen pedig az Európai Politicus égen, annyi Jelenségek lebegnek, hogy az Úság írók szinte nem tudják, mellyik történethez nyúljanak előbb is.”

²¹ *Brünner Zeitung*, IX. évf., 78. szám, 1787. szeptember 28., 621. A szerkesztőt pontosan idézve: Da Ihre Leser vermutlich nicht lauter Kriegserklärung verlangen wurden, so theile ich Ihnen hiemit einige andere Nachrichten mit. A mondat röviden magyarul szabadfordításban így hangzik: Mivel az olvasók feltehetően nem követelnének hangosan hadüzenetet, így szeretnék néhány más írást is megosztani Önökkel.

II. József sokáig nem foglalt álláspontot a háborúról, mivel szeptember közepe előtt nem sokkal elindult el a cseh-morva területekre, hogy az ottani erődítményeket és állapotokat szemügyre vegye.²² Ez az út közel 10 napon át tartott. Már ekkor elkezdte a császár és környezete kidolgozni a koncepciókat a háború megkezdésére, aminek a legfontosabb eleme a katonai vezérkar kijelölése és a toborzás kihirdetése volt. A *Magyar Kurir* újból elsőként tudósított arról, hogy a birodalom határain belül hamarosan kezdetét veszi az újoncok toborzása.²³ Szeptember közepén megkezdődött az újoncozás, mi több az ezredek hadi létszámra való feltöltése, valamint további harminckilenc tábornoki rangú személy kinevezése.²⁴

Az első komolyabban kidolgozott és leköszölt katonai egységek elhelyezésével, felosztásával foglalkozó hírek szeptember végén jelentek meg, ahol a császári hadsereget három nagyobb részre osztották fel. A határvidéken kialakított kordonért felelős parancsnok báró Alvinczy József (1735–1810) lett.²⁵ Az Adriai-tengertől egészen Galíciáig tartó határszakaszt, amit röviden kordonnak neveztek, innentől kezdve használják majd tudatosan az újságok. Ugyanakkor a *Brünner Zeitung* értesülései is megerősítették, hogy a pontos parancsnokok még nem ismertek csak annyit lehetett tudni, hogy Friedrich Josias von Sachsen-Coburg-Saalfeld (1737–1815), a baloldali szárnyat fogja vezetni, Dominik Tomiotti de Fabris (1725–1789) a központi egységeket irányítja, és Peter Nicolas Langlois (1724–1789) a jobb szárnyat vezeti majd.²⁶ Nem sokkal később viszont elvetették ezeket a terveket és a korábbinál több részre bontották a császári hadsereget új központokkal és vezetőkkel kiegészítve.

Az új felosztás szerint a zászlóaljak mennyisége megnövekedett és végül 6 részre osztották fel a császári hadsereget. A területi felosztás a következőképpen alakult: galíciai, erdélyi, bánsági, szlavóniai és horvátországi hadtestet hoztak létre, illetve egy fősereget létesítettek, ami Futak területén állomásozott.²⁷ A hadsereget vezető személy kiléte nagy érdeklődést mutatott, legyen szó bármelyik újságról, hiszen Hadik Andrástól kezdve, Franz Moritz von Lascy

²² *Magyar Hírmondó*, VIII. évf., 73. szám, 1787. szeptember 15., 609.

²³ „Ezen frigy kötést, olly híven kívánnya JÓSEF tellyesíteni, hogy a Török határ szélekre 100 ezer fegyvereseket fog Táborba szállítani: mely nép már parantsolatot is vett, és gyülekeznek öszve.” *Magyar Kurir* I. évf., 75. szám, 1787. szeptember 19., 612.

²⁴ *Brünner Zeitung*, IX. évf., 77. szám, 1787. szeptember 25., 612.

²⁵ *Magyar Hírmondó*, VIII. évf., 76. szám, 1787. szeptember 26., 634.

²⁶ *Brünner Zeitung*, IX. évf., 75. szám, 1787. szeptember 18., 596.

²⁷ *Pressburger Zeitung*, XXII. évf., 81. szám, 1787. október 10. A *Pressburger Zeitung* a számaiban nem használ oldalszámot, így annak megadása nem lehetséges.

tábornagyon át egészen Ernst Gideon von Loudon (1711–1790) tábornagyig bárki szóba kerülhetett.²⁸ A császár választása végül Hadik Andrássra esett.²⁹

Az újoncozás megkezdése és az ezredek városokon történő átvonulása, letelepedése érthető módon komolyan foglalkoztatta az olvasóközönséget, hiszen a birodalom minden területéről elvontak egységeket, hogy azok a Magyar Királyság déli határaihoz vonuljanak. Az október 3-án Pozsonyban megtartott nemesi gyűlésen végül sikeres újoncmegajánlás történt.³⁰ Szintén sikeres volt a Pesten megtartott gyűlés, ahol 695 főt sikerült megajánlani részletesen városokra lebontva, mint például Buda 110, Pest 90, Kecskemét 40 fővel.³¹ Hasonlóan nagy hírverést kapott a Jászberényben tartott gyűlés, ahol 600 főt ajánlottak fel a háborúra.³² A sajtóban megjelentek a hazafias gondolatok is egyre erősebben nyertek teret.³³

A KÜLFÖLDI HÍREK

Októberben már jóval erősebb törekvések voltak a birodalom hangulatát befolyásolni, így megjelent az újságban a szultán kiáltványa. A néphez intézett hazafias szónoklatában a szultán harcra szólította fel alattvalóit, elítélte az oroszok agresszióját, illetve célul tűzte ki a Krím-i területek visszaszerzését.³⁴ A szultán intézkedéseit negatívan értékelte a birodalmi sajtó, mivel agresszorként lépett fel az Orosz Birodalommal szemben. Teljesen másképpen fogadta a Habsburg Birodalom lakossága Nagy Katalin felhívását az orosz néphez, miszerint az örök békéről szóló szerződést az Oszmán Birodalom szegte meg, amit Európa urai előtt nyilvánosan

²⁸ Lásd *Pressburger Zeitung*, XXII. évf., 77. szám, 1787. szeptember 26., és *Magyar Hirmondó*, VIII. évf., 74. szám, 1787. szeptember 19., 622. A háborúban szerzett tapasztalatokat tekintve a közel azonos időben a pályát megkezdő Hadik és Loudon lett volna a legjobb döntés, hiszen mindketten évtizedeken át szolgálták a monarchia érdekeit a hadseregben.

²⁹ „Se. Majestät sollen jüngst ein Handbillet an Herrn Hofkriegspräsidenten Grafen von Haddik mit dem Auftrag erlassen haben, nichts zu sparen, um die höchsten Anordnungen wegen Bedeckung der Gränzen sobald als möglich, in Vollziehung zu setzen, damit nur nicht die armen Unterthanen hin und wieder ein Opfer der Grausamkeit herumirrender türkischer Horden werden mögen.” *Brünner Zeitung*, IX. évf., 84. szám, 1787. október 19., 675.

³⁰ *Brünner Zeitung*, IX. évf., 82. szám, 1787. október 12., 658.

³¹ *Magyar Kurir*, I. évf., 82. szám, 1787. október 13., 673., *Magyar Hirmondó*, VIII. évf., 81. szám, 1787. október 13., 674., *Pressburger Zeitung*, XXII. évf., 83. szám, 1787. október 17.

³² *Magyar Hirmondó*, VIII. évf., 80. szám, 1787. október 10., 665., *Magyar Kurir*, I. évf., 82. szám, 1787. október 13., 672., *Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern*, VI. évf., 84. szám, 1787. október 20., 89., és *Brünner Zeitung*, IX. évf., 82. szám, 1787. október 12., 658–659.

³³ „Kameraden, die ihr etwan traurig seyd, muntert euch auf: der Kaiser giebt uns Brod, Sold, und Kleider; was ist billiger, als dass wir ihm dafür dienen?” *Brünner Zeitung*, IX. évf., 87. szám, 1787. október 30., 704.

³⁴ A kiáltvány több módosításban, hosszban jelent meg az újságokban. Például: *Brünner Zeitung*, IX. évf., 84. szám, 1787. október 19., 677., *Wiener Zeitung*, LXXXV. évf., 83. szám, 1787. október 17., 2519., *Pressburger Zeitung*, XXII. évf., 84. szám, 1787. október 20., *Magyar Hirmondó*, VIII. évf., 83. szám, 1787. október 20., 693–695.

kötötték meg, továbbá a követüket Bulgakowot is kegyetlen módon a héttoronyba zárták.³⁵ A két hirdetés között a legnagyobb különbség a szerkesztők kommentárjai között keresendőek, mivel az Oszmán Birodalmat mélységesen elítélik, miközben az Orosz Birodalom által kiadott nyilatkozatot egyértelműen üdvözik.

A bécsi udvar szócsöveként ismert *Wiener Zeitung* az első hónapokban jóval kevesebb érdeklődést mutatott a háború iránt, mint a konkurens újságok. A megjelent írásokban a császár személyével és a bécsi udvarral kapcsolatos eseményeket helyezték előtérbe, illetve a szentesített rendeleteket, amelyek szabályozták a Habsburg Birodalom gazdasági, politikai, kulturális és egyéb területeit.

A *Wiener Zeitung* kiemelkedő szerepe a külföldi hírközléseknél található orosz és török területről érkező üzenetek és levelek publikálásában figyelhető meg, amit nagy arányban ez az újság közölt elsőként. Ezeknek a híreknek a részleges vagy teljes átvétele a többi újság szempontjából is meghatározó volt. Ugyanakkor a birodalmon kívülről érkező, az orosz és oszmán konfliktus tárgyaló jelentések igen érdekes képet mutattak. Jelentések az orosz és oszmán helyzetről érdekes képet mutattak. Az 1787. év végéig közölt portai hírek túlnyomó többségét a Konstantinápolyból küldött levelek alkották, amiket kereskedők, ott élő keresztények, kémek vagy akár maga a bécsi továbbított. Ugyanakkor fontos leszögeznünk, hogy a távolság miatt a levelek csak néhány héttel később értek célba. Ez alól kivételt jelentett a császárnak vagy a bécsi udvarnak küldött sürgős üzenetek.³⁶

A „félhivatalos” újság sokat várt az első vagyis oszmán területről érkező levelek közlésével, mivel csak bő 1 hónappal a háború kihirdetése után 1787. szeptember 29-én adott ki információkat, amelyben Bulgakow követ letartóztatásáról és a konstantinápolyi helyzetről számolt be.³⁷ Ebben az évben a *Wiener Zeitung* a külföldi hírközlések „Türkei” címszó alatt már csak 7 újságszámban tett közé információkat az Oszmán Birodalomból, ami azért is alacsony arány, mert a vizsgált időszakban 49 újságszám jelent meg. A közzétett hírek nagyrésztében a háborúra való felkészülést mutatták be az oszmánok szemszögéből. A nagyvezír, aki a szárazföldi egységeket, illetve az admirális, aki a flottát irányította kiemelt szerepet kapott, hiszen a szultán nem vett részt személyesen a harcokban.

³⁵ A 8 oldalas hadikiáltványt változatlanul leközölte a *Brünner Zeitung*, IX. évf., 87. szám, 1787. október 30., 711–717., *Wiener Zeitung*, LXXXV. évf., 86. szám, 1787. október 27., 2605–2612.; *Magyar Hirmondó*, VIII. évf., 88. szám, 1787. november 7., 729–739.

³⁶ Az információt a sürgős esetekben az úgynevezett Kurir-ok hajtották végre, akik lóval tették meg a távolságot a célállomásig.

³⁷ *Wiener Zeitung*, LXXXVI. évf., 78. szám, 1787. szeptember 29., 2363.

A szövetséges Orosz Birodalom helyzetének bemutatása már jóval nagyobb hangsúlyt kapott, hiszen 14 újságszámban jelentettek meg híreket. II. Katalin országából elsődleges forrásnak számított a *Petersburgische Hofzeitung*, ami szellemiségében, kapcsolataiban és a hírközlésben a Wiener Zeitung orosz megfelelője volt. Az érintett témák között kimagasló volt a cárnő kegyeltje az orosz csapatok vezetője Grigorij Alekszandrovics Patyomkin (1739–1791) megjelenése a háborús hadszíntéren.³⁸ Másodlagos szerepet kapott a kiemelt gátként szolgált egy dél felé történő orosz terjeszkedési szándék vonatkozásában. Az erőd jelentősége akkora volt, hogy az orosz sajtó a környék legkisebb katonai sikereit is megkívánta osztani a közönséggel. Ezt tükrözi például az a híradás is, amikor Ocsakov előtt tizenöt mérföldre lévő orosz hadiflotta legyőzött hat, utánpótlást szállító oszmán hadihajót.³⁹

Az orosz hadszíntereken jelentősebb összecsapás Kinburn térségében Ocsakowtól nem messze zajlott le 1787. október 12.-én, amikor is az első támadást visszaverték az oszmán katonák,⁴⁰ de pár nappal később a cári csapatok Alekszandr Vasziljevics Szuворov (1730–1800) vezetésével végül jelentős győzelmet arattak. A nagyjából három napon át tartó véres összecsapásban mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett. Az újságban megjelent kijevi levelek szerint a cári hadsereg 16 ezer főt veszített ez idő alatt.⁴¹ A cárnő azonnal háláját és elismerését fejezte ki tábornokainak. Feltűnő viszont, hogy a Habsburg Birodalom hírlapjai hónapokkal később írtak csak a cárnő Szuворovhoz intézett leveléről.⁴² Az újonnan elfoglalt területet és várost maga Patyomkin herceg is meglátogatta.⁴³ A birodalmi sajtóban nagy szenzációnak örvendett a Kinburn-i csata, mivel eddig a szárazföldi háborút csak kisebb összecsapások, ellenséges területre való betörések és manőverezések alkották.

A korabeli események vizsgálata során feltétlenül ki kell térnünk az Orosz Birodalom és a Lengyel Királyság kapcsolatára. A Lengyel Királyság területeit érintő, 1772-ben megkezdett területi felosztás miatt feszült és jelentős formában alárendelt volt.⁴⁴ A cárnő kihasználva a Lengyel Királyság földrajzi fekvését, illetve, hogy a Rzeczpospolita szomszédos az Oszmán

³⁸ Patyomkin katonai múltjába és a cárnővel való kapcsolatához nagy segítséget nyújt Douglas Smith könyve. Douglas Smith: *Love and Conquest: Personal Correspondence of Catherine the Great and Prince Grigory Potemkin*, DeKalb, Northern Illinois University Press, 2004.

³⁹ *Wiener Zeitung*, LXXXV. évf., 87. szám, 1787. október 31., 2632.

⁴⁰ *Wiener Zeitung*, LXXXV. évf., 94. szám, 1787. november 24., 2841–2843.

⁴¹ *Magyar Hírmondó*, VIII. évf., 92. szám, 1787. november 21., 765–766.

⁴² Érdekesnek számít, hogy ebben az esetben nem a Wiener Zeitung hírközlése volt a leggyorsabb. *Magyar Hírmondó*, IX. évf., 2. szám, 1788. január 5., 9–10, *Pressburger Zeitung*, XXIII. évf., 2. szám, 1788. január 5.; *Brünner Zeitung*, IX. évf., 104. szám, 1787. december 28., 851. *Wiener Zeitung*, LXXXVI. évf., 1. szám, 1788. január 2., 8.

⁴³ *Wiener Zeitung*, LXXXIV. évf., 97. szám., 1787. december 5., 2938.

⁴⁴ Erről lásd bővebben: Tadeusz Cegielski: *Das alte Reich und die erste Teilung Polens 1768-1774*, Stuttgart, Steiner, 1988.

Birodalommal sürgősen intézkedéseket tett, hogy a katonáinak egy részét arra a területre irányítsa át. Október 18-án az orosz követ átadta a lengyel királynak és varsói udvarnak az orosz behatolásról tájékoztató, ultimátum szerű jegyzéket, melyben az orosz fél közölte, hogy a cárnő feltétlenül szükségesnek találja hadseregének egy részét lengyel területeken állomásoztatni.⁴⁵

Az orosz katonák átteleltetése a lengyel területeken súlyos diplomáciai kérdést vetett fel a Lengyel Királyság neutralitásával kapcsolatban. A követ tájékoztatása után a két részre osztott hadsereggel került sor a bevonulásra, de hangsúlyozták, hogy természetesen minden felmerülő költséget az Orosz Birodalom áll majd.⁴⁶ Ez természetesen nem így történt és gyakoriak voltak a visszaélések. A lengyel erőket vezető vajda Stanislaw Szczesny Potocki (1751–1805) volt az összeköttetés a varsói udvar és az orosz hadsereg között. A Wiener Zeitung értesülései szerint a vajda saját költségén megnövelte a csapatai létszámát, illetve a lengyel határt mesterséges akadályokkal, úgynevezett spanyol lovasokkal, valamint árkokkal erősítette meg.⁴⁷

A bécsi újság tájékoztatása szerint a Porta azonnal a varsói udvarhoz fordult, amiben azt kifogásolták, hogy az orosz katonák lengyel semleges területen tartózkodnak és ott kívánnak áttelelni. Ebben az esetben, ha nem történik változás a Porta a lengyel területen is megütközik az orosz seregekkel.⁴⁸ A varsói udvar megoldást keresve a problémára egy birodalmi gyűlést kívánt összehívni, hogy megvitassák a lehetséges háborúra vonatkozó kérdéseket.⁴⁹ Az országgyűlés összehívása és megszervezése azonban rengeteg időt vett igénybe, így a Habsburg Birodalom háborúba való belépésének napjáig nem történt változás, sőt a gyűlés el sem kezdődött addig.

⁴⁵ Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 93. szám, 1787. november 21., 2811–2812.

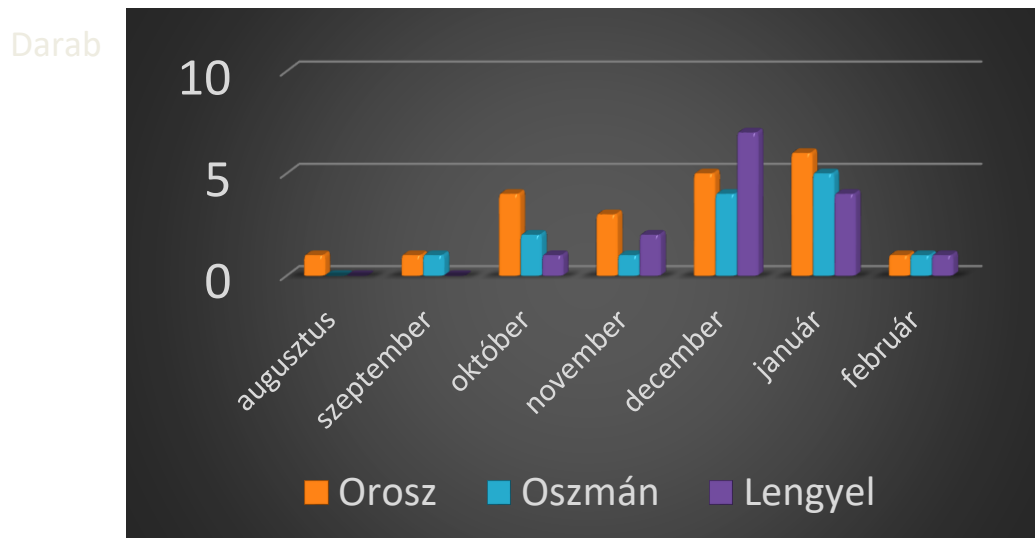
⁴⁶ Brünner Zeitung, IX. évf., 94. szám, 1787. november 23., 771.

⁴⁷ Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 100. szám, 1787. december 15., 3029.

⁴⁸ Pressburger Zeitung, XXII. évf., 100. szám, 1787. december 15.

⁴⁹ Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 101. szám, 1787. december 19., 3063.

A Wiener Zeitung külföldi hírközléseiről a következő diagram összegzi az eredményeket.

1. ábra: Az 1787. augusztus 24. és 1788. február 9. között megjelent külföldi hírközlések eloszlása a Wiener Zeitung számai alapján

Jól látható, hogy a hírek gyakorisága november hónap végétől drasztikusan megemelkedett, illetve ez a tendencia a háború kitöréséig fennmaradt. A hírek eloszlása mindhárom ország között viszonylag kiegyenlítettnek mondható, de a szövetséges Orosz Birodalom kapta a legnagyobb figyelmet.

A barátságos diplomáciai kapcsolatot a Habsburg Birodalom nem csak Nagy Katalinnal próbálta meg intenzíven fenntartani. A Francia Királyság már 1756 óta szövetséges volt a birodalomnak, így a franciák magatartása a leendő háborúval kapcsolatban döntő fontosságú tényező volt. Az első Párizsból visszaérkezett levelek alapján a kezdeti meglepetés után a francia fél célja a béke teljes visszaállítása volt.⁵⁰ A Habsburg Birodalom minden diplomáciai erejét felhasználta és megpróbálta bevonni a Párizsi udvart az osztrák-orosz szövetségbe, de erre végül nem került sor.⁵¹

Miközben az európai diplomáciai helyzet több országban eszkalálódott, a Habsburg Birodalom folytatta raktárainak feltöltését, illetve kiadta a szükséges rendelkezéseket az ezredek elhelyezéséről a kijelölt határszakaszokon. Az újságok közül a legtöbbet az utánpótlással a *Pressburger Zeitung* foglalkozott. A kezdő híreiben végig jelent volt a Dunán lévő hajók általi áruszállítás. Állításaik szerint összeségében naponta akár 4–6 kereskedő hajó

⁵⁰ *Brünner Zeitung*, IX. évf., 77. szám, 1787. szeptember 25., 611.

⁵¹ *Magyar Kurir*, I. évf., 98. szám, 1787. december 8., 795. „Béts,Páris, és Pétervárad Páris, Madrit és Londón között mind-szüntelen 2 Kurir vagyon edgy nyomban; az edgyik érkezik, a másik indul, és ugyan azon edgy órában sokszor 3-os érkezik meg ugyan azon edgy Udvarhoz.”

indult Pozsonyból, tele élelemmel a katonák számára, a földutakon pedig több száz szekér tette meg az utat hetente többször.⁵² November 10-én Bécsből ismét több hajó indult útnak, de a rakomány között már megjelent az ágynemű, csákány, lapát és minden más szükséges eszköz.⁵³

A Magyar Királyság területén történő toborzás nagy népszerűségnek örvendett, legalábbis állították a szerkesztők. A tíz kerületre felosztott Magyar Királyságban a valóságban viszont összesen csak 10 981 főt sikerült betoborozni a hadseregbe 1787 végéig, a pesti kerületben 2 326 főt, a nagyváradi kerületben 1 398 főt, illetve a nyitrai kerület 1 248 főt adott.⁵⁴ Figyelemre méltó, hogy nem egy kimondottan magyarországi lapban, vagyis Wiener Zeitungban 1787. évi 95. számban tették közzé azoknak a városoknak a listáját, ahol a katonaságba lehetett jelentkezni.⁵⁵ A birodalom legjelentősebb hírlapjának számai azonban a tényleges eszkaláció egyéb jelenségeiről is beszámoltak. A harckészültség fokozása, illetve az érlelődő konfliktus biztos jeleként került sor ugyanis a megfigyelő kialakítására, továbbá a kisebb katonai különítmények járőrözése is megkezdődött. Az elszórt híradások az ezredek érkezéséről, vonulásáról is beszámoltak, s feltűnő módon a birodalom területeiről összevont csapatok átcsoportosításáról szóló hírek több hónapon át időről időre megjelentek. A tudósítások a téli szállások helyzetét is annak függvényében adták meg, hogy onnan azonnal bevetethetők legyenek a katonák⁵⁶

Szimbolikus elemként jelent meg a sajtóban a vallási ellentét kérdése is, így gyakran visszaköszönő hírként szerepelt a keresztény üldözések az Oszmán Birodalom határain belül, illetve a túlkapások és hatalmi visszaélések.⁵⁷ Az elmenekült oszmán alattvalók számára a császár parancsára ellátást és védelmet kellett nyújtani. Az esély a békére csekély volt, de a sajtóhírek szerint maga a szultán is óvatosabb lépésekre szánta el magát. Ennek bizonyítéka, hogy parancsba adta a belgrádi basának, hogy a lehető legjobb kapcsolatot ápolja a császáriakkal, továbbá regulázza meg az engedetlen katonákat nehogy szikrái legyenek a közelgő tűznek.⁵⁸

Belgrád stratégia fontosságú erődítményként szerepelt mindkét uralkodó későbbi céljaiban, így a város birtoklásáért vívott hadműveletek megkezdésére nem sokat kellett várni. A császár

⁵² *Magyar Kurir*, I. évf., 95. szám, 1787. november 28., 775.

⁵³ *Pressburger Zeitung*, XXII. évf., 91. szám, 1787. november 14. (Oldalszám nélkül.)

⁵⁴ Magyar Nemzeti Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum commissariaticum, HU- MNL- OL-C-61., 297a. kútfő, 527.tétel, 454.

⁵⁵ *Wiener Zeitung*, LXXXV. évf., 95. szám, 1787. november 28., 2871.

⁵⁶ *Magyar Kurir*, I. évf., 96. szám, 1787. december 1., 784.

⁵⁷ *Magyar Kurir*, I. évf., 76. szám, 1787. szeptember 22., 621.

⁵⁸ *Brünner Zeitung*, IX. évf., 89. szám, 1787. november 6., 728.

a lehető leggyorsabb és legkönnyebb módon kívánta előkészíteni Belgrád elfoglalását. Az első lépések között szerepelt az az október 14-ei látogatás, amikor több magas rangú tiszt érkezett Zimonyba, akik a közelebbi területekről próbálták felmérni a még Savoyai Jenő (1663–1736) által kialakított árkokat, harcvonalakat Belgrád erődje körül.⁵⁹ Az erőd Bécsben is szóbeszéd tárgya lett. Azt beszélték, hogy a két tábornagy Hadik és Loudon a városban találkozott a császárral sétálás közben, melynek során megkérdezte őket a császár mennyi időre lenne szükség Belgrád elfoglalásához, amire Loudon tábornagy azt válaszolta, 10–12 napra.⁶⁰ Habár erre a szóbeszédre vonatkozóan eddig nem került elő megbízható forrás, mindenesetre látható mennyire kulcsfontosságú szerep jutott Belgrádnak.

A romló diplomáciai viszonyok miatt az oszmánok is elkezdtek felvonultatni seregeiket a Habsburg Birodalom határvidékéhez, ahol sáncokat ástak, ágyúkat hoztattak, de elsősorban Belgrád várát erősítették meg.⁶¹ A császár megbízta Alvinczy Józsefet, hogy készítse elő Belgrád várának bevételét, amit ő hosszas tervezés után december 2.-ról 3.-ra virradó éjjelt kijelölve hajtotta végre a támadást, amihez három rohamoszlopot használt, különleges bátorságáról tanúságot téve, az elsőt ő maga vezette.⁶² A kivitelezés elsősorban a rossz időjárás miatt elbukott. A Dunán való átkelés csak részben történt meg. Az eredménytelen kísérlet híre hamar szétterjedt az Oszmán Birodalomban, ami felerősítette a bizalmatlanságot és megakadályozta a további bármilyen békés megegyezés lehetőségét. Február elejéig nem is történt semmilyen komolyabb katonai hadművelet.

A birodalmi újságok legjava nem kívánta kommentálni vagy egyáltalán megjelentetni a belgrádi eseményeket, mivel az rontotta volna a közhangulatot és súlyos kérdéseket vont volna maga után. Apróbb említések találhatóak csak, de azok mindegyike megpróbálja kicsinyíteni az említett katonai vállalkozás fontosságát és súlyát. A szerkesztők és a birodalom nagy része is hinni akart abban, hogy sikerült elfoglalni az erődöt, így rögtön a hamis pletykák is szárnyra kaptak.⁶³

⁵⁹ *Magyar Kurir*, I. évf., 87. szám, 1787. október 31., 710.

⁶⁰ *Magyar Hirmondó*, VIII. évf., 89. szám, 1787. november 10., 747.; és *Magyar Kurir*, I. évf., 89. szám, 1787. november 7., 725.

⁶¹ *Magyar Kurir*, I. évf., 101. szám, 1787. december 19., 821.

⁶² Rédvay István: Alvinczy vállalkozása Belgrád ellen 1787-ben, *Magyar Katonai Szemle*, X. Évf., 1940/5., 510–516, 513.

⁶³ „Vielmehr will ich ihre eingesandte Nachrichten von der Eroberung Belgrads vor nichts anders als einen ächten patriotischen Wunsch ansehen, der zwar nicht wie mancher sich's denkt, se geschwind ausgeführt, aber doch allzeit wünschwerth ist. Was ist also an diesem Gerüchte?” *Pressburger Zeitung*, XXII. évf., 100. szám, 1787. december 15.

Mindamellett a császár és a bécsi udvar a háborús hírek mellett rendkívül nagy figyelmet mutatott a trónörökös a későbbi I. Ferenc király (1768–1835) házasságkötése felé. A frigy már szeptembertől lázban tartotta az olvasókat. A császár és Ferenc főherceg találkozása a Württembergi hercegnővel Erzsébet Vilma Lujzával (1767–1790) rögtön központi téma lett, mint ahogy az ifjú pár bármilyen nyilvános helyszínen vagy eseményen való megjelenése.⁶⁴

Az esküvőre részletes vendéglistát is megjelentetett egy újság, ahová 463 főt hívtak meg, érdekes módon ebből 16 fő volt magas rangú katonai tiszt az Udvari Haditanácsból.⁶⁵ A szertartást a kölni választófejedelem tartotta meg. Az esküvő után Erzsébet hercegnő és a családja Firenzébe indultak, azonfelül Ferenc főherceg a határhoz készülődött.⁶⁶ Az esküvő lebonyolítása és megszervezése a császár egyik prioritásához tartozott, mivel így elrendeződött a trónörökösnek a további utódlási kérdései is. Nem elhanyagolható tényezőként szerepelt, hogy a császár katonai ismereteket is tovább akart adni a fiatal főhercegnek, így a háborúban való részvétel nem volt kérdés Ferenc számára.

SAJTÓHÍREK ÉS GAZDASÁGI TELJESÍTŐKÉPESSÉG

A küszöbön álló konfliktus szempontjából nem volt elhanyagolható kérdés a hátszág gazdasági állapota, a birodalom teljesítőképességének fokozását célzó központi politika, az uralkodói kezdeményezések megjelenítése. Érthető módon ebben a vonatkozásban a Wiener Zeitung értesülései számítottak a legmegbízhatóbbnak, illetve a lap hasábjain jelentek meg a leghamarabb az egyes vonatkozó rendeletek. Nem mellékes, hogy maga a császár is elsődleges információközlő csatornaként használta az újságot. Ahogyan az alábbi táblázatban látható, néhány számmal később a többi újság is átvette a rendeleteket és megosztotta azokat az olvasókkal. Megemlítendő viszont, hogy a rendeletek átvételét a német nyelvű újságok jobban preferálták, mint a magyar nyelvűek, mivel az utóbbi újságok jóval kevesebb rendeletet tettek közzé.

⁶⁴ Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 77. szám, 1787. szeptember 26., 2329.

⁶⁵ Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten, II. évf. 1. szám, 1788. január 5., 10.

⁶⁶ Brünner Zeitung, X. évf., 3. szám, 1788. január 8., 18.

Rendelet megnevezése	Beiktatás ideje	Wiener Zeitung	Pressburger Zeitung	Brünner Zeitung	Provinzial Nach.
Kenyér kiviteli tilalom	1787.10.04.	1787.10.13.	1787.10.24.	1787.10.23.	1787.10.24.
Pálinkafőzés búzából, árpából és egyéb növényekből	1787.10.23.	1787.10.24.	1787.10.27.	1787.10.30.	1787.10.27.
Búzafélék ingyenes behozatala	1787.11.07.	1787.11.07.	1787.11.10.	1787.11.23.	1787.11.10.
Disznó és szarvasmarha hús kiviteli tilalom	1787.11.03.	1787.11.14.	1787.11.17.	1787.11.16. (92.csatolmány)	1787.11.17.
Ingyenes behozatal és kiegészítés	1787.11.06.	1787.11.14.	1787.11.17.	1787.11.16. (92.csatolmány)	1787.11.17.
Oszmán területről származó áruk tilalmának feloldása	1787.12.04.	1787.12.22.	Nincs adat	1787.12.28.	1787.12.26.

1. táblázat: A kiadott rendeletek leközlési ideje a sajtóban

A táblázatban csak néhány, egyértelműen a háborús helyzet által indokolt és megkerülhetetlen intézkedés látható, de természetesen hasonló rendeletek sokasága jelent meg a háború előtti időszakban. A kulcsfontosságú rendeletek között szerepelt a kenyér kivitelének megtiltása a Habsburg Birodalomból, amit nem csak az Oszmán Birodalom felé, hanem minden más ország irányába megtiltottak, ami egyértelmű jele volt annak, hogy az élelmiszerraktárakat kívánták feltölteni a háborús időszakra.⁶⁷

⁶⁷ A rendelet hivatalos közlése a következőként szerepelt: „Se. Maj. haben durch ein Hofdekret vom 4. dieses Monats anzubefehlen geruhet, daß die Ausfuhr des Getreides aus den Ungarischen Ländern nicht nur in das

A pozitív háborús kép kialakításának egyik legnagyobb problémáját jelentette a gazdaságot felkészíteni a háborúra. A császár által kiadott rendeletekből már láthattuk az élelmiszer és minden egyéb áruk felhalmozása a császári katonák magasabb szintű ellátását szolgálta, viszont ezek az intézkedések elvonást jelentettek szinte minden területről. Az 1787. év nyári termései a hírlapok beszámolója szerint közel sem alakultak olyan jól, mint az előző évben. A parasztok panaszai hamar megjelentek az újságokban, miszerint a nyáron sok betegség pusztított, leginkább a tiszai területeken, ahol gyakori volt az áradás is, aminek következtében a szarvasmarhák megbetegedtek.⁶⁸ A gabonafélék termése is alulmaradt a várakozásokkal szemben, így előírták, hogy a nyári és téli terményeket keverjék egymással a veszteség redukálása miatt.⁶⁹ A rosszabb időjárási viszonyok az egész birodalmat érintették, egyidejűleg Prágából is azt jelentették, hogy az élelmiszerárak emelkedése gyors.⁷⁰ A nép számára elengedhetetlen élelmiszerek tekintetében a legfeltűnőbb drágulást természetesen a búza, a liszt és kenyérfélék változása jelentette. A gyenge termésátlag miatt a bécsi kenyérsütők már szeptember elején emelni kívántak az áraikon.⁷¹ Jól érzékeltette a drágulást az a komikus szituáció, amikor a bécsi kikötőben egy hajóst rajta kaptak, hogy a harmincadvám befizetése közben egy jól megsült kenyeret rejteget, amiben később kiderült aranyórak voltak belesütve.⁷² Az áremelkedést kívánta megakadályozni a császár a kiadott rendeletekkel, de ezek kevésbé voltak eredményesek.

Az Oszmán Birodalom rögtön megérezte a császár kenyér kiviteli tilalmi rendeletét, ami helyenként kisebb összetűzéseket eredményezett a szállítók és a vevők között.⁷³ Ennek hatására a török kereskedelem a legaktívabb kereskedelmi helyszíneken, mint például Belgrád és Zimony között akadozni kezdett. A búzafelvásárlás megtiltásával más árukat kezdtek felvásárolni, úgy, mint rizst, bőrt, faanyagot.⁷⁴ A további rendeletek orvosolni kívánták az emelkedő árakat, valamilyen szinten ez sikerült is, de a hadsereg ellátását a császár egyre inkább

Türkische Gebiet, sondern auch in alle fremde Staaten bis auf weitere Verordnung verboten seyn soll. *Wiener Zeitung*, LXXXV. évf., 95. szám, 1787. november 28., 2871.

⁶⁸ *Provincialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern*, VI. évf., 81. szám, 1787. október 10., 38.

⁶⁹ *Brünner Zeitung*, IX. évf., 86. szám, 1787. október 26., 697.

⁷⁰ *Provincialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern*, VI. évf., 75. szám, 1787. szeptember 19., 357.

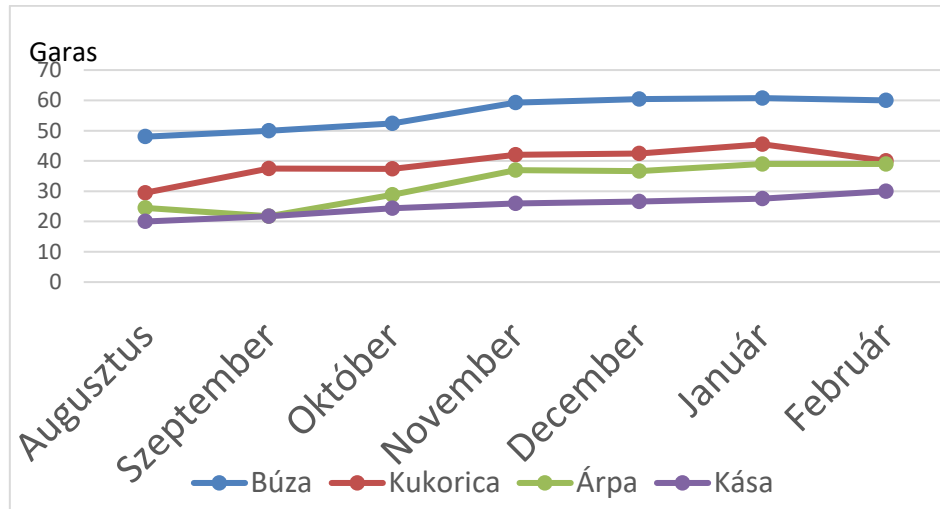
⁷¹ *Magyar Kurir*, I.évf., 73. szám, 1787. szeptember 12., 600. Szacsavay ironikusan kommentálja a helyzetet: „A kenyér sütők is már egy héttől fogva drágaságot kívánnak vala bé-hozni Bétsbe- de a hajó huzástól megijedvén sütik és főzik a kenyeret, mint annak előtte.”

⁷² Szacsavay kommentárja ismét önmagáért beszél: „Most tudjuk miért kívánnak olly drágaságok lenni a mi kenyér sütőink! hát arany órák laknak a kenyérben!” *Magyar Kurir*, I. évf., 80. szám, 1787. október 6., 657–658.

⁷³ *Pressburger Zeitung*, XXII. évf., 86. szám, 1787. október 27.

⁷⁴ *Provincialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern*, VI. évf., 86. szám, 1787. október 27., 122.

előtérbe helyezte. Temesvárról már olyan információkat osztottak meg, hogy már most nagyon érezhető a drágulás olyannyira, hogy ilyet még senki nem élt meg.⁷⁵ A drágulás mértékét a *Wiener Zeitung* csatolmányában megjelent búzafélék áráról készült diagram szemlélteti a legjobban.

2. ábra: Búzafajták legalacsonyabb árának változása 1787. augusztusa és 1788. februárja között

A *Wiener Zeitung* által közölt árlisták alapján összeállított diagram jól látható folyamatos ár növekedést mutat, aminek következtében ebben az időben pozsonyi mérő búza ára legalább 20%-kal, a kukorica ára 30%-kal, az árpa ára legalább 50%-kal és a kása ára 40%-kal emelkedett Bécsben. Ezeket a gazdasági hatásokat a sajtó próbálta pozitívabb színben feltüntetni. A határhoz vezényelt pékek jó minőségű kenyeret sütnék és azt a katonák és a helyi lakosok ezen a területen olcsóbban tudják megvásárolni, ami nagy boldogságot okozott a nép körében állította a szerkesztő.⁷⁶ Az újságokban megjelent olyan példa is, miszerint a Bánság gyapjútermeléséről közzé tett adatok szerint a gyapjú kiviteli tilalom után majdnem, kétszeres hasznot húztak a kereskedők az eladásokból.⁷⁷ A császár ugyanakkor felhívást intézett a patrióta lakosság felé, hogy szolgáltatassa be terményeit, állatait a hadsereghez.⁷⁸ A magyar

⁷⁵ *Brünner Zeitung*, IX. évf., 102. szám, 1787. december 21., 833.

⁷⁶ *Pressburger Zeitung*, XXII. évf., 93. szám, 1787. november 21.

⁷⁷ *Brünner Zeitung*, IX. évf. 68. szám, 1787. augusztus 24., 541.

⁷⁸ A patrióta felhívás a sajtó szerint jól működött erre több példát is hoztak. Például: *Pressburger Zeitung*, XXII. évf., 102. szám, 1787. december 22.

nemesség egy része ezt megtette és átengedte terményeinek egy részét, viszont a rendeletek és felhívások ellenére sem sikerült a kívánt mennyiséget összegyűjteni a hadsereg számára.

A császár jelleméhez illően az utolsó pillanatig kívárt a hadüzenet bejelentésével, mivel a lehető legjobb feltételek mellett kívánta megvívni a háborút. Ez a fajta várakozás ugyanakkor korlátozta a császár és a cárnő közötti egyetértést és szövetséget, mivel a cárnő mielőbb harcra kívánta szólítani a császári katonákat. Nagyobb problémát jelentett, hogy a hosszan tartó előkészületek esélyt adtak az Oszmán Birodalomnak hasonló lépéseket megtenni, sőt felkészülni egy két frontos háborúra. Az 1788. február 7.-ei levelében II. József leszögezte a cárnőnek, hogy kész belépni a háborúba és korán kívánja elkezdni az 1788.évi hadjáratot.⁷⁹ Ennek nyomán II. József 1788. február 9.-én formálisan is hadat üzent Oszmán Birodalomnak.

ÖSSZEGZÉS

Mindenképpen kijelenthetjük, hogy a birodalmi sajtóban az oszmán-orosz háború azonnal központi témakörre vált, háttérbe szorítva minden más belföldi vagy külföldi eseményt. Az újságokban igen nagy számban jelentek meg a háborús eszkalációhoz, a hadba lépés előkészületeihez kapcsolódó írások. A hírközlések mennyiségéhez képest viszont a tényleges hírérték, különös tekintettel a tartalmi elemek minőségére és az aktualitásra, rendkívül változónak tekinthető.

Az információáramlás az újságok között arra enged következtetni, hogy egyfajta periodikusság tapasztalható, vagyis az újságok törekedtek átvenni egymástól a lényeges tartalmakat. A hírek legjavát a kereskedők, katonák és privát személyek által küldött levelek tették ki, de az adott ország hivatalos nyilatkozatainak a száma sem elhanyagolható ezen a területen. Az orosz-török hadműveletek mellett az újoncozás, az élelmiszer szállítás és hadieszközök utánpótlása, a császárral kapcsolatos hírek és a rendeletek alkották a magját azoknak az információknak, amelyek a korszak újságjaiban megjelent írások esetében megfigyelhetők, illetve a szerkesztők érdeklődését a feltételezett olvasói, vagy kormányzati igényekre tekintettel felkeltették. A vizsgált időszakban az újságok tárgyyszerű közléseikkel „pozitív háborús képet” igyekeztek sugallni, előrevetítve, hogy az elkövetkezendő háború a birodalom és az egyén érdekeit egyaránt szolgálja majd. Nem kétséges, hogy a birodalmi és magyarországi sajtóban megjelent hazafias beszédek és a szerkesztők gondolatvilágának

⁷⁹ Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 310–311.

megosztása az olvasókkal egyértelmű befolyásolási szándékra enged következtetni, sőt célzott érzelmi ráhatás is megfigyelhető, ami a háborús pszichózis erősítését is jelenthette.

A sajtóban megjelent cikkek szerint is nagyjából november elejére bizonyossá és elkerülhetlenné vált a háború az Oszmán Birodalommal, annak ellenére, hogy a diplomáciai tárgyalások a színpad mögött továbbra is folytak. Az előkészületek nagysága és a bécsi udvar magatartása minden kétséget kizáróan szembetűnő volt a korszak emberének. A birodalommal szemben jelentkező külső és belső kihívások, az ezekkel kapcsolatos dilemmák különböző mértékben, de kiérződtek az egyes lapok sorai közül, még akkor is, ha a cenzúra hivatal és a szerkesztők komoly figyelmet fordítottak a negatív hírek kiszűrésére. Az érintett nehézségekre nézve az elsődleges megoldás – legalábbis a lapokban megjelent írások szerint – nem lehetett más, mint hogy a birodalom hadserege mielőbb elérje katonai célkitűzéseiket és békére kényszeríti az Oszmán Birodalmat

BIBLIOGRÁFIA

Források

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum commissariaticum 297a. kútfő, 527. tétel, 454.

Nyomtatott és kiadott források

ARNETH, Alfred: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, Wien, Wilhelm Braumüller K. K. Hof- und Universitätsbuchhändler, 1869.

GOTTLÖB, Salomo: *Geschichte des oesterreich-russischen und türkischen Krieges, in den Jahren von 1787. bis 1792.: nebst Aktenstücken und Urkunden*, Leipzig, bei Wilhelm Gottlob Sommer, 1792.

Brünner Zeitung, IX. évf. 68. szám, 1787. augusztus 24.

Brünner Zeitung, IX. évf., 71. szám, 1787. szeptember 4.

Brünner Zeitung, IX. évf., 74. szám, 1787. szeptember 14.

Brünner Zeitung, IX. évf., 75. szám, 1787. szeptember 18.

Brünner Zeitung, IX. évf., 77. szám, 1787. szeptember 25.

Brünner Zeitung, IX. évf., 78. szám, 1787. szeptember 28.

Brünner Zeitung, IX. évf., 82. szám, 1787. október 12.

Brünner Zeitung, IX. évf., 84. szám, 1787. október 19.

Brünner Zeitung, IX. évf., 86. szám, 1787. október 26.

Brünner Zeitung, IX. évf., 87. szám, 1787. október 30.

Brünner Zeitung, IX. évf., 89. szám, 1787. november 6.

Brünner Zeitung, IX. évf., 94. szám, 1787. november 23.

Brünner Zeitung, IX. évf., 102. szám, 1787. december 21.

Brünner Zeitung, IX. évf., 104. szám, 1787. december 28.

Brünner Zeitung, X. évf., 3. szám, 1788. január 8.

Magyar Hirmondó, VIII. évf., 70. szám, 1787. szeptember 5.

Magyar Hirmondó, VIII. évf., 73. szám, 1787. szeptember 15.

Magyar Hirmondó, VIII. évf., 74. szám, 1787. szeptember 19.

Magyar Hirmondó, VIII. évf., 75. szám, 1787. szeptember 22.

Magyar Hirmondó, VIII. évf., 76. szám, 1787. szeptember 26.

Magyar Hirmondó, VIII. évf., 80. szám, 1787. október 10.

Magyar Hirmondó, VIII. évf., 81. szám, 1787. október 13.

Magyar Hirmondó, VIII. évf., 83. szám, 1787. október 20.

Magyar Hirmondó, VIII. évf., 88. szám, 1787. november 7.

Magyar Hirmondó, VIII. évf., 89. szám, 1787. november 10.

Magyar Hirmondó, VIII. évf., 92. szám, 1787. november 21.

Magyar Hirmondó, IX. évf., 2. szám, 1788. január 5.

Magyar Kurir, I. évf., 70. szám, 1787. szeptember 1.

Magyar Kurir, I. évf., 71. szám, 1787. szeptember 5.

Magyar Kurir, I. évf., 72. szám, 1787. szeptember 8.

Magyar Kurir, I. évf., 73. szám, 1787. szeptember 12.

Magyar Kurir, I. évf., 75. szám, 1787. szeptember 19.

Magyar Kurir, I. évf., 76. szám, 1787. szeptember 22.

Magyar Kurir, I. évf., 80. szám, 1787. október 6.

Magyar Kurir, I. évf., 82. szám, 1787. október 13.

Magyar Kurir, I. évf., 87. szám, 1787. október 31.

Magyar Kurir, I. évf., 89. szám, 1787. november 7.

Magyar Kurir, I. évf., 95. szám, 1787. november 28.

Magyar Kurir, I. évf., 96. szám, 1787. december 1.

Magyar Kurir, I. évf., 98. szám, 1787. december 8.

Magyar Kurir, I. évf., 101. szám, 1787. december 19.

Pressburger Zeitung, XXII. évf., 77. szám, 1787. szeptember 26.

Pressburger Zeitung, XXII. évf., 81. szám, 1787. október 10.

Pressburger Zeitung, XXII. évf., 83. szám, 1787. október 17.

Pressburger Zeitung, XXII. évf., 84. szám, 1787. október 20.

Pressburger Zeitung, XXII. évf., 86. szám, 1787. október 27.

Pressburger Zeitung, XXII. évf., 91. szám, 1787. november 14.

Pressburger Zeitung, XXII. évf., 93. szám, 1787. november 21.

Pressburger Zeitung, XXII. évf., 100. szám, 1787. december 15.

Pressburger Zeitung, XXII. évf., 102. szám, 1787. december 22.

Pressburger Zeitung, XXIII. évf., 2. szám, 1788. január 5.

Provincialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern, VI. évf., 75. szám, 1787. szeptember 19.

Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern, VI. évf., 77. szám, 1787. szeptember 26.

Provincialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern, VI. évf., 81. szám, 1787. október 10.

Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern, VI. évf., 84. szám, 1787. október 20.

Provincialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern, VI. évf., 86. szám, 1787. október 27.

Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten, II. évf. 1. szám, 1788. január 5.

Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 77. szám, 1787. szeptember 26.

Wiener Zeitung, LXXXVI. évf., 78. szám, 1787. szeptember 29

Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 83. szám, 1787. október 17.

Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 86. szám, 1787. október 27.

Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 87. szám, 1787. október 31.

Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 93. szám, 1787. november 21.

Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 94. szám, 1787. november 24.

Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 95. szám, 1787. november 28.

Wiener Zeitung, LXXXIV. évf., 97. szám., 1787. december 5.

Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 100. szám, 1787. december 15.

Wiener Zeitung, LXXXV. évf., 101. szám, 1787. december 19.

Wiener Zeitung, LXXXVI. évf., 1. szám, 1788. január 2.

Szakirodalom

BEALES, Derek: *Joseph II., Volume II., Against the World 1780–1790*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

KÓKAY, György (szerk.): *A magyar sajtó története 1705–1848*, I. Kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.

CEGIELSKI, Tadeusz: *Das alte Reich und die erste Teilung Polens 1768-1774*, Stuttgart, Steiner, 1988.

HOCHEDLINGER, Michael: *Krise und Wiederherstellung., Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution 1787–1791*, Berlin, Duncker und Humblot, 2000.

KRISTE, Oskar: *Kriege unter Kaiser Joseph II.*, Wien, L. W. Seidel, 1904.

MARCZALI Henrik: II. József első terjeszkedési tervei, *Századok*, XIV. Évf., 1880/1, 185–206.

RÉDVAY István: Alvinczy vállalkozása Belgrád ellen 1787-ben, *Magyar Katonai Szemle*, 10. évf., 1940., 5. szám, 510–516.

SMITH, Douglas: *Love and Conquest: Personal Correspondence of Catherine the Great and Prince Grigory Potemkin*, DeKalb, Northern Illinois University Press, 2004.

WEIKARD, Melchior: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.*, Aus dem englischen übersetzt, Koblenz, Andreae'sche Buchdruckerei und Verlagsbuchhandlung, 1799.

Vendriczki Róbert

NAGYFÜGEDI KRÓNKA

Nagyfüged társadalma és gazdasága a 17-18. században

BEVEZETÉS

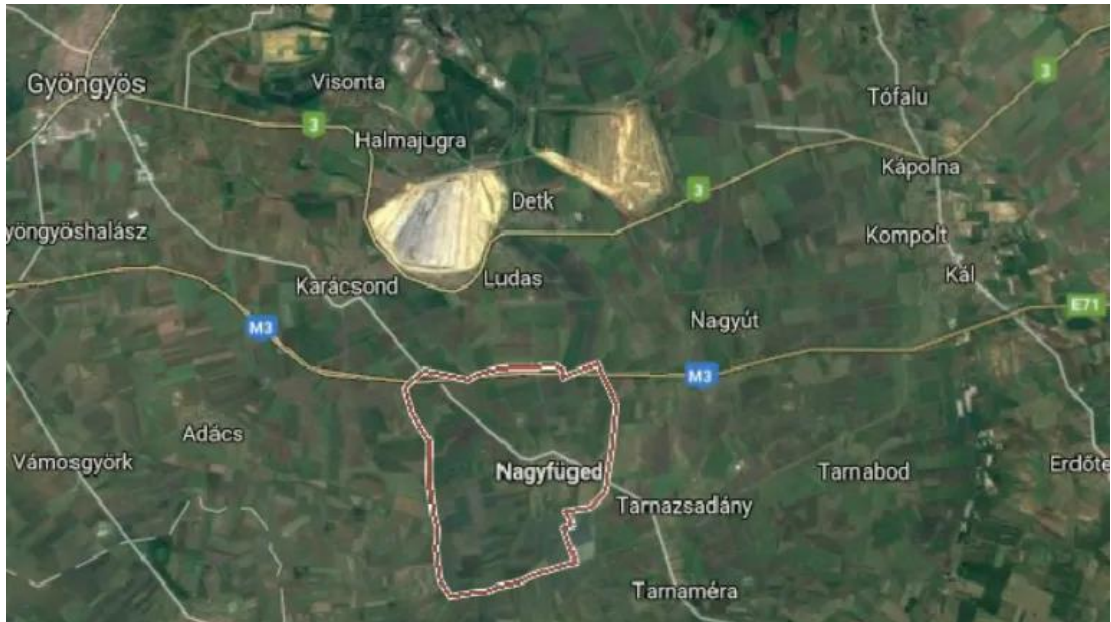
Szüllőhelyemről, Nagyfügedről a történettudomány sajnálatos módon alig tud valamit. Ezért fogalmaztam meg magamban azt a célt, hogy Nagyfügedet fókuszként használva bemutassam, hogyan hatottak a társadalmára és a gazdaságára a magyar történelem viharos és csendesebb évszázadai.¹ Fontosnak tartom még, hogy az eddigi kutatásaim eredményeinek segítségével kiegészítsem azon művek következtetéseit, amelyek a korabeli Heves megyével foglalkoznak. Kutatásaimat elsősorban a levéltári kutatásokra alapoztam,² mivel ezek között akadnak eddig kevésbé ismert levéltári források is, felhasználtam még olyan tanulmányokat, illetve könyveket, amelyben közvetve vagy közvetlenül Nagyfüged is szerepelt. Maguk a források bősége tette lehetővé, hogy a munkám során a gazdaság-, a mezőgazdaság-, illetve a családtörténet szegmenseit érintve utaljak a település történetére, amit a könnyebb megértés kedvéért kronologikusan építettem fel.

Szüllőfalum tehát Heves vármegyében található, pontosabban, „Nagyfüged Gyöngyöstől és Hevestől egyaránt 20 kilométerre fekszik, a település határát átszeli az M3-as autópálya, ami infrastrukturális helyzetét jelentősen javítja. A Budapest-Miskolc vasútvonal öt kilométerre halad el a falutól, a legközelebbi vasútállomás Ludason található.”³

¹ A hosszú XIX. századról szóló tanulmányom feldolgozás alatt áll.

² A kutatásaimat ehhez a tanulmányhoz a Hadtörténeti Levéltárban (továbbiakban: HL), a Magyar Nemzeti Levéltárban (MNL. MOL), az Érseki Levéltárban (ÉL) és a Heves Vármegyei Levéltárban (továbbiakban: MNL. HML.) végeztem.

³ <https://nagyfuged.hu/bemutakozas/>. (Letöltés: 2022. december 22.)

Nagyfűged település elhelyezkedése⁴

Földrajzat tekintve pedig, Nagyfűged a keleti-Mátra és a Tarna-völgy között elterülő Benevölgyben fekszik. Mind kelet-nyugati, mind észak-déli tájolásban határszakasz a falu területe.⁵ A településről a régészeti ásatások során bizonyítást nyert, hogy a falu területén már évezredekkel ezelőtt is éltek emberek.⁶ A falu neve feltételezhetően a Fygud, Figut, Fugod magyar személynévből származik.⁷ Nagyfűgedről 1290-ben jelent meg az első okleveles forrás, ahol egy névalakkal van összekapcsolva a falu neve, „Farkasio de Fygud.”⁸

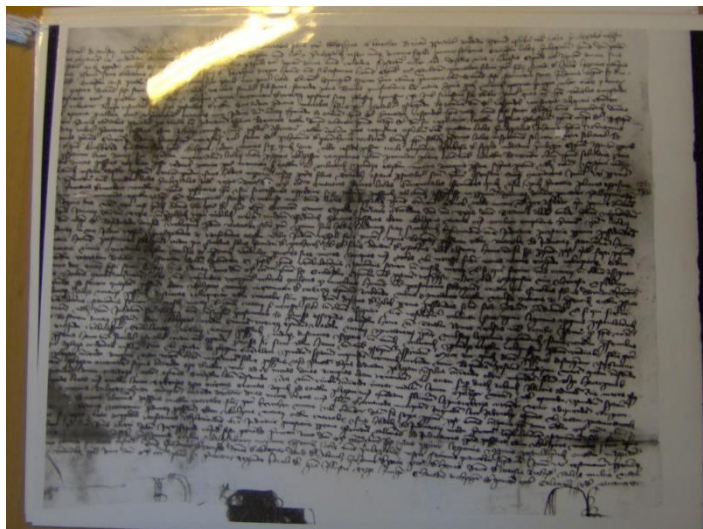
⁴ Forrás: <https://www.kormanyhivatal.hu> (Letöltés: 2022. december 21.)

⁵ Láng Sándor: *A Mátra és a Börzsöny természeti földrajza*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955, 32.

⁶ <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/69224> és <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/43013>. (Letöltés: 2022. december 22.)

⁷ Pesty Frigyes 1863-ban kezdte meg a gyűjtő munkáját, a Magyar Tudományos Akadémia javaslatára készítette a kérdőívet, amit a Helytartótanács felszólítására minden településnek ki kellett tölteni. Nagyfűgeden az adatszolgáltató Prezenszki József bíró és Királyi Alajos jegyző volt, 1864. július 10-én. Már ők sem tudtak választ adni a falu nevének eredetéről. Pesty Frigyes: *Heves vármegye helynévtára*, Eger, A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai 7. In. Bán Péter (szerk.), Heves Megyei Levéltár, 2005. 158–159.

⁸ MNL. MOL. *Mohács előtti jegyzék*; DL. 76674.

Nagyfüged első Árpád-kori okleveles forrása⁹

Az Árpád-kortól több birtokosa is volt Fügednek, egészen Zsigmond király uralkodásáig, amikor is a birtok a koronára szállt vissza. Az uralkodó idején a magánbirtokok előretörésével Nagyfüged 1427-ben a Jászkunok birtokká vált egészen a török hódításig.¹⁰

Nagyfüged a Jászkunok birtokaként 1731-ben (részlet)¹¹

⁹ Uo. (A fényképet Vendriczki Róbert készítette)

¹⁰ Gyárfás István: *A Jászkunok története*, III. kötet, Budapest, Jászságért Alapítvány, 1992. 587.

¹¹ HL. *Térképtár* B IX a 623. (A fényképet Vendriczki Róbert készítette)

A török hódoltság idején a település két részből állt Kis- és Nagy-Figedből, amely elég korán betagozódott az oszmánok által meghódított magyar területek közigazgatásába,¹² a hatvani szandzsák alá, pontosabban a gyöngyösi Náhijéba tartozott és fizette a török által kirótt adót.¹³

Nagyfüged 1550. évi török adóösszeírása			
Megnevezés	Adókötelesek száma	Adó	Összesen
Dzsizije köteles házak	7	50	350
Jövedelmek tizedből és adókból			
Kapu	7	50	350
Búza	150 Kila	10	1500
Kétszeres	50 Kila	5	250
Méhkas-tized	-	-	10
Bárány-tized	5	10	50
Sertés-adó	-	-	15
Kincstári rét	-	-	150
Jövedelmek tizedből és adókból összesen			2325
Összesen			2675

¹² Fekete Lajos: *A hatvani Szandzsák 1550. évi adóösszeírása*, Jászberény, Jász Múzeum, 1968, 30. Ez az összeírás tartalmazta a faluban adózó személyek összeírását is. „Göcsi (?) Máti, h.; fia: János, 1., Lovas Tomás, h.; fia: János, 1; Lovas István; h.; testvére: Lőrinc, 1.; Balázs, 1.; Csika Ferenc, h.; testvére Balázs, h.; Varga Istvánh.; fia Vince, 1.; Tajnai Lőrinc, h.; Tajnai Petri, h.; Tajnai Benedik, h.; Buloki (?) György, h.; fia: Gáspár, 1.; testvére: Antal, 1.; Hetes Linárd, h.; fia: Petri, 1.; Hetes János, h.; testvére: György, 1.; Bán Tomás, h.; fia: Balázs, 1., Tód István, h., van 150 juha; Borbás.

¹³ A forrás alapján elkészült táblázatban szereplő adóösszeírás nem tartalmazta, azt hogy milyen pénznemben fizették be adót. Uo. 30. Valószínűleg dénárban fizették be és nem akcsében (török ezüstpénz), mert az a 16. század közepén a Hódoltságban 1 akcse 2 dénárt -, a 17. század közepén pedig 1,5 dénárt ért.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Hodoltság-a-hodoltság-kora-magyarország-torokkori-tortenete-1/jaszbereny-torok-levelei-1CE7/szomagyarazatok-22E8/>. (Legutolsó hozzáférés: 2023.01.15.)

A HÓDOLTSÁG KORÁBAN

A 16. század végétől kezdődően átalakult a településszerkezet, a háborús időszakok alkalmával a kisebb falvak elpusztultak, vagy lakosai elköltöztek a kedvezőbb megélhetést biztosító nagyobb falvakba vagy mezővárosokba. A XVII. század második felében újraindult az országban a földesúri művelés alatt álló területek növelése, ez a megnövekedett gabonatermesztéssel volt egyenesen arányos.¹⁴ A majorsághoz tartozó területek magukban foglalták a veteményes-, és gyümölcsös kerteket, a legelőket, a szőlőt, az udvarházat és az istállót. A török kori háborúk során a falu többször is elpusztult,¹⁵ hiszen az 1552-es, az 1554-es és az 1564-es adóösszeírás elnéptelenedett faluként említi, de 1570-ben újra benépesült. Ezt támasztja alá az 1570. évi adóösszeírás is, amely betelepült lakosok nevét is tartalmazta.¹⁶

¹⁴ Ez pedig a szántóterületek növelését vonta maga után. Többnyire ez a legelőket, a pusztákat és a jobbágyoktól erősszakkal elvett földeket jelentette.

¹⁵ B. Huszár Éva: Heves megye elpusztult falvai, in. Csiffáry Gergely (szerk.): *Historia est... Írások Kovács Béla köszöntésére*, Eger, Heves Megyei Levéltár 2002, 191.

¹⁶ Ebben az évben tíz háztartás és egy özvegy hölgy volt az adófizető, ez kb. 55 személyt jelenthetett. Bayerle Gusztáv: A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből, in Defter Mufassal-i lívá adóösszeírása, *Hatvani Lajos Múzeum Füzetek* 14. Hatvan, Hatvani Lajos Múzeum, 1998, 73. A fügedi adófizetők a következők: „Verős János, Bende Imre, Tót István, fia Gáspár, Bán Mihály, Balog János, Gerecsi Máté, Gerecsi János, Varga Vince, Varga Istók, Nagy Péter, Anna özvegy.” A táblázat, amely a forrás alapján készült szintén nem tartalmazta, hogy milyen pénznemben fizették be az adójukat a töröknek a korabeli lakosok. Uo.73.

Nagyfüged 1570. évi török adóösszeírása			
Megnevezés	Adókötelesek száma	Adó	Összesen
Jövedelmek tizedből és adókból			
Kapu	10	50	500
Búza	35 Kila	12	420
Kevert gabona	25 Kila	6	150
Bárány-tized	10	15	150
Lencse-tized	-	-	10
Borsó- és babtized	-	-	10
Káposzta- és répatized	-	-	12
Fokhagyma- és vereshagymatized	-	-	13
Méhkastized	-	-	116
Len- és kendertized	-	-	20
Tűzifa- és szénadó	-	-	250
Menyasszonyadó	-	-	32
Csösztartási adó	-	-	20
Hordóadó	-	-	15
Sertésadó	-	-	25
Birtoklási adó	-	-	5
A bírságpénzek fele	-	-	25
Jövedelmek tizedből és adókból összesen			1773

A török hódításokkal egyidejűleg a piacok is beszűkültek, ez a földesúr és a jobbágyok termékei között versenyhelyzetet teremtett.¹⁷ A birtokos gazda igyekezett erőszakkal kiszorítani a jobbágyok termékeit a piaci forgalomból. Kényszer felvásárlással vette meg a

¹⁷ Ágoston Gábor–Orboni Teréz: *A XVII. század története*, Budapest, Pannonica Kiadó, 2000, 143.

jobbágyoktól az árucikket.¹⁸ Ezután a földesurak jobban preferálták a termékben befizetett censust (adót). Megjelent a kényszer leadás gyakorlata is, ami leginkább pálinka, sör, bor, hal és különböző tejtermékek leadását jelentette.¹⁹ Emelték a robot terheket, nem volt ritka a heti két-három nap robot sem uradalmanként. A robot alkalmával megkövetelték a földesurak építkezéseinél való részvételt is és a termékek elfuvarozását a piac(ok)ra. Terhelte a jobbágyot még a törvény által előírt robot is, ami a várak újjáépítésén való részvételt jelentette a 17. században.²⁰

A folyamatos háborúzások okán, különösen az 1600-as évek első évtizedeinek az instabilitása folytán Nagyfüged lakóinak a többsége elköltözött a faluból. Ezáltal 1635-ben már három porta után kapudót fizető telkes jobbágyok által lakott település volt és helyzetüket súlyosbította a kettős adóztatás terhei is.²¹ Mindeközben a falu többször is birtokost cserélt – 1653-ban a dadai Forgács Gergely és neje, Konkol Anna volt Nagyfüged birtokosa.²² Nemsokkal ezután 1664-es harcokban a falut elpusztították, de még ez évben Szentpétery Istvánt és Forgács Ferencet iktatták be a néptelenné vált Figed, Egyházasfiged, Felső-Figed, Tarcsa és Szinér (Cinér) nevű birtokrészekbe,²³ ami ellen egy másik birtokos, Nyáry Mihály tiltakozott.²⁴ A falu csak 1672-re népesült be újra, ekkor már kapudótól mentesített kuriális településsé vált, vagyis kisnemesek és zsellérek lakták és nem telkesgazdák.²⁵

A háború mellett az időjárással is meg kellett küzdeniük az ország lakosainak, köztük a fügedi település lakosságának is. A 17. századi szélsőséges időjárás, ami Magyarországon tombolt, éreztette hatását a jobbágyság körében. 1678. január 18-án a faluban és annak környékén uralkodó időjárásról a következőket jegyezték fel: „Ma is tiszta forma idő lön, és az éjjel is lágy idő volt.”²⁶ Az ország lakossága ebben a században, szinte a mezőgazdaságból élt, azonban az időjárás hűvösebbre fordulásával együtt járt a területek elmocsarasodása és a gyakori áradás. Ez a gazdaságra és a társadalomra is negatív hatással volt. A középkori Magyar Királyság területén a 17. században fellépő betegségek, háborúk és a szélsőséges időjárás

¹⁸ Jóval a piaci ár alatt határozta meg az összeget vagy az adóhátralékuk fejében vitte el az árut. Uo. 143.

¹⁹ Ekkor jelennek meg az első kocsmák a falvakban.

²⁰ Ágoston–Orboni: *A XVII. század története*, 143.

²¹ Ezt tette hivatalossá II. Mátyás király és II. Oszmán szultán között született megegyezés a hódoltsági falvakban is.

²² Övék még ezen kívül a tarcsai és a cinéri rész is. MNL. HML. *Hiteleshelyi lt. Prot.* AC. 217.

²³ Az okmányban megemlíti Forgács Ferenc ragadvány nevét, a „Doby” nevet is. Az okmány kiállítója, használta Kisfüged addig használt összes nevét is.

²⁴ MNL. HML. *Hiteleshelyi lt. Prot.* AF. 470.

²⁵ Soós Imre: *Heves megye Községei 1867-ig*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1975, 376.

²⁶ Réthly Antal: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960, 316.

folytán alaposan megcsappant a lakosság létszáma. Ebben a században ütötte fel a fejét a tifusz, bár már korábban is ismerték az emberek ezt a betegségfajtaát. A táborok elviselhetetlen higiéniai viszonyai, a rossz élelem ellátás, a nem megfelelő orvosi ellátás, a mocsarak és lápok egészségtelen kigőzőlései mind hozzájárultak a kór terjedéséhez. Felerősödött a pestis is ebben az időben, a század folyamán több országos járvány is volt.²⁷

A háború és annak az okán kialakult gazdasági viszonyok a társadalom minden rétegére hatással volt, különösen a végvári katonákra, akiket I. Lipót 1670-ben a felső-magyarországi várakból elbocsátott, így az Erdélyben csoportosuló, birtokukat veszített kis- és középbirtokos nemességgel összefogva keresték a boldogulásuk lehetőségét. Az élükre Thököly Imre állt, és az ő vezetésével 1672-re a kuruc haderő elfoglalta Ónodot, Diósgyőrt, Szendrőt, Tokajt és Szerencset.²⁸ A kurucok katonai tevékenységük során érintették a falut. Az ott tartózkodásuk alatt a fügedi lakosokkal az ónodi és a szendrői katonák „kártékonykodtak”, amit be is panaszoltak a török földesuruknak. „A fel s alá járkáló kurucoktól szenvedtenek 3000 forint károkat. Mely miatt folyamodtak az török földesurukhoz, de az csak vállat vonított. Ónodi pap Istók egy fügedi embernek elvitte a lovát, ónodi Ragyits Jakab, hasonlóképp egy lovat. Szendrei Bárkányi István egy fügedi embertől egy karmasin csizmát vont.”²⁹

Az Oszmán Birodalom hódoltsági hegemoniájának a gyengülése okán a Habsburg Birodalom komolyabb ellenlökésre szánta el magát és 1684-től megindult Magyarország felszabadítása a török uralom alól.

Ennek a hatására a háború árnyékában 1684-ben Almásy János, Nyáry Mihálytól megvette a falu egy részének a területét, így birtokrészei lettek a Kisfügeden. A Balogh, Bekényi és a Tassy családok is rendelkeztek különböző nagyságú birtoktestekkel a falu további területein. Még ebben az évben nemcsak a falu birtokviszonyaiban történtek változások, hanem egy a mindennapi életviteltől eltérő furcsa eset is borzolta a kedélyeket. Juhász András felsége, tiltott kapcsolatot tartott fenn egy fiatal legénnyel. A legény, hogy a kedvesével együtt tudjon maradni, mérget szerzett a csapodár feleségnek.³⁰ Mindezt azzal a nem titkolt szándékkal, hogy megölje vele a férjet, de a férj családja megtudta ezt a tervet. Erre a csélcsap asszony megfenyegette Juhász András testvéreit, Mártont, Györgyöt és Istvánt, ha elmondják a faluban, akkor őket is megmérgezi nemcsak a férjét. Ezután fordultak az alispánhoz: „Öccsének felesége

²⁷ Országos járvány tombolt 1600-ban, 1620–1627, 1635–45, 1653–56, 1660–66, 1676–79, 1690–91 között. Ágoston–Orboni: *A XVII. század története*, 103.

²⁸ Ágoston–Orboni: *A XVII. század története*, 213.

²⁹ HML, *Közigyűlési iratok*. 1677. 1 sz.

³⁰ A házasságtörést, a törvény akkor szigorúan büntette és a falubeliek is kiközösítették a házasságtörőket.

azon legénnyel hozatott török Hevesről etetőt, melyet megadta innya öccsének, az kitől meg kellett halni szegénynek.”³¹ Ezért védelmet kértek öccsüknek, Andrásnak és a maguk számára, a harcias feleség ellenében.

A „felszabadító” háború legelején, Eger 1687-es visszafoglalása után a török bosszúból végig pusztította a környék falvait, köztük Nagyfügedet is.³² A háborús pusztítások miatt, Heves vármegye betelepítésének kérdése komolyabban már az 1688. március 9-én, Losoncon tartott vármegyei közgyűlésen merült fel a megyei rendek körében.³³ A falu viszonylag későn 1696-ban a visszafoglaló harcok után népesült be újra, és ennek a ténye magával vonzotta az új birtokosokat is, akik között új nevek tűntek fel, mint a Sótér család, Rácz István, Pető András, Bekényi Márton és Szuhay Mátyás.³⁴

ÉLET A TÖRÖK IDŐK UTÁN

A török kor után Magyarország, köztük Füged életét is a helyreállítás határozta meg, amelyet ekkor a leírások szerint 41 felnőtt férfi lakta és a többségük családos volt. Az ezzel járó gondokat ifj. Bartha János remekül érzékelteti, „Ha a magyarság katonailag nem is tudott vezető szerepet vállalni a visszafoglaló háborúk hadműveleteiben, a hadseregek ellátásában, a katonai célú adók és terhek viselésében erején felül teljesített.”³⁵ Megtörtént, hogy az ország lakosságán ugyanazt az adót többször is behajtották.

A 17. század utolsó évtizedére is a folyamatos birtokos átalakulás jellemezte a települést, ami több okra vezethető vissza. 1698-ban Majosházi András a Fügeden található birtokait átruházta Nyáry Mihályra.³⁶ Ezeket a birtoktesteket, azaz vagyis a kisfügedi rész másik felét, a tarcsa és a cinéri részeket Almásy János vásárolta meg Nyáry Mihálytól 1430 forintért Almásy János,³⁷ majd tovább növelte a fügedi birtokait miután 1700-ban Bekényi Márton és Szuhay Mátyás földjeit a császár „felségárulás” címén elkobozta és neki adta, amelyre adománylevelet

³¹ MNL. HML. Közgyűlési iratok, 1684. 20 sz.

³² Kelemen Gábor: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*, Budapest, {ELTE Tanárképző Főiskolai Kar; Kiegészítő Történelmi Szak; Szakdolgozat}, 1982, 14.

³³ Borovszky Samu: *Heves vármegye*, Budapest, Országos Monográfiai Társaság, 1909, 570.

³⁴ Soós: *Heves megye Községei 1867-ig*, 377.

³⁵ Ifj. Bartha János: *A XVIII. század története*, Budapest, Pannonica Kiadó, 2000, 17.

³⁶ MNL. HML. EKÁpHitL. Z. 295.

³⁷ Gróf Almásy Dénes: *A zsadányi és a törökszentmiklósi Almásy grófok*, Budapest, Franklin Társulat, 1903, 120.

szerzett I. Lipóttól.³⁸ Ezt bizonyítja a legnagyobb falu birtokosának, Almásy Jánosnak 1759-ben írt végrendelete is.

„Örökségem maradtak édes szüleimtől, de nincsen olyan, melyben magtámadtatásaim ne lettek volna, azért mondhatom magamat még azokban is vagyonszerzések főként Vécsen és Fogacson. Félfalut királyi adománylevél által biztosítottam és visszapereltem. Kisfüged magában véve kicsiny, de a neoaiustica bizottság (Újszerzeményi Bizottság) felére mégis rátette a kezét, azt is visszaszereztem. Nagyfügedre három királyi adománylevelem is van.”³⁹

Ezen birtokbeiktatások ellen tiltakozott a tarcsai részt illetően Majzik András és Simon János, a cinéri részt illetően pedig Majthényi György is 1701-ben.⁴⁰ Ezzel a legnagyobb földbirtokos a faluban, Almásy János megyei alispán és neje Deák Judit lett.⁴¹ Kisebb birtokosa volt a falunak még Balogh Mihály is.⁴²

RÁKÓCZI VITÉZEI

A háborúk elcsitultával a korábbi bujdosók és a vagyonukat veszített emberek robbantották ki 1703-ban a tiszaháti felkelést. A kuruc hangadók egy országos ismertségű embert akartak megnyerni, így esett a választásuk a lengyelországi száműzetésben élő Rákóczi Ferencre, aki a felkelés élére állt. 1703. augusztus 29-én, Vetésen kiáltványt intézett az ország lakosaihoz, így a Heves vármegyeiekhez, köztük a falu lakosaihoz.⁴³ Rákóczi Ferenc maga is rendelkezett földbirtokkal Heves-Külső-Szolnok vármegyében, például Gyöngyösön.⁴⁴

³⁸ Almásy (zsadányi és törökszentmiklósi) nemes és gróf. in Kempelen Béla: *Magyar nemesi családok*, 1. köt. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/1-kotet-2/almasy-zsadanyi-es-torokszentmiklosi-nemes-es-grof-461/>. (Letöltés: 2022. december 22.)

³⁹ B. Gál Edit: Az Almásyak birtoklása Heves és Külső-Szolnok vármegyében a XVII.-XVIII. században, in Petercsák Tivadar – Veres Gábor (szerk.): *Agria XLI.*, Eger, 2005, 219.

⁴⁰ Uo. 219.

⁴¹ Soós: *Heves megye Községei 1867-ig*, 377.

⁴² B. Gál: *Az Almásyak birtoklása*, 219.

⁴³ Leskó József: *Adatok az egri egyházmegye történetéhez*, Eger, Érseki Lyceumi nyomda, 1908. 361–362.

⁴⁴ Misóczki Lajos: *Az 1704. évi gyöngyösi béketárgyalásokról*, 31–49, http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/3449/1/Misoczki_31-49.pdf. (Letöltés: 2022. december 22.)

A Rákóczi vezette szabadságharcban (1703–1711) a nemzet valamennyi társadalmi rétegének a tagjait meg lehetett találni. Heves megyében Kis- és Nagy-Füged akkori legnagyobb birtokosa, Almásy János első között csatlakozott Rákóczi Ferenchez, 1703. október 4-én ő adta ki a hadba hívó levelet és Gyöngyöst jelölte meg gyülekezési helynek.⁴⁵ Heves-Külső-Szolnok vármegye által küldött katonákat gr. Csáky Mihály Lovasezredébe osztották be 1705–1706 folyamán, ahová a nagyfügedi lakosok az összeírás szerint 1706 tavaszáig csatlakoztak a szabadságharcához.⁴⁶ „Sipos Mihály, Balog András, Bakos András, Tösmagi Bernárd, Lénárd István” vett részt a Rákóczi Szabadságharcban.⁴⁷ A vetési pátenst értelmében a fejedelem a kuruc táborban katonáskodó jobbágyokat mentesítette a közterhek alól, ugyanígy járt el a táborában harcoló katonák felségeivel és annak gyermekeivel. A nem katonáskodó jobbágyokat, köztük a fügedi emberek többségét is kötelezte a földesúrnak az addig teljesített szolgálatára, csak az ezen felül való megterhelést tiltotta meg. 1707-ben a katonai akciók következményeként a falu lakóinak nagyobb része elhagyta a falut.⁴⁸ Maga Rákóczi is, a szabadságharc utolsó időszakában, 1710 januárjában a mai Heves Vármegyén is keresztülhaladt Romhány felé,⁴⁹ ahol az utolsó jelentős csatájában vereséget szenvedett, s 1711-ben a szatmári országgyűlés elfogadta a békefeltételeket, amivel lezárult a szabadságharc.

FÜGED BENÉPESÜLÉSE

A török elleni háborúk és a Rákóczi-szabadságharc a megye gyéren lakott területeit, köztük Nagyfügedet is az elnéptelenedés szélére sodorta. A faluban élő lakosság nagyobb része elmenekült vagy meghalt, a 18. század elejétől kezdve új családok jelentek meg. A század első évtizedeit belső vándorlás, vagyis a lakhelyüket sűrűn változtató famíliák költözése jellemezte.⁵⁰ Ez előnnyel is járt, hiszen a földesúrhoz laza kapcsolat fűzte, s nem voltak helyhez kötve. A későbbi letelepedőknek a megfelelő termelőeszköz nélkül nehéz volt a földjüket

⁴⁵ Gál: *Az Almásyak birtoklása*, 219.

⁴⁶ Soós Imre: *Heves megye Községei 1867-ig*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1975, 377. 1705 februárjában, Egerben ütötte fel a táborát Rákóczi Ferenc.

⁴⁷ Mészáros Kálmán: Heves-Külső-Szolnok vármegye zsoldosállítása 1706 tavaszán. (Forrásközlés.) In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova series tom. XXVIII. Sectio Historiae.* – Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei. Új sorozat XXVIII. kötet. Tanulmányok a történelemtudomány köréből. Párhuzamos történelmi évfordulók. (1703/1803–2003) (Szerk.: Gebei Sándor.) Eger, 2004. 19–30.

⁴⁸ Kelemen: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*, 1–2.

⁴⁹ Bánkúti Imre: *II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja- Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma 1707. május 24-1710-február 28.*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005, 250.

⁵⁰ Ez a következőket jelentette, a falu területén nem folytattak állandó gazdálkodást, állandó lakhelyet nem építettek. Ideiglenes szállásokban, vermekben vagy a régi lakók által elhagyott házakban és annak istállóiban húzták meg magukat. Kelemen: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*, 12.

megművelni így előbb meg kellett azt szerezniük. Majorsági cselédséget vállaltak napszáért, zsellérként dolgoztak vagy elmentek a falutól távolabb eső gazdaságokba dolgozni.

A falu 1712-től népesült be újra, de akkor is mindössze nyolc család lakott ott.⁵¹ Ez a szám 1715-ben is hasonló volt, hiszen hét jobbágys és egy zsellér család élt a faluban. A letelepedőket elsősorban a minél nagyobb megszerezhető föld motiválta. Fontos volt még a feudális terhek csökkenése is, ez az idegen megyékből átköltöző embereket illette meg.⁵² Az 1720–1724-es adóösszeírások alapján a faluban véglegesen a ma is itt élő családok közül az alábbiak telepedtek le: „Nagy, Berta, Katona, Kis, Fodor, Varju, Sípos.” Nagyfüged letelepedett lakói tisztán magyar származásúak voltak. Az 1734. évi adóösszeírásnál már új lakosokkal – „Juhász családnevűek, Csécei, Csesznok, Somodi, Madarász, Bagi, Molnár családokkal” – gyarapodott a falu.⁵³ A fölbirtokosok tudatos telepítései is megindultak a XVIII. századtól. Ennek a telepítési programnak a legfőbb ösztönzői az alföldi birtokkal rendelkező nemesek közül kerültek ki. Így tehettek minden bizonnyal a Nagyfügeden birtokkal rendelkező nemesek is. A telepítést az állam is támogatta, így a hazai telepítések utolsó hulláma II. József uralkodása alatt fejeződött be és Nagyfüged állandóságáról ettől az időtől fogva beszélhetünk. A jobbágyság helyzete is megnehezedett ezen időszak alatt, mert elszaporodtak a földesúri és a hatósági önkényeskedések, illetve a robotszolgáltatás nőtt, a megengedett évi 52 nap robot fölé ment. Ezzel egy időben indult meg a szabadköltözés is. Bár az 1723/LXII. törvénycikk tiltotta, hogy a földesurak saját adóköteles jobbágyaikat, helyettes állítása nélkül más megyebeli birtokára költöztesse át.⁵⁴ A század elején a jobbágyságnak sikerült kiharcolnia a költözési jogának a kiszélesítését és a szolgáltatások mérséklését.

Ebben az időszakban is birtokváltozás figyelhető meg, mert 1721-ben ifj. Almásy János perben állt anyja, Deák Judit ellen, mivel lányára, Almásy Apollóniára Nagyfügeden négy telket hagyott. Ez okán 1732-ben beiktatták, mint Hellebronth Jánosné a Fügeden lévő ingatlanok birtokába.⁵⁵ Ettől kezdődően a Hellebronthok és az Almásyak voltak a falu legnagyobb birtokosai a falunak. A falu többi része egy-két kishemesi birtokrész volt.⁵⁶

III. Károly uralkodása idején (1711–1740) stabilizálódott tehát a korabeli Nagyfüged helyzete és megindult a fejlődése, amit vagyoni kimutatások alapján jól bizonyítható. 1728-ban

⁵¹ Ez a betelepülés végleges volt. MNL. HML. *Közügylési Iratok*. 1725. 196 sz.

⁵² A felvidéki vármegyéből sok család vándorolt az Alföldre, a jobb megélhetés reményében.

⁵³ MNL. HML. IV/7/a-b/27.

⁵⁴ Az országgyűlés közvetve mégis elismerte a szabadköltözést.

⁵⁵ Előbb Detrik Istvánnak később pedig, Hellebronth Jánosnak volt a felesége. MNL. HML. *EKáphItL*. FF.380. II. 97.

⁵⁶ Soós: *Heves megye Községei 1867-ig*, 377.

Grassalkovics Antal rendelkezése értelmében, a királyi tábla nótáriusa, Szalay István elkészítette Kisfüged összeírását.⁵⁷ A leírás szerint a terület cserjés és bozótos volt, a kisfügedi szántót két nyomásban művelték, amely négy és félszeres termést hozott, valamint kaszálóval is rendelkezett a falu. A lakosság és a portaszám növekedése, a beltelkek megosztása bonyolította a gazdasági helyzetet az országban. Így az adók kivetésénél újfajta eljárást dolgoztak ki, országos szinten a megyéket portákra osztották fel.⁵⁸ A megyei portaszámot a jobbágy vagyontárgyainak alapján felvett rovás (dica) szerint állapították meg. Nagyfügeden ez a következő volt:⁵⁹

Nagyfüged népessége a 18. században					
		Zsellér			
Évszám	Jobbágy	Házas	Házatlan	Szolga(áló)	Megjegyzés
1734	16	25		4	
1735	22	20		4	
1735	27	23		5	
1737	33	24		8	
1738	34	26		9	
1739	36	30		7	
1740	33	33		7	
1741	33	32		7	
1787	41	38	9	32	A zsellérek közül 37-en dolgoztak kézimunkásként ebben az évben.

A faluról szóló első teljes adóösszeírás 1734-ből maradt fenn.⁶⁰ Ennek során 80 főt kérdeztek meg, ebbe beletartoztak a faluban földdel rendelkező fügediek és a tőlük földet bérlő nem

⁵⁷ B. Gál: *Az Almásyak birtoklása*, 219

⁵⁸ Bartha: *A XVIII. század története*, 60.

⁵⁹ Kelemen: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*, 11.

⁶⁰ A faluban 29 ember tizennégy-, 1 személy huszonegy-, 8 fő pedig hét hold II. osztályú (továbbiakban oszt.) szántóterületet művelt meg. 28 fő hat-, 8 személy három- és 1 ember pedig kilenc hold III. oszt. kaszálóval (réttel)

falubeli személyek az ún. extraneusok.⁶¹ Ház körüli földdel 76 személy rendelkezett. A falubeli szántóföldeket, a réteket, a ház körüli földeket, a szőlőterületet, a szilvásokat, a káposzta- és dohányföldeket a dicalis összeírások során osztályokba rendezték.

Nagyfügeden kevés I. osztályú föld volt, annál nagyobb volt a II.- és a III. osztályú földek aránya. Ez a következő okoknak tudható be. Az adóösszeírás terméshozam alapján kategorizálta a földet. A jobb osztályba sorolást a jobbágy munkabírása és a terület megmunkálást meghatározó igaerő teljesítőképessége jelentette. A beköltözött lakosság azonban nem rendelkezett a megfelelő ígás állománnyal. Elgyepesedett a földterület, feltöréséhez legalább hat ökorre lett volna szükség, amit a csoroszlyás eke elé fognak. Így lehetett volna ezzel az ekével minőségi munkát végezni.⁶² Az 1735. évi összeírás során nem sokat változik a faluban a gazdasági helyzet.⁶³

Dicalis adóösszeírás /Földek aránya/ 1734-35. év							
Év	Személyek száma	Ház körüli föld (Hold)			Szántóföld, kaszáló (rét) szőlőföld (Hold)		
		I. osztályú	II. osztályú	III. osztályú	I. osztályú	II. osztályú	II. osztályú
1734	38					42	
	38						24
1735	31						
	45						
	37					42	
	39						27

rendelkezett. Továbbá 1 személy folytatott gazdálkodást hat hold I. oszt. szőlőföldön. MNL. HML. IV/7/a-b/27, - az 1734. évi dicalis adóösszeírás.

⁶¹ Uo.

⁶² Kelemen Gábor: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*, 3.

⁶³ Házköri földdel 31 személy II. oszt. és 45 fő pedig III. oszt. földön gazdálkodhatott az otthonában. Ebben az évben 28 ember tizennégy-, 1 személy huszonegy-, 8 fő pedig hét hold II. oszt. és egy-egy fő három és hat hold III. oszt. szántóterületet művelt meg. 28 fő hat-, 8 személy három- és 1 ember pedig kilenc hold III. oszt. kaszálóval (réttel) rendelkezett. MNL. HML. IV/7/a-b/27, - az 1735. évi dicalis adóösszeírás.

A 18. század első évtizedeiben újra megerősödött a kereskedelem, ennek a nyomán kialakultak a kereskedelmi útvonalak is. A heves megyei úthálózat a következőképpen nézett ki. A Budáról vezető főútvonal,⁶⁴ Hatvan irányába indult kelet felé, ahol kettéágazott. Horton átvezetett az északkeleti ág Gyöngyös irányába, majd innen Egerbe Kerecsend és Kápolna érintésével.⁶⁵ A keleti és délkeleti ág Vámosgyörk és Csány érintésével Adácson, Nagyfügeden és Nagyúton át, Kompolton és Maklárton keresztül Egerbe.⁶⁶ A Jászságban élő emberek is, ha Egerbe akarták elvinni az áruikat, akkor Fügeden keresztülmentek az egri piacra, mert Jászárokszállástól nem messze található a falu, ezért volt könnyebb erre jönni, mint más irányba kerülni. Ezt bizonyítja Vályi András 1796-ban és Fényes Elek 1851-ben készült országleírása is, mindketten ugyanazt az útleírást közölték a településről, „Nagyfüged Árokszáláshoz egy mértföldnyire, a Bene vize mellett található.”⁶⁷ Ezen a vásárvonalon a fügedi lakosok a különböző gazdasággal foglalkozó falvakkal és városokkal tudtak érintkezni, amely során a felhalmozott árufelesleget cserélték el vagy vásárolták meg egymástól.⁶⁸

A kereskedelmi és egyéb gazdasági kapcsolatok jótékony hatására a falu gazdasága stabilizálódott és fejlődésnek indult, erről tanúskodik az 1736. évi összeírás.⁶⁹ A gazdasági megerősödés első jele a kocsmá megjelenése volt, ugyanis kocsmát csak olyan helyen létesítettek, ahol állandósult a gazdasági stabilitás és a fejlődés megindult. A falu egyetlen kocsmája, ebben az évben már 48 pengő jövedelmet hozott.⁷⁰ Továbbá 80 személynek volt III. oszt. házkörűli birtoka, 358 II. oszt. hold földön és 201 III. oszt. hold kaszálón gazdálkodtak a falu akkori lakói és a tőlük földet bérlő más faluból érkező személyek. A fejlődés eredményeként a (kis)nemesség és a zsidóság is megjelent Nagyfügeden. 1737-ben már öt nemesi fügedi családról tudunk: „Lukács Márton, -István, Szökő János, -István és Bodó János.”⁷¹ A mezőgazdaság mellett szépen lassan megjelent a kereskedelem is 1739-re, ekkor három zsidó család, Seidner Sámuel, Eliás Ferenc és Klein Izráel és családjuk⁷² költözött Nagyfügedre és mindegyikük a kereskedelemből élt. A kereskedelem további fejlődésével 1740-től már öt zsidó család lakott a faluban. Némely változás történt eközben a nagyfügedi

⁶⁴Ezt az útvonalat „Via Magna-nak” (nagy út) hívták.

⁶⁵Bertha József: *Eger piackörzete a XVIII. század első felében*, Eger, A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai 7., 2001, 10.

⁶⁶Uo. 10.

⁶⁷Vályi András: *Magyarországnak leírása., 1. köt.*, Buda, Királyi Universitas, 1796, 695.; Fényes Elek: *Magyarország Geographiai szótára, 1. köt.*, Pest, Kozma, 1851, 26.

⁶⁸A kereskedelem során szerezték be a faanyagot, a vaseszközöket és az üvegárut.

⁶⁹Itt 81 főt vizsgált az adóösszeírás.

⁷⁰HML. IV/7/a-b/27, - az 1736. évi dicális adóösszeírás.

⁷¹Az 1737. évi felmérést 93 jobbágyszármazású személyen kívül 5 nemesen is elvégezték. HML. IV/7/a-b/27, - az 1737. évi dicális adóösszeírás.

⁷²MNL. HML. IV/7/a-b/27, - az 1739. évi dicális adóösszeírás.

zsidóság körében, bár az Eliás család elköltözött, azonban letelepedtek itt a Kleiner, Seidner családok, valamint Jámbor Ábrahám és családja.

1737-re azonban a szántás alá vehető terület csökkent, ezért a gazdák Kisfüged pusztán hagyott területét bérelték ki és vették művelés alá, ez 120 holdat jelentett. Így összesen 645 II. oszt. hold szántót műveltek meg. A határhasználatról a falubeliek a következő módon nyilatkoztak:

„Itten nem házhelyek után, hanem ökrök után az lakosoknak tehetsége szerint osztatik a föld, tehát kinek nagyobb, kinek, kinek kisebb adattatik. Az első gazdának 13 darab földgye vagyon az egész határban, úgy utána való ökrös gazdának is szinte annyi vagyon. Itten földesurunk közül némellyek tizedén, némellyek nyolcadán, némellyek pedig, mivel királydézsmát nem adtunk, hetedén dézsmálnak és ezt búzábul, árpábul, zabbul, báránybul, egyéb afféle nagyobb termésből ki szoktuk adni. Más curiális helyeken is így hallottuk ezen szokást.”⁷³

1738-ban tovább növekedett a jobbágyháztartások száma.⁷⁴ A szántóterület arányát tekintve nem növekedett, mintegy 525 II. oszt. holdon gazdálkodtak. A kaszálók száma ellenben növekedett, 225 II. oszt. holdon kaszáltak az emberek. Ekkor váltak fontossá a házkörülí területek. A szántóföldekről kiszorult, de a háztartásban nélkülözhetetlen kender, ⁷⁵ káposztaféléket, hüvelyeseket a ház mellett található kertekben termelték meg.⁷⁶ Valamennyi jobbágyot sújtotta az egyháznak járó tized, a dézsma, amelyet juhok, gabona, bor, lábas jószágok és méhek után kellett leróni. A földesúri kilenced minden termék után járt, és a természetbeni juttatások különféle háztartási szükségletekkel egészültek ki. A falu 1735-ben lúd és sajt, 1737-ben zab, 1746-ban búza, 1748-ban pedig sertés után róttá le a dézsmát.

1740-ben a szántóterületek elaprózódnak, mert 20 személy 14 holdon, 11 fő 7 holdon gazdálkodott, egy ember pedig 21 holdon. A rétek száma csökkent, csak 24 III. oszt. holdat használtak kaszálónak, ház körüli kertje 85 személynek volt. A jobbágyok fizették még adó

⁷³ Soós: *Heves megye Községei 1867-ig*, 377.

⁷⁴ Ebben az évben 98 személyen végezték el a felmérést. HML. IV/7/a-b/27, - az 1738. évi dicalis adóösszeírás.

⁷⁵ A pénzhiány okán a parasztok önállóan állították elő a szükségleteik jelentős részét, köztük a ruhát is. A kender megfelelő alapanyagnak bizonyult a ruházkodás terén.

⁷⁶ Bartha: *A XVIII. század története*, 85.

gyanánt, a hadiadót, amely évenként 15-30 forint volt, valamint a parasztságnak kellett eltartania a beszállásolt katonát és annak lovát is, ez volt a Porció.

Ház körüli kertje 1740-ben 83 személynek, míg 1741-ben 73 főnek volt. Mindkét évben 504 hold szántóterületen tudtak a falubeli gazdák gazdálkodni.⁷⁷ Kaszáló tekintetében 1740-ben 222 holdon és 1741-ben már csak 213 holdon területet használtak. Ez a legeltetésnek kedvezett, hiszen a haszonbérlőknek mindkét évben 1540 forint folyt be.⁷⁸ 1741-ben a legnagyobb birtokos Almásy János volt a faluban.⁷⁹ A jobbágytársadalmat a rendezés előtt a következő jobbágyrétegekre lehetett felosztani: Egésztelkes jobbágy és gazda, hat ökrös jobbágy, (2) félekés, cimborás mással összefogó négy kétökrös jobbágy; (3) Gyalog, igátlan, marhátlan kinek földje van, háza is van, de igája, ökre nincsen és (4) házatlan zsellérek.⁸⁰ 1738 után lassú fejlődés jelei mutatkoztak meg a mezőgazdaságban, mert az 1740. évi és a 1741. évi adóösszeírás alig mutat eltérést a korábban leírt adatoktól.⁸¹

A falu fejlődése azonban nemcsak a megművelt földek és a beköltözött lakosság arányában mutatható ki, hanem az általuk nevelt állattállományban is. Utóbbi a következőképpen nézett ki:

⁷⁷ HML. IV/7/a-b/27, - az 1740-1741. évi dicális adóösszeírások.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Borovszky Samu: *Heves vármegye*, 61.

⁸⁰ Kelemen: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*, 5.

⁸¹ MNL. HML. IV/7/a-b/27, - az 1740. évi dicális adóösszeírás és MNL. HML. IV/7/a-b/27, - az 1741. évi dicális adóösszeírás.

Állatállomány a 18. században												
Év	Ökör		Tehén		Ló		Csikó		Egyéb			
	Saját	Kölcsön ⁸²	Fejős	Meddő	Hámos	Ménesbéli	3 éves	2 éves	Juh	Sertés	Kecske	Egyéb barom
1734	4	4	3	1	61	-	4	3	4	2	-	-
1735	6	6	3	3	60	-	-	4	20	3	-	-
1736	14		-	-	71	-	1	2	12	3	-	-
1737	40		20	3	90	-	2	3	75	45	.	-
1737 közös legelő	187								179			24
1738	30		7	2	89	-	2	-	58	30	-	-
1738 Közös legelő	150								115	-	-	-
1739	26		9	-	94	-	-	-	68	21	-	-
1787	154	14	114	68	204	22	38		790	127	-	.
1787 Közös legelő	865								-	-	-	917

1737-től a megnövekedett állatállomány miatt legelőt is bérelnek közösen a falubeli lakosok, közös haszonvétel céljából a nagyúti legelőt használták állataik legeltetésére.⁸³ Ezen területen ökröket, teheneket és lovakat tartottak, szintén itt legeltették a juhokat, kisebb számban kecskéket, sertéseket, és egyéb barmokat (utóbbi más falvakból bérbe vett állatokat jelenthetett, valamint tinót és borjút).

⁸² Itt kölcsönvett, vagyis a bérgazdálkodás keretében kiutalt állatról van szó. Véleményem szerint ez a következőként mehetett végbe. A földesuraktól már vemhes állatként vitték el a jószágot és születendő pedig üszőt kedvezményesen vásárolhatták meg, mert nevelték az anyaállatot. A szalmát nem mindig kellett megvenniük, ellenben a takarmányt, amit a földesúrtól beszereztek, megvásárolták. A gazdálkodók közül, akinek volt földje az használta az állatot szántáskor és egyéb mezőgazdasági munkák során, valamint a fuvarok alkalmával.

⁸³ HML. IV/7/a-b/27, - az 1737. évi dicalis adóösszeírás.

A marhatenyésztésről a következőket írja Bél Mátyás: „Ezt a területet a marhák anyjának lehet mondani a többi vármegye közt, és egyetlen marhatenyésztő vidéknek sem járhat érte több dicséret. Ezért ha valaki tehetős és megfelelő lehetősége van marha és növendékmarha tenyésztésére, erre fordítja a pénzét.”⁸⁴

A faluban elsősorban juhot és sertést tenyészthettek ebben az időben, ez felelt meg a környék területi és éghajlati viszonyainak. Bél Mátyás ezt írja a sertés tenyésztésről:

„Ez a vidék, mint a legtöbb a fekete disznót szereti a vaddisznók fajtájából; nem csoda, hiszen nem másként, mint a vaddisznó szokott, éjjel-nappal a pusztában híznak. Különösen a nádasokban. Ugyanis a nád gyökerét szerfölött kedvelik a disznók, rövid ideig legelve is úgy meghíznak, hogy menni sincs kedvük. Ilyen helyeken halakkal is táplálkoznak a sertések.”⁸⁵

A juhtenyésztést is hasonló részletességgel írja le:

„Leginkább magyarfajta juhnyájak vannak, a csavarodott visszahajló szarvakról, a hosszú, megtermett testlakatról, a durva, kócosan göndör (elhanyagoltan gondozott) gyapjúról, a legtöbbször fehér, esetleg a fejen és lábon kissé fekete színről megállapíthatod. (Cigája juhról van itt szó.) Ez a fajta főleg a sík vidéken él, másutt más fajtájú nyájakat láthatsz (...egy másik fajtáját, német juhot látsz). Kecsketenyésztés nincs, lehetőség sincs rá, mivel a legelőkön nincsenek bokrok, amik nélkül a barmok e fajta nem tud megélni.”⁸⁶

A nagyfügediek, mivel helyben nem volt major, a szomszédos faluba, a tarnazsádányi majorságba, az Almásy család (Zsádányi ág) központjába jártak robotolni. Ott volt tizenhatsz 26 holdas, tizenhét 13 holdas és tizenhét 3 holdas jobbágygazdaság. Ekkor alakult ki az az elv,

⁸⁴ Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730-35; „Matthias Bel: Notitia Comitatus Hevesiensis 1730-35”, in Bán Péter (Szerk.): *A Heves megyei Levéltár Forrás Kiadványai*, Eger, Heves megyei Levéltár és Borsodi Szénbányák, 2001, 65-66.

⁸⁵ Uo. 65-66.

⁸⁶ Uo. 65-66.

amely szerint, ha valaki az igás állatával jár robotolni, az két nap kézi robotnak felelt meg.⁸⁷ A robotot nem kizárólag a szántóföldek megművelésére, a rétek kaszálására, hanem a hosszú fuvarok („Vorspann-ok” vagy forspontok) lebonyolítására is kihasználták, mivel a földesúrnak heti két nap kézi vagy egy nap igás robotot kellett ledolgozni.

Nagyfüged fejlődési folyamatának a sorába tartozik az is, hogy 1734-ben Nagyfügeden felállították az önálló plébániát Tarnazsádány leányegyházzal,⁸⁸ és itt is bevezették helyben az anyakönyvezést, bár anyakönyvei már 1733-tól számon voltak tartva. Az önállósodás előtt a falubeli hívek ekkor még az adácsi anyaegyházhoz tartoztak a karácsondi és a gyöngyöshalászi hívekkel együttesen. 1724–1733 között a falu Karácsondnak volt a filiája.⁸⁹ Az 1746-os Canonica Visitatio (egyházi látogatás) még egy kis kápolnát is említ,⁹⁰ amelyet Almásy János földesúr építtetett. 1738-ban kezdték meg a régi kis templom bővítését, amit 1760-ra fejezett be. A végleges formáját Almásy Mihály kegyúr segítségével alakították ki 1766 és 1777 között. A templomban lévő festmények egy része Farenzon Ferenc egri képíró mester munkáját dicséri, aki 1796-ban dolgozott Nagyfügeden.⁹¹

STABILITÁS ÉS FEJLŐDÉS A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS KORÁBAN

Mária Terézia hatalomra kerülése után (1740–1780) a jobbágyság helyzetének javítása, illetve az ország belső gazdasági és társadalmi stabilitásának a megteremtése érdekében 1767. január 23-án kiadta az Úrbéri rendeletét, amelyben országos szinten szabályozta a földesúr és a jobbágyság közötti viszonyt. Ennek alapvető törekvése volt felmérni a jobbágyság kezében lévő földeket és a vele járó haszonvételeket.⁹² Szabályozni akarta az ezek után járó terménybeli és robotszolgáltatásokat és előírta a jobbágyság heti kétnapi igás vagy négynapi kézi robotját. A

⁸⁷ Bartha: *A XVIII. század története*, 85.

⁸⁸ Tarnazsádány már 1723-ban is a falu filiája volt. 1729. szeptember 15-én Hellebronth földesúr és Almásy Iván szeptember 29-én adományt adott a zsádányi templomnak oltár készítés céljából. ÉL; *Archivum betus Fügediensem ecclesiam et parochom targensis* (1746-88).

⁸⁹ Baranyi Béláné: Nagyfüged, in Demcsényi Dezső –Voith Pál: *Heves megye Műemlékei*, 3. köt, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 447.

⁹⁰ A XVI. századi *Egyházasküged* elnevezés már meglévő templom létezésére utal. 1696-ban egy kisebb méretű „ecclesia deserta” állt. Az 1720-as évek elején Szent Erzsébet (Árpád házi Szent Erzsébet a templom védőszentje, erről emlékezik meg minden év november 19-én megrendezett „Erzsébet-nap” nagybúcsú) templomról történik említés. Kovács Béla: Az egri egyházmegye plébániái és filiái a XVIII. század második felében a Phare Topographie alapján, in Kovács Béla (szerk.): *Az Egri egyházmegye Történetének Forrásai* 8. füzet, Eger, Érseki Gyűjteményi Központ, Heves Megyei Levéltár, 2003, 11.

⁹¹ A munkája elvégzése után a fügedi egyház nem tudta kifizetni, ezen okból a festő az egri püspökhöz fordult jogorvoslatért. A tartozást csak 1799-ben sikerült rendezniük. ÉL; *Archivum betus Fügediensem ecclesiam et parochom targensis* (1746-88).

⁹² Biztosítani akarta a földesúri kisajátítástól.

kiadott rendeletében a robotot nem arányosította a telek nagyságával. A községben ezt Berta Berta bíró ellenőrizte 1770-ben.⁹³

A faluban az úrbérrendezést 1771 januárjában hajtották végre és a falut II. osztályúnak minősítették.⁹⁴ Az úrbérrendezést kilenc pont alapján állapították meg. Joggal merül fel a kérdés pontosan mit is kellett ellenőrizni az Urbárium során?

Meghatározták a jobbágybirtok méretét.⁹⁵ A jobbágy házhely vagy ház rendelkezzen belső kerttel, amely olyan nagyságú legyen, hogy kétpofányi mérő magot el lehessen benne ültetni. Nagyfügeden minden jobbágy házhely rendelkezett 28 hold szántóterülettel,⁹⁶ illetve 12 hold kaszálóval.⁹⁷ Ez vonatkozott az 1/2-es, 1/4-es és 1/8 telkes jobbágyokra is a telkeik arányában. A haszonvétel szabályozása értelmében a jobbágy bort árulhatott Szent Mihály (szeptember 29.) napjától Szent Orbán (május 25.) napjáig.⁹⁸ Ha a jobbágy rendelkezett irtás területtel, azt a földesura nem vehette el. A megye által meghatározott pénzt kellett kifizetni az irtás föld bérléséért. Ezt nem számolták be a ház vagy házhelyhez tartozó földekbe, továbbá a határban, a jobbágyoknak is joga volt a saját marháit legeltetni.

A jobbágy szolgáltatásait, azaz a robotot is meghatározták.⁹⁹ Minden jobbágy tartozott az urának heti 2 nap kézi vagy 1 nap ígás robottal, ez éves szinten 52 nap ígás és 104 nap kézi robotot jelentett. Ha a jobbágyoknak robotolni egy távolabb eső területre kellett mennie, erről a földesurával egyeztetett. Amennyiben a vitás kérdést egymás között nem tudták megoldani, akkor a vármegye járt el a vitás ügyben. A félnapi távolságból robotolni járó jobbágyokat, egy

⁹³ EÉL *Archivum betus Fügediensem ecclesiam et parochom targensis* (1746-88).

⁹⁴ MNL. HML. IV-1/h/3.

⁹⁵ Amennyiben kisebb volt, akkor a külső szántóföldhöz vagy a réthez csatolták. Ha a kert kisebb volt az előírtnál akkor ezt a szántóterületből vagy a rétből pótolták ki. Ellenben, ha nagyobb a kert, a fennmaradó részt rétnak vagy szántóterületnek nyilvánították.

⁹⁶ Holdanként kétpofányi mérő magot kötelesek voltak elvetni a gazdák.

⁹⁷ Ezt évente kétszer kötelesek voltak kaszálni.

⁹⁸ Haszonvételhez tartozott az is, ha az erdőben nem volt megfelelő szárazfa, akkor a jobbágy bizonyos számú fát kivághatott a földesúr engedélyével. Épületfát szintén így lehetett kivágni, amennyiben kevés volt a szabad erdős terület a faluban, akkor a földesúrnak az erdőit egyeztetés után lehetett használni. A falubeliek a határban a makkoltatásért disznóként hat krajcárral kevesebbet fizettek, mint más falubeliek. Az erdőben makkoltatni a földesúrral megegyezett pénz kifizetése után lehetett. Ha a faluban a kiosztott földek között volt erdős rész is, akkor azt a jobbágy csak a saját szükségleteinek a fedezésre használhatta. Az uraságnak ezért nem kellett adót fizetni.

⁹⁹ A törvényben és az Urbáriumban meghatározott szolgáltatásokon kívül a földesúrnak a jobbágy nem tartozott semmivel. Abban az esetben, ha a földesúr az embereket bérért kívánta dolgoztatni, elsőnek a robotolni járó jobbágyait kellett megkérdeznie és felkínálni neki a munkát és az ezzel járó munkabért. Ha ezen emberek nem fogadták el a kínált bért, utána lehetett csak más vidékről származókat felfogadnia az elvégzendő munkára. A robot készpénzen történő megváltását a földesúrnak kényszeríteni vagy erőltetni nem volt szabad. Ha a jobbágy a robotot készpénzben akarta megváltani a földesúrnak meghatározott időre vagy örökösen, a törvény és az Urbárium értelemeiben a vármegyéhez kellett fordulnia. A vármegye irányába szükséges volt jelezni a megváltás előtt egy évvel, hogy a vármegye meg tudja tenni a szükséges jogi lépéseket. MNL. HML. IV-1/h/3.

hónapban egyszer kötelezhette a földesúr négy nap kézi vagy két nap ígás robotra. Ezen időszak alatt a földesúrnak kötelessége volt szállást biztosítani embernek és állatnak egyaránt. Az egy vagy félórányi távolságba robotolni járó jobbágynak november, december, január és február hónapokban az utazási ideje beleszámítódott a letöltésre váró robot idejébe.

A kaszálást vagy aratást duplamunkának értékelték,¹⁰⁰ ezért telkek arányában határozták meg a munkát. A dupla munka során az 1 telkes jobbágynak heti 1 ígás és 2 nap kézi munkát, a 1/2 telkes 1/2 napi ígás és 1 napi kézi-, az 1/4-es (fertyalos) 1/4 napi ígás és 1/2 napi kézi munkára volt kötelezve. A messzebről robotolni járó embereket az aratás vagy kaszálás alkalmával földesura havi kétszer kötelezhette a heti 4 nap robotra.¹⁰¹ Ezt a későbbi robotnapokból törlesztenie kellett a földesúrnak. A munka folyamán, ha az időjárás kedvezőtlen lenne, a már megkezdett robotba bele kellett számolni a leállási időt is. Annak a zsellérnek, akinek föld nélküli háza van egy évben 18 napot és annak a lakosnak, akinek nincs háza, egy évben 12 napot kellett ledolgoznia. A roboton kívül a jobbágynak minden évben egyszer hosszúfuvarra volt kötelezhető. Ezzel kapcsolatban négy egésztelkes jobbágynak kellett kiállítani egy 4 ökrös szekeret forspont céljából.¹⁰² A fuvart csak alkalmas úton lehetett igénybe venni és a szállítás a kétnapi járóföldet nem haladhatta meg. Szántás, aratás, kaszálás és szüret idején a jobbágyot nem kényszeríthették a fuvarra.¹⁰³ Áttenni a következő évre sem volt szabad, ezt megválthatta pénzzel vagy egyéb szolgáltatással. Ha a hosszúfuvár a kétnapi járóföldet meghaladta, akkor a különbözetet beszámolták a robotba. A felmerült költségeket a földesúrnak kellett fizetnie.

Az egy telkes jobbágynak az épületfavágást és a szárazfagyűjtést megengedték. Cserébe az egy telkes és igavonóval bíró jobbágynak köteles volt a tiszt szolga által kijelölt helyről a földesúr házához vagy más épületéhez 1 öl fát vinni, amit 2 parasztnak kellett felvágnia. Ez az 1/2-es -, 1/4-es -, és 1/8-os telekkel bíró jobbágynak volt érvényes. A földesúr a jobbágyot, a gazdasági helyzetétől függetlenül egy napi kézi robotra kötelezhette télen. A jobbágynak a kilencedet termésben és fában rótt le. Az ezenfelüli termés vagy fa beszolgáltatása beleszámolódott a heti robotba.¹⁰⁴ Ha az úr a terményét a piacra vagy a vásárra akarta vitetni, a fuvardíjat kötelessége volt állni. Ha a jobbágynak a malomba vitte saját áruját öröltetni a vámúton, akkor az úrnak nem tartozott vámmal. Ha más esetben használta a vámutat, akkor vámköteles volt.

¹⁰⁰ MNL. HML. IV-1/h/3.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Ahol ragadozó állat tűnt fel és garázdálkodott, a vad elkapására a roboton kívüli harmadnapos vadászattal tartoztak a jobbágynak. Puskát, löszert és löport a földesúrnak kellett biztosítani. HML. IV-1/h/3.

Az *adózás* rendje értelmében minden jobbágy és föld nélküli házzal bíró zsellér köteles volt fizetni 1 forintot az urának évenként két részletben.¹⁰⁵ Minden egy telkes gazda évenként fizetett az urának 1 pár csirkét, 9 forint máriást, 10 tojást, 1 icce főzött vajat és egy zsák lisztet.¹⁰⁶ Az 1/2-ed telkes pedig 4.5 forint máriást,¹⁰⁷ egy pár csirkét, 5 tojást, 1 icce főzött vajat, illetve egy zsák lisztet.¹⁰⁸ Az 1/4-ed telkesnek fizetnie kellett 1 forint máriást, 1 pár csirkét, 3 tojást, 1 icce főzött vajat és egy zsák lisztet. Az 1/8 telkes a telek arányában volt köteles fizetni. Az egy telkesek fizettek még évente 1 borjút vagy 1.30 forintot fizettek a földesúrnak. Ha jobbágy bort vagy pálinkát árult és ebből akart megélni a földesúrnak évenként 2 forintot kellett befizetnie. Az irtásföldek bérbevételének az adójáról a földesúrral kellett egyeztetnie.

Ötödször a *kilenced* és a *hegyvám* mértékét határozták meg.¹⁰⁹ Minden termény, méh, kecske és juh után kilencedet kellett fizetni. Ezt pénzben meglehetősen váltani az alábbi árakon: bárány 4-, egy gida 3- és egy méhkas 6 krajcárt ért. A kilencedet az 1647/LXXXXVI. tc. értelmében Szent István (december 26) napjáig rendezni kellett. Ha a jobbágy olyan termő magot ültetett el, amely után az előző esztendőben leadózott belőle, akkor nem kellett kilencedet vagy tizedet fizetnie belőle. A kenderből és a lenből az egy telkes hat fontra (funtra) való fonást adott kilenced gyanánt. A többi telkes jobbágy a telek arányában adózott belőle. A hegyvám megfelelő kiszabása érdekében a jobbágyoknak a szőlőit listába vették, amit a vármegyén kellett megőrizni. Ha a hegyvámot mustban kérték, az a következő esztendőben került kifizetésre. Borból egy akóval kellett a kilencedet megfizetni. Fügeden ekkor egy személy foglalkozott szőlőtermesztéssel.

Az Urbárium meghatározta a földesúrnak járó juttatásokat és jövedelmeket is. Az örökös nélkül meghalt jobbágy és az elszökött jobbágyok tulajdona a földesúrén lehetett és neki kellett rendezni a fennmaradó adósságukat.¹¹⁰ Az árván maradt gyermekek érdekében, az árvák birtokainak a hovatartozását a vármegyeházán döntötték el. A kocsmüzemeltetés jogát a jobbágy meghatározott ideig kaphatta meg ellenben, ha az úr kocsmát vagy vendégfogadót

¹⁰⁵ Az első felét Szent György (április 24.) napján, a másodikat Szent Mihály (szeptember 29.) napján fizette be. A ház nélküli zsellérnek nem kellett fizetnie. MNL. HML. IV-1/h/3. A konyhára valót minden jobbágyának meg kellett fizetni. Továbbá az 1548/XXXIX. tc. értelmében, ha az uraság fogságba esne, a hadisarc megfizetésébe a jobbágyoknak is be kellett szállnia. MNL. HML. IV-1/h/3.

¹⁰⁶ MNL. HML. IV-1/h/3.

¹⁰⁷ Egy máriás (Szűz Mária képét ábrázoló pénzérme) húsz krajcár értékű ezüst váltópénzzel vagy ennek az értékével ért fel.

¹⁰⁸ Soós: *Heves megye Községei 1867-ig*, 377.

¹⁰⁹ HML. IV-1/h/3.

¹¹⁰ Ha földesúr kegyetlenkedése folytán a jobbágy elmenekülne, akkor a vagyonát vagy új jobbágy vagy a falubeliek kapták meg. Vadászat, halászat, madárszat egyedül a földesúrral illette meg.

nyitott, az egész évben nyitva lehetett. Szabadon és korlátlanul árulhatott bort, sört és pálinkát.¹¹¹

Hetedsorban meghatározták a földesúrra vonatkozó tiltó rendelkezéseket is.¹¹² A földesúr, mint az árvák pártfogoltja és gyámolítója a meghalt jobbágyok után maradt értékből az árvák közötti szétosztás után bért nem fogadhatott el. Az eladott, elcserélt, örökölt jószág árából tizedet nem volt szabad beszednie. Gazdasági szankciót nem hozhatott, mert ezzel gazdasági hátrányba hozta volna a jobbágyot.¹¹³ A szőlőkötöző szalmát, és a szőlővizsgálót sem kellett kifizetnie a jobbágyoknak. A törvényben meghatározott napok elteltével a földesúr nem kényszeríthette a jobbágyot a készpénzfizetésre.¹¹⁴

Meghatározták a jobbágyok elleni tiltó rendelkezéseket is,¹¹⁵ a bírságpénzt azon jobbágyokon volt szabad behajtani, akiket a vármegyei úriszéken a szolgabíró elítélt. Más földjére tilos volt az állatokat behajtani legeltetés céljából,¹¹⁶ mert bírságot kellett fizetni érte. Más büntetésekben több napi kézimumkára ítélték a bűnös jobbágyot. A büntetés az aratás, a kaszálás vagy épp szüret idején átkerült a következő hónapra. A földesúr engedélye nélkül a falu nem vehetett fel kölcsönt. Az idegennek eladni illetve beköltözni a földesúr engedélye nélkül tilos volt.

Az Urbárium a belső rendszabályokat is meghatározta, a bírói hivatal betöltésére a földesúr három embert jelölt ki, akikből a község egy embert nevezhetett ki. A bírót a földesúr szabadon el is bocsáthatta. Ellenben a falu a nótáriusát (jegyző) és az esküdteket a falu választotta és alkalmatlanságuk esetén el is bocsáthatta.¹¹⁷ Az adózás rendjére ügyelni kellett,¹¹⁸ az adós az ún. garas napokon fizethette vissza az adósságát. Panaszos ügyekben az uraság járt el,

¹¹¹ Az 1550/XXXVI. tc. értelmében ha a földesúr a jobbágyra bízta a kocsmá üzemeltetését, akkor ezért bért volt köteles fizetnie az urának. Cserébe nem kellett robotolnia és az uraság minden akó után fizetett 4 krajcárt a jobbágyoknak. A vásártartásból és a mészárszékből meghatározott összeg illette meg földesurat.

¹¹² Dohánynak, méznek, viasznak, lennek, kendernek és egyéb termésnek vételében és eladásában a jobbágyok nem fordulhattak a földesúrhoz, és az nem adhatott nekik tanácsot. A földesúr és a jobbágy között létrejövő üzlet során a kialakult pénzt előre nem adhatta oda, és nem számolhatta bele az adóba. A jobbágyot az adás-vétel során nem akadályozhatta. A mészárszéken a marhavágásokért az úr nem kérhetett pénzbeli illetve hússal történő fizetést. Tilos volt a romlott bornak és a jó bornak, továbbá a konyhanövényeknek kényszerítéssel történő eladása illetve a megvétele a jobbágyok felé.

¹¹³ Az úr nem kényszeríthette a saját malmába őrölni a jobbágyot, hanem engednie kellett, ő döntse el, hogy melyik malomba viszi a búzáját őröltetni.

¹¹⁴ Mária Terézia 1767/2260-as rendelete értelmében a szolgabírónak minden év decemberében meg kellett vizsgálnia az úrbéres viszonyokat. A földesúr ellen emelhető esetleges panaszok, úrbéri természetű sérelmeket meg kellett oldania.

¹¹⁵ MNL. HML. IV-1/h/3.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ A bírónak, az uraságnak való szolgálatért cserébe nem kellett porciót fizetniük. A porcióosztást a földesúr felügyelte és a falu bírása tartozott érte felelősséggel.

¹¹⁸ MNL. HML. IV-1/h/3.

amennyiben az úr nem tudott igazságot tenni, akkor a vármegyéhez fordulhattak a vitás ügyekben. A jobbággyokkal kegyetlenül bánó gazdatisztek ellen a vármegye úriszéke járt el.

1771-ben az úrbéres rendezést követően birtokmegosztási viszonyokat figyelembe véve az Almásy család 12 -, a Hellebronth család 6-, Balog István 3-, a dobfeneki Sípos család 2-, a Somodi, Csoma és a Csontos család összesen 2.5 jobbággytelekkel rendelkezett.¹¹⁹ 1777-ben az Almásy birtokok elaprózódásának a megelőzését úgy érték el, hogy Almásy János fiúgyermekai nem tettek eleget elhunyt apjuk végakarátának. „Mlagos Familia megegyező akarattával. Boldogúlt T. C. Almásy Mihály Úrnak úgy nem különben a leány ágnak ezen T. Heves Vmegyében lévő rátájokat fogják conscribálni úgymint Vécsen, Félfalun, Szaránkon, Mérán, Fügeden, Tarcsán, Zsadányon, Fogatson, Tiszabőn, Gyandán és Sülyön....”¹²⁰ Ebben Almásy János a lányaira hagyta a nógrádi, hevesi és zempléni birtokai egy részét, de a fiúág ezekből a birokokból mégis kizárta őket. Így a fiútestvéreiknek osztozkodása és eljárása ellen 1777-ben tiltakoztak a végrendelkező lányai.

Mária Terézia 1777-ben adta ki a „Ratio Educationist”, amelyben eltérve a vármegyei rendi keretektől, az országot több tankerületre osztotta fel. Az élükre egy-egy főigazgatót tett, aki ügyelt a katolikus és nem katolikus iskolákra. A falusi, a városi és a mezővárosi iskola sokban eltért egymástól.¹²¹ A falusi iskolákban az írás olvasás megtanítása volt a legfontosabb feladat. A faluban az iskola állapotát, az 1767-ben Eszterházi Károly egri püspök által készítettet Canonica Visitatio alapján ismerjük meg. A jelentés szerint a fügedi iskola állapota siralmas és az iskolamester akkor Gáll Ferenc volt. Az oktatás anyanyelven folyt német tankönyvek alapján. A tankötelezettséget 6-12 éves gyerekeknek kötelezően előírta. A jelentés szerint a faluban ekkor 630 ember élt. Ebben az időszakban a tanulók száma a következő volt:¹²²

Nagyfüged iskolaköteles tanulóinak a létszáma Mária Terézia uralkodása idején				
Tanév	1770/71	1772/73	1773/1774	1774/1775
Tanulók száma	22	30	81	60

¹¹⁹ Kelemen: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*, 8.

¹²⁰ B. Gál: *Az Almásyak birtoklása*, 226.

¹²¹ Az elemi oktatás célja engedelmes írni, olvasni és számolni tudó állampolgárok, a magasabb oktatásé pedig a jó hivatalnokok kinevelése volt.

¹²² Kelemen: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*, 20.

Feltételezhetően Mária Terézia utolsó uralkodói évében 1780-ban születhetett meg a falu pecsétje és a pecséten lévő kép lett a későbbiek folyamán a falu címere. Ez a következőképpen nézett ki: földből kinövő fügefa, mellette ekevas illetve csoroszlya és iga, továbbá mindkét oldalon búzafüzér.

Nagyfüged címere¹²³

Mária Terézia halálát követően, fia, II. József (1780–1790) követte a trónon. Gyakorlatilag Magyarország királya lett. Azért csupán de facto, mert nem volt megkoronázva, hogy ne kössék a magyar törvények, ami miatt rendeletek útján kormányzott az országban.

Első rendeletei egyházi tartalmúak voltak, 1781 októberében adta ki a Türelmi rendeletét, amelyben megengedte a nem katolikusok szabad vallásgyakorlását és a hivatalviselésüket. Ennek a rendeletnek elsősorban a protestánsok voltak a haszonélvezői, köztük a Fügeden élők is.¹²⁴ A Nagyfűgeden élő protestánsok a Dunamelléki kerület Kecskeméti em. Gyöngyösi filiájához tartoztak. A vallást érintő politika fontos eleme volt még az 1781-ben kiadott zsidórendelet, amely engedélyezte az izraeliták számára a városba költözést, valamint a földek bérletét, iparűzést és a felsőfokú tanulás lehetőségét. A Nagyfűgeden élő zsidó családok közül élhettek a költözés jogával, de volt olyan család is, aki itt maradt, ilyen volt a Seidner família.¹²⁵

¹²³ A mai Nagyfűged címer a régi modernizált és újra definiált változata lett. Forrás: <http://www.nemzetijelkepek.hu>. (Letöltés: 2022. február 22.)

¹²⁴ Kovács Béla: *Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára*, Budapest., Magyar Tudományos Akadémia és Központi Statisztikai Hivatal, 1991, 62–63.

¹²⁵ A zsidóság a teljes egyenjogúságot még nem nyerte el, mégis lehetővé vált a felzárkózásuk a társadalom polgári elemeihez. Bartha: *A XVIII. század története*, 193.

A király 1784. május 1-én elrendelte az ország első népszámlálását, amelyet 1784–1785-ben hajtottak végre. Nagyfügeden a népszámlálás szerint 933 fő élt.¹²⁶

Szintén az ő uralkodása idején zajlott le 1783–1785 között az ország katonai felmérése is,¹²⁷ melynek révén Nagyfügedről a következők derültek ki. A távolságot más településektől nézve:¹²⁸ Karácsond 2-, Ludas 1,5-, a Sárhidai csárdától Tarnazsadány 1,15 -, Visznek 2,5-, Tarnaméra pedig 1.5 órányi távolságra feküdt a falutól.¹²⁹ Természeti akadályként a faluban a Bene-patakot jelölték meg.¹³⁰ „A mellette folyó Sári patak 6-8 láb magas partok között folyik. Szélessége 14-15 lépés, medre mocsaras, ennek ellenére vize ember és állat számára iható.”¹³¹ Nagyobb erdőséggel nem rendelkezett Füged, a rétek a faluban, esős időben ingoványosak voltak. Elhelyezkedését tekintve Nagyfüged „síkságon fekszik, az észak felé eső Malom domb uralja.”¹³² A falu temploma kőből épült.¹³³ A falu útjainak az állapota pedig, „talaja agyagos, esős időben különösen a réteken át, a mély gázlók miatt terhes szekérrel nagyon fárasztóak,”¹³⁴ magát a falut is érintette a postaút, amely jobb minőséget képviselt a falubeli utaknál.

¹²⁶ Kovács: *Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára*, 141–42.

¹²⁷ Csiffáry Gergely – B. Huszár Éva: *Heves megye II. József-kori leírása (1783-85)*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1999, 96.

¹²⁸ Uo. 96–100.

¹²⁹ A csárdáról a következőt írja a katonai felmérés: „Csak egy magányos szilárd falú csárda a szurdokba, amely a nyugat felé eső vidéket uralja. A mellette vezető utak a talaja agyagos, esős időben különösen a réteken át, a mély gázlók miatt terhes szekérrel nagyon fárasztóak. Karácsond 2-, Ludas 1-, a nagyúti csárda 3/4-, Tarnazsadány pedig 1 1/4 órányira volt a csárdától.” Csiffáry–B. Huszár: *Heves megye II. József-kori leírása (1783-85)*, 96.

¹³⁰ Sári pataknak is hívták.

¹³¹ Csiffáry–B. Huszár: *Heves megye II. József-kori leírása (1783-85)*, 96.

¹³² Uo. 96.

¹³³ Kovács Béla: *Az egri egyházmegye plébániái és filiái a XVIII. század második felében a Phare-Topographie alapján*. 11.

¹³⁴ Csiffáry–B. Huszár: *Heves megye II. József-kori leírása (1783-85)*, 96.

Nagyfűged első katonai felmérése (részlet)¹³⁵

1785. augusztus 22-én a király kiadta a Nagyfűged jobbágy lakosainak számára is oly fontos jobbágyrendeletét.¹³⁶ Ebben megszüntette a „jobbágy” szó használatát, és biztosította a szabadköltözést. Továbbá a rendelet kimondta még, hogy a paraszt szabadon házasodhatott, rendelkezhetett az ingóságaival és a telkéről törvénytelenül nem lehetett elüldözni.¹³⁷ Ezekből azonban semmit sem tapasztalt Kitaibel Pál, aki a falun átutazott 1803. május 1-én és a következőt látta „Fűgednek igen sok földesura van. A parasztokat nagyon nyúzzák, egynek gyakran három földesura is van! Áthaladtunk a Tarnán, ahol egy csárda, egy fürdőház és nem messze egy malom áll a folyón.”¹³⁸ Bal kézre pár tölgyliget, amelyek lombját a hernyók teljesen lerágták.”¹³⁹ Az idézet ellenére a többi forrás alapján úgy vélelmezhető, hogy a falu fejlődési rátája pozitív irányba mutatott és a település fontos szerepet töltött be a környéken.

1781-ben újra felmérték a falut birtokviszonyok szempontjából, Fűged legnagyobb birtokosai továbbra is az Almásyak és a Hellebronthok voltak.¹⁴⁰ Azonban a század végére már

¹³⁵ HL. Térképtár XLVII-17. (A fényképet Vendriczki Róbert készítette)

¹³⁶ MNL. HML. IV-1/h/3; 1785. évi jobbágyrendelet.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ A falubeli fürdőház, amely a tarcsai tó mellett vagy annak a környékén állt, segítette a fűgedi embert a köszvény, a csúsz, a reuma, a derék és ízület bántalmak kezelésében. A fürdőkben elsődlegesen ezekre a betegségekre kerestek és találtak megoldást. Csiffáry Gergely: Ásványvizek, gyógyvizek, fürdők Heves megyében, in Petercsák Tivadar, Szabó József (szerk.): *Agria XXXIV.*, Eger, Dobó István vármúzeum, 1998, 41.

¹³⁹ Uo. 58

¹⁴⁰ MNL. HML. IV-1/h/3.

a birtokelaprózódás volt megfigyelhető a faluban, 700 kishold szántó és 189 kishold kaszáló volt 83 gazda kezén.¹⁴¹ A faluban a mezőgazdaságon kívül még 1783-ban vályogtégla előállításával is foglalkoztak.¹⁴² 1788-ban földtulajdon szempontjából némileg módosult a helyzet, mert a majorsági szántóföldek aránya a falu határában kevesebb birtokos kezében összpontosult: A Czövek, Majzik, Hellebronth, Csányi, Halasy családoké 376 kataszteri hold (kat. hold), Kisfüged részén az Almásy családé 209-, a többi közbirtokosé 192 kat. hold. Tarcsa pusztán Almásy, Majzik, és néhány közbirtokosnak 1096 kat. hold volt a kezén.¹⁴³

ÖSSZEGZÉS

Az általam bemutatott források alapján elmondható, hogy Nagyfügedet sem hagyta érintetlenül a Magyar Királyságra ható történelmi események láncolata. A település viszonylag hamar hódoltsági területté vált, és a török elleni harci cselekmények folytán a falut többször is elpusztították vagy a lakói menekültek el. Stabilitást a Rákóczi szabadságharc utáni időszak hozta el, amikor is a falu a belső vándorlás következtében újra benépesült és megindult a fejlődés útján. Mindezt nagyban elősegítette, hogy 1702-től az Almásy-család vált a Nagyfüged legnagyobb birtokosává. A település környékbeli központtá válását nagymértékben elősegítette, hogy letelepedett a kismemesség és a zsidóság, illetve továbbá az a körülmény, hogy a kiváló földrajzi fekvésének köszönhetően bekapcsolódott az újjáalakuló Heves vármegyei kereskedelembe, amit az új úthálózat is felerősített. Az elhelyezkedése lehetővé tette az itt élő emberek számára a magasabb szintű állattenyésztést is, amely jól kikutatható volt az állatok számának folyamatos növekedésével. A XVIII. század felvilágosult eszméinek hatása a közjólét formájában a magyar társadalom minden szegmensét érintette, ebből a korabeli fügedi jobbágy lakosság is profitált. Ez nem csupán a korszak uralkodóinak a törvényeiben és rendeleteiben nyilvánult meg, hanem a legfőbb birtokos által emelt templomban és fürdőházban is. Mindezek által Nagyfüged a környék egyik legélhetőbb falujává vált. Azonban annak érdekében, hogy még jobban árnyaljuk a képet, további kutatásokra lesz szükség ennek az érdekében.

¹⁴¹ MNL. HML. IV-1/h/3; az 1787. évi dicalis adóösszeírás.

¹⁴² 1783-ban az első katonai felmérés térképen a községtől északra, a régi temető sarkánál tégláégetőt jelez a felirat. Ellenben az 1856-60 között a második katonai felmérés már nem tünteti fel a téglaházat. Csiffáry Gergely: Manufaktúrák és a céhen kívüli ipar Heves megyében, Eger, 1996. 119. A település helynevei között fenn maradt „Vályogvetőgödrök” néven, amely a régi téglakemence helyét jelöli. Pelle Béláné: *Heves Megye Földrajzi nevei*, 4. köt., A gyöngyösi járás Hatvan és környéke, Eger, in Balogh János, Ördögh Ferenc (szerk.). Magyar nyelvtudományi Társaság Kiadványai, Bp., 1998. 242-246.

¹⁴³ Soós Imre: *Heves megye Községei 1867-ig*, Eger. 1975. 378.

BIBLIOGRÁFIA

Felhasznált Irodalom

- ALMÁSY Dénes: *A zsadányi és a törökszentmiklósi Almásy grófok*, Budapest, Franklin Társulat, 1903
- ÁGOSTON Gábor – ORBONI Teréz: *A XVII. század története*, Budapest, Pannonica Kiadó, 2000.
- BARANYI Béláné: Nagyfüged, in Demcsényi Dezső – Voith Pál: *Heves megye Műemlékei*, 3. köt, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 446–450.
- BAYERLE Gusztáv: A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből, in Defter Mufassal-i livá adóösszeírása, *Hatvani Lajos Múzeum Füzetek* 14. Hatvan, Hatvani Lajos Múzeum, 1998, 54–76.
- BÁNKÚTI Imre: *II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja- Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó. 2005
- BERTHA József: *Eger piackörzete a XVIII. század első felében*, Eger, A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai 7., 2004.
- BÉL Mátyás: Heves megye ismertetése 1730-35; „Matthias Bel: Notitia Comitatus Hevesiensis 1730-35”, in Bán Péter (Szerk.): *A Heves megyei Levéltár Forrás Kiadványai*, Eger, Kiadó, 2001, 30-66.
- BOROVSKY Samu: *Heves vármegye*, Budapest, Országos Monográfiai Társaság, 1909.
- B. GÁL Edit: Az Almásyak birtoklása Heves és Külső-Szolnok vármegyében a XVII.-XVIII. században, in Petercsák Tivadar – Veres Gábor (szerk.): *Agria XLI.*, Eger, 2005, 217–251.
- B. HUSZÁR Éva: Heves megye elpusztult falvai, in, Csiffáry Gergely (szerk.): *Historia est... Írások Kovács Béla köszöntésére*, Eger, Heves Megyei Levéltár 2002, 189–278.
- CSIFFÁRY Gergely – B. HUSZÁR Éva: *Heves megye II. József-kori katonai leírása (1783-85)*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1999.
- CSIFFÁRY Gergely: Csiffáry Gergely: *Ásványvizek, gyógyvizek, fürdők Heves megyében*, in Petercsák Tivadar, Szabó József (szerk.): *Agria XXXIV.*, Eger, Dobó István vármúzeum, 1998. 33–90.

CSIFFÁRY Gergely: *Manufaktúrák és a céhen kívüli ipar Heves megyében*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1996.

FEKETE Lajos: *A hatvani Szandzsák 1550. évi adóösszeírása*, Jászberény, Jász Múzeum, 1968.

FÉNYES Elek: *Magyarország Geographiai szótára, I. köt.*, Pest, 1851.

GYÁRFÁS István: *A Jászkunok története. 3. köt.*, Budapest, Jászságért Alapítvány, 1992.

Ifj. BARTHA János: *A XVIII. század története*, Budapest, Pannonica Kiadó, 2000.

KELEMEN Gábor: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*, Budapest, {ELTE Tanárképző Főiskolai Kar; Kiegészítő Történelmi Szak; Szakdolgozat}, 1982.

KOVÁCS Béla: *Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia és Központi Statisztikai Hivatal, 1991.

KOVÁCS Béla: Az egri egyházmegye plébániái és filiái a XVIII. század második felében a Phare Topographie alapján. *Az Egri egyházmegye Történetének Forrásai 8. füzet*, Eger, Érseki Gyűjteményi Központ, Heves Megyei Levéltár, 2003, 10–17.

LÁNG Sándor: *A Mátra és a Börzsöny természeti földrajza*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.

LESKÓ József: *Adatok az egri egyházmegye történetéhez*, Eger, Érseki Lyceumi nyomda, 1908.

MÉSZÁROS Kálmán: Heves–Külső-Szolnok vármegye zsoldosállítása 1706 tavaszán. (Forrásközlés.) In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova series tom. XXVIII. Sectio Historiae. – Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei. Új sorozat XXVIII. kötet. Tanulmányok a történelemtudomány köréből. Párhuzamos történelmi évfordulók. (1703/1803–2003) (Szerk.: Gebei Sándor.) Eger, 2004. 19–30.

PELLE Béláné: *Heves Megye Földrajzi nevei*, 4. köt, A gyöngyösi járás Hatvan és környéke, Eger, in Balogh János, Ördögh Ferenc (szerk.). *Magyar nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, Budapest, 1998. 242–246.

PESTY Frigyes: *Heves vármegye helynévtára*, Eger, *A Heves megyei Levéltár Forrás Kiadványai*, in Csiffáry Gergely (szerk.), Eger, Heves Megyei Levéltár, 2005, 158

RÉTHLY Antal: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960.

SOÓS Imre: *Heves megye Községei 1867-ig*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1975.

VÁLYI András: *Magyarországnak leírása. 1. köt.*, Buda, Királyi Universitas, 1796.

Internetes hivatkozások

<https://nagyfuged.hu/bemutakozas/>

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Hodoltsag-a-hodoltsag-kora-magyarorszag-torokkori-tortenete-1/jaszbereny-torok-levelei-1CE7/szomagyarazatok-22E8/>

<https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/69224>

<https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/43013>

Kempelen Béla: *Magyar nemesi családok*, 1. köt., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/1-kotet-2/almasz-zsadanys-es-torokszentmiklosi-nemes-es-grof-461/>

Misóczki Lajos: *Az 1704. évi gyöngyösi béketárgyalásokról*, http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/3449/1/Misoczki_31-49.pdf.

Források

Érseki Levéltár

Archivum betus Fügediensem ecclesiam et parochom targensis (1746-88).

Heves Megyei Levéltár

HML, *Közgyűlési iratok*, 1684. 20 sz.

HML, *Közgyűlési iratok*, 1677. 1 sz.

HML. *EKÁPHitL.FF.380*. II. 97.

HML. *EKÁPHitL. Z.* 295.

HML. *EKÁPHitL. K.* 107.

HML. IV/7/a-b/27, - az 1734. évi dicalis adóösszeírás.

HML. IV/7/a-b/27, - az 1735. évi dicalis adóösszeírás

HML. IV/7/a-b/27, - az 1736. évi dicalis adóösszeírás.

HML. IV/7/a-b/27, - az 1737. évi dicalis adóösszeírás.

HML. IV/7/a-b/27, - az 1738. évi dicalis adóösszeírás.

HML. IV/7/a-b/27, - az 1739. évi dicalis adóösszeírás.

HML. IV/7/a-b/27, - az 1740. évi dicalis adóösszeírás.

HML. IV/7/a-b/27, - az 1741. évi dicalis adóösszeírás.

HML. IV/7/a-b/27.

HML. IV-1/a 151.4.

HML. IV-1/h/3; 1785. évi jobbágyrendelet.

HML. IV-1/h/3; az 1787. évi dicalis adóösszeírás.

HML. IV-1/h/3.

HML. Hiteleshelyi lt. Prot. AC. 217.

HML. Hiteleshelyi lt. Prot. AF. 470.

Képek és térképek jegyzéke

<https://www.kormanyhivatal.hu>.

<http://www.nemzetijelkepek.hu>.

MNL. MOL. *Mohács előtti jegyzék*; DL. 76674.

HL. *Térképtár B IX a 623*.

HL. *Térképtár XVI-17*.

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI
FORRÁSKÖZLÉSEK

Rapali Vivien

„AZ ÉLET ITT NEHÉZ”¹ – KARÁCSONYI LÁSZLÓ AMERIKAI LEVELEI 1957-BŐL

Gondolatok egy tudós emigrációs kísérletének margójára

Jelen forrásközlemény Karácsonyi László (1900–1985) vegyészmérnök, egyetemi oktató, a hazai malomipari kutatások szaktekintélyének 1957-ben, eredetileg angol nyelven kelt levelezését közli. A levelek történelmi pillanatban rögzítik a műszaki szaktekintély egzisztenciális és morális megpróbáltatásait és jelzik kivándorlási szándékát is.

A magyar–amerikai levélváltás szemléletes képet fest a hazai tudós mérnökök 1956 utáni lehetőségeiről. Ilyen értelemben ritka forrást vehet kezébe az olvasó, hiszen bár az utóbbi évtizedekben az 1956-os eseményekkel foglalkozó memoár- és naplóirodalom szép számmal gyarapodott, kritikai forráskiadással készült korabeli levelek, különösen műszaki szakemberek tollából nem jellemzően jelentek meg.

Karácsonyi 1929-ben nyert Smith Jeremiás ösztöndíjat,² amellyel egy évet töltött az Egyesült Államokban. Amerikai útjának eredményeit *Amerika sütőipara* című önálló kiadványában összegezte.³ A tanulmányút során ismerkedett meg Clyde H. Bailey⁴ professzorral, akinek a vezetése alatt kutatómunkát végzett a Minnesotai Egyetemen. Kezdeti szakmai kapcsolata – amelyet tovább erősített a két szakember sűrű levélváltása – idővel baráti alakult: Bailey professzor 1937 augusztusában Magyarországra is ellátogatott.

Karácsonyi László és Clyde H. Bailey közel 30 darabból álló levelezésének⁵ legintenzívebb időszaka a harmincas évek volt, ebben az évtizedben keletkezett a legtöbb levél, és kapcsolatuk is ekkor volt a legszorosabb. Levelezésük ezután kétszer is megszakadt, előbb 1938–1946

¹ Utalás itt Karácsonyi László 1957 májusában kelt levelére, amelyben azt írja C. H. Bailey-nek: Life is hard here.

² A Smith Jeremiás ösztöndíj történetéről lásd bővebben: Rapali Vivien: „A tudományos versenyben megállás nincs” – A Smith Jeremiás ösztöndíj mérlege, *Veritas Évkönyv*, 2019, 214–231. Valamint a szerző e tárgyban írt doktori értekezését: Rapali Vivien: *A Smith Jeremiás ösztöndíj (1927–1941), Adalékok a műszaki elitképzés két világháború közötti történetéhez*, Doktori Disszertáció, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2022.

³ Karácsonyi László: *Amerika sütőipara*, Budapest, Nagy Nyomda, 1932. A Sütőipari Szakkönyvtár sorozat részeként megjelent kiadvány elsősorban az amerikai sütőipari szakoktatásról, az amerikai liszt vegyikezeléséről és az amerikai reggeli ételekről értekezik.

⁴ Clyde Harold Bailey (1887–1968): vegyészmérnök, a Minnesotai Állami Egyetem (University of Minnesota) egyetemi oktatója (1911–1952). Lásd még: Dr. Clyde H. Bailey Retires As Agriculture Dean, *Agriculture*, XXXI. évf., 1952/3, 1.

⁵ A teljes levelezést a Minnesotai Állami Egyetem levéltárában Clyde Harold Bailey iratanyag őrzi. University of Minnesota Archives, Minneapolis, Minnesota, United States of America (UMA), Clyde H. Bailey papers, Subject Files, (CHBP SF) Karácsonyi, L.P., 1930–1946, 1957 folder (UARC 361.4.). A továbbiakban: UMA, CHBP SF, UARC 361.4.

között, majd egy rövid, háború utáni híradást követően 1946-ban.⁶ Az intermezzók ellenére Karácsonyi László és Clyde H. Bailey kontinenseket átívelő szakmai-baráti kapcsolata, még a háborús éveket is túlélte. Jóllehet a korábbi erős kapocs ekkora már fellazult, Karácsonyi Baileyn keresztül kialakított amerikai kapcsolatrendszere annyira csak erősnek bizonyult, hogy majd egy évtized hallgatás után, 1957-ben még aktivizálja külföldi kapcsolati hálóját.

1957 áprilisában – több évtizedes hallgatás után – William F. Geddes⁷ professzor, a Minnesotai Egyetem Mezőgazdasági Biokémiai Tanszékének vezetője levelet küldött Karácsonyi Lászlónak, még hozzá a munkahelyi címére, a Kis Rókus utcai Malomipari Kutató Intézetbe, hogy tájékoztassa: egy újonnan létesítendő középnyugati oktató-kutatói állására közös mentoruk, az ekkor már nyugalmazott Bailey dékán őt szemelte ki. A megkeresés valójában éppen Karácsonyi Lászlótól indult – amint arra utal első levelében –, aki 1957 tavaszán Bécsből, egy ismeretlen „futár” útján küldött levélben kereste fel Geddest, majd utóbb Baileyt is, hogy segítségüket kérje amerikai letelepedésével kapcsolatban. Geddes nem kért magyarázatot a már-már konspirációs csavarral kitervelt emigrálási kísérletre, sőt, a megkeresés körülményeit nem említve, egy állásajánlattal valóban lehetőséget biztosított arra, hogy Karácsonyi álláshoz jusson és kivándoroljon az Egyesült Államokba.

A harmadik levél, amelyet Karácsonyi Dr. Harrisnek, a Kísérleti Állomás vezetőjének küldött és amelyben a Geddes által ajánlott állásra jelentkezik, duplum, két példányban is őrzi a Bailey-hagyaték. A levelezés nem tartalmaz választ Dr. Harristól, így nem rendelkezünk információval arról, hogy volt-e fogadatja a jelentkezésnek. A tanulmányban közölt iratok, egyben a Bailey-iratok utolsó tétele, Karácsonyi Baileynek írt 1957-es levele, erre a levélre azonban, a korábbi gyakorlattól eltérően⁸ már nem érkezett válasz. Kétség sem férhet hozzá, hogy az alább közölt levelezésben az egyébként passzív szereplő Bailey figyelemmel követte az eseményeket. Közreműködésére felhívja a figyelmet Geddes is, továbbá a leveleket is az ő irathagyatékának részeként őrzi.

Karácsonyi későbbi életútjának ismeretében tudjuk, hogy sem ekkor, sem később nem emigrált – annak ellenére, hogy az 1945 után kelt levelei mindinkább az amerikai kivándorlás

⁶ 1938–1946 között nincs levélváltás. Az 1938-as decemberi levélváltást követően 1946. július–augusztus folyamán, a háború után ír ismét Karácsonyi az amerikai professzornak, amelyre utóbbi válaszol is. Az eredeti leveleket lásd: UMA, CHBP SF, UARC 361.4. Letter from Dr. C. H. Bailey to Dr. L. Karacsonyi (December 27, 1938), Letter from Dr. L. P. Karacsonyi to Dr. C. H. Bailey (July 2, 1946) és Letter from Dr. C. H. Bailey to Dr. L. P. Karacsonyi (August 26, 1946).

⁷ William Findlay Geddes (1896–1961) mezőgazdasági kémikus, egyetemi oktató (1938–1960), a Minnesotai Állami Egyetem Mezőgazdasági Biokémia Tanszékének vezetője.

⁸ A Karácsonyi–Bailey levelezésében nem csak a Baileynek érkezett, de az általa küldött leveleket is őrzi.

szándékról árulkodtak. Minthogy a források nem említik és nem is utalnak a maradás okára, csak feltételezéseink lehetnek ezzel kapcsolatban. Lehetséges, hogy önszántából döntött a tartós magyarországi tartózkodás mellett, de az is elképzelhető, hogy az Észak-Dakotai Kísérleti Állomás nem találta alkalmas jelöltnek, hiába utalt Geddes arra, hogy mekkora hiány van gabonakémiai szakemberekből az Egyesült Államokban.

Nem zárható ki az sem, hogy külső beavatkozás, esetleg állami befolyás miatt szakadt meg az amerikai levelezés, amely presszió egyúttal meghiúsította a további kapcsolatfelvételt is. Utóbbi eset sem lett volna példanélküli, melyhez igen hasonló az akadémikus vízipítőmérnök, Bogárdi János kálváriája, aki az ötvenes–hatvanas években több alkalommal kapott állásajánlatot Amerikából, amelyeket azonban állami nyomásra nem tudott elfogadni.⁹

Az öt tételből álló 1957-es levelezés egy katedrájától megfosztott, egykor egyetemi tanár, a mezőgazdasági kémia egyik szaktekintélyének segélykiáltását őrzi. Amint azt Karácsonyi kertelés nélkül meg is fogalmazza egykori amerikai mentorának 1957 májusában: az élet itt 1956-ot követően valóban nehéz. Bizonyítékul szolgál arra is, hogy az egyének – és nem intézmények vagy szervezetek – által kialakított és ápolta magyar–amerikai tudományos kapcsolatok nem csak tartósak, de a negyvenes évek közepétől többnyire bekövetkező több éves hallgatást és 1956-ot követően, reaktivizálhatóak is voltak. Karácsonyi levelezése jó példája annak a szakmai segítségnyújtási hálózatnak, amely a háború utáni új világrendben kialakult. Nevezetesen, hogy a nyugati tudományos szakemberek az ideológiai és politikai ellentéteket figyelmen kívül hagyva, elsősorban szakmai és etikai szempontokat figyelembe véve igyekeztek segédkezet nyújtani és kimenekíteni a vasfüggönyön túl ragadt kollégáikat.

KÖZLÉSI ELVEK

Jelen tanulmány a terjedelmi korlátokat és szerkesztési szempontokat szem előtt tartva a Bailey iratoknak csak az 1957-ből fennmaradt leveleit közli. A kiválasztásnak tematikai oka is volt: az 1957-es levelek koherens egységet képeznek és egy ügy mentetét rögzítik egyértelműen: Karácsonyi kivándorlási szándékát.

A feldolgozás előtt meghatározott elvek alapján előbb szöveghíven közöltük az angol nyelvű leveleket, majd ezt követően a magyar fordítást. Karácsonyi angol nyelven írt leveleiben nem

⁹ Bogárdi János amerikai kapcsolataival és életútjával kapcsolatban lásd bővebben: Rapali Vivien: „Operatív szempontból nem használható” – Töréspontok és pártállami érdekek egy tudós karrierútjában, *Betekintő*, XIV. évf., 2020/1. 25–41.

javítottuk a hibákat, ugyanakkor jelöltük [sic!] az esetleges elütéseket és helyesírási hibákat. Bár jól beszélt angolul, írott szövegei nem mentesek a nyelvhelyességi hibáktól, angol nyelvű megfogalmazásai olykor meglehetősen nehézkesek szószerinti fordításban. Ezeket a könnyebb olvashatóság kedvéért, a magyar nyelvhelyességi szabályoknak megfelelően, törekedve az író stílusjegyeinek megtartására, korrigáltuk a fordításban.

Szerkesztési okokból magyarázó lábjegyzetekkel csak a fordított szöveget láttuk el. A levelek címezését, a szövegben előforduló intézmények neveit, az egyes titulusokat, ahol tudtuk, szintén lefordítottuk. A szövegben említett, eredetileg magyar neveknek a magyar megfelelőjét használtuk (pl. Mrs. K. = K.né, Helen = Ilona). A levéltári irategység kialakításakor nem nevezték el az egyes leveleket, ezt a feldolgozáskor, a könnyebb áttekinthetőség végett utólag pótoltuk. A dokumentumok elnevezésekor magyarosítottuk a magyar eredetű személyneveket (pl. Laszlo Karacsonyi = Karácsonyi László), a címezésben használt neveket azonban nem fordítottuk, így Karácsonyi nevét ott érintetlenül hagytuk, megtartva az eredeti levelekben használt megszólítást.

KARÁCSONYI LÁSZLÓ (1900–1985)

Karácsonyi László szülei 1899-ben házasodtak össze.¹⁰ Édesapja Karácsonyi Jenő¹¹ vasúti mérnök, László születésekor a Kassa-oderbergi Vasút alkalmazottja, édesanyja rutkai Ráth Aranka.¹² Egyetlen testvére, húga, Márta.¹³ Karácsonyi édesapja alig 46 évesen, 1921-ben tüdőbajban, édesanyja, a nemesi származású Ráth Aranka több, mint húsz évvel később, 1943-ban halt meg. 1933-ban, harminchárom éves korában vette feleségül a szekszárdi születésű magyar–angol középiskolai tanárnőt, Alföldy Máriát.¹⁴ Három gyermekük született: Margit, Ilona és Éva.

Karácsonyi László anyai felmenői között éppúgy találunk jogászokat, vasúti mérnököket, mint orvosokat és gyógyszerészeket, akik értelmiségi hivatásuk mellett rendre vállaltak közéleti szerepet is országgyűlési képviselőként vagy szakmai egyesületek vezető tisztségeinek betöltésével. Karácsonyi, édesanyja révén egy sokadik generációs értelmiségi orvos–mérnök

¹⁰ Kihirdetést lásd: *Budapesti Hírlap*, IX. évf., 326. szám, 1899. november 26., 7.

¹¹ Karácsonyi Jenő János (1875–1921)

¹² Karácsonyi Jenőné, született rutkai Ráth Aurélia Juliánna Mária Aloyzia (1877–1943)

¹³ Karácsonyi Márta (?–?)

¹⁴ Karácsonyi Lászlóné, született Alföldy /Alföldi/ Mária Anna (1908–?)

család leszármazottja. Anyai nagyapja az 1895-ben nemesi címet kapott¹⁵ udvari tanácsos, a Kassa-oderbergi Vasút¹⁶ vezérigazgatója, Ráth Péter,¹⁷ dédapja, idősebb Ráth Péter¹⁸ gyógyszerész, országgyűlési képviselő, aki 1836-ban Semmelweis Ignác¹⁹ nővérét, Semmelweis Juliannát vette nőül.²⁰

Karácsonyi az érettségit követően beiratkozott a Műegyetem²¹ Vegyészmérnöki Karára.²² Jó minősítésű²³ oklevelét 1923-ban kapta meg. 1928-ban szerezte meg műszaki doktorátusát élelmiszerkémiai tárgykörben.²⁴ Doktori értekezése, *A kenyér előregedése* megjelent könyvalakban is.²⁵ A kandidátusi fokozatot, a *Tésztakészítmények minősége és minősítése különös figyelemmel az értékelés mechanikai módszereire* című dolgozatáért harminc esztendővel később, az alább közölt levelezését követően alig egy évvel, 1958-ban ítelték oda neki.²⁶

A diploma megszerzését követően, a húszas-harmincas években a Műegyetem Élelmiszerkémiai tanszéke mellett tanársegéd (1923–1925), később adjunktus (1925–1936). Oktatási tevékenysége mellett, olykor helyette szakértői munkát is vállalt: éveken keresztül volt a Budapesti kir. Büntető Törvényszék vegyészeti és a Földművelésügyi Minisztérium élelmiszer-ipari és táplálkozási szakértője (1939–1942). Emellett a harmincas évek második

¹⁵ Kempelen Béla: *Magyar nemes családok. XI.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1915, 66.

¹⁶ A cs. és kir. szab. Kassa–oderbergi Vasút (KsOD) 1866 és 1921 között működő magánvasúttársaság az Osztrák–Magyar Monarchiában.

¹⁷ Ráth Péter (1842–1939): mérnök, udvari tanácsos (1899–), a Kassa-oderbergi vasút vezérigazgatója (1888–), a Magyar Vasúti és Hajózási Club elnöke, országgyűlési képviselő (1897–1901).

¹⁸ id. Ráth Péter (1812–1873): gyógyszerész, országgyűlési képviselő (1865–1868), a Budapesti Gyógyszerész Testület elnöke (1854–1873).

¹⁹ Semmelweis Ignác (1818–1865): orvos, egyetemi tanár, a gyermekágyi lázzal kapcsolatos felfedezései miatt az „anyák megmentőjeként” emlegetik.

²⁰ Semmelweis Juliánna és id. Ráth Péter házasságából négy fiú gyermek született: Ráth József, Ráth Péter, Ráth Lajos és Ráth Gyula.

²¹ Hivatalos elnevezése Magyar Királyi József Műegyetem (1871–1934), 1934 után Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (1934–1949). A továbbiakban a Műegyetem elnevezést használjuk.

²² Hivatalos elnevezése ekkor Vegyészmérnöki Szakosztály.

²³ Az 1916-os egyetemi szervezeti szabályzat és az 1935-ös szigorlati szabályzat rögzítette a műszaki oklevelek minősítését. Az 1916-os szabályzat alapján – amely Karácsonyi oklevél minősítésével kapcsolatban érvényben volt – a szigorlati vizsgák eredményének függvényében a kiadott mérnöki oklevelek a „kitűnő képzettséget”, a „jó képzettséget” és a „képzettség” jelölték. A Magyar Királyi József Műegyetem szervezeti szabályzata, *Hivatalos Közlöny*, XXIV. évf., 1916/21, 342.

²⁴ A műszaki doktorátus előfeltétele a műszaki doktori szigorlat letétele volt, amelynek keretében Karácsonyi László élelmiszerkémiai technológiából (főtárgy) és mezőgazdasági kémiai technológiából, valamint elektro-kémiai (melléktárgyak) vizsgázott. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (BMEL) Műszaki doktori oklevelek (100/c.), Karácsonyi László műszaki doktori szigorlat jegyzőkönyve és műszaki doktori szigorlati oklevele (105. sz.)

²⁵ Karácsonyi László: *A kenyér előregedése*. Budapest, [Buzárovits Nyomda], 1928.

²⁶ Opponensei: Török Gábor a kémiai tudományok doktora, Holló János a kémiai tudományok doktora. A Tudományos Minősítő Bizottság hírei, *Magyar Tudomány*, LXV. évf., 1958/6, 237.

felében a Hankóczy Jenő²⁷ vezette Országos Gabona- és Lisztkísérleti Intézet²⁸ (1936–1939) lisztkémiái eljárások szakértőjeként működött.

A második világháborút követően tér vissza ismét a katedrára. 1942 és 1945 között a Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia²⁹ főiskolai nyilvános rendkívüli, majd rendes tanára. Az Akadémiát 1945-ben főiskolává szervezik át, majd még ugyanebben az évben beolvasztják az Agrártudományi Egyetembe (1945–1949). Az intézmény felállításáról szóló rendelet³⁰ alapján azonban a mezőgazdasági akadémiák tanárai az újonnan alapított univerzitáson csak egyetemi nyilvános rendes vagy rendkívüli tanári kinevezést követően oktathattak. Karácsonyi egyetemi oktatói átminősítését 1946-ban ugyan 5 nem, 1 igen ellenében, szótöbbséggel nem javasolja az Egyetemi Tanácsülés, de azért megbízza a keszthelyi mezőgazdasági ipari tanszéken egy állandó tanárhelyettesi megbízással.³¹ Majd csak egy évvel később, 1947. június 26-án, Báranyos Károly³² földművelésügyi miniszter előterjesztése mentén minősíti át a Minisztertanács egyetemi tanárrá,³³ az Egyetemi Tanács ennek megfelelően 1947 júliusában nyilvános rendkívüli, 1948 szeptemberében nyilvános rendes tanárrá lépteti elő.³⁴ Így lett 1948-ban az Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Karának nyilvános rendes tanára, amely pozíciójából 1949 áprilisában – számos kollégájával együtt – azonnali hatállyal felmentik és

²⁷ Hankóczy Jenő (1879–1939): mezőgazdasági kutató, a farinométer feltalálója (1905) és a farinográf megalkotója (1927), az Országos Gabona- és Lisztkísérleti Intézet (OGLI) első igazgatója.

²⁸ Az 1929-ben alakult budapesti székhelyű kutatóintézetet a magyar a mezőgazdaság ipari és műszaki feladatainak ellátására, tudományos kérdések megoldására hozták létre. Az Intézet igazgatói: Hankóczy Jenő (1879–1939) és Gruzl Ferenc (1939–1959).

²⁹ Felsőfokú mezőgazdasági oktatási intézmény 1906–1945 között. 1945-ben főiskolává szervezik át. Az 1945-ös átszervezésről lásd: A magyar földművelésügyi miniszter 2.285/1945. F. M. számú rendelete a keszthelyi gazdasági akadémiának mezőgazdasági főiskolává történő átszervezéséről. *Magyar Közlöny*, I. évf., 1945/23. 6. 1945 és 1949 között a Magyar Agrártudományi Egyetem keszthelyi szakosztályaként működik. 1949-ben megszüntetik, majd 1954-ben Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia néven újjáalakítják. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1954. évi 21. számú törvényerejű rendelete, Mosonmagyaróvárott és Keszthelyen Mezőgazdasági Akadémia létesítéséről. *Magyar Közlöny*, IX. évf., 1954/51. 385.

³⁰ Az 1945-ben létrehozott Magyar Agrártudományi Egyetem (1949–1989 között Agrártudományi Egyetem, 1989–1999 között pedig Gödöllői Agrártudományi Egyetem) a magyar mezőgazdasági felsőfokú oktatás első, önálló univerzitása. „Az agrártudományok felsőfokú művelése és tanítása céljából” létrehozott egyetem felállításáról az 8.740/1945. M. E. számú rendelet rendelkezett. Lásd: 8.740/1945. M. E. szám. Az ideiglenes nemzeti kormány rendelete a Magyar Agrártudományi Egyetem felállításáról és szervezéséről. *Magyar Közlöny*, I. évf., 1945/141. 1–3.

³¹ Szent István Egyetem Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár Magyar Agrártudományi Egyetem, Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Szent István Egyetem Rektori Hivatala iratai 1945–2003 (SZIE KDKL), Egyetemi tanácsulási jegyzőkönyvek, Egyetemi Tanács határozatai (03.a), 1946. június 27. 6–7.

³² Báranyos Károly (1892–1956): földművelésügyi miniszter (1946–1947), az FKgP tagja (1946–).

³³ Karácsonyi egyetemi tanárrá való átminősítésének felterjesztését lásd: 185/48. Karácsonyi László főiskolai tanár kinevezése az Agrártudományi Egyetemre és egyetemi tanárrá való átminősítése. In: Szűcs László: *Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1947. június 2.– szeptember 19.* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2000, 289.

³⁴ SZIE KDKL, 03.a, 1948. szeptember 29. 4.

rendelkezési állományba helyezik.³⁵ Még ez év nyarán, július 31-i hatállyal ideiglenesen nyugalomba helyezték.

Az ötvenes években az Országos Gabona- és Lisztkísérleti Intézet (OGLI) utódjaként létrehozott Malomipari Kutató Intézet osztályvezetője (1950–1959), majd az Országos Szabványügyi Hivatal főelőadója, főmérnöke (1959–1967). 1985-ben, 85 éves korában hunyt el Budapesten.

³⁵ SZIE KDKL, Mezőgazdaságtudományi Kar, Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1945–2008 (30.a), 1949. április 11. 4. 8030–57.960/19491,VI.1. Rendelkezési állományba helyezett tanárok és segédtanerők névsora. A továbbiakban: SZIE KDKL, 30.a. 1949. április 11. 4. 8030–57.960/19491,VI.1.

1. Letter from Laszlo Karacsonyi to W. F. Geddes

(?, 1957)

Dr. W. F. Geddes
Division of Agricultural Biochemistry
University of Minnesota
St. Paul, Minnesota
U.S.A.

Dear Dr. Geddes:

It was very long ago, indeed, that I wrote a letter to you, not because I did not want to do so.

I am 56 years old now. Thank Heaven, quite healthy and able to work. There is a legal regulation here that men more than 55 years old may ask for a passport if they can present an „affidavit” from the land they want to immigrate. Now here is the difficulty! I have not got a single relative overseas whom I could ask to send me such an affidavit. Could you not find a possibility to help me in this respect?

I wonder if it could be found a position for me in the United States or in Canada. I am quite positive you still have very good connections to the Grain Research Laboratory, Board of Grain Commissioners in Canada.

I am speaking and writing English and German, and reading French and Italian. I would not be afraid going even to a Spanish-speaking country, for instance to the wheat district of Argentina, because this is the second year I am learning this language. But I would prefer Northern America.

I am willing to send you a curriculum vitae if needed.

Any help you can afford to me in this connection would be greatly appreciated.

May I direct your kind attention to the fact that this letter has been dropped in Vienna? If you want to give me an answer, please send it to the address as read below, without mentioning this letter of mine.

Yours very truly,

Dr. L. P. Karacsonyi

Research Institute for Cereal Industries

Kis Rokus II. 15/B

2. Letter from W. F. Geddes to Laszlo Karacsonyi

(April 29, 1957)

Dr. Laslo P. Karacsonyi
Research Institute for Cereal Industries
II Kis Rokus Utca 15/B
Budapest, HUNGARY

Dear Dr. Karacsonyi

You will doubtless be surprised to hear from me after so many years have elapsed, but your name came to mind in connection with an inquiry we recently received from Dr. R. H. Harris, Chairman, Cereal Technology, North Dakota Agricultural Experiment Station, Fargo, North Dakota, U.S.A.

About a year ago the North Dakota Agricultural College completed a fine new cereal technology building which is equipped for biochemical and technological studies on hard red spring wheat, durum wheat and barley. The laboratory works in close cooperation with plant breeders developing rust resistant wheats which are of high quality for breadmaking and for macaroni production; in the barley laboratory, prediction tests are conducted on small samples of new barley hybrids to secure an estimate of their malting quality.

In addition, the North Dakota Laboratory has carried on a research program for many years but has not offered lectures in Cereal Chemistry and Food Technology. With its new facilities it is now planning to offer instruction in these areas and Dr. Harris has solicited my aid in securing a well-qualified man to fill a new position which will involve both teaching and research; approximately one-half time will be spent in each of these areas. The salary for this position will depend upon the qualifications and experience of the appointee, but I understand that it would be somewhere in the range of \$5500 per year for a well-qualified man. As you doubtless know, few institutions in the United States offer any instruction in Cereal Chemistry, and as we have had an active graduate training program for many years, we receive a great many inquiries for men to fill teaching and research positions. There is a very serious shortage of cereal chemists at this time, and none of our present students will complete his training until June, 1959.

I talked to Dean C. H. Bailey (who retired in January, 1951) to ascertain whether he had any suggestions for this vacancy. Your name came to his mind since you had studied here under him in 1929–1930 when you held a Fleischmann fellowship. Dean Bailey mentioned that he had visited your laboratories in 1937 and felt that you had admirable qualifications for the position. It therefore seemed advisable to bring this opening to your attention. Dean Bailey mentioned that he had last corresponded with you about 1938, and I am sending this letter to your address at that time. I hope it will reach you.

I suggested your name to Dr. Harris and he has written advising that he will be pleased to consider you for the opening. If you are interested, you should send him your curriculum vitae via air mail and advise him you would be available if you were selected for the opening. I would be glad to have you keep me in touch with developments.

Dean Bailey joins me in sending you our best regards.

Yours sincerely

W. F. Geddes

Head of the Department

3. Letter from Laszlo Karacsonyi to R. H. Harris

(May 14, 1957)

Dr. R. H. Harris

Cereal Technology

North Dakota Agricultural Experiment Station

Fargo, North Dakota, U.S.A.

Dear Dr. Harris

I have just received a letter from Dr. Geddes in which he is kind enough to inform me about the opening in your Institute. As he says, this were a new position that will involve both teaching and research, with salary in the range of \$5500 per year. He suggests to send you my curriculum [sic!] vitae and advise you when I would be available if I were selected for the opening.

I think it is not necessary to assure you that I would be very happy if I were selected for the opening.

I am attaching my curriculum and a list of publications.

Referring to the question when I would be available, the situation is as follows: If I got the position, be so kind as to secure a „preference visa” for me that will be sent to me through the Embassy of the U.S.A. In possession of this – which so far as I know replaces the „affidavit” – I shall instantly ask for a passport and a final visa. One cannot figure out exact time needed for the whole procedure, but I was told about a case in which somebody received his passport in two month. The visa depends on the state of the quota granted to immigrants from Hungary. In my present position I have got no contract, so from this side I could start any day.

Due to the fact that I spent all my life in teaching and research, as you see, in mayor on the lines of cereal chemistry and technology, I feel I could become quite an active member of the staff of your valued Institute.

Yours very truly

L. P. Karacsonyi

Head of the section of the manufacture of macaroni products

Research Institute for Cereal Industries

Budapest, Hungary

4. Letter from Laszlo Karacsonyi to W. F. Geddes

(May 14, 1957)

W. F. Geddes
Department of Agricultural Biochemistry
University of Minnesota
St. Paul 1, Minnesota
U.S.A.

Dear Dr. Geddes

I thank you very much for your favour of April 29. According to your suggestion I have written to Dr. Harris, as the copy of the letter shows.

Anything you can do for me in this connection will be greatly appreciated.

I am sending my best regards to Dr. Bailey.

Sincerely yours

(signed)

L. P. Karacsonyi

Research Institute for Cereal Industries

II. Kis Rokus u. 15/b.

Budapest, Hungary

5. Letter from Laszlo Karacsonyi to C. H. Bailey

(May, 1957)

Dr. C. H. Bailey

c/o Dr. W. F. Geddes

Department of Agricultural Biochemistry

University of Minnesota

St. Paul. 1, Minn., U.S.A.

Dear Dr. Bailey:

It was really very long ago that I had last corresponded with you. During the war time it was of course impossible, afterwards not reasonable to do so.

From 1939 to 1942 I worked in the Department of Agriculture, then from 1942 to 1949 I was professor of Agricultural and Food Technology in the Keszthely Division of the University of Agricultural Sciences. In 1949 the division has been liquidated and I have been appointed to the reorganized institute of the late Hankóczy. Now I am chief of the Division of Manufacture of Macaroni Products.

Since 1950 I am living with my family in Budapest again. Mrs. K. has to earn too and she is working in a city ambulatory as an assistant to physicians. My eldest daughter, Margaret, who was a two years old little girl when you visited us, is married already. Next year she will graduate in the University of Technical Sciences as an electrical engineer. Her husband is working in a plant for manufacturing geophysical instruments. Helen /18 years old/ is due to receive her certificate of maturity in the next month. Eve /9 years old/ goes to the primary school.

Life is hard here. I regret very much that it was impossible for me to start a few month ago, but I trust that by your aid and efforts I shall succeed now and may be soon.

I beg your pardon that last time I have written to Dr. Geddes in my case, and not to you. I did not dare to bother you. According to your and Dr. Geddes' suggestion I have written to Dr.

Harris to Fargo applying for the opening in his institute and advising him what could be done if I got the position. I thank you very much for your kind assistance in this connection.

At the same time as I wrote to Dr. Seddes I sent a letter to Dr. Frey of the Standard Brands but, alas, I did not hear from him till now.

Any help you can extend to me in my affairs will be greatly appreciated.

Very truly yours,

L.P. Karácsonyi

Regeszta

1. Levél Karácsonyi Lászlótól W. F. Geddesnek³⁶

(1957.?.?.)

Dr. W. F. Geddes

Mezőgazdasági Biokémiai Tanszék

Minnesotai Egyetem

St. Paul, Minnesota

U.S.A.

Kedves Dr. Geddes,

Valóban nagyon régen írtam Önnek levelet, de nem azért, mert nem akartam volna.

Most 56 éves vagyok. Hála az égnek, teljesen egészséges és munkaképes. Van itt egy törvényi szabályozás, hogy 55 év feletti férfiak kérhetnek útlevelet, ha be tudnak mutatni egy „nyilatkozatot”³⁷ abból az országból, ahová ki akarnak vándorolni. És itt van a nehézség! Nincs egyetlen rokonom sem a Tengerentúlon, akit megkérhetnék, hogy küldjön nekem egy ilyen nyilatkozatot. Nem tudnának valami lehetőséget találni, hogy segítsenek nekem ebben?

Azon tűnődöm, vajon az Egyesült Államokban vagy Kanadában találnának-e számomra állást.³⁸ Egészen biztos vagyok benne, hogy Önnek még mindig nagyon jó kapcsolatai vannak a Kanadai Gabonabizottság Gabonakutató Laboratóriumával.

³⁶ A levél másolat, az eredetit nem tartalmazza az őrzési egység. UMA, CHBP SF, UARC 361. 4.

³⁷ A második világháború után a legfőbb kivándorlási célpont az Egyesült Államok volt. 1946-ban azonban az amerikai bevándorlási kvótarendszer nem tette lehetővé, hogy nagyobb számú közép-európai bevándorló telepedjen le. A menekültek számának törvényi szabályozására 1948 júniusában, majd 1950-ben került sor. A bevándorlás feltételeként szabták egy amerikai állampolgár által tett nyilatkozatot meglétét, amelyet a bevándorlási kérelemhez kellett csatolni, ez volt az úgynevezett *affidavit of support*, de még ennek megléte sem garantálta a letelepedés lehetőséget. Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Hága, Mikes International, 2006, 44.

³⁸ A 20. századi magyarországi kivándorlók motivációi periódusonként változtak: 1918–1920 között a célterület elsősorban a kulturálisan és nyelviileg is közelebb eső Németország volt. A harmincas évektől erősödő zsidóellenesség miatt a kivándorlási célpont már a Tengerentúl volt. Az 1944/45 utáni kivándorlást tekintve a hadszíntérré válás, a szovjet jelenlét és a folyamatosan átalakuló magyar közélet miatt kivándorlók elsősorban

Angolul és németül beszélek és írok, franciául és olaszul olvasok. Nem félnék elmenni akár egy spanyol nyelvű országba sem, például Argentína búzakerületébe, mert már második éve tanulom ezt a nyelvet. De inkább Észak-Amerikát részesíteném előnyben.

Ha szükséges, szívesen küldök önéletrajzot.

Bármilyen segítséget, amelyet ezzel kapcsolatban nyújtani tud, nagyra értékelnék.

Felhívhatom szíves figyelmét arra, hogy ezt a levelet Bécsben dobták be? Ha komoly választ kíván adni, kérem, küldje el az alább olvasható címre, anélkül, hogy ezt a levelemet megemlítené.³⁹

Őszinte tisztelettel,

Dr. L. P. Karacsonyi⁴⁰

Gabonaipari Kutatóintézet

Kis Rokus II. 15/B

Budapest, Magyarország

Egyesült Államokban, Németországban, Ausztriában, Svájcban, Ausztráliában és a Dél-Amerikában telepedtek le. A magyar kivándorlás 20. századi történetével kapcsolatban lásd bővebben: Frank Tibor: *Kettős kivándorlás, Budapest – Berlin – New York (1919–1945)*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2015.; Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.; Az amerikai értelmiségi bevándorlásról, egyúttal az európai (és magyar) tudáselit kivándorlásáról lásd: Fermi, Laura: *Illustrious Immigrants. The Intellectual Migration from Europe 1930–1941*, Chicago–London, The University of Chicago Press, 1971. Az emigrációtörténeti irodalom legújabb összefoglalóját lásd: Nóvé Béla: *Magyar emigrációtörténeti kézikönyv*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2023.

³⁹ Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlások idején az állambiztonság cenzúrázta a levelezést is. Egy Magyarországon feladott amerikai címzettet tartalmazó levél, amelynek tartalma külföldi kivándorlást említ, mindenképpen kellemetlen következményekkel járt volt Karácsonyira nézve. Arra, hogy ki, mikor és pontosan honnan adta fel Karácsonyi levelét, nem utalnak a források.

⁴⁰ Karácsonyi László anyakönyvezett neve: Karácsonyi László Péter Mária Jenő. A levelek címzésében és aláírásában szereplő P. a Péter utónévre utal.

2. Levél W. F. Geddestől Karácsonyi Lászlónak

(1957. április 29.)

Dr. Laslo P. Karacsonyi

Gabonaipari Kutatóintézet

II Kis Rókus utca 15/B

Budapest, Magyarország

Kedves Dr. Karácsonyi,

Kétségtelenül meglepődik majd, hogy ennyi év elteltével azt hallja tőlem,⁴¹ hogy az Ön neve egy olyan megkeresés kapcsán jutott eszembe, amelyet nemrégiben kaptunk Dr. R. H. Harristól, az Észak-Dakotai Mezőgazdasági Kísérleti Állomás (Fargo, Észak-Dakota, USA) Gabonatechnológiai részlegének elnökétől.

Körülbelül egy évvel ezelőtt az Észak-Dakotai Mezőgazdasági Főiskolán⁴² elkészült egy új gabonatechnológiai épület, amely a kemény vörös tavaszi búzával, durumbúzával és árpával kapcsolatos biokémiai és technológiai vizsgálatokhoz lett felszerelve. A laboratórium szorosan együttműködik a növénynemesítőkkel, akik olyan rozsdamentes búzákat fejlesztenek ki, amelyek kiváló minőségűek a kenyér- és tésztagyártáshoz; az árpalaboratóriumban az új árpahibridek kis mintáin előrejelzési vizsgálatokat végeznek, hogy biztosítsák a maláta minőségének becslését.

Ezenkívül az észak-dakotai laboratórium évek óta működtet egy kutatási programot, de nem tartott előadásokat a gabonakémia és az élelmiszertechnológia területén. Az új létesítményekkel most azt tervezi, hogy ezeken a területeken is végez oktatási tevékenysége, ezért Dr. Harris a

⁴¹ Utalás Karácsonyi 1946. július 2-án kelt levelére, amelynek címzettje Clyde H. Bailey volt. Az eredeti levelet lásd: UMA, CHBP SF, UARC 361.4. Letter from Dr. L. P. Karacsonyi to Dr. C. H. Bailey (July 2, 1946).

⁴² A középnyugati Észak-Dakotai Mezőgazdasági Főiskolát (North Dakota Agricultural College, NDAC), 1960-tól Észak-Dakotai Mezőgazdasági Egyetem 1890-ben alapított land-grant felsőoktatási intézmény. A 18. század elején az Egyesült Államokban – francia hatásra – az elsősorban hadmérnököket, vízépítő mérnököket és hidászokat képző, önálló Műegyetemek alapításába kezdtek. Ezt az irányt a Morrill Act (1862) törte meg, amely szövetségi földterület adományozásával szorgalmazta az állami felsőoktatási intézetek alapítását. A földért cserébe a szövetségi kormány elvárta, hogy a főiskolákon alkalmazott tudományokat oktassanak, a mezőgazdasági, valamint az ipari fejlődéshez szükséges leendő mérnököknek biztosítsanak felsőfokú képzést. Ezek lettek az úgynevezett land-grant főiskolák, amelyek elsősorban a középnyugati államokban terjedtek el. Thelin, John R.: *A History of American Higher Education*, Baltimore, John Hopkins University Press, 2004, 75–76., 82.

segítségemet kérte egy jól képzett szakember megnyerésében az új állás betöltésére, amely magában foglalja az oktatást és a kutatást is; körülbelül a munkaidő felét mindkét területre fordítaná majd. A fizetés a kinevezett személy képesítésétől és tapasztalatától függ, de úgy tudom, hogy egy jól képzett szakembernek valahol 5500 dollár körül fizethetnek évente. Mint azt bizonyára tudja, az Egyesült Államokban kevés intézményben folyik oktatás a gabonakémia területén, és mivel évek óta aktív graduális képzési programunk van, nagyon sok megkeresést kapunk az oktatói és kutatói állások betöltésére. Jelenleg nagyon komoly hiány van gabonakémikusokból, és a hallgatóink egyike sem fejezi be a képzést 1959 júniusáig.

Beszéltem C. H. Bailey dékánnal (aki 1951 januárjában ment nyugdíjba), hogy megtudjam, van-e valami javaslata erre a megüresedett helyre. Az Ön neve jutott eszébe, mivel Ön 1929–1930-ban, amikor Fleischmann-ösztöndíjasként itt tanult nála.⁴³ Bailey Dékán úr említette, hogy 1937-ben meglátogatta az Ön laboratóriumait,⁴⁴ és úgy érezte, hogy Ön kiválóan alkalmas a pozíció betöltésére. Ezért tanácsosnak tűnt, hogy felhívjuk a figyelmét erre a megüresedett állásra. Bailey Dékán úr említette, hogy utoljára 1938 körül levelezett Önnel, és ezt a levelet az Ön akkori címére küldöm.⁴⁵ Remélem, hogy eljut Önhöz.

Javasoltam az Ön nevét Dr. Harrisnak, és ő azt írta, hogy szívesen megfontolja Önt az állás betöltésére. Ha felkeltette érdeklődését, küldje el neki önéletrajzát légi úton, és tájékoztassa arról, hogy amennyiben kiválasztják a pozícióra, mikortól állna rendelkezésre. Örölnék, ha folyamatosan tájékoztatna a fejleményekről.

Bailey Dékán úr csatlakozik hozzám, és üdvözetünket küldi Önnek.

Tisztelettel,

W. F. Geddes

Tanszékvezető

⁴³ Utalás Karácsonyi 1929/1930-as amerikai tanulmányútjára. A new york-i Fleischmann Laboratory-ban más Smith Jeremiás ösztöndíjasok is megfordultak, Braun Géza (1896–1987) és Józsa István (1898–1954) vegyészmérnökök is. Utóbbi az ötvenes években a Fleischmann Malting Company kutatási igazgatója volt.

⁴⁴ Bailey 1937-ben valóban meglátogatta Karácsonyi Lászlót Magyarországon. Erre utalnak a korábbi leveleikben is. Lásd: UMA, CHBP SF, UARC 361.4.

⁴⁵ Az utolsó levélváltás valójában 1946 nyarán történt. UMA, CHBP SF, UARC 361.4. Letter from Dr. L. P. Karacsonyi to Dr. C. H. Bailey (July 2, 1946) és Letter from Dr. C. H. Bailey to Dr. L. P. Karacsonyi (August 26, 1946).

3. Levél Karácsonyi Lászlótól R. H. Harrisnek⁴⁶

(1957. május 14.)

Dr. R. H. Harris

Gabonatechnológia

Észak-dakotai Mezőgazdasági Kísérleti Állomás

Fargo, Észak-Dakota, Egyesült Államok

Kedves Dr. Harris,

Most kaptam egy levelet Dr. Geddestől, amelyben volt olyan kedves tájékoztatni az Önök intézetében⁴⁷ megnyíló állásról. Mint mondta, ez egy új állás, amely magában foglalja az oktatást és a kutatást is, évi 5500 dolláros fizetéssel. Javasolta, hogy küldjem el önnek az önéletrajzomat, és tájékoztassam, hogy mikortól lennék elérhető, ha kiválasztanának az állásra.

Azt hiszem, nem szükséges biztosítanom Önt arról, hogy nagyon boldog lennék, ha engem választanának az állásra.

Mellékelem az önéletrajzomat és a publikációs listámat.⁴⁸

Arra a kérdésre, hogy mikor lennék elérhető, a helyzet a következő: Ha megkapom az állást, legyen olyan kedves kérem és biztosítson számomra egy „elsőbbségi vízumot”, amelyet az Egyesült Államok nagykövetségén keresztül küldenek nekem. Ennek birtokában – amely legjobb tudomásom szerint a „nyilatkozatot”⁴⁹ helyettesítheti – azonnal kérvényezni fogok egy útlevelet és egy végleges vízumot. A teljes eljáráshoz szükséges pontos időt nem lehet kiszámítani, de hallottam olyan esetről, amikor valaki két hónap alatt megkapta az útlevelét. A vízum a Magyarországról érkező bevándorlók kvótájától függ. Jelenlegi pozíciómban nincs szerződése, ⁵⁰ így ebből a szempontból bármelyik nap kezdhetek.

⁴⁶ A levélből két példány maradt fenn az őrzési egységben, ebből az egyik másolat, amelyet Karácsonyi W. F. Geddesnek küldött el. UMA, CHBP SF, UARC 361.4.

⁴⁷ Az előző levélben említett Észak-Dakotai Mezőgazdasági Kísérleti Állomás (North Dakota Agricultural Experiment Station) Fargo-ban.

⁴⁸ Karácsonyi önéletrajzát és a publikációs listáját sem az eredeti levél, sem a másolat nem tartalmazza.

⁴⁹ Affidavit of support.

⁵⁰ Karácsonyi itt arra utalhat, hogy bár rendelkezik állással, a helyzete és a pozíciója nem kötött, tehát a kezdést illetően rugalmas. Ez a megfogalmazás rávilágít arra, hogy kivándorlási szándékai mennyire komolyak voltak.

Mivel egész életemet tanítással és kutatással töltöttem, mint látja, a gabonakémia és technológia területén, úgy érzem, hogy aktív tagja lehetnék az Önök nagyra becsült intézetének.

Őszinte tisztelettel,

L. P. Karacsonyi

A tésztakészítmények gyártásával foglalkozó részleg vezetője

Gabonaipari Kutatóintézet

Budapest, Magyarország

4. Levél Karácsonyi Lászlótól W. F. Geddesnek

(1957. május 14.)

W. F. Geddes
Mezőgazdasági Biokémiai Tanszék
Minnesotai Egyetem
St. Paul 1, Minnesota
U.S.A.

Kedves Dr. Geddes,

Nagyon szépen köszönöm az április 29-i szívességét. Javaslatának megfelelően írtam Dr. Harrisnak, amint az a levél másolatából kiderül.

Bármit, amit ezzel kapcsolatban megtehet értem, nagyra értékelem.

Üdvözetemet küldöm Dr. Baileynek.

Tisztelettel,

(aláírva)

L. P. Karacsonyi

Gabonaipari Kutatóintézet

II. Kis Rókus u. 15/b.

Budapest, Magyarország

5. Levél Karácsonyi Lászlótól C. H. Baileynek

(1957. május ??.)⁵¹

Dr. C. H. Bailey

Másolat Dr. W. F. Geddesnek

Mezőgazdasági Biokémiai Tanszék

Minnesotai Egyetem

St. Paul. 1, Minn.

U.S.A.

Kedves Dr. Bailey,

Tényleg nagyon régen volt,⁵² hogy utoljára leveleztem Önnel. A háború alatt természetesen lehetetlen volt, utólag pedig nem lett volna ésszerű.

1939-től 1942-ig a Földművelésügyi Minisztériumban⁵³ dolgoztam, majd 1942-től 1949-ig az Agrártudományi Egyetem Keszthelyi Osztályán a Mezőgazdasági és Élelmiszer technológia professzora voltam. 1949-ben a részleget felszámolták és a néhai Hankóczy újjászervezett intézetébe⁵⁴ kerültem. Most a Tésztakészítmények gyártásának osztályvezetője vagyok.⁵⁵

1950 óta ismét Budapesten élek a családommal. K.né-nak⁵⁶ is dolgoznia kell, egy városi ambulancián dolgozik, mint orvosi asszisztens. Legidősebb lányom, Margit,⁵⁷ aki két éves kislány volt, amikor Ön meglátogatott minket, már férjhez ment. Jövőre végez a Műszaki Egyetemen, villamosmérnökként. A férje⁵⁸ egy geofizikai műszereket gyártó üzemben

⁵¹ A levél feltételezhetően 1957. május 14-e után kelt, azt követően, hogy Karácsonyi levelet küldött Harrisnek és Geddesnek.

⁵² Utalás az utolsó levélváltásra 1946-ból. UMA, CHBP SF, UARC 361.4. Letter from Dr. L. P. Karácsonyi to Dr. C. H. Bailey (July 2, 1946) és Letter from Dr. C. H. Bailey to Dr. L. P. Karácsonyi (August 26, 1946).

⁵³ Földművelésügyi Minisztérium élelmiszer-ipari és táplálkozási szakértője (1939–1942)

⁵⁴ Korábban az Országos Gabona- és Lisztkísérleti Intézet (OGLI), majd Malomipari Kutató Intézet.

⁵⁵ A Malomipari Kutató Intézet osztályvezetője (1950–1959)

⁵⁶ Karácsonyi Lászlóné, született Alföldy /Alföldi/ Mária Anna (1908–?)

⁵⁷ Karácsonyi Margit (1935–?), villamosmérnök

⁵⁸ Neuenstein Félix (?–?)

dolgozik. Ilona⁵⁹ /18 éves/ a következő hónapban kapja meg az érettségi bizonyítványát. Éva⁶⁰ /9 éves/ általános iskolába jár.

Az élet itt nehéz. Nagyon sajnálom, hogy néhány hónappal ezelőtt nem tudtam elindulni,⁶¹ de bízom benne, hogy az Önök segítségével és erőfeszítéseikkel most sikerülni fog, és talán hamarosan sikerül is.

Elnézését kérem, hogy legutóbb nem önnek, hanem Dr. Geddesnek írtam az ügyemben. Nem mertem Önt zavarni. Az Ön és Dr. Geddes javaslatának megfelelően írtam Dr. Harrisnek Fargo-ba, hogy jelentkezzek az intézetében megüresedő állásra, és tájékoztassam arról, hogy mit lehetne tenni, ha megkapnám az állást. Nagyon köszönöm az ezzel kapcsolatos szíves segítségét.

Ugyanabban az időben, amikor Dr. Seddesnek írtam, küldtem egy levelet Dr. Freynek a Standard Brandstől, de sajnos, mostanáig nem hallottam felőle.

Bármilyen segítséget, amit az ügyeimben nyújtani tudnak, nagyra értékelnék.

Őszinte tisztelettel,

L. P. Karácsonyi

⁵⁹ Karácsonyi Ilona (1939 k.–?)

⁶⁰ Karácsonyi Éva (1948 k.–?)

⁶¹ Utalás az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő menekült hullámra.

BIBLIOGRÁFIA

Források

8.740/1945. M. E. szám. Az ideiglenes nemzeti kormány rendelete a Magyar Agrártudományi Egyetem felállításáról és szervezéséről, *Magyar Közlöny*, I. évf., 1945/141. 1–3.

A magyar földművelésügyi miniszter 2.285/1945. F. M. számú rendelete a keszthelyi gazdasági akadémiának mezőgazdasági főiskolává történő átszervezéséről. *Magyar Közlöny*, I. évf., 1945/23. 6–7.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1954. évi 21. számú törvényerejű rendelete, Mosonmagyaróvárrott és Keszthelyen Mezőgazdasági Akadémia létesítéséről. *Magyar Közlöny*, IX. évf., 1954/51. 385.

A Tudományos Minősítő Bizottság hírei, *Magyar Tudomány*, LXV. évf., 1958/6, 237–238.

Budapesti Hírlap, IX. évf., 326. szám, 1899. november 26. 7.

A Magyar Királyi József Műegyetem szervezeti szabályzata, *Hivatalos Közlöny*, XXIV. évf., 1916/21, 331–350.

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára Műszaki doktori oklevelek, Karácsonyi László műszaki doktori szigorlat jegyzőkönyve és műszaki doktori szigorlati oklevele. BMEL, 100/c., 105. sz.

Szent István Egyetem Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár Magyar Agrártudományi Egyetem, Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Szent István Egyetem Rektori Hivatala iratai 1945–2003, Egyetemi tanácsulési jegyzőkönyvek, Egyetemi Tanács határozatai. SZIE KDKL, 03.a, 1946. június 27. 6–7.

Szent István Egyetem Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár Magyar Agrártudományi Egyetem, Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Szent István Egyetem Rektori Hivatala iratai 1945–2003, Egyetemi tanácsulési jegyzőkönyvek, Egyetemi Tanács határozatai. SZIE KDKL, 03.a, 1948. szeptember 29. 4.

Szent István Egyetem Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár Magyar Agrártudományi Egyetem, Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Szent István Egyetem Rektori Hivatala iratai 1945–2003, Mezőgazdaságtudományi Kar, Tanácsulési jegyzőkönyvek, 1945–2008, SZIE

KDKL, 30.a, 1949. április 11. 4. 8030–57.960/19491, VI.1. Rendelkezési állományba helyezett tanárok és segédtanerők névsora.

Szűcs László: *Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1947. június 2.– szeptember 19.* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2000, 289.

University of Minnesota Archives, Minneapolis, Minnesota, United States of America, Clyde H. Bailey papers, Subject Files, Karacsonyi, L.P., 1930–1946, 1957 folder. UMA, CHBP SF, UARC 361.4.

Irodalomjegyzék

Dr. Clyde H. Bailey Retires As Agriculture Dean, *Agreview*, XXXI. évf., 1952/3, 1.

BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Hága, Mikes International, 2006.

FERMI, Laura: *Illustrious Immigrants. The Intellectual Migration from Europe 1930–1941*, Chicago–London, The University of Chicago Press, 1971.

FRANK Tibor: *Kettős kivándorlás, Budapest – Berlin – New York (1919–1945)*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2015.

KARÁCSONYI László: *Amerika sütőipara*, Budapest, Nagy Nyomda, 1932.

KARÁCSONYI László: *A kenyér előregedése*. Budapest, [Buzárovits Nyomda], 1928.

KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok. XI.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1915.

NÓVÉ Béla: *Magyar emigrációtörténeti kézikönyv*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2023.

PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.

RAPALI Vivien: „A tudományos versenyben megállás nincs” – A Smith Jeremiás ösztöndíj mérlege, *Veritas Évkönyv*, 2019, 214–231.

RAPALI Vivien: „Operatív szempontból nem használható” –Töréspontok és pártállami érdekek egy tudós karrierútjában, *Betekintő*, XIV. évf., 2020/1. 25–41.

RAPALI Vivien: *A Smith Jeremiás ösztöndíj (1927–1941), Adalékok a műszaki elitképzés két világháború közötti történetéhez*, Doktori Disszertáció, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2022.

THELIN, John R.: *A History of American Higher Education*, Baltimore, John Hopkins University Press, 2004.

HITTUDOMÁNYI RECENZÍÓK

Reviewed book: Czókos Gergely – Kiss Réka – Máthé Áron – Szalai Zoltán (eds.): *Heroes Among Us – 50 True Stories of Brave Hungarians in the 20th Century*, Budapest, Open Books Publishing, 2021. ISBN: 9789635720002 319 pp.

When I first held the book in my hands, I immediately thought that this work would surely be about the victims of communism, and this is why reason the colour red was chosen for the cover, and also the dominant colour of the interior of the book. However, the very first story, the tragedy of *Gáspár Alapy* (who died in the Dachau concentration camp), revealed a much more astonishing fact. The cover of the book and that found throughout the volume reflects the blood of the martyrs. The dictatorships that emerged in 20-th century Hungarian amid domestic and foreign political turmoil shed much innocent blood. There are those who would have merited celebration for their anti-Nazi resistance, yet the Soviet-type communist regime tried to brutally break. Such is the story of *Zoltán Benkő*, who took part in the national anti-Nazi resistance. During World War II, he was involved in the bombing of the statue of Gyula Gömbös (a pro-German politician). For a short time, he hid the explosives under his mother's sofa. Later, during his interrogation, an officer accused him of fascism, and when Benkő defended himself with the story above, the argument was that "anyone who had been able to blow things up in 1944 could blow things up after 1945."

In addition, to the horrors of the Second World War, the Hungarian people also had to live through the sudden change from one dictatorship to another. It is generally accepted that 1945 was another watershed in Hungarian history. The communist regime used physical coercion or psychological terror to remove potential political opponents from the political arena. In addition, Soviet-style communism did not represent the very people it purported to be champions of but persecuted and exploited its own people. One of the greatest sins of the system was to pit father and son against each other within a family, doing so when it created a sense of shame and guilt for supposed sins against the regime and its ideology. For a long time the violence and injustice suffered were not allowed to be spoken of, even within a family. However, the wounds of the past cannot be healed by the passage of time alone, they need to be talked about. *Heroes Among Us* wants to honour the memory of individuals who have been undeservedly forgotten. For example, *Géza Soos* had the astounding fearlessness to steal a plane

with Nazi insignia to deliver the Auschwitz Protocols (or Vrba-Wetzler report) to the US Army in Italy and try to prevent the siege of Budapest. He was later forced to leave the country in 1946 due to communist persecution.

The work is difficult to read, but this is not the fault of the authors or the editors. Each life story is a world of its own, in which one can imagine oneself, trying to understand the motivations and thoughts of the protagonists of the story. The endings are often shocking, and it is difficult to digest the unanswerable questions. In my opinion, this book is not a "fast-read". If someone is interested in the martyrs of 20-th century Hungarian and wants to get to know the faces of the everyday heroes of anti-dictatorial resistance, I suggest reading one chapter per day for fifty days.

It is not easy to say what these fifty individuals have in common. They came from very different social situations, different professions, and careers, and were not all persecuted or humiliated to the same degree. What perhaps unites all of them, however, and why it is worth putting all fifty of them side by side, is that they were Hungarians, they loved their homeland and they desired to protect it from oppressive dictatorships.

While reading, one can also sense a kind of intention on the part of the authors: these heroes did not suffer alone, but each of them had a family, a community of friends, or a congregation standing beside them. For example, Reverend *Lajos Gulyás* (who was involved in a local National Council during the 1956 Revolution) was absolutely convinced of his innocence as he did not do anything unlawful, and he also saved a communist police officer from lynching. At the time of his arrest, he was celebrating his 39th birthday. He said goodbye to his three daughters, whom he never saw again as he was sentenced to death and executed by the communist state.

By its very nature, dictatorship does not tolerate any kind of counter-opinion. It does not think about morality or religion outside of its ideology. We can find two striking examples of this. First, *György Krassó* was like a "stuntman" or "an eternal revolutionary" as the chapter's title refers to him. He produced thousands of pamphlets about the oppressive regime, and then he took part in the siege of the Hungarian Radio station in the Revolution of 1956 (for which he was sentenced to ten years in prison). In the 80's he held illegal celebrations of the 1956 Uprising. Father *Placid Oloffson* repeatedly spoke out against communism and condemned all armed struggles. Nonetheless the Soviet court accused him of: "inciting the audience in his

speeches to commit massacres." He was then innocently sent to a Gulag in the Soviet Union for almost ten years.

The book contains fifty names of people, examples of bravery, as the title declares. It reminds me of an ancient, iconic story from the pages of the Bible. Before the destruction of Sodom, God said: "If I find fifty righteous people in the city of Sodom, I will spare the whole place for their sake" (Gen 18:26) One of the most important guarantees of Hungary's rise, of the nation's revival, was that there were at least fifty righteous and courageous people (and many more) who would not compromise with the oppressive regime and who took the risks that came with it. Some of them were even offered great opportunities, for instance study trips and leadership positions. As an example, the communist regime wanted to win physicist *Zoltán Bay* over "using the proverbial carrot and stick", but after he saw the sabotage operations against his colleagues, alleged "reactionary forces", he had to flee the country.

The book is so important to our nation that President János Áder presented it to Pope Francis during a visit to Hungary. The Hungarian fate has often been an oppressed fate, like that of early Christianity, or of today's persecuted Christianity. And in connection with this, we can find pastors, priests, bishops, and clergyman from almost all denominations who were attacked and humiliated. These brave people were also like "those whom the world did not deserve." (Hebrews 11:38) Furthermore, this volume also indicates that our present age must face the sins of the past and decry the curse of evil again and again. At the same time, there were predecessors of whom the Hungarian people can be proud, and who set an example for us in times of need. They were the heroes who are still among us today.

This book describes fifty people who "must be known". At the same time, it is clear that many stories like theirs can be learned from recent research, so I hope future volumes will be born.

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI RECENZIÓK

Csík Ádám Lajos

„KÉT MEMOÁR, EGY KORSZAK...”

Önéletírások Gyuláról a polgárosodás hajnalától annak alkonyáig

Recenzált mű: Erdész Gyula (szerk.): *Gyulai polgárok visszaemlékezései Scherer Benedek és Scherer Ferenc memoárja*, Gyula, MNL Békés Megyei Levéltára, 2021. ISBN: 978-963-7239-80-9 340 o.

Először is, mielőtt könyvbemutató írásom érdemi részére térnék, a polgárosodás folyamatának eme időszaki meghatározása csupán egy – a részemről történt – önkényes kijelölés. A kiegyezéstől az 1945-48-as időszakig tartó érára jól megfogható időegységként tekintek a magyar történelem viszonylatában. Mondanom sem kell, 1949-től már a polgárosodás klasszikus formáiról nem beszélhetünk, annak szereplői nem egy esetben az életben maradásra, létfenntartásra rendezkedtek be.

Ezt az időszakot, amely egy korszakhatárokkal szabdaltnak látszik, de viszonylag szerves történelmi fejlődés eredménye volt, Scherer Benedek és Scherer Ferenc életútja és visszaemlékezései nagyon jól illusztrálja. Mindezt testközelből – átvitt értelemben, de néha szó szerint – egyenesen az események frontvonalából. A szerzők saját szemszögükön keresztül mutatják be a polgárosodó Magyarország sajátosságait, viszonyait, a lehetőségeket és a visszasságokat, amelyeket a kor, amiben éltek, magukon viselt. Mindkettejük életének közös metszéspontja, hogy a korszak helyi, később országos értelmiségi elitjébe tartoztak, és az, hogy tudásuk – lehetőségeikhez mért – kamatoztatására törekedtek. Jellemzőjük a vállalkozó szellem, amelyben nem csak túléltek, hanem megélték koruk lehetőségeit, valamint tudásuk, eltökéltségük, amelynek révén ki tudtak emelkedni bármely helyzetben. Mindketten remek szociális érzékkel rendelkeztek, amely életük során előre segítette őket. Ez utóbbi nem elhanyagolható tulajdonság napjainkban sem, nemhogy az akkori, szorosabb kapcsolatokra építő, tradicionálisabb társadalomban. Véleményem szerint a „gyulai polgár” kifejezés mindkettejük esetében nemcsak jogokat, előnyöket, hanem kötelességeket, felelősségtudatot, és tenni akarást is egyesített magában.

A szubjektív történetírás jellegzetességeit mindkét mű magán viseli. Emiatt – főleg Ferenc esetében – a családi viszonyok és háttér ismerete jelentős mértékben kiegészíti a történetet. Narratívájuk során több rokonsági összefüggést nem tisztáznak. Erőteljesen érződik, hogy mi, külső olvasók, csak belepillanthatunk az életükbe, de az általuk elejtett félmondatokban rejlő

tudás birtokosai soha nem lehetünk. Ezt a sajátosságot Benedek ugyan igyekszik elkerülni a korai családja ismertetésével, de műve végére ő is az olvasó magával hozott tudására bízva az egyes hiányok kitöltését. Mindkét esetben nagyon megható és személyes pillanatai az írásoknak, amikor a szerzők saját leszármazottaikat szólítják meg, számukra fogalmaznak meg gondolatokat, nekik magyarázzák döntéseiket.

A két szubjektum fajsúlyos részét képezi az élmények, kiemelkedő utazások történeteinek megírása. Ez abból eredeztethető, hogy a szerzők igyekeztek a hétköznapi életből – az elbeszélő formátum keretei között ugyan – a lehető legszűkebben, csak a főbb vonásokat kiemelni. Mindketten beszámolnak gyermekkorukról, tanulmányaikról, pályájukon és karrierjükben való boldogulásukról. Ha nem is tudatosan, de nagyon jó korképeket adnak az adott társadalmi, gazdasági, kulturális és vallási viszonyokról. Jól meg lehet figyelni az egyes gazdasági változásokat, a nagyságrendeket, hogy mi, mennyibe került abban a korban, és hogy azok drágának, vagy olcsónak számítottak-e az adott helyzetben. A két memoár jellegzetességeiből adódóan, szépen ábrázolódnak az egyes identitások, és azok családon belüli változásai, a nyelv használatának kérdései, a kötődések és a kulturális hagyományok értelmezései.

Scherer Benedek visszaemlékezésére jellemző a régiesebb nyelvezet és az elbeszélő stílus. Kevesebb adattal, inkább több saját tapasztalattal és anekdotával fűszerezve meséli el életét gyermekkorától kezdve egészen nyugalomba vonulásáig. Sajátos szemszögéből reflektál korának eseményeire, adva ezeknek egy kissé furcsa magyarázatot. Ez nem csak az élete során megélt gondolatokra igaz, hiszen a memoár megírásának pillanatában fennálló politikai és társadalmi berendezkedéseket is megemlíti. Egyedisége Ferenchez képest, hogy saját világnézetét, világlátását is beépíti művébe. Ezáltal egy ritka betekintést enged egy olyan XIX–XX. századi mentalitásba, amelyre jelentős hatást gyakorolt a világlátottság. Gondolkodására jelentős hatást gyakorolt gyermekora, annak tapasztalásai, és az a fajta gazdálkodói „idill” amelyet a bánság sajátosságai nyújtottak. A német kultúrához való kötődés, és az ebből fakadó lehetőségek is tetten érhetőek Benedek memoárjában, életútjában. A másik érdekes vonulata a műnek a fiatalkori túrák, kirándulások Európában. Ezeknek a leírása rendkívül érdekes stílusban és személyes hangvételben történt. Kiemelt szerepet kapnak ezekben a részekben Kossuth Lajossal való találkozásai. Az ezekben az időkben szerzett élmények és gondolatok meghatározó szeletet kaptak a későbbi eseményekben. Benedek alkotása komoly forrásértékkel bír nemcsak a fentebb említett aspektusokban. Tevékenysége a gyulai polgárság életében olyan helyzetbe hozta, hogy önéletírása értékes adalékokkal, információkkal szolgál a város életével, társadalmával és gazdaságával kapcsolatban. Aktívan közreműködött a Gyulai Harisnyagyár,

és az első Gyulai Takarékpénztár létrehozásában is. Ezen vállalkozásokkal kapcsolatban nemcsak pótolhatatlan kútforrások bizonyul műve, hanem azoknak működésével kapcsolatban elejtett információi tovább színesítik a korabeli Gyula életét, viszonyait az utókor fekete-fehér, avíttas emlékezetében.

Scherer Ferenc memoárjában sokkal jobban törekszik a tényszerűsége, az adatok és események pontos rögzítésére. Nála kevésbé dominál az anekdotikus elmesélő stílus, amelyet gyermekkorára korlátoz, és amely csak a visszaemlékezés első feléig tart ki. A második fejezet – az elsőhöz képest – még történésibb megközelítést alkalmaz, tényszerűbb, és jobbára az első feleségével töltött időkre koncentrál. Ennek a részeknek az olvasása nehezebb, mivel főleg az utazásoknál a tényszerűség legyűrte az élvezhetőség szempontját. Az adatok tömkelege jellemzi a második blokkját Ferenc önéletírásának. Életrajzát inkább a XX. század viszontagságos évtizedei, sem mint a gondos élettervezés, kiszámított szakmai pálya és a családja által nyújtott biztos támasz határozza meg. Pedig tudományos teljesítménye, tanulmányai és ambíciói egy tudományos, elit értelmiségi pályára predesztinálták. Memoárja, ha nem is tudja a „gyulai hétköznapiak rezgéseit” megörökíteni, de egy gyulai polgár életét visszaadja. Beleláthatunk a XX. század főbb eseményeibe – főleg az első világháború alatti helyzetéből fakadóan –, illetve az általa tapasztaltak szemszögéből. Önéletírása egyik fő pontjának tartom, hogy bemutatja saját magán keresztül, milyen perspektívái lehettek egy pályakezdő fiatalnak a trianoni határok közé terelt Magyarországon. Scherer Ferenc művének forrásértéke nem törpül el Benedeké mellett. Érdekes részleteket ismerhetünk meg a manapság „Scherer-kötetekként” aposztrofált, két kötetes Gyula város története készüléseinek mozzanatairól, az eredmények publikálásáról. Ezzel kapcsolatosan a gyulai értelmiséggel kapcsolatban is kaphatunk plusz információkat. A másik jelentős forrásközlése a Gyulai Harisnyagyár működésével és belső viszonyaival kapcsolatos. Habár kijelentette, hogy Benedek megírta a gyár működéséről és történeteiről azt, amit ő is szeretett volna, de azért hozzátett egy másik, az üzemvezetői perspektívát. Ezekben a részekben leírja saját, személyes tapasztalatait a gyár üzemelésével kapcsolatosan, annak dinamikáival, és fejlődésével. A versenyképesség növelésével és a vállalkozás tulajdonviszonyainak változásaival szintén foglalkozik, amelyeket — történész vénájának köszönhetően — jól követhető módon mutat be. Jelentős terjedelmet szentel a kirándulásoknak, utazásainak. A már fentebb említett második blokkban lévő utazások megörökítését a szubjektív élmények értéke, azok dokumentáltsága indokolta. Ezen részek, nagyok, leíró jellegűek, kissé repetitívek; saját és első felesége, Szeri szemszögéből örökíti meg, mikor, hogyan – saját szava járásával – „rándultak ki” és merre.

Ezen – a második fejezetben taglalt – eseményeknek a leírása során sokkal jobban érződik a háttértudás meglétének a szükségessége. Ezen kívül, mint ahogy Benedek is, rengeteg eseménnyel, történnel kapcsolatosan osztja meg tapasztalatait, ám apjával ellentétben gondolatokat nemigen fűz azokhoz. Az egyetlen szerkesztésileg is zavaró momentum Scherer Ferenc visszaemlékezésében, hogy az általa megszólaltatott Szeri lejegyzett gondolatai nehezen különíthetők el saját élményeitől. Számomra az ostromlott Budapesten töltött időszokról szóló beszámoló volt az egyik legérdekesebb, de egyben az egyik legszomorúbb része is önéletírásának.

Ezek alapján felmerül a kérdés, milyen embereket ismerhetünk meg a kötet révén? Ezt természetesen mindenkinek magának kell eldöntenie, de a következők biztosan állíthatók a memoár alapján. Scherer Benedek egy találékony, intelligens, talpraesett ember volt, akit az élet már sajnos korán felvértezett állóképességgel, amelyet pályája során jól kiaknázott. Előrehaladásában tudására és vállalkozókészségére alapozott, amely kiszámított kockázatvállalással párosult. Indulási pozíciójához képest, főleg amilyen pályát kijelölt volna számára a közgyám, magas társadalmi presztízst és gazdasági pozíciót tudott kialakítani. Ferenc intelligens, érdeklődő és választott tudományában elmélyülő típus volt. Főleg az első világháború időszakában adta tanúbizonyságát alkalmazkodóképességének, amellyel képes volt azon a megrázkódtatáson is túllendülni, amelyet a háború elvesztése és tudományos pályájának átalakulása jelentett. Ezen tulajdonságával tudta azt az egzisztenciát megteremteni, amivel később megalapozhatta vagyoni helyzetét, amely jólétet és biztos megélhetést jelentett családjá számára. Továbbá felfedezhető benne az eltökéltség és a kitartás is, amely egy jó kutató ismérve, s amely révén meg tudta írni Gyula város történetét. Ne feledjük, fiatal korára már a történelemtudomány doktora címet és tanítói diplomáját is megszerezte, amely nem kis akaratereire utal.

Pár szót szeretnék ejteni a megjelent kötet szerkesztéséről, szerkezetéről is. A visszaemlékezések eredeti állapotukban három – egymástól elkülönülő – egységet alkottak. A kötet szerkesztője, dr. Erdész Ádám képes volt ezt a három blokkot a lehető legjobban összehangolni. A Scherer Ferenc által címzések nélküli fejezetek utólag adott címei jól visszaadják azok tartalmát, összeigazítva a két másik memoárral. Magyarázó lábjegyzetei segítségével a német anyanyelvű Scherer Benedek által használt német kifejezések fordítását a szerkesztő megadta, egyes tárgyi tévedéseit javította. Ezek mellett igyekezett az éppen szóba hozott művek pontos címét is közölni az olvasókkal. A szerkesztő által jegyzett bevezetés jó kontextust nyújt a korabeli viszonyoknak, családi kapcsolatoknak és a két személy életútjának.

A könyv végén lévő névmutató apparátus pedig nagy segítséget adhat azoknak, akik tágabban is kutatni kívánják a gyulai lakosság jelesebb személyeit, Benedektől vagy Ferencről származó információkra van szükségük.

A könyv grafikai eleme impozáns, megjeleníti a két memoár szellemiségét. Keménytablás kivitel időtállóságot sugall. Számomra Scherer Benedek memoárja, gondolatai nagyon érdekesek voltak, Ferenc esetében az általa megéltek bemutatása, és elszórt információi oldották a mű jellegét. Összeségében elmondható, hogy akit érdekel a XIX–XX. század vidéki polgára annak a két Scherer által jegyzett memoár kiadása hiánypótló munka, amely az azt megírókhoz méltó formában öltött testet Gyula városában.

Farkas Dániel

HORVÁTH SÁNDOR – KECSKÉS GUSZTÁV – MITROVITS MIKLÓS (SZERK.): MAGYARORSZÁG
KÜLKAPCSOLATAI (1945-1990)

**Recenzált mű: Horváth Sándor – Kecskés Gusztáv – Mitrovits Miklós (szerk.):
Magyarország külkapcsolatai (1945-1990), Budapest, MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, 2021. ISBN 978-963-416-285-8 640 o.**

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének gondozásában megjelenő kötet célja a szerkesztők szerint, hogy összefoglalja az 1990-as évek „levéltári forradalmának” köszönhető, az elmúlt évtizedekben Magyarország külpolitikai kapcsolatrendszerét illetően felszínre került eredményeket. A kötet tartalmát képező eredmények önálló monográfiák vagy cikkek képében részben vagy egészben megjelentek már, ahogy ezt a fejezetek bibliográfiái is jelzik. Mégis, egy ilyen kötet kiváló lehetőség arra, hogy ezeket az eredményeket egymás mellett szerepeltetve, szintetizálva, esetenként új adalékokkal bővítve nyújtsák át a szerzők az olvasóközönségnek.

A kötet négy részre oszlik. Az első, „Szuperhatalmak és integrációk” című fejezet általános áttekintést nyújt Magyarországnak a hidegháború legfontosabb nagyhatalmaihoz és nemzetközi hálózataihoz fűződő viszonyát illetően. Ez a fejezet rendkívül nagy segítség a további részek megértéséhez. Ezek ugyanis régióként összefogva, országokkénti esettanulmányok formájában tárgyalják a magyar külkapcsolatokat. Az első fejezetben szó van a Szovjetunióhoz való általános viszonyról, a gazdasági kapcsolatokról, majd az európai integrációs keretéről – ilyenek a KGST, Varsói Szerződés, EGK, és az ezekhez fűződő magyar viszony. A keleti blokk integrációit Baráth Magdolna összefoglalva egy önálló fejezetben is tárgyalja, amely új perspektívából ismételve a korábbi leírásokat, s így hozzájárul a folyamatok mélyebb megértéséhez. A nagyobb kép áttekintése után az egyes külkapcsolat-történetek megértése sokkal könnyebb, és sokkal összefüggés-gazdagabb lehet. A kötetet nem kevesebb mint 21 szerző jegyzi, és ennek megfelelően időnként ismétlések is előfordulnak egy-egy eseménysor vizsgálata során. Ez azonban segít, hogy még szorosabban köthesse az olvasó az egyes fejezetek eseménysorozatát egymáshoz. A kötetet a szerkesztői szándék szerint felsőoktatási tankönyvnek is szánták, ennek teljesen megfelel az ilyen típusú, a tartalmat időnkénti ismétlésekkel átadó összkép. Azonban például a minden külkapcsolati fejezethez rendkívül fontos szovjet-magyar kapcsolatrendszer nincs részletesen kifejtve, néhány korai fejezetben

található általános leírason kívül. Hiányoznak azok az adatok, amelyek rávilágítanának, hogy milyen módon konzultáltak a szovjet féllel a magyarok a kapcsolatok egyes fázisainál. Ez azonban inkább a források hiányára mutat rá, mint a fejezetek nem megfelelő kifejtésére.

A kötetben általános, hogy igyekeznek átfogó képet nyújtani, a legfontosabb diplomáciai források felhasználásával. Magyar részről központi jelentőségűek a külügyi levéltár J-1-j jelzetű, az egyes országokra vonatkozó keletkezésükkor titkos ügykezelésű iratanyagai. A terület iránt érdeklődő kezdő kutatóknak ezenkívül a kötet azért is fontos, mert direkt vagy indirekt módon azt is rögzíti, hogy a kiadás pillanatában melyik témakör nagyjából mennyire van feldolgozva, milyen irányok azok, amelyekben potenciálisan érdemes még tovább kutatni.

A kötet második része Magyarország és a kelet-közép-európai államok kapcsolatával foglalkozik. A már korábban, kiemelt helyen tárgyalt Szovjetuniót kivéve a keleti blokk minden államával való magyar külkapcsolatok tárgyalásra kerülnek, kivéve Albániát. A diplomáciai érintkezés és a keleti blokkon belül való állami viszony tárgyalásán kívül ebben a fejezetben természetesen a társadalmi kapcsolatok, az egyes országokkal való lakossági szintű viszony is teret kap, mint például a Magyarországra utazó lengyel kiskereskedők, a Romániába látogató magyarok, vagy akár a bolgár zöldségtermesztők esetében. A fő hangsúly természetesen az egyes országok belpolitikai viszonyai által meghatározott keleti blokkon belüli lazább vagy erősebb kapcsolatrendszeren van. Részletesen kifejtésre kerülnek az 1956-os forradalomra adott különböző válaszok, az 1968-as prágai bevonuláshoz való viszony, és a külvilággal való interakció különböző stratégiai, amelyek aztán az adott országokat elhidegítették vagy közelítették Magyarországhoz a keleti blokkon belül. A fejezeteket összevetve folyamatosan követhetjük, hogy Magyarország hol helyezkedett el a külpolitikailag kevésbé vagy erősebb aktív államok között, vagy éppen mikor számított reformernek, esetleg konzervatívnak. Sajátos bel- és politikai folyamatok kölcsönhatása rajzolódik ki előttünk, miközben követjük Magyarországnak viszonyrendszerét a kelet-közép-európai államszocialista tömbön keresztül.

A harmadik fejezetben a korabeli „Nyugat”-tal való kapcsolatrendszert ismertetik a kötet szerzői. Ez a legmegfelelőbb megnevezés, hiszen hagyományos értelemben nem beszélhetünk arról, hogy csak Nyugat-Európáról lenne szó. Az NSZK, Franciaország és Anglia mellett Olaszországgal és a Szentszékkal való viszony is helyet kap, és a semleges Ausztria sem maradhatott ki természetesen, helyzeténél fogva roppant fontos lévén Magyarország számára. A szakaszok egymásutániséga kiváló, hiszen a szoros keleti blokkon belüli viszonyrendszerhez képest érthetjük meg Budapestnek a Nyugathoz való hozzáállását. A fejezetben megfigyelhetjük, hogy mennyire változatos volt a nyugati országok viszonya

Magyarországhoz, miközben bizonyos minimális közös jellemzők megfigyelhetők, például, hogy (nem meglepő módon) 1956 után valamennyivel romlott a viszony, vagy hogy egyformán reformistának tekintették Magyarországot legkésőbb az 1970-es évek második felére. Megfigyelhetjük azonban, hogy míg a nagyobb országok közül az NSZK és Olaszország igyekezett szorosabb kapcsolatokat kiépíteni hazánkkal, Franciaország és Anglia többnyire nem ítélte meg úgy, hogy nagyon komoly érdekei fűződnenek ehhez a térséghez. A két kapcsolati modell sajátosságainak összehasonlításához kiválóak ennek a résznek a fejezetei. Sajnálatos azonban, hogy a mediterrán térségből csak Olaszország szerepel a kötetben, így nem derül ki, hogy a mediterrán térségen belül milyen kapcsolatrendszere volt hazánknak.

Különleges hely jut Ausztriának és a Szentszéknek. Ausztriának a hagyományosan speciális kapcsolat és a két ország határán változó mértékben létező vasfüggöny, a Vatikánnak pedig a magyar egyházpolitikával való szoros összefüggés miatt.

Az utolsó és legrövidebb (94 oldalas) fejezet az Ázsiával és a harmadik világgal való kapcsolatrendszer taglalja. Miközben érthető, hogy a magyar történelem szempontjából kisebb jelentőségű az Európán kívüli világgal való kapcsolatrendszer megértése, mégis sajnálatos, hogy az afroázsiai térség és Latin-Amerika együttesen sem kapott akkora fejezetet, mint például Nyugat-Európa. Latin-Amerikáról nem is értekezik önálló fejezet. A Kínával és Japánnal fenntartott kapcsolatrendszer önállóan elemzi a kötet, míg a Közel-Kelet egy általános regionális összefoglaló formájában kapott teret. Apor Péter tollából még egy átfogó, a harmadik világgal fenntartott kapcsolatrendszer elemző tanulmányt is megismerhetünk. A fejezet, miközben nem ad teljes képet, jól tükrözi a harmadik világgal és Ázsiával kapcsolatos diplomáciatörténeti kutatások jelenlegi állását, illetve a szükségét a további alapkutatások elvégzésére.

A tanulmánykötet a lehetőségekhez képest kiválóan összefoglalja a hidegháborús magyar külpolitika kutatásának eredményeit, az áttekintett témákat illetően minimális hiányosságokkal, amelyek azonban a terjedelmi korlátoknak is jócskán betudhatóak. Amellett, hogy átfogó ismertetést nyújt hazánk külkapcsolatairól, annak kényszereiről, jellegzetességeiről és belpolitikai meghatározottságairól, pillanatképet is ad a kutatások mai állapotáról. Ennek megfelelően a magyar diplomáciával szakmai vagy személyes indíttatásból foglalkozók, felsőoktatásban tanulók és leendő kutatók is nagy haszonnal forgathatják.

Farkas Péter

VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT: TANÁCSALANSÁG. A ZSIDÓ VEZETÉS MAGYARORSZÁGON ÉS A
HOLOKAUSZT

Recenzált mű: Veszprémy László Bernát: *Tanácsalanság – A zsidó vezetés Magyarországon és a holokauszt, 1944-45*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2023. ISBN: 978-963-475-731-3 320. o.

Az ismertetett könyvet jegyző Veszprémy László Bernát jelenleg a Matthias Corvinus Collegium munkatársa, az intézet Corvinák című periodikájának főszerkesztői tisztét látja el. Veszprémy László Bernát több szállal is kötődik a Károli Gáspár Református Egyetemhez, hiszen 2016 folyamán itt végzett történelem szakon. A Károli Gáspár Református Egyetemen töltött éveket követően az Amszterdami Egyetem keretein belül, holokauszt- és népiirtás kutatás szakon szerezte meg mesterfokozatát. Jelen pillanatban doktorjelölt az ELTE BTK Művelődéstörténeti Doktori Iskolájában. A szerző főbb kutatási területének a magyar zsidóság 20. századi története és a politikai esztörténet számít. A számos szaktanulmány, recenzió mellett a szerző már több önálló, történeti tárgyú kiadvánnyal jelentkezett: *Gyilkos irodák* címmel megjelent könyve a magyar közigazgatás és holokauszt viszonyát vizsgálta,¹ majd a politikatörténeti szempontból igen csak fordulatos 1921. esztendő eseményeinek elemzésére is vállalkozott előző kötetében.² A szerző termékenységre jellemző, hogy az itt ismertetett kiadvány mellett ez évben szintén megjelenést a náci koncentrációs táborok magyar zsidó funkcionáriusainak népbírói ügyeit tárgyaló könyve is.³

Veszprémy László Bernát könyve már a bevezetőjében rendhagyó módon indít, ugyanis a szerző a témaválasztás kapcsán felmerülő szubjektív kutatói, vagy akár nem túlzás azt sem állítani hogy leginkább belső ellentmondásaiba is őszintén avatja be sorainak olvasóit. Ezzel mintegy rögtön meg is nyeri az olvasót, akiben leginkább az együttérzés fog dominálni. Annyi talán elmondható ezzel a kezdési formával kapcsolatban, hogy vélekedésem szerint ez mindenképpen előremutató jelenségnek számít. Vélekedésem szerint egyáltalán nem probléma, ha a „történész is ember” alapon jelenik meg az olvasóközönség előtt. A történettudománnyal

¹ Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák: a magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2019.

² Veszprémy László Bernát: *1921: a Horthy-rendszer megszilárdulásának története*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2021.

³ Veszprémy László Bernát: *Kápok a múlt fogságában. Náci koncentrációs táborok magyar zsidó funkcionáriusai a népbírói elölte*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023.

szemben tapasztalható, reményeim szerint talán nem teljes mértékben általános, ámbar mégis létező társadalmi szkepszis (és az oly sokszor hallott „elefántcsonttorony” jelzője) is finomítható – ha nem is lebontható - lenne hasonló, a témaválasztással és annak nehézségeivel kapcsolatos őszinte sorok megszületésével a frissen megjelenő monografikus igényű feldolgozásokban. Hiszen – Bibó István örök becsű, ámbar más célzattal, és eltérő kontextusban is íródott mondatát némiképp önkényesen kifacsarva – „történésznek lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni”. Nem félni kételyeinktől, a kritikától, a hibázás lehetőségét, a források újbóli értelmezésétől, egy megcsontosodott kép újbóli megrajzolásától, a véleményalkotás szabadságától és mindenekelőtt nem félni a témaválasztástól sem. Szemmel láthatóan ezt a kötet szerzője sem teszi. Veszprémy László Bernát őszintének tűnő belső konfliktusának magját az adja, hogy szabad e, lehetséges e egyáltalán írni „itt és most” a második világháborús zsidó kollaborációról. Végül amellettsé teszi le a garast, hogy igen, ámbar teszi ezt mindazzal a kikötéssel, hogy a holokauszt emlékeztörténet, emlékezetkultúrájának megőrzésével szabad ezt csak megtenni(e). A bevezető részt követi hét, tematikus bontású fejezet, amelyben részletekbe menően vizsgálja a szerző a magyarországi zsidó tanácsok történetét, illetve a jelenig terjedően mindenképpen terheltnek gondolt szerepüket gondolja újra a holokauszt válságos óráiban.

A Ha éjjel beszélsz, szállítsd le a hangodat című fejezet a zsidó vezetést mutatja be az olvasó számára a Horthy-rendszer végső időszakában. Mindezek mellett ez a fejezet volt hivatott azt az egyáltalán nem könnyű problémahalmazt is bemutatni, hogy a korszak szereplői milyen információkkal is rendelkeztek a már a második világháború kezdeti éveiben zajló atrocitásokról, illetve a kezdődő, a zsidóságot érintő genocídiumról. A szerző felteszi ezt a kérdést a magyar állami és egyházi vezetők, valamint a sajtót olvasó állampolgárok kapcsán is. Megjegyzendő, hogy – szemben a mű további részeiben tapasztaltakkal – ebben a fejezetben kapnak a sajtóanyagok forrásként a legnagyobb szerepet, mintegy érzékeltetve és ezzel együtt alá is támasztva a szerzőnek azt a következtetését, hogy széles körű információ állt rendelkezésre egy akkor még csak lehetőségként feltűnő, majd realitássá váló német megszállás esetén a magyarországi zsidóság jövőbeni sorával kapcsolatban. Természetesen nem csak a sajtócikkek, hanem az egyházi, valamint állami szereplők levélváltásai, a cionisták információi, valamint a lengyel és zsidó menekültek tudósításai is alátámasztják ezt az érvelést. Megemlítendő, hogy a kötetben is citált, még 1943 nyarán is létező kapcsolat a zágrábi és pesti zsidó hitközség között nem csak az usztasa államban elkövetett – nem csak zsidókat, hanem szerbeket, cigányokat és kommunistákat is érintő – mészárlásokkal kapcsolatos információ

áramlása aktív és tán nem is gyér számú voltát erősíti meg, hanem mintegy fel is hívja a figyelmet a hazai holokausztkutatás számára a délszláv térségre is. Sajnálatos módon a volt Jugoszlávia utódállamaiban született, a témakörrel kapcsolatban relevánsnak mondható, párhuzamok állítására is nem kizárt, hogy alkalmas kortárs szakirodalom nagyon kis arányban kerül be a hazai kutatás érrendszerébe.⁴ Ennek csak részben lehet oka a délszláv nyelvtudás hiánya, hiszen a nemzetközi térben, elsősorban angol nyelven megjelenő írásokkal a délszláv kutatók - összességében a második világháború történetével kapcsolatban is - a hazai szakirodalom külföldi megjelenéséhez képest jóval gyakrabban jelentkeznek. Veszprémy László Bernát is jelentkezett az utóbbi időben a horvátországi holokauszt témáját feldolgozó, még 2016 folyamán az Amerikai Egyesült Államokban (!) megjelenő, összefoglaló jellegű munka kapcsán, azt jegyző szerzőpáros által is megfontolásra alkalmas kritikai megjegyzésekkel tarkított recenzióval.⁵ Talán nem hagyható teljes mértékben figyelmen kívül a kötet eme fejezetében az a szerzőtől is merőben szokatlannak számító jelenség, mely szerint a Veszprémy által híres-hírhedtnek nevezett üzletember, Soros György holokauszttal kapcsolatos visszaemlékező mondatait – amiknek tartalmi kérdéseit egyébként meggyőzőnek tűnő módon cáfolja is – nem primer forrásból, hanem egy feldolgozásból idézi.⁶

A *Bepakolva várjuk a fejleményeket* címmel bíró fejezet a vidéki zsidó tanácsok szerepét hivatott bemutatni, a német megszállástól egészen a deportálások befejezéséig terjedő időszakban. Azonban ezen az alcímen is túlmutatva képet kapunk a vidéki gettósításról és a deportálások menetéről is. A Magyar Zsidók Központi Tanácsa német parancsra, 1944. március 21.-én megalakult szervezet volt, amelynek elnöki tisztét Stern Samu töltötte be, majd ezt követték a vidéki zsidó tanácsok megalakulásai. A vidéki zsidó tanácsokat Veszprémy László Bernát szerint vegyesen állíthatták fel a magyar, illetve a német hatóságok is.⁷ A vidéki zsidó tanácsok elsődleges funkciója a gettófelállítás folyamatában volt szerepe, majd ezt követően megszűntek, esetleg a gyűjtőtáborok területén szervezték újjá őket. A fejezet mindezen

⁴ Pozitív példaként említésre érdemes összefoglaló munka a szerbiai historiográfia jelenségeire fókuszálva: Szerbhorváth György: A jugoszláviai holokauszt emlékezete Jugoszláviában – irodalmi és tudományos könyvek tükrében, *Regio*, 23. évf., 2015/1, 152–166.

⁵ Veszprémy László Bernát: Ivo Goldstein, Slavko Goldstein: The Holocaust in Croatia. University of Pittsburgh Press. Pittsburgh. 2016, 736., *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. évf., 2018/1, 166–169.

⁶ A prekonceptiózus írásra: Békés Márton: A Soros-birodalom születése, in Békés Márton (szerk.): *A nagy terv. A Soros-birodalom Közép- és Kelet-Európában*, Budapest, KKETTKK, 2021, 45–98.

⁷ Végső István elismerő, ámbár kritikai megjegyzéseket is tevő, gondolatébresztő recenziójában ellentétes véleményt fogalmazott meg, szerinte a vidéki zsidó tanácsok egészen április közepéig német hatáskörben léteztek, ezt követően, április közepétől már a magyar közigazgatás szolgáltatta fel a zsidó hitközségeket a tanácsok megalapítására. Végső István: Kollaboráció vagy életmentés? <https://konyvterasz.hu/kollaboracio-vagy-eletmentes/?fbclid=IwAR23MrkKaVJNTOnO5Upus1TM-9LeElo9d55G88qtPWhSL0nP5jHQ4ceDYoeA> (Letöltés: 2023. április 11.)

folyamatok mellett adatgazdag módon mutatja be számunkra a zsidó tanácsok – adott esetben cionista vagy nem cionista – vezetőit, mintegy demográfiai jellegű elemzést is nyújtva róluk.

Az ezt követő fejezet a *Kiszolgáltatva zsidóknak* címet viseli. Ez a fejezet hivatott bemutatni a kikeresztelkedettek szerepét, ezen belül is a zsidó tanácsok és a konvertiták bonyolult, sok esetben egyáltalán nem konfliktusmentes viszonyát is. Megjegyzendő, hogy konvertiták a holokauszt alatt szintén üldözött rétegnek számítottak. Mindenképpen említésre érdemes a katolikus konvertitákat képviselni igyekvő Szent Kereszt Egyesület és Török Sándor író tevékenységének részletekbe menő bemutatása a kötet lapjain.

Azt ezt követő, *Az a kis distancia* című fejezet a fővárosi zsidó tanács szerepére fókuszál a Sztójay, valamint a Lakatos-kormány regnálása alatt. A korábbi hazai szakirodalom ezzel a periódussal kapcsolatban volt talán eddig a leginkább szűkszavúnak mondható. A fejezet külön erénye, hogy árnyalt képet nyújt a Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intéző Bizottságának korabeli átszervezéséről is. Ebben a fejezetben kapnak legnagyobb szerepet a visszaemlékezések., mindemellett itt kerülnek legnagyobb arányban lejegyzésre a segélyek, az embermentések ügyei, és a későbbi népbíróági perek bemutatása is tarkítja ennek a résznek a „szédületes forgatagot adó” összképét. Veszprémy László Bernát ebben a könyvrészben fejt ki azon vélekedését is, mely szerint a zsidó tanács vezetői és Horthy Miklós tárgyalásainak eredménye volt Koszorús Ferenc csapatainak bevonulása a fővárosba, amely az érvrendszer pontjai szerint némiképp zárójelbe is teszi Stern Samu elsősorban 1945 után túlzottan is sötét árnyalatokkal megrajzolt szerepét, valamint a kormányzó korszakbéli szerepének árnyalását kérdésként veti fel. Alapvetően az érvrendszer logikai felépítését nem érintő, ámbar mégis szubjektív tartalmú és így nehezen bizonyítható, túlzóan is szubjektív megjegyzések apró árnyékot vetnek a Horthy Miklósról írott sorokra. Horthy Miklós kapcsán eleve azt bizonyítani kell, hogy a kormányzó miért is nem volt gyenge képességű politikus – itt Veszprémy korábbi, az 1921. év politikatörténeti eseményeit feldolgozó kötetére hivatkozik -, jelentsen ez bármit is, ugyanis ez esetben egyáltalán nem „egzakt” jelzőről van szó. Azt is bizonyítania kellett volna a szerzőnek, hogy az időskor Horthy Miklós szellemi képességein valóban csorbát ejtett e.

A nyilaskeresztes hatalomátvételt követő időszakot *Az „örök éjszaka” napjai* címmel bíró rész mutatja be. Ezt az időintervallumot az jellemzi, hogy a németek kérésére újra megindulnak a deportálások és immáron valósággá válik a pesti gettó felállítása is. Mindezeket túl pedig a nyilas pártszolgálatosok kegyetlenkedései, a Dunába lövetések valamint a magyar főváros ostroma együttesen rajzolják körbe az időszak „véres orgiájának” ecsetvonásait. Ebben az

időszakban a fővárosi zsidó tanács ismét átszervezésre kerül, ámbar vezetőinek névsora zömében azért állandónak nevezhető. Ebben a periódusban a magyar kormányt a fővárosi zsidó tanács kérelmek sorával próbálja rávenni arra, hogy helyzetüket mihamarabb enyhítse legalább. A kötet ezen részében vázolja a szerző a fővárosi gettó sanyarú helyzetét, fókuszálva mind az egészségügy, mind a rendvédelem, mind pedig az ellátás, így ezen belül természetesen az élelmezés kérdésére is. A könyv említett lapjai rendkívül plasztikusnak is nevezhető képet festenek a fővárosi gettóban uralkodó sanyarú állapotokról.

Az akkor minden seb vérzett címet viselő fejezet a második világháborút követő korszak számonkérését és a zsidótanácsok emlékezettörténetét volt hivatott az olvasóközönség elé tárni. Veszprémy László Bernát nagyszámú vidéki és fővárosi zsidó tanácstaggal kapcsolatos népbíróági eljárást mutat be, a sorból némiképp önkényesen példaként kiemelve, Berend Béla, Munkácsi Ernő vagy éppenséggel Stern Samu nevét. A szerző kiemelten és részletesen foglalkozik a korábbi kutatásainak is az egyik fókuszát adó Berend Béla szigetvári rabbi sorsával. Berend Bélát Népbíróságok Országos Tanácsa az ellenük felmerült vádak alól felmentette, ennek ellenére életének későbbi szakaszában is perek sorozata kísértette. A perek közül kiemelkedőnek mondható a Moldova Györggyel folytatott csörtéje, amelynek a Szent Imre-induló című regény adta meg az alaphangot. Azonban a Kádár-rendszerben, a pártállam egyik „sztárírójával” kapcsolatban ez sikertelenül zárult Berend Béla számára, jegyezzük meg, hogy talán nem is zárulhatott másként. Ezt követően Berend Béla a holokauszt kutatás jelentős alakjával, Randolph L. Braham-el is szintúgy sikertelenül pereskedett. Megállapítható, hogy a népbíróági ügyek feldolgozása, illetve a pártállami időszak problémáinak bemutatása az egyik legfőbb erénye a kötetnek, ennek ékes bizonyítékai lehetnek az 1953-as „cionista per” kapcsán írott sorok is. A könyv e részében fejti ki Veszprémy László Bernát azon vélekedését is, mely az elismerés és a tisztelet hangja mellett módszertani kritikával is illeti a magyarországi holokauszt kutatás jelentős alakját, Randolph L. Braham-et. Randolph L. Braham munkamódszerével kapcsolatban a szerző azt fejti ki, hogy túlságosan is épített a túlélők visszaemlékezéseire, és ezeket tekintette elsődleges forrásnak. Így nagy mértékben ezeknek a szubjektív megközelítést egyáltalán nem nélkülöző mondatoknak az emocionális hatása alá került szerinte a narratíváinak megalkotása során a 2018 folyamán már elhunyt szerző. A kiadványt függelék zárja, amely a fővárosi zsidó tanácsok tagjainak fontosabb adatait rögzítő táblázat formájában jelenik meg.

Veszprémy László Bernát adatokban bővelkedő érvrendszerének konklúziója az, hogy a zsidó tanácsok érdemben nem tudtak változtatni a holokauszt menetén, mindössze a veszteségek

mérséklését tűzhatték ki reális célul. Veszprémy László Bernát rendkívül kiterjednek nevezhető forrásbázisra alapuló, hiánypótló kötete több, mint egy évtizedet felölelő levéltári kutatások eredményeképp született meg. A szerző munkájának hipotéziseit elsősorban a közigazgatási, bírósági iratokra alapozta, a kortárs magyar történettudomány nem csekélynek mondható részével egyetemben kritikusan és szkepszissel tekint az ego-dokumentumokból kinyerhető adatokra.⁸ A munka szempont- és adatgazdaságára jellemző, hogy a fejezetek önálló tanulmányokként is bizonyára megállnák a helyüket, ahogy a kisebb egységeken belül is több, akár némi túlzással megfogalmazva önálló esettanulmánnyal is találkozhat az olvasó. Adott esetben akár a szerző további publikációs tevékenységét is gyarapíthatják ezek a kisebb egységek, hiszen egy összefoglaló jellegű munka írása közben óhatatlan a szűkebb megfogalmazás, nincs elegendő tér minden apróbb szempont, megfigyelés teljes körű kibontására a „nagyobb egész” megrajzolása közben. Természetesen a mű szerzőjének korábbi kutatási eredményei is szervesen beépültek a monografikus igényű feldolgozás soraiba, gondolva itt példának okáért a zsidó rendőrségről jegyzett írásokra.⁹ A kötetet gördülékeny stílusa miatt nem csak a szűkebben vett szakmai, hanem az ennél tágabb olvasóközönség számára is befogadhatóvá teszi a szerző mondanivalóját. Veszprémy László Bernát írásának külön erénye, hogy szakított a kronologikus sorrendet előtérbe helyező „szerkesztési elvvel” és inkább tematikus egységekre bontva ábrázolta témáját, illetve a hagyományos Budapest-centrikus megközelítési mód helyett egészséges egyensúlyt tudott képezni a fővárosi és vidéki jelenségek párhuzamos ábrázolása során. Az iméntiek ékes bizonyítéka, hogy a vármegyei levéltárak iratanyaga is nem csekélynek mondható részét tölti ki a valóban impozánsnak nevezhető forrásbázis keretein belül. Természetesen a fővárosi levéltárak iratai, illetve jelentős számú nemzetközi forrásanyag is tarkítja a forrásbázis széles ábráját. A kiadványban idézett források visszakereshetőségét a 20. századi magyar történelem szenzitívnek is nevezhető témáit feldolgozó, kortárs magyar szerzők által jegyzett monográfiákat is megjelentető Jaffa Kiadó végjegyzetes megoldása egyáltalán nem könnyíti meg. Talán e tekintetben leginkább a könyvpiaci, „olvasóbarát” formának gondolt motiváció által megszületett „végjegyzetes” verzió helyett a hagyományos lábjegyzetelési forma szerencsésebb megoldás lenne. A 20. századi magyar történelemben egyáltalán nem ritkaságszámba menő szenzitív, emlékezetpolitikai tekintetben igen csak terheltnek nevezhető témakör kapcsán nyújt a tág

⁸ Az ego dokumentumok forrásértékéről, más irányú megközelítéséről, hasznosíthatóságáról: Gyáni Gábor: Az ego-dokumentumok történetírói haszna, *Bárka. Irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat*, 29. évf., 2019/2. 69–74.

⁹ Példának okáért említendő: Veszprémy László Bernát: „Sorstársaiknak árulói”? Az 1944-es magyarországi gettószállítás során felállított zsidó rendőrségek, *Múlt és jövő*, 31. évf., 2020/1, 67–79.

olvasóközönség számára némi csapongás mellett is logikusan felépített, a hazai zsidó tanácsokról alkotott korábbi, talán túlzottan is érzelmi töltettel bíró, némiképp bűnbakképzőnek is nevezhető képpel szemben egy ettől narratívát. A frappáns címválasztású munka „zsidó tanács-képe” minden bizonnyal mélyen be fog épülni a hazai holokauszt-kutatás vérkeringésébe, bizonyára sokat hivatkozott műként fog szerepelni és az sem kizárt, hogy a későbbiekben építő jellegű tudományos viták ihletője is lesz. Abban pedig csak reménykedhetünk, hogy mindez a nemzetközi tudományos térre is igaz legyen, ehhez azonban külföldi kiadó is szükséges, az idegen nyelvű, elsősorban angol fordítás mellett. Azonban a szórtnak mondható példák mellett a hazai történettudomány lehetőségei e tekintetben igen csak korlátozottak, sőt talán túlságosan is szűknek nevezhetőek napjainkban.

Kiss Anna

KEMÉNY JÁNOS – NAGY TAMÁS: MAGYAR KATONÁK DÉL-VIETNÁMBAN

Recenzált mű: Kemény János – Nagy Tamás: *Magyar katonák Dél-Vietnámban 1973-1975*, Budapest, Zrínyi, 2020. ISBN: 9789633275481 388. o.

Kemény János politológus és Nagy Tamás hadtörténész *Magyar katonák Dél-Vietnámban 1973-1975* című könyve 2020-ban jelent meg a Zrínyi Kiadó gondozásában, dr. Botz László ny. altábornagy lektorálásával. Az írók célja a könyvvel az volt, hogy egy olyan periódusát mutassák be a magyar történelemnek, amely nem kapott kellő figyelmet az elmúlt évtizedekben, ami pedig nem más, mint a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság (NEFB) magyar tagozatának a működése Dél-Vietnámban. Az szerzők szerettek volna egy átfogó képet adni arról, hogy mi előzte meg a misszió létrejöttét, milyen szervezési problémákat kellett megoldania a magyar vezetésnek ahhoz, hogy ez létrejöjjön, milyen nehézségekkel néztek szembe a delegáció vezetői és tagjai Vietnámban, milyen tevékenységeket folytattak az NEFB tagjaként és nem utolsósorban arról, hogy milyen utóélete volt a missziónak.

Ugyan az elmúlt évek során nem volt kifejezetten felkapott a magyarok vietnámi háború lezárásában betöltött szerepe a történettudományban, a veteránok kezdeményezésére elkezdődött a levéltári anyagoknak a felkutatása és feldolgozása. A könyv főként a levéltári anyagokra támaszkodik, azokat mutatja be és értékeli, de ezek mellett támaszkodik a még élő veteránok visszaemlékezéseire, írásaikra és fotóikra, ezzel téve sokkal emberközelibbé a megtörtént eseményeket.

A könyv rendhagyó módon két előszót is kapott: az egyiket Nguyen Tien Thuc, a Vietnámi Szocialista Köztársaság magyarországi rendkívüli és meghatalmazott nagykövete, a másikat pedig Dr. Botz László ny. altábornagy írta. Botz László maga is 1 évet töltött a misszió ideje alatt Dél-Vietnámban, azonban nem csak vietnámi veteránként, hanem a Magyar-Vietnámi Baráti társaság elnökeként is szorosan kötődik a témához.

A monográfia alapvetően két nagy egységből épül fel: a főszövegből és az igen részletes mellékletből. A főszövegben a szerzők először az előkészületekről írnak, majd három nagy fejezetben tárgyalják a magyar katonák három váltását az NEFB tagjaként, majd egy képekkel sűrűn illusztrált részben számolnak be az NEFB-körzetekről és ellenőrző pontokról, végül pedig levonják a magyar tagozat működésének a konklúzióját. A mellékletekben többek között

a párizsi egyezmény teljes szövege, a veteránok visszaemlékezései, névjegyzékek és a vietnámi háború számos adata is megtalálható.

Az előkészületek fejezetben a szerzőpáros részletezi azt, hogy milyen események vezettek odáig, hogy béketárgyalások kezdődjenek Párizsban a vietnámi háború évtizedek óta tartó vérengzésének a lezárására, hogyan jött létre a békeszerződés, milyen csatározás folyt az amerikai és a vietnámi felek között és mit is jelent a béke pontosan. A szöveget gyakran megszakítják idézetek, amelyek különböző levéltári iratokból származnak, ezek megerősítik és egyértelművé teszik a szerzők állításait. Végül 1973. január 27-én került sor a békeszerződés aláírására és ezzel hivatalosan is megkezdődhetett a magyar kontingens munkája, ami eddig csak a színpalak mögött szerveződött és formálódott. Helyet kapott továbbá ebben a fejezetben a Magyar Népköztársaság és a Vietnámi Demokratikus Köztársaság (VDK) kapcsolatának elemzése, valamint a Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium misszióra való felkészülésének a bemutatása is.

A következő nagyobb fejezet *Az első váltás* címet kapta, mivel a vietnámi magyar kontingens első körben kiküldött katonáinak a tevékenységét mutatja be. Először megismerkedhetünk az aktuális külpolitikai helyzettel és azzal, hogy milyen állapotok fogadták a magyarokat, amikor megérkeztek Dél-Vietnámba. Ezután elolvashatjuk a különböző bizottságoknak a létrejöttét, az NEFB-körzetek elfoglalását és azt, hogy hogyan kezdte meg a működését a bizottság. A könyv ismerteti azokat a kérdéseket, amelyekben az NEFB tagjai (kezdetben Kanada, Lengyelország, Magyarország és Indonézia, de már az első magyar váltás ideje alatt átveszi Kanada helyét Irán) között vita alakult ki, ilyen volt például a Khe Sanh-i bombázás kérdése, aminek az ügyében végül sosem egyeztek meg a felek. A fejezet részletezi az első váltás alatt végbement fogolycseréket, a különböző légi szállításokat és helikopterincidenseket, köztük azt a tragédiát, amelyben két magyar tiszt (Dylski Aurél határőr százados és Cziboly Csaba tartalékos főhadnagy) is életét vesztette 1973. április 7-én. Ez az eset volt az, ami miatt végleges elhatározást hozott a kanadai vezetés arról, hogy kilépnek az NEFB-ből. A fejezet végén pedig megtudhatjuk, hogy milyen volt a magyar katonák élete az első váltás alatt és milyen volt a hazautazásukkor a vietnámi helyzet.

A harmadik fejezetben a magyar kontingens második váltásának ideje alatt történt eseményekbe nyerünk bepillantást. Ahogy az első váltásnál, úgy itt is először az aktuális világ- és helyi politikai helyzetet ismerhetjük meg, mivel ezek alapjaiban határozták meg a magyarok tevékenységét. Az 1974-es évben újra felélénkültek a harcok Vietnámban, így számos olyan kérdésre kellett választ találnia az NEFB tagországainak, amire korábban nem volt példa,

működésük azonban egy idő után holtpontra jutott és megbénult. A fejezet részletesen tárgyalja a második váltás alatt történt incidenseket, a soros elnökség alatt történeteket, a fogolycseréket és a magyar tagozat kapcsolatát a másik három NEFB taggal, valamint a VDK-val és DIFK-kel való együttműködést. Ebben az időszakban több rendkívüli esemény is történt a magyarokkal, amelyekről a szerzők is részletesen beszámoltak, ilyen volt például Hernádi András váratlan halála, a különböző autóbalesetek és belövések, Mikó Lajos tartalékos hadnagy disszidálása és vietnámi gyerekek kimentése a tengerből. Továbbá a fejezetben arról is szó esik, hogy milyen tevékenységeket végeztek a magyar katonák a szabadidejükben és hogyan tartották a kapcsolatot az otthon maradt családtagjaikkal.

A következő fejezetben a harmadik, egyben utolsó váltás történetét ismerheti meg az olvasó. Ahogy az előző két váltásnál, úgy itt is egy katonai-politikai összefoglalóval kezdenek a szerzők, amelyből kiderül, hogy a vietnámiak közötti ellentét fokozódott és ez folyamatosan nehezítette az NEFB munkáját. A fejezetből megismerhetjük azt, hogy milyen problémákkal küzdött a magyar delegáció ebben az időszakban, ezek között többek között voltak vezetési, pénzügyi és soros elnökségi problémák is. Ahogy a helyzet egyre inkább elmérgesedett, úgy szaporodtak meg a rendkívüli események is ebben az időszakban. A magyar delegáció biztonsági helyzete tovább romlott, több betörési kísérlet is volt a magyarok által használt épületekbe, valamint megszorodtak a belövések is. A vietnámiak tüntetéseket szerveztek az NEFB és a szocialista delegációk ellen és egyre több volt a fegyelmi problémából adódó incidens is. Megismerhetjük azt, hogy milyen okok vezettek a NEFB-tevékenység végéhez és, hogy hogyan zajlott a körzetek bevonása, valamint a delegáció tagjainak a kimenekítése, amihez végül még amerikai közreműködésre is szükség volt. Végül minden jól alakult és a magyar delegáció tagjai sértetlenül hazajutottak a küldetésükről.

Az ötödik fejezetben az NEFB-körzetek és ellenőrző pontok részletes, képekkel tarkított bemutatása található. Az utána következő, utolsó, fejezet a Konklúzió címet kapta, mivel az írók ebben foglalták össze az NEFB, azon belül is a magyar delegáció, működését és jelentőségét, valamint a misszió utóéletét.

A magyar katonák Dél-Vietnámban 1973-1975 egy hiánypótló munka, amely alapján a magyar katonaság történetének egy olyan szeletébe nyerhetünk bepillantást, amely az elmúlt évtizedek során majdnem feledésbe merült. A levéltári anyagok, a személyes visszaemlékezések, a képek és az elemző szöveg olyan módon van vegyítve ebben a munkában, hogy az olvasó könnyen át tudja érezni azt, hogy milyen lehetett azoknak a honfitársainknak, akik a szülőföldjüktől ilyen messze teljesítettek szolgálatot. A könyvben szereplő katonák nem

csak egyszerű katonák, hanem hús-vér emberek, akiknek vannak érzéseik és problémáik. Azoknak ajánlom a könyvet, akik szeretnék megismerni a magyar történelem egy olyan részét, amely nem kapott széles nyilvánosságot, de nagyon izgalmas és kellően jól dokumentált.

Vendriczki Róbert

VIETNAMBÓL JELENTJÜK – KÉT MAGYAR HÍRSZERZŐ VISSZAEMLEKEZÉSEI

Recenzált művek: Práczi István: *Kémjátszmák - Egy magyar hírszerző emlékiratai*, Budapest, Kárpátia Stúdió, 2014. ISBN: 978-615-5374-04-3 351 o.; Dr. Kovács Béla: *Halálút*, Budapest, Milu Könyvek, 1991. ISBN: 9638503807 120 o.

A 20. századi magyar történelem széles körben talán az egyik legkevésbé ismert története a magyar szerepvállalás a vietnámi nemzetközi misszióban. A vietnámi háború lezárását és a béke helyreállítását célzó egyezményt 1973. január 27-én Párizsban írták alá. Az egyezmény szavatolta a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság (továbbiakban: NEFB) felállítását, amely keretén belül a vietnámi háború utolsó szakaszában, 1973 és 1975 között a Vietnámi Köztársaság területén magyar diplomaták és katonák is teljesítettek szolgálatot. Hazánkon kívül Lengyelország, Indonézia, Kanada, majd annak kiválása után Irán is részt vett a nemzetközi misszióban. A két szerzőben – Práczi Istvánban és Kovács Bélában – az a közös vonás, hogy mindketten hírszerzőként dolgoztak a NEFB fedésében, bár annak két különböző részlegén. Míg Práczi István a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökségének titkos állományú hírszerzőjeként végezte feladatait, addig Kovács Béla a BM III./III. Csoportfőnökség beosztottjaként a Külügyminisztériumban diplomáciai fedésben a külügyi hírszerzésben a Pax rezidentúra kötelékében dolgozott.

Éppen ez a tény teszi érdekessé a két könyvet, hiszen a katonai és a külügyi titkosszolgálat fókuszán át engedi az olvasót bepillantani a gyorsan változó vietnámi események sodrásába. A visszaemlékezők mindkét műben az életrajzi adatokon túl megválaszolták a maguknak feltett kérdéseket: Voltaképpen mit keresett a magyar hírszerzés Dél-Vietnámban? Milyen nemzeti érdekeket kellett ott szolgálniuk? Miért volt Magyarország, Lengyelországgal együtt Moszkva meghosszabbított karja Vietnámban? Miért kellett annyi hírszerzői feladatot teljesíteni? Miért küldtek ki annyi embert és miért finanszírozták ennek az anyagi oldalát? Miért jutott fontos szerep a magyar delegációnak a vietnámi háború záróakkordjában?

További közös metszéspont az írásokban, hogy a visszaemlékezésük központi időszaka a 1974–1975-re esik, amely a NEFB és a vietnámi háború utolsó szakasza volt. Práczi a művében erről egyik fejezetében, az »Egyesítsük Vietnámban« (241–293. o.) ír. Kiemeli azon képességeket és jártasságokat, amivel a hírszerzői munkát eredményesen lehetett végezni. Két fontos dologra mutatott rá: a nyelvismeretre és a vele járó kommunikációs tényezőre, amelyet

megfelelően használva a célszemély tudását és ismereteit hasznosítva hosszabb távon is értékes információt nyerhettek tőle, legyen az direkt vagy indirekt forrás. Kitért a kapcsolattartás veszélyére is, mert »az elhárítás vaslogikája szerint minden külföldön dolgozó hírszerző potenciális áruló, tehát átfordítható«. (247 o.) Práczki részletezi a szovjet térnyerést és az amerikai beavatkozást is, hiszen a vietnámi kérdés mélyén rejlő tektonikus feszültségek Indokínában elemi erővel feszítették egymásnak a bipoláris érdekeket a kezdeti időben. Később pedig mindkét nagyhatalom törekedett a status quo-ra ebben a térségben. A szerző kiemeli az információszerzés szempontjából az Amerikai Egyesült Államok nagykövetségének katonai attaséi hivatala (Defense Attache Office, DAO) által üzemeltetett sportkombinátot. Magát ezt a tényt Kovács Béla is megemlíti a művében (66. o.) Mindketten megjegyzik, hogy a legnagyobb hírszerzői cégek, élén a CIA-val is használták ezt a komplexumot, nemcsak a kikapcsolódásra, hanem megfigyelésre és elemzésre, csak úgy, mint a szocialista tagozat kémei.

Práczkival ellentétben, – akinél nem kevesebb, mint tíz fejezetet töltött ki az életrajzi információ – Kovács Béla »in medias res« tollvonásokkal, a vietnámi kiküldetés legelső momentumaival kezdte a művét, majd éles logikai váltással, négy fejezeten keresztül életrajzi adatokkal folytatta. Amíg Práczki szigorúan a hírszerzői munka és az azt befolyásoló nagyhatalmi érdekek mentén írta le a vietnámi szolgálatát, addig Kovács bizalmas információkat is megadott a NEFB-ben belül tevékenykedő magyar delegációról, úgy, mint a külügyesek és a katonák között kialakult ellentétet a kiküldetés során. Másrésről művében több szó esik az Amerikai Központi Hírszerző Hivatal (CIA) saigoni rezidenséről, a magyar származású Thomas Polgarról is. Ezek közül kiemelkedik egy »hírszerzői bravúr«, amelyet a katonai hírszerzés ért el Tölgyes Ernő vezérőrnagy vezetésével a magyar származású CIA vezetővel szemben. Ez több kérdést is felvet: A másik kötetben erről miért nem esik erről szó? Talán, mert annyira titkos volt? De Kovács Béla akkor honnan tudott erről? Erről a titokról a könyvének egyik fejezete, a »Cseles Snapp« rántja le a leplet, mert ez a fejezet egyfajta válasz volt az amerikai hírszerző, Frank Snapp által írt könyvre (Frank Snapp: *Decent Interval*. Random House, New York. 1978.), melyben Kovács nem teljes mértékben hiszi el ezt a hírszerzői bravúrt, és a saját következtetését támasztja alá logikai érvekkel kiemelve, hogy a művelet által valóban fontos információkat szereztek meg.

A magyar delegáció mindennapjai során a háborús viszonytárságok közepette is ügyelni kellett a személyi állomány egészségére és védelmére. Különösen akkor, amikor 1974-től a Dél-vietnámi Ideiglenes Forradalmi Kormány (DIFK), népszerűbb nevén a Vietkong kezébe került a katonai kezdeményezés. Ezt a saigoni kormányzat nem hagyta annyiban és bármi áron

próbálta viasszaszorítani a DIFK-et és a vele szövetséges szocialista tagozatot. Az utóbbinál a provokációt választotta – mindkét visszaemlékező egy-egy példát említett erre, hozzátéve, hogy számos esetben fordult elő provokáció a saigoni rezsim részéről. A harcok kiszélesedésével és a déli országész egyre zsugorodó területével a NEFB tevékenysége illuzórikussá vált, ezért 1975-re a Saigonhoz közel eső területek kivételével a magyar tagozat szinte mindenhol hazatelepítette az embereit. 1975-re már tapintani lehetett, hogy a dél-vietnámi állam haláltusája a végéhez közeledik – a kegyelemdöfést a déli főváros, Saigon ostroma során együttes erővel vitte be a DIFK és az északi kommunista haderő. Az ostrom idejére már alaposan csökkent a magyar tagozat létszáma, akik a Tan Son Nhut-i légi bázis területén rekedtek. Így félő volt, hogy baráti tűz áldozatává válhatnak, mert a DIFK aknavetőkkal rendszeresen lőtte a repteret és annak környékét. Prácski erről részletesen beszámolt és arról is, hogy Tom Polgar segítségével sikerült kimenteni a magyar delegációt a szorult helyzetéből. A magyar tagozat sorsa Saigon eleste után oldódott meg, és ezután indultak haza.

Kiknek ajánlom ezen két olvasmányos kötetet, amelyekben egyfajta önfeloldozás is tetten érhető? A sorok között Prácski István és Kovács Béla is azt sugallja, hogy ma már másként csinálnák, de akkor ott voltak és így cselekedtek. Ha valaki érdeklődik a titkosszolgálatok zárt világa iránt, e könyveken keresztül abba bizvást bepillantást nyerhet. A két írást természetesen azon kutatók figyelmébe is ajánlom, akik erről a korszakról a levéltárakban korábban megszerzett információikat a személyes visszaemlékezések segítségével árnyaltabbá kívánják tenni.

ABSZTRAKTOK

HITTUDOMÁNYI ABSZTRAKTOK

Gurányi Krisztián

A PREDESTINÁCIÓ LOGIKAI SORRENDJÉNEK BEMUTATÁSA

A predestináció az tanítás, mely szerint Isten egyeseket kiválaszt az örök üdvösségre, míg másokat vagy meghagy a kárhozottak tömegében, vagy egyenesen az örök kárhozatra választja ki őket. Ezen tanításon belül megkülönböztethetünk kétfajta nézetet, a szupra- és infralapszarianista nézetet, amelyek a predestináció logikai sorrendjét magyarázzák. Az előbbi azt jelenti, hogy Isten először kiválasztotta azokat, akik üdvözülnek és elvetette azokat, akik elkárhoznak, majd utána engedte meg az emberiség bűnbeesését. Az utóbbi fordítva látja helyesnek, azaz, Isten először megengedte a bűneset megtörténését, majd csak utána választotta ki a kárhozottak tömegéből azokat, akik üdvözülni fognak. Mindkét nézet pusztán logikai sorrendet jelöl, azaz, még a teremtés előtti tervezés szintjét hivatott meghatározni. Munkámban e két nézetet mutatom be, annak gyökereit és kiindulási pontjait, majd a hitvallási szövegek és teológusok munkái segítségével. Mivel magyarul nem született jelentősebb áttekintés a témát illetően, ezért az általánosságok szintjére szorítkozom, azaz, nem törekszem arra, hogy a két nézet érveléseit részletesen bemutassam, sokkal inkább arra törekszem, hogy a két nézet lényegét bemutassam.

Kulcsszavak: predestináció, szupralapszarianizmus, infralapszarianizmus, Ágoston, Kálin

Kim Heung Sik

A KOREAI KERESZTYÉN DIÁKEVANGÉLIUMI MOZGALOM

A Koreai Köztársaság protestáns keresztyénsége körülbelül 140 éves. Ez alatt a viszonylag rövid idő alatt a keresztyének száma gyorsan megnövekedett, és meghaladta a teljes lakosság 20 százalékát. A protestáns keresztyénség növekedésének hátterében a keresztyén fiatal diákok evangéliumi mozgalmának fontos szerepe volt. A keresztyén diákmozgalmi egyesületek tevékenységének köszönhetően a koreai nép lelki ébredése indult el, és az ún. Han-folyó csodája nagy változást és fejlődést hozott. Jelen írásom célja megvizsgálni, hogy a keresztyén ifjúsági diákmozgalom milyen szerepet játszott a koreai keresztyénség rövid, 140 éves történetében.

Kulcsszavak: koreai, keresztyén, diákevangeliumi mozgalom

*Pető-Veres Kata*ADATOK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEK A KERESZTSZÜLŐI INTÉZMÉNY ELŐZMÉNYEIHEZ ÉS
GYAKORLATÁHOZ A MAGYAR REFORMÁTUS GYAKORLATBAN

Az apostoli korban a keresztség sákramentumában többnyire felnőtt megtérők részesültek és a hozzájuk tartozó háznép tagjai, akik közé minden bizonnyal a gyermekek is tartoztak. Az egyháztörténetnek ezt az időszakát követően, a 4-5. századtól kezdve egyre inkább elterjedt a gyermekkeresztség. A keresztszülők általában a keresztelt gyermek szülei voltak. Később ez a hagyomány eltűnt, és a 9. században végleg el is törölték. Ezt követően született meg a keresztszülők kiválasztásának szempontrendszere. Az egyház és a köznép által elvárt jellemzők nem mindig estek egybe.

A Biblia alapján a keresztszülői intézmény létezése nem kimutatható, ennek ellenére a reformáció egyházai ezt a szokást tovább örökölték, de új tartalommal töltötték meg. Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy bemutassam, milyen változásokon ment keresztül a keresztszülő intézménye a kezdetektől napjainkig, de különösen a református egyházban; milyen kritériumoknak kellett megfelelniük a keresztszülőknek; milyen elvárásokat támasztottak velük szemben; milyen biztosítékokat látott az egyház a megfelelő keresztszülőkből; mi volt a feladatuk a keresztelezési liturgiában, és a keresztség után mennyire tarthatók meg ezek az egyház által meghatározott szabályok a mai társadalomban. Mindezekre a kérdésekre nem született egyértelmű válasz az egyháztörténelemben, mert - mint ahogy ez a tanulmány is igyekszik érzékeltetni - sokan sokféleképpen közelítették meg a témát. A vélemények széles skálája van jelen egyszerre, van, aki a keresztszülők nagyon szigorú elvek alapján történő kiválasztása mellett, és van, aki egészen enyhe, szinte közömbös a kiválasztásukban. Fontos beszélni a keresztszülő intézményéről, mert vannak olyan vélemények, amelyek szerint ez elősegíti egy felekezet megerősödését, fennmaradását.

Kulcsszavak: keresztség, keresztszülők, liturgia, keresztszülők felelőssége, szempontok a keresztszülők megválasztásához

Tóth-Gyóllai Dániel

A LELKÉSZKÉPZÉS REFORMJA. KÉRDŐÍVES KUTATÁS TIZENEGY NYUGATI PROTESTÁNS EGYHÁZ
RÉSZVÉTELÉVEL

Tanulmányom célja a Magyarországi Református Egyház 2023-as évi programja (*A lelkipásztori hivatás éve*) keretében 2023. februárjában indított online kérdőíves nemzetközi egyházak között végzett felmérés eredményeinek közlése. A kérdőíves kutatás célja a lelkészképzés reformjával kapcsolatos tapasztalatok, a lelkészek toborzásában, képzésében, képesítésében, továbbképzésében és lelki/anyagi támogatásában kialakult jó gyakorlatok, kihívások és útkeresések kapcsán párbeszédre hívni nyugati testvéregyházainkat. A 20 címzettből 11 által kitöltött 25 kérdéses kérdőív elemzését a LimeSurvey kérdőívszerkesztő- és értékelő felülete segítségével, a MRE által kezdeményezett korábbi kutatásokra és a 2023-as év lelkészképzés kapcsán született munkaanyagaira építve végeztem.

Kulcsszavak: kérdőív, nemzetközi, felekezeti, online kutatás, lelkészképzés reformja, lelkési szolgálat, MRE, lelkipásztori hivatás éve

JOGTUDOMÁNYI ABSZTRAKTOK

Farkas György Tamás

A NEMZETISÉGEK ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELETÉRE VONATKOZÓ SPECIÁLIS VÁLASZTÓJOGI SZABÁLYOZÁS KONCEPCIÓI MAGYARORSZÁGON A RENDSZERVÁLTOZÁSTÓL 2010-IG

Magyarországon mintegy negyedszázados késedelemmel valósult meg az a rendszerváltozáskor már létező jogalkotói szándék, mely magyarországi nemzetiségek kedvezményes választójogi szabályok alapján történő országgyűlési képviseletének lehetővé tételére irányult. Ezen időszak alatt több jogszabálytervezet született, amik közül gyes tervezetek megmaradtak koncepció szintjén, némelyek azonban egészen a zárószavazásig jutottak. Jelen tanulmány a nemzetiségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabályozásokra vonatkozó jogalkotói koncepciókat kívánja áttekinteni a rendszerváltozás időszakától egészen a nemzetiségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabályozás 2011-ben történő tényleges elfogadásáig , mely során a jogalkotó a kedvezményes mandátumszerzés lehetősége mellett a nemzetiségi szószóló jogintézményét is megteremtette, mely utóbbi a törvényhozó hatalmi funkció aktív közreműködőjévé vált a nemzetiségi tárgykörű jogalkotás tekintetében.

Kulcsszavak: alkotmányjog, választójog, nemzetiségi jog

Gyebrovski Zsolt Dániel

AZ ELÉVÜLÉS KÉRDÉSKÖRE A VERSENYJOGI KÁRTÉRÍTÉSI PEREKBEN

A versenyjogi kártérítési pereket a Courage-ügy óta számos jogi természetű kérdés övezi. Az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról szóló Európai Parlament és a Tanács 2014/104/EU irányelv („Irányelv”) bevezetése látszólag nem oszlatta el e kérdések mindegyikét, illetve számos további, a vizsgált jogintézményt övező problémát generált. A jelen tanulmányban a versenyjogi kártérítési igények elévülésével kapcsolatos problémákat vizsgálom. Először bemutatom, hogy az Irányelv alapján milyen szabályozási logika mentén került rendezésre az elévülés kérdése a versenyjogi kárigények tekintetében, ezt követően elemzem az Irányelv elévülést szabályozó 10. cikkével kapcsolatos uniós esetjogot. A tanulmányban ezt követően röviden ismertetem a magyar szabályozást. A tanulmány későbbi részében közelebbről is górcső alá veszek a versenyjogi kártérítési igények elévülésével

kapcsolatban három konkrét problémát, a jogsértés megszűnését, a jogsértő vállalkozás kilétéről való tudomásszerzést, illetve a kár bekövetkezésének idejét, mint az elévülés kezdőidőpontjának feltételeit. A jelen tanulmány célja a versenyjogi kártérítési igények elévülésével kapcsolatos fent említett kérdések vizsgálata és e vizsgálat alapján következtetések levonása.

Kulcsszavak: versenyjog, versenyjogi kártérítési perek, elévülés, gazdasági folytonosság

Holló Róbert

Cím

A Lakota törzs, más néven sziúk, Észak-Amerika egyik őslakos népe. Hagyományos kormányzási rendszerük a konszenzus, a konzultáció és az egyéni autonómia tiszteletben tartásának elvein alapul. Ebben a rendszerben a döntéseket a közösség tagjai konszenzussal hozzák meg, és mindenki egyenlő mértékben vesz részt a döntéshozatali folyamatban. A lakoták erős spirituális hagyományokkal is rendelkeznek, amelyek összefonódnak a kormányzási rendszerükkel, és irányítják a földdel és egymással való kapcsolataikat. Az utóbbi időkben a lakotáknak számos kihívással kellett szembenézniük, többek között a föld elvesztésével, a kulturális asszimilációval és a szegénységgel. E kihívások ellenére továbbra is fenntartják hagyományos kormányzási rendszerüket és önrendelkezésre törekszenek. Ez az esszé áttekintést nyújt a Lakota Nemzet önkormányzatáról, beleértve a kormányzási struktúrájukat, a döntéshozatali folyamatot és a szövetségi kormányval való kapcsolatukat. Kitér továbbá azokra a kihívásokra, amelyekkel szembe kell nézniük, valamint azokra a stratégiákra, amelyeket kulturális örökségük megőrzése és az önrendelkezés előmozdítása érdekében alkalmaztak.

Kulcsszavak: alkotmányjog, önrendelkezéshez való jog, őslakosok jogai, önkormányzat, törzsi tanács, kisebbségi jogok, etnikai kisebbségek

Jeszenszki Péter László

A KÜLÖNLEGES JOGREND TÖRTÉNETISÉGE A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉTŐL 1989-IG

Jelen tanulmány célja, hogy Magyarország történelmében, különös tekintettel a 19. század végétől a 20. század kezdetéig megvizsgálja és feltárja azokat a történelmi helyzeteket, melyek során Magyarországon kialakításra vagy éppen bevezetésre került különleges jogrend. Továbbá megvizsgálásra került, a különleges jogrendre vonatkozó törvényi szabályozások alakulása,

ezen előzményei, különös hangsúlyt fektetve az ez idő alatt bevezetésre került honvédelmi törvényekre. Az Alaptörvény kilencedik, illetve tizedik módosítása, az elmúlt tíz évben jelentősen megváltozott biztonsági környezetre adott válaszként, egy rendszerszintű reformot tűzött ki célul, mely egy modern, hatékony védelmi rendszerben ölthet testet. A tanulmány alapjául szolgálhat egy későbbi elemzésnek, melyben a jelen kor különleges jogrenddel kapcsolatos kihívásaira adandó válaszok tekintetében, milyen már kialakult elveket, dogmatikai szempontokat lenne érdemes hasznosítani az elmúlt közel száz év tapasztalatai alapján.

Kulcsszavak: különleges jogrend, honvédelmi törvény, szükségállapot, alapjog, jogkör, rendelet, hadügy, háború, kivételes hatalom

Kubisch Károly

A GYERMEKKERESKEDELEM ÉS A GYERMEKBÁNTALMAZÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Jelen tanulmány egy korábban megkezdett - gyermekvédelmi rendszert kutató felmérés folytatása, amelynek az adja ismételt aktualitását, hogy úgy tűnik, a gyermekvédelem és a kapcsolt jogszabályok, mintha még mindig nem lennének képesek megfelelő védelmet nyújtani a jövőnkét jelentő gyermekek részére. Az Egyesült Államokban - California államban a jogalkotás hasonló problémákkal szembesült, mint ami ma Magyarországon is aktuálissá vált. Tanulmányomban kimutatom, hogy a kiskorúakhoz történő bármilyen szexuális vonzódás, az a kiskorú sérelmére elkövetett személyiségtorzító bántalmazásnak minősül - bárhogyan is ítéli meg azt a tettes vagy tettesek köre. Ennek okán az ilyen magatartáshalmazt nem csupán jogi szempontból – az ultima ratio szűrőjén – szükséges értékelni, hanem – ahogyan az USA jogalkotása is teszi – súlyosan deviáns jellege miatt, társadalomra veszélyes mentális zavar következményeként kezeli.

Kulcsszavak: gyermekbántalmazás, gyermekvédelem, emberkereskedelem, kapcsolati erőszak, mentális zavar, DSM-5

Lajos Edina

A JOG ÉS ERKÖLCS ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK ALAPJAI

Az erkölcsöt és a jogot hagyományosan két különböző, önálló szabályrendszernek tekinthetjük, amelyek esetében mindegyiknek megvan a maga eltérő funkciója. Megállapíthatjuk, hogy a református kiindulópont szerint a jog és erkölcs rendkívül szoros összefüggést mutat. A Biblia

is összekapcsolja a két normát, többek között a királyokat arra szólítja fel, hogy tegyenek ítéletet és igazságot. Elvi síkon létezhet erkölcstelen, de jogszerű, illetőleg erkölcsös, de jogtalan cselekedet is. Ha a jogalkotás és a jogalkalmazás terén is együtt jár a jog és erkölcs, akkor nem merül fel jogi aggály. Ugyanígy a másik véglet esetében. Amennyiben a jogalkotás és a jogalkalmazás is erkölcstelen, akkor viszont megállapíthatjuk, hogy szinte orvosolhatatlan jogi problémával szembesülünk. Ha a jogalkotás erkölcsös, de a jogalkalmazás hordoz erkölcstelenséget, akkor a problémát a jogorvoslati rendszer tudja megszüntetni. Amennyiben a jogalkotás során merül fel morális probléma, az alkotmányjogi panasz eljárása lehet a megoldás.

Kulcsszavak: jog, erkölcs, alkotmányjog, jogalkotás, jogalkalmazás

Lajos Edina

A SZENT KORONA ÉS A LEGITIMÁCIÓ

A Szent Korona sokkal több, mint egy hatalmas vagyoni értéket megtestesítő tárgy. Annál is inkább, mert a korona megalkotását bizonytalanság övezi. Tegyük hozzá, történelmünk során királyaink számos egyéb koronát készíttettek maguknak. Ezen egészen elvont tisztelet kizárólag a Szent Koronára vonatkozott. Nemzetközi relációban a Szent Korona a XIV. századtól lett a magyar állam jelképe. A mohácsi csatavesztést követően (1526) hazánk három részre szakadt. Ekkortól a Szent Korona az ország és a nemzet egységének a jelképévé vált. A koronát II. József uralkodása alatt a bécsi kincstárba (1784-1790) vitték. A király szándékosan nem koronáztatta meg magát. Nem akarta az alkotmányos kötelezettségeit teljesíteni. A II. világháborút követően a megszálló németektől a korona az USA-ba került. 1978-ban szállították vissza Magyarországra.

Kulcsszavak: Szent Korona, legitimitás, államhatalom, közjog, hagyomány

Nagy Melánia – Ripszám Dóra

A KISKORÚ VESZÉLYEZTETÉSE A KOLDULÁS TÜKRÉBEN

Gyermekeink védelme társadalmunk alapköve. Európa szerte szorosan kötődik a koldulás problematikájához a szegénységhez, a 'szegény' fogalom a történelem folyamán többek között felölelte a koldusokat, család nélkül élő felnőtteket, valamint az árvákat és a családból kiesett gyermekeket is. A gyermekkorú társaságában való koldulás automatikusan felveti a

bűncselekmény gyanúját, amennyiben szülő vagy törvényes képviselő használja fel a gyermeket. Amennyiben gyermek kolduttatás történik a tényállás kettős alakzatú. A gyermekek koldulása, illetve kolduttatása esetén kötelességük az intézményeknek fellépni, azonban a valóságban ez csak ritkán történik meg.

Kulcsszavak: kiskorú, kiskorú veszélyeztetése, kiskorú bántalmazása, koldulás

Regős Franciska

A NEMZETKÖZILEG JOGELLENES CSELEKMÉNYEKÉRT VALÓ FELELŐSSÉG FEJLŐDÉSE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NEMZETKÖZI JOGI BIZOTTSÁG KODIFIKÁCIÓS MUNKÁJÁRA

Az államok nemzetközi jogi felelősségének kodifikációját nem lehet zökkenőmentes útnak nevezni. A korai kodifikációs törekvések kiindulópontját elsősorban a külföldieknek okozott károkért való felelősség jelentette. Ez volt többek között az 1930-as hágai kodifikációs konferencia megközelítése is, majd később ezt az irányvonalat követte a Nemzetközi Jogi Bizottság is. A közel 50 évig tartó munka során nyilvánvalóvá vált, hogy az államok nemzetközi jogi felelősségének általános szabályainak tisztázása nélkül nem lehet a különböző részterületekkel foglalkozni. Jelen tanulmány célja feltárni, hogy az államfelelősség fejlődése milyen szakaszokon ment keresztül, különös figyelmet fordítva a Nemzetközi Jogi Bizottság munkájának folyamatára, illetve a végeredményül létrejött vázlatcikkekre, melyek a nemzetközi ítélkező fórumok, kiváltképpen a Nemzetközi Bíróság esetjogában is visszaköszönnek.

Kulcsszavak: nemzetközi jog, felelősség, Nemzetközi Jogi Bizottság

Regős Franciska

A WTO KÖRNYEZETTEL KAPCSOLATOS ÜGYEI

A nemzetközi kereskedelmi jognak messzemenő következményei vannak a környezetvédelemre nézve nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt. A kereskedelemi célokat nehéz összeegyeztetni a környezetvédelmi célkitűzésekkel, amiből gyakran adódnak konfliktusok. Az különböző nemzetek a környezetvédelem erősödésével egyre több természetvédelmi intézkedést vezettek be, amik több esetben is ütköztek más államok kereskedelmi érdekeivel. Nem meglepő, hogy több ilyen jogvita is a WTO vitarendezési mechanizmusa elé került, melyek megoldása során a nemzetközi környezetvédelmi jog

szabályainak alkalmazása is felmerült. Jelen tanulmány célja ezeknek az eseteknek a feltárása és nemzetközi környezetvédelmi jogi vonatkozásainak az azonosítása. Jelen tanulmány a releváns esetek vizsgálatával jut el arra a következtetésre, hogy a WTO nyitni látszik a nemzetközi környezetvédelmi jog alkalmazása felé, ami az egyes jogviták kimenetelére hatást gyakorol.

Kulcsszavak: WTO, újrafeldolgozott benzin, marha hormonok, garnélarák-teknős, nemzetközi környezetvédelmi jog

Ripszám Dóra

A BŰNCSELEKMÉNYHEZ KAPCSOLÓDÓ KIZSÁKMÁNYOLÁS A GYERMEKKERESKEDELEM KAPCSÁN

Írásomban a bűncselekményekhez kapcsolódó kizsákmányolással átfogó áttekintésére töreksem a gyermekkereskedelem kapcsán, így foglalkozom a kényszerbűnözés arculatával, az emberkereskedelem áldozatai által elkövetett bűncselekmények formáinak rövid felvázolásával, valamint az e körbe tartozó áldozatok speciális helyzetével. Tanulmányom leíró jellegű, mely szekunder kutatáson alapul, amely kapcsán egyaránt használtam fel primer és szekunder forrásokat is. Kutatásom során, elsősorban a témához kapcsolódó releváns hazai és nemzetközi hatályos jogforrások, és tanulmányok áttekintésére került sor. Célom a gyermekkereskedelem áldozatainak bűncselekményhez kapcsolódó kizsákmányolásának jellemzőinek feltárása, valamint annak igazolása, hogy ezen kizsákmányolási forma jelentősége alulértékelt. Az emberkereskedelem áldozatául esett gyermekeket számos esetben bűnözői tevékenységre kényszerítés útján használják ki, ennek ellenére igen nehéz erre vonatkozó statisztikai adatot találni. Ezen gyermekeket gyakran tévesen az adott bűncselekmény elkövetőjeként azonosítják.

Kulcsszavak: gyermekkereskedelem, bűncselekményekhez kapcsolódó kizsákmányolás, zsebtolvajlás j – j

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI ABSZTRAKTOK

Apró Bernadett Zsuzsanna

A PROSTITÚCIÓRA VONATKOZÓ ATTITŰDÖK A DUALIZMUS KORI MAGYARORSZÁGON

A dualizmus kori Magyarországon komoly figyelmet fordítottak a prostitúcióra, többek között a közegészségügyre, valamint az erkölcsre gyakorolt hatása miatt, ezért – a nemzethalál-vízió és az eugenikai stratégia részeként – a kereskedelmi szexualitás gyakori vizsgálódás tárgyát képezte. Mivel a prostitúcióra, mint erősen tabusított viselkedésformára közvetlen rálátásunk nincsen, ezért legközelebből a rá adott reflexiókon keresztül lehet megvilágítani. Tanulmányom célja, hogy a morális reflexión keresztül bemutassam, hogy miként vélekedett a kor embere a prostitúcióról, ennek milyen orvostudományi aspektusai voltak, valamint miért volt a közbeszédben olyan jelentős a prostitúció kérdése. Ennek fényében vizsgálom azt, hogy mint jelentős állami támogatásokban részesített humanitárius szervezet, a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen hogyan vélekedett a prostitúcióról, hogy az mennyire illeszkedett bele a kor prostitúcióról kialakított közgondolkodásába, vagy mennyire ment szembe az Egyesület megítélése a közvéleménnyel. Ehhez kiváló forrásanyagának számítanak többek között azok a kérdőívek, amiket az Egyesület patronázs munkatársai 1912-1913 között készítettek a prostituált-jelöltekkel, amik vizsgálata szintén a tanulmány tárgyát képezi.

Kulcsszavak: dualizmus, prostitúció, morális reflexió, eugenika, szexuális célú emberkereskedelem, Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen

Bödő Krisztián

A RACIONÁLIS BIRTOKGAZDÁLKODÁS VONÁSAI NÉHÁNY FEJÉR VÁRMEGYEI BIRTOKON

A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN A KORABELI SAJTÓ TÜKRÉBEN

Korizmics László mezőgazdász 1853-ban látogatást tett Fejér vármegye néhány uradalmában azzal a céllal, hogy a mezőgazdaság fejlődését szemügyre vegye. A kirándulásról megjelenő többoldalas cikkében viszonyítási alapként röviden kitért az ercsi uradalom korát megelőző vívmányaira, Lilien báró gazdasági tevékenységére, akinek hatását a meglátogatott uradalmakban vélte felfedezni. A tanulmányban az ercsi uradalom okszerű gazdálkodásának felvázolása után, Korizmics tanulmányából kiindulva három főbb kérdéskörben vizsgáljuk az adott gazdaságokat, beleértve a mintaadó Ercsit is. Hogyan bővült a növénykultúra és milyen agrotechnikai változásokon ment keresztül a szántóföldi talajművelés, azaz mi jellemzi a

gépésítést? Hogyan alakult át az állattenyésztés, különösen a juhászat? Kik azok a bérlők, jószágfelügyelők és tisztartók, akik adott esetben a fejlődés mozgatórugói, támogatói voltak, azaz milyen szerepe volt az egyes gazdaságok személyi apparátusának az átmeneti korszakban lezajló változásoknak? Tekintve, hogy ezen uradalmak írásos anyagai sérültek vagy éppen megsemmisültek, forrásunk döntően az 1850-es évek sajtóorgánumai, különösen a Korizmics László szerkesztésében megjelenő Gazdasági Lapok.

Kulcsszavak: mezőgazdaság, uradalom, agrotechnika, juhászat

Juhász Eszter

„MERT MEGMENTETTEM A SZEGÉNYT, S AZ ÁRVÁT, AKINEK NEM VOLT
GYÁMOLA” (JÓB 29,12)

Katolikus női szerzetesek a szegények szolgálatában a két világháború közötti Magyarországon

A két háború közötti Magyarország egyik legégetőbb problémája a szegénység kérdése és ennek kezelése volt. Mivel az országot az I. világháború vereség, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság, Trianon, a területi, népességi, gazdasági veszteségek és ezekkel járó társadalmi és gazdasági változások sújtották, az államnak és az egyházaknak fokozott szerepet kellett vállalniuk a társadalom elesettjeinek szolgálatában. Ekkor született meg a szociálpolitika, ekkor vállalt szerepet az állam az eddig leginkább egyházak és a társadalom által működtetett szegénygondozásban, nemcsak Magyarországon, de egész Európában. Az állam szerepvállalása azonban nem volt elegendő. A Katolikus Egyház jelen tanulmányban bemutatott szerzetesnői egész életüket a szegények szolgálatának szentelték.

Kulcsszavak: szociálpolitika, szegénygondozás, Magyar Katolikus Egyház, női szerzetesrendek

Kiss-Mikó Nikoletta

A RÁDAY CSALÁD EGYIK LEGKIEMLEKEDŐBB ALAKJA

Ráday I. Pál birtokszervezői tevékenysége a 18. században

Megkérdőjelezhetetlen, hogy a Ráday-család egyik legjelentősebb tagja Ráday I. Pál volt, aki 1699-től Nógrád vármegye nótáriusa, míg 1703-tól a Rákóczi-szabadágharc aktív részese volt. Ezekkel számos szakirodalom foglalkozik, ám a Pál vagyont megalapozó birtokállományát, melynek igazgatását az 1700-as évek elején vette át apjától, csak kevés publikáció emeli ki. Éppen ezért tanulmányomban, levéltári forrásokat is megvizsgálva, igyekszem ezt is bemutatni. Az ekkor Nógrád és Pest vármegyében fekvő, közel 80-120 közötti lakott jobbágytelekből álló Ráday-birtokok földművelésére leginkább az elmaradott két-, s csak elvétve a fejlettebb háromnyomásos váltórendszer volt jellemző, így a rendelkezésre álló talajnak csak kevés részét tudták kihasználni. A *praediumok* többségében még rosszabb volt a helyzet: ott a steppei extenzív állattenyésztés terjedt el. Pál és felesége kiváló birtokszervezői tevékenységének köszönhetően az ebből származó jövedelem mégis lehetővé tette egy új családi központ kiépítését.

A Ráday-család vagyoni súlypontja ugyanis a 18. század elejétől északra tevődött át, amely többek között fontos szerepet játszott abban, hogy Pál a Nógrád vármegyei Alsó-Ludányt választotta az új birtokigazgatási központjának és családi fészeknek egyaránt. Itt épült fel 1700-1702 között az ún. „ludányi ház”, melyet később kastéllyá bővített ki.

Kulcsszavak: 18. század, Alsó-Ludány, birtoktörténet, köznemesség, Ráday-család, Ráday Pál

Mérés Anna – Pálházy Ferenc

AZ 1828. ÉVI ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁS SZOLNOK PÉLDÁJÁN

Az 1828. évi országos összeírás (*Conscriptio Regnicolaris*), és az 1833. évi *Rectificata Conscriptio Regnicolaris* a társadalom történeti-statisztikai forrásainak a körébe illeszkedik, amelynek a Szolnokról készített irategyüttesét használtuk fel. A szakirodalom kritikai feldolgozása és az országos összeírás forrásanyagának részletes bemutatása fontos részét képezi a dokumentumok adatainak pontosabb felhasználásához. Mindezzel megállapítva, hogy a *Latus* sorok egy az egyben történő átvétele nem vezet pontos eredményekhez, szükséges a javítások (*rectificata*) figyelembevétele. Bemutatjuk, hogy az összeírás direkt vagy indirekt módon, a név szerint összeírt adózó háztartásfőkön kívül, hány személyhez köthető adatokat tartalmaz. A

statisztikai számításhoz az adatbázisunkat az országos összeírás 1833. évi javításai alapján készítettük el Excel-táblázat formájában. A leíró statisztikai számításaink eredményei közül csak a nemre és korcsoportokra vonatkozókat közöljük és értelmezzük. A nemek esetében 1665 személy adatait, míg a korcsoportnál 3551 fő esetében a 18 és 60 év közöttiek, valamint a 60 évnél idősebbek eloszlását ismertetjük.

Kulcsszavak: *Conscriptio Regnicolaris*, *Rectificata Coscriptio Regnicolaris*, 1828. évi országos összeírás, 1833. évi javítás, Szolnok, háztartás, háztartásfő, nemek megoszlása, korcsoport

Purcsi Adrienn

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS SZEKFÜ GYULA GONDOLKODÁSÁBAN

A nemzetiségi kérdés és ezzel kapcsolatosan a revízió a két világháború közötti Magyarország közéleti témáinak egyik központi eleme volt, ezért elmondható, hogy a tanulmány egy közkedvelt témakört tesz a kortárs vizsgálódás tárgyává. Két jelentős közéleti személyiség, Szekfű Gyula és Bethlen István gondolkodásán keresztül mutatja be, hogy milyen főbb vonásai, központi elemei voltak a nemzetiségi kérdésben megfogalmazott elgondolásaiknak, illetőleg, hogy ezek miként kapcsolódtak a korszakban megjelenő revíziós elképzelések valamelyikéhez. A tanulmány elkészítésekor áttekintettük Szekfű Gyula és Bethlen István teljes életművét és kiválasztottuk a téma szempontjából a legrelevánsabb írásokat. A munka létjogosultsága abban rejlik, hogy bár egy-egy tanulmány született a témát illetően, ám kifejezetten kettejük gondolkodását egyben nem vizsgálták részletesen, valamint nem kap hangsúlyos szerepet Szekfű Gyula esetében a középkori kisebbségpolitikai tanulmányok ismertetése, és ennek kapcsolódása a Horthy-korban megjelenő Szent István-i nemzetiségi politikához, és magához az állameszméhez. A dolgozat tehát levezeti miként is jelent meg a Horthy-korszak közéleti gondolkodásában Szent István személye, és hogy valójában miért is volt népszerű a politikája. A témakörben megjelent tanulmányokat a dolgozat tökéletesen kiegészíti, megnyitva a lehetőségeket újabb kutatásokra.

Kulcsszavak: Szekfű Gyula, Bethlen István, Horthy-korszak, nemzetiségi kérdés, revízió

Rapali Vivien

„AZ ÉLET ITT NEHÉZ” – KARÁCSONYI LÁSZLÓ AMERIKAI LEVELEI 1957-BŐL

Gondolatok egy tudós emigrációs kísérletének margójára

1957 tavaszán Karácsonyi László (1900–1985), a mezőgazdasági kémia egyik haza szaktekintélye, vegyészmérnök, egyetemi tanár levelet küld egykori amerikai kollégájának, William Geddesnek, hogy segítsen neki elhagyni Magyarországot. A Minneapolisba kalandos körülmények között, névtelen futár útján eljutott üzenet pozitív visszhangra talált, Karácsonyi nem csak választ kapott levelére, de kézzelfogható lehetőséget is az emigrálásra. A jelen tanulmányban közölt magyar–amerikai levélváltás szemléletes képet fest a hazai tudós mérnökök 1956 utáni lehetőségeiről, egyúttal bizonyítja meglétét annak a szakmai hálózatnak, amely a háború utáni új világrendben is működni tudott.

Kulcsszavak: 1956, emigráció, műszaki értelmiség, mérnök, Műegyetem

Segesdi Gergő

KIRÁLYVÉDŐ TÖRVÉNY A KIRÁLYNÉLKÜLI KIRÁLYSÁGBAN

Viták a köztársasági eszme propagálásának jogi lehetőségéről az 1920-as évek magyar nemzetgyűlésében

Jelen tanulmány a köztársasági kérdés Horthy-kori Magyarországon való megjelenésének egyik fontos aspektusának számító törvényi szabályozás kérdése köré épül, amit az 1920-as évek magyar nemzetgyűlésén belül vizsgál. A köztársaság propaganda folytatásának korlátait jelentős mértékben meghatározta az 1913. évi XXXIV. tc. Ez a törvény komoly korlátozó erővel bírt, ugyanis súlyos büntetést rótt ki mindazokra, akik a király személyét megsértették vagy a királyság államformájának megszüntetéséért fejtettek ki tevékenységet. A törvényre hivatkozva – bár 1913-ban alkották az akkori köztársasági pártvezér Nagy György és mozgalma ellen – még az 1920-as években is ítélték olyan republikánus közéleti személyiségeket, mint Veér Imre. A bethleni Magyarország pedig erre utalva rendre igyekezett gátat szabni mindennemű köztársasági propaganda kifejtésének azt hangoztatva, hogy a törvény továbbra is változatlan formában érvényben van. A Horthy-korszak politikai ellenzéke ugyanakkor amellet, hogy rendre tagadta a törvény érvényességét és visszatérően követelte annak megszüntetését, olyan vitás kérdésekhez kapcsolta annak kérdését, mint az országban jelenlévő

Habsburg-propaganda, a kormányzat által alkalmazott kettősmérce, az ország külkapcsolatai, az alkotmányos jogok és a választójogi törvény vagy a felsőházi törvény reformja.

Kulcsszavak: Horthy-kor, nemzetgyűlés, köztársasági gondolat, 1913. évi XXXIV. tc.

Timári Krisztián Attila

NYILVÁNOSSÁG ÉS BEFOLYÁSOLÁS

A Habsburg Birodalom sajtója II. József török ellenes háborújának felkészülési időszakában

Az Oszmán Birodalom 1787 augusztus vége óta állt háborúban a bécsi udvarral szövetséges Orosz Birodalommal. A Habsburg Birodalomban hamar szétterjedt az orosz-oszmán háború híre és azonnal a legfőbb téma lett a nyomtatott sajtótermékekben. A háborúra való több hónapos katonai és gazdasági felkészülés a sajtóorgánumok teljes odafigyelésével történt meg. A hírek áramlása, terjesztése és átírása ugyanakkor minden újságnál egyedi volt. A háborúba való bekapcsolódás politikai érdek volt. Az újság szerkesztői azt a benyomást keltették, hogy az olvasóközönség felé egy idealizált és jogos háború képét mutassák. A területenként változó cenzorok és cenzúrarendszer pedig csak még érdekesebbé tette az összképet. Végül 1788 február elején a Habsburg Birodalom hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. A tanulmány célja ezenfelül a háború bekapcsolódása előtti legérdekesebb témák és események bemutatása.

Kulcsszavak: háború, diplomácia, sajtó, cenzúra, Habsburg Birodalom, újság

Vendriczki Róbert

NAGYFÜGEDI KRÓNIKA

Nagyfüged társadalma és gazdasága a 17-18. században

Nagyfüged a török uralom korai szakaszában betagozódott a Hódoltságba, azonban háborús övezetté vált, és ezáltal többször is elpusztult, vagy a lakói elhagyták a csatározások miatt. A török kiűzése után elég gyorsan újra benépesült, azonban a Rákóczi szabadságharc alatt újra elnéptelenedett, lakói vagy elmenekültek, vagy Rákóczi Ferenc zászlaja alatt küzdöttek a Habsburg Birodalom ellen. A harcok elcsendesedése után 1712-ben már lakott településként tartották számon, ahol a legnagyobb földbirtokos az Almásy család. Miután stabilizálódott a falu helyzete, megindult a fejlődés, amely az 1730-as és 1740-es években csúcsosodott ki, amit elősegített a mezőgazdasági területek növelése és művelés alá vétele, az állattenyésztés, illetve

a kereskedelem bővülése Heves vármegyében. Ennek eredményeképpen megjelent a kismanesség és a zsidóság is a korabeli Nagyfügeden. A fejlődéshez hozzájárult közvetve az a tény is, hogy a felvilágosodás eszméi a közjólét formájában a lakosságot is érintették, mind a Habsburg uralkodók által hozott rendeletekben, mind a földesúri támogatások által.

Kulcsszavak: Háború, elnéptelenedés, benépesülés, fejlődés, stabilitás, jobbágy, mezőgazdaság, Almásy család, Habsburg Birodalom, közjólét

ABSTRACTS

ABSTRACTS IN THEOLOGICAL STUDIES

Krisztián Gurányi

OVERVIEW OF THE LOGICAL SEQUENCE OF PREDESTINATION

The doctrine of predestination posits that some individuals are pre-selected by God for eternal salvation, while others are either consigned to the fate of the damned or actively chosen for eternal damnation. Within this doctrine, two distinct perspectives can be identified: the supra- and infralapsarian views, which offer differing accounts of the logical sequence of predestination. The former asserts that God first chose those who would be saved and rejected those who would be damned, allowing mankind to fall into sin thereafter. Conversely, the latter view contends that God first permitted sin to occur and subsequently selected individuals from among the damned for salvation. These views represent logical frameworks that aim to explicate the degree of pre-creation design. In this paper, I will outline the historical origins and theoretical foundations of both perspectives, drawing from the works of confessional texts and theologians. Given the absence of a comprehensive overview of the subject in Hungarian, I will limit myself to a general treatment of the topic, omitting an exhaustive exposition of the arguments advanced by each view, and instead emphasizing their essential features.

Keywords: predestination, supralapsarianism, infralapsarianism, Augustine, Calvin

Heung Sik Kim

THE KOREAN CHRISTIAN STUDENT'S EVANGELICAL MOVEMENT

The Protestant Christianity in the Republic of Korea is approximately 140 years old. During this relatively short time, the number of Christians grew rapidly, exceeding 20% of the total population. The evangelical movement of young Christian students played an important role in the background of the growth of Protestant Christianity. Thanks to the actions of Christian student movement associations, a spiritual awakening began in the Korean people, and the so-called miracle of Han River brought a great change and growth. The goal of this essay is to examine how important the Christian youth student movement has been in this short 140-year-old history of Christianity in Korea.

Keywords: Korean, christian, Evangelical Movement

*Kata Pető-Veres*DATA AND CONTEXT OF THE HISTORY AND PRACTICE OF THE INSTITUTION OF GODPARENTS IN
HUNGARIAN REFORMED PRACTICE.

During the apostolic period, the sacrament of baptism was mostly provided to adult converts and members of the household, which most certainly included children. After this period of church history, from the 4th to 5th century, infant baptism became increasingly common. The institution of household sponsors for the parents of the actual person disappeared, and in the 9th century, it was abolished permanently. After this, a system of criteria for the election of godparents was born. The characteristics expected by the church and the common people did not always coincide.

According to the Bible, the existence of the institution of godparenthood cannot be presumed. Nevertheless, it was passed on by the churches of the Reformation and given new content. In this presentation, I undertake to show what changes the institution of the godparent has undergone from the beginning to the present day, but especially in the Reformed Church. I will examine the criteria that godparents had to meet, the expectations placed on them, what assurances the church saw in the right godparents, their task in the baptismal liturgy, and to what extent these rules set by the church can be kept in the context of present society.

There has been no clear answer to all of these questions in church history because, as the lecture seeks to convey, many have approached the subject in different ways. A wide range of opinions is present at the same time, some in favor of choosing godparents based on very strict principles, and others quite mild, almost indifferent, in selecting them. It is important to talk about the institution of godparent because some believe it promotes the survival of a denomination.

Keywords: baptism, godparents, liturgy, responsibilities of godparents, different approaches in choosing godparents

*Dániel Tóth-Gyóllai*THE REFORM OF PASTORAL TRAINING: A QUESTIONNAIRE-BASED STUDY WITH THE
PARTICIPATION OF ELEVEN WESTERN PROTESTANT CHURCHES

The aim of my study is to present the results of an online questionnaire-based survey (launched in February 2023) conducted among international churches, within the framework of the Reformed Church in Hungary's 2023 annual program (*The Year of Pastoral Ministry*). The

objective of the questionnaire-based research is to initiate a dialogue with our Western partner-churches regarding experiences, best practices, challenges, and explorations related to the reform of pastoral training, recruitment, education, qualification, further education, and spiritual/financial support of pastors. The analysis of the 25-question questionnaire, filled out by 11 out of 20 recipients, was conducted using the LimeSurvey questionnaire- editor and evaluator, based on previous research initiatives by the Reformed Church in Hungary and the materials produced in relation to pastoral training in the year 2023.

Keywords: online questionnaire, survey, inter-denominational, international, reform in pastoral training and ministry, MRE, The Year of Pastoral Ministry

ABSTRACTS OF LEGAL SCIENCE STUDIES

György Tamás Farkas

CONCEPTS OF THE SPECIAL ELECTORAL REGULATIONS CONCERNING THE MINORITIES'

PARLIAMENTARY REPRESENTATION IN HUNGARY FROM THE END OF THE COMMUNISM TO 2010

In Hungary, with a delay of about a quarter of a century realized the legislator the special electoral regulations, which aimed the parliamentary representation of the minorities. During this period, several legislative drafts were created, of which many drafts remained at the concept level, but some reached the final vote. This study aims to review the legislator's concepts regarding the special electoral regulations for minorities from the end of the communism, until the actual adoption of the special electoral regulations for minorities in 2011, when the legislator, in addition to the possibility of obtaining preferential mandates, also created the legal institution of the spokesperson (of a national minority), which became an active contributor to the power function with regard to legislation on minorities.

Keywords: constitutional law, electoral law, minority law

Zsolt Dániel Gyebrovszki

THE ISSUE OF LIMITATION PERIOD IN COMPETITION DAMAGES ACTIONS

Since the Courage case, competition damages litigation has been surrounded by a number of legal issues. The introduction of Directive 2014/104/EU of the European Parliament and Council of 16 December 2014 on certain rules governing actions for damages under national law for infringements of the competition law provisions of the Member States and of the European Union ("Directive") does not appear to have resolved all of these issues, and has generated a number of additional problems surrounding the legal instrument under examination. The present paper examines the problems related to the limitation period for claims for damages under competition law. First, I describe the regulatory rationale of the Directive on the issue of limitation periods for competition claims, and then analyse the EU case law on Article 10 of the Directive on limitation periods. In the following, I briefly describe the Hungarian legislation. In the later part of the paper, I will take a closer look at three specific issues related to the limitation period for competition damages claims: the cessation of the infringement, the acknowledgement of the identity of the infringing undertaking and the time when the damage occurred as conditions for the starting point of the limitation period. The purpose of this paper

is to examine the above-mentioned issues relating to the limitation period for claims for damages under competition law and to draw conclusions on the basis of this examination.

Keywords: competition law, competition law damages actions, limitation period, economic continuity

Róbert Holló

SELF-GOVERNMENT OF ETHNIC MINORITIES IN THE USA

An Overview of the Self-Government of the Native American Lakota Nation

The Lakota Tribe, also known as the Sioux, is one of the indigenous peoples of North America. Their traditional governance system is based on the principles of consensus, consultation, and respect for individual autonomy. In this system, decisions are made by consensus among members of the community, and everyone has an equal voice in the decision-making process. The Lakota also have a strong spiritual tradition, which is intertwined with their governance system and guides their relationships with the land and each other. In recent times, the Lakota have faced many challenges, including loss of land, cultural assimilation, and poverty. Despite these challenges, they have continued to maintain their traditional governance system and strive for self-determination. This essay provides an overview of the self-government of the Lakota Nation, including their governance structure, decision-making process, and relationship with the federal government. It also discusses the challenges they face and the strategies they have employed to preserve their cultural heritage and promote self-determination.

Keywords: constitutional law, self-government, government-to-government relationship, tribal council, ethnic minorities

Péter László Jeszenszki

THE HISTORY OF THE SPECIAL LEGAL ORDER FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO
1989

The aim of this study is to examine and explore the historical situations in Hungary's history, especially from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century, during which a special legal order was established or introduced in Hungary. Furthermore, the development of the legal regulations concerning the special legal order and their antecedents are examined, with special emphasis on the laws on national defence introduced during this period. The Ninth

and Tenth Amendments to the Constitution, in response to a security environment that has changed significantly over the last ten years, set out to bring about a systemic reform that would result in a modern, effective defence system. The study could serve as a basis for a future analysis of the best way to respond to the challenges of the present day in relation to the special legal order, drawing on the experience of the last almost one hundred years, and on the principles and dogmatic aspects already established.

Keywords: special legal order, law of national defence, state of emergency, fundamental right, power, regulation, war, exceptional power

Károly Kubisch

CONNECTIONS BETWEEN CHILD TRAFFICKING AND CHILD ABUSE

The present study is the continuation of a scientific research - previously started on the child protection system, which unfortunately brings us topicality. All in all we have to start with the fact that it appears that child protection legislation is still unable to provide adequate protection to the children who represent our future. In the United States, in California, legislation faced problems very similar to the ones we find ourselves in Hungary today. In my study I would like to demonstrate, that any sexual attraction against minors is considered a personality-distorting abuse committed to the detriment of the minor, regardless of how the perpetrators interpret it. For this reason, it is necessary to evaluate this set of behaviors not only from a legal point of view - through an ultima ratio filter - but - as US legislation does - due to its seriously deviant nature, it is treated as a consequence of a disorder mental dangerous to society.

Keywords: child abuse, child protection, human trafficking, relationship violence, mental disorder

Edina Lajos

FUNDAMENTALS OF THE CONNECTION BETWEEN LAW AND MORALITY

Traditionally, morality and law can be seen as two distinct, separate sets of rules, each with its own different function. We can conclude that, according to the Reformed starting point, law and morality are very closely related. The Bible also connects the two norms, among other things calling on kings to do judgment and justice. In principle, there can be immoral but lawful actions, and moral but unlawful actions. If law and morality go together in lawmaking and law

enforcement, there is no legal concern. The same applies at the other extreme. If both lawmaking and law enforcement are immoral, then we are faced with an almost irremediable legal problem. If the legislation is moral, but the application of the law is immoral, then the remedy system can eliminate the problem. If a moral problem arises in the course of lawmaking, the constitutional complaint procedure may be the solution.

Keywords: law, morality, constitutional law, legislation, application of law

Edina Lajos

THE HOLY CROWN AND LEGITIMACY

The Holy Crown is much more than an object of great wealth. All the more so because the creation of the crown is surrounded by uncertainty. Let us add that throughout history our kings have had many other crowns made for themselves. This very abstract veneration was reserved exclusively for the Holy Crown. In international relations, the Holy Crown became the symbol of the Hungarian state from the 14th century onwards. After the Battle of Mohács (1526), Hungary was divided into three parts. From then on, the Holy Crown became a symbol of the unity of the country and the nation. During the reign of Joseph II, the crown was transferred to the Vienna Treasury (1784-1790). The King deliberately did not crown himself. He did not want to fulfil his constitutional obligations. After World War II, the crown was transferred from the occupying Germans to the USA. It was returned to Hungary in 1978.

Keywords: Holy Crown, legitimacy, state power, public law, tradition

Melánia Nagy – Dóra Ripszám

ABUSE OF A MINOR IN THE LIGHT OF BEGGING

Protecting our children is the cornerstone of our society. Throughout Europe, the problem of begging is closely linked to poverty, and throughout history the term 'poor' has encompassed, among others, beggars, unmarried adults, orphans and displaced children. Begging in the company of a child automatically raises suspicion of a crime if the child is used by a parent or legal guardian. If there is child begging, the facts are twofold. When children are begging, institutions have a duty to act, but in reality this rarely happens.

Keywords: child, minor, child endangerment, child abuse, begging

Franciska Regős

THE DEVELOPMENT OF RESPONSIBILITY FOR INTERNATIONALLY WRONGFUL ACTS, WITH
PARTICULAR REFERENCE TO THE CODIFICATION WORK OF THE INTERNATIONAL LAW
COMMISSION

The codification of the international responsibility of states cannot be described as a smooth road. The starting point for early codification efforts was primarily the responsibility for damage caused to foreigners. This was, *inter alia*, the approach taken at the 1930 codification conference in The Hague and later by the International Law Commission. During nearly 50 years of work, it became clear that it was impossible to deal with the various sub-areas without clarifying the general rules on the responsibility of states under international law. This paper aims to explore the stages in the development of state responsibility, with particular attention to the work of the International Law Commission and the resulting draft articles, which are reflected in the case law of international courts, particularly the International Court of Justice.

Keywords: International law, responsibility, International Law Commission

Franciska Regős

ENVIRONMENTAL CASES OF THE WTO

International trade law has far-reaching implications for environmental protection at both national and international levels. It is difficult to reconcile trade objectives with environmental objectives, which often leads to conflicts. As environmental protection has grown, various nations have introduced more and more conservation measures, which in many cases have conflicted with the commercial interests of other states. Not surprisingly, a number of these disputes have been brought before the WTO dispute settlement mechanism, which has involved the application of international environmental law. The purpose of this paper is to explore these cases and identify their implications for international environmental law. By examining the relevant cases, this paper concludes that the WTO seems to be opening up to the application of international environmental law, which has an impact on the outcome of some disputes.

Keywords: WTO, reformulated gasoline, beef hormones, shrimp-turtle, international environmental law

Dóra Ripszam

CRIMINAL EXPLOITATION RELATED TO CHILD TRAFFICKING

In my writing, I seek a comprehensive overview of child trafficking in relation to criminal exploitation, I deal with the image of forced crime, a brief outline of the forms of crime committed by victims of human trafficking, and the specific situation of victims in this area. My study is descriptive, based on secondary research, in connection with which I have used both primary and secondary sources. During my research, I mainly reviewed the relevant domestic and international sources of law and studies related to the topic. My aim is to explore the characteristics of the criminal exploitation of victims of child trafficking and to demonstrate that the importance of this form of exploitation is undervalued. Children who are trafficked are often exploited through forced criminal activity, yet it is very difficult to find statistics on this. These children are often mistakenly identified as the offenders of the crime.

Keywords: child trafficking, criminal exploitation, pickpocketing

ABSTRACTS IN HISTORICAL STUDIES

Bernadett Zsuzsanna Apró

ATTITUDES CONCERNING PROSTITUTION IN THE DUALIST ERA HUNGARY

In dualist Hungary, much importance was given to prostitution, among other fields, because of its impact on public health and morality. Therefore, commercial sexuality was frequently analysed as part of the national vision of death and eugenics strategy. Since we have no direct insight into prostitution as a highly taboo behaviour, it can be best analysed through reflections. The purpose of my study is to show, through moral reflection, how people's attitudes of the time were to prostitution, what medical aspects it had, and why the issue of prostitution was so prominent in public discourse. I will examine from this point of view how the Hungarian Association Against the Trafficking of Girls (later the Association), as a humanitarian organisation with substantial state funding, viewed prostitution, how it fitted into the public perception of prostitution at the time, or how it turned against the public opinion. The questionnaires that the Association's patronage staff made with prostitute candidates between 1912 and 1913, which are also the subject of this study, are excellent source material for this purpose.

Keywords: dualist era in Hungary, prostitution, moral reflections, eugenics, human trafficking against women, Hungarian Association Against the Trafficking of Girls

*Krisztián Bődő*THE CHARACTERISTICS OF RATIONAL ESTATE MANAGEMENT IN SOME FEJÉR COUNTY MANORS IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY IN THE LIGHT OF THE CONTEMPORARY PRESS

In 1853, the agronomist László Korizmics visited some manors in Fejér county to observe the development of agriculture. In his multi-page article about the trip, as a basis of comparison, he briefly touched on the characteristics of the Ercsi manor, on the economic activities of Baron Lilien, whose influence he could discover on the estates he visited. In the study, we present the development of the Ercsi manor at the beginning of the 19th century, and then, based on Korizmics article, we examine the respective farms in three main questions. How did plant culture and field cultivation expand, what agrotechnical changes did it go through, so what characterizes mechanization? How did animal husbandry, especially sheep farming change? Who were the tenants and property managers, who were the driving forces and supporters of

the development, so what role did the personnel apparatus of each farm play in the changes during this transition period? The written sources of these estates are damaged or completely destroyed, so our source is mainly the press of the 1850s, especially *Gazdasági Lapok* edited by László Korizmics.

Keywords: agriculture, manor, agricultural technology, sheep farming

Eszter Juhász

CATHOLIC NUNS AT THE SERVICE OF THE POOR IN HUNGARY BETWEEN THE TWO WORLD WARS

One of the biggest problems in Hungary between the two world wars was poverty and its handling. The defeat of World War I, the Aster Revolution and the Hungarian Soviet Republic, and the Treaty of Trianon, the territorial, economic, and demographical damages resulted in fundamental social and economic changes. The State and the Churches had to take more responsibility for serving the poor. The social policy was born in this era, this was the first time the State started taking a role in the poor-relief not just in Hungary but in whole Europe. Although the part of the State increased, it wasn't enough. The catholic nuns presented in this study dedicated their lives to serving the poor.

Keywords: social policy, poor-relief, Hungarian Catholic Church, catholic nuns

Nikoletta Kiss-Mikó

ONE OF THE MOST NOTABLE MEMBERS OF THE RÁDAY FAMILY

The estateorganizing work of Pál I. Ráday in the 18th century

Undoubtedly, one of the most important member of the Ráday family has been Pál I. Ráday, public notary of Nógrád County since 1699, taking an active part in the Rákóczi freedom fight from 1703. Many publications deal with these subjects, while the history of the estates, establishing the fortune of Pál, passed by to him from his father in the early 1700s, could not be traced easily. Thus, in this paper I, by examining archival records, try to examine this question. The Ráday estate, consisting of 80-12 serf lots, relied on the less developed two-year agricultural methods, in some places using the three-year method, thus only cultivating on a small percentage of the fields at hand. On other parts the situation has been even less ideal: small farms followed the archaic, steppe extensive livestock breeding practices. Due to the

outstanding organizing and management skills of Pál, and his wife, incomes from this problematic background has allowed for the construction of a new family mansion.

It has been an important factor, that the financial balance of the Ráday family has swiftened to the northern parts of the country, that Pál choose Alsó-Ludány in Nógrád County, as his new center of management, and as the new family residence too. There has been built between 1700 and 1702 the „Ludány House”, which has been expanded to be a castle by him.

Keywords: 18th century, Alsó-Ludány, estate-history, nobility, Ráday family, Pál Ráday

Anna Mérés – Ferenc Pálházy

THE NATIONAL CENSUS OF TAXPAYERS IN 1828 ON THE EXAMPLE OF SZOLNOK

The national census of taxpayers in 1828 (*Conscriptio Regnicolaris*) and the *Rectificata Conscriptio Regnicolaris* in 1833 are part of the historical-statistical sources about society, from which we used the set of documents from Szolnok. The literature's critical analysis and a the source material's detailed presentation are an important for a more accurate use of the data in the documents. Having established that a one-to-one transposition of the *Latus* does not lead to accurate results, it is necessary to take the rectifications into account. We present how many individuals are directly or indirectly linked to the census, in addition to the taxable heads of household listed by name. For the statistical calculation, we have prepared our database in form of an Excel spreadsheet based on the rectification to the national census of taxpayers. From the results of our descriptive statistical calculations, only those relating to sex and age groups are reported and interpreted. Concerning gender, we present 1665 persons' data, while concerning the age group, the distribution of 3551 persons aged between 18 and 60 years and aged over 60 years.

Keywords: *Conscriptio Regnicolaris*, *Rectificata Coscriptio Regnicolaris*, national census of taxpayers in 1828, rectification in 1833, Szolnok, household, head of household, sex distribution, age group

Adrienn Purcsi

THE QUESTION OF NATIONALITY IN THE THINKING OF GYULA SZEKFÜ

The issue of nationality and the revision was one of the central elements of the public issues of Hungary between the two world wars, so it can be said that the study makes a popular topic the subject of contemporary investigation. Through the thinking of two significant public figures, Gyula Szekfű –he was a historian, cultural politician, editor and the defining and most influential political thinker of the era- and István Bethlen –prime Minister of Hungary between 1921 and 1931–, it presents the main features and central elements of their ideas on the issue of nationality, and how they were connected to one of the revisionist ideas appearing in the era. When preparing the study, we reviewed the entire oeuvre of Gyula Szekfű and István Bethlen and selected the most relevant writings from the topic's point of view. The *raison d'être* of this article lies in the fact that although one study has been published in both subject, the thinking of the two of them has not been examined in detail at the same time. Furthermore, in the case of Gyula Szekfű, the presentation of medieval minority policy studies and its connection to the St. Stephen's nationality policy appearing the era between the two world wars –Horthy era– and to the idea of the state itself is not given a role. The thesis therefore shows how the person of St. Stephen appeared in the public thinking of the Horthy era, and why his politics were actually popular. The thesis greatly complements the published studies on the topic, opening up opportunities for new research.

Keywords: Gyula Szekfű, István Bethlen, Horthy era, issue of nationality, revision

Vivien Rapali

"LIFE IS HARD HERE" - LÁSZLÓ KARÁCSONYI'S AMERICAN LETTERS FROM 1957

Reflections on the margins of an academic engineer attempt to emigrate

In the spring of 1957, László Karácsonyi (1900-1985), one of the leading authorities in agricultural chemistry in Hungary, chemical engineer and university professor, sends a letter to his former American colleague, William F. Geddes (1896–1961) to help him leave Hungary. The message, sent to Minneapolis by an anonymous courier under adventurous circumstances, met with a positive response, and Karácsonyi not only received a reply to his letter, but also an opportunity to emigrate. The Hungarian-American correspondence, reported in this paper, provides a vivid picture of the opportunities for Hungarian scientific engineers after 1956 and

a good example of existing the professional network that was able to function in the post-war era.

Keywords: 1956, technical intellectuals, emigration, engineer, Budapest University of Technology and Economics

Gergő Segesdi

ROYAL DEFENSE ACT IN THE KINGDOM WITHOUT A KING

Debates about the legal facilities of the republican propaganda in the 1920's Hungarian national assembly

The main focus of this study is the legal regulation of republican propaganda in the 1920s which is one of the critical aspects of the appearance of republican ideas in Hungary during the Horthy era. The article of law that significantly determined the facilities of the republican propaganda no. XXXIV. of year 1913. This law article had a substantial limiting force because it imposed a serious penalty for those who offended the king's person or exerted activity for the termination of the institute of the monarchy. Although this was created in 1913 against György Nagy and his republican movement, it still has been used in the 1920' and condemned such republican public figures like Imre Veér. During István Bethlen's prime minister, they regularly tried to stop every kind of republican propaganda and referred to law no. XXXIV. of year 1913 is still valid. At the same time, the opposition of the Horthy-era denied the validity of this law and demanded the abolition of this law. They connected its issue with Habsburg propaganda, the government's double standards, foreign relations, constitutional rights, the suffrage law, and the law of the upper house.

Keywords: Horthy-era, Hungarian national assembly, republicanism, law no. XXXIV. of year 1913

Krisztián Attila Timári

PUBLICITY AND INFLUENCE

The press of the Habsburg Empire under II. Joseph during the preparation period of the war against the turks

The Ottoman Empire had been at war with the Russian Empire, allied to the Viennese court, since the end of August 1787. The news of the Russo-Ottoman war spread quickly throughout the Habsburg Empire and immediately became the main topic in the printed press. Months of military and economic preparations for the war were made with the full attention of the press organs. But the flow, distribution, and rewriting of the news were unique to each newspaper. The entry into the war was a political interest. The newspaper editors were under the impression that they were presenting to the reading public an idealized and justified picture of war. The censors and the censorship system, which varied from area to area, made the overall picture even more interesting. Finally, in early February 1788, the Habsburg Empire declared war on the Ottoman Empire. The aim of the study is also to present the most interesting topics and events before the war.

Keywords: war, diplomacy, press, censorship, Habsburg Empire, newspaper

Róbert Vendriczki

THE CHRONICLE OF NAGYFÜGED

The society and economy of Nagyfűged in the 17–18th centuries

Nagyfűged was included in the „Turkish occupation” in the early stages of Turkish rule. Still, it became a war zone, and as a result, the village was destroyed several times, or its inhabitants abandoned it due to the battles. After the expulsion of the Turks, it was quickly repopulated. However, during the Rákóczi War of Independence, the village was depopulated again, and its population either fled or fought under the banner of Ferenc Rákóczi against the Habsburg Empire. After the cessation of hostilities in 1712, it was already considered an inhabited settlement, where the largest landowner was the Almásy family. After the situation of the village stabilized, development began, which culminated in the 1730s and 1740s, which was facilitated by the increase and cultivation of agricultural land and the expansion of animal husbandry and trade in the county of Heves. As a result, the minor nobility and Jews also appeared in contemporary Nagyfűged. The ideas of the Enlightenment in the form of public

welfare also affected the population through the measures taken by the Habsburg rulers, and the subsidies of the landlords also indirectly contributed to the development.

Keywords: War, depopulation, settlement, development, stability, serf, agriculture, Almásy family, Habsburg Empire, public welfare

SZERZŐINK

Apró Bernadett Zsuzsanna: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Bárány Zoltán: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Doktori Iskola, református lelkipásztor

Bödő Krisztián: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Cservákné Lajos Edina dr.: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Csik Ádám Lajos: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, segédlevéltáros, MNL Békés Vármegyei Levéltára

Farkas Dániel: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Farkas György Tamás dr.: PhD, adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Közjogi Intézet, Alkotmányjogi és Egyházjogi Tanszék

Farkas Péter: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, főlevéltáros, MNL Somogy Vármegyei Levéltára

Gurányi Krisztián: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskola, bibliai-teológiai alprogram

Gyebrovski Zsolt Dániel: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Holló Róbert:

Jeszenszki Péter László: jogázhallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Juhász Eszter: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Kim Heung Sik: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskola, gyakorlati teológiai alprogram

Kiss Anna: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Kiss-Mikó Nikoletta: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Kubisch Károly dr.: PhD, bűnügyi és alapjogvédelmi szakjogász

Mérész Anna: osztatlan tanárszakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Nagy Melénia dr.: PhD, egyetemi adjunktus; Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi Tanszék

Pálházy Ferenc: történelem mesterszakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Pető-Veres Kata: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Doktori Iskola, teológus-lelkész, Budapest-Budafoki Református Egyházközség

Purcsi Adrienn: történelem mesterszakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Rapali Vivien: PhD, tudományos munkatárs Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár

Regős Franciska Katalin dr.: doktorjelölt, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Regős Franciska Katalin dr.: doktorjelölt, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Ripszám Dóra dr.: doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, fiatal büntetőjogász képviselő, Nemzetközi Büntetőjogi Társaság magyar nemzeti csoportja

Segesdi Gergő: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Doktorandusz Önkormányzat tudományos ügyvivő, KRE-DIt főszerkesztő, történelemtanár

Timári Krisztián Attila: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Doktorandusz Önkormányzat tag

Tóth-Gyóllai Dániel: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskola; Bibliai-teológiai alprogram, Doktorandusz Önkormányzat tag

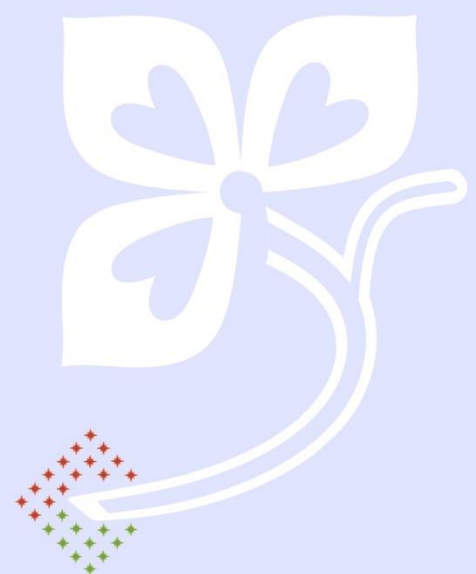
Vendriczki Róbert: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Papp Ádám: A KLEBELSBERGI NEONACIONALIZMUS KATOLIKUS SAJTÓRECEPCIÓJÁRÓL – A KATOLIKUS SZEMLE CIKKEINEK TÜKRÉBEN

Vendriczki Róbert: NAGYFÜGEDI KRÓNIKA – **a szülőfalum társadalma és gazdasága a hosszú 19. században**

ISSN 2630-8711

KRE-DIt